

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

5-6-7 EKİM 2023

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

TMMOB MİMARLAR ODASI
İSTANBUL BÜYÜKKENT ŞUBESİ

TMMOB MİMARLAR ODASI
İSTANBUL BÜYÜKKENT ŞUBESİ

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

5-6-7 EKİM 2023

Elektronik Kitap, Mayıs 2024
ISBN 978-605-01-1644-1

Yayımlayan: ©TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi
Sertifika No: 44237
İletişim: Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi
Karaköy, Kemankeş Caddesi No: 31 Beyoğlu 34425 İstanbul
Tel: 0212 251 49 00 - Faks: 0212 251 94 14
<http://www.mimarist.org> - e-posta: mimarist@mimarist.org

Editör: H. Bülend Tuna
Yardımcı Editör: Ekin Öztürk
Kapak Görseli: Le Corbusier
Kapak Tasarımı: Senanur Kevser Göksoy
Grafik Tasarım / Uygulama: Ebru Laçın Kili

Yapım: © Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi
Karaköy, Kemankeş Caddesi No: 31 Beyoğlu 34425 İstanbul
Tel: 0212 244 86 87 - Faks: 0212 244 86 88
Sertifika No: 14902

Bu kitabın her hakkı saklı olup, kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

5-6-7 EKİM 2023

TMMOB MİMARLAR ODASI
İSTANBUL BÜYÜKKENT ŞUBESİ

İÇİNDEKİLER

Açılış Konuşmaları

<i>Esin Köymen</i>	7
<i>Eyüp Muhcu</i>	9

Tematik Sunuş: Ruşen Keleş

Cumhuriyet Yüzylında İstanbul'da Mimarlık ve Yerleşme Kültürü.....	15
--	----

1. Oturum: İstanbul'da Planlama, Koruma, Yerel Yönetim Deneyimleri

Sunuş / <i>Gülşen Kılıçreis Özyayın</i>	29
Cumhuriyet Dönemi Kent Tarihi Yazımı İçin Yeni Bakış Açılımları, Kaynaklar, Değerlendirme Yöntemleri / <i>Murat Güvenç</i>	32
Cumhuriyet İdeası ve İstanbul'un Modernizasyonu / <i>İpek Akpınar</i>	39
Cumhuriyet Yüzylında Kentsel Koruma Politikaları ve Uygulamaları / <i>İclal Dinçer</i>	46
Cumhuriyetin 100. Yılında Yerel Yönetimler ve Planlama / <i>Pelin Pınar Giritlioğlu</i>	54

2. Oturum: İstanbul'da Koruma Kültürü, Kültür Varlıklarının Korunması Süreci

Sunuş / <i>Zeynep Abunbay</i>	71
Şantiye Şehir 1: Menderes Dönemi - Şantiye Şehir 2: Dalan Dönemi / <i>Burak Boysan</i>	73
İşgal ve Erken Cumhuriyet Döneminde İstanbul'da Arkeoloji ve Gerçekleştirilen Kazılar / <i>Nezih Başgelen</i>	81
Toprak Altından Müze: Euphemia Kilisesi'nde Yapılan Çalışmalar (1939-2023) / <i>Engin Akyürek</i>	90
İstanbul'un Endüstriyel Geçmişini Miraslaştırma Sorunsalı / <i>Gül Köksal</i>	105

3. Oturum: İstanbul'da Kamusalılık, Gündelik Yaşam ve Mekân

Sunuş / <i>Esra Akbalık</i>	129
Kamusalılığın Mekânsallığı: Kamusal Mekân Üzerine Bir Yapıçözüm Denemesi / <i>Bülent Batuman</i>	132
Kamusal Mekânlar, Gündelik Yaşam ve Simgesellik: Lefebvre'in Diferansiyel Mekânına Yeniden Bakmak / <i>Ebru Firidin Özgür</i>	137
Son 25 Yılda Beyazıt Meydanı: Siyasal İslam'ın Sembol Mekân Talebi / <i>Neşe Gurallar</i> ..	146
Cumhuriyet'in Evi: Kamusal İle Özel Arasında Kadınlar / <i>Funda Şenol</i>	153

Tematik Sunuş: Edhem Eldem

Tarihçi Gözüyle İstanbul'un Sorunları.....	171
--	-----

4. Oturum: İstanbul'da Konut Politikaları

Sunuş / <i>Esin Köymen</i>	201
Devletin Konut Üretimine Müdahalelerinin 100 Yılı / <i>Candan Çınar Çıtak</i>	203
Kentsel Kriz ve İşçi Sınıfının Konut Sorunu / <i>Serkan Öngel</i>	209
Cumhuriyet Döneminde Katılımcı Üretim: Konut Kooperatifleri / <i>Güldehan Fatma Atay</i>	217
Barınma Krizi ve Sosyal Konut Politikası / <i>Haluk Levent</i>	231

Tematik Sunuş: Sema Erder

Konut Politikaları ve Zamanın Ruhunu.....	251
---	-----

5. Oturum: İstanbul'da Konut Kültürü

Sunuş / <i>Derin Öncel</i>	263
Kültürel Yönelimlerin Modern Konuta Etkileri / <i>Şebnem Uzunarslan</i>	265
1950'li Yıllardan 1980'lere: İstanbul'da Yaşama, Mimarlığa ve Sanata Kadıköy Üzerinden Bakmak / <i>Hande Tulum Okur</i>	271
Barınma Pratiğinin Tüketim Nesnesine Dönüşümü: Kapalı Yerleşimler / <i>Füsun Çizmeci Yöreş</i>	281
Türkiye Konut Stokuna İlişkin Bir Değerlendirme: Eşitsiz, Kırılgan ve Köhne / <i>Binnur Öktem</i>	288

6. Oturum: İstanbul'da Kent, Kıyı ve Su Kültürü

Sunuş / <i>Ebru Omay Polat</i>	297
Boğaz'ın Kimliğini Korumak / <i>Can Binan</i>	299
Cumhuriyetten Günümüze Suyun Serüveni, Toplum ve Kıyı Üzerindeki Etkileri / <i>Ali Kılıç</i>	314
İstanbul Kıyılarında Modernleşme İdeallerinin Mekânsal Yansıması / <i>Meltem Gürel</i>	318
Büyükkada'nın Yaşlanmayan Modernleri / <i>Hasan Çalışlar</i>	326

7. Oturum: Bilinmeyen İstanbul

Sunuş / <i>Alper Ünlü</i>	345
İstanbul'a Şenlik Yakışır / <i>Haluk Şahin</i>	347
İstanbul Sokaklarındaki Sıra Dışı İnsan Tipleri ve Şehir Efsaneleri, Pazarola Hasan Efendi, Sülün Osman, Karınca Ezmez Şevki / <i>Mahmut Şenol</i>	350
Kentlerin Değişimi, Aidiyet ve Yurttaşlık Bilinci / <i>Mustafa Ünlü</i>	364
Ekphrasis İstanbul - Kostantinopolis: Kentin İkili Yaşamı / <i>Zebra Tonbul</i>	370

Tematik Sunuş: İzzettin Önder

Yüz Yıllık Sürüklenişte Sistem Etkileri	387
---	-----

8. Oturum: İstanbul'da Afetler

Sunuş / <i>Bülend Tuna</i>	401
Afetler Ülkesi Türkiye ve Geçmişten Günümüze İstanbul Depremleri / <i>M. Tolga Akbulut</i>	404
Afet Risklerinin Azaltılması ve Kentsel Planlama / <i>Handan Dülger Türkoğlu</i>	414
Yapısal Deprem Riskini Azaltmak ve Arttırmamak: Mimarlık-Mühendislik Hizmetlerinin Kritik Rolü / <i>Mehmet Nuray Aydınmoğlu</i>	422
İstanbul'da Depreme Hazırlıklı Olmak Ne Demek? / <i>Tarık Şengül</i>	428

9. Oturum: İstanbul'da Geleceğin Tohumları: İmkânlar ve Tehditler

Sunuş / <i>Tansel Korkmaz</i>	447
İstanbul ve Kent Krizi / <i>Çağlar Keyder</i>	452
İstanbul'un Geleceği: Mevcut Eğilimler, Muhtemel Güzergâhlar / <i>Didem Danış</i>	457
İstanbul'un Molozları, Turpları, Kır Çiçekleri, Bahkları: Gezegen Bahçe, Biz Bahçıvan Olsak / <i>Aslıhan Demirtaş</i>	465
İstanbul'un Ölçeksizliğini Ölçmek / <i>Sinan Logie</i>	478

Kapanış Konuşması

<i>Alper Ünlü</i>	497
-------------------------	-----

Esin Köymen

TMMOB Mimarlar Odası

İstanbul Büyükkent Şube Başkanı

Değerli hocalarımız, değerli meslektaşlarımız ve konuklarımız; hoş geldiniz. Bugün Cumhuriyetin 100. Yılında İstanbul - Mimarlık ve Yerleşme Kültürü temalı sempozyum için bir aradayız. Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi olarak Cumhuriyetin 100. kuruluş yılı etkinlikleri kapsamında düzenlediğimiz bu sempozyumda mimarlar ve farklı disiplinlerden hocalarımızla bir arada olacağız. Sempozyumda dört tematik sunuşun yanı sıra planlama, yerel yönetim deneyimleri, koruma kültürü, kamusallık, gündelik yaşam ve mekân, konut politikaları, konut kültürü, kıyı ve su kültürü, bilinmeyen İstanbul, afetler, metropolde mimarlık ve gelecek konularının irdeleneceği toplam dokuz oturum gerçekleŐecek.

Amacımız, Cumhuriyetin 100. yılında tüm bu alanlarla ilgili tartışma ve değerlendirmelerimizle birlikte geleceğe dönük önerilerimizi de mimarlık alanına ve toplumumuzun hizmetine sunmaktır. 100 yıllık tarihi süreci incelediğimizde hem mesleğimiz olan mimarlık alanı için hem de var olan ve sürekli deęiŐkenlik gösteren yerleşme kültürünün sürdürülen ekonomik politikalardan son derece büyük oranda etkilendiğini söylemek gerekiyor. Cumhuriyetin kuruluşu ve iddialarının başkent seçiminden kentlerin yeniden planlanmasına kadar mekâna yansımaları ne kadar açık okunabiliyorsa, değişen siyasi erkeklerin kentsel ve kırsal alanları o siyasetin mekanı haline dönüştürme çabaları da o netlikte izlenebilmektedir. Siyasi ve ekonomik krizlerle Şekillenen yüz yıllık Cumhuriyet tarihinde haklar ve özgürlükler alanıyla birlikte mekânın siyasi hesaplaŐma aracı olarak da kullanıldığını gördük. Öte yandan onlarca yıldır tüm kent mekânlarının gayrimenkul alanı olarak görülüp, ekonominin lokomotifi olacak Şekilde menkulleŐtirilmesine yol açan yasal düzenlemeler ve bu düzenlemelerin yansımaları olan projeden planlamaya doğru tersine akış, Mimarlar Odası'nın önemli çalışma ve mücadele alanlarından birini oluşturmuştur. İnaŐat sektörüne bağlı bu tktci ekonomik modelin krizleri de yaşanan tüm afetler gerçek gösterilerek yeniden yapılan yasal düzenlemelerle aşılmaya çalışılmaktadır.

Tüm bu olumsuzlukların hem meslek alanımıza hem de topluma yansımalarına baktığımızda, derin bir sınıfsal çatışmanın mekân üzerinden görünür kılındığını da söylememiz gerekiyor. Bireyin insan onuruna yakışır bir konuta ulaşabilme ihtiyacının kolay, sürekli, sürdürülebilir ve güvenli bir şekilde karşılanmasını ifade eden ve temel bir insan hakkı olan konut hakkının ihlal edildiği, demokratik hak ve özgürlüklerin yok sayıldığı, yaşam alanlarına sahip çıkmak için mücadele edenlerin hukuksuzca yargılanıp ceza alabildiği karanlık bir dönemi yaşıyoruz hep birlikte. Türkiye Cumhuriyeti yeni bir yüzyıla girerken pek çok kurum yaşanan bu yüz yıllık deneyimi farklı alanlardan değerlendirmeye çalışıyor. Tüm bu değerlendirmeler ve Cumhuriyetin ikinci yüz yılına dair önermeler, bunların hayata geçirilebilmesi için gösterilecek çabalarla çok daha anlam kazanacaktır. Bugün başlayan ve üç gün boyunca devam edecek olan sempozyumumuzdaki sunumlar ve tartışmalar sürece katkı olması adına öncelikle dijital bir kitap olarak da yayınlanacaktır.

Değerli katılımcılar, mesleki ve toplumsal sorumluluğu sorumluluklarımızın bilincinde olarak, yaşam alanlarımız için, kamu yararı doğrultusunda ve toplum hizmetinde çalışmalarımızı sürdürmekte kararlı olduğumuzu sizlerle paylaşıyor, Cumhuriyetin 100. yılını ve Dünya Mimarlık Günümüzü kutluyorum. Yaşam alanlarımıza sahip çıkma mücadelemizde yol arkadaşımız olan ve Gezi davasında hukuksuz olarak 1,5 yıl hapis yatıp birkaç gün önce özgürlüğüne kavuşan sevgili Mücella Ablamıza burada sizlerin huzurunda tekrar aramıza hoş geldin diyor, başta sevgili çalışma arkadaşlarımız Can Atalay ve Tayfun Kahraman olmak üzere tüm Gezi davası tutuklularına selamlarımızı gönderiyorum.

Sempozyumumuza katkı sunan hocalarımıza, meslektaşlarımıza ve siz değerli katılımcılara Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Yönetim Kurulumuz adına çok teşekkür ediyor, hepinize saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

Eyüp Muhcu

TMMOB Mimarlar Odası Başkanı

Değerli hocalarımız, değerli meslektaşlarımız, değerli konuklar; sizleri sevgi ve saygıyla selamlıyorum. Öncelikle sempozyumun düzenlenmesinde katkı koyan siz değerli hocalarımıza ve sempozyumun ev sahipliğini yapan Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubemize teşekkür ediyoruz.

Cumhuriyetin yüzüncü yılından ikinci yüzyılına geçtiğimiz tarihsel eşikte pek çok konu tartışılacak, değerlendirilecek. Bu kapsamda ve açılış konuşması sınırlarını aşmadan kimi bilgi ve değerlendirmeleri sizlerle kısaca paylaşmak istiyorum.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen 1923 Cumhuriyet Devrimi ile birlikte uygarlaşma ve bilimi esas alan bir anlayışla; ekonomi, sosyal-kültürel yapı, eğitim, bilim ve bütün toplumsal yaşamı ilgilendiren alanlarda tarihsel öneme sahip adımlar atılmıştır.

Cumhuriyet 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edildiğinde tarihsel mimarlık anlayışı, bir başka ifadeyle neo-Osmanlılık egemendi. 1930'lu yıllara geldiğimizde her alanda önemli gelişmeler olduğuna tanık oluyoruz. Mimarlık alanındaki gelenekçi anlayışlar yerine çağdaş tasarımları esas alan modern mimarlık akımının önünün açıldığı görülüyor. Yeni dönemde mimarlık ve kentleşme alanında çağdaş ve bilimsel planlamayla birlikte kamu denetiminin yürürlüğe sokulması son derece önemlidir.

İlk kent planlaması 1924 yılında başlatılan İzmir ve Ankara planlarıdır. Bataklıkların kurulması, göçmenlerin yerleştirilmesi ve asıl olarak Ankara'nın yeniden başkent olarak inşası bu dönemde başlatılmış, 1932 yılında Jansen planlaması bu amaçla devreye konmuştur. İstanbul Nazım İmar Planına 1935 yılında başlanmış ve 1939 yılında Prost Planı yürürlüğe konmuştur.

Modern mimarlık anlayışı çerçevesinde bu süreçte Cumhuriyet mimari mirasını oluşturan pek çok meydan, cadde, kamu yapısı ve sivil mahalleler, yapılar mimarlığa kazandırılmıştır.

Ülkemiz doğal, tarihi ve arkeolojik zenginliğinin yanı sıra büyük bir mimarlık birikimi- ne de sahiptir. Cumhuriyetimizin ilk yıllarındaki çağdaşlaşma serüveninin bir yansıması olarak planlama, mimarlık ve mühendislik uygulamaları o günkü koşullar içerisinde öncü deneyimler kazandırabilmiştir.

Ancak 1950'li yıllardan itibaren seçilen merkezi ve yerel yönetim politikalarının etkisiyle yaşanan kentlere göç sürecinde plansızlık, kaçak yapılaşma, gecekondulaşma süreci bir kimlik kaybı içinde kentsel dokunun, tarihsel mirasın ve doğal çevrenin bozulmasına neden olmuştur. Yatırım öncelikli mevzuat düzenlemeleri ne yazık ki tarihsel geçmişe ve gelişmelere, evrensel meslek kuram ve kurallarına aykırı biçimde mimarlık ve mühendislik hizmetlerinin kamu ve toplum yararına yürütülmesinin önüne geçmiş ve hatta engellemiştir.

Ülkemizde yakın dönemde yaşanan afetlerle birlikte yoğun ve yakıcı gündemler arasında yaşamsal düzeyde pek çok kararlar alınmakta ve yürürlüğe konmaktadır. Plansız yapılaşma, toplumun nitelikli mimarlık ve mühendislik hizmetlerine erişiminin sağlanamaması, eksik ve kalitesiz malzeme kullanımı, yapı denetim sürecinin özelleştirilerek işlevsizleştirilmesi, yerel yönetimlerin ve merkezi idarenin kamusal denetim görevini yerine getirmemesi, imar afları gibi uygulamalarla kaçak ve güvensiz yapılaşmanın teşvik edilmesi yanı sıra, meslek odalarının işlevsizleştirilmesi yönünde atılan adımlar gelecek için bizleri endişelendirmektedir.

Cumhuriyet devrimi, meslek örgütlerinin bu dönemde güvencesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu zamanında modern anlamda mimarlık örgütlenmeleri yoktu. Saray teşkilatı içinde kamu yapılarını üreten hassa mimarları yer alıyordu. Yapılara ilişkin kuralların belirlenmesi ve yapı faaliyetlerinin denetlenmesi bu kurum tarafından yapılıyordu. Kamu yapıları dışında konut ve benzeri yapıların tasarım ve uygulanması loncalara bağlı yapı ustalarına bırakılmıştı.

Cumhuriyet devrimiyle birlikte ilk mimarlık örgütlenmesi 1927 yılında gerçekleşmiş ve bu süreçte Yüksek Mimarlar Birliği ve Mimarlar Derneği ile meslek örgütlenmeleri modern anlamda örgütlenmişlerdi. Mimarlar Odası 1954 yılında kurulmuş ve bu kuruluşların mimarlık alanındaki çalışmalarını bir anlamda devralmıştı. Mimarlar Odası, kamu tüzel kişiliğine sahip bir meslek odası olarak Anayasamızın 135. maddesi kapsamında kuruluş kanunu olan 6235 sayılı Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Kanununun 2. maddesinde belirtilen amaçlar doğrultusunda çalışmalarını yürütmektedir.

Bu amaçlara baktığımızda meslek alanında ülke ve kamu yararı ile uluslararası gelişmeler çerçevesinde çalışmalar yapmak, mesleğin ve üyelerin değişen toplumsal ekonomik yapı içindeki değişen konumlarını izlemek, tespit etmek, değerlendirmek, mesleğin ve üyelerin görev, yetki ve sorumluluklarını düzenlemek, ulusal ve uluslararası ölçekte mesleğin gelişmesini izlemek ve sağlamak gibi amaçları olduğunu görmekteyiz.

69 yıldır “Mimarlar Odası Toplum Hizmetinde” ilkesiyle çalışmalarını yürüten Mimarlar Odası, kendisine yasalarla verilen görevleri toplumsal sorumluluk açısından

en geniş biçimde yorumlamış ve toplumsal gelişmeler içinde etkin bir konum kazanmıştır.

Mimarlar Odası, diğer meslek kuruluşları ve aydın çevrelerle birlikte ülke siyasal yaşantısının etkin bir ögesi olmuştur. Oda, Türkiye'deki siyasal gelişmeler içinde kuruluşundan bu yana meslek alanının yanı sıra genel konularda ekonomik kalkınma, insan hakları ve demokratikleşme alanlarında görüş belirten, mücadele eden bir işlev üstlenmiştir.

Bizler Mimarlar Odası olarak yayınladığımız Türkiye Mimarlık Politikası çerçevesinde faaliyetlerimizi geliştirmek, kurum ve kuruluşlarla çalışmalar yapmayı öngörmekteyiz. Sağlıklı ve güvenli yapıları çevreler oluşturulması, mimarlık mesleğinin geliştirilmesi, meslektaşlarımızın hak ve yetkilerinin korunması, kamu yararını temel alacak biçimde mimarlığın toplumla buluşması için çaba göstermekteyiz.

Cumhuriyetin yüzüncü yılında Mimarlar Odası, Cumhuriyetin kazanımlarının ve mimarlık birikimlerinin korunması ve geliştirilmesi amacıyla faaliyetlerini sürdürmekte ve güvence oluşturmaktadır.

Bu kapsamda sempozyumda yapılacak sunumların ve değerlendirmelerin Cumhuriyetin ikinci yüzyılında mimarlığa katkı sağlayacağı ve aynı zamanda mimarlık örgütlenmeleri açısından da veri teşkil edeceği inancıyla sizleri sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

TEMATİK SUNUŞ: RUŞEN KELEŞ

CUMHURİYET YÜZYILINDA İSTANBUL'DA MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

CUMHURİYET YÜZYILINDA İSTANBUL'DA MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

Ruşen Keleş

Mimarlar Odamızın Değerli Başkanı, değerli eski başkanlar, çok değerli mimar ve plan-
cı dostlar; ben bu ailenin bir üyesi olarak kendimi gördüğüm için rahat konuşabilirim
diye düşünüyorum ama bu konularda o kadar uzman insanlar var ki karşımda, heye-
canlanmamak mümkün değil. Sözlü sınava çıkmış bir öğrenci gibi heyecan duymakta
olduğumu belirteyim.

Şunu söyleyeyim ki, bir oturum başkanı da görmüyorum toplantıda; moderatör diyor-
lar ya, olmadığına göre dilediğim şekilde konuşabilirim. Yaşlı hocalar zaten bir mode-
ratör yoksa orada, lafi uzatırlar, hikâye anlatmaya başlarlar. Onun için onlara genellikle
konuşmacı olarak görev vermezler de oturum başkanı olarak görev verirler. Bir de yaşlı
hocaların yaptığı ikinci iş, öğrencilerin kitaplarına önsöz yazmaktır. Daha da önemli
olan üçüncü işlev yaşlı hocalar için, nikâh şahitliği yapmaktır.

Şakayı bir tarafa bırakırsak, şunu söyleyeyim: Bu Mimarlar Odası'nın ailenin bir üyesi
olarak kendimi hissetmem boşuna değildir. Çünkü Eyüp Muhcu kardeşim de demin
hatırlattı; bundan on yıl kadar önce Güney Afrika'daydık değil mi, Güney Afrika ülke-
lerinden birinde, Uluslararası Mimarlar Kongresi'nde benim fahri bir mimar olduğum
söylenmiş. Bir de gazetelerden biri, "tanınmış mimar Ruşen Keleş'in de dediği gibi"
diye bir yazı yazmış. Halbuki ben bildiğiniz gibi mimarlık eğitimi görmedim, ama bu
belirtmelerden sonra bu ailenin bir üyesi olmadığım şeklinde bir yorum yapmanın yan-
lış olduğunu düşünüyorum. Ama yine de söyleyeceklerim içerisinde gerçeği yansıtan
değerlendirmeler olduğunu tespit eden arkadaşların mutlak surette düzeltmelerini
yapmalarını kendilerinden rica ediyorum.

Şimdi bugünkü sempozyum, Cumhuriyetin 100'üncü yılında İstanbul Mimarlık ve
Yerleşme Kültürü, üç gün devam edecek olan önemli bir etkinlik bence. Başka oda-
ların pek yapmaya cesaret edemedikleri, kendilerini yetkili görmedikleri önemli bir

etkinliktir bu diye düşünüyorum ben. Burada benden istenen konuşma bir tematik konuşmadır. Planlama, koruma, yerel yönetimler, konut ve afetler gibi konuların ele alınacağı çeşitli oturumlarda; ki bu etkinliğin açılışında bir tematik konuşma yapmak, ne diyebilirim diye düşündüm...

Şöyle söyleyeyim: Zaman zaman insan elinden çıkmış çevre olarak da adlandırıldığına tanık olduğumuz yapılı çevre, mimarlık mesleğinin doğrudan doğruya ilgi alanı içinde bulunuyor. Türkiye Bilimler Akademisi diye bir akademimiz var biliyorsunuz, onlar bir sözlük çıkardılar birkaç yıl önce. O sözlüğün sosyal bilimlerle ilgili cildinde mimarlık şöyle tanımlanıyor: “İnsanların yaşamasını kolaylaştırmak ve barınma, dinlenme, çalışma, eğlenme gibi eylemlerini sürdürebilmeleri sağlamak üzere gerekli yapıları, ortamları, işlevsel gereksinimleri sağlamak üzere gerekli yapıları, ortamları, işlevsel gereksinimleri ekonomik ve teknik olanaklarla bağdaştırarak, estetik yaratıcılıkla tasarlama ve inşa etme sanatı, mesleği ve bununla ilgili olan bir bilim dalı” olarak orada biraz çetrefil ve uzun bir tanım olmakla birlikte yapılmış. Bu tanıma ek olarak, aynı sözlükte mimarlıktan “binaların yapımında kullanılan özel yöntem ya da biçim” olarak da söz ediliyor. Mimarlığın ilgi alanlarının salt yapılarla sınırlı olmadığı, ilgi alanının yaşam ortamlarını da içerdiği çok açıktır.

Benim bir Sözlüğüm var, “*Kentbilim Terimleri Sözlüğü*” başlığını taşıyan; o Sözlükte doğal alan ve doğal SİT kavramları çerçevesinde birtakım tanımlar yapmışım. O tanımlar da biraz çetrefil ama okuyayım size. Deniliyor ki *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*’nde: “Doğal alan; kent toplum biliminde ve insan çevre biliminde belli özellikleri olan özel konumu, koşulları, doğal ya da insan elinden çıkmış özellikleriyle bir bütün oluşturan yerlerdir.” Doğal SİT alanı denildiğinde de, “türdeş oluşları, doğal-yapay güzellikleri, özellikleri ve önemleri bakımından korunmaları ve değerlendirilmeleri gereken, bu nedenle de kent imar planlarında ve bölgesel tasarımlarda önemli yeri bulunan ya da doğa ile insanların ortak yapıtı olan ve yalnız doğal güzelliklerin oluşturduğu yer.” Bütün bu tanımlarda dikkat çeken ortak özellik acaba nedir? Ortak özellik, insanların yaşam ortamlarının doğal ve estetik değerlere saygı ilkesinden uzaklaşmaksızın tasarlanmasıdır.

Tarihsel gelişim sürecine kısaca bir göz atalım. Mimarlık ile çevre ilişkisini inceleyen mimarlar, mimarlık mesleğinin gelişim sürecinde üç aşamayı birbirinden titizlikle ayırt etmeye çalışıyorlar. Bunlardan birincisi, geleneksel mimarlık dönemi olarak adlandırılıyor. Bu dönem, doğa ile barışın ve birlikteliğin ön planda tutulduğu bir evredir. İkincisi, 20. yüzyıl mimarlığını simgeleyen çağdaş mimarlık dönemidir ki, burada doğal değerlere özel bir önem verildiği görülmez. Üçüncü dönem, ekolojik mimarlık dönemi olarak adlandırılıyor; doğa ile uyumu geliştirerek sürdürülebilirliği sağlamak, yapılaşmayı ekolojinin ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirmek ve sanatsal ve ruhsal boyutları hesaba katan tasarımlar yapmak ekolojik mimarlık döneminin başlıca özellikleri olarak ortaya çıkıyor. Bu dönemde mimarların tasarım çalışmalarında göz önünde bulundurmaları gereken temel öğelerin başında: 1. Enerji, 2. İklim, 3. Yapı malzemesi,

kentsel mekânlara bütüncül yaklaşımlar, rasyonel arazi kullanımı, yeşil alanlar, kimlik, ölçek, inşaat ve eğitim gibi bir takım öğeler yer alıyor.

Bu dönemde mimarlar bir yandan çevre değerlerinden ve ekolojik verilerden etkilenirken, bir yandan da kendi yaptıkları tasarımlarla buldukları çevreye biçim kazandırmaya çalışmaktadırlar. Geleneksel Türk mimarlığında, Avrupa ülkelerinde Rönesans'tan beri görülen ayrı bir şehircilik, yani planlı olarak kent yaratmak düşüncesi yer almıyordu. Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde buldukları, önce çevrelerine, sonra da içlerine yerleşerek Türkleştirdikleri kentler, Türk-İslam kültürüne ve tarımsal ekonomiye dayanan bir yerleşme yapısının ürünü olan yerleşim yerleriydi.

Erken Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan 1923 ile 1950 arasındaki dönemin, Cumhuriyetin kuruluş, kurumsallaşma ve çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme çabalarıyla adeta özdeşleşmiş olduğu söylenebilir. Geniş yeşil alan düzenlemelerinin yanı sıra çağdaş kentler yaratmak, ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek, İslam ve Doğu kültüründen Batı kültür düzeyine geçmek için atılması öngörülmüş olan adımların birtakım örnekleridir. Bunların Kemalist Türkiye'nin Batılılaşma ideolojisinden ayrı olarak düşünülmesine olanak yoktur. Bu tavırların Birinci ve İkinci Mimarlık Akımları üzerinde de çok açık etkileri olmuştur. Değerli dostum Prof. Dr. Metin Sözen'e göre, Birinci Ulusal Mimarlık Akımı Selçuklu ve Osmanlı mimari değerlerinden esinlenmiş, İkinci Ulusal Mimarlık Akımı ise esin kaynağını Osmanlı anıtsal yapılarından çok geleneksel konutlarda aramıştır.

Nasıl günümüzde ülkenin her türlü doğal ve kültürel değerlerini satıp elden çıkarmak iş başındaki yönetimlerin adeta ideolojisi durumuna gelmişse, o günlerde de bunun tam tersine, tüm doğal değerlerin devlet elinde bulundurulmasına özen gösterilmesi Cumhuriyet ideolojisinin vazgeçilmez ilkeleri arasındaydı. Çağdaşlaşmayı, bilimin ve rasyonelliğin gereklerine her zaman bağlı kalmak biçiminde algılayan Atatürk ve arkadaşları, bu dünya görüşlerini başta Ankara olmak üzere kentlerin planlı, düzenli, sağlıklı olarak gelişmesine de egemen kılmak istemişlerdir ve işe insanların kılık kıyafetlerinden, ilkel görünümünden kurtarılmalarından, yaşam ortamlarının temizlik ve güzelliğinden başlamışlardır. Bu nedenle bu adımları yadırgayanlar olmuştur, bunları hazmedemeyenler olmuştur. Bugün bile durum böyledir; ama onlar, Cumhuriyet'i kuranlar ve bu adımları atmakta kararlı olanlar, fesi çıkarıp yerine şapkayı koymakla nasıl kafanın içinde de, düşünce dünyasında da bir devrim yapmanın, dinsellikten akılcılığa yönelmenin ön koşulunu görmüşlerse, kentleri ve yapılı çevreyi çağdaşlaştırmayı da toplumu bir bütün olarak çağdaşlaşmanın başlangıcı olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla, ilk bakışta sanki biçimsel çabalar olmaktan ötede bir anlamı yokmuş gibi görünen bazı çabaları gerçekleştirmeyi amaçladıkları devrimin özünü doğrudan doğruya ilgili olarak görmek ve değerlendirmek yanlış olmaz.

Cumhuriyet'i kuranların ülkeyi çağdaşlaşma çabalarını yurt dışından gözlemleyen bir önemli yazar Ernesto Rogers -arkadaşlarımız bilirler- gibi kimi mimarlar İtalya ve Almanya ile başka Avrupa ülkelerinde 1930'lu yıllarda egemen olan faşist uygulamalarla,

Türkiye'nin erken Cumhuriyet ve tek parti dönemi uygulamaları arasında benzerlik arayışları içerisine girmişlerdir. Ne yazık ki, kimi Türk mimar arkadaşlarımız da bu tür benzetmeden etkilenmiş görünüyorlar; kitaplarında buna benzer değerlendirmeler yapan mimarlarımız var. Oysa, o tarihlerde henüz demokrasinin ne olduğunun bilinmediği bir dönemde bile, Cumhuriyet'i kuranlar, faşizan davranmayı bir yana bırakınız, uzmanlığa ve danışmaya büyük önem vermişlerdir. Ankara'nın başkent yapılmasına ilişkin yasa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçtikten sonra, başkent olabilecek kentler acaba hangileri olabilir diye Genelkurmay Başkanlığı'nın gözetiminde bir Bilimsel Danışma Kurulu oluşturulmuş ve onlara inceleme ve araştırmalar yapması için görev verilmiştir. Yani "ben yaptım oldu" yöntemiyle değil, fakat "danışma" yöntemi esas alınarak Ankara başkent yapılmıştır.

Böyle "ben yaptım oldu" yönteminden uzaklaştığımı ve tam tersine danışmaya önem verildiğini gösteren bir başka örneğe daha dikkatinizi çekmek isterim: Atatürk'ün manevi kızı Rukiye adını duymuşsunuzdur. Rukiye için Ankara'da Yenişehir'de altında dükkân bulunan bir ev yapılmasına danışman mimar Robert Oerley -o zaman bakanlığın ve cumhurbaşkanlığının mimarlık konularındaki danışmanı- izin veriyor. Fakat sonra Falih Rıfkı Atay ve diğer arkadaşları Atatürk'ün dikkatini çekiyorlar ve diyorlar ki: Bu Yenişehir semtinde altında dükkân olan ev yapılması plana göre yasak. Bunu öğrenen Atatürk derhal inşaatın durdurulması buyruğunu veriyor ve ev Yenişehir'deki bulunduğu alandan Mithatpaşa Caddesine kaldırılmak suretiyle sorun çözülüyor. Bu örneği teknik kimselerin düşüncelerine ve önerilerine ne kadar önem veren bir yöneticinin başta bulunduğunu gösteren ve dikkat çeker bir örnek olduğu için sizlerle paylaşmak istedim.

Bunun tam tersine, günümüze gelelim. Atatürk Orman Çiftliği'nin beton yığına çevrilmesi sürecinde meslek odalarımızın bütün uyarılarına karşın, yargı kararlarında bile dalgalanmalar olmuştur. Kent planlaması ve mimarlık gibi özü itibariyle siyasal karar süreçleriyle çok yakından ilgili olan uygulama alanlarında, bilime, uzmanlığa ve danışmaya önem verilmesi yaşamsal bir önem taşımaktadır. Hiç kuşku yok ki, niteliği itibariyle "tek adamlığa" ve "bildiğini okumaya" çok elverişli olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, her alanda olduğu gibi -benim kanaatime göre- mimarlık açısından, Cumhuriyet mimarlığının geleceği açısından çok büyük riskler taşımaktadır.

Cumhuriyet dönemi mimarlığının yabancı mimar ve plancıların da çabalarıyla ülkemize kazandırdığı çok önemli yapıtlar olmuştur. Ancak kabul etmek gerekir ki, ne eskiden devralmış olduklarımıza ne de yenilere gereği gibi sahip çıkmakta başarılı olmadık. Bunda her düzeydeki yöneticilerde ve halkın kendisinde koruma bilincinin yeterince gelişmemiş olmasının çok büyük bir payı olsa gerektir. Erken Cumhuriyet dönemi yapılarından olan Ankara'daki İller Bankası binasının yıkılıp yerine kullanıcı bulmakta zorlanan bir cami yerleştirilmiş olması, atılan yanlış adımların yalnız bir tanesidir.

Bu vesileyle, koruma bilincinin önemi hakkında birkaç söz söylemek isterim izin verirseniz. Şimdi efendim, Türkiye'de korunması gereken mimarlık ve kültür varlıkları karşısında uygulamalara yön verenlerin en hafif anlatımla yansız olarak nitelendirilebilecek

bir “kayıtsızlık” içinde kaldıkları rahatlıkla söylenebilir. Tek tek kimi mimarlarımızın, Ankara’da Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, İstanbul’da İstanbul’un her tarafından görülmesi arzu edilen Çamlıca tepesine yerleştirilen cami örneklerinde olduğu gibi, yanlış uygulamaların mimarı olmaları istisnai olmakla birlikte hiç yok da sayılamaz. Bunlara da bazı mimar arkadaşlarımız imza atmışlardır. Meslek odaları arasında koruma konularındaki duyarlılığını her zaman takdirle izlediğim odaların başında, benim de üyesi olduğum Mimarlar Odası geliyor. Odanın çok da yeni olmayan olumlu tutum ve davranışının, Mimarlar Odası’nın Cumhuriyet’e ve onun temel ilkelerine sınıksız bağlı oluşuyla çok yakından ilgisi vardır diye düşünüyorum. Mimarlar Odası’nın Cumhuriyet’i ve onun dayandığı değerleri bir türlü hazmedememiş olanlardan zaman zaman aldığı tepkinin asıl nedeni de kanımca budur. Cumhuriyet mimarlığının geleceğine bu nedenle güvenle bakabiliriz; bakarsak, hata yapmış olmayız.

60 yıl kadar önce, hemen hemen hiçbirinin henüz dünyaya gelmemiş olduğu bir tarihte Mimarlar Odası Başkanlığını yapmış olan saygıdeğer bir dostum Maruf Önal, 1968 yılında Oda Genel Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada, duyarlılık ve uyanış konularında meslek mensuplarına ne kadar güvenebileceğini açıkça ortaya koyuyordu. Rahmetli Maruf Önal o konuşmasında şöyle diyordu: “Mimarlık mesleğinin ve meslek mensuplarının, Türk toplumunun ve ülkemizin sorunlarına kökten bağlı olduğu görtüşü odamıza egemendir. Türkiye son yıllarında halk kitlelerinin uyanma ve haklarına sahip çıkma çabasının yarattığı bir kaynaşma ortamı içindedir. Odamız da, Mimarlar Odası olarak, bu uyanışı, bu gidişi hızlandırmak ile görevlidir” demiştir Maruf Önal. Ama hiç kuşku yok ki tarih, kültür ve mimarlık varlıklarımıza gereği gibi sahip çıkabilmekte asıl sorumluluk halka, halk kitlelerine düşmektedir. Bu konularda yöneticilerin bilgisi, donanımı ve bilinç sahibi olmaları kadar, hatta onlardan da önemli olan halkın kentlilik bilinci ve kültürü, kültür düzeyidir. Tarihsel ve kültürel çevrenin korunmasındaki güçlüklerimizin nicikle ilgili sorunlarının başında, korunması gereken yapı sayısının çokluğu, kaynak yetersizliği ve teknik donanım eksikliği geliyor. Ama bunlar kadar, hatta bunlardan daha da önemli olan bir takım niteliksel nedenler de var. Bunlar nedir acaba? Çünkü o nedenlerle kültür varlıklarımız geçmişte büyük yıkıma uğratılmıştır.

Bir, tarihsel dokular üzerindeki yapılaşma baskısı; iki, koruma konularında ısrarlı bir siyasal istencin var olmaması; üçüncüsü de hükümetlerin yapılaşma, turizm, baraj yapımı ve benzeri gerekçeleri öne sürerek koruma önceliklerini arka plana atmış olmaları. Ama hiç kuşku duymamak gerekir ki, merkezi ve yerel yönetimler düzeyinde kültür varlıklarının ve mimari değerlerin korunabilmesi konusundaki ilgi ve bilinç düzeyinin yetersizliği, kültür varlıklarının kendi yazgılarına terk edilmişliğinin en temel nedenidir. Bu olumsuz manzaranın oluşumunda, halkın, ama özellikle taşınmaz mal sahiplerinin bilinçsizlik ve bencillikten kaynaklanan sorumluluk payının da küçümsememesi gerekir.

Koruma sorumluluğunun niteliği hakkında birkaç söz söylemek isterim. Niteliklerine göre tarih, mimarlık, kültür ve doğa varlıkları birer kamusal emanet olarak değerlendiriliyor; bunlara uluslararası hukuk belgelerinde kamusal emanet (public trust) diyorlar.

Bunların özgün niteliklerinin bozulmasına yönelik davranışlar da “emanete ihanet” olarak değerlendiriliyor. Bu türlü değerler, geleceğin kuşaklarına geçmiş kuşaklardan devir alındıkları biçimden daha kötüleşmiş ve bozulmuş, hasar görmüş olarak devredilemezler. Çünkü bu değerler geçmişten miras olarak değil, gelecek kuşaklardan ödünç olarak alınmış değerler olarak nitelendirilmektedir. Bir an için bunları bireysel anlamda miras olarak saysak bile, bu durum onların bir mirasyedi sorumsuzluğu ile kullanılmasına hak verdirmez. Çünkü “kuşaklararası adalet” diye bir kavram var uluslararası hukukta, Uluslararası Çevre Hukukunda, “inter generational equity” diyorlar. Gelecek kuşaklara karşı bugün yaşayan kuşakların önemli bir sorumluluğu var ki, zaten sürdürülebilirlik denilen kavramın içerisindeki temel unsurların başında da o gelmektedir. Koruma plancılığı diye adlandırıyoruz bu konudaki atılması gereken adımların dayanması gereken ilkeleri. Bu türlü değerler kimsenin malı olmadığı ve üzerlerinde bütün insanlık hak sahibi olduğu içindir ki, kültür, tarih ve mimarlık yapıtlarının özgün niteliklerini bozanlar, başkalarının haklarına karşı saygısız davranmış, onların haklarını çiğnemiş, bir anlamda “kente ve çevreye karşı suç” işlemiş sayılırlar. Ne yazık ki, çağdaş kapitalizm, küreselleşme, sınırsız liberalleşme ve sanayi kapitalizminin dayandığı tüketim kültürü, insanı doğal ve kültürel değerlerine yabancılaştırmakta, güzellikler karşısındaki duyarlılığını, duyarsızlığa dönüştürmektedir. Bunun sonucu olarak da, maddi olmayan değerlerin yerini maddi değerler, menfaatler ve rant kaygıları almaktadır.

Korumacılıkta bizleri halk olarak ve özellikle yöneticiler olarak bağlayan birtakım uluslararası kurallar var arkadaşlar. Kısaca onlardan da size söz etmek isterim. Avrupa ülkelerinde Roma İmparatorluğu, Halep uygarlıkları, bunların bırakmış olduğu değerlere karşı ilginin artışı 18. yüzyıla rastlıyor. Korumacılıkta yapı ölçeğinden alan ve kent ölçeğine geçişin başlangıcının da 1931 yılında kabul edilmiş olan ve hepimizin çok yakından bildiğiniz Atina Şartı diye bilinen sözleşme olduğunu biliyoruz. Ne var ki, uluslararası ilişkilerde köktenci, bağnaz, katı ulusalcı, dinsel, ırkçı ve ayrılıkçı uygulamalardan ve politikardan mimarlık ve kültür varlıkları her zaman çok zarar görmüştür. Bu bağlamda, savaşlar bardağı taşıran damla olmuştur. Yakın geçmişte Makedonya’da Mostar Köprüsü diye bilinen harika bir köprü, Suriye’de Halep ile Şam arasında yer alan Palmira’da bulunan tapınak saldırgan güçlerin hedefi olmuştur. UNESCO, soykırımı benzeyen Mostar katliamını -soykırım batı dillerinde genocide olarak biliniyor biliyorsunuz- ona benzediği için de bu Mostar Köprüsü katliamına UNESCO “urbicide” kentkırım demiştir. “Soykırım” değil de “kentkırım” adıyla bir sergi yapmıştır ve o sergiyi bütün dünya başkentlerinde dolaştırmak suretiyle halkın ve yöneticilerin ilgisini bu kadar önemli bir tarihi yapıtın yıkılmasına yol açanları kınamak nasıl olur, tavırlarını belirlemeleri için gezdirmiştir UNESCO. UNESCO gerçekten öteden beri bu konulara çok önemle eğiliyor.

Avrupa Konseyi’nin de koruma konularına ilişkin olarak çok yapıcı ve olumlu adımlar atmakta olduğuna dikkat çekebiliriz. Avrupa Konseyi’nin amacı, Avrupa’nın kültür kimliğinin zenginliklerinden sayılan değerlerin korunması doğrultusundaki adımların desteklenmesi ve halkların bu yönde bilinçlendirilmesidir. Avrupa Kültür Sözleşmesi var 1954 tarihli, Venedik Tüzüğü 1966 tarihli, Dünya Mirası Sözleşmesi 1972 tarihli;

bu alanlarda atılmış çok önemli adımlardır. Birleşmiş Milletlerin 1972'de Rio de Janeiro'da topladığı Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın sonuç bildirisinde de çevre, barış ve kalkınma birbirinden koparılmaması gereken, koparılamayacak olan, iç içe kavramlar olarak adlandırılmıştır. Aynı konuya Birleşmiş Milletlerin 1996'da İstanbul'da yapılan Habitat II toplantısında ve Ekvador'un Quito kentinde 2016'da yapılan toplantıların sonuç bildirelerinde de önemle dikkat çekilmiştir.

Birleşmiş Milletler örgütü olsun, Avrupa Konseyi olsun, kültür değerlerini insan yerleşimlerinin kültürel kimliğine değer katan zenginlik öğeleri olarak değerlendirmektedirler. Bizim hem 1982 tarihli bugün tartışma gündeminde olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, hem de ikinci vatan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 1985 tarihli Anayasasında bunlarla ilgili çeşitli maddeler var. Bizim Anayasa'mızın tartışmakta olduğumuz konularla ilgili en yakın, en çok ilgili olan kuralları şunlardır, genç arkadaşlar olduğu için dikkatlerine sunayım: Kıyılarının korunmasına ilişkin 43. madde, çevre hakkına ilişkin 56. madde, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına ilişkin 63. madde, ormanların korunmasına ilişkin 169. madde, vs. bu şekilde gidiyor. Uzatmayalım, ama yasalarda yer alan haklar, sorumluluklar ve yükümlülükler, Immanuel Kant'ın kesin buyruk kuralına göre, birbirini tamamlamak zorunda olan kurallardır. Başka bir deyişle ifade etmem gerekirse; haklar, hak sahiplerine birtakım ödevler ve sorumluluklar da yüklerler. Özellikle gözden geçirmekte olduğumuz mülkiyet hakkı; insanlar mülkiyet hakkını sınırsız ve sorumsuz bir şekilde kullanırlarsa, bundan kültür, mimarlık, doğa, bütün değerler büyük zarar görebiliyorlar. Rant arayışları en değerli varlıklarımızın, kültür varlıklarımızın yok edilmesine yol açabiliyor. Bu nedenle de özellikle mülkiyet hakkına toplumsal ve kültürel amaçlarla kesin sınırlar konulması gerekir. Siyaset bilimi okumuş arkadaşlarımız varsa bilirler, orada şöyle bir söz vardır: "İktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlak şekilde yozlaştırır." Dolayısıyla, iktidara bir sınır koymak gerekir. "Power corrupts, absolute power corrupts absolutely" derler. Bunu aynen mülkiyet hakkından yola çıkarak mülkiyet hakkı için kullanmak doğru olur bence. Hakların kullanılmasında ölçülü olmayı, orantılılığı ve sorumluluk üstlenmeyi mülkiyet hakkı açısından diyebiliriz ki: Bireysel mülkiyet hakkı yozlaştırır; ama mutlak, sınırsız bir mülkiyet hakkı mutlak şekilde yozlaştırır. Çünkü rant arayışları ön planda gelir.

Birkaç söz de, son olarak, kent kimliği ve kent kültürü üzerinde söylemek isterim. Çünkü bir bütünlük içerisinde bütünlük bu kavramlar, değerli arkadaşlar. Kentleri toplumun bütününden soyutlamaya olanak yok. Bağımsız değişkenler daha çok makro değişkenlerdir, ama diyalektik ilişki, kentsel değerlerle toplumun bütününe egemen olan anlayışlar ve uygulamalar arasındadır. Az gelişmiş bir toplum -ki Türkiye'yi de öyle sayabiliriz- yalnız ekonomisiyle değil, bütün kurumlarıyla az gelişmiştir. Az gelişmişlikten kurtulmanın en güvenilir yolu, bilimden başka bir yol göstermeyen çağdaş eğitimidir. Kültür ve kimlik çoğu kez iç içe olan kavramlardır bildiğiniz gibi. Her iki kavram da insanlarla olduğu kadar, yerleşim yerleriyle ve kentlerle de çok yakından ilgilidir. Bir kişinin ve toplumun kimliğinden ve kültüründen olduğu kadar, bir kentin kimliğinden ve kültüründen de söz etmek olanağı vardır.

Saygı ile anısı önünde eğilmek istediğim eski başkanlarımızdan değerli kardeşim Oktay Ekinci, kentlerin kültür ve mimarlık değerlerini gereği gibi korumaya yardımcı olabileceği düşüncesiyle demiştir ki: “Biz kentlere de tıpkı kişilerin kimlik cüzdanlarında olduğu gibi TC kimlik numaraları verelim ki, bu kimlik numaraları ile o değerleri korumayı daha kolay yaparız ve sorumlulukları taşıyanların arkasından gidebiliriz” diye bir öneride bulunmuştur. Gerek kimliklerin, gerekse bir bütün olarak kültürün oluşmasına ekonomik, toplumsal, tarihsel ve çevresel daha pek çok etmen kuşkusuz katkıda bulunmaktadır. Kültürü, doğanın insanlaştırılması ve buna ilişkin süreç, üretim ve verim olarak tanımlayanlar olduğu gibi, bir toplumun ya da toplumların birikimli uygarlığı biçiminde tanımlayanlar da var.

Bronislaw Malinowski adını duymuşsunuzdur. Malinowski, kültürün daha çok biyolojik temelleriyle ilgilenmiş ve kültürden insan doğasının ve gereksinmelerinin sonucunda oluşan bir ürün olarak söz etmiştir ve insanların çeşitli yollarla edindikleri, hem kendi aralarında, hem de kuşaklar arasında paylaştıkları maddi nesnelere, bilgi, sanat, hüner alışkanlıkları ile inançları ve değerleri, insanların toplumsal ve tarihsel gelişim sürecinde yarattıkları maddi olan ve maddi olmayan değerlerin toplamı olarak kültürü tanımlamış.

Fransız Akademisi üyesi değerli bir bilim insanı var Émile Henriot. Émile Henriot’ya göre de kültür şöyle tanımlanıyor: “Her şey unutulup gittikten, unutulduktan sonra geriye ne kalıyorsa, kültür ona verilen isimdir” demek suretiyle kültürün esas itibarıyla bir birikim sonucunda elde edilen değerler bütünü olduğuna dikkat çekmek istiyor.

Kimlik nedir peki? Bireysel olur, kurumsal olur, kültürel olur; bu özellikleri taşıyan ve bizleri başkalarından ayırt etmeye yarayan bir kavramdır kimlik. Kent kültürü kavramı, kent aracılığı ile oluşan etkileşimin nedenlerini ve sonuçlarını içermekte olduğu halde, kent kimliği kavramı bu etkileşime ilişkin nedenlerin ve sonuçların özgünlüğü üzerinde odaklanır. Kent kimliğinin bir kenti başka bir kentten ayırt etmeye yardımcı olan, o kente özgü nitelikler olduğu şeklinde bir tanım yaparsak hata etmiş olmayız.

Sonuca geliyorum. Sizi sıktığının farkındayım; ama ne yazık ki 45 dakikalık süre vermişler bana. Henüz bitmedi, birkaç dakikada tamamlıyorum. Efendim, kentler kimliklerini tarihsel bir birikim sürecinin sonunda kazanmaktadırlar ve o kimliği toplumsal belleğin temel öğelerinden biri durumuna getiriyorlar. İstanbul’un, Paris’in, New York’un, Roma’nın, Venedik’in, Madrid gibi kentlerin, Lefkoşa’nın, Lefke’nin, Gazi Magusa’nın kimliklerinin ayrılmaz öğeleri durumuna gelmiş olan doğa, tarih, kültür ve mimarlık varlıkları var. Bunlar, bu ve benzeri kentlere aidiyet duygularıyla bağlı olanlar kadar, içinde buldukları ülkelerin halklarının bir bütün olarak ve bir kentlilik bilinciyle bu değerlere sahip çıkmaları ile ayakta kalabilir ancak. Hatta bu değerlerden bir bölümü üzerinde yalnız o ülkelerin değil, daha önce de belirttiğim gibi, bütün insanlığın da hak sahibi olduğunu hiçbir zaman unutmadan bunları kullanmalıdırlar. Bir kentin sahibi olduğu her türlü kültürel değerlerin varlığını sürdürülebilmesi, kente yaşayanların bu değerlere sahip çıkacak bir bilinç düzeyine gelmesiyle sağlanabilir. Kentlilik bilinci denilen şey de kanımca budur.

Kentlilik bilinci değerlendirmesinde, Aristoteles iki tür insan ya da yurttaş olduğundan bahseder. Birincisi pasif yurttaştır, ikincisi aktif yurttaştır; yeni sözcüklerle etkin ve edilgin yurttaş. Kent kimliğinin temel öğelerini oluşturan değerlere sahip çıkabilmenin etkin yurttaş ya da etkin hemşeri olmayı zorunlu kıldığına dikkat çekmiştir Aristoteles. Bu durum demokrasinin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için de ön koşuldur. Günümüzde kentlerde yaşayanların kentin sakini değil, yani salt oturanı değil, gerçek anlamda sahibi olması gerektiğini savunanlar ile Aristoteles'in az önce belirtmiş olduğum düşünceleri arasında çok yakın bir benzerlik vardır.

Sonuç olarak ne diyebiliriz? Kültürel mirasın yaşatılması ve sürekliliğinin sağlanması konusunda birtakım gözlemler yapabiliriz. Birincisi şudur: Sürdürülebilirlik sık sık duyduğumuz bir kavram; 1987 yılında Brundtland Raporu adı verilen bir raporda ilk kez kullanıldı ve bu biçimiyle sürdürülebilir gelişme, bugünün doğal ve kültürel değerlerini, onlardan gelecek kuşakların da yararlanma hakları bulunduğu gerçeğini gözden uzak tutmadan kullanmak. Tanımı bu. Bu nedenledir ki, bu değerlerin ve varlıkların kullanılmasında özenli davranılması, onlardan gelecek kuşakların da yararlanma hakları olduğunun hiçbir zaman unutulmaması gerekiyor. Böyle bir kalkınma anlayışı, hiç kuşkusuz özellikle kültür varlıkları açısından kullanmak ve korumak amaçları arasında bir denge kurmayı zorunlu kılmaktadır. Bu dengeye sürdürülebilirliğin bir başka şekli olan koruma kullanma dengesi teriminde de rastlıyoruz zaten. Ülkemizde bu dengenin iyi kurulamadığına, sürekli olarak bu dengenin, koruma-kullanma dengesinin, kullanma lehine bozulduğunu görüyoruz. Oysa, Birleşmiş Milletlerin 1987 tarihinde yayınlanan Brundtland Raporunun yayımlanmasından 70 yıl önce, aynı konuya gerçek devlet adamı, yalnız “devlet adamı” değil, aynı zamanda “adam” da olan Mustafa Kemal Atatürk şu sözleri ile dikkat çekmiştir. Demidir ki: “İnsanlar yaşadıkları topraklar üzerinde yalnız mülkiyet hakkının sahibi olarak yaşamazlar; bu toprakları kullanırken onlar üzerinde gelecek kuşakların da yararlanma hakkına sahip olduğunu hiç unutmamalıdır.”

İkinci konu şudur: Sokaktaki yurttaşın, ondan alın da her düzeydeki yöneticilere ve bürokratlara kadar insanımız ne yazık ki genel olarak korumanın bir toplumsal görev olması gerektiğinin bilincine henüz erişebilmiş değil. Dolayısıyla, korumacılığın sağlayacağı tüm yarar, tüm boyutlarıyla halka tanıtamaz ve öğretilemezse, sağlıklı bir korumacılık bilincinin geliştirilmesine de olanak kalmaz. Radyo, televizyon ve diğer yayın organları, gazeteler ve dergiler korumacılık konusunda eğitici nitelikte programlar hazırlamak, yayınlar yapmak zorundadırlar. Bu bizim Çevre Kanunumuzda, 2872 sayılı Çevre Yasamızda 2006 yılında bir değişiklik yapıldı 5491 sayılı yasayla ve o kanunun 9. maddesine de konmuştur bu şimdi söylediğim kural. Televizyon kanallarında en çok dinlenen saatlerde halkın çevre ve korumacılık bilincini geliştirmeye yönelik programlar yayınlayacaksınız diye bir zorunluluk getirilmiştir. Önemli olan, meslek insanlarıncı benimsenmiş olan değer sistemlerinin eski eser sahipleri olan bireylerce ve toplumun büyük bir kesimince de benimsenmesini sağlamaktır. O halde örgün ve yaygın eğitimin çok daha etkili bir duruma getirilmesi gerekir. Bu bağlamda, 1000'e

yakın sayıda belediyenin üyesi olduğu pek çoğunuzun bildiği Tarihi Kentler Birliği'nin bu alandaki çalışmalarını da takdirle izlediğimi belirtmek isterim.

Üçüncü olarak, kùltür varlıklarının korunmasında rant yaratma ve paylaştırma beklentilerinin kùltür değerlerini koruma amacının önüne geçmesine hiçbir zaman izin verilmemelidir.

Dördüncüsü de kùltürel sürekliliği sağlamak amacıyla eski yapıların ne gibi işlevler üstlenmesi gerektiği konusunda acaba hangi adımlar atılmalıdır sorusu sorulabilir. Sizlerin uzmanlık alanıdır. Bu konuda 2863 sayılı Kùltür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Yasasında bir boşluk olduğu görüşünde olan uzmanlar var. Bu görüşte haklılık yok değil. Bir kùltür varlığını korumanın, ancak onu kullanmakla gerçekleştirilebileceği savında olanlar var. Çünkü, aksi takdirde o yapının yaşatılmasına olanak kalmaz diyorlar. En doğal olan yaklaşımdır, belki yapının özgün işleviyle varlığını korumasıdır. Ne var ki, yapının özgün işlevi eski önemini ve ekonomik değerini yitirmiş ise, bu durumda ona uygun başka bir işlev üzerinde de durulabilir. Son olarak da korumaya ilişkin yasalardaki bütün boşlukları doldurmalyız, koruma için devletin, belediyelerin ayırdığı kaynakları artırmalyız.

Benim bu tematik sunumunda özür dileyerek İstanbul konusunun da var olduğunu belirtmeliyim. İstanbul konusunda hiçbir şey söylemedim; ama izin verirseniz burada sonuçlandırayım. İstanbul deyince akla Kanal İstanbul geliyor, çılgın proje... Bir iki cümleyle söyleyeyim; 2011 yılında getirildi. Hangi kaynakla, hangi yöntemlerle yapılacağı belli olmayan su yolu projesi çerçevesinde arazi rantını artıran çelişkili bir proje. Faize haram gözüyle bakan anlayışlar, ranta helal gözüyle bakıyorsa, burada büyük bir çelişki var demektir. Kanal İstanbul'un her iki yakasında artan arsa değerlerinden yararlanmak için Katar'dan gelen bir takım kimseler her iki tarafta arazi satın almaya başladılar. 2010 yılından itibaren araziler kapışıldı ve güzergâhında 8300 parselin olduğu söyleniyor ve bunların yüzde 70'ten fazlasının özel mülkiyette bulunduğuna dair saptamalar var. 300 milyon metrekaare alan rezerv yapı alanı olarak belirlenmiş hükümet tarafından ve iki bin ağacın kesilip kurban edilmesi gerekeceğini söyleyenler var, yazanlar var ve Marmara Denizi'ni öldüreceği söyleniyor...

Türkiye'de genellikle bu konularda yapılmaması gerekenlerin yapıldığını, yapılması gerekenlerin yapılmamakta olduğunu görmekten kaynaklanıyor sorunlarımızın çoğu. İstanbul Büyükşehir Belediyesi karşı olmuştur, ama ne olacağı belli değil. Halbuki daha önce başkanlarımızın konuşmalarında adı geçen ve İstanbul planlarına imza atmış olan önemli bir Batılı mimar ve planacı Henri Prost'un söylediği şey, İstanbul'un gelişmesini kesin olarak kuzey istikametinde gelişmeye izin verilmemesi şeklindedir. Verildiği takdirde, bütün yeşillik alanlar ve su havzaları tahribe uğrayacaktır şeklindedir. İstanbul hakkında o kadar şey söylenebilir, ama sürem dolmuştur.

Hepinizi ilginiz için sevgiyle selamlıyorum ve Mimarlar Odası'nın çok değerli temsilcisi yetkili yönetici arkadaşlara bana bu toplantıda konuşma fırsatı verme inceliğini gösterdikleri için yürekten teşekkür ediyorum.

Özgeçmiş:

Prof. Dr. Ruşen KELEŞ; Trabzon, 1932 doğumlu; evli ve bir çocuk babası.

Öğrenim:

- *Lisans, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1954;*
- *Lisans, AÜ Hukuk Fakültesi, 1955;*
- *Doktora, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1961.*

Lisansüstü Düzeyde Araştırmalar:

- *New York Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 1959;*
- *Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT), Kent ve Bölge Planlaması Bölümü, 1960.*

Mesleki Deneyim:

- *AÜ SBF, Doçent, 1966-1971;*
- *AÜ Profesör, 1971-1999;*
- *Emekli Profesör, 1999 ve sonrası;*
- *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı, 1971-1975;*
- *ODTÜ, Müttevelli Heyeti Üyesi, 1979-1981;*
- *SBF, Ernst Reuter İskân ve Şehircilik Araştırmaları Merkezi Genel Sekreteri ve Müdürü 1981-1999;*
- *AÜ Çevre Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü, 1993-1999.*

Okuttuğu Dersler:

Kentsel Politikalar, Yerel Yönetimler, Çevre Politikası, Kent Hukuku, Çevre Hukuku, İmar Hukuku, Konut Politikaları.

Öğretim Üyeliği Yaptığı Kurumlar:

AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, ODTÜ, Bilkent Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefke Avrupa Üniversitesi, Yaşar Üniversitesi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Okan Üniversitesi, Kapadokya Üniversitesi.

Konuk Öğretim Üyeliği:

- *California Üniversitesi, Los Angeles ve Berkeley, 1968-1970;*
- *Kudüs İbrani Üniversitesi, Harry S. Truman Research Institute, İsrail, 1976;*
- *Harvard Üniversitesi, Center for Middle Eastern Studies, 1976-1977;*
- *International Christian University, Social Science Research Institute, Tokyo, 1981;*
- *Internationales Institute für Umwelt und Gesellschaft, Berlin, Science Zentrum, 1986;*
- *Institute of Developing Economies, Tokyo, 1987-1988;*

Üyelikler:

- *European Local Government Association for Research, 1993 ve sonrası Başkan;*
- *Birleşmiş Milletler Türk Derneği, 1983-1989, Başkan;*
- *World Society for Human Settlements (Ekistics), Atina 2008-2010, Müttevelli Heyeti Üyesi;*

Tematik Sunuş: Ruşen Keleş

- *Biopolitics International Organization, Atina, 1986 ve sonrası üye;*
- *European Academy of Land Use and Development, Zurich, 1991 ve sonrası üye;*
- *Avrupa Konseyi, Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Bağımsız Uzmanlar Kurulu Üyesi, Strasbourg, 1993-2013;*
- *Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi, 1976-1983.*

Ödül ve Nişanlar:

- *Kun Santo Zui Ho Sho (Japonya İmparatorluk “Altın Işıklar” Onur Nişanı), 1993;*
- *Abdi İpekçi Barış ve Kardeşlik Özel Ödülü, 1993;*
- *TMMOB Mimarlar Odası Mimarlığa Katkı Ulusal Ödülü, 2012;*
- *Mülkiye Büyük Ödülü (Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunlarına verilen), 2014;*
- *Ortaoğu Teknik Üniversitesi Üstün Hizmet Ödülü, 2018.*

Yayınlar:

Türkçe, İngilizce, Almanca ve Japonca 100 kadar kitap ve 700'e yakın makale.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

1. OTURUM

“İSTANBUL’DA PLANLAMA, KORUMA, YEREL YÖNETİM DENEYİMLERİ”

Moderatör: Gülşen Kılıçreis Özaydın

Gülşen Kılıçreis Özaydın
Sunuş

Murat Güvenc

Cumhuriyet Dönemi Kent Tarihi Yazımı İçin Yeni Bakış Açıları, Kaynaklar, Değerlendirme Yöntemleri

İpek Akpınar

Cumhuriyet İdeası ve İstanbul’un Modernizasyonu

İclal Dinçer

Cumhuriyet Yüzyılında Kentsel Koruma Politikaları ve Uygulamaları

Pelin Pınar Giritlioğlu

Cumhuriyetin 100. Yılında Yerel Yönetimler ve Planlama

SUNUŞ

Gülşen Kılıçreis Özaydın

Bu oturumda Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen 100 yıllık süreçte İstanbul kentinin geçirdiği değişimler; planlama, koruma ve yerel yönetim deneyimleri açısından ele alınarak irdelenmiştir. 100 yıllık değerlendirmede kimi konuşmacılar belli bir döneme odaklanırken, kimileri ise bazı kırılma noktalarının belirlediği dönemler içinde kalmıştır. 100 yılı geride bıraktığımız Cumhuriyet tarihimizin toplumsal ve mekânsal değişimlerinin incelendiği dönemlerin, İlhan Tekeli'nin kavramsallaştırmasıyla hatırlanırsa; *1923-1950 yılları arasında Cumhuriyetin tek parti yönetimi altında geçen dönemi "Köktenci Modernite" yılları, 1950-1980 yılları arasında çok partili rejime geçilmesiyle birlikte hâkim olan "Popülist Modernitenin" yılları, 1980-2002 yılları arasında neo-liberal politikalar altında modernitenin aşındırılarak "postmodernist çözüm arayışlarının" geliştirildiği yıllar, 2002-2023 yılları arasında postmodernist gelişmenin, bazı bakımlardan Cumhuriyetin köktenci modernitesinin karşısında yer aldığı, tek bir siyasal partinin iktidarda olduğu yıllar* olarak ele alınır.

Bu oturumun ilk konuşmacısı olan Murat Güvenç, Cumhuriyet'in 1923-1950 yılları arasındaki ilk dönemine vurgu yaparak, bu dönemin temel özelliğinin Türkiye'de kentleşme hızının çok düşük olması, İstanbul'un nüfusunun bu dönemde azalan bir özellik göstermesi ve buna karşın yeni kurulan başkent Ankara için modern bir kent oluşturulması çabaları ve tüm ülkede kentsel süreçlerin yapı-yollar üzerinden kavranması biçiminde belirtti. Öte yandan Cumhuriyet'in ilk yılları olan 1927'de yapılan ilk nüfus sayımlarında kullanılan veri setinin, Cumhuriyet döneminde İstanbul'u anlamak için özgün ve sağlam referanslar verdiğini açıklayarak, kapı numaralama çalışması kapsamında üretilen bu bilginin; Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlık ve kent tarihçiliği alanında yeni bir araştırma programı başlatabilme potansiyeli taşıdığını vurguladı. Bu saptamalar sonucunda; kentlerin ve özde İstanbul metropolünün değişim süreçlerini anlayabilme ve gelecek için vizyon oluşturabilmenin yolunun kent ve mimarlık tarihçiliği ile ilgilenmeyi gerekli kıldığını ve böyle bir bakışın hiç şüphesiz bağlamsal bilgi

1. Oturum

ve belgeye dayalı olarak geliştirilebileceğini ve sürece önemli katkılar koyabileceğini söyleyebiliriz.

Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unu bu defa planlama faaliyetleri açısından irdeleyen İpek Akpınar, Anadolu köy ve kasabalarının yeniden inşa süreçlerinde yapılan rasyonalist, işlevsel ve güzelleştirmeye dayalı kalkınmacı bir yaklaşımın İstanbul'a da dönemin ruhu olarak egemen olduğunu, ancak bu yaklaşıma laiklik açılımının da eklenmesi gerektiğini belirtti. Nitekim 1937 tarihli Prost'un İstanbul için yaptığı master planın, temelinde bir kentsel tasarım projesi olduğunu ve kent için ilk defa bütüncül bir yaklaşım ortaya koyarak yeni bir toplumsal varoluş senaryosu çizdiğini belirterek, örneğin kadınların kendisini kamusal mekânda var edebilmeleri ile ilgili bir planlama ilkesine de vurgu yaptı. Akpınar bu durumun; *ulus-devletin seküler imgesini popüler hale getirerek, 'modern' ve 'medeni' bir toplum yaratma projesiyle* bağlantılı olduğunu, çok partili döneme geçişle birlikte İstanbul nüfusunun hızlı bir şekilde artma eğilimi göstermesi sonucunda, Prost planında yeni iktidar tarafından revizyon yapıldığını açıkladı. Dolayısıyla Tekeli'nin kavramsallaştırmasıyla; köktenci moderniteden popülist modernite fazına geçilerek, kentlerde ölçeğin genişlediği, büyüdüğü, çokluğun, sermaye birikiminin ve hızın egemen olduğu yeni bir değişim döneminin başladığını söyleyebiliriz.

Cumhuriyetin planlama konusundaki deneyimini bu defa koruma ve planlama ekseninden bakarak, bu iki kavramın birbiriyle “buluşma ve kopması” serüvenini ilk 50 yıl ve ikinci 50 yıl olarak irdeleyen İclal Dinçer ise, süreci anlamak açısından önemli saptamalarda bulundu. Önce konuya koruma ekseninden bakarken; koruma düşüncesinin dünyada yapı temelli olmaktan çıkıp değer temelli bir yapıya evrilmesinin hem ölçek hem de nitelik açısından bir değişimi belirleyerek “kültürel miras kavramını” ortaya çıkardığını, ülkemizde de bu olguya benzer biçimde eş zamanlı değişimlerin yaşandığını ve 1973 yılında bir kırılma noktası olarak bu alanda kurumsal ve yasal örgütlenmelerin başladığını belirtmesi önemliydi. Konuya planlamayı dahil ederek bakarken de; koruma ve planlamanın buluştuğu 1970'li yılların hemen ardından 1980'lerde başlayan küreselleşme ve neoliberal politikaların planlama kurumunun giderek işlevini zayıflatmış, koruma anlayışı ve uygulamasının da bundan etkilendiğini dile getirdi. Nitekim kültürel miras anlayışının giderek özünden uzaklaştığı, “yapı temelli” ve “ihya-taklit” yöntemleriyle koruma kavramının içinin boşaltıldığı bir ortam içerisinde 2023 yılına varılmış olduğunu belirterek, *planlamada ve kentlerin düzenlenmesinde; koruyucu, iyileştirici ve onarıcı bakış açısını egemen kulan bir paradigma değişiminin gerekli olduğu*na vurgu yapmasıyla, geleceğe ilişkin bakışlara önemli bir katkı oluşturdu.

1. oturum temasının üçüncü ayağını oluşturan yerel yönetimler konusunu, Pelin Pınar Giritlioğlu tarihsel perspektifte ele alırken; yerel yönetimlerin kurumsal yapılanma, yasalar ve modernist planlama konularındaki oluşumların, önce dönemin ruhuna uygun olarak radikal ele alışıyla yapılanmaya başladığını işaret ederek, daha sonraki dönemde ise çok partili siyasi yapıya geçişle birlikte, kentlerdeki sanayileşme ve göçe bağlı gelişen kentsel sorunların ortaya çıkmasının, yeni planlama ihtiyaçlarını beraberinde getirdi-

ğini belirtti. Giritlioğlu yerel yönetimleri doğal olarak planlama olgusundan ayrı ele almadığı gibi, merkez-çeper ilişkisi bağlamında da sorguladı. Öte yandan metropol kentlerin yapısal farklılıkları ve planlama konularının karmaşıklığı nedeniyle de, bu tür kentlerin yapılanma biçimlerindeki farklılıkları, mevzuat ve yönetim anlamında da irdedeledi. Ayrıca 1973 yılının bir kırılma noktası olarak işaret edilmesi, daha önce koruma konusunda belirtildiği gibi, bu konu bağlamında da ortaya çıktı. Şöyle ki 1973 yerel seçimlerinin ardından, sosyal demokrat belediycilerin göreve gelmiş olması, icraatlarını çok uzun erimli sürdürememiş olsalar da, yerel yönetim deneyimleri açısından kayda değer bir iz bıraktıkları görüldü. 1980-2000 arası dönemde ise, neoliberal politikaların da etkisiyle, planlama alanı, kamunun elinden çıkarak, bireysel girişimciye terk edildiği, uygulamaların münferit ve parçacıl olduğu, bütüncül planlama anlayışından tümüyle uzaklaşıldığı vurgulandı. 2002’den günümüze kadarki dönemde ise; yerel yönetimler “yerel yönetim yasaları, büyükşehir ve kentsel dönüşüm yasaları, 15 Temmuz olgusu, başkanlık sistemine geçiş, yerel seçimler, müsilaj ve depremler” kırılma noktaları ile ele alınarak ortaya çıkan sonuçlar belirtildi. Tüm bu yaşananları Giritlioğlu; tarihsel süreç içerisinde Türkiye’nin yerelleşme çabaları izlendiğinde, zaman zaman yereli güçlendirmeye yönelik adımların atılmış olmasına rağmen, planlama yetkileri açısından merkezin gücünü elinden bırakmadığını, bu gücün özellikle 2011 sonrası dönemde daha da artırıldığını, sosyal, ekonomik, siyasal gelişmelerin bu gücü artırmada bir fırsata dönüştürüldüğünü, araçlarının çeşitlendirildiğini belirtti. Tarihi boyunca yerel yönetim deneyimi ve geleneğine sahip olmayan ülkemizde gelinen noktada; “etkinliğinin, verimliliğinin, yapabilirliğinin ve özerkliğinin”, batılı ülkelerde görüldüğünün aksine, zayıfladığı, güç kaybettiği vurgusu yapıldı.

Tüm bu konuşmalar sonucunda 1. oturumda, İstanbul’daki 1923-2023 tarihleri arasında yaşanan 100 yıllık süreç; planlama, koruma ve yerel yönetim deneyimleri açısından irdelendiğinde, radikal müdahalelerle başlayan ve konjonktürel olarak dönemlerinin paradigmalarından da etkilenen toplumsal-mekânsal değişim ve dönüşümlerin, çok kültürlü ve çok katmanlı bu kentte kendine özgü bir biçimde seyrettiği, basınçları çoğu zaman tolere ettiği, edemediği anlarda ise kendine özgü biçimde reaksiyonlar verdiği izlenimine varılmıştır.

CUMHURİYET DÖNEMİ KENT TARİHİ YAZIMI İÇİN YENİ BAKIŞ AÇILARI, KAYNAKLAR, DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ

Murat Güvenç

Şehirlerin toplumsal coğrafyaları üzerinde “75. yıl kutlamaları” vesilesiyle çalışmaya başlamıştım. O zaman DİE Başkan Danışmanı olan Frederic Shorter (toprağı bol olsun) bana 1990 sayımının mahalle bazında ayrıştırılabilir yüzde 5’lik örneklem verileri üzerinde çalışken İstanbul, Ankara, İzmir vb. metropollerde birbirine çok benzeyen sosyal segregasyon kalıpları saptadım. Nüfusları, konumları uzmanlaşma alanları çok farklı metropollerde birbirine çok benzeyen sosyal coğrafyalar vardı. Kimsenin ilgisini çekmeyen bu küçük “keşif” sosyal coğrafya çalışmalarına hep öncelikli yer verdim. Aradan geçen 25 yılda yaşanan sayısal devrim kent ve mimarlık tarihçiliği alanında ilginç metodolojik gelişmelere yol açtı. Günümüzde kentlerin toplumsal mekânsal yapıları; bağlam bağımlı bir yaklaşımla, kapsamlı, ayrıntılı ve yüksek çözünürlükte veri setleri üzerinden çalışılabilir. Yüksek çözünürlükte ayrıntılı veri sağlandığı takdirde Erken Cumhuriyet Dönemi kentlerinin pek çok özelliği bu yeni yaklaşım ve yöntemlerle açığa çıkarılabilir.

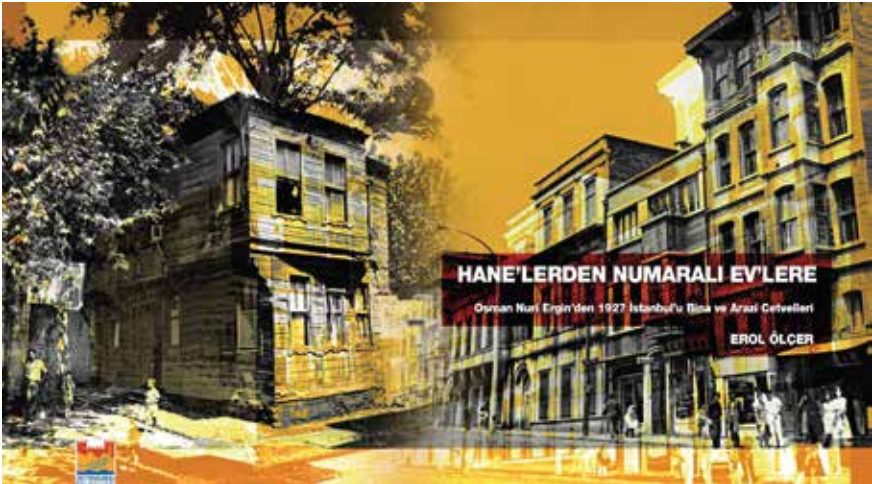
1923-46 arası Türkiye’de kentleşme hızının çok düşük olduğu bir dönem. Ankara hariç hiçbir kentte belirgin bir nüfus artışı yok, İstanbul açısından durum daha da ilginç. 1907 yılında 1,2 milyon düzeyindeki nüfusun, 1927’de 690 bine düştüğü, daha sonra çok yavaş artışla 1950’de yeniden 1 milyon düzeyine eriştiği anlaşılıyor. 1923-46 arasında İstanbul, mütarekenin ardından deneyimlediği büyük nüfus kaybının olumsuz etkilerini tedricen gidermeye çalışıyor. İstanbul’un nüfus kaybının nedenlerini burada ayrıntılı olarak tartışmak olanaksız. Ancak, başkent işlevinin ve sarayın sağladığı güvenli istihdam olanaklarının yitirilmesi, büyükelçiliklerin ve bakanlıkların Ankara’ya taşınması, işgal döneminde kente yerleşenlerin ve ayrıcalıklarını yitiren yabancıların kenti terk etmesi İstanbul’un iktisadi problemlerini daha da ağırlaştırıyor. Durum İstanbul Ticaret Odası’nın hazırladığı kapsamlı bir raporda böyle giderse kentte “bu sorunu çözecek kimse kalmayacak” şeklinde özetleniyor. Raporda yüzlerce öneri var. Ancak

kanımca en çarpıcı olanlar limanın geliştirilmesi, “seyyah celbi” ve şans oyunlarının geliştirilmesiyle ilgili olanlar.

Karşımızda dış bağlantıları değişmiş nüfusunun yarısını yitirmiş bir İstanbul var. Bu kentte yeni olan nedir? Yoksa yeni bir dönemin başlangıcı mıdır? Cumhuriyetin ilânıyla beraber benimsenen yeni rejimde, kamusal alan pratikleri sınırlar değiştiği için ekonomik arka alanlar ve dış dünyayla bağlantılarla şehirlerin etnik kompozisyonu değişiyor. Ayrıcalıklar ve kapitülasyonların tedricen ortadan kalkacağı anlaşılıyor. Bu arada hanedandan devrolan taşınmazlarla ilgili *Emlak-i Müdevvere* ve sahibi ortada olmayan taşınmazlarla ilgili *Emlak-i Metruke* gibi kavramlar gündeme girmeye başlıyor. Eytam Bankası’nın kuruluşu bir tür proto-özelleştirme ajansı gibi değerlendirilmeli. Kentsel süreçlerin “yapı ve yollar” üzerinden kavranıp düzenlenmesi, hijyen, Hıfzıssıhha Kanunu, nüfusu arttırmaya yönelik pronatalist politikalar ve Belediye Kanunu, modern kent yönetimine geçişin habercileri...

Bu sunuşta 1927 yılında İstanbul’da mekânsal yapılanmayı yeni keşfedilmiş bir veri seti üzerinden, yeni değerlendirme araçlarıyla açığa çıkarmaya çalışacağım. Veri seti çok yakın tarihlerde keşfedilen 1927 sayımı hazırlıkları kapsamında yapılan numaralama çalışması kapsamında üretilmiş. İstatistik Enstitüsü başkanlığı idari bir seferberlikle sayımı bir günde bitirmeyi amaçlıyor. Bu amaçla Türkiye çapında bir hazırlık programı başlatılıyor. Çünkü sayımın başarısı, konut alanlarını ve nüfus yoğunluklarını en doğru biçimde saptamaya bağlı. Veri seti, sayımı gerçekleştirecek personeli sayım alanlarına atama amacıyla kapsamlı bir numaralama çalışmasıyla oluşturulmuş. İstanbul’daki numaralama çalışmasını dönemin İstanbul Belediyesi’nin Genel Sekreteri (Mektupçu) Osman Nuri Ergin gerçekleştirmiş.

Numaralama çalışması kapsamında İstanbul’daki bütün sokaklardaki arazi kullanım türleri ve yapı stok özellikleri (kat sayısı ve inşaat malzemesi) tablolastırılıp yaklaşık

Resim 1. Yaklaşık yüzyıl “rötarlı” basılan 1927 numaralama cetvelleri kitabı.

1. Oturum

1000 sayfalık benzersiz bir veri seti üretilmiş. Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürü Camille Jaquard İstanbul ile ilgili raporun ayrıca basılarak yayımlanmasını öneriyor.¹ Fakat sonra ne oluyorsa oluyor, İstanbul’la ilgili bu çuvallar dolusu bilgi kayboluyor. Kaybolan veri seti bir mucize eseri bulunup merhum Erol Ölçer tarafından yayımlanıyor. Camille Jaquard’ın yayın önerisinin gereği, yaklaşık 90 yıl gecikmeyle yerine gelmiş oluyor.

1927 yılında İstanbul’un mekân organizasyonuna ışık tutan bu veri seti gerek çözümlülük ve ayrıntı, gerekse toplandığı dönem açısından mimarlık ve kent tarihçiliği açısından bir hazine değerinde. Çünkü, 1907’de 1,2 milyon olan İstanbul nüfusu, 1927’de 690 bine, 1950’de tekrar 1 milyona yükseliyor. Diğer bir deyişle 20. yüzyılın ilk yarısında İstanbul bu numaralama çalışmasının kapsadığı alan içinde kalıyor. Prost planı, tümüyle bu veri setinin kapsadığı alan içinde hazırlanmıştır. Veri setiyle Adalar, Sarıyer ve Yeşilköy arasındaki yaklaşık 6500 sokağın arazi kullanım faaliyetleri ve yapı stok profili kayda geçirilmiş durumdadır. Numaralama cetvelinde her satır bir sokağı gösterir. Dolayısıyla tablolar Cumhuriyet döneminde İstanbul’u anlamak için özgün ve sağlam nirengiler, referanslar sağlar.²

Arazi kullanımları “İçinde Oturulan ve Yatılan Binalar”, “Ticaret ve Sanat yapıları”, “Umumi ve Resmî Binalar” ve “Binasız yerler” alt başlıkları üzerinden dört alt grupta toplanmıştır. **Yapı stok özellikleri** ise kat sayısı ve inşaat malzemeleri itibarıyla derlenmiştir (Katsız binalar, 1, 2, ... 5 katlı binalar şeklinde). Her sokakta kaç ahşap, kaç yarı kâgir ve kaç kâgir yapı bulunduğu doğrudan okunabilmektedir. Numaralama cetvelinin, yaygın olarak kullanılan tüm kent haritalarından kat kat geniştir. Ancak bir kısmı istisnâlar ile kaybolmuş, bir kısmı konut alanına dönüşmüş bu sokakların günümüzdeki yerlerinin saptanması zor ve zahmetli bir iş paketi oluşturur.

“*Sima benzerliği*” sergileyen sokak profilleri kümelendiğinde günümüzde artık izi kalmamış 1927 İstanbul’unun ayırt edici özellikleri açığa çıkarılabilmektedir. Zaman darlığı nedeniyle yaklaşım ve yöntemi tartışamayacağım. Ne var ki bu uygulamanın aşağıdaki bulguları vurgulanabilir.

1927 yılında “konut” kavramı bugün alıştığımızdan çok farklı bir içeriğe sahipti. Nitekim, pratik nedenlerle “konut” şeklinde etiketlediğimiz kategori numaralama cetvellerinde “İçinde Oturulan ve Yatılan Binalar” İOYB şeklinde tanımlanmıştır. “Müstakil evler”, “Apartmanlar”, “Pansiyonlar”; “Oteller,” “Bekâr odaları”, “Yolcu hanları” ve “Barakalar” bu kategori altında yer alır.

“Dükân- Mağaza, (İş) Hanları, Garaj, Ahır, Hamam ve Fabrikalar; “Sanat, Ticaret Yerleri” alt başlığı altında sınıflandırılmıştır.

1. Jaquard bu cedvellerin Belediye tarafından yayımlanmasını önermiştir. “[Cedveller] Emaneti aliyeleri tarafından tabedilirse çok kıymetli ve faydalı bir hizmet ifa edilmiş olacaktır.”

2. Ölçer,E. (2015) **Hanelerden Numaralı Evlere**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul

“Umumi ve Resmî Binalar” alt başlığı, Cami, Havra, Kilise, Kışla, Okul, Karakol, Belediye ve Hükümet binalarını kapsar. Nihayet “Binasız Yerler” alt başlığı; Arsa (yangın yerleri), Bahçe, Bostan, Park ve Mezarlıklar’ı kapsar.

Bunların günümüzde kullanılan kategoriler olmadığı açık. Ne var ki “Erken Cumhuriyet” döneminde İstanbul hakkında değerli bir çerçeve oluşturuyorlar.

Söz gelimi “bekâr odalarının” “yolcu hanlarının” ve “gecekonduunun” atası diyebileceğimiz “barakaların” ayrı alt kategoriler şeklinde tanımlanmış oluşu toplumsal-mekânsal farklılaşma araştırmaları açısından çok yararlı olabilir. Zaman darlığı nedeniyle burada sadece “**İçinde Oturulan ve Yatılan Binalar**” kategorisinin kent içi dağılım örüntüsünü inceleyeceğiz.

Resim 2. 1927 Cetvellerinin kapladığı kent alanı.

Resim 3. 1927 yılı İstanbul sokak ağı görünümü.

1. Oturum

1927 yılında İstanbul'daki otellerin büyük çoğunluğu; Sirkeci İstasyonu çevresinde, liman arkası ve Tepebaşı'nda yoğunlaşmıştı. Bu kesime bitişik sokaklarda ise yolcu hanları ve oteller birlikte yer alıyordu.

Mevsimlik işgücünün kaldığı “bekâr odası” yoğun sokaklar, dükkân, mağazalar ve sanat işyerlerine bitişik konumdaydı. Galata, Kadıköy, Beşiktaş, Ortaköy ve Üsküdar gibi alt merkezlerde benzerlerine rastladığımız bu oluşumun sur içi İstanbul'a özgü olmadığı, mesafenin çok yüksek caydırıcı etkisi üzerinden yorumlanması gerektiği kanısına vardım.

Ulaşım, iletişim terminalleri ve işyerleri çevresinde gözlenen otel, bekâr odası, pansiyon ve han yoğunluğu İstanbul'da konut coğrafyasının “Chicago” okulunun ekolojik semalarından çok da farklı olmadığını düşündürür.

Bu şemada “Merkezi İş Alanı”nı çevreleyen “Apartman” yoğun kesiminin tamamına yakını Galata ve Pera kesiminde bulunur. Bu dağılım Fatih-Harbiye yaşam tarzı karşıtlığına ilişkin bir olumsallık (contingency) şeklinde değerlendirilmelidir. Şişli - Teşvikiye kesiminde gözlenen apartman yoğunluğu, sur içi İstanbul'daki konak yaşantısını sürdürmekte zorlanan üst kademe bürokratları tarafından şekillendirilmiştir. “Lüküs Hayat” operetinin “Şişli'de bir apartman, olmazsa halin yaman” dizeleri günümüze dek süren bu çok boyutlu yaşam tarzı farklılaşmasına işaret etmiyor mu?

Baraka; yoğun sokakların kara surları boyunca, Yenikapı ve Feriköy'deki bahçe ve bostanların yoğun kesimiyle Zeytinburnu fabrikalar bölgesinde yer alır. Bu durum gecekonduunun tarihsel kökenleri hakkında çok değerli ipuçları sunar.

Resim 4. 1927 yılında Sirkeci-Eminönü ve Galata çevresinde Merkezi İş Alanı faaliyetlerinin yoğunlaştığı sokaklar.

Resim 5. 1927 yılında apartman yoğun sokaklar. (Beyoğlu yakasında Şişli kesimindeki apartman yoğunlaşmasına dikkat ediniz.)

İstanbul’da; zemin artı bir ve bir buçuk katlı müstakil evler, ağırlıklı sur içi İstanbul’da yoğunudur. Aksaray Fatih ve Hoca Paşa yangınlarının şekillendirdiği boşluklar bu dokunun ortasında geniş alanlar kaplar.

1927 İstanbul’u sokak sokak izleme imkânı veren bu yeni haritanın bağlam bağımlı mimarlık ve kent tarihi çalışmalarına ilginç açılımlar, bakış açıları, araştırma soruları, sağlam referanslar - nirengi noktaları sağlayabileceği söylenebilir. Haritanın yük-

Resim 6. İki ve daha fazla katlı kargir, yarı kargir ve müstakil evler. Tarihi Yarımada’daki boşluklar 2. Meşrutiyet sonrası sıklaşan yangınlarda yitirilen konut dokusu.

Resim 7. 1927 yılında yangın yerleri için önerilen ızgara tipi sokak dokusu.

Resim 8. Gecekondu öncesi “bekâr odası” ve “baraka” yoğun sokaklar.

Resim 9. Bahçe ve Bostan yoğun kesimde “baraka” ve “bekâr odası” yoğun sokaklar.

1. Oturum

Resim 10. 1927 yılında kentin genel yapısı ve “keşfedilmeyi” bekleyen “baraka” ve “bekâr odası” yoğun sokaklar.

sek çözünürlükte ve büyük bölümünün Pervititch haritasıyla çakıştırılabilir oluşu bulguları sına ve örnekleme ve somutlaştırma açısından ilginç avantajlar sağlayabilir.

Bu kısa sunuşta ancak “fragmanlarını” gösterebildiğim bu yeni harita ve veri setinin Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlık ve kent tarihçiliği alanında yeni bir araştırma programı başlatabilme potansiyeli taşıdığını düşündüm. Zamanı biraz aşım özür dilerim.

CUMHURİYET İDEASI VE İSTANBUL'UN MODERNİZASYONU

İpek Akpınar

Bu değerli davet çok anlamlı. Bütün değerlerin erozyona uğradığı bir dönemde dil birliği, duygu birliği yaptığımız meslektaşlarımızla ve değerli meslektaş adaylarımız öğrencilerimizle olmak çok değerli. Panellerde genelde değişmez bir rolüm vardır: İstanbul anlatılarında Murat Hocamızın arkasından söz alırım. Hocamızın değerli sunumunun ardından 20. yüzyıl başına tekrar dönelim. Odamızın davet metnindeki görselde yer alan Corbusier'in şark seyahatindeki (*voyage d'orient*) İstanbul eskizleri, mimarlık eğitim süreçlerimizin önemli bir parçası. Corbusier, bu İstanbul eskizlerinin altına aldığı notlarda bir kent güzellemesi yapıyor: “zıtlıkları olmayan uyumlu bir yapı”dan bahsediyor İstanbul'da. Ama biliyoruz ki, 1911-12 emperyal kentinde zenginlik ve yoksulluk bir arada. Dönemde ‘hasta adam’ olarak nitelendirilen imparatorluğun başkenti, depremler, yangınlar ve savaştan kaçan göçmenlere ev sahipliği yapmaktadır. Hızla küçülmekte olan imparatorluğun merkezinde, çeperlerden zoraki gelen kitleler Ayasofya ve çevresinde toplanırlar zorluklar, çelişkiler, yokluklar içerisinde...

Murat Güvenç'in az önce İlhan Tekeli'ye atfederek betimlediği klasikleşmiş metodolojik yaklaşımda; süremin de kısıtlılığı göz önüne alarak, sadece erken Cumhuriyet dönemine odaklanmak istiyorum. Ankara'nın yeni başkent olarak ilanının ardından olağanüstü atılım hamlesini bu toprakların fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür değerlendirme yapan yaşayanları olarak derinden biliyoruz. İlhan Tekeli Erken Cumhuriyet dönemini “hukuki süreçler, kentleşme üzerine yeni yasa ve yönetmeliklerin hazırlanışı, uzman bankanın kuruluşu, kentlerin gelişimi için ulusal ve uluslararası tasarım yarışmalarının düzenlendiği” zaman dilimi olarak betimliyor. İTÜ'den hocam Afife Batur ise, 1930'ları Cumhuriyet mimarisinin biçimlendiği, fizikselleştiği bir dönem olarak aktarıyor. 1920'lerdeki hızlı ve bütüncül reform süreçlerinin ardından Ankara'daki yöneticilerin dikkati İstanbul'a kayar. Böyle bir dönemde, Ankara'daki inşa ve Yunan ordusunun kaçarken yaktığı Anadolu köy ve kasabalarının yeniden inşa süreçlerinde ya-

1. Oturum

pılan rasyonalist, işlevsel ve güzelleştirmeye dayalı bir yaklaşım, İstanbul'a da dönemin ruhu olarak egemen oluyor.

Murat Hocamın da belirttiği gibi erken Cumhuriyet döneminin başlarında nüfusu küçülmüş, yaklaşık 700.000'lere dek azalmış bir kent var. Ayrıca yönetici ve planlama ekiplerinin karşısındaki tabloda, Wagner'in gerçekleştirdiği nüfus projeksiyonlarında kentin nüfusunun artmayacağı vurgulanmış durumda...

Gazetelere baktığımızda ise 'güzel İstanbul' talebi mevcut. Batıda gördüğümüz ve tıpkı başkent Ankara'da egemen olan 'güzel evler' talebi, dönemin ruhunun önemli bir açılımı. 'Güzel' kavramının içeriğinde; hijyen, sağlık konuları da yer alıyor; ama asıl talep 'asri İstanbul'a odaklanıyor. Ankara'dan İstanbul'a dikkati dönen yöneticiler, ulusal ölçekte bir dizi yarışma arasında İstanbul için de kısıtlı davetli bir master plan yarışmasını organize ediyorlar. Gerek Ankara'da görev yapan dönemin planları, gerek dönemin önde gelen uzman isimleri yarışmaya davet ediliyor (Jansen, Elgötz, Jaussely ve Prost). O sıralarda Paris'in baş mimarı, baş tasarımcısı Henri Prost yoğun temposunu vurgulayarak daveti reddediyor. Yarışma yapılsa da kentin ve ülkenin yöneticileri uygulamak konusunda isteksiz davranıyorlar. Döneminin dünya başkenti Paris'in baş mimarı ile çalışmak isteyen bir yönetim takımı var İstanbul ve Ankara'da. İstanbul Belediyesi-Valiliği'nin Fransa'daki Baş Konsolosluğumuz aracılığı ile kentin modernizasyonu için gerçekleştirdiği davet Prost'a iletiliyor. Büyük savaşın rüzgârları arasında Paris'ten de ayrılmak isteyen Prost, bu sefer daveti kabul eder ve 1936'da geldiği kentte 15 yıl kalıyor. İlk yıl Türk ve Fransız uzmanlardan oluşan genç bir ekiple yoğun bir kentsel analiz çalışmalarını yürütüyor. Bilindiği gibi yüksek lisans çalışmalarını 1904-1907 arası Ayasofya ve çevresinde gerçekleştirmişti. Ardından Kuzey Afrika'daki Müslüman kentlerinde, Müslüman toplulukların çoğunlukta oldukları bir coğrafyada çalışmış ve planlarını üretmişti. İzmir planı için Danger kardeşlere danışmanlık yapmıştı. Kısacası Prost mesleki geçmişini bu toprakların toplumsal ve politik bağlamına hâkim... Prost'un İstanbul'da ısrarla görev alması talebinin ardında spekülasyon argümanım ise şu: Türkiye Cumhuriyeti'nde ve özellikle Başkent Ankara'nın kuruluşunda görev alan yaklaşık 200 mimar-planlama uzmanı arasında, Alman ve Avusturyalı uzmanların sayısal egemenliğine karşın, Fransız uzmanlara yer vererek diplomatik bir denge arayışı mevcut.

1950'de 'yeter' sloganı ile genel ve yerel seçimleri kazanan Demokrat Parti yönetimine geçen kent meclisi, "Türkiye'yi ve İstanbul'u sadece Türkler bilir, bir yabancıya eline terk edilemez" söylemiyle ve özellikle İnönü dönemi sertçe eleştirilerek Prost'un kontratını yenilemez ve görevine son verir. Böylece, uygulama planı, Türk uzmanların iki etaplı revizyon çalışmasının ardından 1956'da Başbakan Menderes'in şahsen devreye girmesiyle 4 yıllık inşa, yıkım süreci yoğun olarak devam eder; Tarlabası Bulvarı'nın ve Haliç kıyılarının yıkımları, Bedrettin Dalan yıkımlarına esin kaynağı olur.

'De-konsantrasyon' yaklaşımıyla dönemin tipik master planlarından olan 1937 Master Planı, 'güzelleştirme', 'hijyen', 'nezihleştirme', 'asrileştirme', 'düzenleme', 'yıkım' açılardan ele alınabilir. Akademik çalışmalarda gördüğümüz gibi 'Taksim', 'ulaşım',

‘kıyıların halka açılması’, ‘barınma mekânları’ odaklı okunabilir. Bugünkü konuşmamda Cumhuriyet laiklik üzerine düzenlemelerinden yola çıkarak, master planın kamusal mekân önerilerindeki ‘kadın’ vurgusu üzerine, plan notları ve Prost’un Institut Français d’Architecture arşivinde yer alan mektuplarına dayanarak (Cânâ Bilsel, Stefanos Yerasimos ve Pierre Pinon ile yürüttüğümüz uluslararası EGIDE- Bosphorus bursu ile yürütülen araştırma projesi) bulgular ışığında paylaşımımı yapacağım.

Prost Planı’nın bir güzelleştirme planı olduğunu reddetmiyorum; ama Türkiye Cumhuriyeti’nin hukuki reformları ışığında ve dönemin ruhu olan laiklik, sekülerleştirme çerçevesinde, gündelik yaşamda kadın ve erkeğin bir araya olma çağrısını göz önüne alarak Prost Planının tam da bunun uzantısı olduğunu öne sürüyorum. Akademik araştırmalarda Ankara Jansen Planı yeni hukuki düzen ışığında ele alınıyor. Benzeri şekilde, İstanbul planının da laiklik açılımı üzerinden okunabileceğini savunuyorum. Bu ilişki üzerinden değerlendirme, Cumhuriyetin ikinci yüzyıl döneminde bizlere umut ve tetikleyici güç verebilir.

Akıştta, öncelikle planı betimleyeceğim, ardından plan notlarına dayanarak kamusal mekân ve kadının mekânda görünür olmasını vurgusunu aktaracağım.

Mevcut 2000 hektarlık bir bölgeye öneriler geliştiren 1937 Master Planı, temelinde bir kentsel tasarım projesidir (Şekil 1). Meydanları bir yol ağıyla bağlayan kısmi -parçacıl bir plan olan kentin ilk master planı için Henri Prost çok heyecanlı: Akademi’deki

Şekil 1.

1. Oturum

derslerinde, konuşmalarında *Arkitekt* dergisindeki yazılarında sürekli kent için senaryolarından bahsediyor. Roma İmparatorluğu'nun ve Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde bir proje yapmaktan, genç Cumhuriyet için çalışmaktan duyduğu heyecanı vurguluyor. Avrupalı bulvarlar yapmak istiyor. Fransız kolonilerinde öğrendiği birikimi, bir şekilde İstanbul'da aktarmak istiyor.

Altı ciltlik Master Plan notlarına baktığımızda «*herkes için daha iyi ve sağlıklı bir yaşam*», «*kadınlar için daha iyi yaşam ve daha iyi konfor koşulları*», «*Bizans ve Osmanlı yapılarının, tarihe belgelik eden kolektif belleği oluşturan birer anıt olarak korunması*», «boş olan arazilerde yeni semtler yaratmak; hızlı ulaşım araçlarıyla donanmış; havadar konutlardan oluşan semtler... İstimlaklı doğru gerçekleştirerek, yeni semtlerde yapılabilecek kadar konutu eski semtlerde yıkmak. Ardından, eski semtleri yeni bir plan üstünde inşa etmek» ve «*Espaces libres / kamusal alan & kamusal mekân*» öne çıkan vurgulardır.

Bu konuşmada ele alacağım eksenler, “kadınlar için daha iyi yaşam ve daha iyi konfor koşulları” çağrılarını ile ‘serbest sahalar’ önerisi. Planda ve notlarında defalarca geçen terminoloji Fransızcadan tercümede yapılan bir hatayla; ‘kamusal alan/mekân’ (*espaces libres*) karşılığı ‘bina olmayan boş yerler’ anlamına ‘serbest sahalar’ olarak kullanılıyor. Kelimesi kelimesine tercüme, ‘kamusal alan’ ve ‘kamusal mekân’ın Fransızcadaki birlikte kullanımını kapsayan kavramın derinlemesine aktarımı olanağını veremiyor.

Master Plan, İstanbul’u ‘asrileştirmek’ ve ‘güzelleştirmek’ amacıyla. Plan, önerileriyle ‘yeni bir toplumsal varoluş senaryosu’ çiziyor. Toplumsal kültürel bir dönüşümü hedefleyen genç Cumhuriyetin hukuki reformlarının, Medeni Kanunun ışığında bir kentsel dönüşüm projesi sunuyor. Bu çerçevede, plan notlarındaki ana tematik açılımlar ‘ulaşım’, ‘hijyen’ ve ‘estetik’. Bu açılımlar, kültürel, sportif, eğitim mekânları, yeni konutlar ve kamusal mekânlarla da kentsel mekânda fizikselleşiyorlar. Yeni ve modern yaşam senaryosu, Paris’tekinden öteye geçen bir gündelik yaşam senaryosu sunuyor genç Cumhuriyetin İstanbul’unda: kadın ve erkeğin bir arada olduğu, kafes arkasındaki kadın ve çocukların dışarı çıktığı mekânların kurgulanmasını ve inşaatını bahsediyor. Önemli soru, Prost’un Türk modernite projesini nasıl yorumladığıdır? Sekülerleştirici reformlar ne ölçüde tasarımına yansılar?

Yabancı ve Türk uzmanlar, önce Ankara ve sonra Anadolu kentlerinden başlamak üzere, ulus-devletin seküler imgesini popüler hale getirerek, ‘modern’ ve ‘medeni’ bir toplum yaratma projesiyle görevlendirilirler. Ve İstanbul da bu konuda istisna değildir. Prost, ulusal kuruluşun bu radikal ideolojik dönüşüm ortamında, “Türkiye, anılarla zengin bir ülke; tüm gelişmiş ülkeleri, her konuda geçmek arzusu ile yanıp tutuşmakta”dır diye yazar (Prost, Hauteœœur’e mektup, 07.10.1943. IFA/AA arşivi). “İstanbul çalışmak zorunda olduğum en güzel sanat eseridir, işte İstanbul’un yeni çehresi genç Cumhuriyeti onurlandıracaktır” diye vurgulayan Prost, İstanbul’da 15 yıl süresinde Fransa’daki meslektaşlarına, dostlarına mektuplar yazıyor. Kent tasarımcısı, kent plancısı kelimelerini bir araya getiren ‘urbanist’ başlığı ile kendi konumunu aktarıp, Master Plandaki anıtların, parkların, bahçelerin yardımıyla politik ve toplumsal fikirleri ifade etmekle yükümlü olduğunun altı-

nı çizer. Güçlü bir konumda olduğunun çok farkında olan Prost, tüm politik aktarımlardan da kendisini sorumlu görür, meslektaşlarına yazdığı mektuplarda bu politik çerçeveyi ifade eder. Cumhuriyetin yaptığı devrimleri kentsel tasarım süreciyle ilişkilendirir.

“Bu son reform [dil ve şapka] İstanbul’un kentleşmesinde gerçekten önemli etkileri oldu. Özgür rejimin ilk eylemi, İstanbul’u modernleştirmek isteği oldu” (Prost, 1948).

Kıyafet devrimini, dil, şapka devrimini özellikle defalarca kendi mektuplarında ve not aldığı defterlerde ve konuşmalarında ilişkilendirir, İstanbul’un kentleşmesinde kıyafet devriminin önemini vurgular. Prost bilerek kıyafetlerin radikal değişimini kentsel alandaki modernleşme süreciyle bağlar. Ulus-devlet, vatandaşlarının önce fiziksel görünümünü modernleştirmiştir. Ardından, tasarımcıyı kentsel arenayı modernleştirmesi için görevlendirmiştir. “İstanbul çalışmak zorunda olduğum en güzel sanat eseri [...] İstanbul’un yeni çehresi, genç cumhuriyeti onurlandıracaktır” (Prost, bir anket içindeki not; IFA/AA arşivi) diye kaleme alır.

İstanbul’u estetikasyon/güzelleştirme/modernleştirme sürecinde kamusal mekânlar (meydanlar, geziler, çocuk oyun alanları ve eğlence mekânları) yol ağıyla birbirine bağlanan meydanların yanı sıra 18 büyük park tasarımı Türk-Fransız genç ekiplerin imzalarıyla projelendirilirler. Prost’un *espaces libres*’leri, meydanların, gezilerin, çocuk oyun alanlarının ve eğlence mekânlarının fiziksel görselleşmesinin ötesinde bir anlam taşır: hem kamusal alan (politik olan ve politikada yeri olan kamu) ve hem kamusal mekâna (idari ve hukuki kavram olan kamunun kentsel arenada görselleşmesi) işaret ederler. Diğer bir deyişle, gündelik seküler yaşamın kamusal alandaki sahnelerine dönüşüyor bu mekânlar.

Önerilen 10 yıllık bir uygulama planında dönemin maddi, ekonomik zorlukları ve İkinci Dünya Savaşı’nın etkisi altında her öneri gerçekleştirilemez. Uygulamada parkların, bahçelerin ve oyun alanlarının gerçekleşmesi ağırlık kazanır, 1100 binayı kapsayan kısmi yıkımlar yapılır, istimlak yasaları bir türlü çıkartılamaz (Ancak 1956’da Menderes Prost’un önerdiği iki istimlak yasasını çıkartabilir).

Çalışma metodolojisine değinecek olursam, 1936-1937 arası o dönem için yaratıcı bir yenilik olan hava fotoğrafları üzerinden tespitler yapmak ve montaj-kolaj öneriler geliştirmek takımın ana tasarım yaklaşımıdır. Ulaşım için ekipçe yeni düşler kurarlar: Boğaziçi’nde Boğaz köprüsünü ve yeraltından metro sistemini önerirler. Koruma ekseninde Ayasofya çevresinde Arkeolojik parkı önerisini 40 rakım kuralı ile taçlandırır. Uluslararasılaşma ekseninde emperyal başkentin dünya fuarına ev sahipliği yapması önerisini Yenikapı kıyılarında fuar mekânı projelendirirler. Bu fuar ve sergi alanını, Atatürk Bulvarı ile kentin kuzeyine Taksim’e doğru açılacak olan Tarlabası Bulvarı ile bağlarlar. Taksim’de ise, genç Cumhuriyetin yeni bir yaşam ve kültür vadisini kurgulayarak planın en önde gelen mekânsal önerilerinden birini gerçekleştirirler. Kıyıları halka açma, cumhurbaşkanı yazlık konutunun yer aldığı Florya sahilini halk plajına dönüştürme, Anadolu yakasında Fenerbahçe ve civarında geniş parklar tasarlama, İstanbul’da Taksim-Harbiye tarafında dört kışlayı sivilleştirme Planın önde gelen mekânsal dönüşüm önerileridir.

1. Oturum

En geniş ve en yeni öneri, Taksim'deki Avrupa bölgesinin merkezi içindir. Yeni toplumsal senaryo, Taksim'den Maçka'ya uzanan vadiye park, kültür ve spor mekânları üzerinden fizikselleşmektedir. Gazeteciler, kendisine İstanbul için neden bir dizi park tasarladığı sorusunu yönelttiklerinde, Prost, çektiği fotoğrafları ve fotoğrafların arkasına yazdığı notları gösterir (Şekil 2). Prost, kent için tasarladığı on sekiz parkın varlığının nedeni olarak, bilinçli olarak “kadınları ve çocukları kafesleri dışına çıkarma”yı tekrarlar (Prost, şahsi notlar, IFA/AA arşivi).

Prost'un park ve bahçe önerileri, Paris'te güzel kent tipolojisinin bir uzantısıdır; Fransız kolonilerinde, kolonize eden egemen yöneticileri Müslüman yerli halktan ayıran yeşil hat olarak kullanılmıştır. Prost'un Fransız kolonileri için tasarımında, 'yeşil', toplumsal ayrışım anlamına gelirken, Paris'te, vatandaşların sosyal iyiliği içindir; İstanbul'da ise, kadın ve erkeğin, karma toplum olarak toplumsal entegrasyonu içindir. Kısacası Türkiye Cumhuriyeti'nin hedefleri ve yeni açılımları kapsamında kamusal mekânlar çok daha fazlasını ifade ederler. Dönemin laiklik ruhu, kentsel tasarım önerisinde vücutlanmış durumdadır. Rekreasyonel alanlar basit bir 'güzelleştirme' meselesi değil, sekülerleştirici Türk modernite projesinde kritik özelliktir. Osmanlı devletinin çoğunlukla Müslüman toplumunda, bu yapılanma kentsel gelenek değildir: geniş kamusal mekânlar, İstanbul bağlamında yeniliktir. Prost vurgular: “Kısmi olarak uygulandıklarını görmekten tatmin olduğum çizdiğim planlar, eski İstanbul'u önemli ölçüde sarsacaklardır” (Prost, Hautececur'e mektup, 07.10.1943. IFA/AA arşivi). Kısacası Prost'un planı, Türk toplumunun dönüşümünün fizikselleşmesinde çarpıcı bir katkı yapar.

Espaces libres planlamanın yalnızca mekânsal öğeleri değil, aynı zamanda kadın ve erkeklerin özgürce karma kamusal yaşamın keyfini çıkarmalarına ve kuramsal reformla-

Şekil 2.

rın hem ulusal ölçekte (toplumun muhafazakâr dindar kesimi) ve uluslararası ölçekte (özellikle Batı Avrupa ülkeleri) görünmesine olanak sağlayan meşrulaştırıcı platformdur. 1947’de National Geographic dergisi yayınında kadınların ve erkeklerin kamusal mekânda nasıl bir arada olabildiklerini, planın tetikleyici rolüne işaret etmektedir. Türk toplumunun dönüşümünde Ankara Jansen Planı nasıl tetikleyici bir role sahipse, 1937 İstanbul master planının da bu tür bir tetikleyici güce sahiptir. Hukuki reformların görsel platformları olarak gündelik hayatımızda yerlerini alırlar.

1950’de yerlerine revizyon planları geçmiş olsa da, Prost’un planları, 20 yılı aşkın süreyle kentin inşasında, uygulamanın temelini oluştururlar, ve bazı açılardan, 1990’lara dek sürerler. Plan kararları, günümüzdeki tarihi yarımada ve Boğaziçi’ndeki koruma kurallarının çerçevesini oluşturdu. Kamusal mekânların gündelik hayatı sekülerleştirici, kadın ve erkeği bir araya getirmedeki rolleri her türlü merkezi müdahaleye rağmen enerji ile devam ediyor. Kentin karma yaşamı bunun göstergesidir.

Bitirirken; Planın revizyon ve uygulama aşamasına değineceğim. 1950 yılında nüfusu yaklaşık bir milyondan 1960’lara gelindiğinde iki milyona çıkacak eski emperyal kente, master planda modernite fazından farklı bir döneme geçiş söz konusudur. Jürgen Habermas ve İlhan Tekeli’nin ‘modernizasyon’ olarak nitelendirdikleri bu ikinci fazda, Ara Güler’in fotoğrafları aracılığıyla yıkımın meşrulaştırıldığı, “harabeleri, mezbelikler tıraş edelim” söylemleriyle görünür olmanın, genişliğin, büyüklüğün, çokluğun egemen olduğu bir dönem başlamıştır. ‘İstanbul’u abad etmek’ talebi, Adnan Menderes’in (New York’ta da sıkça kullanılan) ‘trafiğin su gibi akması’ söylemi ile buluşur. 2000 hektarlık alanlık planlama, 6000 hektara genişler. ‘Büyük caddeler ile Osmanlı geçmişini yüceltmek’ hedefine 7300 binanın yıkımı ile ulaşılır. Yoğun kentsel yıkımların ve geniş yol inşaatlarının kentin imarını simgelediği bu modernizasyon döneminde, görünür kılmak, genişlik, büyüklük, çokluk, sermaye birikimi, hız egemen kavramlardır. Aynanın öteki yüzünde ise artan iç göç, işçilere barınma hakkı (lojman hakkı) öngörülmeyp, hazine arazilerine yerleşmelerine göz yumma, Amerikanlaşma, yükselen dini cemaatler, 1950’lerden günümüze uzanan çetrefil sorunlardır. Meslektaşımız Oğuz Atay’ın deyiimiyle ‘tutunamayanlar’ın görünür olmaya başladıkları bir dönemden söz ediyoruz.

St. Petersburg’da, Paris’te ve New York’ta görülen yıkımlar, anglosakson araştırmacılar tarafından ‘yaratıcı yıkım’ olarak adlandırılıyor. Ama master plan kapsamında her 30-35 yılda bir yinelenen bu yıkımlar, yerel anlamlar taşıyor, Türkiye’de farklı toplumsal dinamikleri yansıtıyorlar. Şiddetli kentsel yıkımlar, geçmişin ideolojik rekonstrüksiyonu, estetizasyonu ve ideolojinin mekânsallaşması beraberlerinde getiriyorlar.

Meslek insanları olarak, eğitimciler olarak ama en önemlisi yurttaşlar olarak bu ‘yıkarak yapmak’ süreçlerine karşı ne yapabileceğiz, nasıl durabiliriz? Dayanışma, şeffaflık, bir arada olma, müşterekler çocuklarımız, gençlerimiz ve genç meslektaş adaylarımız için umut verebilir diye düşünüyorum. Çok teşekkürler.

CUMHURİYET YÜZYILINDA KENTSEL KORUMA POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI

İclal Dinçer

Toplantımızın değerli katılımcılarını saygılarımla selamlıyorum. Mimarlar Odamıza, emeği geçenlere, davet için Gülşen Özaydın Hocama çok teşekkür ediyorum. Cumhuriyetin yüzüncü yılını konuşuyoruz, birikimi konuşuyoruz ama koşullar her geçen gün ağırlaşıyor, bunu da biliyoruz. Gezi tutsaklarına buradan yine selam göndermek istiyorum. Mücella Yapıcı aramıza döndü ama içinin hâlâ tutsak olduğunu biliyoruz. Tayfun arkadaşımıza ise bu sunumda da kullanacağım doktora tezinin “istisna” kavramıyla bir selam vermek istiyorum.

Konuşmamı şu ana hat üzerinden geliştireceğim: Önce koruma, kent ve planlamayı birkaç cümleyle ilişkilendirmeye çalışacağım. Daha sonra Cumhuriyetin bu konudaki birikimine 1973’i eksene alarak ilk 50 yıl ve ikinci 50 yıl olarak bakmayı deneyeceğim. Bu sürecin hikâyesi bize koruma ve planlamanın buluşması ve ardından planlama kurumunun parçalanmasının ipuçlarını verecek. Bu ipuçlarını açıklarken Marksist teorinin “kullanım değeri” ve “değişim değeri” kavram setini kullanmaya çalışacağım, bunu kullanmayı önereceğim. Bunu Beyoğlu örneğindeki bir analiz ile tartışma gündemine getireceğim. Son olarak da Cumhuriyetin yeni yüz yılına girerken yine Tanıl Bora’dan ödünç aldığım “Kurucu bir onarım için hasar tespiti”nde neler yapmalıyız sorusuna koruma ve planlama alanından bakarak birkaç öneride bulunacağım.

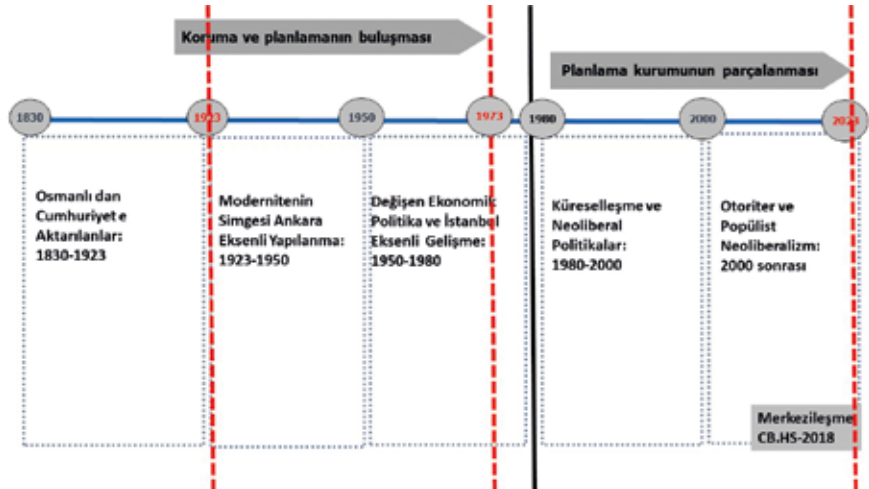
Cumhuriyetin yüz yıllık birikimini değerlendirirken koruma, kent ve planlamayı ilişkilendirmek için bir çerçeve çizecek olursak önce dünyada olduğu üzere Türkiye’de de koruma ve planlama düşüncelerinin ayrı eksenlerde yürüten kavramsal gelişimini vurgulamamız gerekir. Bu gelişimin günümüzde ulaştığı aşama bizi “yapı” temelli koruma anlayışından “değer” temelli koruma anlayışına taşımış durumda. Planlamanın ise yukarıdan aşağıya hegemonik bir biçimde kurulan değil, aşağıdan yukarıya inşa edilen bakış açısına sahip olması gerektiğini kabul ediyoruz. Ama bütün bunların hepsinin kavramsal

açından böyle olduğunu, uygulama alanının bizi başka yerlere savurduğunu da biliyoruz. Bu bağlamda kültürel mirası bireylerin ve grupların sosyal kimliklerinin bir parçası olarak algılamak, somut bir varlık olarak değil, hafızayı oluşturan ve hatırlamayı kuran soyutluğu ile anlamak, yer ile bağlantısını kurmak ve planlamaya bu açıdan bakmak önem taşıyor.

Ancak Cumhuriyetin 100 yıllık birikimi içinde bu bakış açısına ulaştığımızı söylemek zor görünüyor. Tam tersine, ayrıştırıcı miras anlayışının giderek egemenliğini arttırdığı, “yapı temelli” ve “ihya-taklit” yöntemleriyle mekânı üretmenin yaygın olduğu bir ortam içerisinde 2023 yılına varıyoruz. Bu sürecin planlamada da yukarıdan aşağıya kurulması, istisna durumlar yaratılarak yeni kavramlarının baypas edilmesi ise gözlerimizin önünde gerçekleşiyor.

Türkiye’nin kentsel koruma politikaları ve uygulamalarının yüz yıllık evrimini, ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel politikası, kentleşme, modernleşme süreçlerinden bağımsız irdelemek mümkün değildir. Aynı şekilde sürecin Osmanlı modernleşmesi ile birlikte incelenmesi gerekir. Bir dönemlendirme yaptığımızda, Türkiye ekonomik, politik ve siyasi yapılanması açısından genelde kabul edilen beş dönem, planlama ve koruma alanları için de anlamlı kabul edilebilir (Şekil 1).

1830’larda başlayan Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet’e aktarılanlar 1923 yılında Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte yeni bir evreye ulaşır. Bu dönem “modernitenin simgesi Ankara eksenli yapılanma” ile hayata geçen yaklaşık 25 yıllık bir yeniden yapılanma dönemidir. “Değişen ekonomik politikalar ve İstanbul eksenli gelişme dönemi” olarak kabul edebileceğimiz ve 1950’lerden 1980’lere uzanan dönem ise benim koruma ve planlama ilişkisi açısından kırılma noktası olarak almak istediğim 1973’ü de bünyesinde taşır. Arka planda yer alan bu dönemlendirmeye birlikte, yüz yıllık Cumhuriyetin birinci 50 yılı ile ikinci 50 yılını bizim konumuz kapsamında karşılaştırmalı olarak irdelemeye gayret edeceğim. Bu kapsamda 1973 yılını bir kırılma noktası olarak öne-

Şekil 1. Türkiye 100 yıllık gelişiminde koruma ve planlamanın ilişkisi.

1. Oturum

riyorum ve neden önemsedığimi de açıklamak istiyorum: 1973 yılı Türkiye’de kentsel ölçekteki korumanın altyapısının kurulduğu yıla denk geliyor, 1710 sayılı Eski Eser Kanunu yürürlüğe giriyor ve bu kanun ile sivil yapılar tescillenmeye başlıyor, sit alanı kavramı ile farklı sit türleri tanımlanıyor. Dünyada da koruma örgütlerinin güçlendiği ve ilkesel metinlerin korumayı bütüncül olarak ele almaya başladığı yıllar ortaya çıkıyor. Bu konuda Cevat Erder Hocamızın Temmuz 1973 *Mimarlık* dergisi 7. sayısında yazmış olduğu çok önemli yazının başlığı “1970 yılı anıtları koruma yılıydı, 1975 mimari miras yılı olacaktır” diyor. Metne baktığımız zaman dünyadaki koruma düşüncesinin yapı temelli olmaktan değer temelli olmaya evrildiğine, ölçeğinin nasıl genişlediğine işaret ediliyor. O nedenle 1973 yılı bütüncül koruma heyecanının yaratıldığı, koruma konusundaki örgütlenmenin kurulduğu, Kültür Bakanlığının tüm Türkiye’deki kentsel, arkeolojik ve doğal sit alanlarının tespit çalışmalarını başlattığı, anıtsal yapıların yanı sıra sivil yapıların da tescil edildiği çok kritik bir yıl olarak karşımıza çıkıyor.

Planlama açısından baktığımızda ise 1970’li yıllar dünyada da kısmen Türkiye’de de önemli bir dönem; geniş kapsamlı, uzun erimli rasyonel planlama yaklaşımının dünyada eleştiriye uğradığı, yerini iletişimsel planlama, iş birliği ile planlama, savunucu planlama gibi yeni paradigmalara bıraktığı ancak bu yaklaşımların uygulamaya aktarılmadığı yıllara denk geliyor. Tekrar zaman çizelgemize, dönemlendirmemize dönecek olursak koruma ve planlamanın buluştuğu 1970’li yılların hemen ardından 1980’lerde başlayan küreselleşme ve neoliberal politikalar planlama kurumunun giderek işlevini yitirmesini getirecek, koruma anlayışı ve uygulaması da bundan etkilenenecektir. Son 40 yıldır uygulanan inşaat sektörüne dayalı ekonomik büyüme modelinin kısılcındaki kent, koruma ve planlama artık tehdit altındadır. Son 20 yılda ise giderek merkezileşen ve otoriterleşen yönetim 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin devreye girmesiyle birlikte yeni bir neoliberal yapıya evrilmiştir.

1923	PLANLAMA	KORUMA
Kavram Politika Uygulama	Modernite Düşüncesi Topyekün Kalkınma ve Büyüme Odaklı Planlama Kamu yararı öncelikli Geniş Kapsamlı Uzun Erimli Rasyonel Planlama Modern kent planları Planların kentleri yönlendirmemesi Değişim değerinin yükselmeye başlaması Planların işlevsiz hale gelmesi Yapılaşma hakkı artırılan parsellerde plan tadilatları	Modernite Düşüncesi Tek eserin tarihi, estetik özellikleri nedeniyle korunması Ulusal gurur ve birlik kaynağı olarak görülmesi Kaynak kontrolünün devlet egemenliğinde olması Sosyo-politik ve kültürel elitin sürece yönlendirilmesi Kamu yararı anlayışının hakim olması Kullanım değerinin ön planda olması
	Modernite eleştirisi Küreselleşme ve neoliberal politikalar İletişimsel, işbirliğine dayalı ve aşamalı planlama Kentin piyasa güçlerinin işleyişle şekillenmesi Özelleştirme-kuralsızlaştırma-Ticarileşme Değişim değerinin hakimiyeti Turizm Alanı, Özelleştirme, Yenileme Alanı vb. istisna durumlar ve alanlar tanımlanması Ayncağıdki İmar hakları getiren planlar ve projeler	Dünya ölçeğinde koruma kurumlarının yaygınlaşması İkisel metinlerde bütüncül koruma anlayışı Sit kavramı ve sivil yapının koruma altına alınması Değer, hafıza, miras kavramları Yerel ve bölgesel kimlik değerlerinin ön plana çıkması Kentsel korumada kamusal araçların geliştirilememesi Kullanım değerinin zayıflaması Korumanın amaç olmaktan araç olmaya dönüşmesi Değişim değeri baskın koruma alanlarını ticarileştirmesi ve turistileştirmesi
2023		

Şekil 2. Türkiye 100 yıllık gelişiminde koruma ve planlamanın yapısal dönüşümü.

Bu dönemlendirmeye temellenerek koruma, kent ve planlama alanına Marksist literatürün bir kavram seti olan “kullanım değeri” ve “değişim değeri” üzerinden bakacak olursak, ilk 50 yıl için şu saptamaları yapmamız mümkün. (Şekil 2).

Bu dönemi Modernite düşüncesinin Türkiye’de yerleşmeye başladığı bir dönem olarak kabul ediyoruz, buna paralel olarak topyekûn kalkınma ve büyüme odaklı bakış açısının hâkim olduğu bir ortamdan söz ediyoruz. Bu planlama anlayışının arka planını kamu yararının önceliklendirmesi oluşturuyor ve geniş kapsamlı, uzun erimli rasyonel planlama anlayışı bu sistemi tamamlıyor. Ancak 1950’lere ve giderek 70’lere gelindiğinde anlaşılacaktır ki, kapitalist kentte “kullanım değeri” yerini yavaş yavaş “değişim değeri”ne bırakmaktadır. Dolayısıyla planların kentleri yönlendirmesi zorlaşmaktadır. Parsel ölçeğinde plan tadilatları yapılarak yapılaşma haklarının artırılması bir yöntem olarak yerleşmekte ve değişim değeri baskısını karşılamaktadır. Bu konuyu biraz sonra Beyoğlu ilçesindeki planlama sürecinin analiziyle örnekleyeceğiz.

Aynı dönemin koruma anlayışına baktığımız zaman ise modernite düşüncesi içinde yeşeren koruma anlayışı ve kültürü bu dönemde tek eserin ve objenin tarihi ve estetik özellikleri nedeniyle koruma altına alınmasıyla sınırlıdır. Koruma öğeleri birer ulusal gurur ve birlik kaynağı olarak görülür. Bu bağlamda da korumada kamu yararı kavramı o dönemin özelliği olarak öne çıkmaya başlıyor. Kaynak kontrolünün devlet egemenliğinde olduğunu görüyoruz. Süreci sosyopolitik ve kültürel elitin yönlendirdiği gene yukarıdan aşağıya kurulan bir koruma uygulamasını tespit ediyoruz. Bu yapılanma, 1950’lerden 60’lara, 70’lere doğru gelen kentte koruma nesnesinde kullanım değerinin hâlâ geçerli olduğuna, değişim değeri baskısının henüz başlamadığına işaret ediyor.

Planlama alanının ikinci 50 yılını ise şu şekilde okumak mümkün; modernite eleştirisi yapılan fakat iletişimsel işbirliğine dayalı, müzakereci, aşamalı planlama vb. yeni paradigmalardan uygulamaya aktarmanın sınırlı olduğu bir dönemden söz ediyoruz. Diğer taraftan, küreselleşme ve neoliberal politikaların etkisi kentler üzerinde farklı biçimlerde tezahür ediyor. Özelleştirme, kuralsızlaştırma, ticarileşmenin farklı yüzleri ortaya çıkıyor. Turizm alanı, özelleştirme alanı, yenileme alanı gibi istisna durumlar ve alanlar tanımlanıyor ve kentin projeler ile parçalı olarak dönüşmesi ve büyümesi gerçekleşiyor. Giderek kamu yararı kavramı zayıflıyor ve kent piyasa güçlerinin işleyişi ile şekillenmeye başlıyor ve değişim değerinin hâkimiyet kurduğu bir ortamdan söz ediyoruz artık. Ayrıcalıklı imar hakları getirilen büyük ölçekli planlar ve projeler mekânı yönetiyorlar.

Aynı dönemin koruma anlayışına baktığımız zaman ise, dünya ölçeğindeki koruma kurumlarının yaygınlaşması, ilkel metinlerde bütünleşik koruma anlayışının gelişmeye başlaması, bunun verdiği ivme ile Türkiye’de sit alanı kavramı ve sivil yapının koruma altına alınması yasalara girebiliyor. Değer, hafıza, miras kavramlarının ön plana çıkması, yerel kimlik ve bölgesel kimlik ile koruma kavramlarının kısmen de olsa buluşması yaşanıyor. Buna karşın kentsel koruma eyleminde kamusal araçların geliştirilmemesi, kullanım değerinin giderek zayıflamasını getiriyor ve koruma alanlarında da değişim değerinin baskısı şiddetle hissedilmeye başlıyor. Koruma bir amaç olmaktan çıkarak

1. Oturum

araç olmaya dönüşüyor. Değişim değeri baskısının koruma alanlarını ticarileştirilmesi ve turistikleşmesini yaşıyoruz.

Cumhuriyetin ilk 50 yılı ile ikinci 50 yılının koruma ve planlama konusundaki bu değerlendirmelerini örnekleyebileceğimiz Beyoğlu'nu "kullanım değeri" ve "değişim değeri" kavramlarını kullanarak ele almak ve bu yüz yıllık dönemde alanda gerçekleştirilen plan ve projeleri sayıları ve türleri ile sizlere sunmak istiyorum. Doktora danışmanlığımı yürüttüğüm Yasemin Tosun Andıç'ın 2023 yılı Nisan ayında tamamladığı doktora tezi¹ bu konuyu değerlendirebilmemiz için bir fırsat sunuyor bize. Yasemin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama arşivinde büyük bir araştırma yürüttü ve Beyoğlu için ilk onaylanan plandan son plana kadar her ölçekteki ve türdeki tüm planların veri analizlerini gerçekleştirdi. Üzerinde çalıştığı analizlerden biri de planların dönemlere göre sayıları ve türleriydi. O çalışmadan ödünç alarak kullandığım tablolar ve haritalar bize şunları söylüyor (Şekil 3, Şekil 4, Şekil 5):

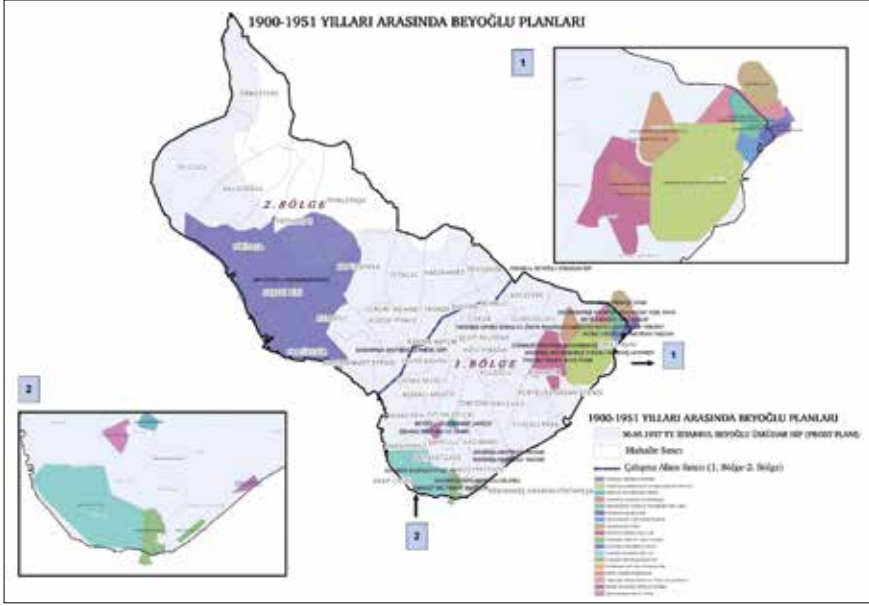
Önce 1950 öncesine bakacak olursak, Beyoğlu'nda onaylanmış, hazırlanmış plan adedinin 26 ve bunun sadece 2 adedinin parsel bazında plan tadilatı olduğunu görüyoruz. Diğerlerinin 14'ü bölgesel ölçekteki planlar, 5 adedi yol planı, 5 adedi de kamusal alanların düzenlenmesiyle ilgili planlar olarak karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla bu dönemin plan tadilatlarındaki genel karakteristiğın kamusal kullanıma yönelik olduğunu, kentte "değişim değeri" baskısının henüz etkin olmadığını görebiliyoruz.

1951-1983 yılları arasında Beyoğlu için onaylanan toplam plan sayısı ise 139'dur. Bunların 41 adedi yol ve birden fazla parsel içeren mevzi imar planları iken 88 adedi, yani yüzde 63'ü gabari artışı veya taban alanı genişlemesiyle parseldeki yapılaşma hakkını artıran plan tadilatlarıdır. Bu tadilatların konularına baktığımız zaman Dolmabahçe, Karaköy, Taksim, Cihangir, Gümüşsuyu semtlerinde yoğunlaştığını görüyoruz. Dolayısıyla bu bize Beyoğlu bölgesi özelinde tarihi kent merkezinin parsel ölçeğinde "değişim değeri" baskısıyla karşı karşıya kalmaya başladığını gösteriyor.

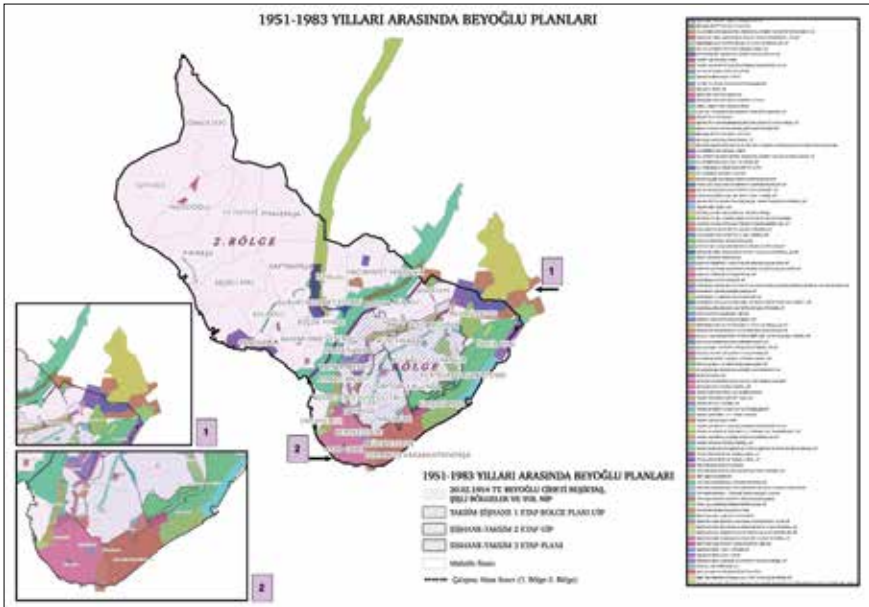
1983-2020 yılları arasını içeren üçüncü döneme baktığımızda ise toplam plan sayısı 104 adet. Bunların 21'i yine parsel bazındaki plan tadilatları, ama asıl ağırlığı 83 adet kentsel dönüşüm alanlarındaki plan değişiklikleri oluşturuyor. Kentsel dönüşümü yönetmek üzere hazırlanan bu plan revizyonları Kabataş, Dolmabahçe, Karaköy, Taksim gibi Beyoğlu'nun Marmara'ya bakan yamaçlarında değil büyük oranda Haliç'e bakan Tarlaş, Dolapdere Kasımpaşa taraflarında yer alıyorlar. 1980 sonrasının genel karakteri olarak Beyoğlu bütününde ilan edilen turizm bölgeleri, özelleştirme alanları ve yenileme alanları ve istisna olarak tanımlanan alanlarda onaylanan planlar ile birlikte bu plan değişiklikleri toplam planların yüzde 80'ini oluşturuyorlar. Böylelikle bir önceki dönemde Marmara'ya bakan bölgede gerçekleştirilen ve ayrıcalıklı imar hakları getiren plan tadilatları hem ölçüğünü hem de bölgesini değiştirmiş olarak ilçe bütününde karşımıza çıkıyor.

1. Tosun Andıç, Y. (2023) Kentsel planlama ve kentsel koruma ilişkisini okumada bir örnek alan çalışması: Beyoğlu, (Doktora Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi FBE Şehir ve Bölge Planlama ABD.

1950 öncesini diğer iki dönemden ayrı tutarak 1950-1980 ve 1980 sonrasında karşılaştırması yapıldığında, her iki dönemde de kendine özgü istisna durumların tanımlandığı, ayrıcalıklı imar haklarının getirildiğini izliyoruz. 1970’lerin koruma alanını düzenleyen bütüncül planlar, yani Prost Planı, 1954 tarihli plan, 1970’lerin etaplı planları,

Şekil 3. Beyoğlu ilçesi 1900-1950 dönemi onaylı planları mekânsal konumları (Tosun Andıç, 2023:117).

Şekil 4. Beyoğlu ilçesi 1950-1980 dönemi onaylı planları mekânsal konumları (Tosun Andıç, 2023:124).

1. Oturum

Şekil 5. Beyoğlu ilçesi 1980-2020 dönemi onaylı planları mekânsal konumları (Tosun Andıç, 2023:132).

parsel ölçeğindeki plan tadilatları ile deliniyor, ölçek bir sonraki döneme göre daha küçük, sermaye daha küçük, yatırımcı daha küçüktür. Bu süreci yöneten aktörler olarak belediye meclisleri, İmar İskân Bakanlığı, kent merkezinde arsa sahibi olanlar, döneminin küçük ve orta boy müteahhitleri ve bürokratik elitlerini görüyoruz.

1980 sonrasında ise 1993 yılında ilan edilen Beyoğlu sit alanı ile 2009 yılında yürürlüğe girebilen Koruma Amaçlı İmar Planı arasında geçen 16 yıllık geçiş döneminin yarattığı boşluk, turizm teşvik, özelleştirme, yenileme yasalarının getirdiği istisna tanımlarla daha da güçlenmiştir. Bu 40 yıl boyunca Tarlabası, Dolapdere Kasımpaşa'da sıklıkla yapılan plan revizyonları, kentsel dönüşüm ve ulaşım planları bölgeyi yönettiler. Bu dönemde artık yatırım alanı büyük, ölçek büyük ve sermaye büyüktür. Bu süreci yöneten aktörler ise bu kez ayrıcalıklı, istisna olarak tanımlanan bölgelerde plan yapma hakkına sahip bakanlıklar, ilçe ve büyükşehir belediyeleri, büyük inşaat şirketleri, gayrimenkul şirketleridir.

Bu analizler bize kapitalist sistemin, özellikle otoriter neoliberalizmin kent planlama ve koruma üzerinde yarattığı etki hakkında şunları söylüyor: Kentsel gelişmenin belirleyicisi artık piyasa güçlerinin işleyişidir ve planlamanın etkin olması bu sistem içerisinde artık giderek zayıflamaktadır. Kent topraklarının “kullanım değeri” üzerinden algılanması ve sistemin bu şekilde yaşaması mümkün olamıyor, “değişim değeri”nin kenti yönetmesi ve planlamayı işlevsiz hale getirmesi kaçınılmaz hale geliyor. Tarık Şengül'den alıntıyla söyleyelim; “...Marksist bakış açısının altını çizdiği gibi kentlerdeki temel çelişki, kenti bir yaşam mekânı olarak gören ve kullanım değerini öne çıkaran bir anlayış ve pratikle, kentleri soyut, rant arayışlarının maksimize edildiği bir arena olarak gören

ve değişim değerini merkeze koyan çıkarlar arasındadır”. Biz de ilave etmiş olalım: Kentsel korumanın bu sistem içerisinde gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

Peki bu durumda Cumhuriyetin yeni yüzyılına Tanıl Bora’nın deyimiyle “Kurucu bir onarım için hasar tespiti” yaparak nasıl girebiliriz? Planlama ve koruma konusunda bu nasıl gerçekleştirilebilir? Hepimizin söylenecek çok sözü var ama çok kısa birkaç öneriyle katkıda bulunmaya çalışayım:

Kentsel rantta temellenmiş ve inşaat oligarşisinin yönettiği bir sistemden, sosyal devlet anlayışına evrilmek ve planlamaya kamu yararı ve eşitlikçi bakış açısını yerleştirebilmek için ne yazık ki kat edilecek çok uzun bir yol vardır. Karar vermek ve çok uzun bir yolu kat etmeye hazırlanmak... İyileştirme çok kolay gerçekleşmeyecek. Bu bağlamda öncelikli olarak kalkınmayı ekonomik büyüme ve mekânsal genişleme eksenli olmaktan çıkaran bakış açılarını planlama pratiğimizin içerisine yerleştirmemiz gerekiyor.

Bir diğer öneri, planlamayı yukarıdan aşağıya kuran mevcut sistemden uzaklaşarak katılımcı süreçlerle ve iletişimsel modellerle yeniden örgütlenmeyi başarabilmek, zor da olsa yapılması gerekenlerin başında geliyor. Özellikle son 20 yılda kaybettiğimiz müşterekleri geri kazanabilmek, kazanamadıklarımızın yerine yeni müşterekler yaratmanın yollarını aramamız lazım. Ve son olarak, planlamada ve kentlerin düzenlenmesinde koruyucu, iyileştirici ve onarıcı bakış açısını egemen kılan bir paradigma değişimine de yön vermemiz gerekli diyerek bitirmek istiyorum. Elbette bu maddelere çok sayıda yenilerini eklemek mümkündür.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA YEREL YÖNETİMLER VE PLANLAMA

Pelin Pınar Giritlioğlu

Giriş

Cumhuriyetin yerel yönetim deneyimi üzerinden 100 yıl geçti. Batılı ölkelerin uzun bir tarihsel geçmiş boyunca sahip olduğu yerel yönetim deneyimine sahip olmayan ölkemizde yerel varlık bulma kaynakları dahi, Batılı ölkelerden farklılık göstermiştir. Tanzimat dönemi ile hayata geçen bu süreç, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve kurumsal yapılanma girişimleri ile gelişme göstermişse de, yerel yönetimlerin ne derece “yerel” olabildikleri, “yerel güçlerini” ve “yapabilirliklerini” ne düzeyde ve etkinlikte kullanabildikleri, merkezi yönetimin gücü ve etkisi altında nasıl bir “yetkinliğe” sahip olabildikleri geçtiğimiz bu yüz yıla dair sorular olarak bugüne dek gelmiştir.

Kuşkusuz bu sürece ilişkin analizler ve sorgulamalar, belirli kırılma noktalarında bazı nüanslar içermektedir. Bununla birlikte, geldiğimiz noktadan durup baktığımızda, yerel yönetimlerin etkinliğinin, verimliliğinin, yapabilirliğinin ve özerkliğinin, bu yüz yıllık süreç içerisinde batılı ölkelerde görüldüğünün aksine, zayıfladığı, güç kaybettiği görülmektedir.

Özellikle de 2002 sonrası dönemde, ortaya konan yasalar, yapılan kurumsal düzenlemeler, yerel yönetimler açısından giderek güç kaybettiren bir yapıyı inşa etmeye hedeflenmiştir. Bu durumu, 2004 yılında Toplu Konut İdaresi üzerinde toplanan yeni yetkiler, 2011 sonrası Çevre ve Şehircilik Bakanlığının kurulması ve yerelin yetkilerini bünyesinde toplaması, 15 Temmuz sonrası yerel üzerinde gerçekleşen mekânsal müdahaleler, 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş ve merkezi düzeyde politika kurullarının oluşturulması ve son olarak 2019 seçimleri sonrası, merkezi yönetimin alan kaybettiği alanları geri alma isteği gibi birçok adım ile izlemek ve analiz etmek mümkündür.

Bu çalışma, Cumhuriyetin 100. yılında, yerel yönetimlerin merkez karşısında durduğu noktayı geri plandaki tarihsel gelişmeler ekseninde fotoğraflayarak ortaya koymayı hedeflemektedir.

Erken Cumhuriyet Döneminde Yerel Yönetimler ve Planlama

Türkiye Cumhuriyeti’nin yerel yönetimler deneyimi, Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak birçok kırılma noktası doğrultusunda şekillenmiştir.

Bunlardan biri, 1921 tarihli Anayasa’dır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, yerel yönetimlerin çerçevesi anayasal metinde kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Güçler birliği ilkesi ve meclis hükümeti sistemini benimsemiş olan 1921 Anayasası yönetim anlayışı olarak da yerinde yönetimi hayata geçirmeye çalışmıştır (Beyazıldız, 2010). Bu dönemde vilayetlerde “vilayet şurası” adıyla halkın seçtiği bir meclis öngörülmüş (Oktay, 2020), belediye başkanının meclis içinden seçilmesi (güçlü meclis) modeli getirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluş döneminin başlarında, 1924 yılında yürürlüğe giren 442 sayılı Köy Kanunu, yerel yönetim geleneğini yerleştirme sürecinin ilk adımlarından birini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nin en eski ve köklü kurumlarından biri olan ve birçok nizamname ile şekillenen¹ Köy idaresi, 1924’te Köy Kanunu ile düzenlenmiş ve Cumhuriyet tarihinin en uzun yıllar boyunca yürürlükte kalan kanunu olmuştur. 1961 Anayasasında köyün bir mahalli idare birimi olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Anayasanın 116. maddesinde ele alınan mahalli idareler, “il, belediye veya köy halkının müşterek mahalli ihtiyaçlarını karşılayan ve genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişileri” şeklinde tanımlanmıştır. Köy ise, “cami, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi orta malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde oturan insanlar bağ ve bahçe ve tarlalarıyla birlikte bir köy teşkil ederler” denilerek tarif edilmiştir. Buna göre, köy olma kriterlerinden biri orta malları bulunması, diğeri de köyün insan ve kırsal mekânların toplamından oluşmasıdır. 1884 tarihli Fransız Belediye Kanunu’ndan ilham alarak hazırlanan 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu, belediyeleri ilk kez geniş kapsamlı bir içerik ile tarif etmiştir. Belediyeler Kanunu gereğince, bütün belediyelere imar planı yaptırma zorunluluğu getirilmiştir. 1933 yılında çıkarılan Belediyeler Bankası Kanunu, aynı yıl Ebniye Kanunu’nun yerine geçmek için çıkarılan ve 1956 yılına kadar kent planlama çalışmalarını yönlendiren bir araç görevi gören ve belediyeye 5 yıl içinde ve gelecek 50 yıl için şehir planı hazırlatma zorunluluğu getiren (Uluskan, 2007) “Yapı ve Yollar Kanunu” ve 1934 yılında çıkarılan “Belediye İstimlak Kanunu” yeni bir kentsel yönetim çerçevesini oluşturmuştur (Erbaş, 2008).

Bu dönemde imar planları, kent mekânını modernist planlama anlayışı çerçevesinde dönüştürme ve batılı bir toplum yaratma amacına hizmet eden temel araç olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde iki temel sorun baş göstermiştir. Savaşta yakılıp yıkılan

1. Bu konuda ayrıntılı bir okuma için; bkz. Arsoy., 2021.

1. Oturum

Batı Anadolu kentlerinin imarı ve Ankara'nın başkent oluşu. 1924-28 arası dönemde yerel yönetimler ve şehircilik mevzuatı oluşturulmaya başlanılmıştır.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, Ankara'nın ve ardından İstanbul'un planlanması, merkezi yönetimin en temel uğraşlarından olmuştur. 1924'te Christopher Lörcher, 1932'de Herman Jansen, başkent Ankara'nın planlanmasında görevlendirilmiştir. Bu planlar aracılığı ile, küçük bir kasaba olan Ankara yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak kurgulanmıştır. Büyük bulvarlar, meydanlar, kamusal alanlar, modern ve batılı bir toplum yaratmanın mekânları olarak tasarlanmıştır. Böylelikle, kadın kamusal alanda kendine yer bulmuş, lokantalar, gazinolar, geniş parklar ve demiryolu yapıları, bu modern hayat içerisinde toplumu modernleştirme çabaları olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni kent tasarımı içinde meydanlar, yalnızca kamusal alan görevi görmemekte, aynı zamanda tören alanları olarak, ulus devletinin toplum nezdinde görünürlüğünü ortaya koyan askeri bir nitelik de taşımaktadır.

Ankara'nın ardından, İstanbul için de planlama çalışmaları başlatılmıştır. 1933 yılında İstanbul Belediyesi Ankara'yı örnek olarak bir kent planlama yarışması düzenlemiştir. İlk önce 1932-1933 bütçesinde bu iş için kaynak ayrılmış, bu kapsamda Alman Herman Elgötz ile Fransız kent plancıları Alfred Agache, Jack H. Lambert ve Henri Prost olmak üzere dört ünlü Avrupalı kent plancı Türkiye'ye davet edilmiştir. O dönemde Paris Bölgesi Planlama Kurulu Başkanlığını yürütmekte olan Prost, gerek işlerinin yoğunluğu, gerekse "söz konusu yarışmanın kesin bir sonuç getirmeyeceği tahminiyle" bu daveti kabul etmemiştir. Alman kent plancı Elgötz'ün projesi daha gerçekçi bulunarak birincilik ödülünü kazanmıştır. 1935'de İstanbul'a Alman Martin Wagner çağrılmıştır. Wagner, imar planına ilişkin trafik analizini hazırlamış, modern kentler için iyi bir ekonomi gereğine dikkat çekmiştir. Yine de belediye planlamadaki önceliğini ekonomiye değil, kentin güzelleştirilmesine vermiştir (Uluskan, 2007). İstanbul'un planlama aracılığı ile modernleşme sürecinde, 1936 yılında İstanbul'a gelen Fransız mimar Henri Prost, İstanbul'un Nazım Planı'nı oluşturmakla görevlendirilmiştir. Prost planlarının bir kısmı uygulanmışsa da bir kısmı çeşitli nedenlerle uygulanmamıştır. Henri Prost'un 1937'den 1953'e kadar İstanbul planlaması üzerine çalışmaları; Tarihi Yarımada nazım planı ve şehrin gelişme yönü ile ilgili tavsiyeler, Boğaziçi için planları, Haliç sanayi bölgesi kararları, Yenikapı limanı, İstanbul silüetini korumak amacıyla hazırlanan 40 rakımı kararları ile Sultanahmet arkeolojik koruma alanı ve bu planlara dayalı olarak pek çok yol açma ve meydan düzenleme projesini kapsamaktadır. Tarihi Yarımada başta olmak üzere, Galata-Beyoğlu ve Eyüp bölgeleri için hazırlanan plan ve önerilerin bir kısmı, 1950-1960 yılı Demokrat Parti döneminde uygulamaya konulmuştur. Bu projeler arasında, Ayasofya, İstanbul Ciheti Nazım Planı, Atmeydanı, Adalet Sarayı, Arkeoloji Parkı, Atatürk Bulvarı ve Fatih Meydanı, Kapalıçarşı Çevresi ve Eminönü Meydanı, serbest alanlar, parklar, gezi alanları ve meydanlar sayılabilir. (<http://www.sehirdusunce.com/shrkitap.aspx?SKID=13>)

Mustafa Kemal, Kasım 1937’deki meclis toplantısında yaptığı konuşmasında, “Şehircilik işlerinde de, teknik ve plânlı esaslar dâhilinde çalışmak lâzımdır. Bunun için belediyelerimizi türelî bir surette aydınlatmak, kılavuzlamak işiyle uğraşacak, merkezde, bir teknik büro kurulmasını tavsiye ederim” demiş, bundan bir yıl sonra dönemin başbakanı Celal Bayar da mecliste yaptığı benzer bir konuşmada, “İmar işlerinde belediyeleri, türelî surette aydınlatmak kılavuzlamak ve faaliyetlerini takip ve murakabe etmek üzere merkezde bir teknik büro teşkili, yol ve yapı kanununda işlerin ve istimlâk muamelelerinin süratle yürümesini temin edecek tadilât yapılması, Belediyeler Bankasının işlerinde yardımını genişletmesi...”ni tavsiye etmiştir (Aktaran: Uluskan, 2007).

1945 Sonrası Dönemde Yerel Yönetimler ve Planlama

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kentlerde sanayileşme ve göçe bağlı kentsel sorunların ortaya çıkması, yeni planlama ihtiyaçlarını beraberinde getirmiştir. Tekeli (2000)’ye göre, modernite projesinin Türkiye koşullarında kentleşmenin ilk aşamasında yetersiz kalışı, değişik nedenlere bağlı olarak, çok yönlü olmuştur.

1946 yılında çok partili hayatta geçişle birlikte belediyelerdeki siyasal çeşitlilik artmıştır. 1950’li yıllarla birlikte Türkiye, tarihinin en yoğun ve hızlı kentleşme hareketlerine deneyimlemiş, sanayileşmeye bağlı olarak hızlanan kentleşme karşısında büyük kentlerin sorunlarına çözümler aranmaya başlanmıştır. Bu dönemde, merkezi ve yerel yönetimler, hızla büyüyen kentin gerektirdiği altyapıyı gerçekleştirecek kaynağı sağlayamamıştır. İmar ve kamulaştırma yasalarındaki değişimlere paralel olarak, belediyelerin konuta ilişkin görevlerinde de değişimler meydana gelmiştir. Kentleşmenin hızına paralel olarak, planlamanın belediye sınırları içinde çözümlenemeyeceği, bölge planlamasına geçilmesi gerektiği fark edilmiştir. Belediyeler ile İmar İskân Bakanlığı planlamada birlikte yetkili kılınmıştır (Tekeli, 1998). İmar planlarının uygulanması ve hızlı kentleşmenin gerektirdiği kent hizmetlerinin istenilen yerde gerçekleştirilmesi, etkin bir kamulaştırma yasasını gerekli kılmış; 8 Eylül 1956’da 6830 sayılı Kamulaştırma Yasası yürürlüğe girmiş, yeni yasal düzenleme ile kamulaştırma kararı verme yetkisi Belediye Encümenine verilmiştir.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonuncunda ordu yönetime el koymuş ve askeri müdahale sonrası yürürlüğe giren 1961 Anayasası, kentleşmenin izleyeceği yol açısından önemli değişiklikler içermiştir. Anayasa’da sosyal devlet ilkesi kabul edilerek, refah devleti anlayışı getirilmiştir. 1960 sonrası politikalar, 1945-1960 döneminin geliştirilmiş ve yoğunlaştırılmış biçimini temsil etmektedir. Ortaya çıkan dönüşüm süreci, kentsel yönetimlerin temel kuruluşlarından olan belediyelere de yeni işlevler yüklemiş, ekonomik ve sosyal gelişme için belediyelere gereksinim olduğuna ilişkin kanılar yaygınlaşmaya başlamıştır (Tekeli, 1999). Buna rağmen, belediyelerde köklü değişiklik yapılmamış; yetersiz mali olanaklarla belediye hizmetlerinin etkin sunumu engellenmiştir. 1963 yılında kabul edilen 307 sayılı yasayla belediye başkanlarının tek dereceli çoğunluk usulüyle seçilmesi yöntemi getirilmiş; Tek Parti döneminden kalan, belediye

1. Oturum

başkanlarının seçiminin vali ya da Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması kuralı kaldırılmıştır. Böylece belediye yönetiminde güçlü başkan modeline geçilmiştir. 1964-1965 yıllarında yapılan Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Üzerine Bir Çalışma kapsamında, yerel yönetimler ilk kez reform çalışmasında merkezi yönetimden bağımsız ele alınmıştır. “Sosyal devlet” fikrinin önem kazanması ile merkezi idare ve mahalli idareler arasındaki görev paylaşımı yeniden düzenlenmiş; merkezi idare tarafından yerine getirilen bazı hizmetler belediyelere devredilmiş ya da belediyelerce yürütülen bazı hizmetler merkezi idare tarafından üstlenilmiştir (Urhan, 2008). 1960’ların sonlarına doğru İçişleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı eliyle Belediye Kanunu, Belediye Gelirleri Kanunu, Özel İdareler Maliyesi Reformu Kanunu, Mali Tevzin Kanunu ve Emlak Vergisi Kanunu tasarıları hazırlanmış, ancak bu tasarılar yasalasmamıştır.

1965 yılında Bakanlar Kurulu 6/4978 sayılı kararı ile İstanbul, Ankara, İzmir metropoliten planlarının hazırlanması amacıyla Nazım Plan Büroları kurulması kararlaştırılmış, böylece büyük kentlerin planlanması, merkezi idarelere teslim edilmiştir. Sırasıyla Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu (1966), İzmir Nazım Plan Bürosu (1968), Ankara Nazım Plan Bürosu (1969) çalışmalarına başlamıştır. Bu büyük kentlerin yanı sıra, İmar ve İskân Bakanlığı tarafından, Çukurova, Bursa, Erzurum ve Elazığ’da Metropoliten Planlama Dairesi’ne bağlı olarak planlama büroları kurulmuş, büyük kent özelliği gösteren Bursa, Adana, Mersin, Samsun, Elazığ, Erzurum gibi kentler için de metropoliten planlama çalışmaları yapılmıştır (Türkoğlu, 1992). 1966 tarihinde yürürlüğe giren 710 sayılı yasa ile belediyelerin imarla ilgili denetleme yetkisi İmar ve İskân Bakanlığı’na devredilmiştir. Bu yasa belediyelerin fen ve imar işlerinde çalıştırılan personelin atamalarının, belediye başkanının önerisi ile İmar ve İskân Bakanlığı’nca yapılmasını düzenleyerek, merkeziyetçi yapıyı güçlendirmiştir.

1973 Seçimleri Sonrasında Yerel Yönetimler ve Planlama

1970’li yıllarda dünyada Fordist birikim rejimi ve kapitalizm petrol krizi ile büyük bunalım içine girmiştir. Bu dönemde Türkiye’de de 60’lı yıllarda ortaya çıkan gelişmelerin de etkisi ile ekonomik, toplumsal, siyasal değişiklikler yaşanmaya başlanmış, devlet-birey ve devlet-toplum ilişkilerinde önemli ölçüde değişim başlamıştır. Bu dönemde 1972 yılında yürürlüğe giren 1605 sayılı İmar Yasası merkezi yönetimin imar planlaması konusundaki yetkisini artırarak belediyeleri dışlamıştır. 1972 yılında çıkarılan 1605 sayılı İmar Kanunu, metropol kentler, bölge ve alt bölge planlaması gibi kavramları getirerek planlama kademelenmesini açıkça tarif etmiştir.

1973 yerel seçimlerinin ardından, sosyal demokrat belediyeciler göreve gelmiştir. Bu kapsamda, sosyal demokrat belediyeler, asfalt, ekmek, toplu konut, vs. hizmetleri belediye eliyle üretmeye başlamışlardır. İlk olarak İzmit belediyesinde uygulanmış, ancak başarılı olamamıştır. Daha sonra 1974’te orta ve alt gelir gruplarını hedefleyen bir yerleşim ve sosyal konut projesi olarak başlatılan Ankara’da Batıkent Projesiyle haya-

ta geçirilmiştir². 5 Ocak 1978’de, kaynak yetersizliği başta olmak üzere belediyelerin sorunlarına çözüm üretmek amacıyla Yerel Yönetimler Bakanlığı kurulmuş, ancak 12 Kasım 1979’da bakanlık lağvedilmiştir. Görevleri eskisi gibi, 3152 sayılı İçişleri Bakanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile İçişleri Bakanlığına bağlı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.

Neoliberal Dönem Belediyeciliği ve Planlama

Türkiye 1980 askeri darbesi sonrasında, dünyada süregelen küreselleşme eğilimine paralel olarak bir küresel dünyaya ve piyasalara eklenme çabalarını içeren bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Kearney ve Berry (2000)’e göre, dünyada 1980’lerin yeniden yapılanma hareketinin tabanında yönetim faaliyetlerinde ve alanlarında genişleme, birbirleriyle etkileşim içinde bulunan sosyoekonomik sorunlarda artış, kent-sel-çevresel sorunlar, enerji kıtlıkları ve ekonomik kaynak yetersizlikleri bulunmaktadır.

Bu dönemde planlama kavramını neredeyse tümüyle bir kenara kaldırılmıştır. 1980’li yıllar, Türkiye için 17 imar affi ile anılan, üst ölçekli planlama kavramının bir kenara bırakıldığı yıllardır. Planlama kavramı, 1983 yılında yürürlüğe giren imar affi ile başlayan süreçle birlikte, yerini ıslah planlarına bırakmıştır. Askeri darbenin ardından 1983 yılında kurulan yeni kabine, kente yönelik yasaları birbiri ardına yürürlüğe sokmuş, bu dönemin başlangıcı ile birlikte, Turizmi Teşvik Yasası, Boğaziçi İmar Yasası, Toplu Konut Yasası, Kıyı Yasası gibi yasalar başta olmak üzere, birçok yasa, kent mekânını biçimlendirmede temel bir rol oynamışlar, özel amaçlı planlama yetkileri merkezi hükümete devredilmiştir. 1984 yılında 3030 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu yürürlüğe girmiş, böylece kentlerde ikili bir yerel yönetim yapısı hayata geçirilmiştir. Bu yasa ile büyükşehir nazım imar planlarını yapmak, yaptırmak ve onaylayarak uygulamak, ilçe belediyelerinin nazım plana uygun olarak hazırlayacakları tatbikat imar planlarını onaylamak ve uygulanmasını denetlemek görevi büyükşehir belediyelerine verilmiştir. 1980 sonrası dönemin yasal düzenlemeleri, küresel dünyaya eklenme çabalarının yanı sıra, ülkenin tabandan gelen ihtiyaçlarına ve askeri darbe sonrası koşullarına dayanmaktadır.

1980’li yıllarla birlikte, belediyelerin gelirleri ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmış, böylece kaynaklarının artırılmasına yönelik imkânlar getirilmiştir. 1981’de 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. 1981 yılında ayrıca 2380 sayılı Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun ve 1984 yılında da 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun yürürlüğe girmiş, böylelikle büyükşehir belediyelerine ilave gelir imkânları sağlanmıştır. 1986 yılında Emlak Vergisi gelirleri yerel yönetimlere bırakılmış, 1993 yılında, 3194 sayılı Çevre Vergisi tahsis edilmiştir (Ulusoy ve Akdemir, 2010).

2. Bu konuda ayrıntılı bir okuma için bkz: Gülpinar ve Balamir, 2022.

1. Oturum

1985 yılında yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 9. maddesi ile dönemin Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na her tür ve ölçekte planlama yetkisi verilmiştir. Bununla birlikte, bakanlık bu yetkiyi büyük ölçekli planlar yapmak yerine, daha çok parsel bazında planlar yapmak ve ruhsatlar vermek için kullanmıştır.

1980-2000 arası dönemde, neoliberal politikaların da etkisiyle, planlama alanı, kamunun elinden çıkarak, bireysel girişimciye terk edilmiştir. Uygulamalar münferit ve parçacıdır. Bütüncül planlama anlayışı, tümüyle terk edilmiş, noktasal planlar dönemi başlamıştır. Bu dönemde yürürlüğe giren yasalar da bu eğilimin yerleşmesinde ve kalıcı hale gelmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

2002 Sonrası Dönemde Yerel Yönetimler ve Planlama

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidar olmasının ardından yeni bir dönem başlamıştır. 2000 sonrası dönem, birbiri ardına yürürlüğe giren yeni yasalarla, 1980 sonrası dönemi andırmaktadır. 2000 sonrası yürürlüğe giren yasalar, ağırlıklı olarak dıştan gelen taleplerle şekillenmiştir. Bu dönemin yasaları, neoliberalizm üst şemsiyesinin altında, Avrupa Birliği'nin talepleri ve küreselleşmenin ve özellikle de uluslararası sermayenin sınırlarını yeniden çizdiği bir dünya düzeninin gerektirdiği ihtiyaçlarla şekillendirilmiştir. Bu düzenlemelerin büyük bir kısmının odağında “kentsel dönüşüm” kavramı yer almaktadır. Burada bir önemli kırılma noktası, 1999 Marmara Depremi olmuştur. Deprem sonrası planlama politikaları, bir yandan yeniden üst ölçekli planlama meselesini gündeme taşımış, diğer taraftan kentsel dönüşüm projelerinin tüm dünyada olduğu gibi, hızla uygulamaya sokulması, ağırlıklı olarak projeci bir dönemin başlangıcının işaretlerini vermiştir. Bu eğilimin bir sonucu olarak, 2005 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde 500 kişilik bir kadro İstanbul Metropolitan Alan Bürosu kurulmuş, bu büro tarafından hazırlanıp **2009 yılında onaylanan 1/100.000 ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planına** daha sonra merkezi hükümet eliyle yapılan birçok büyük ulaşım projesi (Kanal İstanbul, Marmaray, Avrasya Tüneli Projesi, 3. Köprü Projesi, vb) eklenmiştir. Bu durum, büyükşehir belediyesince hazırlanan üst ölçekli planlar üzerinde merkezi idarenin artan tahakkümüne işaret etmektedir.

2004 ve 2005 yıllarında Yerel Yönetimler Reform Paketi adı altında Büyükşehir Belediye Yasası, Belediye Yasası ve İl Özel İdaresi Yasası değişmiştir. Bu yasaların odağında kentsel dönüşüm ve yenileme kavramları yer almış, belediyeler kentsel dönüşümün yerel ayağı olarak yetkilendirilmişlerdir. Büyükşehir belediyesi olan yerlerde, kentsel dönüşüm uygulaması yapma yetkisi büyükşehir belediyelerine verilmiş, ilçe belediyeleri ise büyükşehir belediyelerinin uygun görmesi halinde kentsel dönüşüm uygulaması yapma yetkisi almışlardır. Büyükşehir belediyelerinin planlama yetkileri genişletilmiş, nazım imar planı ölçeği önceden 1/5000 iken, 1/5000 ile 1/25.000 ölçek arasında nazım imar planı yapma yetkisi verilmiştir.

Yine 2005 yılında yürürlüğe giren 5366 sayılı Yıpranan Tarihi Ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun ile be-

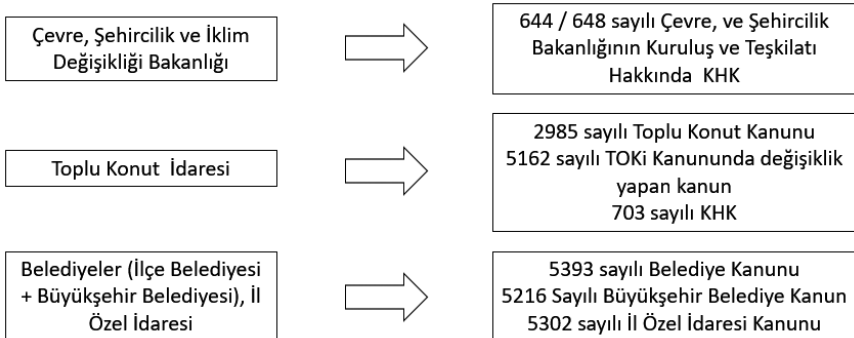
lediyeler ve il özel idareleri, sınırları içindeki sit alanlarında kentsel yenileme uygulaması yapmaya yetkili kılınmıştır.

Ancak bu durum, 2011 yılından sonra değişmiştir. Van Depreminin ardından, 644 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı’nın yerine kurulan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, her tür ve ölçekte çevre düzeni, nazım ve uygulama imar planlarını, parselasyon planlarını ve değişikliklerini yapmak ve onamak, kentsel dönüşüm, yenileme ve transfer alanlarının her ölçekteki imar planı ve imar uygulamalarını, kentsel tasarım projelerini yapmak ve onamak yetkisini almış ve bu yetkiyi belediyeleri sürecin dışına iterek, tüm ülke çapında kullanmıştır. Bu kapsamda, uygulamada yetki paylaşımı aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (Şekil 1):

2012 yılında 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüşümü Hakkında Kanun’un yürürlüğe girmesiyle yerel yönetimlerin planlama ve kentsel dönüşüme yönelik yetkileri daha da tırpanlanmış, dönüşüme ilişkin yetkileri bakanlıkta toplayarak merkezileştirmiştir. 2019 yılında bu yasaya eklenen 6/A maddesi, bir kez daha belediyeleri devre dışı bırakarak, yıkılacak derecede riskli olan yapıların bulunduğu alanlar ile kendiliğinden çöken veya zeminin kayması, heyelan, su baskını, kaya düşmesi, yangın, patlama gibi sebeplerle ağır hasar gören veya ağır hasar görme riski bulunan yapıların bulunduğu alanlarda dönüşüm uygulamaları maliklerin ve ilgililerin muvafakati aranmaksızın Bakanlıkça resen yapılmasına veya yaptırılmasına olanak tanımıştır.

2012 yılında yürürlüğe giren 6360 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile yerel yönetim dizgesi zayıflamış, köy yönetimleri ile İl Özel İdareleri büyük ölçüde tasfiye olmuştur.

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişiminin ardından planlama yetkileri bir kez daha değişmiş ve merkezi düzeyde sınırsız planlama yetkisi gelmiştir. Rezerv alan ilan edilen askeri alanların tasfiyesi ve dönüştürülmesine yönelik uygulamalarıyla Bakanlık lüks konut projelerini hızla hayata geçirmeye başlamıştır. 2018 yılında Cum-

Şekil 1. Uygulamada yetki paylaşımı.

1. Oturum

hurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiş, 1 no.lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları oluşturulmuştur. Bu kurullardan biri olan Yerel Yönetimler Politika Kurulu'nun görevleri şöyle sıralanmıştır:

- Kentleşme ve yerel yönetim alanında politika ve strateji önerileri geliştirmek,
- Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasal gerçekliklerine uygun olarak yerel yönetim politikalarına ilişkin strateji önerileri sunmak,
- Göç ve iskân konularında politika önerileri geliştirmek,
- Çevre, orman, su ve benzeri alanlarda koruyucu ve geliştirici politika önerileri geliştirmek,
- Türkiye'nin kültürel mirasından beslenerek kentleşme politika önerileri geliştirmek,
- Akıllı şehircilikle ilgili araştırmalar yaparak strateji önerilerinde bulunmak,
- Boğaziçi imar uygulama programları gereği kamu yatırımlarının planlanmasına ilişkin çalışmalar yapmak,
- Etkin bir çevre yönetiminin sağlanması için politika ve strateji önerileri geliştirmek.

Yine 1 no.lu Kararname'nin 100. maddesi kapsamında Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü kurulmuş, müdürlüğün görevleri aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

- Mahalli idarelerin iş ve işlemlerine dair mevzuatla verilen görev ve hizmetleri yapmak, takip etmek, sonuçlandırmak ve geliştirmek,
- Mahalli idare yatırım ve hizmetlerinin kalkınma planları ile yıllık programlara uygun şekilde yapılmasını gözetmek,
- Mahalli idarelerin geliştirilmesi amacıyla araştırmalar yapmak, istatistiki bilgileri toplamak, değerlendirmek ve yayımlamak,
- ç) Mahalli idareler personelinin hizmet içi eğitimini planlamak ve uygulanmasını takip etmek,
- Mahalli idarelerin teşkilat, araç ve kadro standartlarını tespit etmek,
- Bakan tarafından verilen diğer görevleri yapmak

Şekli 2. 2002 sonrası döneme kronolojik bakış.

Bu oluşumla, yerel yönetimlerin merkezi bir çatı altında yeniden yapılandığı söylenebilir.

2019 yerel seçimlerinin ardından, seçimle alınamayan bölgelerde Bakanlık eliyle riskli alan ve rezerv alan kararları, özel çevre koruma bölgesi kararları, vb. alınmak suretiyle yerel yönetimlerin elinden yetkiler alınmış, Bakanlığın hareket alanı genişletilmiştir.

6 Şubat depremlerinden sonra, planlama kavramı yeniden reddedilmiş, 126 sayılı Kararname ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca onaylanacak plan ve imar uygulamaları beklenmeksizin vaziyet planı ile yapılaşma yetkisi Bakanlığa verilmiştir. Belediyeler burada da devre dışı bırakılmıştır.

2002 sonrası dönemin kırılma noktalarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Şekil 2):

Bitirirken

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye’nin yerelleşme çabaları izlendiğinde, zaman zaman yereli güçlendirmeye yönelik adımlar atılmasına rağmen, planlama yetkileri açısından merkezin gücünü elinden bırakmadığını, bu gücün özellikle 2011 sonrası dönemde daha da artırıldığını, sosyal, ekonomik, siyasal gelişmelerin bu gücü artırmada bir fırsata dönüştürüldüğünü, araçlarının çeşitlendirildiğini söylemek mümkündür. Merkezi planlama yetkileri, kentleri giderek yerel ölçekten kopardığı gibi, kentin yaşayanlarını da tehdit eden bir anlayışla icra edilmektedir. Bu nedenle, planlamanın yüzünü yeniden yerele döndüğü bir yeniden yapılanma bugün büyük bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynaklar

Arsoy M., Köy Kanunu ve Tarihçesi “442 Sayılı Köy Kanunu’nun Tarihi Ve Mevcut Durum Üzerine Bir Değerlendirme, *Türk İdare Dergisi* / Yıl: 93, Sayı: 493, Aralık 2021.

Beyazıldız O., Türkiye’de Yerel Yönetimler Ve Demokratikleşme Sürecine Etkisi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Erbaş A. E., İstanbul Metropolitan Alanı’nda 1980 Sonrası Kentsel Gelişme Dinamikleri ve İdari Coğrafyada Sınır Değişiklikleri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 1, Mayıs, 2008, 17-38.

Gülpınar E. K., Bir Batıkent Okuması: Haritalarla Yer ve Mekân. *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2022, 1153-1174.

Tekeli İ., *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Yayınevi, 1999.

Tekeli, İ., *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Tekeli İ., Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1998, 1-24.

Türkoğlu, H. (1992) “Metropolitan Değişim Sürecinde Planlama: İstanbul Örneği”, *Bayındırlık ve İskân Bakanlığı ile Belediyeler*, Sayı: 16, 16-20.

Uluskan S. B., Atatürk Dönem İnde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936-1939), *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 48, 2007, 109-156.

Ulusoy, A. ve T. Akdemir (2010), “Yönetimlerarası Transferler: Teori ve Türkiye Uygulaması”, (Ed. N. Falay, A. Kesik, M. Çak, M. Karakaş), *Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Geleceği*, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010 113-141.

Urhan V. F., Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması, *Sayıştay Dergisi*, S: 70, 2008, 85-102.

TARTIŞMA

Gülşen Kılıçreis Özaydın- Sempozyum düzenleme kurulu olarak başlangıç oturumunu kurgularken, İstanbul kentinde 100 yılın değerlendirmesini yapabilmek için öncelikle planlama ölçeğinden konuya bakılmasını önemli görmüştük. Bunun için bu oturumda çok katmanlı ve çok kültürlü bir kent olan İstanbul'un "Planlama / Koruma / Yerel Yönetim Deneyimleri"nin, 100 yılda kentte iz bırakan bazı temalar üzerinden tartışılması hedeflenmişti. Konuşmacılarımızın çok değerli sunumlarından bu hedefe ulaştığımızı düşünüyor ve her bir konuşmacımıza öncelikle bu nitelikli sunumlar için gerçekten çok teşekkür ediyorum. Mimarlar Odası'nın organize ettiği bu toplantıya bu özgün çalışmalarınız ve yorumlarınızla çok ciddi katkılar oluşturduunuz. Sunumlardan da anlaşıldığı gibi planlama, koruma ve yerel yönetimler konusunda ikinci yüzyıla ne kadar ağır bir gündemle girdiğimiz ortaya çıkıyor. İzleyicilerimizden de soru sormak isteyen varsa şimdi sözü sizlere bırakıyorum.

Oğuzhan Duran- Ben Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü son sınıf öğrenciyim Ben sorumu son konuşmacı olan Pelin Hanım'a sormak istiyorum. Tabii ben de yerel yönetimlerin daha çok aktif olmasını istiyorum ama sanki yerel yönetimlerin doğru kararları alabilmesi için halkın eğitilmiş, ne istediğini bilen, doğruyu yanlıştan ayırt edebilen bir halk olması gerekmiyor mu? Sizce bu eksik değil mi Türkiye'de? Çünkü siyasi olarak bakınca da bence halk doğru kararları alamıyor. Burada da işte yerel yönetimleri güçlendirince de bazı bölgelerde çok tehlikeli şeyler olabileceğini düşünüyorum. Örneğin Konya'da böyle bazı abuk sabuk Nasrettin Hoca heykelleri falan çıkıyor. O yüzden bu yerel yönetime bakış açınızı merak ediyorum.

Pelin Pınar Giritlioğlu- Evet, katılım meselesi; tabii çok değinmedik ama 90'lı yıllardan sonra aslında katılım süreçleri planlama alanında tüm dünyada gelişme göstermişti. Ama tabii ki katılımın niteliği meselesi ve nasıl anladığımız meselesi, buna nasıl yaklaştığımız meselesi biraz boşa kaldı diyebiliriz. Çünkü biz ne yazık ki planlama süreçlerinde katılımdan bir pazarlık meselesini anladık bugüne kadar. Özellikle kentsel dönüşüm toplantılarında, planlama yönelik toplantılarda, halkla bir araya gelinen et-

kinliklerde tek konuşulan şey bire kaç verebileceğimiz. Yani bir de dayatmacı yolla bir ikna süreci olarak planlar ya da dönüşüm projeleri vatandaşa anlatıldı. Onlar da işte ben bundan ne faydalanabilirim, bire kaç alabilirim, onu sordular. Çünkü biz katılımdan bunu anladık. Halbuki bu bir katılım yolu değil, bu bir pazarlık toplantısı, bu bir ikna toplantısıydı. Şimdi ne kadar vaktimiz var ama bir 2-3 dakika size küçük bir hikâye anlatsam; hikâye değil yani gerçek bir şey anlatacağım:

2010 yılında Antalya Kaleiçi’nde bir uluslararası çalıştay yapılmıştı, oraya katıldım. Orada bir muhtar söz aldı ve bir şey anlattı. Ben bunu çok anlatıyorum, belki içinizde duymuş olan da vardır ama bence çok önemli. Kendi mahallesinde, Roman mahallesinde bir dönüşüm çalışması yapılacak. Herkes oturmuş çalışıyor, hesap yapıyor filan. İşte Romanlar tek katlı evlerde oturur, hesaplıyorlar, tutmuyor, bir türlü uyduramıyorlar planları. İşte o Romanların çeribaşı mı deniyor, geliyor diyor ki: Bir dakika, biz apartmanda oturuyoruz diyor. Kimse sormamış onlara oturur musunuz diye. Herkes bakıyor. Nasıl yani? Biz hep tek katlı konut düşündük çünkü hiç size sormadık, öyle uygun gördük. Bir tek şartımız var diyor: Bu apartmanlar dört katlı olacak maksimum ve asansörü olmayacak. Muhtar neden böyle dediklerini sordu, hiçbirimiz cevap veremedik. Eminim sizler de cevap veremezsiniz çünkü hiçbirimiz o toplumun içinden değiliz. Cevabı şu, kendi veriyor bunu söyleyen çeribaşı, diyor ki: Çünkü çocuklarımız o asansörlü binalarda asansörle oynarken ölür. Çünkü o toplumu en iyi kendi tanıyor. Kendi çocukları hayatında apartman görmemiş, asansör görmemiş o çocuklar asansörlü bir binada oynamaya başlayacaklar; muhtemelen zaten son derece kalitesiz, niteliksiz inşaatlar, çok kötü şeyler, denetimsiz ve o asansörde ölecek çocuklar. Bunu hiçbirimiz düşünemedik. Bakın katılım budur. O yerel toplumdaki ne alabileceğiniz. Onun için de çok eğitilmiş olmaya gerek yok, o toplumu tanımak gerekiyor. O toplumdaki ne alacağınızı, tabandan neyi, o plan kararlarını işleyeceğinizi bilmeniz gerekiyor.

Derin Öncel- Ben Murat Hoca’ya sormak istiyorum. Bu 1927 sayımları için yapılan bu arka plan çalışmadan bahsetmiştiniz. Bu çalışmayı yapan ekibin aslında yine baz aldığı numarataj anlamında bir çalışma var mıydı? Tamamen yepyeni bir çalışma ama işte ticaret yıllıkları falan, oralarda da bir numaralama sisteminin olduğunu biliyoruz ama bu başka, yeni bir numaralama sistemi anladığım kadarıyla değil mi?

Murat Güvenç- Evet, bu sayımın öyküsü İş Bankası Yayınları’ndan yayınlanan nefis bir kitapta anlatılıyor. Bu böyle bizim bildiğimiz kapı numarası vermek, basit bir uygulama değil, çok kapsamlı bir iş. O kadar kapsamlı bir iş ki, bu sokakların adlarının değişmesi, sokaklara ad verilmesi gerekiyor. Aynı dönemde bir de sokak adlarının Türkçeleştirilmesi gerekiyor. Onun da anekdotu; eskiyi anımsatacak ama Türkçeye benzer isimler arıyorlar, Osman Nuri bu konuda büyük bir usta. Beyoğlu’ndaki Gılanavi ailesinin oturduğu sokağın adı Gılanavi Sokağıymış, Kallavi olarak değiştirilmiş. Kapılara konulacak plakalar, numaralar var ya, onu Türkiye’de o zaman yapacak teknoloji yokmuş. Çünkü basabiliyorlar, numarayı da yazabiliyorlar, fakat onun yağmurdan paslanmasını engelleyebilmek için üzerine emaye kaplanması gerekiyor. Bu emaye ise ancak

1. Oturum

Avusturya'da yapılabiliyormuş. Yüz binlerce kapı numarası var İstanbul'da, o zaman 200 bin tane filan var ve Avusturya'da bastırılıp trenlerle buraya getiriliyor. Yani bu iş sadece İstanbul'u da kapsamıyor, bütün Türkiye'de yapıldığını düşünün. Bu böyle bir ulusal seferberlik ve heyecanla bekleniyor kaç kişi çıkacağız diye. Çünkü o zaman ne kadar çok çıkarsak o kadar güçlü olacağız düşünülüyormuş ve sonuçların öyle çıkması biraz hayal kırıklığı oluyor, biraz az bulmuşlar. Ama bu basit bir operasyon değil. O sizin söylediğiniz eski haritalardaki kapı numaraları birbiri ardına verilmiş ve bir sistematığı tam kurulmamış numaralar. Haritalarla bakarsanız eski numara, onun üzerine gelen başka numara, aynı evin dört tane numarası olabiliyor orada. Goad haritasında ve Pervititch haritasında bu gözlenebilir.

Alper Ünlü- İpek Akpınar'a bir soru soracağım: Prost 1951'de terk ediyor İstanbul'u anladığım kadarıyla, 1959'da ölüyor. 30 küsur sene bir kente hizmet ediyorsun ve arkasından kovuluyorsun. Bu halet-i ruhiyeyi bir anlatabilir misiniz?

İpek Akpınar- Alper Hocam; sıkıntılı bir geçiş dönemi. O dönem tabii korkuyla kuru-cuya bir söz söylenmiyor. Henri Prost, İnönü'nün adamı olarak lanse ediliyor. Nefret terminolojisi... Yani İstanbul şehir meclisinde, kent meclisindeki görüşmeler çok hararetle ve İnönü'ye olan sempati eksikliğinin nezaketsizce yansıdığı ortamlar. Mustafa Kemal'e söz söyleyemiyor ama İnönü'ye tabii ki daha fazla söz söyleniyor ve Maçka Parkı içinden, Pembe Köşk içinden İnönü'nün ve İnönü ailesinin kazanımları da masaya yatırılarak Prost itibarsızlaştırılmaya çalışılıyor. Maddi kazançlar elde ettiği savları var, görevine son veriliyor, kontratı yenilenmiyor. Bu aktardığım notlar, orijinal mektupları, daktilo edilmiş dönemin malzemeleri ve orijinal malzeme hiçbir şeyi bırakmadan Prost her şeyi alıyor. Evladı yok, evliliğinden çocuğu yok, her şeyi alıp Paris'e gidiyor, evinde tutuyor. Adnan Menderes hükümeti 58'de davet ediyor kendisini yeniden. Dönemin yıkımları çok eleştirince meşrulaştırmak için birine ihtiyaçları var. İşte plancı ve takımı davet ediliyor, itibarı bir şekilde iade ediliyor, o da bir şekilde hepsini olumluyor. 50'lerin sonunda da vefat ediyor. Fransa'da tabii şöyle bir iyi tutum var. Her şeyi Fransız hükümeti alıyor, koruma altına alıyor, bütün mimari ve mesleki planlamaya ait bütün arşiv malzemeleri tek bir çatı altında Institut Français d'Architecture'de. Aslında kendi işte günlük diyelim, tam günlük değilse bile notlarında o dönemi biraz hüzünle yad ediyor.

Gülşen Kılıçreis Özaydın- Oturumu kapatmadan önce ben de oturumun moderatörü olarak kısa bir şey söylemek istiyorum. Bir yüzyılın durum değerlendirmesini planlama, koruma ve yerel yönetimler ekseninde yaptık. İkinci yüzyıla girerken sadece kent haklarını savunduğu için şu an aramızda olmayan Gezi tutsakları arkadaşlarımızın da bir an önce bu ikinci yüzyılda aramızda olmasını dileyerek hepimize katılımınızdan dolayı teşekkür ediyorum.

Özgeçmişler:

Prof. Dr. Murat GÜVENÇ; Murat Güvenç 1953’te doğdu. St. Joseph lisesini ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünü bitirdi. ODTÜ’de 28 yıl öğretim elemanı olarak çalıştı. Kent ekolojisi, sanayi coğrafyası, İstanbul ve kent sosyolojisi alanında çalışmaları vardır. Emlak Bankası 1926-1998; Kurum Tarihi ve Türkiye Seçim Atlası 1950-2009’ın eş yazarı olan Murat Güvenç, İstanbul 1910-2010 kent sergisinin Toplumsal ve Ekonomik Coğrafya temasının küratörlüğünü yapmış, 2007-2010 yılları arasında Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanlığı, 2014-2019 yılları arasında da TESEV Yönetim Kurulu üyesi ve Başkan Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. 2014’ten bu yana Kadir Has Üniversitesi İstanbul Çalışmaları Merkezini yönetmektedir.

Prof. Dr. İpek AKPINAR; İYTE Mimarlık Bölümü’nde mimarlık-kent, ilişkileri, temsiliyet, kültürel bellek-sürdürülebilirlik ekseninde stüdyo-kuram dersleri vermeye ve araştırmalara devam etmektedir. Lisans-Yüksek Lisans çalışmalarını İTÜ Mimarlık Bölümü’nde; doktora çalışmasını UCL Bartlett’da gerçekleştirdi. Osmanlı Başkentinden Küreselleşen İstanbul’a; J.Mårtelius, G.Olsson, E.Güngören ile; Transformations of Public Space, Architecture and the Visual Arts in late Modern Istanbul 1950–80; Şebnem Hoşkara ile Cumhuriyetin 100.Yılında Mimarlık kitapların editörüdür. Mimarlar Odası üyesidir.

Prof. Dr. İclal DİNÇER; Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde öğretim üyesidir. Akademik çalışmaları ve yayınları ekonomik coğrafya, politika, planlama ilişkileri üzerinedir. Kentsel koruma ve yenileme konularını bu perspektifle ele almakta, verdiği dersler, araştırma projeleri ve yayınları bu konulara odaklanmaktadır. Çeşitli kentlerin koruma planlarının hazırlanmasında görev alan Dinçer, 2009 İstanbul Çevre Düzeni Planı’nda kültür mirasının belgelenmesi ve kültür, turizm stratejilerinin geliştirilmesi üzerinde çalışmıştır. 2014-2021 yılları arasında ICOMOS-Türkiye Milli Komitesi Başkanlık görevini sürdürmüştür.

Doç. Dr. Pelin Pınar GİRİTLİOĞLU; 1968 İstanbul doğumlu, Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü mezunu olan Pelin Pınar Giritlioğlu, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Programında yüksek lisans ve İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde Şehir Planlama Programında doktora yapmıştır. 1992 yılından bu yana İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Kentleşme ve Çevre Sorunlar Anabilim Dalı’nda görev yapmaktadır. 2005 yılında yardımcı doçent ve 2010 yılında doçent olmuştur.

2010-2021 yılları arasında İBB Tarihi Yarımada Alan Başkanlığı’nda, Oda temsilcisi olarak Esgüdüm ve Denetleme Kurulu üyesi olarak görev yapmıştır. İstanbul Üniversitesi’ndeki akademik görevlerinin yanı sıra TMMOB Şehir Plancıları Odası 17. Dönem İstanbul Şube Başkanı olarak görev yapmaktadır.

1. Oturum

Kentsel Yenileme adlı iki baskı yapmış bir kitabı ve *İçtibatlı İmar Mevzuatı* adlı ortak editörlük yaptığı bir kitabı, yayına hazırladığı 12 ayrı kitap ve bilimsel dergilerde yayımlanmış çok sayıda ulusal ve uluslararası makaleleri bulunmaktadır.

“Kentsel dönüşüm”, “kentsel yenileme”, “imar hukuku” ve “kentsel suç” konularında teorik ve uygulamalı çalışmalarını sürdürmektedir.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

2. OTURUM

“İSTANBUL’DA KORUMA KÜLTÜRÜ, KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASI SÜRECİ”

Moderatör: Zeynep Ahunbay

Zeynep Ahunbay
Sunuş

Burak Boysan

Şantiye Şehir 1: Menderes Dönemi - Şantiye Şehir 2: Dalan Dönemi

Nezih Başgelen

İşgal ve Erken Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Arkeoloji ve Gerçekleştirilen Kazılar

Engin Akyürek

Toprak Altından Müzeye: Euphemia Kilisesi’nde Yapılan Çalışmalar (1939-2023)

Gül Köksal

İstanbul’un Endüstriyel Geçmişini Miraslaştırma Sorunsalı

SUNUŞ

Zeynep Ahunbay

İkinci oturumumuzun konusu “Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Koruma Kültürü, Kültür Varlıklarının Korunması Süreci”. Cumhuriyet ilan edildiğinde Tarihi Yarımada’nın birçok semti deprem, yangınlar ve bakımsızlık nedeniyle harap durumdaydı. Savaş sonrasında yeni yönetim devrimlere ağırlık verdi, İstanbul’un imarı konusuna daha sonra eğildi. Çok katmanlı olan İstanbul’un tarihi yapılarının, arkeolojik mirasının korunmasına önem verildi. Prost planında Tarihi Yarımada’nın silüetinin korunması için yeni yapılara kat sınırlaması getirildi.

Osmanlı döneminden kalan Asar-ı Atika Nizamnamesi’nin Cumhuriyet döneminin ilk elli yılında yürürlükte olması, tarihi kent dokusunun korunmasını engelledi. Çağdaş koruma ilkelerini uygulamak, tarihi kent dokusunu yaşatacak önlemler almak mümkün olmadı. Kentsel koruma konusu ancak 1973 yılındaki yasa değişikliğinden sonra gündeme geldi. Boğaz ve çevresindeki tarihi mahalleler, Tarihi Yarımada’daki Zeyrek, Süleymaniye gibi ahşap dokulu mahalleler, hanlar bölgesi tescil edildiler. Ancak mülk sahiplerine teknik ve parasal yardım sağlanmadığı için, gerek duyulan onarım projelerinin yapılması ve gerçekleşmesi kolay olmadı. O nedenle de birçok tarihi ev çökerek veya yanarak yok oldu.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından harap durumda olan camiler onarıldı. İşlevini yitiren medreseler kütüphane, enstitü, müze işlevi olarak yeniden kullanıma sunuldu. Kısıtlı olanaklarla sürdürülen çalışmaların uluslararası kurallara uyması için uzman yetiştirme konusu gündeme geldi ve üniversitelerde yüksek lisans eğitim programları açıldı.

Tarihi Yarımada’nın koruma altına alınmış olan dört sit alanı: Arkeolojik Park, Süleymaniye, Zeyrek ve Kara Surları 1985 yılında Dünya Mirası Listesi’ne girdi. Ancak evrensel değer taşıyan bölgelerin ihmal ve yürütülen koruma çalışmalarında uluslararası kurallara uyulmaması dolayısıyla UNESCO’dan uyarılar aldık. Dünya Mirası statüsü-

2. Oturum

ne rağmen Tarihi Yarımada'yı zedeleyen, sınırlarını değiştiren kıyı dolguları ve ulaşım projeleri gerçekleştirildi. Haliç üzerinde yüksek ayakları olan bir kpr, Yenikapı'da antik liman alanında metro istasyonu yapımı gibi aykırı projeler gündeme geldi. Silueti bozan yüksek yapılar, 1950'lerde açılan bulvarlar üzerinde yer alan ve yıkılan camilerin yeniden yapımı, ihya projeleri tartışmalara yol açtı.

Yüz yıllık deneyimi ve olayları tartışmak uzun süre gerektiriyor. Sremiz kısıtlı olduğu için bu oturumda ancak dört sunuma yer verebildik. İlk sunumumuzun konusu 1950 sonrasında yapılan yıkımlar; kentin ulaşım projeleriyle değişimi. İkinci ve üçüncü sunumlarda kentin zengin arkeolojik mirasının araştırılmasına ve korunmasına ilişkin çalışmalar değerlendiriliyor. Oturumun son bildirisi endüstri mirasının korunmasına yönelik.

ŞANTİYE ŞEHİR 1: MENDERES DÖNEMİ - ŞANTİYE ŞEHİR 2: DALAN DÖNEMİ

Burak Boysan

En eski şehirlerden biri İstanbul'dur biliyorsunuz, 8000 yıllık geçmişi olduğu söylenir. Bugünkü haline gelme süreci 1950'lerde başlar. MÖ-MS diye bir dönem var, Menderes'ten Önce, Menderes'ten Sonra diye iki dönem tespit edebiliyoruz. Şehrin tarihi çekirdeği Suriçi'nin alanı 1440 hektardı, bugünkü İstanbul yaklaşık 546 bin hektar. 1945 yılında İstanbul Belediyesi'ne bağlı alanlar 7000 hektardı. Yani 1945'ten bu yana 70 küsur sene içinde 78 misli büyümüş bir şehirden bahsediyoruz.

78 misli büyümeyi gözünüzün önüne getirmeye çalışın. Yani mesela Londra 78 misli büyüseydi herhalde Galler'i, İskoçya'yı da kapsardı. 1927'de İstanbul'un nüfusu 700 binin altına düşmüştü. Cumhuriyetin kurulmasından önce 1.200.000 olan nüfus daha sonra küçülmeye başlamıştı. 90 küsur sene önce İstanbul'un küçülen, hatta yer yer metruk bir şehir olduğunu kaydedelim. 1945 yılında nüfusu tekrar 1 milyona, bugün de 15 misline ulaştı en iyimser yorumla.

Bir de yapılı çevreye bakalım. İstanbul'da tahmin edilen en az 2 milyon civarındaki binanın sadece 5 ila 10 bini altmış ve üzeri yaşta. Bu son bilginin Murat Güvenç'ten geldiğini söylemem lazım. Yapı stokunun en az yüzde 99,5'u yeni bir şehirden söz ediyoruz, %0,05'i eski, %99,5'u yeni bir şehir. Üstelik o %0,05'e her şey dahil: camiler; konaklar, yalılar vb.

1950'lerden bu yana nüfusu yaklaşık 15 kat, kapladığı alan 78 kat artmış, her 200 binasından 199'u yeni bir şehirden söz ediyoruz.

Resim 1. İstanbul Dergisi, Sayı 3.

2. Oturum

Resim 2. Menderes'in şantiye şefi hali.

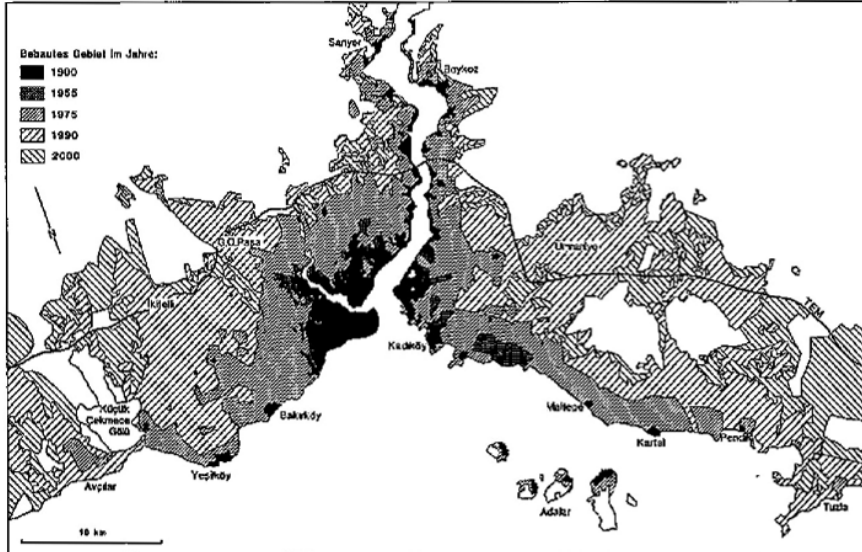
İstanbul dergisinde yazdığım bir yazıydı: Menderes'ten önce, Menderes'ten Sonra; Milattan önce, Milattan sonra gibi. (Resim 1)

Menderes'in şantiye şefi hali ilginç tabii. Bir başbakan olarak bütün inşaat alanlarını sürekli gezmesi, talimatlar vermesi o seneler için tanıdık bir görüntü. (Resim 2)

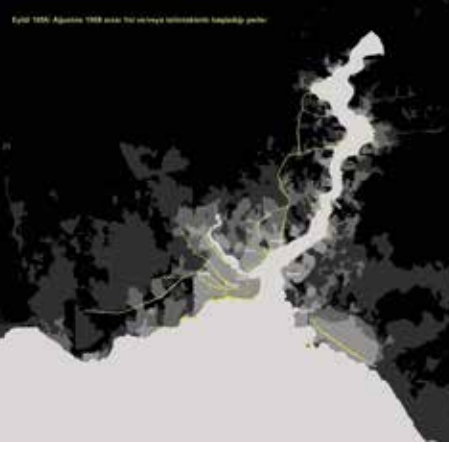
Şehrin 1950-2000 arası gelişimi. Siyah olan bölge 1950 öncesi. (Resim 3)

Bu da Menderes'in 1950'lerde aynı anda başlayan yol yapımları. (Resim 4)

Görüyorsunuz Tarihi Yarımada'nın dört bir tarafında yollar var. Karşıda Bağdat Caddesi'nin oralarda var, kuzeye doğru Barbaros Bulvarı ve devam eden Maslak, İstinye'ye inen yol, Tarabya'ya inen yol; hepsi aynı anda başlıyor. Yani şehir alanının neredeyse tamamında demeyeyim ama önemli bir bölümünde yoğun bir inşaatın ol-

Resim 3. Şehrin 1950-2000 arası gelişimi.

Resim 4. 1950’lerde başlayan yol yapımları.

duğu bir dönem. O dönemi anlatan tipik fotoğraflardan biri bu. Burası da Karaköy.

Açılan en önemli yollardan biri de Yedikule-Sirkeci sahil yolu. Sahil yolunun önünde bir çocuğu durdurup -o da ben- fotoğrafımı çekiyorlar. İstanbul şehir tarihinin önemli bir anının şahidiyim görüldüğü gibi. (Resim 5)

İstanbul’u çepçevre dolaşan sahil yollarını konuşmamız gerekir.

Resim 5. Burak Boysan sahil yolu inşaatında.

Resim 6. Yol yapımı öncesi Samatya.

Resim 7. Karaköy’deki yıkımlar.

2. Oturum

Burası Samatya, yol yapımlarından önceki Samatya ve Yedikule... (Resim 5-6)

Ve Ahırkapı Feneri. Ahırkapı fenerinin önünde Sahil yolu başlıyor. (Resim 9)

Avrupa şehirlerinde sur dışını çevreleyen Ringstrasse'leri görmüştük. İstanbul'da da şehri kuşatan ve denizle ilişkisini koparan sahil yollarını gördük. (Resim 11)

Bir de daha sonraki Londra Asfaltına bakalım. Londra Asfaltının açıkçası isterseniz Yeşilköy'e kadar bile gittiği belli değil. İki önemli cadde açılıyor o sırada Tarihi Yarımada içinde; Millet Caddesi ve Vatan Caddesi. Bu iki caddenin açılışını anlamak kolay değil, trafiğin olmadığı yerler buralar. Trafikle pek alakası yok ama evet, tarihi İstanbul'a büyük zararlar veriyor.

Resim 8. Yedikule.

Bu da iki yolun birleştiği yer; Millet Caddesi ve Vatan Caddesi.

Yoğun bir trafik yok ama gördüğünüz gibi; orada iki araç, beş kişi filan var. Burası Fındıkzade'nin olduğu yer. 5 araç, 10 kişi. (Resim 12)

İstanbul'da bunlar yapılırken şunu hatırlamamız lazım. O sırada Doğu Akdeniz'de çok yerde inşaat yapılıyor aslında. Atina da imar ediliyor, Tahran da, Beyrut da. Bu kadar değildir belki ölçeği ama Doğu Akdeniz kısmında otomobilin gelişyle beraber yoğun bir imar çalışması devam ediyor her yerde.

Bu, da 1960 fotoğrafı; yine Millet Caddesi, Vatan Caddesi ve Atatürk Bulvarı gözüküyor.

Burası Karaköy-Eminönü arası için yaptıkları maket, böyle öngörmüşler. Yani Menderes'e gösterilen şey bakın böyle olacak kısmı. Bu Galata Köprüsü, bu da tam gelecek için öngörülen şey. Yeni Cami şurası. O sırada Time Dergisi, Menderes'i kapak yapıyor ve onun imar çalışmaları sürekli övülüyor. Sırf o değil aslında bir sürü şey yapılıyor, övülen ve takdir edilen imarıyla bir kişi durumunda. (Resim 14)

Resim 9. Ahırkapı Feneri.

Resim 10. Ahırkapı önlerinde sahil yolu.

Resim 11. Şehrin denizle bağının koparılması.

Resim 12. Vatan ve Millet Caddeleri.

2. Oturum

Resim 13. Fındıkzade.

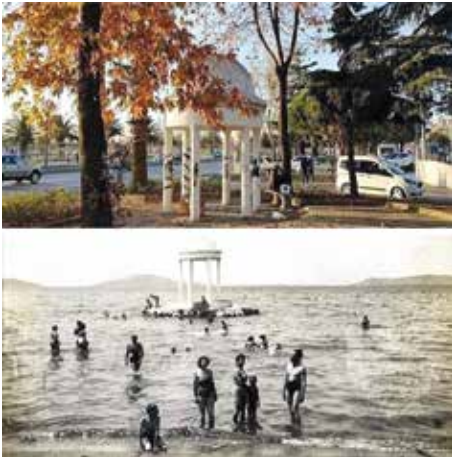
Resim 14. Vatan ve Millet Caddeleri ve Atatürk Bulvarı.

Resim 15. Dalan yıkımları başlıyor.

Resim 16. Arnavutköy’ün eski hali.

Resim 17. Süreyya Plajı.

Dalan’a geçmeden önce Menderes dönemini İstanbul’un take-off noktası gibi düşünebiliriz.

Telaşlı bir take-off noktası. Bazen Höğh’ün yaptığı planlar, bazen Piccinato’nun, bazen de Kadıroğlu, Veziroğlu gibi müteahhitlerin öngörülerini uyguluyor.

İstikrarlı olduğunu söylemek zor. Bazen de Menderes gittiği bir Bağdat dış gezisinden akşam telefon edip. “Bu Mısır Çarşısı’nın karşısında bir bina var ya, onu ben yıkmaya karar verdim”, “Yarın onu yıkın, geliyorum” diyebiliyor. Yani böyle bir rastgelelik söz konusu planlamadan çok. Aslında şu da doğru: Mesela Kabataş’ta bir Tekel binası var, onu restore ediyorlar 55-56 arası. O restore ettikleri binayı daha sonra yıkıyorlar. Tek bir plan yok hakikaten; muhtelif planlar var ve yarım kalmış başka planlar da var.

Aslında İstanbul’un suyla ilişkisinden bahsediyordum. İstanbul’un suyla ilişkisi kendine özgü biliyorsunuz. Bütün Marmara ve Boğaz boyunca giden hatlarda hep sular etrafında gelişen bir şehir. O su bağlantısının önüne sahil yolları yapılmaya başlanıyor. Bu dönemde Sarayburnu ile Yeşilköy’ü birbirine bağlayan sahil yolundan başka Kennedy sahil yolu Dalan döneminde devam ettiriliyor, Dalan döneminde Haliç ve Perşembe Pazarı yollarıyla devam ettiriliyor. Haliç kenarında da sahil yolları yapıyoruz.

Perşembe Pazarı da o yollardan. Tophane’ye bağlanıyor. Tophane yıkımları

2. Oturum

Resim 17. Tarlabası yıkımı.

Resim 18. Dalan yıkımlarına karşı dayanışma.

var o sırada. Tophane de Dolmabahçe ve Beşiktaş'a, oradan da Arnavutköy ve Büyükdere yollarıyla Boğaziçi'ne bağlanıyor.

Arnavutköy'ün eski hali: şehrin etrafını tamamen dolaşan, dolaşması öngörülen bir sahil şerit yolundan bahsediyoruz. (Resim 16)

Bu 1980'lerde Kadıköy tarafına da sığıyor.

Maltepe, Bakireler Anıtı denizde iken şimdi artık bir otoparkın içinde.

Bu da benim içime en dokunan yıkımlardan biri, Tarlabası yıkımı. (Resim 17)

Şunu söyleyeyim, öyle bitireyim: Yeşil Dayanışma olarak Dalan imarına tabi tutulacak yerlere şu levhaları astık: (Resim 18)

Galata'da Büyük Hendek Caddesi'nin genişletilmesi vesaire düşünülüyordu.

Bu binalar şöyle köhne binalar, böyle

çirkin binalar diye başlamıştı propagandası. O binalara 30-40 kişi gittik, boyadık ve mümkün olduğu kadar tamir etmeye çalıştık. Şişhane'de bir binada hâlâ duruyor.

Çok teşekkür ederim, sağ olun.

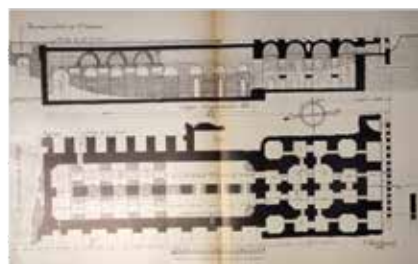
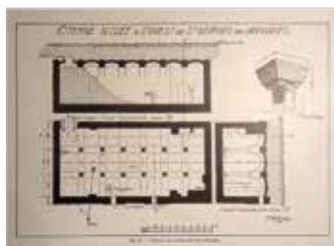
İŞGAL VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA ARKEOLOJİ VE GERÇEKLEŞTİRİLEN KAZILAR

Nezih Başgelen

Evet sevgili dostlar, tekrar sizlerle birlikte olmaktan dolayı mutluyum. Ancak biraz önce sevgili Burak Boysan'ın anlattıklarını kendi anılarım, tanıklıklarım çerçevesinde irdelediğimde hem İstanbul hem de kendim açımdan pek mutlu olamadığımı belirterek bunun nedenlerine de burada kısaca değinmek isterim. 1958 yılında Tarihi Yarımada'da Cerrahpaşa'da iki katlı bir ahşap evde doğmuşum. Çocukluk ve gençlik dönemi yıllarım babamın Devlet Hava Meydanları'ndaki görevi dolayısıyla taşındığımız modern tarzda bahçe içinde müstakil bir lojmanda geçmesine rağmen Samatya ve Cerrahpaşa'daki akraba dost ve eski komşulardan da hiç kopmadık. Tarihi Yarımada ile Yeşilköy arasındaki iki farklı dünya arasında sürekli gidip geldik. O dönemde iki tarafta da yaşantım: evleri sarıp sarmalayan mor salkımlar, sarmaşıklar, yaban gülleri, pencelelerde sardunyalar, fesleğenler, karanfiller arasında geçti. Mahalleliyle sıkı dostluklar, samimi komşuluklar bahçelerde hanımellerinin, akşamsefalarının kokusu yayılırken eş dost, akrabalarla doyumsuz sohbetler hâlâ anılarımda. Tel dolaplar, temiz kuyular, serin taşlıklar, sokaklarda oyun oynayan cıvıl cıvıl çocuklar, gidip gelirken selamlaşılardan tanıdık esnaf ve güzel insanlar gözümün önünde. Ortaklaşa paylaşılan huzurlu ortamlar ve yaşanan mutluluklar... Hızla betonlaşan İstanbul'daki değişim rüzgârlarını her boyutuyla izledim. Üniversite eğitimim sırasında ise hem siyasal hem sosyal hem de imar açısından İstanbul'da ve ülke genelinde neler yaşandığını yakinen izleme ve belgeleme imkânım oldu. Bu açıdan Burak Boysan'ın aktardıkları bu benzersiz şehirde kaybettiklerimizi bir kez daha hatırlattı.

Sunumumda ise "İşgal ve Erken Cumhuriyet Döneminde İstanbul'da Arkeoloji ve Kazılar" çerçevesinde ilk önce ben sizi İstanbul'un farklı bir sürecine götüreceğim. Tam yüz yıl öncesine gidersek, bugün (5 Ekim) İstanbul'daki işgalin son günü, 6 Ekim 1923'te Ankara'nın orduları İstanbul'u teslim alarak İstanbul'u tekrar coğrafyamızın

2. Oturum

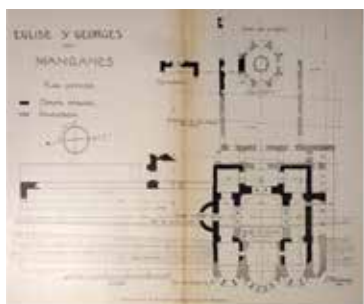
bir parçası haline getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918’de yapılan Mondros Ateşkes Antlaşması’nın ardından önce 13 Kasım 1918’de, sonra 16 Mart 1920’de olmak üzere İstanbul iki aşamada işgal edilmiş; ilkinde idareye el konulmadan İstanbul’un önemli ve stratejik noktaları kontrol altına alınmış, ancak ikinci işgal ile idareye de el konulmuştur. Beyoğlu ve Rumeli yakası İngilizlerin, İstanbul yakası Fransızların, Anadolu yakası ise İtalyanların kontrolüne bırakılmıştır.

Fransız İşgal Ordusu Komutanı General Georges Charpy arkeolojiye meraklı bir subay. Fransız ordusunun şarap stokunun muhafaza edilmesi için soğuk bir mahzen arayışı sırasında Sarayburnu’nda yeraltında büyük tünellerin keşfedilmesi üzerine burada bilimsel kazıların yapılmasını sağlamıştır. 1919’da École française d’Athènes (Fransız Atina Arkeoloji Okulu) üyesi olan Robert Demangel, Fransız işgal birlikleriyle yürütülen arkeolojik kazılara teknik danışman olarak atanmıştır. Klasik arkeoloji eğitimi almış olan Demangel, Bizantolog olmamasına rağmen Bizans İstanbul’una ait önemli iki kazı alanında, Mangana (Sarayburnu) ve Hebdomon’da (Bakırköy) çalışarak raporlarını yayımlamıştır. Başlıca kazı alanı İmparator IX. Konstantinos Monomakhos’un görkemli yapılarından oluşan Mangana kompleksidir. (Resim 1-7) (Resim 12-22) Manganlar Sarayı Kazıları.

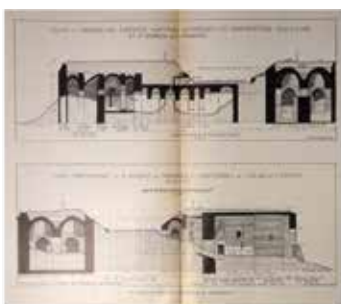
Bu hava fotoğrafında Sarayburnu’ndaki tüm yapı kompleksleri, Ayasofya’nın bir ucu Aya İrini görünüyor; İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Çinili Köşk ve söz konusu kazı alanı da çok ayrıntılı bir şekilde ele alınmış. Tabii Değirmenkapı-Ahırkapı arasındaki kesimi, özellikle Ahırkapı Feneri’ne kadar olan kısmı ayırmamız lazım. Bu resimde orada bugün olmayan Yedekçiler Mescidi (Resim 4. Yedekçiler Mescidi) ve o dönemde denizle buluşan kıyı kesimi gayet iyi görünüyor. Daha sonraki resimde üzerinde kitabesiyle İmparator Theophilos devrinde yapılmış kule görünüyor. (Resim 5. İmparator Theophilos devrinde yapılmış kule) Buradaki sahil surlarının kuleleri ve kitabeleri incelenmiş, hepsinin çizimleri çok ayrıntılı bir şekilde yapılmış. Bütün kapılar, onların arkasındaki gerek Osmanlı öncesi ve Osmanlı’nın erken dönemden itibaren yaptığı yapılar, sarıncılar yanı sıra Soterios Kilisesi de ayrıntılı bir şekilde incelenmiş. Son çalışmalar 20 m genişliğinde bir cephesi ve arkasında üç nefli bu ilginç alt yapıyı içinde Bizans Devri’nde halkın ve hatta imparatorun şifa aradığı kutsal bir suyun bulunduğu Khristos Soter Pephaneromenos Kilisesi’ne ait olarak değerlendiriyor. Ön cephesindeki özgün duvar işçiliği, Ayazma’ya inen merdivenler bile E. Mamboury tarafından ayrıntılı bir şekilde çizilmiş. (Resim 8-10. Soterios Kilisesi çizimleri, E. Mamboury) Kendisini İstanbul’un tarihi topografyasına katkıları dolayısıyla burada hayırla yad etmek isterim. Sahil surlarının bu kesimi Burak Boysan’ın aktardığı sahil yolu dolgularından önce nasılmış diye merak ederseniz, bu görseller İncili Köşk’e doğru Marmara’nın dalgalarının gelip vurduğu sahil surlarının durumunu gayet iyi gösteriyor. (Resim 11. İncili Köşk)

Sarayburnu’ndaki Mangana Saray-Kilise-Manastır komplekslerindeki bu kazıların, işgal kuvvetlerinin baskısına rağmen o dönemde Müze-i Hümayun uzmanlarınca de-

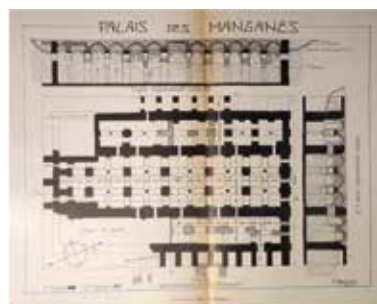
2. Oturum

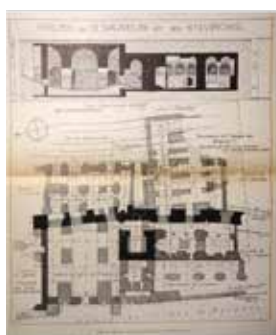
16

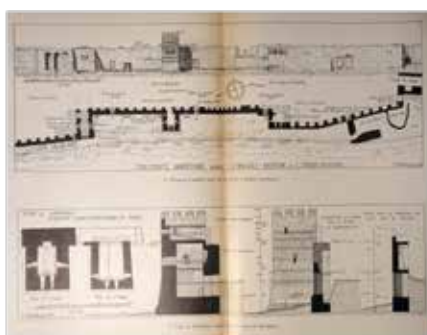
17

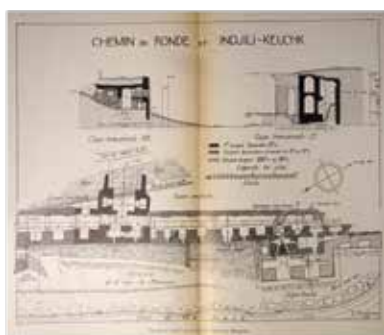
18

19

20

21

Fig. 62. — Architecture de l'Etatik Kowak.

22

23

24

25

26

netlenmeye çalışıldığını da belirtmeliyim. Bu konuda müze müdürü Halil Edhem’in Mangana kazılarında bulunan sikkelerin Fransızların memleketlerine göndermeleri ile ilgili yaşadığı bir olayı Topkapı Sarayı’nın ilk müdürü Tahsin Öz bize şöyle anlatmaktadır; “...Birinci Dünya savaşı sırasında, diğer birçok ilde olduğu gibi, İstanbul’da batılı emperyalist devletlerin işgali altındadır. Müze kapalı olduğu halde, personel görevleri başındadır. İşgalciler mali işlere de karıştıkları için, müzeye ayda 5 lira ödenek verilmesini uygun görmüşlerdir. Halil Bey işgalcilerin Çemberlitaş’taki komutanlığına gitmiş hem ödeneğin az olduğunu hem de kazılarda bulunan meskûkâtın müzeye verilmesi gerektiğini söylemiştir. Fransız İşgal Ordusu Komutanı General Georges Charpy, kazıda bulunan sikkeleri Louvre Müzesi’ne gönderdiğini söyleyince, Halil Edhem ‘... Siz daha kendi müzenizi bilmiyorsunuz, Louvre’da meskûkât bölümü olmadığını, bu bölümün Biblioth  que Nationale’de olduğunu söyler ve oradan ayrılır. Ardından, generalin bu duruma çok kızdığı ve yaşlı bir adam olmasaydı Halil Edhem’i tevkif edeceği söylenir...” Halil Edhem’in bu girişiminin diğer bulunanlar açısından yararı olduğunu kazılarda ele geçen seramik ve mermer eserlerin daha sonra İstanbul Arkeoloji Müzelerine teslim edilmesi göstermektedir. 1921-23 yılında Mangana Bölgesi’ndeki bu kazılar 10 yıl sonra yeniden izin alınarak 1933 yılında da sürdürülmüş ve araştırma neticeleri 1939 yılında ayrıntılı bir kazı raporu olarak yayımlanmıştır. Bu eserdeki bir fotoğraftan Fransızların Gülhane’de kazı çalışmaları sırasında topladıkları seramiklerden ve amforalardan oluşan geçici müze de kurdukları görülmektedir. (Resim 23. Fransızların Gülhane’de kazı çalışmaları sırasında topladıkları seramiklerden ve amforalardan oluşan geçici müze)

Sultanahmet Medresesi’nin önündeki yangın yıkıntıları 1915’te kaldırılırken büyük kubbeli yapı kalıntılarına rastlanmış; 1927-28’de burada yapılan kazılarda bulunan 6. yüzyıla ait termal tesislerin daha sonra ünlü Zeuxippos Hamamları’na ait olduğu anlaşılmıştır. Hippodrom alanında da 1927-28’de S. Casson ve D. Talbot Rice çeşitli kazılar yapmıştır. (Resim 24-29. Sultanahmet-Hipodrom kazıları)

1930’da D. Talbot Rice ile Th. Macridy Bodrum Camii’nde kazı yapmıştır. Aynı ekip, Halil Edhem Bey’in isteği üzerine Altınkapı’da da British Academy ile birlikte İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına bir kazı gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Küçük Altınkapı’da vaktiyle bir İngiliz elçisinin götürmeye çalıştığı Herakles’in 12 göreviyle ilgili kabartmaların olduğu kısımda çok sayıda işlemeli parça bulunarak ayrıntılı bir şekilde yayınlanmıştır. (Resim 30-36. Yedikule-Altınkapı Kazıları)

1927 yılında Ordu Caddesi’nin genişletilme çalışmaları sırasında ortaya budak desenli devasa sütunlar çıkmış ve ilgililerin ilgisini çekmiştir. Bunun üzerine İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nden Th. Makridy Bey görevlendirilerek burada arkeolojik kazıya başlamıştır. 1928 yılında Sultanahmet kazılarındaki Stanley Casson ile İngiliz heyeti buradaki çalışmaları müze ile ortaklaşa yürütmüşlerdir. Theodosius ait 1517’de yıkılan sütuna ait parçalar yanı sıra Simkeş Hanı’nda yapılan çalışmalar sonucu üç kemerli zafer takına ait kalıntıları da ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarmışlardır. 1957-58 yıllarında yine Ordu

2. Oturum

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

Caddesi’nde yapılan yol çalışmalarında bu zafer takına ait diğer parçalar da bulunmuştur. (Resim 37-42. Simkeşhane Kazıları)

Laleli - Şehzadebaşı yangınlarında zarar gören İstanbul’un Geç Roma eserlerinden biri olan Balaban Ağa Mescidi 1930’da imar planı değişikliği nedeniyle yıktırılırken İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından kazısı yapılarak sonuçları Arif Müfid Mansel tarafından yayımlanmıştır. Yuvarlak planı nedeniyle eski bir Bizans kütüphanesi olarak yorumlanan bu ilginç yapıdan bugün herhangi bir iz kalmamıştır. (Resim 43. Balaban Ağa Mescidi)

Eylül-Ekim 1937 tarihinde Topkapı Sarayı’nın ikinci avlusunda Kubbealtı ve Silah Salonlarının bulunduğu sahada Aziz Ogan ile Arif Müfid Mansel başkanlığında bir kazı yapılmıştır. Kazıya üniversiteden ayrıca H. Th. Bossert ile bir grup öğrencisi de katılmıştır.

3 Haziran 1912’deki İshakpaşa ve 19 Nisan 1913’teki Kabasakal yangınlarında, Sultanahmet Camii - Ayasofya hattından Marmara Denizi’ne kadarki kesim olduğu gibi yanmıştır. Genellikle ahşap olan mahallelerin ortadan kalkmasıyla bu alandaki Osmanlı öncesine ait çok sayıda yapı kalıntısı, Büyük Saray’a ait teraslar ve altyapılarda ortaya çıkmıştır. 1918-1932 arasında, yangın alanında Th. Wiegand ve E. Mamboury tarafından gerçekleştirilen ayrıntılı saptamalar 1934’te yayımlanmıştır. Bu çalışmalar sırasında E. Mamboury Sultanahmet Camii Arastası ile Torun Sokağı altında yaptığı sondajda Büyük Saray’a ait taban mozaiklerini ilk kez tespit etmiştir. Daha sonra bu bulgudan İngiliz uzmanları haberdar edip burada kazı yapılmasını önermiştir. Walter Trust desteğiyle St. Andrews Üniversitesi’nden Prof. J. K. Baxter başkanlığında 1935 yılında başlayan kazıların ilk dönemi 1938 yılına kadar devam etmiş, bu çalışmalarda zengin bir döşeme mozaığı bulunmuştur. (Resim 44-48. Büyük Saray kazıları ve mozaikleri)

Bu büyük keşifle ilgili bilgiler İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ancak 1947 yılında yayımlanabilmiştir. 1951’de başlayan ikinci dönem çalışmaları 1954’e kadar sürdürülmüş, elde edilen çarpıcı sonuçlarla ilgili ikinci cilt 1958 yılında yayımlanmıştır. Sultanahmet Camii Arastası ve çevresinde 1935-1938 ve 1952-1954 yıllarında iki dönemde yapılan büyük çapta kazılarda Büyük Saray’a ait peristilli avlunun kuzeydoğu salonunu çevreleyen taban mozaikleri bulunmuştur. Özellikleri açısından ancak Şam’daki Hazreti Ömer Camii duvar mozaikleriyle karşılaştırılabilecek nitelikteki bu yapıt, kapladığı öngörülen 1872 m²’yi bulan alanıyla da Geç Antik Çağ’dan günümüze ulaşan en görkemli ve en güzel peyzaj betimlemesi kabul edilmektedir. Elde edilen bilimsel verilere göre saray mozaığının, Büyük Saray’ın Köklü bir değişime uğradığı 6. yüzyılın ilk yarısında döşendiği öngörülmektedir.

Mozaikler, kenar uzunlukları ortalama 5 mm’yi bulan mozaik taşlarından, taban üzerindeki 1 metre karelik alana ortalama 40 bin adet taş yerleştirilerek yapılmıştır. Bütün mozaik alan göz önüne alındığında, taş sayısı 75-80 milyon bulmaktadır. Yaklaşık 250 metre karelik bir parçası ele geçen Büyük Saray Mozaikleri, Geç Antik Çağ İs-

2. Oturum

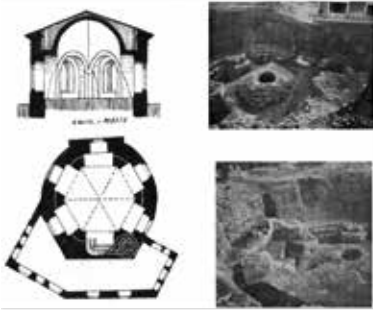
40

41

42

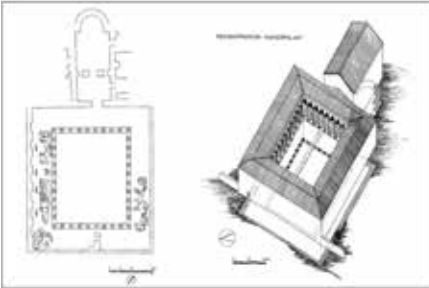
43

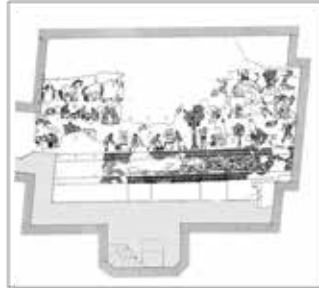
44

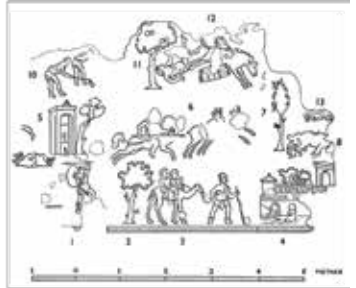
45

56

47

48

49

50

tanbul’undan kalan en önemli arkeolojik buluntular arasında değerlendirilmektedir (Jobst-Erdal-Gurtner, 1997: 81).

Byzantium 1200 projesi bu yapının etkileyici canlandırmalarını yaptı. Bu canlandırma resimlerinde altın triklinium yapısı ve onun revaklı bölümünün tabanındaki mozaikler yapıldığı dönemde gün batarken görünümü izlenebilmektedir. (Resim 49 -50. Byzantium 1200 projesi) Büyük Saray mozaikleri bizde yerinde koruma kültürüne de erken ve iyi bir örnektir. Kazısı yapıldıktan sonra bulunduğu yerde korunarak uzun yıllar ziyaretçiyile buluşması sağlanmıştır.

Bana ayrılan kısa sürede İşgal ve Erken Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da yapılan arkeolojik kazılar ve sonuçlarını ana hatlarıyla sunmaya çalıştım. İstanbul’un işgalden kurtuluşunun 100. yıldönümünde bu vesile ile sizleri gönülden kutlayarak ilginiz için teşekkür ediyorum.

TOPRAK ALTINDAN MÜZEYE: EUPHEMİA KİLİSESİ'NDE YAPILAN ÇALIŞMALAR (1939-2023)

Engin Akyürek

Dinleyenleri saygıyla selamlarım. Gerçekten de Cumhuriyetimizin kuruluşunun yüzüncü yıldönümünde her açıdan bir değerlendirme, yani bir yüzyılın değerlendirmesini yapmak önemliydi. Bu bakımdan bu sempozyum da önemli olmuştur.

Nitekim biz de Koç Üniversitesi Bizans Araştırmaları Merkezi olarak Haziran ayında organize ettiğimiz 6. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu'nun ana temasını "Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Yüzyılı" olarak belirledik ve geçen yüz yılda Türkiye'de Bizans çalışmaları hangi noktadan nereye geldi, bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Buna paralel bir sergi de halen İstiklal Caddesi ANAMED sergi alanında devam ediyor. Yani Cumhuriyetin kuruluşunun yüzüncü yılı böyle bir fırsat vermiş oldu. Bütün kurumların, bütün alanlarda bu yüz yılın bir değerlendirmesini yapması bundan sonrası için faydalı olacak bir tutum.

Sultanahmet'te yer alan Öfemiya (Euphemia) Kilisesi çok fazla gün yüzüne çıkmamış, birçok insanın haberdar dahi olmadığı bir mücevher aslında. Ben kilisenin kısa bir öyküsünü, yapılan çalışmaları, şu andaki durumunu kısaca özetlemeye çalışacağım.

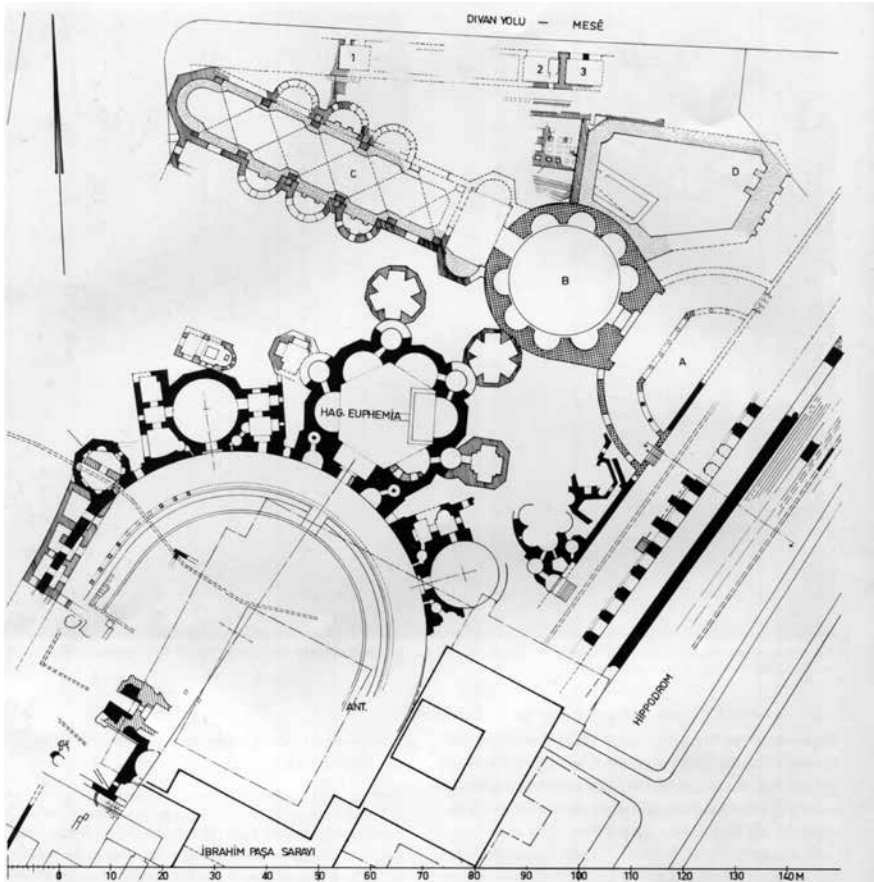
Öfemiya önemli bir azize, önemli bir kutsal kadın. Erken Bizans döneminden itibaren Ortodoks kilisesinin önemli azizlerinden birisi ve bizim açımızdan önemli olan bir yanı da azizenin bir bakıma bizim hemşerimiz olması, yani Khalkedonlu, bugünkü Kadıköylü oluşu. O dönemde Khalkedonlu Hıristiyan toplumunun önde gelen liderlerinden birisi. Bu nedenle de 16 Eylül 307 yılında Romalılar tarafından öldürülüyor; ondan sonra Kilise tarafından azizlik mertebesine yükseltiliyor.

Azizenin ilk kült merkezi Khalkedon'da. Bu yapıyı 6. yüzyılda tarihçi Evagrius tanımlıyor. Burada merkezi planlı bir martyrionu var. Tabutunun olduğu bir yer ve ona bitişik bazilikal planlı, oldukça büyük atriumlu bir kilise var. Evagrius bunu detaylı

olarak anlatmış. Daha sonra ziyaret edenler de bu kiliseden bahsediyor ancak bugün bu yapının Anadolu yakasında hiç bir kalıntısı yok. 7. yüzyılda bu kutsal kalıntılar Konstantinopolis’e taşınıyor. Yeni yerine, Sultanahmet’teki kiliseye konuyor. Öfemiya hakkında bilgilerimiz de daha çok geç dönem, yani onun yaşadığı dönemle ilgili değil, 9. ve 10. yüzyıllara ait, Theodoros Bestos ve Simeon Metaphrastes’in metinlerinde yer alıyor. Biz Öfemiya’yı o metinlerden tanıyoruz, biliyoruz.

Khalkedon’daki kilisenin yeri ile ilgili tahminler var. Yine Evagrius 536-594 yılında yapıyı ziyaret ediyor; “Onun kilisesi Konstantinopolis’e bakıyor ve bu muhteşem kentin görüntüsüyle güzelleşiyor” diyor. Aynı biçimde Raymond Janin ve Semavi Eyice de kilisenin olası yeri olarak Yeldeğirmeni sırtlarını, ya da Haydarpaşa’nın arka tarafındaki sırtları öneriyorlar. Bu makuldür, çünkü Bizans kaynaklarına göre Khalkedon’a yaklaşık bir kilometre mesafede, şehir surlarının dışında yer alıyor.

5. yüzyılda burayı ziyaret eden Amasyalı Asterius, kilisenin duvar resimlerinden bahsediyor. Günümüze ulaşmış bu metin üç sahneyi o kadar detaylı anlatıyor ki, biz bunların

Resim 1.

2. Oturum

Resim 2.

benzerini bugünkü Öfemiya Kilisesinde de görebiliyoruz. Demek ki o resim geleneği 5. yüzyıldan 13. yüzyıla taşınmış.

Öfemiya neden çok ünlü? İki mucizesi var; Birisi tabutundan sürekli bir kan sızıyor ve bu kan şişelere konulup hacılara veriliyor. Hacılar ülkelerine götürüyorlar. İyileştirme mucizesi olduğuna inanılıyor. Diğeri de 421 yılında yapılan Khalkedon Konsili bu kilisede toplanıyor ve o konsilin kararları bugün hâlâ Ortodoks Kilisesi tarafından izlenen çizgiyi oluşturduğu için çok önemli bir aziz olarak görülüyor. 615-626 yıllarında Pers ordusu Khalkedon'a kadar ilerleyince, Azize'nin tabutunu alıp Konstantinopolis'e getiriyorlar ve Sultanahmet'teki kiliseye koyuyorlar.

Bu kilise nerede? Hipodrom yakınında, aristokrat ya da üst düzey devlet görevlilerine ait olduğu öne sürülen iki saray var. Birisi Lausos diye bilinen saray ki, bu isim biraz kuşku. Diğeri de Antiokhos Sarayı. (Resim 1). Bu isim kazılarda ortaya çıktı, dolayısıyla doğruluğu kesin. Antiochos sarayının bir kısmı kiliseye dönüştürülüyor. Burada planlarını görüyoruz. Lausos ve Antiokhos sarayları, daha sonra Öfemiya kilisesi olan

Resim 3.

yapı Antiokhos sarayının trikliniumu. Bu planlar 1960'lı yıllarda Alman Arkeoloji Enstitüsü ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin yürüttüğü kazılardan sonra yapılıyor. Dolayısıyla arkeolojik veriye dayanan planlardır. Burada görülen ortadaki Aya Öfemiya diye ya-

zan kısım Antiokhos sarayının triclinium’u, yani kabul salonu diyebiliriz. Bu, sarayın kiliseye dönüştürülen kısmı. Diğer yapı birimlerinin hepsi maalesef yok oluyor. Ne zaman yok oluyor? Adliye Sarayı binası inşa edilirken.

Bugünkü topografyaya baktığımızda (Resim 2) sol üst tarafta görülen Adliye Sarayı, şimdi İl Millî Eğitim Müdürlüğü olan bina. Köşesinde Öfemiya Kilisesi var; kuzeyinde

Resim 4.

Resim 5.

2. Oturum

de Lausos Sarayı. Her iki sarayın Mimar Tayfun Önel tarafından yapılan restitüsyonu byzantium1200.org sitesinde yer almaktadır. Bu restitüsyonlar arkeolojik verilere dayanıyor olsa da tabii çok güvenilebileceğimiz şeyler değil çünkü bu yapıların üst yapısını bilemiyoruz; ama bir fikir vermesi bakımından yararlı. Evet, bu da benzer biçimde

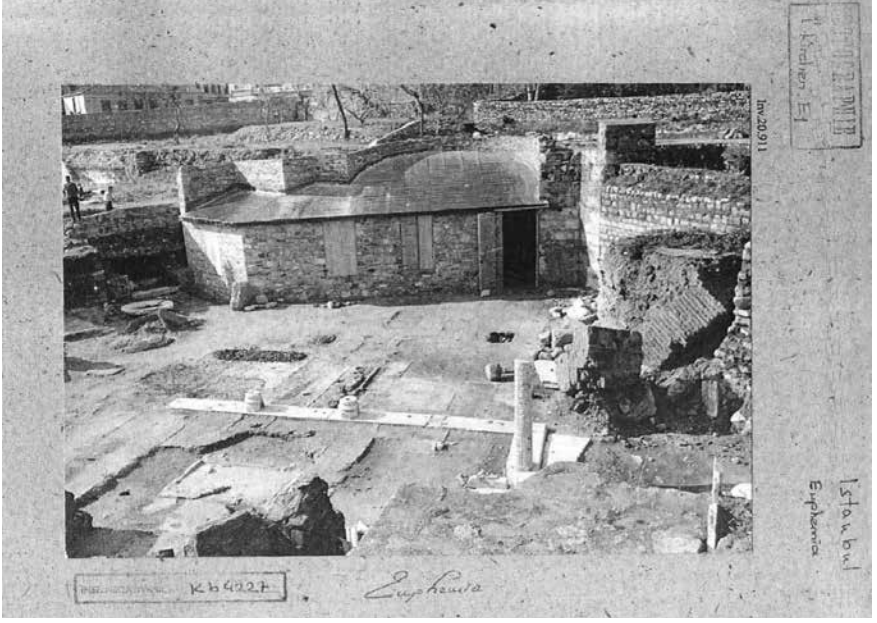

Resim 6.

Resim 7.

büyük ölçüde kazı verilerine dayanarak yapılan bir restitüsyon (Resim 3). Bu yapı Pers asıllı Antiochos’un 5. yüzyıl ortalarına doğru yaptırdığı sarayı. Antiochos, II. Theodosius’un sarayında önemli görevlere geliyor. II. Theodosius, henüz küçük yaşta olan oğlu Arcadius’un başına bir suikast gelmesin diye Pers kralından koruma ister. Kral da

Resim 8.

Resim 9.

2. Oturum

Resim 10.

Resim 11.

Prens Arcadius'ü korumak üzere Antiokhos'u Konstantinopolis'e gönderir. Antiokhos daha sonra sarayda çok önemli görevlerde bulunur; büyük bir saray yaptıracak kadar servet edinir.

6. yüzyıl başlarında Antiokhos'un gözden düşmesiyle sarayına el konulur. Sarayın büyük kubbe ile örtülü merkezi planlı triklinimu kiliseye dönüştürülür. Bir süre bu yapının ne olarak kullanıldığını bilemiyoruz, ancak 626'da Pers ordusunun Khalke-

don'a yaklaşmasıyla Öfemiya'nın kemikleri Khalkedon'dan Konstantinopolis'e taşınır ve bu yapıya konur. İkonoklast dönemde özellikle de V. Konstantinos döneminde Öfemiya'nın kült merkezi büyük ölçüde tahrip ediliyor. Çünkü ikonoklastlar sadece duvar resimlerine, ya da ikonlara değil, aynı zamanda kült merkezlerine de karşılar. Hatta kaynaklara göre imparator azizenin tabutunu denize atıyor. Onun da uzun bir öyküsü var, burada değinmeyeceğim. Biz ikonoklast dönemde yapılanları ikonoklazma sonrası Theophanes ve özellikle Tioslu Konstantinos'dan duyuyoruz. Bu kaynaklar da çok güvenilir değil, taraflı. Çünkü ikonoklazma sona ermiş, ikon severler iktidara gelmiş, dolayısıyla ikonoklastlara sert eleştiriler yöneltiyorlar. Yani çok abartılı şeyler var yazılarında; kiliseyi bir işliğe çevirdiği gibi şeyler yazılmış. Kült merkezi Eirene döneminde yeniden canlandırılıyor ve Orta çağ boyunca kentin önemli kült

Resim 12.

merkezi ve ziyaret merkezi olarak işlevini sürdürüyor.

Bizans sonrası Osmanlı döneminde yapıya ilişkin herhangi bir bilgi yok. Ancak 1939’da eski adalet sarayı, ya da hapishane binası yıkılınca kilisenin freskolu batı duvarı ortaya çıkıyor. (Resim 4) Alman Arkeoloji Enstitüsü’nden Alfons Maria Schneider duvar resimlerini inceliyor ve yazıtlardan yapının Öfemiya kilisesine ait olduğunu tespit ediyor. 1942’de Müze denetiminde bir kazı yapılıyor ve Schneider ilk tanıtımını yapıyor.

Sedad Hakkı Eldem’in projesi ile Adalet Sarayı inşaatı başlayınca, 1951-1952 yıllarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Rüstem Duyuran başkanlığında kazı yapılıyor. Bu kazılarda porti-

kolu avlu ve sarayın bazı diğer birimleri, birçok yapı kalıntısı zemin seviyesinde ortaya çıkıyor. Öfemiya kilisesi hariç bunların hepsi yok ediliyor, hatta ilk projeye göre kilise kalıntılarının da kaldırılması öneriliyor. Bununla ilgili yazışmalar da var İstanbul Arkeo-

Resim 13.

2. Oturum

loji Müzelerinde. Daha sonra Müze'nin ve bazı kişilerin -sanırım Doğan Kuban da var-gayretleriyle en azından proje değiştirilerek kilise korunuyor, diğer kısımlar yok ediyor. Bugünkü topografyada şurada gördüğümüz kısım, Adliye Sarayı inşaatı. Köşeye sıkışmış yapı da Öfemiya Kilisesi; içeri kadar giriyor. Adliye Sarayı'nın pencerelerinden çekilen fotoğrafta yapının arka kısmını görüyoruz. (Resim 5) Maalesef Adliye Sarayı inşa edilirken hem bu yapının kalıntılarını, hem de İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmını

Resim 14.

Resim 15.

yok ediyorlar. Mevcut Adliye Sarayı da (şimdi İl Milli Eğitim Müdürlüğü) kiliseye çok yakın ve bu yapının korunması bakımından bir risk oluşturuyor. Kilisedeki çalışmalarımız sırasında Adliye Sarayı’nın bodrumunu su basmıştı. Orada gördüğümüz paslanmış demirler, patlamış taşıyıcı kolonlar bu yapının ömrü konusunda kuşku uyandırıcıydı.

Resim 16.

Resim 17.

2. Oturum

1964 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülen Divanyolu – Adalet Sarayı arasındaki kazı çalışmalarında Öfemiya kilisesinin kuzey ve kuzey doğu köşelerinde daha geç bir devirde yapıya eklenmiş olan iki adet mezar odası ile kilisenin kuzey tarafında, Lausos'un sarayı olduğu öne sürülen yapı kalıntıları ortaya çıkartılmıştır. 1964'te yapılan kazıların ardından R. Naumann ve Belting tarafından *Die Euphemia-Kirche am Hippodrom zu Istanbul und ihre Fresken*, Istanbul Forschungen 25, Berlin 1966 kitabı yayınlanıyor. 1966'da en önemli kaynak o, yani modern literatür olarak. Bu 1960'lı yıllarda kilisenin görünümü, apsis kısmı. Yine Adliye Sarayı'ndan çekilmiş bir fotoğraf. (Resim 6) Arkadaki yuvarlak alan da Lausos Sarayı denilen kalıntı. Bu yapı şimdiki Mehmet Akif Ersoy Parkı'nın altından devam ediyor.

Resim 18.

Resim 19.

Burada bir kilisenin litürjik donanımının olduğu gibi ortaya çıkmış olduğunu görmekteyiz. İlginç olan, sivil bir yapının, merkezi planlı bir yapının strüktüründe herhangi bir değişiklik yapılmadan, sadece yapının içine ekler yapılarak kiliseye dönüştürülmesi. (Resim 7) Çoğunlukla 6. yüzyıla tarihlenen çok zengin mimari plastiği var, ender bulunan kakmalı bir sütun Müzede sergileniyor.

Bu kazılar sonrasında Kilisenin batı duvarındaki freskoları korumak üzere batı taraf-taki duvarı örtecek biçimde, bir kapısı ve demir parmaklıklı iki penceresi olan, üzeri

Resim 20.

Resim 21.

Resim 22.

aşşap çatı ile örtülü bir ek yapıyor. (Resim 8) Bu yapı duvar resimlerini bir ölçüde koruyabilmişse de, 2000’li yıllara gelene kadar freskolarındaki kayıp ciddi boyutlara ulaşmıştır. Kazılar bittikten sonra 2000’lere kadar yapılan fazla bir şey yok. Muhdes yapının anahtarı İstanbul Arkeoloji Müzele-rindeydi. Freskoların olduğu kısımda yer yer yanlış restorasyonlar yapıldığı bu son restorasyonda fark edildi. Alçı ve çimento ile boşluklar kapatılıp boya ile tamamlanan kısımlar vardı. Bunlar söküldü. Koruma amaçlı bina yer yer tamir onarım görüyor; birkaç defa çatısı kısmen çöküyor, yenileniyor.

Kilise 2013 yılına kadar tamamen kaderine terk edilmiş vaziyette. Arka planda Adliye binası. Freskolu duvar büyük ağaç haline gelmiş bitkilerin arasında kalmış. Halbuki bu duvar ilk çıktığında sahneler son derece tanımlanabilir vaziyette ve hemen 1261 sonrasına ait olduğu için sanat tarihi açısından da önemli. Bunlar Paleolo-goslar dönemi resim sanatının ilk örneği; daha sonra Kariye ve Fethiye geliyor. Kariye’deki yeni üslubun, son devir Bizans üslubunun ilk örnekleri. 14 sahnelik bir yaşamöyküsü yer alıyor. İlk çıktığında, 1939’da Almanların çektiği ilk fotoğraflarda çok güzeller. Burada aynı sahne 1939 ve 2012 yıllarında. (Resim 9) (Resim 10)

2. Oturum

Bunlar Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün arşivinde var. Fakat daha sonra duvar resimleri yıllarca bakımsız kalıp yıpranıyor.

Burada yine önemli bir nokta; Naumann ve Hans Belting bütün bu sahnelerin o dönemdeki görünümüne bakarak çizimlerini yapıyor. (Resim 11) Dolayısıyla her sahnenin Belting'in kitabında çizimi var ve çok doğru çizimler. Burada ben birkaçını gösteriyorum, 14 sahne aslında. Eufemia'nın doğumundan başlıyor, Khalkedonlu Hristiyanları dinlemesi, yargılanması, sonra gördüğü işkenceler başlıyor, ölümü ve sonrasında da mucizelerini anlatan bir sahne var.

Maalesef bu arada yok olan bazı duvar resimleri var. Burada gördüğümüz ayakta Merem, iki yanında kıyafetlerinden anladığımız kadarıyla birer piskopos var. Bu bugün yok. Sebasteiali (Sivas) Kırk Martyr sahnesi de çok önemli. Buz tutmuş gölde 40 tane yarı çıplak insan Romalılar tarafından ölüme terk edilmiş ve hepsinin tek tek isimleri yazılı. (Resim 12) Bu 1960'larda çekilen fotoğrafı. Bugün hiçbir izi yok; yani tamamen yok olmuş vaziyette.

2013-2020 yılları arasında bir konservasyon ve çevre düzenlemesi çalışması yapılıyor. Vehbi Koç Vakfı sponsor oluyor ve Kültür Bakanlığıyla bir protokol anlaşması yapılıyor, Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü de uygulamanın kontrolünü yapıyor. Ben projenin koordinasyonunu yaptım, İlk rölöve ve projeyi Mimar Çıngı Salman-Rekare Mimarlık hazırladı. Üst örtü ve çevre düzenlemesini Mimar Sevim Aslan-DS Mimarlık yaptı. Uygulama Akka Mimarlık Mühendislik tarafından gerçekleştirildi. Alan Sorumlusu

Resim 23.

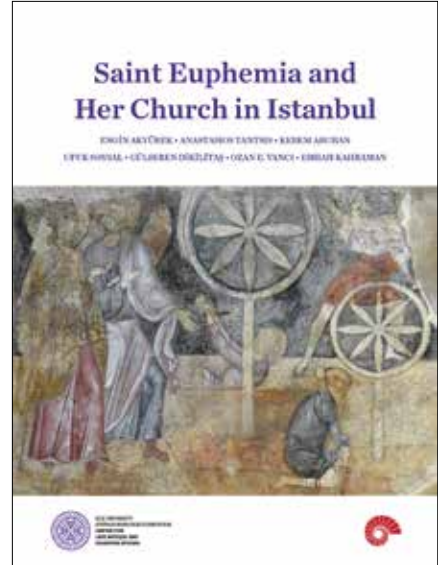
konservatör/restoratör Kerem Abuhan’dı. Duvar resimlerinin konservasyonu konservatör/restoratör Gülseren Dikilitaş tarafından yapıldı.

Çalışmalar başlamadan önce yapının durumu böyleydi. (Resim 13, 14 ve 15) Arka planda Adliye Sarayı yer alıyor. Kilisenin içi Adliye’nin otoparkı olarak kullanılıyor. Daha sonra Adliye Sarayı boşaltılınca, tamamen bakımsız kalıyor. Bitkiler duvarları tamamen kaplamış ve freskoları korusun diye yapılan çatı harap vaziyette. Duvar resimleri çok kötü durumda.

Yapılan ilk iş, İstanbul Arkeoloji Müzeleri kontrolünde dolgu toprağının kaldırılması oldu. Kilisenin naosuna aşağı yukarı 20-25 santim asfalt dökülmüştü. Daha sonra proje aşamasına geçildi. Rekare firmasından Y. Mimar Çıngı Salman tarafından hazırlanan analitik rölöve Koruma Kurulu’na sunuldu. İlk yapılan iş hasarlı çatının yenilenmesi oldu. Çünkü freskoları restore edecek ekip korunaklı bir yerde çalışacaktı. (Resim 16) Burada restoratörleri görüyoruz. Burada yapıya zarar veren, yapının duvarları içinden çıkmış, ahtapot gibi devasa bitkiler görüyorsunuz. (Resim 17) Bunlar temizlendi, duvarların konservasyonu yapıldı. Çalışmalarla duvar resimlerinden elde ne kaldıysa kurtarıldı. Zemine jeotekstil, 5 santim ground grid ve onun üzerine de gri renkli çakıl taş konuldu. Olabildiği kadar nötr halde bir zemin ortaya çıktı. (Resim 18) Taşıyıcı ayakları tamamen yapının arkasında olacak biçimde bir üst örtü yapıldı. Bu bütün freskolu duvarı örtüyor, zaten 4-5 alanda duvar resimleri kalmış vaziyette. Çatının bir diğer işlevi de arkadaki yapıyla fiziki ve görsel olarak ilişkiyi koparmak, çünkü Adliye binası çok egemen; tamamen tepesine binmiş gibi. (Resim 19) Bu çatı da, bunun tasarımı da DS Mimarlığa aitti. Çatı tamamen dışarıda inşa edildi, getirilip yerine konuldu ve daha sonra freskolu duvarın önüne yansıtmayı engelleyen ve ultraviyole ışınımı süzen

Resim 24.

Resim 25.

2. Oturum

bir cam duvar yapıldı. Freskolara çok yaklaşılmasın diye arada 1 metre mesafe bırakıldı. (Resim 20) Yeni bir çit yapıldı ve burada gördüğünüz gibi bir alan düzenlemesi önerildi. Bunun bir kısmı hayata geçti; bir kısmı maalesef geçemedi. Çünkü alan Bakanlığa teslim edildi ve ondan sonra hiçbir şey yapılmadı.

Bu müze halini gösteren fotoğraflardan biri. Burada çizimleri de kullanarak her sahnenin altına sahne adını yazdığımız panolar konuldu ziyaret edenler için. Alanda bulunan, ancak müzeye götürülen kakmalı sütunun (Resim 21) replikası yapıp bulunduğu yere konuldu. Yapının ilk yapılışındaki tasarımını yansıtan bir bronz maketi yapıldı, (Resim 22) Burada açıklayıcı bilgilerin yer aldığı panolar var. (Resim 23)

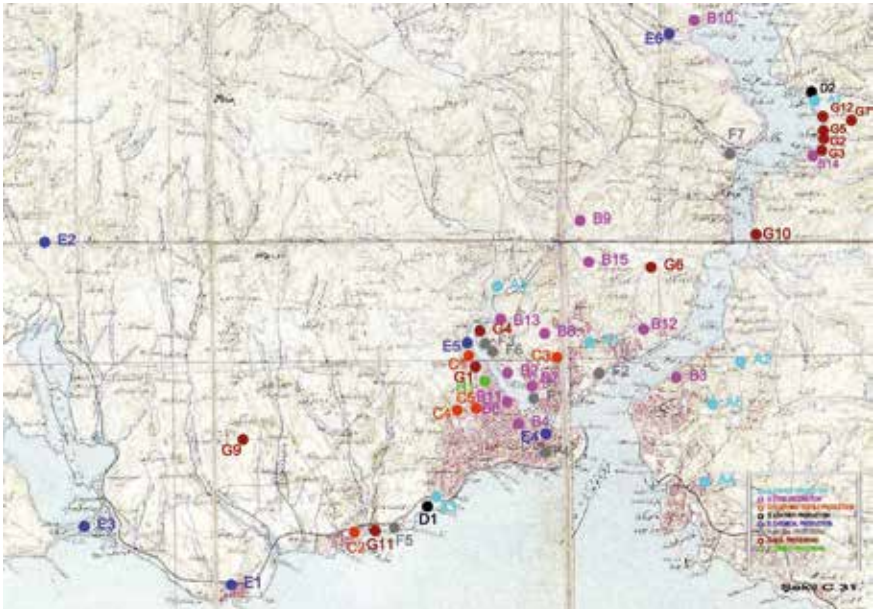
Yapının restorasyonu bitti. 4 yıl önce Müze bakanlığa teslim edildi. O günden bugüne kadar hiçbir şey yapılmadı; yani ziyarete açılması gereken yapı açılmadı. Çünkü Türk-İslam Eserleri Müzesi'nin avlusunda kalıyor. Şimdi Ayasofya Müzesi'ne bağlandı -Ayasofya Müzesi kapatıldı. Tapu Dairesi binası Ayasofya Müzesi yapıldı. İçinde ne sergilenecek bilmiyorum. Öfemiya da ona bağlandı. Ancak henüz bir çalışma yok. Yapıyı tekrar ot бүрүdү; frescolar hasar görmeye başladı. Biz de, Koç Üniversitesi Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Merkezi olarak, madem müze olarak açılmadı, elimizde bu kadar veri var, en azından yapıyı yayınlatalım dedik. Bu iki yayını, biri Türkçe biri İngilizce olarak yaptık. (Resim 24 ve 25)

Çok teşekkür ederim dinlediğiniz için.

İSTANBUL'UN ENDÜSTRİYEL GEÇMİŞİNİ MİRASLAŞTIRMA SORUNSALI

Gül Köksal

Sunumu üç başlıkta aktarmak istiyorum. İlk olarak İstanbul'da sanayinin mekânsallaşması; kentsel yayılımı, çeşitliliği, sanayinin yer değişimi / çözülme ve yıkım sürecinin başlaması; ardından endüstriyel geçmişin miraslaştırılması konusuna gireceğim. Bunu da müzeleştirme, yeniden kullanım ve miras yapım süreci çerçevesinde aktarmak istiyorum. Dünyada neler oluyor, İstanbul'da bu nasıl karşılık buluyor, diye açarak. Son olarak da sorunsallaştırdığım bazı noktalar olacak. Kuramsal olarak söylenen şeylerin

Resim 1. 1900-1923 arası İstanbul'da bulunan endüstri işletmeleri.

2. Oturum

pratikte nasıl bir karşılığı var? Bu noktada mirasın kim için koruma altına alındığı, sürecin nasıl işlediği, katılımcılık, emeğin miras hakkının, kent hakkının, kullanım değeri talebinin ve bütün bunlar çerçevesinde reel dünyada gerçekleşmeyen durumlarda radikal katılımcılık konusuna gireceğim.

İstanbul, Osmanlı sanayileşme sürecinin önde gelen örneklerini barındırıyor. Çünkü 19. yüzyılda başkent olarak, hammadde ve bitmiş ürünün taşınması için yeterli ulaşım ağına sahip. Devlet gücünün merkezi olması nedeniyle, 1850'lerden sonra Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan endüstri işletmelerinin yüzde 55'i İstanbul'da yer alıyor. 20. yüzyılın başlarına kadar gelen bu süreçte, bütün Osmanlı topraklarındaki sanayi işletmelerinin yarısından fazlasının İstanbul'da yer aldığını ve bunun da sekiz iş kolunda yayıldığını görüyoruz.

Osmanlı dönemi sonu, Cumhuriyet dönemi başında, deniz ulaşımının kullanılması nedeniyle, İstanbul'un Marmara, Boğaz ve Haliç kıyılarında farklı iş kollarında sanayi yerleşkeleri görülüyor. Arşiv kayıtlarından 19. yüzyılda 256 yerleşke olduğunu öğreniyoruz. Bugün bu sayı 40'a düşmüş durumda; tesislerin kimi yıkılmış, kimi bütünlüğünü yitirmiş, kimi de yeniden işlevlendirilmiş. İş kollarına göre tesislere bakarsak; enerji üretimi örnekleri arasında gazhaneler, Silahtarğa Elektrik Santrali vd. var. Gıda üreten tesisler arasında, un fabrikaları, Cibali Tütün Fabrikası vb. var. Bunların çoğunun da – Bomonti Bira Fabrikası gibi– yeniden işlevlendirildiğini biliyoruz. Giysi, tekstil üzerine üretim yapan Feshane örneği var. İstanbul'da deri üretimi yapan önemli tesislerden biri

İSTANBUL'DA ENDÜSTRİ MİRASI

A. Enerji üretimi

Dolmabahçe Gazhanesi Yedikule Gazhanesi

Hasanpaşa Gazhanesi

Üsküdar Enerji Santrali

Silahtarğa Enerji Santrali

B. Gıda üretimi

Paşalimanı Un Fabrikası

Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası

Kasımpaşa Un Fabrikası

Ünkapanı Değirmeni

Cendere Su Pompa İstasyonu

Bomonti Bira Fabrikası

Resim 2. İstanbul'da endüstri mirası.

Beykoz Kundura Fabrikası. O da yeniden işlevlendirildi. Kimya üretimi kapsamında, Küçükçekmece’deki kibrit fabrikası, Bakırköy’deki alkol ve Azatlı’daki Baruthane gibi üretim yerleri mevcut. Metalin işlendiği tesisler olarak, tersaneler, Lengerhane, Şirketi Hayriye alanı, ya da Tophane, Zeytinburnu’ndaki Makina Silah Fabrikası, Darphane-i Amire gibi örnekler var. Toprağın işlendiği çeşitli tuğla fabrikaları, aynı zamanda ahşap-

C. Giyim ve Tekstil Üretimi

Feshane-i Amire

Korse Fabrikası

D. Deri Üretimi

Beykoz Kundura Fabrikası

E. Kimyasal Üretim

Küçükçekmece Kibrit Fabrikası

Bakırköy Alkol Damıtma Fabrikası

Azatlı Baruthanesi

F. Metal İşleme

Haliç, Camialtı and Taskozak Tersaneleri

Lengerhane ve Şirket-i Hayriye

Resim 3. İstanbul’da endüstri mirası.

Tophane-i Amire

Zeytinburnu Makine ve Silah Fabrikası

Darphane-i Amire

G. Toprak İşleme

Sütlüce Tuğla Fabrikası

Paşabahçe Tuğla Fabrikası

Haznedar Tuğla Fabrikası

Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası

H. Ahşap İşleme

Resim 4. İstanbul’da endüstri mirası.

2. Oturum

Resim 5. İstanbul endüstri mirası güzergâhı (Köksal, 2005).

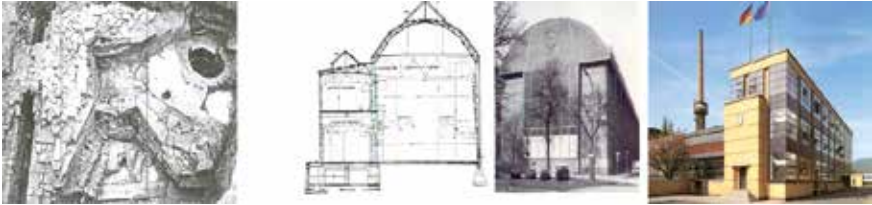
bın işlendiği örneklerden günümüze ulaşan olmasa bile, sekiz iş kolundan İstanbul'da birçok sanayi yapısının inşa edildiğini biliyoruz.

Bu yapılardan günümüze ulaşanların, hem su kenarından hem de karadan nasıl ulaşabileceğine dair bir güzergâh önerisini doktora tezimde hazırlamıştım. Bu öneri ve söz konusu tesisleri ayrıntılı olarak ele alan tezime Ulakbim YÖK web sayfasından adımla yazarak erişmek mümkün (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>). İstanbul'da çoğunluğu kent merkezinde veya kıyıda konumlanan bu fabrikalar, 20. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul kent ekonomisinin dönüşümüyle birlikte, fabrika ölçekli sanayinin payının azalması ve artık kalkınmanın hizmetler, inşaat ve enerji gibi sektörlerle kayması nedeniyle, birer birer kapatılmaya, devredilmeye, ya da yıkılmaya başlıyor. 1980'lerden sonra küresel neoliberal politikaların Türkiye'de yansımaları da bununla paralel bir şekilde gerçekleşiyor.

2000'lere gelindiğinde bu tesislerin yeniden kullanımları, miraslaştırılmaları; çoğunlukla da kültür endüstrisine hizmet edecek şekilde dönüşümleri gündeme geliyor. Çoğunluğu kent merkezinde Haliç, Boğaziçi, Marmara gibi kentin toprak değeri yüksek, diğer bir deyişle kullanım değerinin ötesinde, dönüşüm değeri yüksek olan yerlerde bulunan sanayi tesislerinin kullanımı konusu da önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkıyor. Bu da aslında burada oluşan endüstri kültürünün ağırlıklı olarak yerini bir kültür endüstrisine bıraktığını ve değişimin sadece tekil fabrikalar, ya da yerleşkeler değil, etrafındaki bütün sosyal mikro kozmos olarak karşılık bulduğunu gösteriyor.

20. yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın başka ülkelerinde de sanayi yapıları işlevlerini yitiriyor. Dünyada derken, Avrupa kıtasındaki ülkelerden söz ediyorum. Çünkü aslında sanayi üretimi yer değiştiriyor, kuzey yarımküreden güney yarımküreye geçiyor ve Çin gibi çeşitli ülkelere kayıyor. Avrupa’ya artık bitmiş ürün geliyor ve başka bir dönüşüm süreci başlıyor. Bu endüstriyel alanların kente etkileri, gündelik yaşamı dönüştürmeleri, somut olmayan değerlerin taşıyıcılığı nedeniyle koruma politikasının bir parçası haline gelmeleri ve endüstri arkeolojisi bilim dalı olarak tarif edilmesi 1980’lerden sonra başlıyor. Endüstri arkeolojisinin açılımı da: *“endüstriyel kültürün somut, ya da somut olmayan bütün kanıtlarını, belgelerini, bu üretimle birlikte yapılmış, ya da bu üretim sürecinde oluşmuş yapıları, yerleşimleri, doğa ve kent tarzlarını inceleme alanı”*. Bu tanım aslında çok geniş bir çerçeveyi kapsıyor. Sadece somut fiziki yapıları değil, bunu var eden bütün somut olmayan değerleri de içinde barındırıyor; teorik olarak bunu böyle söylüyor. Resim 6. Bu çerçevede, Avrupa başta olmak üzere, çeşitli uluslararası toplantılar yapılıyor, uluslararası örgütler kuruluyor. TICCIH hâlâ aktif olan bir oluşum. ERIH, Avrupa’daki endüstri mirası rotasını oluşturuyor. TICCIH bu alanda çeşitli toplantılar yapıyor; koruma değerlerini belirliyor ve bununla ilgili her ülkeden de katılımın olduğu süreçler ilerliyor. Dünyada çok sayıda, çeşitli ölçeklerde örnekler var. Bunlar kimi zaman bir donanım olabiliyor, kimi zaman bir yapı, ya da Ruhr Bölgesinde olduğu gibi, 18 kentin bulunduğu bir ağır sanayi havzasının dönüşümü örneği olarak karşımıza çıkıyor. IBA’nın yaptığı Emscher Park projesi 1989-99 yılları arasındaki 10 yıllık zaman diliminde tamamlanmış, 20. yüzyılın sonlarındaki en bilinen, tartışılan ve günümüzde de yeniden tartışmaya açılan yönleriyle önemli bir örnek. Londra’daki Doklar bölgesi, Hamburg’daki liman bölgesi de bu örnekler arasında yer alıyor.

Şimdi bu süreç 21. yüzyılda nasıl ele alınıyor ve günümüzde bu alanda nasıl bir tartışma var? Biraz ona girmek istiyorum. Bu alanlar öncelikle emek mekânları; aslında son derece çelişkili ve çatışmalı mekânlar. Çünkü kapitalist üretim ilişkilerinin sermaye birikimi lehine dönüşmesi amacıyla yapılmış olan bu alanlarda toplumu, doğayı, gündelik hayatı

Resim 6. (Soldan sağa) Almanya’da bir yer ocağı, AEG Türbin Fabrikası, Fagus Fabrikası.

Resim 7. Endüstri mirasını koruma amacıyla kurulmuş örgütler.

2. Oturum

çok ciddi oranda değiştiren bu yerleşkelere baktığımızda sermaye-emek çelişmesini, sınıf çatışmasını görüyoruz. Artı değer üretimi, çevre kirliliği, yani bugünkü ifademizle ekosistemin olumsuz yönde etkilenme süreçlerini bu tesislerde görüyoruz. Çünkü, ağır sanayi, Avrupa kıtasındaki ülkelerde olduğu gibi, bazı yerlerde yavaş yavaş terk ediliyor olsa bile, dünyanın bazı yerlerinde devam ediyor. Hatta çok daha ağır koşullarda devam ediyor. Grevler, sendikalaşma gibi çelişki ve çatışmaları da bünyesinde barındırıyor. Baktığımız yapısal stok bize aslında bütün bu süreci gösteriyor. Diğer bir deyişle, bu alanlar steril, ehil, romantik alanlar değiller. Tam aksine insan-doğa, emek-sermaye, toplumsal cinsiyet gibi çok farklı boyutlardaki çelişki ve çatışmaların mekânsal karşılığı. Bu yüzden de endüstri mirası olarak tarif ettiğimiz birikimi miraslaşırma yoluna gittiğimizde, bunun nasıl ele alındığı, bu sürecin bize aktardığı bilgilerin nasıl toplum yararına kullanıldığı ve söz ettiğim çelişki ve çatışmaların toplum lehine daha iyi, daha adil bir kentleşme yönüne nasıl dönüşeceği konusu da son derece önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkıyor. Zira hâlâ kapitalist üretim ilişkilerinin baskın olduğu bir dünyada yaşadığımızı ve ülkemizde bunu çok daha farklı yönleriyle, siyasal İslam'ın getirdiği başka bir baskıyla yaşadığımızı hatırlayalım. Bu durumun kültürel alanlara, yaşam alanlarımıza nasıl yansıdığı bu sabahki oturumlarda çeşitli biçimlerde ifade edildi. Dolayısıyla bu miraslaşırmanın çok rahatlıkla miras endüstrisinin bir parçası olabileceği, yani “*industrial heritage*”in, “*heritage industry*”e dönüşebilme riskini de barındırdığını söyleyebiliriz. O yüzden de buradaki müzeleştirme; biz neyi nasıl müze olarak tarif ediyoruz, önemli bir sorunsal. Yeniden işlevlendirme sürecinde, o fiziki dokuyu hangi şekilde anlatıyoruz ve kimin yararına sunuyoruz? Bu bağlamda miras yapım süreci nasıl ele alınıyor sorunsalını irdelemek önem kazanıyor. Çünkü zamanında da bu toplumsal belleğin, kimliğin, mekân yer algısının oluşması süreci bu çatışmaları, ya da bir politika pratiğini de barındırıyor. Devletin, yerel örgütlerin, toplulukların, sivil toplum kuruluşlarının, yani farklı

Resim 8. IBA Emscher Park-Ruhr Bölgesi, Almanya.

aktörler arasındaki gerilimleri, ya da müzakere ilişkilerini çok katmanlı bir şekilde bize sunuyor. Günümüzde de bunun örneklerini görüyoruz.

Az önce sözünü ettiğim dönüşüm örneklerinden biri olan Ruhr bölgesi, nehirlerin etrafında biçimlenen ve dolayısıyla, aynı İstanbul’da olduğu gibi, su kaynaklarının, ulaşım ağının, buhar gücünün gelmesi ve ulaşım ağının artmasıyla birlikte çok yoğun kullanılan bir yer. Dönüşüm sürecinde alanın bir havza olarak ele alınıp, buradaki dokunun yaşam alanlarıyla birlikte iyileştirilme sürecini 20. yüzyılın sonlarında izledik, inceledik. Fakat buradaki sorunlar halen bitmedi, tartışmalar devam ediyor. Çünkü böyle bir büyük alan kapatıldığında, burada yaşayan çok sayıda işçinin, emekçinin, insanın buradan uzaklaşmasına karşılık, bu kişilere tekrar iş alanı sağlanabilmesi; yani dönüşümün yerinde, yerlisiyle buraya tekrar hizmet edecek biçimde olması ve sanayi üretim sürecinde vuku bulan bütün olumsuzlukları bertaraf edecek bir süreç gerçekleştirilmediğine dair eleştiriler var. Bu tartışmalar özellikle de “eleştirel miras pratikleri (critical heritage studies)” çerçevesinde gündeme geliyor.

Söz konusu coğrafyanın en bilinen örneklerinden Essen’deki kömür işletmesi Zollverein, Dünya Miras Listesi’ne de erkenden kabul edilmiş. Bu alanın da dönüşümünde,

Resim 9. IBA Emscher Park-Ruhr Bölgesi, Almanya.

2. Oturum

tesis işlemiyor olsa ve tesise ilişkin donanımın keri, sesi, emek sömürüsü, eşitsizlikler vesaire yerinde anlatılıyor olsa da –koruma literatüründe bütün bu karmaşık ilişkiyi anlatan şöyle ifadelerle karşılaşıyoruz: *dark heritage*– karanlık miras, negatif miras, zor miras. Yani az önce sözünü ettiğim üretim ilişkilerinin yansımından kaynaklı bazı kavramsallaştırmalar da koruma literatüründe yer alıyor.

Kimi örneklerde de Ruhr havzasındaki yaklaşımın ötesinde, sadece alanı, ya da tesisi bir kabuk olarak görüp, onun simgesel değeri üzerinden fiziksel varlığını sürdürmeye dair bir yaklaşım var. Türkiye’de Tate Modern örnek bir dönüşüm pratiği olarak ele alındığı için, bu yaklaşımı işaret etmek istedim. Şöyle ki, yapının kabuğunun tutulduğu, simgesel özelliğinin, ikonik değerinin sürdürüldüğü, ama iinin tamamen değiştirildiği, dönüştürüldüğü bir yaklaşım.

Yakın dönemlere geldiğimizde de; bu yaklaşımın sürdürüldüğünü görüyoruz. 2021 yılında Lüksemburg’da tamamlanmış bir ağır sanayi dönüşümü gibi. Son derece büyük bir sermaye birikimi lehine dönüşen, eski üretim alanına inşa edilen yeni konutlarla birlikte bazı sanayi yapılarının kalıntılarının anıtsal birer nesne gibi bağlamından kopuk bir biçimde sergilendiği, iyi bir tasarımla estetize edildiği, romantikleştirildiği ve bir peyzaj ögesine dönüştürüldüğü, birkaç yapısının da müze-kütüphane olarak kullanıldığı bir örnek bu. Dikkatli baktığımızda dönüşümün arka planında başka şeylerin de olduğunu okuyabiliyoruz; örneğin burada bir üniversite konuşlanmış ve neredeyse Lüksemburg nüfusunun çok daha fazlasını kapsayacak büyüklükte kapasitesi olan bir üniversite bu. Diğer bir deyişle, imara açılan bu eski sanayi yerleşkesi esasen sermaye

Resim 10. UNESCO WHL Zollverein Essen.

para birikiminin aklandığı, dönüştürüldüğü bir alan olmuş. Bunu da hakikaten çok şık bir tasarımla yapmışlar.

Uluslararası bağlamda günümüzde artık daha eleştirel bir şekilde “*critical heritage studies*” çerçevesinde tartışılan bir örnek de Londra’daki liman bölgesinin dönüşüm süreci. Bu da aslında buradaki insanların yerlerinden uzaklaştırıldığı ve alana eskiden burada yaşayan insanların karşılayamayacağı pahalılıkta yoğun bir konut dokusunun inşa edildiği bir örnek. Aynı zamanda alanda miras, diğer bir deyişle değer atfedilen şeyin karşılığının ne olduğunun da masaya yatırıldığı bir örnek. Liverpool örneği,

Resim 11. Tate Modern.

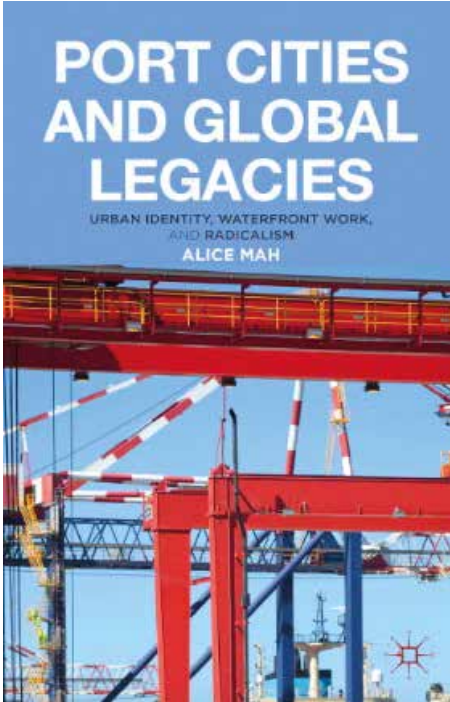
2. Oturum

Dünya Miras Listesi'ne kabul edilmiş, ancak buradaki hızlı dönüşüm ve kentleşme, sermaye birikimini sağlayan artı değer üretimi alanın değerlerini tehdit eder hale geldiği için yerleşke Dünya Miras Listesi'nden çıkarılmış. Dolayısıyla aslında bağlamsal olarak alanda değerli olan şey, bir süre sonra yerin değişim değeri üzerinden dönüşüme uğrayınca, yani yerin Liste'ye girmesine imkân tanıyan değerleri ortadan kalkınca yerleşim Liste'den çıkarılıyor.

Limanların çokça başına gelen bir durum bu. Limanların dönüşümünü çalışan bir sosyolog olan Alice Mah'nın güzel bir çalışması var. Marsilya, New Orleans ve Liverpool'daki dönüşümler üzerinden limanlardaki sosyolojik dönüşümü tartışıyor. Benim de geçen yıl bir post-doc çalışması çerçevesinde Marsilya'da bulunma imkânım oldu. Alice Mah'nın izinden Marsilya limanının dönüşümünü izledim. Hakikaten bizdeki Galata Port, ya da Haliç Port dönüşümlerin bir benzeri çok daha nitelikli bir mimari uygulamayla gerçekleşmiş. Bu nedenle liman dönüşüm süreçlerinin küresel çapta ortaklıklar barındırdığını düşünebiliriz. Türkiye'ye, İstanbul'a geldiğimizde tabii ki sanayileşme sürecinin her ülkede farklı bir nitelik taşıması gibi, dönüşüm süreci de detayda değişiyor.

Resim 12. İngiltere: Docklands, 1980'li yıllar.

Resim 13. Liman Şehirleri ve Küresel Miraslar, Alice Mah.

İstanbul'dan birkaç örnek daha vermek istiyorum: Sanayi tesislerinin erken örneklerinden biri olan Silah-tarağa Elektrik Santrali'nin, 1913 yılında işletmeye açılmış bir elektrik üretim tesisinin Santralistanbul olarak kullanımı örneği. Bu örnek bulunduğu konum itibarıyla Haliç'teki dönüşümün tetikleyicilerinden biri ve yine tartışmalı bir alan. II. Oturumun başında Burak Boysan, Bedrettin Dalan'ın "Haliç'i tamamladık, bitirdik" dediğini söylemişti. Dalan'ın yıkımlardan sonra büyük oranda özgünlüğünü korumuş ve tescil edilmiş

örneklerden bir tanesi olması nedeniyle de önemli. Bu alanı üretime kapandıktan hemen sonra da görme imkânım olmuştu. Bu alanın dönüşüm sürecinin kendisi, alanın bir üniversite olarak işlevlendirilmek istenmesi de ilginç. Tabii öncelikle buradaki çelişki-çatışmayı ortaya koymak gerek. Çünkü üniversite deyince ilk akla gelen şey bir bilgi üretim kurumu olması. Ancak bu özel bir işletme ise, öyle düşündüğümüz biçimde kamu yararı öncelenmeyebiliyor; kâr önceliği var. Hatta bilginin de metalaştığı bir işleyiş var. Nitekim Santralistanbul için de başta üniversite işlevi odaklı yüksek vaatler vardı. Burasının bir soylulaştırma yaratmayacağı, etrafında yaşayan insanları yerinden etmeyeceği, bölgede büyük bir demografik dönüşüm yaratmayacağına yönelik söylemler gibi. Ancak politik-ekonomik baskılar nedeniyle vaat edilen, hayal edilen şeyler pek de karşılık bulamadı. Ne oldu dersek? Alanın etrafında soylulaştırma gerçekleşti. Tesis içindeki Çağdaş Sanatlar Merkezi kapandı ve içindeki koleksiyonlar neredeyse sanatçılara bile haber verilmeden dağıtıldı. Yapılar taşıma kapasiteleri üzerinde bir program üstlendiler. Yoğun müdahale gördüler. Müzecilik bir yapıya sıkıştırıldı. Buradaki değeri üreten emekçilere dair sözlü tarih çalışmaları Müzenin bir köşesinde kaldı vb. Özetle, dönüşüm sürecinin kendisi de endüstri kültürüne ilişkin tüm çelişki ve çatışmaları içinde barındırdı.

Sosyal bilimler alanından Tül Akbal Süalp’in yürüttüğü bir TÜBİTAK çalışması var. Sanayi alanlarının dönüşümündeki çözölmeyi çeşitli saha incelemelerine dayanarak çok iyi ifade ediyor. Şöyle deniyor: eski fabrikaların etrafında oluşan gecekondular, buradaki işçiliğe bağlı komşuluk, dayanışma pratikleri, kahveler, minibüs hatları, semt pazarları gibi yerler aslında dönüşüm süreciyle birlikte çözölmeye başlıyor ve insanlar da buradan uzaklaşmak durumunda kalıyorlar. Aslında dönüşüm dediğimiz şey sadece

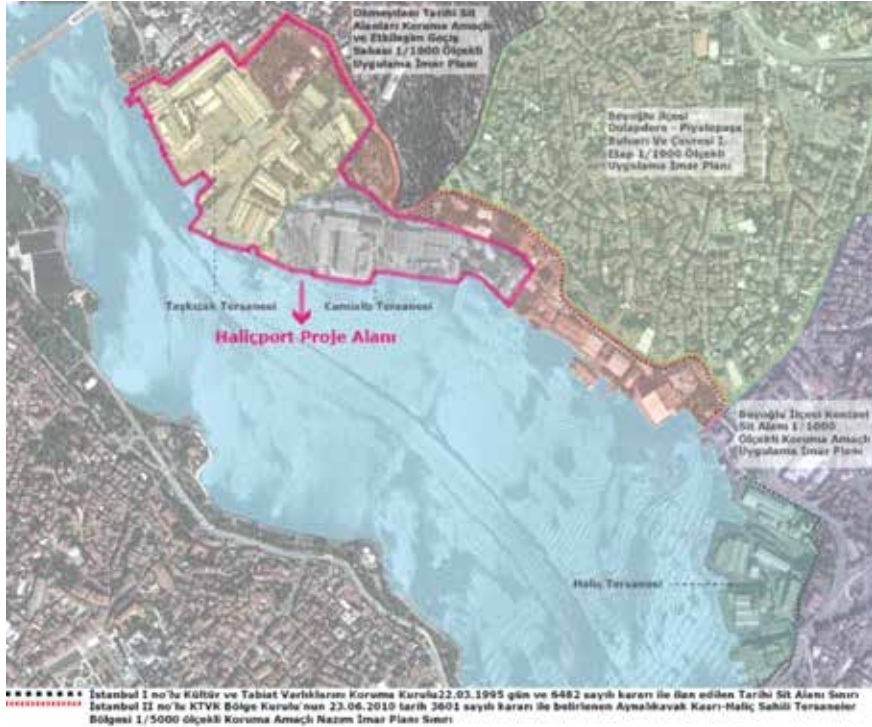

Resim 14. Santralistanbul.

2. Oturum

o fiziksel üretim yapısını değil, onunla birlikte oluşmuş bütün dokunun da değişimi; oradaki yaşam alanının da dönüşümü anlamına geliyor.

İstanbul'dan ikinci örneğimiz çok daha güncel, hali hazırda Tersane İstanbul olarak adlandırılan Haliç Port projesi. Haliç'in kuzey kıyısında yer alıyor. "Silahlarağa Haliç'in kuzey ve güney kıyılarının birleşim noktasında bir dönüşüm örneği olarak Haliç'teki dönüşümü tetikledi" demiştim. Şimdi artık bu dönüşüm bütün Haliç'e yayıldı; iki kıyadaki sanayi alanlarının neredeyse hepsi dönüştü. 2013 yılına dek el değmemiş tek alan olan tersaneler bütünlüğü de Haliç Port adıyla da dönüşüm süreci içerisinde. Burada konumlanan üç tersane alanında, Haliç, Camialtı ve Taşkızak Tersanelerinde dönüşüm süreci devam ediyor. Bu alan benim yüksek lisans tezimin parçası (Bu teze de Ulakbim YÖK web sayfasından adımla erişmek mümkün). Az önce Zeynep Hocam da söz etti. Kendisi Koruma Kurulunda olduğu sırada tez çalışmasından yararlanılarak Tersane alanının tescili yapıldı. Tersaneler daha sonra Zeynep Hanım'la birlikte İstanbul'un endüstri mirası üzerine yaptığım doktora tezinde de ele aldığım konulardan birisi. Bir endüstriyel sit alanı olarak bütün değerleriyle kayda geçmiş, aynı zamanda etrafında kentsel sit tescilleri var. Beyoğlu'nun suyla ilişkisinin buradan sağlanması hasebiyle de önemli bir alan. Ayrıca üzerinde çok sayıda tescilli tek yapı barındıran bir yerleşke. Burası aslında 15. yüzyıldan ve tabii Bizans dönemini de düşünürsek, daha erken dönemden itibaren katman katman Bizans,

Resim 15. Haliç Port Proje Alanı.

Osmanlı ve Cumhuriyet denizcilik tarihinin, uluslararası deniz ticareti ilişkilerinin somut izlerini de barındıran, arşivlerdeki belgelerin yerinde karşılığını görebileceğimiz bir birikime sahip. Fakat bu alan Kurul kararlarına, burada yürütülen mücadeleye rağmen, 2013’ten itibaren çok sayıda kural ihlaliyle, hukuksuzlukla, uygun olmayan ihale süreçleriyle dönüşüyor. Bu dönüşümün kendisi arkasındaki Okmeydanı, Kasımpaşa’nın, Bedrettin Mahallesi’nin, karşı kıyının ve aynı zamanda da, daha büyük ölçekten bakarsak, Beyoğlu Kültür Yolu ile birlikte çok büyük bir dönüşüm projesi. “Tersane İstanbul” isimli web sitesine baktığımızda, bu alana nasıl yaklaşıldığı gözüküyor: “Şu kadar alanımız var, şu kadar otel odası, bu kadar yaşam alanı, bu kadar müze var” diyerek.

Tabii böyle yerlerin müzeleştirilmesi, alana birkaç müze serpiştirilmesi dikkate değer. Buraya serpiştirilen müzeler, yerin kendi bilgisine ait müzeler de değil: Türk-İslam Eserleri Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi gibi müzeler; yani farklı sermaye gruplarının hem TÜSİAD, hem MÜSİAD’a bağlı sermaye gruplarının uzlaştığı bir müzecilik yan yanlığı. Diğer bir deyişle, sermaye birikimi uzlaşması. Müzeler dışında sanat da var; ancak sanat marketi diyebileceğimiz bir ortam “Contemporary İstanbul”. İki yıldır bu sanat satış ortamı burada gerçekleşiyor. Böylelikle, kültür sanatla birlikte bir “culture-washing”, “art washing”, yani kent suçlarını aklama/yıkama işi yapılıyor.

Kentin kültürel değerleri kadar, silueti de önemli. Haliç silüetine bakalım. Zeynep Hanım konuşmasının başında Haliç’e yapılan metro köprüsünden söz etti. Aynı Galata Port projesinde olduğu gibi, Haliç Port ÇED raporlarını incelediğimizde benzer bir yaklaşım görüyoruz. Çok yıldızlı oteller inşa etmek amacıyla yerin altında yedi-sekiz katlı bodrumlar tasarlanıyor. Bu nedenle tarihi, tescilli yapılar kazılıyor ve çoğu yapı bu müdahaleyi kaldıramadığı için yıkılıyor. Tabii önce şunu belirtiyim. Bu projeler kamuoyuyla paylaşılmıyor, gizli yürütülüyor. Buna dair davalar açılıyor. Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası davaları takip ediyor; çeşitli dayanışmalar, kentsel-toplumsal hareketler projelere karşı çıkıyor. Ama bazı meslektaşlarımızın ürettiği projelerle, kente, ekosisteme zarar veriliyor.

İstanbul’dan vereceğim son örnek de neoliberal kapitalist kentleşme ile siyasal İslam’ın çatıştığı ve uzlaştığı bir alan olarak Bomonti Bira Fabrikasının dönüşümü. Sermayenin endüstri kültür mekânına kültür endüstrisi yoluyla girdiği ve etrafında da emlak spekülasyonunun çok yoğun olduğu bir örnek bu. En trajik yanı da, belki –onun için bu örneği koydum– işçi sicillerinin fabrikanın dönüştürülmüş mekânlarının birinde, tuvaletin koridorunda süs olarak, duvar kâğıdı olarak kullanılmış olması. EmegİN mirası, arşivi bu şekilde sergileniyor.

Bu dönüşüm sürecinde de olduğu gibi, sermaye-emek çatışmasının dönüşüm süreci yaratıcı endüstriye teslim edildiğinde, emek sınıfı da yerinden oluyor. Aslında bir çitleme süreci devam ediyor; tarihi birikim yeniden, sermaye lehine yazılıyor. Buradaki tarih de o noktada, tarih de yazılan bir şey olduğu için, birikimi, mirası var

2. Oturum

edenler buradan uzaklaşıyorlar. Bu çelişki, çatışma, aslında emek birikiminde olduğu gibi, doğanın da karşısında. Hele bugün iklim dönüşümünü, krizini, Antroposen/ Kapitalosen gibi çeşitli şeyleri tartışırken. Örneğin Dünya Mirası Listesi'ne giren Völklinger Hütte isimli bir kok fabrikası, tamamen el değmediğinde, yeşile terk oluyor. Zamanında doğanın içine giren metal yığını, metalin kendisinin üretim değeri kalmadığında, doğayla bütünleşiyor. Aslında bu geçiş bize, krizler çağı içerisinde başka şeyler söylüyor. Bugün 21. yüzyılda IBA –Ruhr bölgesini dönüştüren oluşum– artık bu iklim mevzusu ile birlikte, ama tam bir Avrupa steril bakış açısıyla, endüstriyel alanlardaki iklimsel dönüşümü tartışıyor. Kent içi tarımı konuşuyor. Zira dünya coğrafyasına bakarsak, sanayi bir yerlerde devam ediyor; doğa-iklim bundan etkileniyor. Pandemi zamanında yaşadık. Çin'deki üretim süreçlerinin olumsuz etkisi tüm dünyaya yansıyor.

Peki Cumhuriyetin ikinci yüzyılında sanayileşmeden kalanların bize söyledikleri üzerinde nasıl bir tahayyül olabilir? Biz bugün bu alanların dönüşümü konusuna nasıl bakabiliriz? Yani sermaye birikimi lehine değil de, emeğin miras hakkını merkeze alan bir miraslaştırma pratiği ve mücadelesi nasıl olabilir? Aslında bugün başka konuşmacılar tarafından da ifade edildi. Her şeyin metalaştığı, kentin de, emek değerinin de metalaştığı –Bomonti örneğinde gördüğümüz, işçi sicillerinin kaplama süsü olarak tuvalet koridoruna konulması gibi– mekânın mübadele ve dönüşüm değeri yerine, kullanım değerini talep eden ve kullanım değerini talep ederken de kent hakkını merkeze koyan bir yaklaşım neden olmasın? Kent hakkını burada Lefebvre'in tariflediği biçimde, salt kentsel kaynaklara erişim hakkı olarak değil, kenti değiştirerek kendimizi de değiştirme hakkı olarak ele aldığımızda; yani aslında adil bir kentleşme yaratacak bir kent hakkı talebi üzerinden baktığımızda, emek lehine dönüşen bir şey olacak. Ve son olarak, bu süreçlere katılımı boş gösteren bir katılım değil, radikal bir katılımçılık.

Resim 16. Bomonti Bira Fabrikası.

İşte eleştirel miras çalışmalarında da bundan söz ediliyor; mirasın dönüşüm değil, politik-ekonomik bağlamda kullanım değerinden. Yine önceki oturumlarda da söylendi; tabandan tavana bir miraslaştırma, değerlendirme pratiği lazım. Burak Boşan’ın sözünü ettiği örnekte olduğu gibi, bu yapı/alan “*bizim tarafımızdan koruma altına alınmıştır*” yani bizim ürettiğimiz değerdir, bunu biz koruyacağız. Ben bir uzman olarak konuşsam da, benim için bir şey değişmiyor. Çünkü biz de meslek insanları olarak; emek coğrafyasını var eden emeğin miras hakkını savunanlar olarak, bilim emekçileri olarak halkla aynı saftayız. Karar mekanizmalarına katılıma bakarsak, Arnstein’in katılımcılık piramidinde gösterdiği manipülasyon, bilgilendirme gibi katılımın olmadığı, ya da sembolik, göstermelik bir katılımı kabul etmemeliyiz. Uzmandan danışmanlık hizmeti almak, ama danışmanın dediğini yapmamak bir katılımcılık değil. Esas katılımcılık kentlinin denetiminin olduğu, yetkinin de kentlide olduğu, yani karar vericinin halklar olduğu bir katılımcılık. Bu katılımcılığa radikal diyorum, çünkü iktidar gücünü devretmek istemeyecektir. Dolayısıyla, bu bugün kentsel-toplumsal hareketlerde, meslek örgütlerinde, akademik ortamlarda yaptığımız gibi, mücadeleyle olacak. O yüzden de, hepimizin ortak değeri, emek miras alanlarına sanayi üzerinden, sanayiden bize kalanların sözü üzerinden bakarsak, radikal bir katılımı talep etmeliyiz. Bu noktada üniversitelerin de bilgi üretim süreçlerindeki rollerini tekrar gözden geçirmelerinin yararlı olacağını da söyleyebiliriz, bu süreçlerin bir parçası oldukları için. Bunlar olduğu takdirde, Cumhuriyet’in ikinci yüzyılında tahayyül ettiğimiz bir kentleşme, dönüşüm, ortaklaşma konusunda en azından kendimize iyi gelecek yolları inşa edebiliriz diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Resim 17. Völklinger Hütte.

TARTIŞMA

Zeynep Ahunbay- Şimdi soru-cevap bölümüne geçmek istiyoruz.

Seda Kula- Benim sorum Gül Hoca'ya ve burada hâlâ aslında sabahki oturumdan Murat Güvenç Hoca'ya da birazcık herhalde dokunacak. Teşekkür ederim sunumunuz için. Şimdi benim orada ilgimi çeken, daha doğrusu epeydir merak ettiğim, bulmaya çalıştığım şey yaklaşık 246 tane endüstri sanayi tesisinden 8 işkolunda bahsettiniz, siz envanterini de çıkarmışsınız. Mutlaka ki burada çalışanlar vardı, zaten konumuz da oydu. Neredeydi bunlar? Yani işçi mahalleleri neredeydi ve sonra ne oldular? Acaba o sabah konuşulan 1927 konut sayımında bunlara dair bir tespit var mıydı? Ve nihayet sizin son tahlilde söylediğiniz şey olabilmesi için tabii o emek sahiplerinin ortalarda bir yerlerde olması lazım ki sahip çıkınsınlar değil mi? Neredeler acaba ya da herhangi bir tanesi o 246 tesisin çevresinde oluşan işçi mahallesi, işçi cemaati neyse onlar hâlâ duruyorlar mı, yoksa nerelere gittiler gibi bir merakım var.

Gül Köksal- Teşekkür ederim sorunuz için. Ben yapısal envanteri yaptım ama etrafındaki yaşam alanlarıyla ilişkili benim yapmadığım fakat sosyal bilimlerde yapılan çok sayıda, değerli çalışmalar var. Aklıma gelenleri hemen söyleyeyim: Bomonti Bira Fabrikası ile ilgili tam söz ettiğiniz biçimde, oradaki kişilerle yapılmış mülakatları içeren, tam sizin söz ettiğiniz gibi işçileri, orada yaşayan aileleri, bu dönüşüm süreçlerinden nasıl etkilendiklerini işaret eden tezler var. Beykoz Kundura Fabrikası'yla ilgili Hakan Koçak'ın kitabı var. Başka da epey çalışma var. Bizim alan daha çok yapısal olana, koruma alanına baktığı için somut mirası içeriyor. Ama zaten bu da bir çelişkili duruma işaret ediyor. Çünkü somut ve somut olmayan miras bütüncül olarak ele alınmalı. Bu da bizim üretim alanımızın zafiyeti. Tül Akbal Süalp'in çalışması konuyu bir bütün olarak ele alıyor.

Bir de “Nerede bu insanlar?” diye sordunuz. Ben tabii İstanbul örneğini anlattım ama Türkiye’de çokça böyle çalışmalar var. Özellikle de devlet fabrikalarının kapatılma süreçlerinde önemli bir direnç oluyor; benim o çalışmalardan, okuduğum sözlü görüş-

melerden anladığım müthiş bir direnç var. SEKA ile ilgili bir çalışma yürüttük, orada da sözlü görüşmeler yaptık. <https://www.izmitteseka.com> isimli bir web sayfamız da var. Orada da geçiyor insanların emek mekânlarını nasıl korumaya çalıştıkları. Fakat bir süre sonra insanlar ekmeklerinin peşine gidiyorlar. Orada çözülme, dağılma oluyor kaçınılmaz olarak. Ama mesela Haliç için şunu söyleyebilirim; Haliç Dayanışmasında Haliç Tersanesi emekçileri hâlâ var. Haydarpaşa Dayanışmasında Haydarpaşa emekçileri var, Birleşik Taşıma Sendikacılıktan kişiler var. Ama İstanbul çok büyük. Türkiye iyice büyük. Tüm bunların görünürlüğü, yani biz birbirimizi takip eden insanlar olarak bile birbirimize ancak böyle ortamlarda aktarabiliyoruz. İşte buradaki mücadelelerin, ya da sahip çıkışların birbirine eklenenebilmesi mevzusu da aslında son tahlilde birbirine söz söyleyecek bir şey. Yok değil, var ama çok da kırılğan tabii bir yanıyla. Özellikle de bir kültürel birikimi, maddi birikimi, bir sermayesi yoksa, o kişiler öyle bir çözüme olduğunda uzaklaşmak zorunda kalıyorlar. Kaçınılmaz olarak ailelerini geçindirecekler, vs. Kalabilenler başka dayanışma ilişkileriyle, hele de günümüzdeki süreçlerde biraz daha zor. Anadolu’da bu biraz daha kolay olabiliyor, orada bağlar vs. olduğu için. Ayrıca da konuşuruz, isterseniz. Diğer kaynaklar konusunda da bildiklerimi aktarmak isterim.

Berna Karadoğan- Merhaba, öncelikle herkese çok teşekkür ediyorum. Ben Berna Karadoğan, yüksek mimar ve küratörüm, kent tarihi araştırmaları yapıyorum. Öncelikle Engin Bey’e, daha doğrusu hepimize yönelmek istediğim bir rica bu: Ben kendi konferanslarımda, görüşmelerimde, çalışmalarında olabildiğince çok kent arkeolojisi ve arkeoparklara dikkat çekmeye çalışıyorum. Çünkü çok katmanlı bir coğrafyada üst üste binmiş çeşitli kültürlerle, her kentte de farklı özelliklerle karşımıza çıkan müthiş bir cevherin üzerindeyiz ve biz bunları yok sayarak yaşıyoruz. Özellikle yerel yönetimlerde bu farkındalığı arttırmak için siz kurumların bir dizi etkinliği olamaz mı? Bir bayrak devredemez miyiz yeni kuşağa? Çünkü biz bildiğimizi anlattığımız sürece onlar onun bir taş olmayıp onun arkasındaki hikâyeyi bilecekler. Onu da en iyi anlatmanın yöntemi de arkeoparklarla yaşatabiliyor olmak mı? Dünyada çok güzel örnekleri var. Hani bir şeyler mi yapılsa? Biz bireyler bir yere kadar yapabiliyoruz.

Engin Akyürek- Teşekkür ederim. Arkeopark tabii Euphemia için konuşacak olursak onun bir defa kontrolsüz ve açık alanda olması mümkün değil. Yani onun mutlaka evet biletle girilebilen ya da hani bekçisi olan, çitle çevrili bir müze olması önemli ama mesela arkeopark gene bizim üniversiteden Alessandra Ricci’nin yaptığı, Küçükyalı’daki Semavi Eyice’ye göre Bryas Sarayı olan, Ricci’ye göre bir manastır olan yapı var. Bunlar tabii artırılabilir. Şimdi Bukoleon Sarayında da benzer bir çalışma var belediyenin, orası da bir arkeopark ya da müze şeklinde düzenlenecek. Tam bilemiyorum ne olacağını ama yani bir şey sergileniyorsa korunması gereken bir şey, mutlaka müze statüsünde olması gerekiyor. Arkeopark ama mesela şey olabilir, şimdi orada da çalışmalar var. Hem Haydarpaşa olabilir yani açık alanda gezilebilecek, Saraçhane’de Polieuktos Kilisesi var. Onun kazısı bitmiş gibiydi ama demek ki bitmemiş çünkü hâlâ heykel parçaları çıkıyor. Belediyenin böyle olumlu bir tutumu var. Yani bunlara öncülük eden Mahir Polat da

2. Oturum

İstanbul Üniversitesinden, bizim öğrencimizdi sanat tarihi bölümünden. Ama tabii belediyelerin ya da siyasi kişilerin bir acelesi oluyor, yani kendi döneminde bir an önce bitsin, onu göstereyim, işte ben bunu yaptım diyebilirim diye. Bunları hani belediyenin bazı projelerinde danışmanlık yapan birisi olarak Zeynep Hocam daha iyi bilir. Bunları frenlemek oldukça zor oluyor, doğru yöne kanalizasyon yapmak ama en azından yine de bir şeyler yapılıyor gibi.

Zeynep Ahunbay- Çok teşekkür ederiz ilginize.

Özgeçmişler:

Y. Mimar Burak BOYSAN; Lisans ve yüksek lisans öğrenimlerini İTÜ Mimarlık Fakültesi’nde tamamladı. University of California Berkeley’de, lisans sonrası eğitimi sırasında Spiro Kostof’un asistanlığını yaptı. 2002’ye kadar mimarlık uygulaması içinde yer aldı. 2002-2020 yılları arasında Avrupa Birliği projelerinde uzman olarak çalıştı. 2000-2003 arasında İTÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümünde İstanbul’un tarihiyle ilgili dersler verdi. Çeşitli dergilerde İstanbul üzerine yazılar yazdı. 2010’da Bilgi Üniversitesi’nde açılan “İstanbul 1910-2010” sergisinin küratörlerinden biri oldu.

2012’de Y. Mimar Aydın Boysan’la birlikte İstanbul hakkında “İki Nesil Bir Şehir” kitabını yazdı.

Nezih BAŞGELEN; Arkeolog-Editör. 1958 yılında İstanbul’da doğdu. 1978’de alanında ülkemizdeki ilk popüler süreli yayın olan Arkeoloji ve Sanat Dergisi’ni çıkardı ve bugüne kadar başarıyla yayını sürdürdü. 1982’de kurduğu Arkeoloji ve Sanat Yayınları, yurdumuzun zengin tarihi eserleri, eski uygarlıkları hakkında araştırma, inceleme, el kitapları, kataloglar, gezi rehberleri gibi 21 temel dizi üzerinden 800’e yakın başyapıt eserinin yayını gerçekleştirmiştir. 1986’da Türkiye’nin tarihi doğal ve turistik değerlerine dönük hizmet veren görsel doküman arşivini (Celsus Picture Library) oluşturdu. Ülkemizin zengin arkeolojik potansiyelini sistematik bir şekilde fotoğraflarla belgeledi. Bu konuda saygın bir başyapıt kaynağını oluşturdu. Türkiye ile ilgili eski seyahatname, resim, belge, kitap ve haritaları topladı. Yabancı ülke müzelerindeki ve arşivlerindeki Türkiye’den giden eserleri belgelemeye çalıştı. Çocuklara yönelik tarihi eserleri ve eski uygarlıkları sevdirmeyi amaçlayan eğitici boyama kitapları projesini başlattı. Ülkemiz insanına eski kentleri ve harabeleri tarihi ve doğal çevre değerlerini sevdirmeyi ve bilinçlendirmeyi amaçlayan kültür turları organize etti ve gerçekleştirdi. Yazdığı yazılar, verdiği konferanslar, yayınladığı kitaplar, düzenlediği etkinliklerle arkeolojinin ve eski eserlerin korunmasının ülkemiz kamuoyunda yer almasını sağladı. Trakya ve Anadolu’da özellikle Doğu Anadolu’da yaptığı araştırma ve inceleme gezilerinde pek çok bilinmeyen kalıntı, anıt ve arkeolojik yerleşmeyi belgeleyerek bilim dünyasına tanıttı. Arkeoloji, sanat tarihi, etnoğrafya, turizm, tarihi ve doğal çevrenin korunması hakkında yayınlanmış bine yakın çalışması vardır.

- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu üyesidir;
- TAÇ Vakfı (Türkiye Anıt ve Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı) şeref üyesidir;
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu onur üyesidir;
- III. Milli Kültür Şurası, Kültür Varlıkları, Müzeler ve Arkeoloji Komisyonu başkanlığı da yapmıştır;
- Sosyal Medyada 18.100 üyeli Kültürel ve Doğal Mirası İzleme Platformu kurucusu ve yöneticisidir.

Prof. Dr. Engin AKYÜREK; 1976 yılında Kadıköy Maarif Koleji’nden (Anadolu Lisesi) mezun oldu. Lisans eğitimini ODTÜ, İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi ve

2. Oturum

Siyaset Bilimleri Bölümü'nde 1982 yılında tamamladı. 1991 yılında İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde "Ortaçağ'dan Yeniçağ'a Felsefe ve Sanat" başlıklı Yüksek Lisans tezini tamamladı; doktora çalışmasına başladı. 1992-93 öğretim yılında Vehbi Koç Vakfı ve The Johns Hopkins University'den sağlanan bursla bir yıl ABD'de doktora teziyle ilgili çalıştı. 1994 yılında "Kariye Parekklesionu: Bir Mezar Şapeli Olarak İkonografik Programının Yorumlanması ve İşlevi" başlıklı teziyle Doktora derecesini aldı. 1998'de Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) verdiği Doktora Sonrası Yurtdışı Bursu ile üç ay University of Illinois'de (ABD) 'Misafir Öğretim Üyesi' olarak çalıştı. 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Yardımcı Doçent, 2004 yılında Doçent, 2009 yılında profesör olarak atandı. 2012'de İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı Başkanı oldu. 2015 yılından beri Koç Üniversitesi Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Merkezi kurucu direktörü olarak çalışmaktadır. 1999 yılından beri Akdeniz Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri tarafından yürütülen kazı ve yüzey araştırmalarına katılmaktadır. Halen Myra-Andriake Kazıları Bizans dönemi çalışmalarından sorumlu ekip üyesidir.

Başlıca yayınları:

- 2022 E. Akyürek, A. Tantsis, K. Abuhan, U. Soysal, G. Dikilitaş, O. E. Vancı, E. Kabraman, *Saint Euphemia and Her Church in Istanbul / Aziz Euphemia ve İstanbul'daki Kilisesi*, GABAM Publications 10, (İstanbul).
- 2021 E. Akyürek, *The Hippodrome of Constantinople*, Cambridge University Press, Cambridge 2021.
- 2021 E. Akyürek, K. Durak (Ed.), *Bizans Döneminde Anadolu / Anatolia in the Byzantine Period*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- 2018 E. Akyürek (ed.), *Alakent Church, A Byzantine Monument at Myra (12th-13th Centuries) / Alakent Kilisesi, Myra'da Bir Bizans Yapısı (12.-13. Yüzyıllar)*, GABAM Publications 1, İstanbul.
- 2018 E. Akyürek, "1950'lerden Günümüze Türkiye'de Bizans Sanatı Tarihi / Byzantine Art History in Turkey from the 1950's to the Present", (L. Bevilacqua - Giovanni Gasbarri, eds.), *Yitik İmparatorluğu Resmetmek: İtalyan Merceğinden Anadolu'daki Bizans Sanatı, 1960-2000 / Picturing a Lost Empire: An Italian Lens on Byzantine Art in Anatolia, 1960-2000*, (İstanbul 2018), 49-65.
- 2016 E. Akyürek, "Likya'da Bizans Dönemi Mimarlığı / Byzantine Architecture in Lycia", Ed., H. İşkan - E. DüNDAR, *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi / From Lukka to Lycia the Land of Sarpedon and St. Nicholas*, (İstanbul 2016), 520-533.
- 2016 E. Akyürek, "Andriake: The Port of Myra in Late Antiquity", *Trade in Byzantium, Papers From The Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Eds. P. Magdalino - N. Necipoğlu (İstanbul 2016), 465-487.

- 2010 E. Akyürek, “Byzantine Art History in Modern Turkey”, *Perceptions of the Past in the Turkish Republic: Classical and Byzantine Periods, Ancient Near Eastern Studies, Supplement 31*, (Ed., S. Redford, N. Ergin), Peeters, Leuven - Paris - Walpole, MA, 2010, 205- 224.
- 2008 E. Akyürek, “Palamutdüzü: A Medieval Byzantine Village Settlement in the Bey Mountains”, *ADALYA*, XI (2008), 295–319.
- 2005 N. Çevik-B. Varkıvanç-E. Akyürek (ed.), *Trebenna, Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası /Its History, Archaeology and Natural Environment, Antalya 2005*.

Doç. Dr. T. Gül KÖKSAL; Mimar-koruma uzmanı. Kültürel değer üretimi ve mimarlık politikası üzerine çalışmaktadır.

Mimarlık lisans eğitimini YTÜ’de, yüksek lisans ve doktorasını İTÜ Restorasyon Anabilim Dalı’nda tamamladı. İstanbul’un endüstri mirasının belgelenmesi ve korunması üzerine çalıştı. Haliç Tersaneleri’nin envanterini çıkardı ve tesciline katkıda bulundu. Doçentliğini “Mimari koruma” alanından aldı. DAAD Bursu ile Technische Universität Berlin (Almanya) (1999-2000); TÜBİTAK Bursu ile University of California-Berkeley (ABD) (2014-15); Collège de France/PAUSE bursu ile ENSAG-AE&CC, Université Grenoble Alpes’de (Fransa) (2021-22) araştırmacı oldu.

1996-2016 yılları arasında İTÜ, Bahçeşehir, Bilgi, Kocaeli Üniversitelerinde akademisyen olarak görev yaptı. 2007-2010 yılları arasında Kocaeli Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kurucu üyeliğini üstlendi. 2010’da Ulusal Mimarlık Yapı Dalı Koruma-Yaşatma Başarı Ödülü’nü aldı. Çalışmalarını “Başka Bir Atölye” bünyesinde sürdürüyor (<https://www.baskabiratolye.com>).

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

3. OTURUM

“İSTANBUL’DA KAMUSALLIK, GÜNDELİK YAŞAM VE MEKÂN”

Moderatör: Esra Akbalık

Esra Akbalık
Sunuş

Bülent Batuman

Kamusallığın Mekânsallığı: Kamusal Mekân Üzerine Bir Yapıçözüm Denemesi

Ebru Firdin Özgür

Kamusal Mekânlar, Gündelik Yaşam ve Simgesellik: Lefebvre’in Diferansiyel Mekânına Yeniden Bakmak

Neşe Gurallar

Son 25 Yılda Beyazıt Meydanı: Siyasal İslam’ın Sembol Mekân Talebi

Funda Şenol

Cumhuriyet’in Evi: Kamusal ile Özel Arasında Kadınlar

SUNUŞ

Esra Akbalık

Cumhuriyetin yüz yıllık hikâyesi, yeni bir ulusun, o ulusu oluşturan toplumun ve bu yeni kimliğin mekânsal temsillerinin oluşturulmasının da hikâyesi. Bu sebeple, yüz yıllık cumhuriyetin binlerce yıllık bu kentteki hikâyesinin de aynı zamanda pek çok çatışma, birleşme, yerinden edilme, yerine geçme gibi çok katmanlı bir mücadeleyi ve inşayı barındırdığını ve bunun halen devam etmekte olduğunu söylemek mümkün.

Kamusal mekânlar, halen devam etmekte olan bu çatışma, inşa, sembolizm ve temsil pratiklerinin en net okunabildiği yerler olarak, farklı disiplinler tarafından ele alınan dinamik bir laboratuvar olarak tanımlanabilir. Bu noktadan hareketle, Cumhuriyet'in 100. yılında İstanbul'u anlamaya çalışırken, sempozyumun üçüncü oturumunda kentin sembolik değeri etrafında verilen iktidar mücadeleleri, meydanlar, sokaklar, görülenler, görülmesi istenmeyenler, görülmek için mücadele edenlerin sahnesi olarak kamusal mekânlar, değişen tanımları ve gündelik yaşamdaki anlamlarıyla farklı ölçeklerde ve çerçevelerde ele alındı. Bülent Batuman, Ebru Firidin, Neşe Gurallar ve Funda Şenol'un konuşmacı olduğu bu oturum, farklı disiplinlerin kesişim alanı olarak kamusal mekânın mimarlık, şehir planlama, iletişim, kent sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet ekseninde tartışılmasına olanak sundu.

Bülent Batuman, "*Kamusallığın Mekânsallığı: Kamusal Mekân Üzerine Bir Yapıçözüm Denemesi*" başlıklı konuşmasının kavramsal çerçevesini, Habermas ve Arendt'i takiple, idealleştirilmiş bir ilişki biçimi şeklinde ele alınabilecek ve demokrasi ile direkt ilişkili olarak yurttaşlar arasındaki müzakere alanını ifade eden kamusalılık ile devletin birebir karşılığı olan resmi ve formel bir yapılanma alanını ifade eden kamusalılık arasındaki çelişki üzerine tarif etti. Erken Cumhuriyet dönemi örnekleri olarak, Kızılay ve Taksim Meydanlarının benzerliklerine dikkat çeken Batuman, formel olarak inşa edilen ve ideal yurttaşın yaratılmasını da içeren bu temsil mekânlarının, gündelik yaşamın enformelliği içinde bozuma uğrayarak yeni anlamlar ve katmanlar oluşturduğuna dikkat çekerek, Gezi

3. Oturum

Parkı direnişini de bu bağlamda ele aldı. Gezi Parkı sürecinin politik bağlamını oluşturan otoriterlik ve sivil muhalefeti, yaygınlaşan küresel sağ popülizmden ve ona yönelik itirazlardan ayrı düşünülmeden ele alınması gerektiği konusu da konuşmanın önemli vurgularından biriydi. Kamusallığın soyut potansiyeline kıyasla daha somut ve kısıtlı bir anlam içeren müşterekler kavramı ile devam eden konuşmasında Batuman, kamusallığın pozitif taraflarını müşterekler tartışması içerisinde tutmanın bir yöntemini geliştirmek gerektiğini dile getirerek gelecek tartışmaların iki eksenle ele alınabileceğini önerdi. İdealize edilen kamusallığın dışladığı enformellik ile kamusal mekânı birbiriyle rezonans halinde olan ama merkezi olmayan mekânların ağı gibi düşünmenin imkânları olarak tarif edilen bu iki eksen önerisi, kamusal mekânı tüm yönleriyle ele almayı hedefleyen oturumun ilk konuşması olarak oldukça zengin bir kavramsal açılım sağladı.

Ebru Firidin, “*Kamusal Mekânlar, Gündelik Yaşam ve Simgesellik: Lefebvre’in Diferansiyel Mekânına Yeniden Bakmak*” başlıklı konuşmasında, Lefebvre’nin *Mekânın Üretimi*, Şehir Hakkı ve *Kentsel Devrim* eserlerinden hareketle, topografik ve normatif bir yaklaşımın aksine mekânın eylemsellik boyutuyla kurulmasına Taksim Meydanı örneği üzerinden yaklaştı. Lefebvre’nin daha özgür, eşitlikçi ve sosyalist bir toplumun mekânının nasıl olacağı tahayyülünden hareketle, mekân üretiminin siyasal iktidar tarafından güvenlik güçleri, kullanımın kısıtlanması, yok edilmesi gibi eylemliliğinin yarattığı gerilim, gündelik hayat ve kendiliğinden pratikler ile nasıl okunabilir sorusu, Taksim Meydanı’nın çizgisel ve döngüsel zamanı içinde gerçekleşen bazı örnekleri üzerinden ele alındı. Bir önceki konuşmada Batuman tarafından dile getirilen kamusal-lık ve müştereklik kavramlarının ortaklaştığı nokta olarak kolektiflik kavramını öneren Firidin, anlık ve kısa zamanlı müdahaleler olarak parka kurulan hamak ya da bir futbol takımı kupası yerleştirilmesini yorumlamasının ardından geçmiş zamanların aksine artık yasak olan yılbaşı kutlamaları ile her yıl engelle karşılaşılan 8 Mart Gece Yürüyüşü, Onur Yürüyüşü ve 1 Mayıs kutlamaları örneklerini meydanın döngüsel zamanına ilişkin değişimler olarak dile getirdi. 2021 yılında meydana inşa edilen Taksim Camii’nin rövanşist bir yaklaşımı ifade ettiğini ve yeni bir simgesellik yaratmak amacıyla inşa edildiğini söyleyen Firidin, mekânsal diyalektiğin tam da bu mücadele ve müdahale çatışması üzerinden şekillendiğini, kenti anlamının ve onu talep etmenin yolunun da tüm bu katmanları anlama çabası üzerinden gerçekleşeceğini ifade ederek konuşmasını tamamladı. Batuman’ın kamusallığın barındırdığı soyut ve idealleştirilmiş anlamları ve mekânın somutluğu üzerine sunduğu kavramsal başlangıcın ardından Taksim Meydanı’ndan güncel örnekler ile desteklenen bu sunum, hem gündelik olarak deneyimlenen bir kez daha kavramsal olarak tarifine hem de geleceğe ilişkin kent hakkı talebinin imkânlarına vurgu yapması açısından oldukça ufuk açıydı.

Batuman ve Firidin’in ardından, “*Son 25 Yılda Beyazıt Meydanı: Siyasal İslamın Sembol Mekân Talebi*” başlıklı konuşmasında Neşe Gurallar, siyasal İslam’ın damgasını vurduğu Cumhuriyet’in son 25 yılına odaklanarak Beyazıt Meydanı’nın siyasi İslam açısından anlamını tartışmaya ve sorgulamaya açtı. Firidin’in örneklediği Taksim Meydanı’nın, döngüsel zaman içinde deneyimlenen eylemlilikleri, kısıtlanmaları ve yeni simgesellikler inşa

edilme arzusuyla bir anlamda daha çok seküler bir kimliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Gurallar’ın, Taksim’in seküler kimliği temsil eden anlamına karşılık Beyazıt Meydanı’nın özellikle 1980’lerden sonra siyasal İslam tarafından sahiplenilen bir meydan olmasına yaptığı vurgu; kamusal mekânların barındırması gereken herkesin erişim ve temsiline açık müzakere alanları ideal tanımının da gündelik yaşam ve ideolojiler bağlamındaki pratik karşılığını örnekleyerek, yeni tartışmalara da açılım sağladı. Beyazıt Meydanı’nın, üzerinde gerçekleşen eylemler üzerinden tarihsel arka planını 1950’lerden başlayarak örneklerle sunan Gurallar, 1980 sonrasında alanın siyasal İslam tarafından bayraklaştırılmasını, dönemin bugüne kadar uzanan temsilcileri tarafından aktarılan söylemleri etrafında ele aldı. Turgut Cansever’in tam olarak hayata geçirilmeyen meydan projesinde, önerdiği ağaçlar ile üniversite kapısını perdelemeye çalışarak vurguyu camiye çekmeye çalışsa da bugün de meydanın kapı ile kurduğu güçlü mekânsal ve sembolik ilişki nedeniyle, bir anlamda Cansever’in bir anlamda kapı karşısında yenik düştüğünü dile getiren Gurallar, mekân üzerinden ideolojik sembolik anlam üretme tartışmasına, aktör olarak mimarı da dahil ederek oturumun çerçevesini genişletti.

Oturumun son konuşması, “Cumhuriyet’in Evi: Kamusal ile Özel Arasında Kadınlar” başlıklı sunumuyla Funda Şenol tarafından gerçekleştirildi. Cumhuriyet’in kuruluş idealleri sürecinde üretilen söylem ve imgelerde prototipleştirilen ve pasif / kurtarılmayı bekleyen kadına yapılan güçlü vurguya dikkat çeken Şenol, farklı dönemlere ait gazete ve dergilerde yayımlanmış görseller üzerinden bu söylem ve imgelerin nasıl üretildiğini tartışmaya açtı. Semboller, sokak ve meydan isimleri, anıtlar, abideler, heykeller aracılığıyla mekânın cinsiyetlendirildiğine dikkat çeken Şenol, kamusal-özel alan ayrımının feministleri rahatsız eden tarafının bu ayrımın nihayetsiz gibi görünen bir cinsiyet ayrıştırmasına ve kadınlar için ikincilleştirmeye, değersizleştirmeye vesile olması olduğunu aktardı. Kamusal-özel alan ikiliği üretiminde, kadının özel alan olarak tarif edilen eve sıkıştırıldığı ve kamusal alanın da din, aile büyüğü, yayınlar vb. araçlar ile kadını şekillendirmek üzere evin içine sızdığı vurgusu, kadın çalışmaları perspektifinden kamusal-özel alan tartışmalarını özetliyordu. Özel alan içinde yer alan otorite simgeleri, resimler, sembollerin yanı sıra, kamusal ile özel alan arakesitinde yer alan ve Şenol’un ara mekânlar olarak ele aldığı balkonlar, pencere ve kapı önleri gibi mekânlar, kadınların meşru olarak kamusal alanla temas edebilecekleri ve kamusal-özel alan ayrımını bir çeşit yapıbozumuna uğratabilecekleri eşikler olarak tartışmaya açıldı. Erken cumhuriyet döneminden günümüze kadar gelen bir tarihsel akış içinde, hem kadının özgür iradesi ile giriştiği özgürlük ve hak mücadelesi hem de devlet eliyle yaratılmaya çalışılan özgür kadın imajının yansımalarını aktaran Şenol, kadın hareketinin sokağı, kamusallığı talep etmesinin ve kamusal/özel alan ayrımının yapaylığına karşı durmanın önemine vurgu yaparak konuşmasını tamamladı.

Yaşamı kuran tüm dinamiklerin çakışma ve çatışma alanı olan kamusal mekânı ve kamusallığı hem kavramsal hem somut örnekler üzerinden hem de tarihsel bir perspektif içinde toplumsal cinsiyetin inşası eksenlerinden tartışmak, kendi içinde çok daha fazla açılıp tartışılması gereken olasılıkları da ortaya koymuş oldu.

KAMUSALLIĞIN MEKÂNSALLIĞI: KAMUSAL MEKÂN ÜZERİNE BİR YAPIÇÖZÜM DENEMESİ

Bülent Batuman

Benden önceki konuşmacılar Gezi Parkı davası sürecinden bahsettiler. Bu konu gündemimizde; ama bir taraftan bana soracak olursanız, bu oturumun teması gereği Gezi Parkından, Gezi Direnişinden ve onun kamusal mekânlarından zaten bahsetmemiz gerekiyor. Ben elimden geldiğince bunun üzerinden bir tartışma yapmaya çalışacağım: tarihsel bir tartışmayı getirip, bunu kamusal mekân üzerine bir kavramsallaştırmanın konusu ya da ilham noktası yapabilir miyiz diye soracağım.

Kamusal mekân meselesi bir taraftan aslında oldukça soyut bir şey. Öncelikle kamusal alan ve kamusal mekân arasında bir ayrımı gözetmek gerekiyor. Kamusal alan dediğimizde biraz daha soyut bir iletişimsel alanı, özellikle demokratik müzakerelerin cereyan ettiği ya da etmesi umulan daha soyut bir düzlemi anlamak gerekiyor; ama özellikle biz mekânla ilgilenen disiplinlerin insanları bunun fiziksel mekânla çok ilişkili olduğunun da farkındayız.

Burada mekânla ilişki meselesinin üstünden geçmemize gerek yok belki ama kamusal alanın üretiminde mekânın rolünün ne olduğu üzerine düşünmeye devam etmemiz gerekiyor gibi görünüyor. Çünkü tarihsel süreç aslında bu ilişkinin de dönüşümler geçirdiğini gösteriyor bize. Cumhuriyetin, yani ulus inşası sürecinin kamusal mekânına baktığımız zaman bunun tipik örneklerinden bir tanesi Taksim, bir tanesi de Kızılay. Bana öyle geliyor ki, erken cumhuriyetin mekânsallığına ilişkin, Ankara ve İstanbul'a ayrı ayrı değil de bir paralellik içerisinde bakmak oldukça öğretici. Baktığımız zaman, farklı birtakım dinamikleri olsa da iki mekân arasında aslında benzerlikler de var. İkisinde de mesela bir meydanı inşa etme arzusu, bunun ideal –Avrupalı örneklerine benzer bir mekânsal formasyonla, bir morfoloji ile diyelim oluşuyor olması, buraların böyle bir *tabula rasa* olarak hayal edilmesi, buradaki yurttaşlık pratiklerinin tek tip olması; bir burjuva toplumunun bireylerinin nasıl yaşamaları gerekiyorsa öyle yaşamaları, böyle bir

gündelik hayatın filizlenmesi umuluyor. Ama tabii bir taraftan da bu bir siyasal proje, ulus inşası; onun için de insanların vatandaşa dönüşmesi gerekiyor. Şimdi, vatandaşa dönüşmek tabii bir takım siyasal mesajların verilmesiyle olacak. Bir de tabii bu mesajların alınmasıyla, hatta doğru biçimde alınmasıyla olacak bir süreç. Bu mesajlar en başta anıtlar vasıtasıyla iletiliyor; bunu da yine iki meydanda da görüyoruz. Ama Taksim’e mesela baktığımızda şöyle bir zenginliği var, aslında daha inşaat sürecinde bir katmanlaşma var. Bir taraftan kavşağı düşünürseniz, yani anıtı bir odak olarak düşündüğünüz zaman –bunu zaten dönemin fotoğraflarında da görmek mümkün– o aslında bir odak oluşturuyor. Sonra Topçu Kışlası’nın ekleri olan yapılar yıkılıyor ve bir resmigeçit alanı oluşturuluyor. Alanın o dönemki adına baktığımızda Taksim Cumhuriyet Meydanı diye geçiyor. Sanki bir tanesi Taksim, bir tanesi Cumhuriyet Meydanı’yımış gibi... Yine Avrupalı örneklere öykünerek bir opera binası hayal ediliyor daha sonra AKM’nin olacağı yer. Bir de tabii Gezi Parkı takılıyor bu kompozisyona.

Şimdi böyle baktığımız zaman aslında burada kamusal mekânın ne olması gerektiğine dair bir kurguyu görüyoruz. Benzer bir durum Kızılay’da da var; bir tarafta Güven Anıtı var, Güvenpark var, karşısında Kızılay Parkı var. Tabii Gezi Parkıyla karşılaştırılmayacak kadar küçük belki ama sembolik önemi ondan az olmayabilir. Çünkü başkenttin göbeğinde inşa edilmiş bir alandan bahsediyoruz.

Biraz daha detaylı baktığımız zaman mesela Gezi Parkı ile ilgili ilk önerilerine Prost’un, birer sıra yapı görünür yeşil alanın iki yanında. O yapı sıralarının meydana bakan ucunda bir tarafta Halk Partisi, binası görünüyor –bunlar tabii inşa edilmiyor biliyorsunuz– öbürü de enteresan şekilde Kızılay binası. Yani böyle bir koşutluk görmek mümkün Ankara’daki Kızılay Meydanı’yla. Çünkü Kızılay da aslında enteresan bir kurum. Kahramanmaraş depremlerinde de tekrar gündeme geldi biliyorsunuz, “bu bir devlet kurumu değil aslında” denildi. Gerçekten de devlet kurumu değil ama devlet kurumu diyebileceğimiz kadar da resmi bir kurum. Aslında bir dernek ama çok özel... Bu örnek cumhuriyetin kamusalılığına ve onun sivilliğine de çok uyan bir örnek sunuyor bize; hem kurumsallığıyla hem de cumhuriyetin başlıca kamusal mekânlarının başköşesine gelip konmasıyla.

Şimdi o zaman kamusalılık dediğimiz şeyin bir taraftan devletle bir ilişkisi var. Özellikle ulus inşası süreçleriyle hayata geçirilmeye çalışılan bir kamusalılık için geçerli bu durum. Ama teorik olarak idealize ettiğimiz kamusalılık kavramını düşünürsek, Habermas ve Arendt gibi düşünürleri izleyerek, kamusalılık ideal bir ilişkilene biçimidir. Ve bu ilişkilene biçimini aşağıdan yukarıymış gibi düşünme eğilimindeyiz; yurttaşlar hakkını arıyor, bir takım demokratik fikirleri müzakere ediyorlar vesaire. Ama denklemin içine devlet girdiği zaman işler karışıyor. Sanki ideal kurguda devlet hiç yokmuş gibi; yurttaşlar birbirleriyle ilişkilenebiliyor. Ama gerçek olanda da devlet çok fazla varmış gibi; neredeyse devletin öteki adı kamu. Bu gerilim aslında Türkiye’deki –başka yerlerde de öyle tabii ama– kamusal mekân formasyonunu ve onun toplumsal yeniden üretimini çok belirleyen bir gerilim. Şunu vurgulamak istiyorum: Burada kamusal alanı devletten bağımsız varsayan liberal bir fanteziye düşmemek gerekiyor –zaten düşünmüyoruz

3. Oturum

Türkiye gibi bir yerde ama– bunun karşıtına da, yani devletin kamuyu belirleyen tek aktör olduğunu kabul eden bir çerçeve içinde düşünmeye de razı olmamak gerekiyor.

Cumhuriyet eliyle inşa edilen kamusal mekânın barındırdığı yaşantıya baktığımız zaman bunun politik bir yönü var. Yurttaşlara dönüşmesi beklenen bireyler, burjuva toplumunun ideal bireyleri olacaklar, öyle umuluyor. Öbür tarafta da bir sosyal yaşantı var; yani yaşam biçimleri, davranış kalıpları olarak. Bir tarafta yurttaşlık bilinci, bir tarafta sosyal alışkanlıklar yığını; ve bunların uyumlu bir şekilde bir arada olması bekleniyor. Ama tabii gündelik hayat bu formülasyonlara, bu projelere gelmiyor. Gündelik hayatın ele gelmezliği ya da bu sınırları tanımazlığı konusunda *enformellik* kavramını kullanabiliriz diye düşünüyorum. Çünkü bir taraftan, kamusal mekân çok formel bir şey aslında. Yani bir formasyon tarif ediyor, bir formasyon dayatıyor; yani bir disipline etme arzusu var mekânsal organizasyonun –ya da mekânsal projenin– ama hep onu aşındıran da bir enformellik var.

Sadece politika süreçleri açısından bile baksak, mesela Taksim’in politik mekân olarak öne çıkışı aslında neredeyse gerçekten düz anlamıyla Beyazıt’tan Taksim’e yapılan yürüyüşlerle, 50’lerde daha milliyetçi bir çerçevede, üstelik de devletin yürüncesindeki öğrenci hareketleriyle gerçekleşiyor. Öğrenciler Beyazıt’tan kalkıyorlar, Taksim’e yürüyorlar, Atatürk Anıtına çelenk koyuyorlar. Ve giderek, varılan nokta başlangıç noktasından daha önemli olmaya başlıyor. Buna paralel olarak da öğrenci hareketlerinin içeriği 60’lara doğru sadece Kıbrıs’la ilgili olmayıp başka bir şeyler olmaya başlayınca o da kontrolden çıkmaya başlıyor ve Taksim bugün algıladığımız anlamda bir siyaset meydanı, sadece siyasal mekân değil de bir siyaset meydanı –mecazi olarak da– haline geliyor. Yani bu dönüşüm, ya da bu oluşum, bir yandan aynıymış gibi görünen pratiklerin tekrarıyla; ama yavaş yavaş da öngörülmeven bir kaymayı içermeleriyle oluyor. Bu da, “enformelliğin aşındırması” dediğim şeyle yakından ilgili.

Kamusalığın ve kamusal mekânın önemli özelliklerinden bir tanesi formellikse, bir diğer özelliği de merkezilik. Bu merkez meselesi önemli; bugünden baktığımızda sorgulanmaya muhtaç bir şey ama 20. yüzyıl için çok geçerli bir şey. Henri Lefebvre’in kent hakkını tarif ederken, “kent hakkı merkeze dair bir haktır” demesinin mecazi olmayan bir tarafı da var. Çünkü genelde zaten kamusal mekân dediğimiz şey kentin merkezindedir, yani kentin merkezine ulaşmak, orada kendini var etmek, görünür kılmak bir hak olarak talep edilen bir şey.

Türkiye’deki kamusal mekânın gelişimine baktığımız zaman, merkeze dair, merkezi işgal etmeye dair arzunun aslında önce tahayyül düzeyinde ortaya çıktığını görüyoruz. Bunun benim en sevdiğim örneklerinden bir tanesi Ankara’ya dair bir örnek; Orhan Veli’nin –1947 olması lazım yayın tarihi– Altındağ diye bir şiiri var. Bir gecekondu tahayyülü ile anlatıyor:

*“Ne çamaşıra gidilir artık ne cam silmeye,
Bulaşksa kendi bulaşkları.
Bir çocukları olur nur topu gibi,*

*Elden düşme bir araba alınır,
Kızılay Bahçesi’ne gidilir hafta sonları,
Kumda oynasın diye küçük Yılmaz.
Kibar çocukları gibi...”*

Şimdi bu, tahayyül düzeyinde bir işgal aslında. Yani Kızılay Meydanı’nın, Kızılay Parkı’nın tahayyül düzeyindeki merkeziliği ve ayrıcalıklılığı ve buna dair, bunun parçası olmaya, bunu ele geçirmeye dair bir arzu. Bu örnek, aşındırma meselesinin aslında bireyler tarafından da benimsenen projelere dönüşebildiğinin bir göstergesi. Tabii açıkça aslında sınıfsal bir tahayyül bu, yani bunu genelleştirmemiz yanlış olmayacak.

Ama gündelik hayatın aşındırıcı enformelliğinin bir de şöyle bir boyutu var: Taksim Meydanı erken dönemde çok “nezih” bir ortam, fotoğraflardan, anlatılardan biliyoruz. 40’larda yine iki meydan arasında bu açıdan bir paralellik var; gündelik gazetelere baktığımız zaman hem Kızılay Meydanı’ndan hem Taksim’den böyle fotoğrafları görüyoruz gazetelerde: şık beyler, hanımlar, modern davranışlar içerisinde... Böyle bir ortam. 50’lerde –şimdi tarihi tam hatırlamıyorum ama– bir gazete haberi var: turist bir çift Taksim Meydanı’nda öpüştükleri için para cezasına çarptırılıyorlar. Gündelik hayatın enformelliğinin kamusalılığı ya da kamusalığın formel boyutunu aşındırmasının örneklerinden bir tanesi bu ve bu aslında çok politik. Yani öpüşmenin, meydanda öpüşmenin aykırılığı ya da yıkıcılığı; cezaya çarptırılıyorsa bu yıkıcı bir davranış demektir. Bunun politik bir boyutu var.

Şimdi bu tip örnekler tabii bir takım katmanlar olarak birikiyor, yani bu aşınma meselesi bizim bu meydanları, bu merkezleri, bu kamusal mekânları ve tabii onların barındırdığı kamusalılığı algılayış biçimimizi de dönüştürüyor. Yani biz giderek –bunu bir demokratikleşme süreci olarak da okumak mümkün, popülerleşme süreci olarak da okumak mümkün– kamusal mekânı devletten ve onun tarif ettiği formel kamusalıktan uzak algılamaya başlıyoruz. Çünkü öyle yaşamaya başlıyoruz, öyle yaşadıkça da algı biçimimiz dönüşüyor.

Bugüne doğru biraz daha hızla geldiğimiz zaman Gezi Direnişi de bize buna dair bir şeyleri söylüyor. Bizim kamusal mekân kullanımlarımız ve tahayyüllerimiz ile ilgili bir kırılmayı temsil ettiğini düşünüyorum Gezi Direnişinin. Gezi Direnişinin enteresan taraflarından bir tanesi bu geniş kamusal açık alanın barındırdığı mekânsal ayrımla ilgili. Düşündüğünüzde, aslında biz Gezi Direnişine kadar Gezi demiyorduk, Gezi Parkıyla da çok ilgilenmiyorduk. Çünkü o Taksim Meydanının bir uzantısı gibiydi, değil mi? Yani nümayiş olacağı zaman, bir miting, bir protesto olacağı zaman meydanda toplanılır, kimse gidip parkta toplanmaz. Eğer meydana çıkabiliyorsanız zaten meydana çıkarsınız. Ama orada yaşanan şey hem Gezi Parkı’nın kendisinin müdahale ve mücadele konusu olması ile ilgiliydi hem de yine bu enformellelikle ilgili bir tarafı vardı. Gezi Direnişini dönemin küresel ölçekli protesto dalgasından bağımsız düşünmemek gerekiyor. 2011–2013 arasında dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkan, bazı yerlerde bu Arap Baharı tabir edilen politik dönüşüm ya da altüst oluşlara yol veren protesto

3. Oturum

dalgasının bir parçası; içerik olarak da çok ilişkili, eşzamanlılık dolayısıyla etkileşimleri de görmek mümkün. Burada dikkat çekici olan bir nokta, bu protesto dalgasının mekânsal biçimi: kamp. Kamp çok enformel bir mekânsal biçim. Enformel bir mimari biçimin gelip kamusal mekânı işgal edişinin aslında bu enformel birikmenin bir sonucu olarak düşünülmesi gerektiğini söylemeye çalışıyorum.

O dönemki protestoların gündemimize soktuğu bir kavram daha var: Müşterek. Sabahki oturumlarda değinildi, müşterek kavramı bu süreçle birlikte öne çıkan bir kavram oldu. Müşterek kavramının bir taraftan kamusal mekâna dair başta formellik diye tarif ettiğim rijitliği ya da sınırlılığı aşmak yönünde bir boyutu var. Bu anlamda kamusal mekân tartışmasını olumlu anlamda genişleten bir işlevselliğe sahip. Ama bir taraftan sınırlılıkları da var. Çünkü “kamusal”ın soyutluğuna karşı “müşterek”in somutluğu pozitif belki ama o soyutluğun yarattığı bir evrensellik de var. Kamusal mekân dediğiniz zaman herkese ait kıyorsunuz. Burada “Herkes ait ama kime ait?” sorusunu sorduruyor müşterek kavramı; ama somut olduğu zaman da sınırlı bir şey tarif etmeye başlıyor. Çünkü tanımı gereği öyle. Müşterek ne demek? Aslında müşterek bir *kaynak*, o kaynağı da belli bir grup insan kullanıyor, onların ortaklaşa kullanımı söz konusu. Yani tarihsel olarak zaten tarifi bu, bugüne getirdiğimizde de kavramın böyle bir handikapı var. Kamusal’ın soyutluğuna karşı somut fakat kısıtlı bir tarifi var.

Son olarak, kamusal mekânların bugünkü durumuna değinmek istiyorum. Bizim Gezi Direnişinden sonraki dönemde yaşadığımız otoriterleşme süreci kamusal mekânların politik kullanımını ciddi ölçüde daralttı. Ama bunu da küresel bağlamdan ayrı düşünmemek gerekiyor. Zira otoriterleşmenin yaygınlaştığı, sağ hareketlerin yükseldiği, yabancı düşmanlığının, özellikle mülteciler üzerinden kışkırtıldığı bir dönemden geçiyoruz.

Bu, şu demek: kamusal mekânların politik mekân olarak kullanılamayışı meselesi sadece bizim AKP iktidarıyla yaşadığımız sıkıntının bir tezahürü olmayabilir, daha geniş bir şey olabilir. Onun için de bu kavramsal tartışmayı küresel düzeyde düşünerek sürdürmek önemli. Bana öyle geliyor ki, bu açıdan baktığımız zaman müşterek kavramıyla kamusal kavramını bir araya getirecek bir formül düşünmemiz gerekiyor. Yani bir taraftan kamusal kavramın o soyut ve o anlamda da evrensellik iddiasının bizden uzak düşüyor oluşunun pozitif taraflarını müşterekler tartışması içerisinde tutmanın bir yöntemini geliştirmek gerekiyor.

Burada iki şey bana önemli gibi geliyor, bunları söyleyip bitireyim. Bir tanesi bu enformellik meselesi; yani kamusal mekânın kavramından vaz geçmeden, kavramın idealize edildikçe enformelliği dışlayan tarafını sorgulamamız gerekiyor. İkincisi de, merkezilik meselesi. Kentlerin bu kadar büyüdüğü koşullarda biz gerçekten hâlâ merkezilikle, merkezi konumlarla ilişkilendirmeli miyiz kamusal mekânı? Bu soru da Gezi’den sonraki deneyimizden türüyor aslında. Parklarda süren forumlarda, ondan da öteye “her yer Taksim” sloganında somutlaşan bir şey bu. Kamusal mekânı birbiriyle rezonans halinde olan ama merkezi olmayan mekânların ağı gibi düşünmek mümkün müdür? Bu soruları sorarak bitirmiş olayım. Çok teşekkür ederim.

KAMUSAL MEKÂNLAR, GÜNDELİK YAŞAM VE SİMGESELLİK: LEFEBVRE'İN DİFERANSİYEL MEKÂNINA YENİDEN BAKMAK

Ebru Firidin Özgür

Teşekkür ederim, davetiniz için de teşekkür ederim. Açıkçası Bülent Hoca'nın girişi benim için çok iyi oldu, benim üzerinde duracağım bazı konulara da giriş yapmış oldu kendisi. Lefebvre çok tartışılan bir kişi, anlaması zor bir kişi de; her okuduğumda ben de farklı farklı şeyler buluyorum ve tekrar tekrar da okuyorum. Şimdi Lefebvre'in diferansiyel mekânına yeniden bakmak derken, Lefebvre'in Marksist bir yazar olarak hedeflediği o mekân kurgusu neydi ve bu diferansiyel mekân bize kamusal mekânlar bağlamında ne söylüyor, bunu tartışmak istiyorum. Bunu da en sonda Taksim Meydanı üzerinden yapacağım.

Neden Taksim? Çünkü Taksim simgeselliği çok yüksek bir yer, herkesin zihninde, toplumun belleğinde yeri olan bir meydan, bir kamusal mekân. O yüzden bunu Taksim'de izlemek iyi olacaktır diye düşündüm açıkçası. Kamusal mekâna nasıl bakalım, nasıl anlayalım? Genelde biraz önce Bülent Hoca'nın söylediği gibi mekânsal bilimlerle ilgilenen disiplinler normatif bir bakış açısını benimsiyorlar kamusal mekânlarla ilgili. Burada da birtakım kabuller var, mülkiyeti ve bakımı kamuda ise o mekân kamusaldır deniyor. Erişimi herkese açıksa demek ki kullanımı da herkese açıktır, bunun da adaletli ve çeşitliliği barındıran, kapsayıcı, bütün grupları içine alabilecek bir kullanım sunduğunu kabul ederiz deniyor ve simgesellik de bu anlamda çok katmanlı bir şekilde oluşabiliyor. Yani kişilerin kendi deneyimlerinden toplumsal belleğe kadar çok farklı simgesellikler olabilir.

Bu yaklaşımlar genelde Kurt Iveson'un da çalışmalarında söylediği gibi genelde topografik yaklaşımlar olarak ele alınıyorlar. Nedir topografik yaklaşım, örneğin Taksim Meydanı gibi harita üzerinde sınırlarını çizip işaretleyebileceğiniz, mülkiyeti belli, yani kamuda olan bir yer. Belli bir arazi yüzeyi, diyelim ki belli bir arsa kamusal mekân olarak işaretlenebilir.

3. Oturum

Ama bunun yanında bir de eylemsel yaklaşımlar var, ki kamusallığın biraz daha farklı bir boyutu. Topografik yaklaşımlar normatiftir ve bu normatif bakış birtakım modelleri de ortaya çıkartmış. Şimdi onlara tek tek giremeyeceğim ama o modeller de belirli normların çeşitli açılımlarını içeren, bakalım burası ne kadar kamusal diye ölçebileceğiniz birtakım ölçütleri, kriterleri veriyor. Burada temel nokta aslında bir sosyalleşme odağı olması. Yani kamusal mekân herkese açık, herkesin gidip kullanabileceği bir yer, sanki Şirinler köyü gibi; herkes çok mutlu, çok mesut, gitsin eğlensin, rekreasyonuna baksın, ailece, tek başına ya da sevdikleriyle zaman geçirsin. Ama gerçek böyle mi? İşte bu sosyalleşme odaklı yaklaşımlar kamusal kavramının ne olduğunu, mekânın kendi niteliklerini, kendine has niteliklerini yeniden düşünmeyi gerektiriyor aslında. Çünkü eylemsel yaklaşımlara baktığımızda da şunu görüyoruz: Orada bir kamuya hitap etme meselesi var, yani ifade özgürlüğüyle tanımlanan bir durumu gösteriyor bize. Yani toplumu ya da belli kesimleri ilgilendiren farklı konulardan bahsediyoruz. Bu farklı kamular toplumsal meseleleri tartışıyorlar, kamuoyuna getiriyorlar ve bu bir tartışma ortamı oluşturuyor ve bu tartışma ortamı da aslında ifade ortamları. İfade ortamının mekânsal boyutu aslında geride kalabilen bir boyutu. Çünkü biz o tartışmayı çok farklı yerlerden duyuyoruz, basın-yayın yoluyla duyuyoruz, görsel medyadan duyuyoruz, sosyal medyadan duyuyoruz, orada yazıyoruz, çiziyoruz, bir şeyler yapıyoruz. Kamusal alan fikriyle bizi buluşturan bir yaklaşım, eylemsel yaklaşımlar. Çünkü bu aslında politik katılım odaklı bir yaklaşım biçimi. Dolayısıyla kamusal mekânlara bakarken, politik katılımın sağlanabilmesi için kamu otoritesinin rolünü de görmemiz gerekiyor. Yani kamusal mekân derken kamuya ait, kamunun bakımını yaptığı bir yerden bahsediyoruz ama kamu otoritesi bu mekânları kimin, kimlerin, nasıl, ne zaman, ne amaçla kullanabileceğini de belirlemiş oluyor aslında. Bunu birazdan Taksim’de göreceğiz zaten.

Şimdi gelelim Lefebvre’ye, Lefebvre’in ünlü *Mekânın Üretimi* eserine. Bu konuşmayı hazırlarken sadece *Mekânın Üretimi* değil, gündelik hayat çalışmaları, *Kentsel Devrim ve Şehir Hakkı* kitaplarından da bolca yararlandım tabii ki. Herkesin çok sevdiği ve analiz yöntemi olarak kullandığı üçleme var: Algılanan hayat, yani mekânsal pratik; bu aslında mekânın gündelik hayat kısmı. Lefebvre bunu şöyle tanımlıyor: Örneğin banliyöde yaşayan birinin kente giderken deneyimlediği bütün mekânları içeren, gündelik hayattaki deneyimlerinin toplamı olan bir kavramdır diyor. Mekân temsilleri ya da tasarlanan mekân, iktidarın mekânı, biz de tam burada devreye giriyoruz şehir plancıları, mimarlar, peyzaj mimarları olarak. Burada söz konusu olan mekânın tasarlanan boyutu ki bu simgeselliği de içinde barındıran boyut. Bir de temsil mekânları var. Bu da yaşanan mekân; yani toplumun kurduğu anlamlar, simgeler, kullananın mekânı, orada yaşayanın mekânı. Buna Lefebvre, Habitus da diyor aslında.

Ve şunu söylüyor aslında Lefebvre, “*Bir yanda genel, yani tasarlanan mekân, diğer yanda parçalı yaşanan mekân yoktur. Mekân aynı zamanda tasarlanan, algılanan, yaşanan şeydir.*” Yani biz aslında bir kamusal mekâna bakarken bunları ayırdığımızda aslında mekânı anlamış olmuyoruz. Tam da işte Lefebvre’in bunu kavramsallaştırması, diferansiyel mekâna giden hipotezi ortaya atmak için, o kavramsallaştırmayı sağlamak

için bu ayrıma gidiyor ama sonra onları topluyor bir araya. Bunların hepsini bir arada almamız gerektiğini söylüyor. Çünkü mekân çelişkilerden bağımsız değildir, orada bütün çelişkileri görebiliriz. Biraz önce Gül Hanım da söyledi, o çelişkilerin nasıl ortaya çıktığını da mekânla tespit edebiliriz.

Lefebvre’in diferansiyel mekân yaklaşımını ele almak zor, bu denemeyi bütün bu çalışmalarla biraz indirgemeci bir yaklaşım olarak görebilirsiniz ama benim süzebildiğim, sadeleştirebildiğim hali bu. Lefebvre, tabii ki çok kapsamlı bakıyor mekânın üretimine,

kültürden tarihe, teknolojiye, ideolojiye, sanata vesaire değinerek kenti anlamaya çalışıyor; kentin içindeki dönüşümü, değişimi, diyalektiği anlamaya, açıklamaya çalışıyor. Ama burada iki tane önemli izlek var benim süzebildiğim; bir tanesi gündelik yaşam boyutu, bir tanesi de mekânın çelişkileri dediği boyutu.

Gündelik yaşamı çizgisel zaman ve döngüsel zaman olarak ele alıyor. Çizgisel zaman, işte bildiğimiz “ben 1974 yılında doğdum, 2023’teyiz, 49 yaşımdayım, başıma şunlar geldi” diyebileceğimiz zaman kesiti aslında. Döngüsel zaman ise ritimleri oluşturan zaman; yani hafta içi-hafta sonu, yaz-kış, bayram seyrarı, merasimler, kutlamalar vesaire; bunlar döngüsel zamanı oluşturuyor bütün zaman birimleri içinde. Bunlar içinde toplumsal anlamlar ve simgesellik kuruluyor. Yani toplumsal mekân ve kent hakkına vardığımız yer, aslında bu gündelik yaşamın kentle, mekânla, mekânın yeniden üretimle, o yeniden üretimin içindeki dinamiklerle nasıl buluştuğu. Yani kent hakkı derken Lefebvre insanların mülkiyetten bağımsız olarak barınma, yaşama, bir yerde bulunma ve ona sahip çıkıp yeniden dönüştürme hakkından bahsediyor ve bunun mekânın çelişkileriyle ortaya çıktığını söylüyor. Burada da kullanım değerine

Görsel 1. Hamak kuran turist.
(<https://www.ntv.com.tr/video/turkiye/taksim-meydanina-hamak-kurdu,TcULmUIILUOKSB3YNh3EnA>)

Görsel 2. Atatürk Olimpiyat Stadında oynanacak Şampiyonlar kupası.
(<https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/taksim-meydanina-dev-kupa,sltZiYrYsEqNI8M1yfsolA/E6yZmXJ750G3nEn4FhJiwA>)

3. Oturum

karşı değişim değeri bir boyut. İkincisi, iktidar ve simgeselliğin yeniden kurulması; yani toplumun farklı kesimleri için farklı simgesellikler barındıran bir yerde iktidar da kendi simgelerini oraya dayatabiliyor.

Görsel 3. Trabzonsporlu taraftarlar Taksim'de şampiyonluk kutladı.

(<https://www.ntv.com.tr/sporskor/trabzonsporlu-taraftarların-taksimde-sampiyonluk-coskusu,zTiDhjapUS-y3u4IwvIZvQ>)

Görsel 4. Taksim'de pandemi nedeniyle yılbaşı kutlamaya izin yok.

(<https://www.gazeteduvar.com.tr/taksimde-sampanyali-milenyum-kutlamasından-yilbasında-ev-hapsine-haber-1508806>)

Bir de kentin yapıt ve ürün hali arasında yaptığı ayırım var. Yapıt olarak kent, tarihin belli bir döneminde kentin o toplumun en iyi bileşenleriyle, olabileceği en iyi şekilde ortaya çıkmış olan hali diye özetlenebilir belki; ürün olarak kent ise seri üretime referansla söylediği yeniden kopyalanabilir, başka bir yerde yeniden yapılabilir, bizim şu an içinde yaşadığımız kentler gibi; projeleri oradan kopyalayıp buraya yapıştırabileceğiniz, birbirine benzer mekânların tekrar tekrar üretildiği kent; kendine has nitelikleri olmayan kenti anlatıyor. Bu durum ürün olan kentle yapıt olan kent arasındaki çelişkiyi oluşturuyor.

Çelişkili mekândan diferansiyel mekâna giderken Lefebvre'in vurgu yaptığı konu şu: Yapıtta, kent hakkına ve toplumsal anlama nasıl ulaşılır? Burada da aslında kapitalist toplumdan özgürleşen topluma ilerici bir tavır görüyoruz. Aslında Lefebvre'in aradığı, varmaya çalıştığı sosyalist bir mekânın, daha eşitlikçi, daha özgür bir toplumun ve o toplumla beraber mekânın nasıl oluşabileceği. Bununla ilgili de şunu akıldta tutmakta fayda var: "*Siyasal iktidar*" diyor, "*toplumsal ilişkilerin yeniden üretim yeri olarak mekânı yeniden üretir.*" Yani kendisi doğrudan mekânı üretmez ama o mekânın kullanım biçimlerini denetleyecek, o mekânı yeniden inşa edecek, o mekânı yeni kullanım biçimleriyle tanımlayabilecek araçlara sahiptir. Bunu bazen polis gücüyle yapar, bazen sermaye ile

işbirliğiyle yapar, kullanım değerinin yerine değişim değerini koyar vesaire. Sonuçta siyasal iktidarın böyle bir yapısı ve gücü var. Ve diyor ki: “*Toplumun dönüşümü, mekâna sahip çıkmayı ve mekânın kolektif idaresini gerektirir.*” Mekânın idaresinde kolektifliğin tartışılması belki biraz önce Bülent Hoca’nın tartıştığı, kamusalla müşterek arasındaki

ilişkide kolektifliğin nasıl kurulabileceğine dair konulardan biri olabilir diyebilirim, yeri gelmişken.

Gelelim Taksim Meydanı’na. Taksim Meydanı tabii tarihi geçmiş açısından çok derin ama biraz önce saydığım kavramlar üzerinden kamusal alana da atıfta bulunmak için gazete haberlerinde yaptığım tarama ile birtakım örnekleri buldum ve kullandım. Gündelik hayatla ilgili şöyle bir haber buldum mesela. Bizim kendi gündelik hayatımızda Taksim Meydanı, ulaşım, buluşma, rekreasyon gibi birçok açıdan yer bulurken, bir başkasının tatil zamanında hamak kurabildiği bir yer olabiliyor. İşte gündelik hayatı sekete uğratan eylemlerden bir tanesi haline geliyor bizim için. Çünkü bizim düzenli ritmimizde hamak kurmak diye bir şey yok. O yüzden de bir haber değeri taşıyor bu ama mekânı kullanmak açısından da bana ilginç geldi açıklası. Bu anlık bir şey tabii ki, her an olan bir kullanım biçimi değil.

Yine çizgisel zaman içinde, 2023’teki Şampiyonlar Ligi maçında, Atatürk Olimpiyat Stadı’nda oynanacak bir maç için Taksim Meydanı’na herkes görsün diye, bir farkındalık yaratmak için bir kupa maketi konmuş. Bu da bir kutlama ve davet olarak düşünülebilir ve bu da anlık olarak (yerel) iktidarın orada dikkat çekmeye çalıştığı bir toplumsal etkinlik. Yine benzer şekilde Trabzonsporlu taraftarlar -Trabzon neresi, Taksim neresi ama-

Görsel 5. Taksim’de yılbaşı kutlamaya izin yok. (<https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/12/20/taksimde-yilbasi-kutlamasi-yapilmayacak>)

Görsel 6. 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü yürüyüşü yasaklandı. (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60669033>)

3. Oturum

Taksim’de gidip kutlama yapmışlar. Bu, Trabzonspor’un ve belki de Taksim’in çizgisel zamanı içinde yine anlık bir olay olarak değerlendirilebilir.

Döngüsel zamanda ise kırılmalar var. Çünkü Taksim Meydanı’nı yılbaşının kutlandığı yer olarak da bildirdi yaşı yetenler ama şimdi böyle bir şey olmuyor orada. İşte bu iktidarın mekân dönüştürmesi, belli kullanım biçimlerine izin vermesi, bazılarını dışlamasına bir örnek. Burada bir kutlamaya müdahale olduğunu görüyoruz. Tabii buradaki neden, yani kutlamanın engellenmesinin nedeni bu dönemde pandemiydi, bu 2020

Görsel 7. Onur Yürüyüşü basın açıklaması.
(<https://www.gazeteduvar.com.tr/onur-yuruyusu-sunde-taksimde-polis-ablukasi-gozaltilar-var-haber-1624363>)

Görsel 8. Taksim’de 1 Mayıs engellendi.
(<https://tr.euronews.com/2022/05/01/1-may-s-taksim-meydan-na-girmek-isteyenlere-polis-mudahale-etti-cok-say-da-kisi-gozalt-na->)

yılına ait bir haber. Ama üç yıl öncesi-ne gittiğimizde de benzer bir şey görüyoruz, yani pandemi bahane olmuş ama Taksim’de yılbaşı kutlaması yapılmayacak ve bunun için İstiklal Caddesi ile Taksim Meydanı’na girişlerde, Karaköy, Cihangir ve Talimhane ile Tarlabası’ndan girişlerde önlemler alınacak diyor. Yani Taksim Meydanı’na erişimi kısıtlayan, gündelik hayata müdahale eden bir müdahale biçiminden bahsediyoruz burada, iktidarın kendi araçlarıyla oluşturduğu. Bunun gerekçesi neydi, onu bilmiyorum tabii ki.

8 Mart yürüyüşü; döngüsel zamanlı bu yürüyüşler her zaman Taksim’de yapılırdı ancak Feminist gece yürüyüşü Beyoğlu Kaymakamlığı tarafından yasaklanmış 2023 yılında. Ama burada müdahalenin yanında mücadeleyi de görüyoruz. Çünkü tam da çelişkili mekân dediğimiz şey, o müdahale ve mücadele diyalektiği içinde kurulan bir şey. Yani orada engellerseniz, biz de en yakın yerde, Cihangir’de toplanacağız diye mücadelesini ortaya koyan bir kamudan bahsediyoruz 8 Mart konusunda.

Benzer şekilde Onur Yürüyüşü biliyorsunuz belli kesimlerin çok tepkisini çeken bir etkinlik. Burada da müdahaleye karşı mücadelenin yine diyalektik olarak ortaya çıktığını, yılbaşındaki

Görsel 9. Taksim’de 19 Mayıs töreni.
(<https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/taksim-cumhuriyet-anitinda-19-mayis-toreni,A4a4jdJTv0iKu-gAqwiX-CQ/JRWHH1FYHE6uMUBnbMjGhg>)

Görsel 10. Taksim’de 14 Mart Tıp Bayramı.
(<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/taksim-meydanina-celenk-birakmak-isteyen-istanbul-tabip-odasi-uyelerine-polis-mudahalesi-bu-ne-rezilliktir-ya-utan-1915818>)

kapatmalara bunun benzemediğini, eylemin ve engellenmenin siyasi karakteri dolayısıyla burada görebiliyoruz. Yine de bir şekilde LGBTİ+ bireyler kendi yürüyüşlerini istedikleri şekilde yapmasalar da basın açıklamasını başka bir yerde yapabilmişler. Ama hedef her zaman Taksim-İstiklal Caddesi ve onun simgeselliği üzerinden orada bulunmak, kitleyle orada buluşmak aslında.

1 Mayıs tabii ki Taksim tarihinin önemli yapıtaşlarından bir tanesi, 1 Mayıs önemli Taksim için. Ama sene olmuş 2022, haberde; “Taksim Meydanı’na girmek isteyenlere polis müdahale etti, çok kişi gözaltına alındı” diyor. Dolayısıyla burada da yine bir müdahale ve mücadele olduğunu görüyoruz. Engelleyeceğiz demişler, yine de insanlar oraya gitmiş, gözaltına alınıyorlar ama yine de oradalar; bir şekilde o meydana sahip çıkmak, onu kolektif hale getirmek ve o simgeselliği orada yeniden yaşatmak ve bunu bir taraftan da toplumsal bellekte sağlamlaştırmak için her sene görmeye alıştığımız, ne yazık ki alıştığımız görünümler.

Döngüsel zaman içinde bir de merasimler var. Bunlara merasim dedim çünkü 19 Mayıs, 29 Ekim vesaire; Taksim Meydanına gidilir, çelenk bırakılır, bunlar son derece toplumun uzlaştığı, kimsenin karşı çıkmadığı ve belki de görev olarak yapılan birtakım etkinlikler. Bunların mekânı da Taksim Meydanı diyebiliriz.

Döngüsel zamana bir diğer müdahale örneğini göreceğiz. Bu örnek belki de

3. Oturum

her sene aynı yerde yapılmayan, diyelim ki tiyatro sanatçılarının Kadıköy’de toplanıp Dünya Tiyatrolar Günü’nde Kadıköy’de yürümesi gibi bir örnek. Biliyorsunuz doktorlar pandemi döneminde çok fazla hırpalandılar, yoruldu ve kendi haklarını elde etmek için 14 Mart’ta, Tıp Bayramı dolayısıyla bir etkinlik yapmak istiyorlar, yapmak istedikleri etkinlik de Cumhuriyet Anıtına çelenk bırakmak ve basın açıklaması yapmak.

Görsel 11. Gezi’nin 4. Yılında Gezi Parkı ve Taksim Meydanı kapatıldı.
(<https://www.evrensel.net/haber/321752/gezi-direnişinin-4-yili-taksim-ve-gezi-parki-kapatildi>)

Görsel 11. Taksim Camisi açıldı.
(<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56987490>)

Aslında biraz önceki merasimden çok da farkı olmayan bir şey ama bu etkinliğe müdahale ediliyor ve ileri yaşta bir doktor yerlere düşüyor, bu durum da toplumun tepkisini çekiyor. Bunun da görünürlük kazandığı yer yine Taksim, orada bulunmanın anlamı bunun haber olabilmesi. Tam da işte Taksim Meydanı’nın barındırdığı anlamlarla ilgili bu görünürlük.

Gezi Parkının savunulması tabii ki çok önemli, Taksim’in tarihinde belki de en önemli etkinliklerden, eylemlerden birisiydi, kent hakkını savunan kolektifliği ortaya çıkartan eylemlerden birisiydi belki. Dördüncü yıl dönümü nedeniyle yapılacak eylemlere engel olmak için Taksim Meydanı ve Gezi Parkı bariyerlerle kapatıldı. Biraz önce kamusallıkla ilgili normatif modellerle bakınca diyorduk ki: İşte park kamusal, herkese açık, herkes gidebilir ama kamu otoritesinin böyle bir gücü var, yani kamu otoritesinin bir parkı, bir meydanı kapatmak ve yasaklamak gibi yaptırımları oluyor. Bu mücadele ve müdahale diyalektiği belki de hiç bitmeyen bir süreç ve tam da işte kent hakkını elde etmek, kent hakkını kurmak, savunmak için de anlamı son derece büyük.

Tasarlanan mekâna baktığımızda 2021 yılında iktidarın simgesi olarak Taksim Meydanı’ndaki cami açıldı, bu da çok tartışılan konulardan bir tanesiydi. Bu bana bir rövanşist yaklaşım

gibi geliyor. Yani Taksim’in kimliğini ve Taksim’in içinde barındırdığı potansiyeli başka bir şeye dönüştürmek için başka bir simgesellik düzlemi kurulmak istenmiş gibi geliyor. Ama bu rövanş üzerine şunu söylemek mümkün: Mücella aramıza hoş geldi, Can ve Tayfun’a en kısa zamanda kavuşmayı diliyoruz. İşte tam da mücadele diyalektiktir; bu iş burada bitmeyecek, o mücadele hep olacak. Çünkü kent mekânı eğer bütün bu çelişkilerin mekânıysa Taksim Meydanı da bize bunu söyleyecek, kent hakkını savunmanın önemini simgeselleştirecek. O yüzden de sonuç olarak şunu söylüyorum:

Bizim mekânsal olarak baktığımız şeyin içindeki o farklı anlam katmanlarını anlamak, o mücadeleyi, o çelişkileri, o çatışmaları kavramak, mekâna bakışımızı da, kent hakkına bakışımızı da biraz daha değiştirebilir diyorum. Teşekkürler.

SON 25 YILDA BEYAZIT MEYDANI: SİYASAL İSLAM'IN SEMBOL MEKÂN TALEBİ

Neşe Gurallar

Türkiye Cumhuriyetinin tarihi 10., 25., 50. ve 75. yıllarda kutlandı, değerlendirildi, eleştirildi ve yorumlandı. Son kritik 25 yıl henüz bu değerlendirmelerden payını alamadı. 100 yıllık Cumhuriyet'in son 25 yılına ise siyasal İslam damga vurdu. Bu çalışma, önceliği son 25 yıla ayırarak Beyazıt Meydanı'nın siyasal İslam açısından anlamını tartışmaya ve sorgulamaya açmaktadır.

İslamcı siyaset iktidarını sağlamlaştırdıkça kendi geçmişine bakmak, tarihini yazmak ve sembollerini kurmak için özel bir çaba ve emek harcamaya girişti. Bunun en bariz örneklerinden biri Beyazıt Meydanı üzerinden gerçekleşmektedir.

Beyazıt Meydanı'nın her siyasal grubun gösteri ve yürüyüşlerde tercih ettiği tarihi bir cazibesi vardır. Siyasal İslam ise, Beyazıt Meydanı'na tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak tek başına sahip çıkma gayretindedir. Bu konuşmada İslamcı hareketin Beyazıt Meydanı'nı sembolikleştirme gayretine işaret edilecektir. Bu kutuplaşmacı ve ötekileştirici mekân ve tarih algısı, Fatih'i arzu ettiği kadar siyasal bir röper noktası haline getiremeyişine hafif bir burukluk ile hayıflanırken, Beyazıt Meydanı'nı bayraklaştırarak kucaklamakta, Kadıköy ya da Taksim'i ise kendi ahlaklarına ve ideolojilerine uygun olmayan mekânlar olarak etiketlenmektedir. Beyazıt Meydanı'nda gerçekleştirdiği başörtüsü protestolarını tarihsel bir dönüm olarak algılamakta ve Meydan'a sembolik bir değer vererek sahip çıkmayı istemektedir. Oysa kamusal bir mekân olarak meydanlar, farklı toplumsal kesimleri kapsayacak, ama hiçbir tekil grup tarafından sahiplenilemeyecek ortak mekânlardır. Mekânlara yüklenen ideolojik anlamlarsa tarihseldir. Mekânların belirli ideolojilerin sembolü haline gelişi o ideolojilerin ömürleri ile sınırlıdır. Beyazıt'ın, siyasal İslam tarafından sembolleştirilmesi de zamanın testine tabidir.

Turan Emeksiz’den Müslüman Gençlere Siyasi Bir Nümayiş Alanı Olarak Beyazıt Meydanı

Cumhuriyet Döneminde Beyazıt Meydanı’nın hafızalarda en çok yer eden şekli Asım Kömürcüoğlu’na atfedilen Havuzlu dönemidir. Meydan, Menderes’in başlattığı dönüşümler sırasında ortadaki Havuz kalkar, Simkeşhane’nin yarısı ve Hasan Paşa Hanı yıkılır. Sedat Hakkı Eldem’in emeğine karşılık proje bedelini istediği ama uygulamadan da şikâyetçi olduğu ilk müdahale 1957-58’de başlamış idi.¹ Sedat Hakkı’nın trafiği Vezneciler’e bağlayan bu kararının uygulandığını döneme ait fotoğraflardan görebiliriz. Bu şekli ile bir trafik kavşağı olarak meydan yaşamaya devam edebilirdi. Ama yeni bir proje arayışına girilir, Högg ve Piccinato’nun önerilerinin ardından Cansever’in tasarımında karar kılınır.² Turgut Cansever’in ihtilalden hemen önce Nisan 1960’da devreye girmesi ile yeniden inşaatlar başlar. Cansever’in tasarımının en önemli iddiası Kapı’nın simetri aksını ve alan üzerindeki hâkimiyetini³ yok etmektir. Kapı’nın önündeki set ve ağaç kümesini Kapı’yı perdelemek için tasarlar. Ancak istifaya sürüklenen Cansever’in önerisi de 1964-65 yıllarında yarım kalır. Beyazıt Meydanı’na son müdahale Deniz Çalış Kural ve Ali Kural’ın ortaklığında olan UrbAr’in projesi ile 2020-22 yılları arasında gerçekleşti.

Son yirmi beş yıla odaklanmadan önce, Beyazıt Meydanı’nın kamusal bir mekân olarak siyasi tarihimizdeki yerini hatırlamakta fayda var. Beyazıt Meydanı 1960’larda önemli bir siyasi arena olmuştur. Cumhuriyet tarihi boyunca Beyazıt Meydanı’nda gelişen politik olaylardan en kritiği 28 Nisan 1960’da Demokrat Parti’nin Tahkikat Komisyonu kanununa karşı üniversite öğrencilerinin protestosudur. Turan Emeksiz adlı bir öğrenci gösteriler sırasında polis tarafından vurulur. Nâzım Hikmet’in *Beyazıt Meydanı’nda Ölü* şiirini Turan Emeksiz için yazdığı kabul edilir. Alana sevk edilen ordu, öğrencilerden yana tavır alır. Protestolar diğer şehirlere dağılır. Ankara’da 555K olarak bilinen eylem örgütlenir. “Hürriyet İsteriz” sloganları atılan ve Turan Emeksiz’in ölümü ile sonuçlanan 28 Nisan, 27 Mayıs Askeri Darbesinin işareti olarak kabul edilir. 27 Mayıs Darbecileri daha sonra meydanın adını Hürriyet Meydanı olarak değiştirecektir. Meydan’ın darbe ile değiştirilmeye çalışılan ismi, yine bir darbe ile 12 Eylül’den sonra Beyazıt’a dönecektir. 16 Şubat 1969 tarihi de Beyazıt meydanının politik hafızadaki yeri için önemlidir. 6. Filoyu protesto etmek isteyen gençler Beyazıt Meydanı’ndan Taksim’e doğru yürüyüşe çıkar ve Taksim’de Kanlı Pazar olarak tarihe geçen olaylar yaşanır. Beyazıt Meydanı’nın solun tarihinde önemli bir meydan olması 16 Mart

1. Sedat Hakkı Eldem ve Turgut Cansever arasındaki çatışmanın gelişimi ve detayları için bkz. Gurallar, N., “Beyazıt Meydanı’nın Yüzyıllık Biçim Arayış Öyküsü: Eldem ve Cansever Çatışmasından UrbAr’a” *Arredamento Mimarlık*, 74-77, 361 (2023).

2. 1960’ların meydan tartışmaları ve Beyazıt’a önerilen projeler için bkz. Neşe Gurallar, “Bir Cumhuriyet Dönemi Tartışması, Meydan ya da Park? Kamusal Mekânın Dönüşümü: Beyazıt Meydanı” *2000’den Kesitler II: Cumhuriyet’in Mekânları / Zamanları / İnsanları, Doktora Araştırmaları Sempozyumu*, 53-68, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Dipnot Kitabevi, Ankara, 2010.

3. II. Mahmut döneminde Beyazıt Camisi dış avlusunun yıkımı ve bugün Üniversite’ye ait olan Seraskerlik Kapısı’nın tarihi için Bkz. Neşe Gurallar, *Transformation of A Public Space In the Nineteenth Century Istanbul: Beyazıt Meydanı*, Doktora Tezi, METU,2003. Ayrıca kitap olarak yayımı için bkz: Neşe Gurallar, *Emergence of Modern Public Space from a Traditional Mosque Courtyard, Istanbul, Beyazıt*, Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2009.

3. Oturum

1978 yılında yedi öğrencinin ölümü ile sonuçlanan Ülkücü oldukları bilinen gençlerin bombalı saldırısına dayanır. Her yıl 16 Mart'ta solcular bu olayı hatırlatmak ve adalet talepleri ile Meydan'da toplanmaya devam etmektedir.⁴

Ülkücüler için Beyazıt Meydanı'nın önemi ise 16 Mart örneğinde olduğu gibi solcular ve Ülkücüler arasındaki çatışmalarla ilişkili olarak ortaya çıkıyor. Nihat Çetinkaya'nın Meydan'da silahlı fotoğrafı önemli bir örnek.⁵ Beyazıt Meydanı'ndaki kahvehaneler de Ülkücüler için önemli görülüyor. Abidin Dino'dan Necip Fazıl Kısakürek'e farklı cephelerden entelektüelleri bir araya getirmiş olmasına rağmen, Küllük Kahvesi Ülkücüler için önemli bir röper noktası olarak kabul ediliyor.⁶ Ülkücüler de çoğunlukla Beyazıt'tan Taksim'e yürüyüşler düzenliyor.⁷ Beyazıt Meydanı'nda afiş asarken vurulan İsmail Tıgılı Ülkücü hareketin hafızında yer eden bir isim.⁸ Ülkücülerin siyasi gösteri ve protesto kültürünün solcular ve İslamcılara nazaran daha az gelişmiş olduğu, diğer iki siyasi gruptan daha az planlı oldukları ve daha fazla refleksiv davrandıkları söylenebilir.

Siyasal İslam'ın Beyazıt Meydanı'ndaki etkinlikleri ise 1980'lerin sonlarında başlıyor. 1990'larda YÖK protestolarının yanı sıra başörtüsü direnişleri Beyazıt Meydanı'nı aklı getirirdi. Beyazıt Meydanı'nı İstanbul'un diğer meydanlarından ayıran en önemli özelliklerinden biri çevresini saran büyük odaklardır: İstanbul Üniversitesi ve Beyazıt Camisi. Her iki odak da meydanın kullanımını artıran kalabalıkları çeşitli sebeplerle ve farklı ritimlerde kendisine çeker. Üniversite'ye geliş ritmi çoğunlukla zamana dağınık ve yayılırken, Camiye gelenler cenaze törenleri, Cuma namazları gibi düzenli rutinlerde ve belirli saatlerde bir araya geliyor. Bu iki tür kalabalığın karşılıklı eylemliliği, Beyazıt'ı Taksim ya da Sultan Ahmet'ten ayırmakta ve Beyazıt Meydanı'nın son 25 yıllık siyasi tarihimizde yerini artırmaktadır. En genel hattı ile, üniversite öğrencilerinin başörtüsü direnişinin Caminin kalabalığı ile uyumlu bir denklem kurduğunu söyleyebiliriz.

Bugün, siyasi İslam, kendini değerlendirirken, Beyazıt Meydanı'nı bir sembol haline getirmekte ve başörtüsü direnişini İslamcı hareketin miladı olarak görmekte. 2012 yılında *Doğru Haber* adlı Internet sitesinde yayımlanan bir yazı İslamcı siyasetin Beyazıt'ı sembolleştirişinin en net örneklerdendir.⁹ İslamcı bir müzisyen Eşref Ziya Terzi'nin *Beyazıt Meydanı'nda* adlı parçası da bu sembolleştirme çabasının sanatsal ürünü olarak görülebilir.¹⁰ Şarkının sözlerinde geçen yılmamak, yıkılmamak, dirençlilik teması dikkate değer.

Bu konudaki en kapsamlı yayına ise 2 Ağustos 2017 tarihinde rastlamak mümkün. Beyazıt Meydanı'ndaki eylemleri örgütleyen dört "aktivist" Hamza Türkmen, Kazım

4. <https://www.indyuturk.com/node/617176/haber/45-y%C4%B1l-sonra-16-mart-katliam%C4%B1-arad%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1z-adalete-hala-ula%C5%9F%C4%B1lam%C4%B1yor>

5. <https://www.efendibarutcu.com/buyuk-turk-milliyetçisi-nihat-çetinkayayı-sonsuzluga-ugurlarken-2/>

6. <https://www.bellekmekeklari.org/mekan/kulluk-ve-marmara-kiraathaneleri/>
<https://www.yenitanin.com/bir-devrin-fikir-mektebi-marmara-kiraathanesi/>

7. <https://www.turktime.com/haber/Ulkucu-komedisi/343725>

8. <https://tr.pinterest.com/pin/448671181641467869/>

9. Örneğin bakınız. Başörtüsü Direnişinin Sembolü Beyazıt Camii - *Doğruhaber* (dogruhaber.com.tr)

10. Sanatçı Eşref Ziya Terzi: 28 Şubat sürecinde konser çıkışlarının birçoğunu karakolda bitiriyordum (aa.com.tr)

Sağlam, Şemsettin Özdemir ve Davut Güler ile yapılan bir söyleşi, Beyazıt Meydanı’nın siyasi İslam için önemini büyük bir netlikle ortaya koyuyor.¹¹ Beyazıt Camisi’nden Afganistan’ın işgaline karşı bir hutbenin okutuluşunu bir ilk olarak anıyorlar. Meydan’ın siyasi gösterilerde camideki cemaati kullanabilme potansiyeline bir örnek bu.

İslamcı “aktivist” liderler Beyazıt Meydanı’nın siyasi tarihimiz için önemini bilincinde. Solun da bu meydanı kullandığını ve kamuoyu oluşturmak için önemli olduğunu anlatıyorlar. Tam da bu nedenle Beyazıt’ı önemsiyorlar. Siyasi duruşlarına Fatih’i daha uygun bulmalarına rağmen, hâlihazırda kamuoyunda siyasi bir önem yüklenmiş olan Beyazıt’a sahip çıkmayı ve anlamını dönüştürmeyi tercih ediyorlar. Bu düşünceyi Hamza Türkmen şu cümlelerle ortaya koyuyor:

“Fatih’i kullansak aslında daha rahat ederdik ama üniversite ve medya açısından Beyazıt bir semboldü. 60 ihtilalinden beri en önemli merkez orası. Bizim inisiyatıfimize geçti. Hem ulusal hem de uluslararası medya açısından orada yapılan bir eylem daha fazla yankı buluyordu.”

Fatih’e rağmen seçtikleri ve tercih ettikleri Beyazıt Meydanı’nda, İslamcı eylemler 1987’den sonra planlı şekilde gerçekleştiriliyor. 9 Aralık 1987’de Beyazıt Meydanı’nda İsrail Bayrağının yakılması bir röper noktası. Her ne kadar İslamcı siyasetin gösteri ve protesto kültürünün tarihini 1969’a geri götürseler ve bu yılları aynı zamanda milliyetçi çizgiden kopuş için önemli görseller de başörtüsü protestoları söylemleri içinde hep daha fazla önem kazanıyor. Hamza Türkmen Beyazıt Meydanı’ndaki ilk eylemleri eşinin de içinde bulunduğu 1987-88 yılları arasında gerçekleşen eylemler olarak hatırlıyor. Beyazıt Meydanı’nda gerçekleşen ilk oturma eylemlerinde solun gösterdiği desteği de hatırlıyorlar. 12 Eylül sonrası başörtüsü yasağına karşı yapılan bu ilk eylemlerin 1980-1990 yılları arasında belirli bir isim altında yapılmadığını ancak 1990’lı yıllardan itibaren “Türkiye Müslümanları” adı altında grupların birleştiğini anlatıyorlar. “Türkiye Müslümanları” adı altında birleşen bu üst platform bir seri gösteriyi Beyazıt Meydanı’nda gerçekleştiriyor. Bu eylemlerin atılacak sloganlara kadar tek tek planlandığı ve bir disiplin altında işlediğini anlatıyorlar. 28 Şubat (1997) olayı ve 16 Ağustos 1997’de sekiz yıllık eğitime geçişin İmam Hatiplerin orta bölümünün kapatılmasına sebep oluşunun İslamcı eylemlere daha fazla katılım sağladığı konusunda da hemfikirler. 1991-1998 arası ortak karar alınmadıkça Beyazıt’ta eylem yapılmadığını belirtiyorlar. Hatta iddialarına göre 1991-1998 arasında geçen yedi yılda İslamcı gösteriler dışında Meydan’ın kullanılmadığını belirtiyorlar. Bu önemli bir iddia olmaktan öte önemli bir itiraf olabilir. Bir Meydan’ın yalnızca belli bir siyasi gruba tahsis edilmesi, gösteriler, protestolar, mitinglere verilen izinler hakkında şüphe yaratır. Toplantı ve Yürüyüş Kanuna göre bu izinler valilik tarafından verilmektedir. Bu iddia hakkında detaylı araştırmaya ihtiyaç var. Ancak burada yalnızca işaret etmekle yetineceğim.

11. [https://www.gerBeyazitMeydanıhiçboşkalmasin\(dunyabizim.com\)cekhayat.com.tr/kapak/15-temmuz-ruhu-beyazitta-dogdu/](https://www.gerBeyazitMeydanıhiçboşkalmasin(dunyabizim.com)cekhayat.com.tr/kapak/15-temmuz-ruhu-beyazitta-dogdu/)

3. Oturum

Başörtüsü eylemlerinde soldan aldıkları destek dışında solla ortak hareket ettikleri bir diğer konu 2003 yılında Irak'ın işgaline karşı düzenlenen protestolar. Tarihçiler bu protestoları sol ve sağın ortak eylemleri olarak görse de¹² bu dörtlü bir ortaklıktan ziyade bir rekabeti anlatıyor. CHP'den daha başarılı eylemler icra edildiğini düşünüyorlar. CHP'ye karşı gösterilen bu başarıda çok sayıda grubun (Müslüman Genç, Malatyalılar, Tohum, Yöneliş Haksöz ekibi, Pınar grubu, Selam grubu) uzun tartışmalarla planlanan Beyazıt eylemleri gerçekleştirmesine dayandırıyorlar.

Beyazıt Meydanı'nın Siyasal İslam için Bayraklaşması

1960 İhtilalinden, 1980 sonrası siyasi İslam'ın Beyazıt meydanında gerçekleştirdiği gösterilere göz attık. Siyasal İslam'ın bu gösterilere dayanarak Beyazıt'ı bayraklaştırma çabasına söylemleri içinde özellikle işaret etmeliyiz. Yukarıda değindiğim söyleşide, Beyazıt Meydanı bir “mektep” olarak anılıyor ve yalnızca Türkiye'deki Müslümanlar için değil tüm dünya Müslümanları için bir sembol olarak görülüyor. Bu gösterileri planlarken ve hazırlanırken, Sezai Karakoç, Necip Fazıl gibi büyük düşünce liderlerinin olmadığını, kendi deneyimleri ile deneye yanıla yol aldıklarını ifade ediyorlar. Beyazıt'ın Tahrir Meydanı kadar ünlü ve önemli olduğunu eylemlerin Beyazıt Meydanı'ndan başlatıldığı ve yayıldığı savunuyorlar. 1987 sonrası yapılan eylemlerin kayıt altına alınmamış olmasına ve gençlere aktarılabilecek bilginin noksanlığına da hayıflanıyorlar.

Tüm bu siyasal hareketliğin arkasında Türkiye'de 1985-1995 yıllarında yaşanan bir İslami bilinçlenme tespit ediyorlar. İslami kitapların binlerce kopya sattığı (babam da bu yıllarda bu tür yayınlardan alırdı) ve defalarca basıldığı, okunduğu ve tartışıldığı bu dönemde siyasi bilincin eyleme döndüğü ve bu eylemliliğin mekânının ise Beyazıt olduğunu düşünüyorlar.

2001 yılında AKP kurulurken bu gerilimi arkasına aldığına inanıyorlar. Müslümanların tüm baskılara karşı dayanıklı ve teslim olmayan direnişçi ruhunu (bu ifadeler neredeyse sol bir jargon) Beyazıt'ta kazandığına inanıyor. Yapılan eylemlerin yalnızca Refah Partisi'ni ve ardından AKP'yi iktidara taşımadığını aynı zamanda AKP iktidarının devamını da sağladıklarını düşünüyorlar. Bu görüş en vurgulu şeklini Şemsettin Özdemir'in sözleri ile buluyor:

“Bugün Tayyip Bey dünyaya kafa tutuyorsa bu Beyazıt Meydanı kültürünün yansımasıdır.”

AKP'yi iktidara taşıırken ve iktidarının devamını temin ederken “fevri” davranmadıklarını İran İslam Cumhuriyeti'ne henüz uzak olduklarını, eylemlerinin bu nedenle barışçıl olduğunu, bir İslam devrimi gerçekleştiremedilerse de önemli kazanımlar sağladıklarını düşünüyorlar. Başka bir ifade ile ani değil yavaş bir dönüşüm için gereken sabrı taşıyorlar. İslami hareketin solcular ve ülkücüler gibi 12 Eylül sonrası cezaevinde tamamlanmaması-

12. 1923'ten 2023'e Türkiye'de mitingler (gazeteduvar.com.tr)

nı da bu barışçıl yaklaşımları ile izah ediyorlar. 1985-95 arası düşünsel ortamın gelişimini ise 12 Eylül öncesinde sokaktan uzak durmaları ile ilişkilendiriyorlar. Bu bakış açısı farklı metinlerde yine karşımıza çıkıyor. 12 Eylül öncesi sokaktan uzak duran ama 80’lerin sonları ve 90’ların başında siyasallaşan İslam, Beyazıt Meydanı’na akıyor ve Beyazıt’la yükseliyor. Bu görüşü aktaran bir başka metinde şöyle anlatılıyor:

“Seksenlerin sonu, doksanların başında kıyamın, direnişin, umudun diğer adıydı Beyazıt Meydanı. Burada haksız hukuksuz uygulamalara direnilirken, mazlum coğrafyalar-daki Müslümanlara selam çakılırdı. Başörtüsü yasaklarına, Bosna, Çeçenistan, Filistin ve dünyanın dört tarafındaki zulümlere en sert tepkiler burada verilirdi. Bu meydandan yükselen her ses Anadolu’da fazlasıyla karşılık bulurdu.”¹³

Dört “aktivistin” açıklamalarına dönelim. Beyazıt’ın barışçıl protesto kültürünü kazandıkları bir “mektep” oluşuna dair inançlarını 15 Temmuz gecesi yaşananlara da aksettiriyorlar. Beyazıt eylemlerinde kazandıkları barışçıl ve şiddete uzak protesto deneyimini 15 Temmuz’da sokağa çıktıklarında sergilediklerini iddia ediyorlar. Bunlar tartışmaya açık iddialar. Benim burada vurgulamak istediğim nokta ise Beyazıt Meydanı üzerinden kurgulanan siyasi perspektif. 28 Ağustos 2017 yılında *Akit*’te “Beyazıt Meydanı’nı Asla Terk Etmeyeceğiz” başlıklı sloganvari kısa bir yazı da örnek olarak gösterilebilir. Beyazıt Meydanı’nın 15 Temmuz için önemi bu yazıda da aynı şekilde vurgulanmaktadır.¹⁴

Radikal İslamcılar ise AKP’yi 1990’ların Başörtüsü eylemelerinin rantını toplamak ama ardından bu eylemlere ihanet etmekle suçluyor. 2016’da *Köklü Değişim*’de yazan Gamze Gürsoy şöyle diyor:

“Gördük ki siz Beyazıt Meydanı’nda başlayan başörtüsü yürüyüşünü, kırmızı halılar üzerinde önce Meclis’e sonra Anıtkabir’e taşıdınız.”¹⁵

AKP’yi iktidara taşıyan, Beyazıt’la özdeşleşen şanlı siyasi protesto kültürüne rağmen, siyasi İslamcılarda son yıllarda Beyazıt’ın suskunlaştığına dair bir kanaat var. Sözelimi *Vakit* gazetesi muhabiri M. Mustafa Uzun AKP iktidarı döneminde Beyazıt’ın sustuğunu düşünüyor. “Beyazıt Meydanı Hiç Boş Kalmasın”¹⁶ başlıklı yazısı hem bir sahiplenme hem de tekrar politize olma vurgusu taşıyor. Bu suskunluk kolaylıkla aşılabilir, uygun zaman ve zemini bekleyen geçici bir sessizlik. Yukarıdaki dörtlü de istersek yeniden başlarız ve Beyazıt’ı canlandırırız inancına sahip. Bu suskunluğu aşmaya çalıştıkları son gösteri LGBT’ye karşı yapılan protesto oldu. 26 Haziran 2022’de Taksim’de Onur Yürüyüşü duyurusu yapan LGBT bireylerine karşı, *Yeni Şafak* LGBT’nin Beyazıt’tan uzak tutuluşunu haber etti.¹⁷ Siyasal İslamcılar 17 Haziran’da Beyazıt’ta LGBT bireylerine karşı bir gösteri düzenlemişlerdi.

13. <https://www.gercek hayat.com.tr/kapak/15-temmuz-ruhu-beyazitta-dogdu/>

14. Beyazıt Meydanını Asla Terk Etmeyeceğiz... - Yeni Akit

15. Köklü Değişim | Beyazıt Meydanı’ndan Anıtkabir’e Giden Kırmızı Halılı Meçhul Yol (kokuledgeisim.net)

16. Beyazıt Meydanı hiç boş kalmazın (dunyabizim.com)

17. <https://www.yenisafak.com/gundem/beyazitta-lgbt-tahriri-3835127>

3. Oturum

Haberlere yansıyan şekli ile “Beyazıt’ta Sapkınlığa İzin Vermeyen” İslamcılar, herhangi bir provokasyona karşı Taksim’e gitmeyeceklerini duyurdular.¹⁸ Burada fiziksel bir çatışmadan kaçınmanın dışında Taksim’de olmama stratejisi saklıdır. Çünkü siyasal İslamcılar, Beyazıt’a sahip çıkarken, Taksim ya da Kadıköy’den uzak durmayı benimsemiştir. *Zemheri Edebiyat Dergisi*’nden Said Ercan bunu şöyle ifade eder: “Kadıköy nasıl başkalarınınsa Beyazıt Meydanı o kadar “bizim”dir, o kadar künyemize yazılmıştır.”

Sonuç

Bir siyasi hareketin, iktidarı ele geçirmesi ve yirmi yıla aşkın bir zamanda sürdürmeyi başarmasının elbette tek bir açıklaması olamaz. Beyazıt Meydanı ve başörtüsü protestoları da AKP iktidarının tek açıklaması değildir. Ancak semboller tam da bu yüzden işlevseldir. Kitlelere mobilizasyonu kolaylaştıran ezberler verir. Beyazıt Meydanı’nın siyasal İslam için böylesi bir sembol olmasına çalışılmaktadır. Geçmişteki başarıları hatırlatan, ileride gerekirse tekrar mobilizasyonu sağlayacak, her zaman dinç tutulması gereken bir sembol. Siyasal İslam bugünkü iktidarını 1980 sonrası Beyazıt Meydanı’nda sergiledikleri toplumsal muhalefete dayandırmakta ve Beyazıt’ı bayraklaştırmaktadır. Bu sahiplenme farklı ideolojik yaklaşımları ve LGBT bireylerini Beyazıt’tan uzak tutmaya kadar gitmektedir. Oysa kamusal bir mekân olarak meydanlar, farklı toplumsal kesimleri kapsayacak, ama hiçbir tekil grup tarafından sahiplenilemeyecek ortak mekânlardır. Mekânlara yüklenen ideolojik anlamlarsa tarihseldir. Meydanların tarihi, insanlardan ve geliştirdikleri siyasi akımlardan daha uzundur. Mekânların belirli ideolojilerin sembolü haline gelişi o ideolojilerin ömürleri ile sınırlıdır. Beyazıt Meydanı’nın 1960’larda ihtilal ile özdeşleştirilmesi ve Hürriyet Meydanı adı verilmesine karşın bugün bu bayrağı taşıdığı söylenemez. Aynı şekilde Beyazıt’ın İslami siyaset tarafından sembolleştirilmesi de zamanın testine tabidir. Burada enteresan olan nokta Cansever’in ve İslami cephe-den takipçilerinin Üniversite Kapısı’na karşı olan tavırlarına rağmen Üniversite Kapısı’nın Beyazıt Meydanı’nın en önemli resmini oluşturmasıdır. Beyazıt Camisi’nden çok Üniversite Kapısı ile Meydan hatırlanır. İzlediğimiz videoda ya da görsellerde Siyasal İslam hep Kapı ile Meydan’ı sunar. Beyazıt Meydanı, Meydan’a hâkimiyeti tartışmasız olan Kapı’dan ayrı düşünülemez. Turgut Cansever Kapı’nın Meydan üzerindeki hâkimiyetine karşı verdiği çabada başarılı olsaydı, Kapı’yı perdelemek için önerdiği ağaç grupları yükselebilseydi durum değişir miydi? Kapı’nın hâkimiyetini Cansever ağaçlarla da engellemeyi başaramayacaktı. Cansever’in bir tasarımcı olarak Kapı karşısında yenik düştüğü açıktır. Siyasal İslam’ın Beyazıt Meydanı ile birlikte Kapı’yı sahiplenmesi, Cansever’in tüm çabasının yersiz olduğunu gösterir. Kapı’ya karşı duyduğu mesafede İslamcı kanat onu çoğunlukla yalnız bırakır, bir temsil nesnesi olarak ısrarla Kapı’yı seçer. Mimari ya da kentsel objelerin belirli ideolojik yaklaşımların sevgi ya da nefret objeleri haline getirilmesinin anlamsızlığı bir kere daha Beyazıt üzerinden izlenebilmektedir.

18. <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2022/06/25/lgbtmin-provokasyon-adresi-taksim-devlete-verdikleri-sure-dolmus-beyazitta-sapikliga-izin-vermeyem-stklardan-yeni-aciklama?paging=3>

CUMHURİYET’İN EVİ: KAMUSAL İLE ÖZEL ARASINDA KADINLAR

Funda Şenol

Başlarken, ben de Barış Bildirisi’ni imzaladıkları için benim gibi ihraç edilen arkadaşlarımı anmak istiyorum. 7,5 yıldır bir mücadelenin içindeyiz ve biteceği de benzemiyor. Bir de barış istediği için cezaevinde olan herkesi anmak istiyorum, çünkü barışçıl çözümler peşindeyiz biliyorsunuz.

Benim sunumum benden önceki sunumlarla konuşan bir sunum. Elimden geldiği kadar tekrara düşmemeye çalışacağım. Tam da disiplinlerarası bir alan benim çalıştığım;

Resim 1.

Resim 2.

3. Oturum

ben sunum yapanlar arasında galiba mimar olmayan az sayıda insandan birisiyim, kent sosyolojisi çalıştığım için buradayım.

Sunumumun başlığı “Cumhuriyet’in Evi”. Neden? Çünkü Cumhuriyet’i bütün bir Anadolu coğrafyasına, Osmanlı İmparatorluğu’nun bakiyesi üzerine kurulan bu yeni ulus devletin evi, kurucu babaların oluşturduğu erkek kardeşler birliği olarak ulus devletin evi gibi kurguluyorum ben. Bunun tamamlayıcısı olarak da Cumhuriyet’in ideali-ze ettiği ve beden politikalarıyla prototipleştirdiği kadın idealini ekleyelim.

Bu görsellerden soldaki *Akbaba Dergisi*’nden bir alıntıdır (Resim 1), sağdaki de Ankara, Ulus’taki heykelde yer alan kadın prototipidir (Resim 2). Yusuf Ziya Ortaç’ın çıkardığı *Akbaba Dergisi*’nde yer alan soldaki karikatürde, sağ altta görülen genç kadın, bir “Anadolu kadını” olarak tasvir edilen figüre, “ben de senin kızınım” diyor. Erken dönemde Cumhuriyet’in kadın ideali, heykelini gördüğünüz Anadolu’nun fedakâr, faziletli, namuslu, cefakâr kadını, anne rolündeki kadın dikkat ederseniz. Bize Milli Eğitim müfredatında “Elif’in Kağnısı” şiiriyle sunulan kadın: “Yediyordu Elif kağnısını kara geceden geceden...” diye başlar. Acaba sonraki kuşaklara da aynı şiir öğretiliyor mudur, bilmiyorum. Hatırlarsınız bebeğinin üzerindeki örtüyü alır, ıslanmasın diye top mermisinin üzerine örter. Yani bebeğini bile vatani için feda edebilecek bir annedir bu. Sonradan bu kadın ideali, sağ alttaki kadına dönüşür. Kamusal alana modernize edilmiş kılık-kiyafet, hal-tavır ve rollerle çıkacaktır. Ama bu çıkış, kurucu kadronun uygun gördüğü kriterlere ve rollere sadakatle olursa onaylanacaktır.

Biliyorsunuz coğrafya hep kadınsılaştırılarak sunulur, tartışma konusu, pazarlık konusu edilir. Fetih kavramsallaştırması, fetih fiili aslında nedir? Düşmanın anavatanına sahip çıkmak, onun toprağına kendi tohumunu ekmek ve ırkın safiyetini bozmak fetih pratiğinin önemli bir parçasıdır. Osmanlı tarihinde fetih seferlerinde ne yapılır, biliyorsunuz değil mi? Ganimet olarak ne alınır? O coğrafyanın hâkiminin, misal imparatorunun, kralının karısı ve/veya kızı alınır ganimet olarak genelde; başka şeyler de alınır tabii de onlar da alınır, getirilir. Fatih’in çocuklarının anası olması niyetiyle... Tam da anlattığım şey tekabül etmiyor mu?

Cumhuriyet’in yüzü diye konuşuyoruz ya, cinsiyet politikaları söz konusu olduğunda bir ikiye bölünmüş tavır var her zaman, özellikle son yıllarda çok karışımıza çıkıyor. Sağda fotoğrafını göreceğiniz Ulus’taki anıtta, alttaki kitabede “bulunur kurtaracak bahtı kara maderini” yazar. Mader orada anne... Bahtı kara anasını kurtaracak birileri elbet bulunur diyor. Bu anıtta Atatürk vardır atının üstünde muharip. Çevresinde çatışmaya girmeye hazır, çaydıncı tavırlı askerler bulunur. Anavatan coğrafyasının namusunu ve devamlılığını garanti eden bir militer zihniyetin izini görürsünüz. Fakat işin üzücü yanı, buradaki anne top mermisi taşıyan, aslında o kurtuluş mücadelesine, bebeğini feda etmek pahasına bizzat katkıda bulunan bir kadındır. Bundan fazlası da vardır, biliyorsunuz üniforma dikmek, yiyecek hazırlamak vesaire gibi başka lojistik işler de yapar kadınlar bu mücadele sırasında. Fakat bize anlatılan hikâyede, yani resmi tarih anlatısında, bahsettiğim heykelin kaidesindeki alıntıda da kadın pasif ve kurtarılmayı bekleyen, namusu tehlike altında bir kadın olarak sunulur. Size Mülkiye Marşı’nı hatir-

latmak isterim: “Ey vatan, gözyaşların dinsin, yetiştik çünkü biz.” Yetiyecek olan kim? Muharip erkek kardeşler birliği olarak ulusun koruyucuları. Kadınlar görünmezlerdir fakat bütün mücadeleler, çatışmalar, argümanlar onlar üzerinden kurulur, cereyan eder. Kadın bedeni olmasa neredeyse erkek zihniyeti tamamen çökecek.

Fedakâr Anadolu kadınından erken Cumhuriyet’in ideal zevcesine geçiş sürecinde olgunlaşma enstitüleri, kız enstitülerinin yaratmayı hedeflediği Cumhuriyet’in ideal kadınından bahsedebiliriz. Bu kadın ideal eş, ideal anne ve evi, aileyi, Cumhuriyet’in ideal ailesini ayakta tutup sürdürecektir, fenni usullere göre bakım emeği veren; yani çocuğuna bakarken eskisi gibi toprakla altını bağlamayacak, hijyenik koşulları uygulayan, dengeli besleyen, ev içini batılı kodlara göre düzenleyen ve dışarıda, sosyal hayatta eşini layıkıyla temsil eden modern bir batılı kadındır. Fakat özgür bir kadın değildi. Yukarıda bahsettiğim “Ben de senin kızınım” diyen kadın bu işte.

Yıllar sonra, 70’li ve daha çok 80’li yıllarda “adını arayan kadın” devrine geçiyoruz. Duygu Asena’nın *Kadının Adı Yok* kitabına göndermeyle anabiliriz bu dönemi. Kendisine kadın diyen ve bir ulusun fedakâr anası, birinin eşi, bir örgütün neferi değil, kadın olarak bireylik talebinde bulunan kadından bahsediyoruz. En sonunda da başından beri bahsedilen dayanışma hikâyesine geliyoruz. Kadın dayanışması ile birlikte farklı kadınlık kategorilerinin, farklı kadın örgütlenmelerinin, farklı kimlikten kadınların ve LGBTİ bireylerin bir arada, eril tahakküme, yani ortak, kadim düşman olan ataerkine karşı birleştiği bir mücadeleden, günümüzün kadın mücadelesinden bahsediyoruz.

AKP iktidarının içinde yaşadığımız son döneminde örgütlü, örgütsüz toplumsal mücadeleler büyük baskı altına alınabilirken, kadınların mücadelesi kaybedecek hiçbir şeyleri olma-

Resim 3.

dığı için çok zor baskı altına alınabiliyor, çok zor engellenebiliyor. 8 Mart yürüyüşlerinden birinde çekilen fotoğraf (Resim 3) ve o etkinlikteki bir pankart canlanıyor hemen zihnimde: “Umut-suzluğa kapılırsan bu kalabalığı hatırla!”

Benden önce Ebru, Bülent ve Neşe de bunlara değindiler. Toplumsal olarak inşa edilen, coğrafya, zaman ve kültüre göre değişen toplumsal pratiklerden bahsediyoruz. İstanbul’da gördüğüm bir şeyden bahsedeceğim. Biz kent sosyolojisi çalışanlar şehirleri karşılaştırırız, en çok da İstanbul, Ankara karşılaştırırız, severiz öyle şeyleri. Ben mesela 2000’lerden sonra ne zaman İstanbul’a gelsem, vapura binsem, o kadar tıklım tıkış vapurlarda yer bula-

3. Oturum

mazken, kadınların da, erkeklerin de koltuklara boylu boyunca yattıklarını görüyorum. Mesela dün bindiğim vapurda yüz üstü yatmış, bayağı böyle her türlü tasalluta açık bir şekilde uzanmış bir kadınla karşılaştım. Bu özgüven, bu rahatlık çok hoşuma gitti. Ankara’da böyle bir şey olmaz, olamaz. Mesela ayakkabılarını çıkarıp Güvenpark’ta oturan bir kadın bulmanız bile çok zordur. Mekânsal pratikler kültüre göre, nüfus yapısına göre, bir sürü etmene göre farklılaşıyor. Eşitsiz toplumsal ilişkiler ve cinsiyet ilişkileri de mekânsal farklılaşma aracılığıyla ifade ve inşa ediliyor.

Peki bu nasıl oluyor? Semboller aracılığıyla, sokak isimleri, meydan isimleri aracılığıyla, anıtlar, abideler, heykeller aracılığıyla mekân cinsiyetlendiriliyor. Mesela sokak adlarını düşünün. İstanbul’da biraz farklı olabilir ama kadın adı taşıyan sokak çok az değil mi arkadaşlar? Çankaya tarafında var ama Çankaya tarafı biraz kurtarılmış bölge gibi. Onlar da eski yazarların isimleri, ömrünün çoğunu Osmanlı döneminde yaşamış Halide Edip, Halide Nusret Zorlutuna, Şair Leyla Hanım gibi. Şehit olmuş erlerden müteşekkil sokak isimlerimiz vardır Ankara’da. Özellikle Keçiören, Aydınlıkevler semtlerinde daha sık rastladınız bir dönem. Şimdi her semtte denk gelebilirsiniz.

Mekânın cinsiyetli olması fikrinin nasıl karşılık bulduğuyla ilgili şöyle bir anekdotum var benim de. “Mekânın cinsiyeti” diye bir ders veriyordum Gazi Üniversitesi’nde. Takdir edersiniz ki bir meydan okumaydı orada bu dersi vermek. Çünkü ülkücü kadrolaşmanın çok yoğun olduğu bir yerdi. Dışardan gelecek olanlar da bulunduğu için dersi vereceğim sınıfın kapısına “Mekânın cinsiyeti dersi şu sınıfta yapılacak” yazdım. Sınıfa gittim, bekliyorum, derken kadın güvenlik görevlisi kan ter içinde geldi. Dedi ki: “Hocam ne olursunuz beni affedin, ben sizi koruyamadım, sizinle alay ettiler. Ben bunu engelleyeceğim, disipline vereceğiz hepsini, dekan yardımcısıyla da konuştum yanlarına kalmayacak!” “Neden bahsediyorsun?” dedim. “Sizinle dalga geçmek, aşağılamak için çok komik, saçma bir ders ismi yazmışlar, adınızı da altına yazmışlar” dedi. Yani mekânın cinsiyeti kavramsallaştırması onlar tarafından komik, alay edilecek ve beni küçük düşürecek bir şey olarak algılanmış. Zaten sosyal bilimler disiplinleri arasında da üvey evlat olarak görülüyor bilirsiniz. Kent-mekân çalışmaları da öyle görülür, cinsiyet çalışmaları zaten “kadınlar kendi aralarında oynasın, oyalansın” gibi algılanır.

Şimdi oturumumuzun konusuna geri dönersek, kamusal-özel alan ayırımının biz feministleri rahatsız eden tarafı bu ayırımın nihayetsiz gibi görünen bir cinsiyet ayrıştırmasına ve kadınlar için ikincilleştirmeye, değersizleştirilmeye vesile olması. Bakım emeğinin, hane pratiklerinin yeniden üretilmesi dediğimiz her türden işin kadına yüklenmesi, kadının özel alana itilmesi, duygusal emeğin de kadına özgü sayılması –ki duygusal emek dediğimiz şey öğrenilmiş eşitsizlik ve öğrenilmiş çaresizlikle de kuşatılmış bir şeydir– bu ayırımın neticesi. Anne, kız evlat ve gelin olarak üstlenmemiz beklenen roller, bu emeği performe etmemizi de içeriyor.

Kamusal alan dediğimiz şey sadece fiziki bir mekân değil –önceki sunumlarda da dile getirildi– aynı zamanda bir temsili niteliği de var. Temsil süreçlerine dahil olmak, dile gelmek ve görünür olmayı çok önemsiyoruz kadın çalışmaları içerisinde, talepte bulunmayı çok önem-

şıyoruz. Haklarımızın neler olduğunu bilmiyorsanız haklarınız yoktur. Siz de öyle düşünüyor musunuz bilmiyorum; bilmediğiniz bir hakka sahip değilsiniz, talep etmediğiniz bir hakla zaten hiçbir ilişkiniz yok. Kadın hareketinin eşitlik talepleriyle, hak talepleriyle ortaya çıktığını zaten biliyorsunuz. Ama hak verilmez, alınır ve bir lütuf değildir savından hareket ederek sivil toplumun hak mücadelelerinin ne kadar yükseldiğini, nasıl yeni hak alanları açtığını görüyorsunuz. Kadın hareketinin yükselişinin de buna bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

Kamusal alanın eve ve özel alana girmesi, bizim kamusal özel alandan dışarı çıkmamızdan çok daha önce. Nasıl? Geleneksel ve modern toplumlarda farklılaşmakla birlikte kamusal alan eve kutsal metinler ve onlara referansla söyleyen ve eyleyen kişiler, bunun yanında baba ve sonra öğretmen aracılığıyla girer en sık. Mesela evde bir arada yaşadığımız bir aile büyüğünden ilk dini bilgileri, yasakları, günahları öğrenmişizdir. Şehirde bile büyüsek geleneksel kültürün çoğumuz üzerinde etkisi vardır. Şiddete dönüşmediği ve yaşam alanınızı daraltmadığı sürece size sunulan farklı dünyaların hayat hikâyenize katkısı oluyor. Sizden farklı olanı tanımanıza, insanların neye inandığını, sizden farklı olarak nerede durduklarını görmeyi sağlayan bir bilgi birikimi, deneyim.

Okuma-yazma öğrendiğimiz andan itibaren kamusal alanı gazete-dergilerden, kitaplardan takip edebiliriz. Evden hiç çıkmazsanız bile memlekette ne olup bitiyor sorusunun yanıtını bu metinler size kendi zaviyelerinden verirler. Mektup dediğimiz şey, içeri ve dışarı giden-gelen haberdır, duygular, düşüncelerdir. Kız çocuklarına “mektupçu” olur diye okuma-yazma öğretilmediğini anlatır büyükler. Yani mektup yazarak bir âşk edinmek, büyük sözünden çıkmak, gönlünün peşinden gitmek. Ama bence onunla sınırlı değil; dışarının, dünyanın bilgisinin içeriye girip kadınların gözünü açması sorunu var orada. Ve nihayet sosyal medya ve internet bizi kuşatan bir enformasyon bombardımanı yapıyor. Adeta öğrenmememiz mümkün değil, değil mi? İnternet de takdir edersiniz ki özel alanın kamusal alana çıkışı. Artık sınırların çok da güçlü ve belirgin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Özel alana hâkim olan dünya bilgisi, duvara asılı olan sembollerden takip edilebilir

Resim 4.

mesela. Misafir odasında asılı olan görseller, raflardaki objeler bir ailenin kamusal yüzüne dairedir. Mesela Alevi misin veya işte militer bir zihniyeti mi destekliyorsun? 80’li yıllarda Kenan Evren’in bu tabaklara basılmış figürlerini (Resim 4) ben mesela komşu evlerde –bizim evde asla değil çünkü babamı sürgüne göndermişti rejim, büyük bir nefret vardı– ama akraba evlerinde, özellikle asker evlerinde çok görmüşlüğüm var. Bir evde bu varsa, o evin nasıl bir ev olduğunu anlamış oluyorsunuz.

3. Oturum

Resim 5.

Resim 6.

Şu da çok çarpıcıydı, sizin de dikkatinizi çekmiştir, depremden sonra hani o kurtarma görüntülerini izlerken, Hatay'da –soldaki Hatay (Resim 5), sağdaki Kahramanmaraş, Adıyaman (Resim 6)– şöyle bir şey oluyordu: Mahrem alanı görebildiğimiz travmatik anlar bunlar. Çünkü bizim kültürümüzde ve de hukukumuzda mahremiyetin ihlali, haneye tecavüz en ağır şekilde cezalandırılır ve Osmanlı mimarisinde, biliyorsunuz kapıların birbirine bakmayacak şekilde olması önemlidir ki mahremiyet ihlal edilmesin. Ev içlerinin herkes tarafından görülebildiği bu nadir durumda, kamusal alanın özel alana hangi referanslarla girdiğini görmüş oluyoruz.

Ortaya çıkmak, meydana çıkmak fiilin etimolojik kökenini düşünmek, kamusal alana çıkış hikâyemiz hakkında da düşünmek anlamına geliyor. Bu etimolojik analiz aslında meydana çıkmak dediğiniz şey hakkında fikir veriyor. Bir yerde kapalıyınız ki çıkacaksınız; ya sızacaksınız, ya davet edileceksiniz, ya iradenizle çıkacaksınız, bunun türlü yolları var. Bazen davet edilerek gelirsiniz, bazen sızarak illegal yollardan, bazen de çıkarınız, önünüz açıktır. Görünür olmak ne kadar önemliyse, görmezden gelinmek o kadar yaralayıcı, travmatize edici, göze batmak da o kadar risklidir. Bunlar kendiliğimizi kurarken belirleyici olan deneyimlerdir.

Resim 7.

Resim 8.

Ama özellikle kadınlar için dünyada kapladıkları yeri genişletmek çok büyük mücadele gerektiren bir şey oldu. Herkes için önemlidir birey olma sürecinde bu ama kadınların o sınır mekânlarından çıkabilmeleri ve kapladıkları yeri genişletebilmeleri çok zordur. Bedensel olarak bile içimize gömülürüz. Biraz önce bahsettiğim, vapurda sere serpe yatan kadına hayranlık duymamın sebebi biraz da bu.

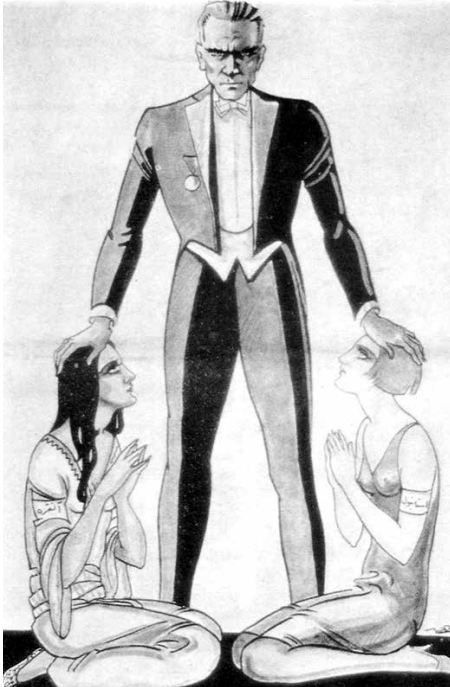
Kamusal ile özel arasındaki ara alanlar benim için önemli, bu konuda bir çalışma yapmıştım, balkonlarla, pencere, kapı önleri ile ilgili. Bunlar meşru olarak kadınların kamusal alanla temas edebilecekleri yerler; çıkabilecekleri demesek bile. Kamusal alan-özel alan ayrımının yapıbozumuna uğratılması girişimi bir tür. Bütün olan biteni, mahalleden başlamak üzere bütün semt kültürünü ve bütün şehirde olan bitenleri görüp, farkında olup konuşabileceğimiz, kontrol edebileceğimiz, belki de müdahale edebileceğimiz bir lokasyon.

Fiziksel kamusal alana en etkili çıkış biliyorsunuz dünyada süfraj hareketiyle başlıyor, oy hakkı mücadelesi ile. Bu hareket ile ilgili *Demir Çeneli Melekler* filmi öneririm. Süfraj hareketine kolluk güçleri çok ağır müdahale ediyorlar, şiddet olayları, ölümler de yaşanıyor yapılan müdahalede. Bugün basit, masum olarak görünen oy kullanma talebinin nelerden geçerek kazanıldığını görüyorsunuz. Biz mesela feminist kadınlar olarak Osmanlı kadın mücadelesine çok geç teyellenebildik, onun değerini çok geç fark edebildik, 80’lerde ve 90’larda fark edebildik. Çünkü bize resmi tarih anlatısında kadın hakları mücadelesinin Cumhuriyet’le birlikte başladığı anlatılageldi. Fakat sonradan böyle olmadığını fark ettik. Nasıl fark ettik? Kimlikler siyasetinin yükselişiyle 80’lerde; 90’larda Cumhuriyet öncesinde kadın hareketini keşfedip paylaşan yazarlar, akademisyenler sayesinde. Fakat hakkını teslim etmek lazım, AKP iktidarıyla birlikte müteedeyin kadınları daha yakından tanıdık,

3. Oturum

Resim 9.

Resim 10.

Müslüman feministleri daha yakından tanıdık ve Osmanlı'daki kadın hareketinin gerçekten mücadeleci, çetin bir hareket olduğunu da görmüş olduk. Çıkdıkları dergilerde bugün talep edilemeyecek şeyleri talep ettiklerini fark etmiş olduk. Onlar olmadan bir kadın mücadelesi olamazdı. Haklarını teslim etmek lazım: Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının kamusal alanının kapısını adeta iterek, zorlayarak ve acılar çekerek açmaları hikâyesi var. Biz sadece ilk kadın tiyatro oyuncusu Afife Jale'yi biliyoruz. Fakat Adile Naşit'in de annesi olan Amelya, Fasulyeciyan topluluğunun kadın oyuncularını mesela. Ki Türkiye tiyatrosunun temellerini atanlar Ermenilerdir. Zabel Yesayan mesela (Resim 9), o da çok önemli, mücadeleci ve sosyalist bir kadın ve etnik kimlik mücadelesi yapıyor.

Kamusal alanın eve girişinde matbuatın öneminden bahsetmiştik. Şu dergi kapağında gördüğünüz, başta bahsettiğim "bulunur kurtaracak bahıtı kara maderini" sözünü ete kemiğe büründürmüş bir karikatür. 1928'den önce, Latin harflerine geçmeden önce yayımlanmış. Sağdaki kadın Ankara, soldaki İstanbul (Resim 10). Bakın ne kadar farklı kadın tipolojileriyle tasvir edilmişler. Mustafa Kemal bir kurtarıcı baba ve ikisine eşit mesafede olduğunu gösteren ve kararlılıkla onlara sahip çıkan, himayesi altına alan bir figür. İstanbul tango kadın tabir edilen, Reşat Nuri'nin *Yaprak Dökümü* romanında ana hatlarıyla çizilen yozlaşmış fakat cazibeli kadın tipinde resmedilmiş. Bu tür kadınlar giyimi-kuşamıyla, sosyal hayata karışma sıklığıyla, karma sos-

Resim 11.

zalliklere dahil oluşlarıyla, arzularının ve hayallerinin peşinde oluşlarıyla çok eleştirilirler edebi kanonda. Peyami Safa’nın *Fatih-Harbiye*’si de böyle bir ikiliği anlatır. Gördüğümüz görselde İstanbul Harbiye iken, yani modern hayat, batılı yaşam tarzı iken, Ankara geleneksel kıyafeti, esmerliği ile Fatih, yani ahlaklı, faziletli, fedakâr Anadolu kadını temsil eder. Başkent olarak Ankara’nın tercih edilmesi de iğdiş edici bir femme fatale’ye karşı basiretli ve faziletli ana-bacı imgesinde temsil edilen bu ikilikte tarafın seçilmesidir. Kurucu kadronun arzularında İstanbul yatar, ilk fırsatta da bu baştan çıkarıcı çağrıya olumlu yanıt verirler. Fakat o dönemde bu kapak resmiyle sembolize edildiği gibi, kurucu babanın her iki şehre ve onların temsil ettiği değerlere de sahip çıktığı, bunun da ötesinde himayesine, otoritesi altına aldığı söylenebilir. Kadın bedeninde temsil edilen her iki şehir de, kaçınılmaz olarak kurtarıcıya minnet duyar pozisyonda resmedilmişlerdir.

zalliklere dahil oluşlarıyla, arzularının ve hayallerinin peşinde oluşlarıyla çok eleştirilirler edebi kanonda. Peyami Safa’nın *Fatih-Harbiye*’si de böyle bir ikiliği anlatır. Gördüğümüz görselde İstanbul Harbiye iken, yani modern hayat, batılı yaşam tarzı iken, Ankara geleneksel kıyafeti, esmerliği ile Fatih, yani ahlaklı, faziletli, fedakâr Anadolu kadını temsil eder. Başkent olarak Ankara’nın tercih edilmesi de iğdiş edici bir femme fatale’ye karşı basiretli ve faziletli ana-bacı imgesinde temsil edilen bu ikilikte tarafın seçilmesidir. Kurucu kadronun arzularında İstanbul yatar, ilk fırsatta da bu baştan çıkarıcı çağrıya olumlu yanıt verirler. Fakat o dönemde bu kapak resmiyle sembolize edildiği gibi, kurucu babanın her iki şehre ve onların temsil ettiği değerlere de sahip çıktığı, bunun da ötesinde himayesine, otoritesi altına aldığı söylenebilir. Kadın bedeninde temsil edilen her iki şehir de, kaçınılmaz olarak kurtarıcıya minnet duyar pozisyonda resmedilmişlerdir.

Resim 12.

3. Oturum

Resim 13.

Resim 14.

Erken Cumhuriyet döneminin kadın idealini bir başka görselden takip edebiliriz. Burada görülen tek kadın maskülen bir kadın ve izci (Resim 11). İzcilik pratiği bütün milliyetçi ve faşizan yönetimlerde çok yükselen bir bedensel faaliyettir. Sir Alexander Baden-Powell izciliğin kurucusu. Cezalandırma pratiği ile terbiye etmeye çalışan, terbiyevi işlevi olan Foucaultyen bir disiplin tekniği olarak düşünebiliriz.

Cumhuriyet rejiminde halk terbiyesi meselesi çok önemli, orada da öjenist politikaların izini görüyorsunuz (Resim 12). Kadınların sağlıklı olması, sağlıklı bir nesil yetiştirmesi için, aileyi ayakta tutabilmesi için ve de ulusun homojen bir ırksal kimliğe sahip olabilmesi için 30'lu yıllarda çok önemli girişimlerde bulunuluyor. Sonradan bu sönümleniyor, 40'larda, 50'lerde küreselleşmeye doğru yol alınırken sönümleniyor diyelim.

Devlet feminizminden de bahsedelim bitirmeden önce. Erken Cumhuriyet'te ve 70'lere kadar olan dönemde kadın hakları mücadelesi adı altında aslında devletin verdiği hakları savunan, koruyan ve onları meşrulaştıran dernekler ve bunların çıkardığı yayınlara çok yaygın. Yine Cumhuriyet'in kadın idealine, ideal anneye, evin koruyucusu, neslin sürdürücüsü sayılan kadınlara yönelik çok fazla dergi var. Bu Ana Dergisi sonradan ülkücüler tarafından çıkarılıyor (Resim 13-14).

Ferhunde Özbay'ın çok güzel bir makalesi vardı: "Evlerde el kızları: cariyeler, evlatlıklar, gelinler". Dışarıdan o haneye, hatta o topraklara gelen bütün kadınlar aslında hane pratiklerinin yeniden üretilmesinde işlevi olan kadınlar ve köleleştirilmişler bir

Resim 15.

anlamda, emekleri sömürülmüş. Fakat kölelik Osmanlı ile sınırlı değil, Cumhuriyetin ilk yıllarında da gayrı resmi olarak devam ediyor. Mesela benim annem bile 1936 doğumlu, bir taşradan gelmiş bakıcıyla –“besleme” derdi o maalesef– büyümüş 30’lu, 40’lı yıllarda. Yoksul ailelerin çok fazla çocuğu var. Çocuğumun bir yandan da hayatı kurtulsun, diğer yandan bize de biraz para gelsin derdiyle çocuklarını bir şekilde pazarlıyorlar. Emin Alper’in *Kızkardeşler* filmi izlediyseniz, bu temanın işlendiğini görmüşsünüzdür. Her türlü suistimale açık oluyor bu genç kadınlar ve kız çocukları.

60’lar ve 70’lerde aslında Neşe anlattı; sol hareket içinde kadınlar kadın özgürleşmesini ve cinsiyet eşitliğini devrimden sonraya bırakma fikrine doğru çekiliyorlar erkekler tarafından. Vedat Türkali’nin *Bir Gün Tek Başına* romanında sık sık karşımıza çıkan –okuyan vardır– küçük burjuva duyarlılıklarından uzak durmak, yani mesela nikahında gelinlik-damatlık giymemek, “cici demokrasi” olarak anılan burjuva demokrasisine kaptırmamak kendini, kişisel hazları, hayalleri bir yana bırakmak, tüketim kültüründen uzak durmak.

Fakat kamusal alanda kadınların farkındalık geliştirmesinde başka romanlar ve romancıların da etkisi var (Resim 15). Çoğunuz okumuşsunuzdur diye düşünüyorum,

Resim 16.

Resim 17.

burada alternatif kadın profilleri ile karşılaşıyoruz; iddialı, kamusal alanda yer almaya hazır, cinsiyetinin farkında, cinsel hayatını daha özgürce yaşayan... Özellikle Sevgi Soysal’ın *Tante Rosa*’sı, filmi de vardır bilirsiniz, çok eleştirilmişti. Yani bir yandan da linçe maruz kalıyor bu kadınlar. Füzûzan’ın ve Pınar Kür’ün romanları kadının özgür cinselliğini veya ona yönelik istismarı çok öne çıkardıkları için çok hakarete, hatta sansüre uğrarlar. Fakat kaleme aldıkları kurgusal metinlerde erkekler bu tür özgürlüklerini serbestçe yaşadıklarında hiç sorun yok; Kemal Tahir çok iyi yazardı, fakat kitaplarında kadın bedeni araçsallaştırılmıştır.

80’lere geldiğimizde kamusal alanda kadınlar öne çıkıyorlar. Neden? Çünkü darbe olmuş ve bütün ideolojiler, politik faaliyetler baskı altına alınmışken, kadın mücadelesi küçümsendiği için çok ketlenmiyor, bir tehdit olarak görülüyor çünkü. Bu yaklaşım da kadınların güçlenmesine vesile oluyor.

3. Oturum

Resim 18.

Dayağa Karşı Yürüyüş, kamusal alanda kadın hareketinin görünür olduğu bu dönemin ürünü mesela (Resim 16).

Türban yasağı döneminde şöyle iki farklı yaklaşım var: ilki kendilerine “Cumhuriyetçi kadınlar” adını veren ve irtica tehdidiyle birleştirip türbana karşı çıkan kadınlar; ikincisi ise “eğitim ve diğer kamusal hizmetlerden yararlanma hakkımız engellenemez” diyenler. Gördüğünüz görselde, Ankara Çankaya’da bir stencil var (Resim 17). Görselin altında “Aç güzelim” yazıyor farkında mısınız? Yani aslında bir kadının bedenini ve inancını aşağılıyorsun, onu bir şeye davet ederken, bunu da “güzelim” diye hitap ederek yaparken çok aşağılayıcı bir tavır takınıyorsun. Artık bu konuda daha yüksek bir farkındalık var, yine kadın hareketinin sayesinde.

Kadınların kamusal alana çıkabilmelerinin koşullarından biri de bizim kültürümüzde Osmanlı’dan beri ekber ve erşed olmaları, yani bilge ve yaşça büyük kadın haline gelebilmeleri. O zaman cinselliklerinden arınmış oluyorlar ve kamusal alanda erkekle eşit değilsen bile daha birbirine yakın söz sahibi oluyorlar, muteber oluyorlar. Bakın kamusal alanda beyaz tülbentleriyle, şehrin en işlek meydanında oturabilmeleri onların çoğunun ekber ve erşed kadınlar olmaları ama daha önemlisi artık kaybedecek daha kıymetli bir şeyleri kalmamış olması sayesinde. Evlatlarını, eşlerini, babalarını, kardeşlerini kaybetmişler. Bu kadınların kamusal alanda her türlü şiddete, devletin baskı organlarının her türlü şiddetine göğüs gererek direnişini sürdürmesi hali bu travmadan güçlenerek çıkmalarına bağlanabilir (Resim 18).

En başta söylediğim şeye, bitirirken geri dönüyorum. İlk görselde “ben de senin kızınım” diyen kadın vardı ya, burada da “ben de senin gibiyim, sen de benim gibisin, ikimizin karşısına dikilen şey ortak” yaklaşımından yola çıkan bir kadın dayanışması hikâyesi karşımıza çıkıyor günümüzde. Dünyada kapladığın yeri genişlet. Eve –bakın bunu çok önemsiyorum– yani özel alana da iadeyi itibar edilmesini sağla. Düşünüyorum da, biz gençken annemizin yaptığı işleri küçümserdik, babamızla kendimizi özdeşleştirmeye çalışırdık okuyan kızlar olarak. Ev emeğine ve Aksu Bora’nın deyişiyle “ıspanaklı böreğe iadeyi itibar” çok önemli. O da bir emek çeşidi ve hayatta kalabilmemiz, kamusal alanın döngüsünün devam edebilmesi için gereken şey, insanların hayata gelebilmesi ve büyüyebilmesi, kamusal alana güçlü çıkabilmesi için gereken her şeyi temsil ediyor.

TARTIŞMA

Nadir Emrah Sepicigül- Şimdi ben size bir şey söyleyeyim: Rahmetli Müzeyyen Senar Lübnan Büyükelçisi ile evleniyor. Evlenmek için devletten izin alınıyor. Yani Osmanlı'dan geçen bir hukuk var, bu bir.

İkincisi Şişli Camii ve Barbaros Anıtı 1950'den evvel yapılıyor. Bunların anlamları nedir? 48 Barbaros Anıtı, 49 ya da 50 Şişli Camii. Bunun siyasi veya başka bir sebebi var mı? Çünkü bunların simgesel anlamları var. Şöyle bir şey var: Bunlar Osmanlı'nın en kuvvetli sanatsal veya siyasi askeri olarak simgeleri, dönemleri. Yani bir Nuruosmaniye değil, kendi klasik... O açıdan?.. 50'lerde Şişli Cami bitiyor, 48'de de Barbaros Anıtı bitiyor.

Funda Şenol- Menderes dönemine mi gönderme yapmak istediniz?

Nadir Emrah Sepicigül- Hayır, tek parti dönemi anlayışı olarak onların fikri neydi mimari olarak?

Salondan- Turgut Cansever ile ilgili konu; o muhakkak ki şeyi modernist olarak görmüyordu da, barok olduğu için, daha emperyal şey olduğu için. Çünkü aslında modernistlerin de buna temel bir itirazı var ya. Yani ben aslında fena bir hamle olmadığını düşünürüm. Yeterince güçlü olmadığı kesin ama gerçekten işte o aksı bozmak ve onu ağaçla bozmak, dikkati başka yere... Yani bütün şeyler aksı bozmak üzerine düzenleme zaten. Hani yıkmadan böyle bir jestle karşılık vermek bana çok zarif geliyor, onu söylemek isterim.

Neşe Gurallar- Mimar olarak o aksı kırmak ve orada daha küçük ölçekli bir meydan düzenlemeye çalışmak çok gerçekçi değil. Meydan kavramı için 2022 yılında *Mimarist*'te bir yazı yazmıştım. O yazıda da meydanın çeşitli anlamlarını açmaya çalıştım. Bu kelimeden çınarlar altında bir köy kahvehanesinin olduğu bir küçük meydanı da anlayabilirsiniz, bir zafer takı ile taçlanan geometrik geniş bir alan düzenlemesini de anlayabilirsiniz. Cansever daha küçük ölçekli –hep insan ölçeğini savunuyor– bir mey-

3. Oturum

dan yaratmaya çalışıyor. Ama ortada, Cansever'in perdelemeye çalıştığı bir aks ve bir monumental yapı var. Yani Üniversite Kapısının önünde küçük ölçekli bir meydan yaratmaya çabalamak, Don Kişot'vari yel değirmenleri ile boğuşmak gibi bir şey. Sonuçta bunu başaramıyor. Başaramamasının sebebi yalnızca projesinin tamamen uygulanmaması değil. O hep bunu savundu. Dedi ki: Projeme müsaade etselerdi, görecektiniz Beyazıt Meydanı ne kadar güzel bir meydan olacaktı. Bunun gerçekçi bir yaklaşım olmadığını düşünüyorum.

Salondan- Yani şunu söyleyeyim bir köy ölçeği değil, çünkü merdivenler var, döşemesi var falan. Orada modern dünyaya karşı İslamcı bir hareket yapmaya çalışmıyor da...

Neşe Gurallar- Tamamen öyle yapıyor.

Salondan- Ben şöyle düşünüyorum: Yani oradaki o ölçeğe mimari bir jestle cevap veriyor ve bence gayet zarif bir jestle cevap veriyor; ağacı, merdivenleri falan kullanarak cevap vermek gibi. Yani tamamen mimarlığın alanından söylüyorum şimdi. Yani bu bence yapılabilir. Yani ben Turgut Cansever'in mimarlığını da İslamcı bir mimar olarak düşünmem, hani Demir Evleri'ni falan düşünelim, zaman dışı bir arayış olarak düşünürüm. O anlamda da bu da onun bir tezahürü gibi geliyor.

Salondan- Caminin alt tarafının önüne de ağaç koymuş ama Turgut Bey, şimdi fotoğrafa baktım yani şimdi çektiğimiz.

Neşe Gurallar- Hayır, o setleri yapıyor, setlerin önüne de, daha geçici olan, yani İslam dünyası ve tasavvuf fikrine dayandırdığı, insanın geçiciliğinden yola çıkan basit yapılar öneriyor. Ama duvarın önündeki yapılar yapılmadığı için ve proje yarım kaldığı için, duvarları kapatmak için, bu setlerin önüne ağaç dikiliyor. O yüzden o bölgede ağaçlar büyüyor. Yoksa onun niyeti camiye ağaçlarla perdelemek değil. Evet, bazı bölgelerde ağaçlar, bazı bölgelerde ise bir katlı, iki katlı yapılar yapmak istiyor. 9 metre kot farkı var. Bu kot farkını çözerken setler yaratıyor, o setlerin önüne de az katlı küçük yapılar tasarlayacak. O yapılar yapılmıyor.

Oğuzhan Duran- Merhaba, Ben Neşe Hanım'a sormak istiyorum. Yıldız Teknik'te son sınıf öğrencisiyim. Dediğiniz gibi Beyazıt Meydanı ve bazı kesimlerin siyasallaştırması ya da toplumun belli kesimi tarafından benimsenmesi söz konusu ve cidden söylediğiniz gibi de bu da çok saçma. Çünkü ideolojiler geçici ve mekânlar ve meydanlar kalıcı olduğu için. Sabahki konuşmada da Murat Bey'in yanlış hatırlamıyorsam Le Corbusier'in şeyinden bahsetmişti; neden çok park yaptığını bahsettiğinde, kadınların özgür bir şekilde kentte dolaşması için park yaptığını söylemişti. Ben bu ideolojik kargaşadan, devinimden kurtulmak için mimarlar olarak artık şehirde büyüklüğünü düşünürsek nasıl bir öneri getirebiliriz ya da bunun örneği var mıdır, bunu sormak istiyorum.

Beyefendiye de şöyle cevap vereyim kısaca: Barbaros Anıtı'nın orada yapılmasının sebebi Osmanlı'da donanmanın başındaki insanların ve Barbaros'un mezarının orada

bulunması. Yani aslında orası donanmanın başındaki insanların bulunduğu, ikamet ettiği, törensel olarak savaşa gittikleri zaman da oradan donanma kaptanını alıp sefere çıktıkları yer.

Camilerin yapılmamasının sebebine belki şöyle cevap verebilirim. Benim haddim değil ama ilk oturumda gelseydim bence Osmanlı’da 1914’ten sonra İstanbul’daki derin nüfus düşüşünü ve akabinde İstanbul’un toplanma sürecini görebilirdiniz. Belki böyle cevap verebilirim kısaca.

Neşe Gurallar- Mimarlar mekân düzenliyor, bir tasarım, bir obje ortaya koyuyor ve ondan sonrası artık vatandaşın, halkın, insanların bileceği bir şey ve onların yüklediği anlamlar da geçici. Yani dolayısıyla biz eğer mimar olarak bir ideolojik anlam yüklemeye çalışsak bile aslında bizim çabamızın da kalıcı olduğunu sanmıyorum. Çünkü anlamın atfedilen bir şey olduğunu düşünüyorum, anlamın objeye içkin bir şey olduğunu düşünmüyorum. Yaşam değiştikçe, insan geliştikçe, bakan göz değiştikçe o anlam değişiyor. Sabit bir anlam yok.

Özgeçmişler:

Doç. Dr. Bülent BATUMAN; *Lisans ve yüksek lisans derecelerini ODTÜ Mimarlık Bölümü'nden alan Bülent Batuman, doktorasını 2006'da New York Eyalet Üniversitesi – Binghamton'da tamamladı. Halen Bilkent Üniversitesi'nde Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı ile Mimarlık Bölümlerinde öğretim üyesi. Mimarlar Odası Ankara Şubesi ve Avrupa Mimarlar Konseyinde yönetim kurulu üyeliği yaptı, hâlâ Mimarlar Odası Merkez Yönetim Kurulu üyesi olarak görev yapıyor. Yayınlanmış kitapları şunlardır: The Politics of Public Space (2009), Mimarlığın ABC'si (2012), New Islamist Architecture and Urbanism (2018; Millet'in Mimarisi başlığı ile Türkçeleştirildi, 2019), Kentin Suretleri (2019), Cities and Islamisms (derleme, 2021), The Urban Refugee (derleme, K. Kılınç ile, 2024).*

Prof. Dr. Ebru FİRİDİN ÖZGÜR; *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde öğretim üyesidir. Şehir Plancısı ve kentsel tasarım uzmanıdır. Güncel çalışma konularından başlıcaları kentsel tasarım kuramları, kentsel tasarımda katılım, kentlerde kamusalığın boyutları oluşturmaktadır. Bu konularda lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde dersler vermesinin yanı sıra yayınlanmış çok sayıda ulusal ve uluslararası makaleleri ve çalışmaları vardır.*

Prof. Dr. Neşe GURALLAR; *TED Üniversitesi Mimarlık Bölümünde Öğretim Üyesi. 2017- 2018 yılında Harvard Üniversitesi, Ağa Han programında yer aldı. Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık (İletişim) ve Emergence of Modern Public Space from a Traditional Mosque Courtyard, Early Nineteenth Century İstanbul- Beyazıt (Verlag Dr. Müller) başlıklı kitapların yazarı. Son makalesi "Russian Modernization in East Anatolia: The Case of Kars" Muqarnas'ta yayınlandı. İlgi alanı: İdeoloji, Kamusalık ve Kamusal Mekân, Modernite, Kent ve Kent Tarihi.*

Prof. Dr. Funda ŞENOL; *akademisyen, bağımsız araştırmacı. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun. Bir süre basın sektöründe çalıştı. 1994-2010 yılları arasında Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde, 2010 yılından, 686 No.lu KHK ile ihraç edilene kadar Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde çalıştı. Kent sosyolojisi, kent tarihi, toplumsal cinsiyet, basın tarihi çalışma alanlarıdır. İletişim Fakültesi ve Kadın Çalışmaları Programı'nda lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri verdi. Doktora çalışması Yabancılar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara başlığıyla yayınlandı (İletişim Yayınları, 2003). Çalışma alanlarında yayınları ve uygulamalı çalışmaları bulunmaktadır. Halen gazeteduvar'ın yazarlarından biridir.*

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

TEMATİK SUNUŞ: EDHEM ELDEM

TARİHÇİ GÖZÜYLE İSTANBUL'UN SORUNLARI

TARİHÇİ GÖZÜYLE İSTANBUL'UN SORUNLARI

Edhem Eldem

Cumhuriyetin Yüzyüncü Yılında İstanbul'da Mimarlık ve Yerleşme Kültürü başlıklı bu toplantıya bir tematik sunuş vermek üzere davet edilmiş olmayı büyük bir onur ad-dederim. Fakat aynı zamanda da gayet belirli ve bazı açılardan teknik özellikleri ve birikimi öne çıkan bir meslek grubunun karşısında şehir ve mimarlık konusunda ne söyleyebileceğim konusunda ciddi tereddütlerim olduğunu gizleyemem. Bu yüzden benden başlık bekleyen Derin Öncel'i epeyce oyaladıktan sonra "Tarihçi gözüyle İstanbul'un sorunları" gibi suya sabuna dokunmayan cinsten bir başlıkta karar kılıp içini dolduramayacağım konulara ve arkasını getiremeyeceğim iddialara girişmektense bu genel başlık altında kentimizle ilgili mümkün olduğunca tarihi bir açıdan ele aldığım tespitlerimi paylaşma yoluna gitmeyi tercih ettim. En kötü ihtimalle sunumumun sonunda "bu tarihinin gözü de bu kadarmış" deyip toplantıdan ayrılabilirsiniz.

Aslında İstanbul kentinin tarihiyle iyi kötü kırk yıla yakın bir süredir ilgilendiğim bir gerçektir. Gerçi bu ilgimin şehri bütüncül bir şekilde kapsadığını söyleyemem; genellikle meselenin belirli bir veçhesini, dönemini, yapısını veya kesitini incelediğimden vardığım sonuçlar kadar ortaya çıkarmaya çalıştığım görüntü de ister istemez kısmi kalmıştır. Bu durumun belki de en bariz veçhelerini sıralayacak olursam, dönemler açısından ağırlıklı olarak "uzun" diye tanımlanan on dokuzuncu yüzyıl üzerine, hat-ta daha da belirgin olarak İmparatorluğun son yarım yüzyılı üzerine yoğunlaştığımı, mekân itibarıyla baskın olarak şehrin Avrupai veya modern olarak görülen kısımları ve özellikle Galata ile Beyoğlu'na odaklandığımı, toplumsal tabakalaşma açısından ise en çok ekonomik ve sosyal olarak "üst" diye nitelenebilecek kesimlerle elitlere, bunların arasındaysa Batı ve Batılılaşmayla bağlantılı olan kesimlere ilgi göstermiş olduğumun farkındayım. Ne var ki bütün bu sınırlamalara karşın gene de bahsettiğim kırk yıllık süre boyunca elimden geldiğince özelden genele bazı çıkarsamalar yapmaya, eksik de olsa bir tür senteze ulaşmaya çalıştığımı düşünüyorum. Burada bu tespit ve sentezlere dayanarak bazı düşüncelerimi size sunmaya çalışacağım.

Sunumumun mümkün olduğunca tutarlı olmasına faydası olabileceği ümidiyle bu sorunları üç ana dönem altında toplamaya gayret edeceğim. Bunların ilki, uzun dönem, yani özellikle Osmanlı ellerine geçtiği 1453'ten günümüze kadar uzanan bir süreyi kapsamaktadır. İkincisi, orta uzunlukta ve özellikle on dokuzuncu yüzyılda kentin modernleşme ve Batılılaşma etkisinde geçirmiş olduğu değişimle başlayan yaklaşık iki yüzyıllık zaman dilimidir. Üçüncüsü ise geride bıraktığımız yaklaşık yetmiş yıllık süre, yani 1950'lerdeki nüfus ve imar patlamasından günümüze kadar gelen zaman dilimidir.

Aslında burada ele alacaklarımı doğrudan doğruya sorun olarak nitelemek yerine, soruna yol açabilecek belirleyici özelliklerden bahsetmek daha doğru olacaktır. Bu özelliklerin ilki bence İstanbul'un fetihden beri –ve aslında fetih öncesinden tevarüs etmiş bir şekilde– devletin merkezi yapısıyla organik sayılabilecek derecedeki bağıdır. Fetihden hemen sonra padişah ile gaziler kesimi arasında verilen ve Fatih Sultan Mehmed'in lehine sonuçlanan mücadelenin akabinde şehrin 1460'ların ikinci yarısında payitaht olmasıyla birlikte gaza ve sefere dayanan uç geleneğine bir açıdan set vurulmuş, onun yerine tek ve sorgulanmaz bir hükümdar etrafında kümelenen yeni türden bir devlet yapısına geçmişti. Avrupa'da aynı dönemlerde ortaya çıkmaya başlayan mutlakiyetçi rejimlerle ilginç bir örtüşme gösteren bu sürecin devlet katındaki en önemli tezahürleri arasında padişahın o zamana kadar olan primus inter pares statüsünden mutlak ve tekil bir konuma geçmesi, daha önceleri iktidara büyük ölçüde ortak olan gazi aristokrasisinin neredeyse tamamen tasfiye edilmesi ve onun yerine kapı kulları olarak bilinen devşirme kökenli –başka bir deyişle köksüz– ve padişaha kullukla bağlı meritokratik bir hâkim sınıfın getirilmesini saymak mümkündür. Payitaht konumuna getirilen İstanbul ise tedrici olarak devlet katındaki bu değişimin bir tür yansıması haline gelmiştir. Padişahın yeni ve ulaşılmaz konumunu temsil eden sarayın iç kısmı –yani Enderun–, padişahı çevreleyen kul dünyasını barındıran dış kısmı –Birun– ve devletin kolluk gücünü oluşturan ordunun –özellikle yeniçerileri– toplandığı ve şehrin merkezine yayılmış olan kışla ve odalar kentin siyasi topografyasını belirleyen unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Bunlara bir de zaman geçtikçe çoğalan ve büyüyen dini iktidarın simgeleri olarak camileri ve selatin türbelerini eklemek gerekir. Nihayet merkezde kümelenen bu unsurların çeperinde, başta Tophane ve Tersane olmak üzere devletin ve özellikle ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanan sanayi tesislerini hatırlamak gerekir.

Bu saydıklarımı peşinen “sorun” olarak görmek tabii ki yanlış olacaktır; ne de olsa hepsi giderek güç kazanan siyasi, idari ve askeri bir yapının işleyişi ve bekası için elzem sayılabilecek türden değişim ve yeniliklerdi, hatta modern devletin ortaya çıkışının alametleriydi. Fakat devlete ve devletin başlıca kurumlarına bu denli bağlılığın daha uzun vadede bakıldığında bazı ciddi yapısal sorunları da beraberinde getirdiğini görmek gerekir. Bunlardan ilki, kentin orantısız derecede büyümesi ve bunun neticesinde daima bir işe sorunuyla karşı karşıya kalmış olmasıdır. Geleneksel tarihciliğin öne sürdüğü 600.000 veya bir milyona kadar çıkan abartılı tahminlerini bir kenara bırakıp Stefanos Yerasimos'un gayet makul bir şekilde ortaya koyduğu 300.000 civarındaki tavanı bile kabul ederek ortaya çıkan büyüklük, erken modern devletin imkânlarını zorlayan bir

seviyede olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu durumun devlet için hem bir avantaj olduğunu hem bir risk oluşturduğunu biliyoruz. Saltanatın kendine atfettiği önemle orantılı derecede büyük ve ihtişamlı bir payitaht ne kadar cazip idiyse, bu denli büyük bir kentin işleyişini sağlayacak ve özellikle de büyük siyasi risk taşıyan kıtlıktan koruyacak tedbirleri almak bir o kadar zordu. Bu yüzden de devletin bütün imkânları seferber edilerek kentin işe ve istikrarının sağlanması, hatta kente göçün önlenmesi için çaba sarf edilmesi daima gerekmiştir.

Bu siyasi baskınlığın uzun vadede kente birçok olumsuz etkisi olmuştur. Bunların belki de en belirginini, İstanbul'un Robert Mantran'ın deyimiyle bir "mide-şehir" olması, mütemadiyen tüketen ama ona mukabil gerçek anlamda pek az üreten parazit/tuffyli bir şehir olmuş olmasıdır. Kentin sanayiinin neredeyse tamamı devletin muhtelif ihtiyaçlarına yönelik gelişmiş, gerçek bir pazara neredeyse hiç yönelmemiştir. Kentin ürettiği tek şey aslında güç ve iktidarı ve bunun gerçek manada iktisadi gelişmeye katkısı olmadığı gibi tam aksine zararı bile bulunabilmekteydi. Oryantalist klişelere düşmeden de Osmanlı iktisadının büyük ölçüde siyasetin emrinde olduğunu, bu ilişkinin ise ağırlıklı olarak siyasetin vergi ve daha keyfi yollarla pazarı ve ekonomiyi sağlamaktan geçtiğini iddia etmek mümkündür. Bu konuda yapılan en büyük yanlış, devletin bu konudaki gücünün adeta sonsuz olduğunu, imparatorluğun tamamında etkili olduğunu, dolayısıyla kapitalizmin –daha doğrusu proto-kapitalizmin– gelişmesine ve sermaye birikimine bir engel oluşturduğunu düşünmektir. Devletin böyle bir gücü olmadığı, etki alanının imparatorluğun bir nevi nüvesi sayılabilecek ve Balkanların doğusundan Batı Anadolu'ya uzanan bir bölgenin dışında çıktığında merkezin gücünün yerini yerel dengelere bıraktığını unutmamak lazım. Ne var ki devletin gücünün gerçekten etkili olduğunu söyleyebileceğimiz bir yer varsa onun da imparatorluğun payitahtı olduğu aşikârdır. Dolayısıyla devletin iktisadi gelişmeyi köreltici bir etkisi varsa bunun en azından İstanbul'da daha belirgin bir şekilde hissedileceğini beklemek makul olacaktır.

Gerçekten de payitahtta kişilerin elinde biriken varlıkların sermayeye dönüşmesinin önündeki en önemli engel, Osmanlı sisteminde maddi imkân sahibi olanlara en cazip görünen yatırım araç ve alanlarının ekonomik değil, esas itibarıyla mali ve siyasi nitelikte olmasıdır. En yüksek getirinin makam, mukataa, iltizam veya malikânedan elde edilebildiği bir ortamda ticari veya basit de olsa sanayi yatırımlara burun kıvrması kadar tabii bir şey olamaz. Denebilir ki siyasi yatırım muhtelif sebeplerden dolayı – gözden düşme, akran rekabeti, müsadere tehlikesi ve benzer belirsizlikler gibi– çok yüksek risk getirmektedir; fakat getirinin hızını ve yüksekliğini yaratan da tam da bu unsurdur. Basitçe söylenecek olursa ticaret veya sanayide zahmetle damlaya damlaya birikim mümkünken siyasi alanda vurgun gayet mümkün, hatta kural niteliğindedir. Hâkim sınıf mensuplarının esnaf ve tüccarı genellikle "bakkal çakkal" tanımlamasıyla hor görmesi bunu gayet iyi göstermektedir. Bu durumda "gerçek" iktisadi girişim hem verimsiz hem de siyasi iktidara ulaşma imkânına sahip olmayan kişilerin elinde kalması kaçınılmazdır. Bunların arasında Gayrimüslimler özellikle dikkat çekicidir, zira aralarındaki varlıklılar siyasete bir şekilde ortak olmaları mümkün olduğunda güçlü

Müslümanlara aynı şeyi yapmaya ve mesela hekimbaşlık veya iltizam kapma yarışına girmişler, on yedinci yüzyıldan sonra bu yollar da kapanınca, devlet ricalinin “gölge sermayedarları” –mesela on sekizinci yüzyıl Ermeni sarrafları gibi– olarak sisteme yamanmaya çalışmışlardır.

Bu durumun kent üzerindeki yansımalarından biri, aynı dönemde Avrupa’da gelişimine tanık olduğumuz türden bir burjuvaziye yakından uzaktan benzeyen bir kesim oluşmaması, böyle bir kesimin kent dokusuna damgasını vurabilecek girişimlerde bulunulmamasıdır. Kente varlıklı bir “müdahale” hemen hemen yok gibidir; kaldı ki siyasi gücü elinde tutan kesimin de bu konudaki katkısı son derecede sınırlı kalmaktadır. Bir kez daha Avrupa’yla yüzeysel de olsa bir mukayeseye girişilecek olursa, toprağa veya genel olarak emlake bağlı bir aristokrasinin yerine varlıkları makama ve maaşa bağlı ve ilkesel olarak bu özelliklerini takip eden nesillere aktaramayan kulların bulunması, Avrupa şehirlerinin belirgin özelliklerinden biri olarak kabul edilen saray/palazzo/palais, konak/hôtel/mansion türünden yapıların adeta bulunmamasına neden olmaktadır. Geçen asırda yıkımdan kurtarılarak ihya edilen At Meydanı’ndaki İbrahim Paşa Sarayı bu kuralı teyit eden bir istisna olarak görülmelidir. Aslında bu durumu Avrupa’yla mukayeseye başvurmadan bile imparatorluk ölçeğinde bir dereceye kadar doğrulamak mümkündür. Taşrada görülen farklı toplumsal ve ekonomik dengeler neticesinde ve özellikle yerel aile ve hanedanlar, ağalar, ayan, eşraf türünden yerleşik güç odaklarının varlığı sayesinde konak, saray, kale gibi muhtelif adlarla anılan ihtişamlı mekân ve ikametgâhların mevcudiyeti dikkat çekicidir. Sadece şehirlilik kültürünün ve geleneğinin çok gelişmiş olduğu Kahire veya Şam gibi kentler değil, Anadolu ve Balkanların birçok şehir ve kasabasında bu tür bir yapılaşmaya rastlamak mümkündür.

İstanbul’da padişah ve hanedanın bu konuda belirli bir katkısı olduğu tartışılmaz bir gerçekse de bunun ciddi sınırları olduğu açıktır. Şehrin merkezinde yer alan Eski Saray ile sonradan Topkapı adını alacak olan Yeni Saray dışında sayılabilecek saraylar hem adet hem boyut açısından çok da etkileyici değildir. Bu konudaki en önemli değişim, on sekizinci yüzyıl ile birlikte önce Haliç’in ardından da Boğaz’ın sultanlar ve damatlar tarafından sahilsaraylar silsilesine dönüştürülmesi ve takip eden yüzyılda ise Tanzimat ricalinin hem Boğaz’da, hem şehirde “paşa yalıları ve konakları” diye isimlendirebileceğimiz yapılarla varlık göstermedir. Fakat bu süreçler ciddi bir artış meydana getirmişse de aslında Avrupa’daki benzer süreçlerle kıyas kabul edemeyecek derecede güdük kalmıştır. Bunun önemli bir nedeni, Osmanlı geleneğinde toprağa ve emlake bağlılık yerine makamdan mütevellit yerleşme düzeninin baskın olması, dolayısıyla en ihtişamlı binaların önemli bir kısmının mütemadiyen elde ele geçen sınırlı bir yapı stokundan kaynaklanıyor olmasıdır. Bugün son sahibinden menkul bir isimle anılan bir yalı veya konak, aslında bir nesil veya daha az süre öncesinde başkasının elinde, ondan da önce bir başkasının kullanımındayken bu süreç gerçek manada bir mülkiyet silsilesinden çok tahsis ve ihsanların mümkün kıldığı bir “geri dönüşüm” niteliğindedir.

Dolayısıyla devletin şehir üzerinde bıraktığı izleri saraylarda –özellikle de Topkapı gibi bilinçli olarak korunmak için şehirden koparılmış bir sarayda– aramamak gerekir. Bu izleri en bariz olarak ticari yapılarda –bedesten, çarşı, hanlar, kapanlar– ve tabii ki camilerde bulmak mümkündür. Şehrin meşhur yedi tepesine kondurulan selatin camileri ve onlara eklenen selatin ve sonradan havatin türbeleri, hanedanın şehirdeki varlığının nadir ama bir o kadar da görkemli simgeleri olmuş, cülus, selamlık veya cenaze gibi vakalar sayesinde Topkapı'dan Eyüp'e kadar uzanan bir törensellik güzergâhı oluşturmuştur. Saray inşası konusunda büyük ölçüde akim kalan devlet ricali de genellikle varlıklarının kısmen de olsa koruma altına almak için oluşturdukları vakıflar kapsamında cami, mescit, medrese, mektep, han ve çeşme gibi daha mütevazı yapılarla şehrin imarına katkıda bulunmuşlardır.

Ortaya çıkan şehir yapısının en belirgin özelliği, devlet ve çevresinin bu alanlarda sağladığı ve az da olsa ihtişamıyla ve taş/mermer kullanımıyla göze çarpan binaları çevreleyen ve onların gölgesinde adeta şekilsiz bir yığın görüntüsündeki alçak ahşap evlerinin oluşturduğu ve her yabancı seyyahın şehir hakkındaki ilk intibasını oluşturan tezattır. Kâgir/ahşap, kalıcı/geçici, devlet/tebaa, kamusal/özel gibi birçok ikilik üzerinden okunabilecek olan bu tezadın önemini gösteren herhalde bu durumun zaman içindeki kalıcılığıdır. On altıncı yüzyılda Lorichs'in panoramasındaki durum 1810'lardaki Barker panoramasında ve 1890'lardaki panoramik fotoğraflarda gözlemlenebildiği gibi bugün de devam etmekte, hatta modernitenin getirdiği yeni bir anıtsallıkla birlikte yepyeni şekiller alabilmektedir.

Resim 1.

Resim 2. Lorichs'in panoraması.

Resim 3. Barker panoraması, 1810'lar.

Resim 4. 1890'lardaki panoramik fotoğraflar.

Ne var ki bu tür devamlılık iddiaları her an oryantalizm ithamıyla karşı karşıya kalabileceğinden daima sorunlu ve riskli bir boyut taşımaktadır. Ne de olsa Şark'ın değişmez ve değişmekten aciz olduğu, bunun da bütün kurum ve yapıları yansıdığı fikri, oryantalist bakış açısının temel inançlarından biridir; buna bir de Avrupa'daki muadillerinden taban tabana ayrılan "İslam şehri" kavram ve kategorisini ekleyecek olursak, İstanbul'un tarihi bir perspektif içinde ele alınmasının bir tür mayın tarlasına dönüş-

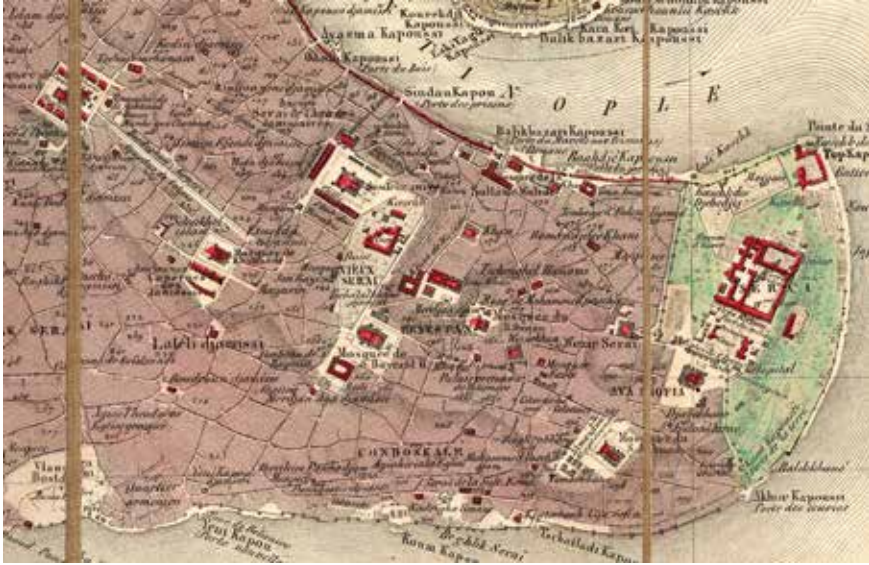
mesi işten bile değildir. Bu mayın tarlasının tam da ortasında duran ve kentin tarihi boyutuyla doğrudan bağlantılı olarak çok tartışılmış olan konu, kamu alanı veya kamusal alan meselesidir. Gerçekten de Osmanlı İstanbul'unun en çarpıcı özelliklerinden biri, kent içinde aynı dönem Avrupa şehirlerinde görülen tarzda kamusal alanların azlığıdır. On sekizinci yüzyıl sonlarında Fransız mühendis Kauffer tarafından çizilmiş olup 1831'de güncellenmiş olan plan bu konuda hemen bir fikir vermektedir. Şehrin geneline yayılmış ama en büyükleri Sarayburnu'yla Fatih Camii arasında ve Haliç kıyılarında toplanmış ve kırmızıyla renklendirilmiş yapılar, cami, saray, medrese, han gibi kâğır yapıları göstermektedir. Biraz önce bahsettiğim ahşap evler, bahçeler ve bostanlar deryasında kaybolmuş irili ufaklı kâğır camilerden ve merkezde yer alan az sayıdaki ihtişamlı yapılardan oluşan tezat hemen göze çarpmaktadır. Kamusal alanı eğer en basit ve somut anlamında şehir nüfusunun ortak kullanımına açık mekânlar olarak tanımlarsak, haritada beyaz/boş olarak gösterilen bu alanların azlığı dikkat çekicidir. Yolların dar ve düzensiz olması bunun diğer bir vechesini oluşturmaktadır.

Haritada merkezi bölgeye biraz daha yaklaşacak olursak, kamusal alanların azlığı bir yana, göze çarpan başlıca özellik, bu alanların çoğunun şekilsiz, sınırları net bir şekilde tanımlanmamış boşluklar halini aldıklarıdır. Bunun aksine olan nadir örnekler, Fatih ve Süleymaniye camilerinin etrafını saran ve külliye parçası olan binalar tarafından sınırlandırılmış olanlardan ibarettir. Bizans döneminden kalma tanımlanmış bir alanı bulunan At Meydanı da bir dereceye kadar bu tanıma uyarken, geriye kalan alanlar esas itibarıyla bina ve sokakların dışında kalan ama belirgin bir şekil ve yüzeyi olmadığı anlaşılan alanlar şeklindedir.

Stefanos Yerasimos'un yıllar önceki tespitlerini hatırlamanın sırasıdır. Avrupa'da *piazza* ile *campo* arasındaki fark, ilkinin şehir tasarımının bir parçası olarak bilinçli bir şekilde cephelerin de hesaba katılmasıyla beraber oluşturulan ve özellikle şehir nüfusunun en

Resim 5. 1831 Kauffer Haritası.

Resim 6.1831 Kauffer Haritasi.

azından bir kesiminin kullanımına açık bir meydanken ikincisinin açık uçlu ve sıklıkla talim, eğlence veya pazar gibi işlevlerde kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesinde bu ayırımın yokluğunda –çayır veya mesire *campo*'dan çok daha kırsal bir anlam taşımaktadır– “meydan” kelimesi her ikisini karşılamaktadır. Aslında daha doğrusu Osmanlı İstanbul’unda gerçek manada *piazza* bulunmadığına göre, meydan *campo*'nun karşılığı olarak algılanmalıdır. *Piazza* tanımına en çok uyan Fatih ve Süleymaniye camilerinin dış avlularını bu kategoriye sokmak ise biraz zorlama kaçmaktadır, zira aslında külliye içinde kaldıklarından dolayı gerçek manada şehir hayatına bir *piazza* kadar dahil olmadıkları gibi, dini tanımlarından dolayı kaçınılmaz olarak nüfusun yaklaşık yarısını dışlamaktadırlar. Meydanların çoğu ise tam da *campo* gibi işlemektedir: At Meydanı’nda gösteriler, Et Meydanında yeniçerilere et dağıtımı, Eminönü’nde gümrük ve ticaret, Tophane Meydanı’nda yerleşik ve seyyar satıcılar kalabalığı...

Yerasimos’a göre temeldeki sorun, Avrupa şehrinin sınır (*limes*) tanıyan Roma hukukuna dayanarak gelişmesine karşılık İslam kentinin, özellikle de İstanbul’un “uç” kavramına ve kişisel yarar ile kamusal zarar dengesine önem veren İslam hukukunu esas almış olmasıdır. Birincisinde devlet şehri çizip parseller ve kişilere arsa dağıtırken, ikincisinde devlet geriye çekilip kişilerin cemaatle bir denge oluşturmasını müdahale etmeden uzaktan seyrederek. Dolayısıyla bu şehirlerde esas olan özel mekânların korunması ve bunların diğerlerine zarar vermedikçe mevcut alanı kullanması, tam aksine de kendine zarar geldiğini iddia ettiğinde de diğerlerini alandan dışlamasıdır. Bu yüzden yollar ve sokaklar güçlü bir iradeyle kamu (veya devlet) yararını gözeterek tasarlanmak yerine, özel mekânların ihtiyacını görece kadar ve kamuya zarar vermemekle yetinen eğri büğrü, dar, kamusal alana imkân vermeyen şekiller almaktadır. Ortaya çıkan plan

Resim 7. Tophane Meydanı.

düzenli ve geometrik değil, salkım veya petek şeklinde eklenenen arsalardan ve bunların arasında kıvrılan sokaklardan oluşmaktadır.

Yerasimos'un bu tespitini kendi kaleminden ifade edecek olursak: “giderek kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir özel hukuk haline gelen şeriat, ilke olarak amme hukukunun üstünde olacaktır. Bu durum, kent mekânında kişi tasarrufunun, kamu tasarrufunun önüne geçmesini açıklamaktadır. Devlet, –özellikle Osmanlı devleti– kamu yararına kenti düzenleyecek önlemler almaya çalışmış, ancak hiçbirini hayata geçirememiştir. Çünkü bu örfi düzenlemeler şeriata karşı duramamışlardır”. Ortaya çıkan bu garip güç dengesinde halk güçsüz ama kanunen meşru, devlet ise güçlü ama kanunen meşruiyet yoksunu olduğundan şehir düzeni devlet veya türevlerinin istediklerini yapamamasına karşın kişilerin açık uçlu mekânı lehlerine kullanabilmekte, esnetebilmektedirler.

Bu senaryonun ciddi bir cazibesi olduğu inkâr edilemeyeceği gibi İstanbul'un günümüzdeki düzensiz, hatta kaotik halini anlamaya çalışsana uzun vadeyi kapsayan bir izah önermesi bakımından gayet ilginçtir. İslam ile Batı arasında temel ve belirleyici bir fark gözetmesi açısından bu model özcü, dolayısıyla da oryantalist olmakla itham edilebilir, ama bu konuda hiçbir rahatsızlık duymuyorum çünkü bir iddianın oryantalist gözükmesinin dışlanması için bir neden sayılması, oryantalizmin kendisi kadar toptancı ve indirgemeci olan anti-oryantalizmin tuzağına düşmekten başka bir şey değildir. Ona mukabil Yerasimos'un izahında sorunlu olduğunu düşündüğüm iki ana unsur bulunmaktadır.

Bunların ilki, bu durumun şeriat ile hukukun arasındaki bir mücadeleyle ve bunun ilkinin lehine sonuçlanmasıyla ilgili olmasından dolayı İslam kentine mahsus bir durum olarak algılanmasıdır. Gerçi Yerasimos benzer bir durumun Roma İmparatorluğu'nun

çökmesi ve Ortaçağ Avrupası'nda hissedildiğini, devlet otoritesinin zayıflaması veya yok olmasıyla birlikte kamu alanı kavramının gerileyip uç kavramına dönülmesini söylemekte, dolayısıyla bunun sadece İslam'a has olmadığını söylemektedir. Fakat bu durumda da devlet zayıflasa bile başka kurumların bu kaybı ve sonuçlarını telafi ettiğine ve nihayetinde Rönesans'la birlikte Roma normlarına dönülmüş olduğuna da işaret etmektedir. Ayrıca İslam dünyasında da ilk zamanlarda Kûfe veya Kahire gibi kentlerde geometrik modelin kullanıldığını ve ancak daha sonra İslami modele bir kayma olduğunu da söylemektedir. Fakat genel olarak Roma modelinin izlerinin hem Ortaçağ Avrupası'nda hem daha geç dönemlerdeki bazı İslam kentlerinde görülmesi, Yerasimos'un modelinin genel bir İslam modelinden çok belki de Türk-İslam medeniyetine, belki de daha da spesifik olarak –zaten onun asıl ilgi ve deneyim alanı olan– İstanbul'a ait olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

İkinci noktaysa daha pratik bir sorgulamadır. Bu durum ister İslam şehrine, ister İstanbul'a ait olsun, altında yatan denklem düzen getirmeyi bilen ve isteyen bir devletle buna ayak süren ve neticede mani olan bir nüfus arasındaki çekişmedir. Mekân sahiplerinin devletin dayatmasına karşı gelerek kendi özel alanlarını ve menfaatlerini azami derecede genişletmeye çalışmalarında pek şaşırtıcı bir şey olmadığı gibi, bu durumun adeta evrensel olduğunu söylemek bile mümkündür. Bu denklemde esas belirleyici olan, bir taraftan hukuki düzenin buna özellikle yatkın olması, diğer taraftan ise devletin aksine hareket etme isteğine karşın adeta aciz kalmış olarak algılanmasıdır. Duyduğum şüphe tam da bu son iddiayla ilgilidir. Osmanlı devletinin ve İstanbul'u idari olarak şekillendirme iddiasında olabilecek hâkim kesimin aslında kenti “düzgün ve düzenli” kılmak konusundaki niyetini ne kadar ciddiye almak gerekir? Daha da önemlisi, eğer bu niyet mevcutsa ama uygulanması konusunda gerçekten bir aciz söz konusuysa, devlet gücüyle gerçekleştirilmiş olan bazı imar projelerini nasıl izah edebiliriz? Akla gelen en bariz örnekler camiler, özellikle de selatin camileridir. Fatih ve Süleymaniye gibi son derecede müdahaleci projeleri dayatmayı başarmış olan bir iktidarın gücünün bu örneklerle sınırlı kalmış olduğunu, aklındaki başka imar hareketlerine gelince birdenbire aciz kaldığını mı varsaymak gerekir?

Akla gelen bir izah, bu durumun sadece camilerde bozulmasının bu binaların kutsiyetiyle ilgili olduğu, yani kişileri devlete karşı koruyan güç olan şeriat ile uyumlu olmasından dolayı bir tür ön kabulde karşılandıkları ihtimalidir. Yeni Valide Camii örneğinde inşaata izin vermek için yerinden edilen Yahudi nüfusun uğradığı zararın ümmetin umurunda olmadığından direniş olmadığını varsayabiliriz, fakat Süleymaniye'nin inşa safhasında istimlak edilmeye bir türlü razı olmayan kadının itirazı hikâyesi –gerçek olsun veya olmasın– meselenin bu kadar basit olmadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla Osmanlı iktidarının canı istediğinde pekâlâ bazı şehircilik ve imar düzenlemelerini uygulayacak kadar bir güce sahip olduğunu varsaymak, gerçekleşmeyenlerin ise arzulanıp da yapılmayan projelerden çok, aslında istenmeyen veya düşünülmeyen ve dolayısıyla girililmeyen düzenlemeler olduğunu düşünmek daha gerçekçi olabilir. Osmanlı devletinin her şeye kadir olduğu efsanesine düşmeden de kanun yoluyla şeriatın aksine

hareket edildiğinin veya en azından etrafından dolaşıldığının örneklerini bulmak zor değildir. Başka bir deyişle, eğer devlet veya rical gerçekten de piazza'lar, geniş caddeler inşa etmek isteseydi camiler, medreseler veya kışlalar inşa etmekte gösterdikleri başarıyı elde edemeyeceklerini düşünmek ne kadar ikna edicidir?

Bu konuya tekrar dönmek üzere şimdilik zaman içinde ilerleyip ikinci dönem olarak tanımladığım uzun on dokuzuncu yüzyıla bakmaya başlayabiliriz. Bu dönemin pek tabii ki en belirgin özelliği Batılılaşma ve modernleşmenin etkisi altında şehrin uğradığı büyük imar değişikliği ve dönüşümleridir. Fakat bu meseleye gelmeden önce vurgulamak istediğim ve bir bakımdan daha da kökten bulduğum bir değişim, dört asırlık payitahtın geçirmiş olduğu simgesel değişimdir. Tanzimatla birlikte ve özellikle Kırım Savaşı'yla İslahat fermanının etkisiyle devlet ve ricalinde olduğu kadar halk arasında da yerleşen –olumlu ve olumsuz– bir modernlik algısıyla birlikte Doğu-Batı ikilemi kentin görüntüsü ve topografyasına doğrudan yansımaya başladı. Her bakımdan şehrin geleneksel merkezi olan sur içi İstanbul tedrici olarak Şarkın, geleneğin, geri kalmışlığın ve egzotizmin bir simgesi haline gelirken, kuzeyinde yer alan ve ancak on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru surlarının dışına taşarak Pera tepelerine genişlemeye başlayan Galata ise Avrupa'yı, modernliği ve başarıyı temsil etmeye başlamıştı. İstanbul'u ikiye bölen bu algı günümüze kadar devam edecek ve kentin gelişmesini ciddi bir şekilde etkileyecektir.

Bir Osmanlı bürokratinin 1879'da kaleme aldığı bir layihada bu iki bölge arasındaki farkı vurgularken adeta iki medeniyetin tezadını dile getirmektedir: “Nefs-i İstanbul şehriyle Galata ve Beyoğlu'nun gerek binaları ve gerek intizam cihetiyle farkı pek ziyade göze çaracak derecede olup mesela Dersaadet'te kâgir olarak küçük ve büyük ve pek adi surette yapılmış üç yüz adet hane mevcut ise Galata ve Beyoğlu'nda kıymetli ve ekserisi müzeyyen olarak birkaç bin hane mevcuttur ve Avrupa'nın ikinci ve üçüncü derecede bulunan şehirlerinde asar-ı medeniyetten olarak görülen şeylerin pek çoğu Beyoğlu'nda görülmekte olup İstanbul'da ise bir küçük memlekette bile vücudu elzem olan otel denilen misafirhane bile bulunmadığından Rumeli ve Anadolu taraflarından limaslahatin Dersaadet'e vürud eden eşraf ü erkân Beyoğlu'ndaki otellerde oturmaya mecbur olmaktadır ve böyle bir asr-ı medeniyette İstanbul sokakları hal-i zulmette kalıp halkın Çin'de olduğu gibi fenerlerle gezmesi ve Galata ve Beyoğlu'nun gazlarla tenvir olunmuş bulunması ne surette calib-i nazar-ı dikkat olduğu malumdur Galata ve Beyoğlu taraflarında birkaç kere vuku bulmuş olan başlıca yangınlarda yanmış olan haneler arsalarından bugünkü gün hiçbir boş arsa kalmayıp cümlesi kâgir olarak inşa kılınmış ve halbuki İstanbul'da bundan elli sene mukaddem vuku bulmuş olan Cibali ve ahiren vuku bulan Hocapaşa ve Aksaray yangınlarında yok olan haneler arsalarından pek çokları boş bulunduğu maatteessüf görülmektedir.”

Bu durumun en belirgin etkisi, kentin geleneksel merkezinin giderek marjinalleşip kentin onun dışında gelişen yeni bir merkezin peşinden gelişmeye başlamış olmasıdır. Tanzimat'ın ilk yarısında, yaklaşık Kırım Savaşı'na kadar kentin yeni imar projeleri-

nin –konaklar, yeni daire ve nezaretler vs.– hâlâ sur içinde gerçekleştirilmesine karşın, 1850’lerden itibaren bütün bu imar gayreti Haliç’in kuzeyine ve Boğaz’ın Rumeli kıyılarına doğru kaymıştır. Dolmabahçe, Feriye, Çırağan ve ardından Yıldız saraylarıyla en tepeden izlenen bu göçün paralelinde, varlıklı yabancılar Galata’dan Beyoğlu’na, Rum ileri gelenleri Fener’den Beyoğlu’na, Yahudi orta sınıfı Balat’tan Kuledibi’ne, Ermeni zenginleri Kumkapı’dan Beyoğlu’na, Müslüman devlet ricali Vefa’dan Nişantaşı’na, Rum ve Ermeni orta sınıfları sur içinden Pangaltı ve Tatavla’ya taşınmışlar, velhasıl kuzeye doğru büyük bir göç gerçekleşmiştir. 1920’lere gelindiğinde artık Peyami Safa’nın *Fatih-Harbiye*’si bir gerçek olmuş, artık kendini asri sayan herkes Galata’da çalışıp, Beyoğlu’nda eğlenip, imkânlarına göre daha kuzeyinde ikamet etmeye başlamıştı. Şişli’de bir apartmanın temsil ettiği *Lüks Hayat* bir bakıma İstanbul’un yaklaşık elli yıllık değişiminin zirvesini oluşturuyordu.

1940 ve 1950’lerde şehirde kalmış az sayıdaki ama topografyasında etkin Gayrimüslimlerin de göçe zorlanmasıyla birlikte bu Galata-Şişli mihverî üzerindeki “yeni ve asri” İstanbul iyice yerleşip millileşti. Anadolu’dan göçle İstanbul’un tozu toprağındaki altını arayanlar Galata’dan Tarlabası’na uzanan mütevazı konutları fethetti; Tatavla’nın Kurtuluş olarak yeniden adlandırılması ve ana caddesine Ergenekon adının verilmesi olup bitenin bir özeti gibiydi. Hali vakti yerinde Türkler ise daha kuzeydeki nezih semtleri işgal ederek Ufuk Güldemir’in mükemmel yakıştırmasıyla “Beyaz Türk” kesiminin temeli atılmış oldu. Kentin kuzeye doğru yürüyüşü bununla da bitmedi; Taksim-Şişli ekseninin doyuma ulaşmasıyla birlikte Levent Çiftliği’nin yerine sayısız Levent’ler alırken şehir Maslak yolundan ilerleyerek bugünkü finans merkezine ve hepimizin gururu İstinye Park’a kadar ilerledi.

Tabii ki İstanbul’un bugün yayıldığı alana bakıldığında bu güney kuzey ekseninin işgal ettiği yer gülünç bulunabilir. Fakat zaten asıl önemli sorunlardan biri tam da 15 veya 20 milyonluk İstanbul’un çoğumuzun gözünde “kayda değer” kısmının şehrin yüz yıl önceki alanından ibaret kalmaktadır. Bugün Boğaz’ın korunması veya deniz ulaşımının artırılması gerektiği söylendiğinde bu alanın 20 milyon İstanbullunun kaçını ilgilendirdiğini, bu nüfusun hangi oranının Boğaz’ı değil kullanmak, sadece gördüğünü düşünüyor muyuz? Moda-Kabataş arasına vapur konmuş olmasının tadını çıkararak bir hemşeriniz olarak tabii ki kimseyi bu konuda suçlamak haddim değil, ama sanıyorum bu tür dengesizlikleri daima hatırlamak gerekir. Hele ki bu durum bundan bir asır önce de farklı ölçekte de olsa dönemin rehberlerine dahil edilmeyi hak eden “kalburüstü” ve ticari İstanbul ile esamesi pek okunmayan mütevazı İstanbul arasında benzer bir dengesizlik olduğunu düşünürsek...

Fakat günümüze ileride dönmek üzere kökten değişimlerin yer aldığı imparatorluğun son yüzyılına tekrar göz atalım. Bu değişimi bazı açılardan on sekizinci yüzyılın sonlarına, mesela bazı kışlalar ya da mimar Antoine-Ignace Melling’in III. Selim’in kız kardeşi Hatice Sultan için inşa ettiği saray gibi Avrupalı tarzda binaların ortaya çıkmasına kadar geri çekmek mümkünse de genellikle Mustafa Reşid Paşa’nın 1836’da

Londra'da kaleme aldığı bir layihada İstanbul'da ileriye dönük geometrik bir şehir planının uygulanmaya konmasını ve Avrupa'dan mimar getirilmesi konusundaki önerileri bir tür milat olarak kabul edilir. Gerçekten de Tanzimat'la beraber bu tür uygulamalar, yani düz ve dik açıyla kesişen geniş ve kaldırımlı yolların yapılması, modern anlamda meydanların açılması, belirli hiza ve yükseklikte kâgir evlerin inşa edilmesi, buna imkân olmadığı takdirde ahşap evlerin arasına tuğladan yangın duvarları örülmesi gibi tedbirleri içeren nizamnamelerin çıkarılması devlet katında İstanbul'u bulunduğu düzensiz ortamdan çıkartıp “medeni” bir kente dönüştürmek konusunda ciddi bir niyet belirmediğini söylemek gerekir.

Bu durum birçok bakımdan Yerasimos'un modelini doğrular niteliktedir. II. Mahmud ile başlayan ve Tanzimat'la hız kazanan ıslahatın başlıca amacı devlete kaybettiği gücü iade etmek, toplum üzerindeki hâkimiyetini perçinlemek ve bunu idari kararlar, nizamnameler ve yeni türden kararlarla dayandırmaktı. Dolayısıyla devletin iradesine karşı koyabilecek güçlerden biri olan din ve şeriatın da kontrol altında tutulması ve devletin kurallarına uymak zorunda bırakılması söz konusuydu. Vakıfların devlet kontrolüne geçmesinden ticaret, ceza, arazi gibi muhtelif kanunların yürürlüğe sokulmasıyla devlet tebaa üzerindeki hakimiyetini perçinleştirmiş oluyordu. Bu gibi radikal bir değişim sürecinde şehircilik düzenlemeleri ve kamusal alan yaratılması bir bakıma işten bile değildir.

Nitekim bir dereceye kadar da öyle oldu. Kâğıt üzerinde şehir planlamasını tasarlayan birçok nizamnamenin çıkarılması, şehir içinde definlerin yasaklanması, Islahat-ı Turuk (yolların ıslahı) gibi komisyonların kurulması, belediyelerin tesisi gibi birçok gelişme bunun neticesiydi. Fakat iş fiiliyata geldiğinde gerçekleştirilenler tasarlananların çok gerisinde kalmıştır. Modern tarzda mahallelerin oluşturulması ancak yangınların yarattığı yıkımın ardından bir dereceye kadar mümkün olurken, kentin büyük çoğunluğunun dokusu eski halini muhafaza etmiştir. Modern bir mimari tarz daha çok devletin kendi binalarında ve devlet ricalinin konaklarında bir uygulamaya bulduysa da daha mütevazı kesim ve semtlere pek sirayet etmedi. Bazı anıtsal binaların etrafında modern ölçütlerde “çarpık” sayılan yapılaşma temizlenip bir tür temizlik yapıldıysa da bunlar gerçek manada birer Avrupai meydan düzeninden pek uzak kalıyordu. Zaten bu tür bir şekle sahip olan At Meydanı, muhtemelen yabancı ziyaretçilerin odağında olduğundan dolayı bu yönde bazı girişimlere sahip olduysa da orada “piyasa” yapan sık kadınların varlığı sadece Osman Hamdi Bey'in hayalinde yaşayabilen bir gerçektir. Bazı alanlar bu tür müdahalelerden daha fazla nasiplendi. Mesela asırlardır tanımsız bir boş alan şeklinde duran Beyazıt Meydanı'na Fransız mimar Bourgeois'nun diktiği oryantalist Seraskerat Kapısı'nın yarattığı etkiden istifade ederek ağaçlarla süslü bir tür piazza oluşturulmaya çalışıldığı bir gerçektir. Fakat aynı konumda olan ve köprüünün yapıyla şehrin en işlek yerleri haline gelen Eminönü ve Karaköy meydanları, derme çatma binaların çevrelediği yol mu, meydan mı olduğu tam anlaşılamayan düzensiz alanlar olarak yirminci yüzyıla girmiş oldu.

1879'daki bürokratin sözlerini doğrularcasına modern şehircilikle alakalı sayılan yeniliklerin çoğu Galata ve Beyoğlu'nda, yani şehrin zaten "Avrupalı" damgası yemiş olan bölgesinde ortaya çıkmıştır. 1860'larda Galata surlarının yıkılıp kazanılan yerlerin imara ve yol yapımına açılması, yer üstü ve altı ilk raylı sistemler, bazı caddelerin genişletilmesi, çok nadir şehir mobilyası örnekleri, ilk park/bahçe denemeleri, mezar alanlarının yok edilerek veya taşınarak imara açılması gibi önemli adımlar hep bu bölgede atılmış oldu. Yani eğer bir kez daha Stefanos Yerasimos'un modeline atıfta bulunacaksak, devletin en güçsüz olduğu, ama alternatif güç odaklarının ve kurumların basit de olsa kapitalist bir düzen içinde mekâna hâkim olup şehri ileri gelenleriyle bir tür ittifaka girdiği bir ortamda kentin dönüşümüyle ilgili önemli adımlar atılabildiği.

Ne var ki bu adımlar da esas itibarıyla sınırlı kalmış, bütünsel bir yaklaşım sergilememişti, şışhane/kaval durumu daima mekâna hâkim olmuştu. 1880'lerden itibaren Kuledibi'nden Beyoğlu'na doğru bir inşaat furyası yaşandığı kesin olmakla birlikte dönemin fotoğraflarından bu faaliyetin günümüzü aratmayacak bir düzensizlik içinde gerçekleştiği intibai uyanmaktadır. Her şey bir yana, Galata ve Beyoğlu'ndaki yapılaşmanın belirli alan ve eksenlerde hızlandığını, Galata'nın batısı gibi birçok yerde eski "Şark" şehrinin ahşap karmaşasının mevcut kaldığını unutmamak gerekir. Aslında İstanbul ve Beyoğlu'nda yapılanların ne kadar bölük pörçük ve kısmi kaldığını anlamak için nelerin tasarlanıp gerçekleştirmediğini gözümüzün önüne getirmek gerekir. Bouvard isimli Fransız bir şehircinin 1902'de sunduğu bir avanprojenin görüntüleri bu konuda bir fikir verebilir. Beyazıt Meydanı'yla ilgili çizimde zaten mevcut olan Seraskerat'tan güneye bakıldığında Paris'in Concorde Meydanı'nı andıran büyük bir alafraanga meydanın etrafında solda Beyazıt Camii, karşıda kuleli Belediye Sarayı sağda ise Sanayi ve

Resim 8. Beyazıt Meydanı projesi, Bouvard, 1902.

Ziraat Müzesi, Kütüphane-i Şahane ve köşesi görünen Maliye Nezareti yer almaktaydı. Bouvard'ın projesi anlaşılır nedenlerle hiçbir zaman ciddiye alınmadı, hatta şehrin topografyası ve tarihi dokusuna bu denli duyarsız bir tasarıma gültüp geçmek herhalde en doğrusudur. Fakat aslında bu alanın bugünkü hali düşünülürse hangisinin doku ve tarihe daha duyarsız olduğu pekâlâ tartışılabilir gibime geliyor.

Spekülasyonla vakit kaybetmeyelim. İstanbul'un planlı bir moderniteden ne kadar az nasiplendiğini anlamak için aynı dönemde Kahire merkezinin planına bakmak yeterli olabilir. Hıdıvlerin başkentinin bahçeler, parklar, caddeler, meydanlar, saraylar, opera ve tiyatrolarla donatılmış haline bakınca adeta Bouvard'ın planı gerçekleştirilmiş gibi durmaktadır. Üstelik Kahire'de İstanbul'da hiç olmayan bir medeniyet alameti daha bulunuyordu, heykeller. Opera binasının önündeki meydana adını veren İbrahim Paşa'nın at sırtında heybetli heykelinin İstanbul'da yakından uzaktan benzeri bulunmuyordu. Teşvikiye Camii avlusundaki iki adet sütun şeklinde, Teşvikiye Caddesi'nde de aynı sayıda birer küçük obelisk şeklindeki nişan taşlarının bununla yarışacak hali yoktu. 1855'te Tanzimat'ın anısına Beyazıt Meydanı'na bir anıt dikilmesi düşünülmüş fakat bu proje de akim kalmıştı; neticede İstanbul'daki ilk gerçek anıt ancak 1911 yılında 31 Mart şehitleri için inşa edilen ve havaya dikilmiş bir top namlusunu temsil eden Abide-i Hürriyet olacaktır.

Gerçi Kahire'yle mukayeseyi dikkatli bir şekilde yapmak ve Mısır'ın o dönemdeki sömürge konumunu unutmamak gerekir. Kahire ve İskenderiye'de gerçekleştirilen şehir-

Resim 9. Kahire merkezi planı.

cilik projeleri, Avrupa'ya bel bağlamış olan hıdivlerin idareye büyük ölçüde hâkim olan İngiliz ve Fransızlarla el ele vererek yerel halktan tamamen bağımsız olarak kurguladıkları bir medenileştirme projesiydi. Mısır'ın ne derecede Batı'nın estetik müdahalesine maruz kaldığını anlamak için New York limanının girişine dikilen Hürriyet Anıtı'nın ilk

Resim 10. İbrahim Paşa Heykeli.

Resim 11. Teşvikiye Camii avlusunda ve Teşvikiye Caddesi'nde obelisk şeklindeki nişan taşları.

Resim 12. Abide-i Hürriyet Anıtı.

fikrinin Bartholdi'nin 1860 sonlarında Süveyş Kanalı'nın girişi için tasarladığı Mısırlı bir köylü kadını temsil eden dev bir fener olduğunu hatırlatmak yeterlidir.

Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar Avrupa emperyalizminin etkisine maruz kalmış ve bazı açılardan adeta yarı sömürge konumuna düşmüş idiyse de Mısır'da görüldüğü türden müdahaleleri mümkün kılan gerçek kolonyal bir durum söz konusu değildi. Bu yüzden ki İstanbul'da ne Bouvard türü projeler ne de tutarlı ve sistemli şehir planları uygulanmıştır. Onun yerine, yaklaşık bir asırdır devam edegeldiği üzere, devletin münferit projeleriyle –Haydarpaşa'da Mekteb-i Tıbbiye, Sirkeci'de Büyük Postane– yabancı sermayenin iddialı yapıları –Osmanlı Bankası, Düyun-ı Umumiye binaları– veya bazı özel girişimlerin –Abraham Paşa Konağı, Freige Apartmanı– gibi yapıların öne çıktığı ama esas itibarıyla plansız bir şekilde gelişen bir şehir söz konusudur.

Aslında bu durumun istisnaları yok değildi. Taksim'in kuzeyine ve batısına doğru kurulan veya kurulacak olan yeni mahallelerde –Talihane, Pangaltı, Tatavla, Yenişehir, Nişantaşı– açılan yeni mekânlar, sokaklar, caddeleler şehrin daha köklü ve gelenekse mahallelerine nispetle daha düzenli ve geometrik bir görünüm sergilemekteydi. Harp ve Mütareke yıllarından sonra Cumhuriyet'e intikal eden bu

semt ve mahalleler yeni bir asriliğin simgesine dönüşmekte gecikmedi. Ortasına dikilen Canonica'nın anıtıyla modern bir meydana dönüşen Taksim, ortasındaki ağaçlarla bir bulvar şeklini alan ve Cumhuriyet Caddesi olarak yeniden adlandırılan Pangaltı Caddesi, Nişantaşı ve Şişli'ye doğru yaşanan apartmanlaşma İstanbul'un bu dönüşümünün başlıca eksenini oluşturmaktaydı.

Resim 13. Bartholdi'nin Mısırlı bir köylü kadını temsil eden feneri.

Resim 14. Hürriyet Anıtı, New York.

Fakat bu yenileşme ve gelişme şehir genelinde yaşanan daha baskın bir süreci gizleyemiyordu. Ankara'nın başkent oluşuyla birlikte çeşitli olumsuz damgalar yemiş olan payitaht aslında kendi kaderine terk edilmiş, bir tür duraklama dönemine girmişti. Şehircilik, modernlik, meydan, anıt, cadde tasarımı neredeyse durma noktasına gelmiş, yeni rejimin bu konulardaki bütün dikkat ve gayreti kasabadan asri bir başkente dönüştürülerek yeni ulusun simgesi haline getirilmeye çalışılan Ankara'ya yönelmişti. Seraskerat Kapısı'nın kitabelerinin sansürlenmesi dışında pek değişmeyen Beyazıt Meydanı ve d'Aronco'nun camii dahil 1900'deki karmaşasını muhafaza eden Karaköy Meydanı İstanbul'un zaman içinde donmuş halini gayet iyi ifade etmektedir.

Bu durum 1950'lerde Kemalizmin ilk ciddi siyasi darbesini yemesi ve köyden kente göçün patlamasıyla birlikte İstanbul'a hâkim atalet büyük ölçüde sona ermiş oldu. Şehir, nüfusu, ekonomisi, ticareti ama aynı zamanda tarihiyle birlikte tekrar gündeme gelince Menderes'le anılan imar hareketleri başlayıp İstanbul'un çehresi değişmeye başladı. Sur içini baştanbaşa yaran yeni ve geniş caddeler, Beşiktaş'ın gelenekse mahallelerini delip geçen Bar-

baros Bulvarı, savaş alanını akla getiren bir operasyonla temizlenen Karaköy Meydanı gibi projeler büyüyen kentin ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlıyordu. Fakat bir kez daha bütünsel bir plan takip edilmeyip son derecede yıkıcı müdahalelerle iyice denge-
siz bir büyümenin yolu açıldı. Takip eden on yıllara da aynı tavır hâkim olmuş, esas itibariyle otomobil trafiğini kolaylaştırmaya yönelik müdahalelerle kent, bulvarların, viyadüklerin, alt ve üst geçitlerin, otoparkların, köprülerin istilasına uğrarken aynı za-

Resim 15. Taksim, Pangaltı, Tatavla, Yenişehir, Nişantaşı Pervititch haritaları.

Resim 16. Taksim Meydanı, Nazmi Ziya Güran.

Resim 17.

Resim 18. Beyazıt Meydanı.

Resim 19. Karaköy Meydanı.

manda plansız, kontrolsüz, güvensiz yapılaşmaya açıldı. Dalan zamanında yapılanları sanıyorum hepimiz hatırlıyoruz. Şehre bu dönem içinde yapılan estetik müdahalelere hiç girmemeyi tercih ederim. 1960 darbesini anmak için Taksim Meydanı'na dikilen dev süngüden kentin meydana benzetilen her yerinde biten Atatürk büst ve heykellerine kadar nelerle karşılaştığımız malum.

Resim 20. Kent yıkımları.

Resim 21. Taksim Meydanı, Süngü Heykeli.

Çoğu üyesinin bu durumun ilk elden şahidi olan Mimarlar Odası'nda bu konuda daha fazla konuşmanın lüzumunu göremem. Onun yerine, günümüz İstanbul'unda mevcut olduğuna inandığım başlıca sorunları ve bunların buraya kadar getirdiğim tarihi sürecin bazı veçheleriyle olduğunu düşündüğüm bağlantıları paylaşarak konuşmama son vermeyi tercih ederim.

İlk genel tespitim, şehrin başından beri görülen düzensiz hatta kaotik yapısının devam ettiğidir. Bu tür bir yapının illa da kötü bir şey olduğunu, tek doğrunun Avrupa'da gelişen ve medeniyetin gereği olarak dünyaya yayılan düzenli, geometrik şekilli, belli ve belirgin kamu alanın tanımlandığı model olduğu pek tabii ki tartışılabilir. Bu toplantının broşürü için bir çizimi seçilmiş olan Le Corbusier'nin 1911'de gördüğü insan ile doğa arasındaki iç içelik yabana atılacak bir şey değildir. Bu algıda tabii ki bir nebze oryantalizm bulmak her zaman mümkündür, ama şu da bir gerçektir ki İstanbul, yüzyıllar boyunca bize bugün düzensiz gelen o yapıyla barışık yaşadığı gibi nüfusunun belli başlı ihtiyaçlarını görece kadar işlevsel olmuştur, Bütün olumsuzluklara karşın bu durumun 1950'lere kadar devam ettiğini, İstanbul'un kendi şartlarında pekâlâ yaşanabilir ve tadı çıkarılabilir bir şehir olarak kaldığını iddia etmek mümkündür.

İstanbul'un karşılaştığı ve onu büyük ölçüde yaşanmaz kılan sorunların temeline yatan, on dokuzuncu yüzyıla birlikte giriştiği modernleşme hareketinin bir anlamda eksik ve yarım yamalak gerçekleşmiş olmasıdır. Çok kabaca söylenecek olursa, modernliğin üstyapısı çok mevzii ve seçici bir şekilde uygulanmış, altyapısının gerekleri büyük eksikler ve büyük gecikmelerle yerine getirilmiş, hatta birçok durumda hiç yerine getirilmemiştir. Bu durumu aslında Osmanlı ve Türk modernleşmesinin tamamına teşmil

Resim 22. Atatürk büstü.

Resim 23. Le Corbusier eskizi, Ahırkapı açıklarından deniz surları, Sultanahmet, Ayasofya.

etmek mümkündür. Geleneksel olan kıymet kaybettikçe unutulmuş, onun yerine getirilen yenilikler ise çok yüzeysel bir şekilde, içselleştirmeden hatta bazen anlamadan uygulanmıştır. Bunun Türkiye'nin eğitim politikalarında, demokrasi kültüründe, laiklik anlayışında, velhasıl siyasi ve kültürel hayatının hemen hemen her veçhesinde geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda şehircilik konusunda ve özel olarak İstanbul'un düzeninde farklı olacağını beklemek herhalde safıkk olurdu. Maslak'ta önce gökdelenlerin yükselip ardından gerekli altyapının oluşturulması ya da Ortadoğu ve Balkanların en muazzam havaalanı olarak sunulan yeni havaalanının açılışından ancak beş yıl sonra bir metro bağlantısına kavuşmuş olması sanıyorum bu durumun şehircilik boyutunu göstermeye yeterlidir.

İstanbul'un bu vahşi değişiminin neticesinde kentin dokusunun herhangi bir derinliği kalmamıştır. "Eski" damgası yiyerek artık turistik bir mekân olarak algılanan sur içindeki durum bunun net bir göstergesidir. Roma gibi benzer geçmişe sahip bir kentle mukayese etmek yeterlidir. Roma'da antik, ortaçağ, Rönesans, barok, neoklasik, modern, faşist dönemlerin izlerinin hepsini nispeten yumuşak geçişlerle görmek ve algılamak mümkünken, İstanbul'da "tarihi" dokunun sadece bazı abidevi yapıları kalmış olduğundan aradaki doku tamamen yok olduktan sonra gayet düzensiz olarak tekrar inşa edilmiş, bazı uyum gayretleriyse kötü taklit ve makyajdan ibaret kalmıştır.

İroniktir ki tarihi katmanların görünür ve okunur olduğu yerler, kentte modernlik uğruna gerçekleşmiş olan müdahalelerle şekillenmiş bazı bölgelerdir. Dolmabahçe Camii ve Taşkılla on dokuzuncu yüzyılın, Spor ve Sergi Sarayı 1940'ların, Hilton Oteli 1950'lerin, geliş güzel bitmiş apartman binaları 1960 ve 1970'lerin, dehşetengiz Gökkafe 1990'ların, uzakta yükselen gökdelenler ise 2000'lerin kalıntıları olarak gözler önüne serilmektedir. Fakat bu korkunç çeşitlilik bile aslında kentin gerçek ve baskın dokusuna nispetle pek hoş kalmaktadır. Denizin ve güdük de kalmış olsa tarihi

Resim 24. Dolmabahçe Camii, Taşköprü, Spor ve Sergi Sarayı, Hilton Oteli ve Gökkafe'si gösteren silüet.

dokunun biraz olsun şahsiyet verdiği alanların dışında kalan kentin ezici kısmı, birkaç mezarlığın tek yeşilliği oluşturduğu bir asfalt, beton, tuğla ve kiremit deryasına dönüşmüştür.

Bu durumu kısmen belirli bir geleneğin devamı olarak görmek mümkünse de aslında modernlikle birlikte eklenen etkenleri göz ardı edemeyiz. Zaten sorunun en önemli veçhesi tam da gelenek ile modernliğin bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır. En basitinden, İstanbul'u kaplayan beton ve tuğla deryasının geleneksel yapıyla görünüşte bir benzerliği varsa da aslında onu oluşturan unsurlar modernliğin etkisiyle tamamen değişmiş olduklarından bu benzerlik tamamen yüzeyde kalmaktadır. Osmanlı İstanbul'unun dokusunu oluşturan birimler esas itibarıyla aile/hane temeli üzerine kurulmuş bahçe veya avlusu bulunan münferit ve bağımsız hanelerken, bugünün İstanbul'unu oluşturan birimler batıdan bundan yüz elli sene kadar önce alınmış ve ancak son 60-70 sene içinde yaygınlaşmış olan apartman binalarıdır. Bu dönüşüm o kadar etkili olmuştur ki 1970'lere kadar geleneksel Osmanlı/köy hanesinin devamı gibi duran gecekondular bile bu apartmanlaşma furçasına uymak zorunda kalmıştır.

Benzer bir durum kamu alanları konusunda da söz konusudur. Osmanlı İstanbul'unda bu alanların kısıtlı hatta çok nadir olduğunu, ticari, dini ve devletin ihtiyaç duyduğundan dolayı yarattığı alanların dışında bu tür alanlara pek rastlanmadığı tespitini bugün aynı konuda gözlemlenen fakirliğe bağlamak, dolayısıyla bugünü dünle izah etme fikri cazip gelebilir. Bir yere kadar bu konuda çok inandırıcı paralellikler bulunduğu tartışılmazdır. Bir kez daha Stefanos Yerasimos bu konuda gayet çarpıcı örnekler de vermiştir.

Resim 25.

Dükkânının veya evinin önüne araba park ettirmeyen veya tam aksine yasaklara rağmen dükkânının veya evinin önündeki kaldırımı arabasıyla veya başka şekilde işgal eden kişi, bir bakıma kendi alanının uzantısını başkasınınkine zarar vermeyecek kadar genişletmektedir ama bunu yaparken de kamuya ait olması gereken mekânları işgal etmekte beis görmemektedir.

Listeyi uzatmak mümkündür. Kaldırımları yol olarak kullanan motosikletlerle park yeri olarak kullanan arabalardan trafikte acil durum için ayrılan şeridi kullanan araçlara, boş ve herkesin kullanımına açık olması gereken alanların otopark olarak veya seyyar satıcılar tarafından kullanılmasından hazine arazisinin kaçak inşaat için kullanılmasına, müzikli veya ses yayan mekân ve kurumların bunu yakında bulunan kişileri rahatsız edecek derecelere getirmesinden tek bir arabanın zorlanarak geçmesine izin verecek bir açıklık bıraktığı müddetçe hatalı park eden arabalara kadar sayısız örnek vermek mümkündür. Bu örneklerin hepsinde bu tür davranışları savunmak için bazı beylik argümanlar kullanıldığı da herkesin malumu. “Sana ne?” veya “sana mı kaldı?”; “zaten herkes yapıyor”; “ekmek parası”; “bir kereden ne çıkar?”; “kimseye zara vermiyorum ki”...

Fakat bu davranışları geleneksel kalıplarla veya özel menfaat ile kamu hukuku arasındaki çekişmenin ilkinin lehine sonuçlanması gibi olgulara bağlamak ne kadar doğru ve inandırıcı da olsa, bugünkü durumu izah etmeye yeterli değildir. En az iki asırlık bir modernleşme deneyiminden, siyasi ve hukuki dönüşümlerden, ciddi hayat tarzı değişikliklerinden geçmiş olan bir toplumun bugünkü davranışını gelenek kadar muğlak bir neden bağlamak tarihi süreçleri adeta yok sayan ve bir bakıma Şarkı değişmez sayan oryantalizme benzeyen bir indirgemecilik ve belirleyiciliği (determinizm) akla getirmektedir.

Aslında bu tür davranışların arkasında yatan iki önemli olgu varsa bunların biri anomi derecesine varabilen bir hukuksuzluk durumuyla bununla mükemmelen eşleşen, eşitliğe inanmayıp aksine hiyerarşik bir toplum kurgusuna bağlılık olduğuna inanıyorum. Zira bu davranışların amaçlarına ulaşmalarında etken olan “bir şey olmaz”, “bana bir şey olmaz” ve “ben yaptım oldu” hisleri arasındaki hassas dengedir. “Bir şey olmaz” toplumsal olarak kuralsızlığın ve/ya cezasızlığın yaygın hatta sistemik olduğunun bilincine dayanmakta ve herkesi buna uymaya cesaretlendirmektedir. Vergi kaçırmaktan affedileceği bilinen cezanın ödenmemesine kadar kişinin devletle ilişkilerini düzenleyen bu durumun bir sonucu da –kendine zarar vermedikçe– diğerlerinin de bu tür davranışta bulunmasını anlamak ve dolayısıyla kabul etmek, hatta yapmayı enayilik veya oyun bozanlıkla itham etmektir.

“Bana bir şey olmaz” bu düşüncenin kişinin kendini diğerlerinden “daha eşit” saydığı konumu tarif eden ruh halidir. Kısaca ve kabaca söyleyecek olursam, aslında Türk toplumu ve kurumları eşitliğe inanmamakta, bunun yerine adaleti koymaktadır. Zira adalet eşitlik olmadan da uygulanabilen, hatta eşitsizlikleri kurumlaştırmak için kullanılabilen bir kavram olarak caziptir. 1856 Islahat Fermanı’nda eşitliğin ilan edilmesinden sonra çıkan “bundan böyle gâvura gâvur denmeyecek” lafi bunun mükemmel ifadesidir. Cumhuriyet’in eşitlik ve laiklik anlayışı da budur. Herkes eşit olsa da herkes bilir ki “gerçek” Türk, Müslüman olandır. Polise veya iktidara kafa tutulmaz; zengin daha güçlüdür; çakarlı araba acil şeritten geçebilir; kırmızı plakası veya “görevli” yaftası olan araba kuralları ihlal edebilir, vs. Her zaman verdiğim temel örnek, Türkiye’de kimin kime karşılıksız “sen” diyebileceğidir: yaşlı gence, patron işçiye veya memura, memur çaycıya veya odacıya, siyasetçi seçmene, ev sahibi “yardımcı”sına; müşteri garsona ve tabii öğretim üyesi öğrenciyeye... Bu davranışı kültürel bir alışkanlık diye geçiştirmek yanlış olur; aslında herkesin uygulayıp içselleştirdiği ama yüzleştirildiğinde inkâr ettiği veya normalleştirmeye veya önemsizleştirmeye çalıştığı toplumsal bir uzlaşma. Bu uzlaşmaya göre şehir mekânların kendi menfaatlerine göre kullanımı konusunda zengin fakire, güçlü güçsüze, görevli görevsive, resmi sivile, erkek kadına, BMW Hyundai’ya baskın çıkabilmektedir.

Bütün bunların zirvesindeyse “ben yaptım oldu” durmaktadır. Bir meydanda herhangi bir toplanmayı yasaklayabilen devlet, başka bir meydanı otoparka çevirebilen belediye, müzesinin önünden geçen caddeye kendi adını verdirebilen iş insanı, ilh... Aslında bu gibi durumlar da İstanbul’a veya şehirciliğe has değil, sadece siyasi iktidarın gücünü anayasa ve kanun tanımamaya kadar götürebildiği, vahşi kapitalizmin piyasayı eğip bükebildiği ve siyasi güce erişme imkânı verdiği, bütün güç odaklarının altlarında bulunan kişi ve kurumlara isteklerini dayatabildikleri bir sistemin muhtelif tezahürlerinden biridir. Bu sistemi güçlü kılan ise bir tür toplumsal uzlaşmaya dayanıyor olması ve zarar görenin önünde iki teselli ve telafi kapısının mevcut olduğunun düşünülmesidir. Bunların ilki, bugün zulüm olarak algılananın devran döndüğünde ters yüz olabileceği ve o zaman da adaletin sağlanabileceği, yani başka bir deyişle mazlumun intikamını alabileceği ümididir. Diğeriyse “it ite, it kuyruğuna” mantı-

Resim 26. Taksim Meydanı.

ğıyla en dibe vurmadığı sürece mazlumun da kendi çapında ezebileceği birilerinin olduğunu bilmesidir.

Bu “toplumsal sözleşme” devam ettikçe, eşitlik adaletle, demokrasi ise çoğunluğun iradesiyle karıştırıldığı müddetçe, değil İstanbul’un, Türkiye’nin düzlüğe çıkması pek muhtemel gözükmemektedir. Biraz karikatür gibi de dursa, günümüzün Taksim Meydanı İstanbul’un sorunlarının çoğunu özetler gibi durmaktadır. Cumhuriyet’le birlikte modernlik timsali olarak düşünülmüş, anıtyla rejimin damgasını yemiş, şehrin büyümesiyle boyutları beklenmedik şekilde değişmeye başlamış, sermayenin kentin silüetini ilk vahşi saldırılarından birini oluşturan bir gökdelenle dönmüş, Gezi protestolarıyla, kültür merkezi ve cami inşaatlarıyla Türkiye’nin en az on yıldır maruz kaldığı ve giderek artan kültür ve ideoloji savaşlarına sahne olmuş, devletin kontrol edemediği kamu alanına olan nefreti neticesinde en ufak bir hareketlilikte abluka altına alınan, göz alabildiğince uzanan beton yüzeyiyle gerçek bir şehir meydanı karakterinden yoksun tanımsız bir alan...

Özgeçmiş:

Prof. Dr. Edhem ELDEM; Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde ders vermektedir. Aynı zamanda Berkeley, Harvard, EHESS, EPHE, ENS ve Columbia'da da ders vermiştir ve Collège de France'da Türk ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Kürsüsü'nü yürütmüştür.

İlgi alanları ve çalışmaları arasında 18. yüzyılda Levanten ticareti, Osmanlı cenaze epigrafisi, İstanbul'da şehir burjuvazisinin gelişimi, Osmanlı Bankası tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeoloji tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nda fotoğraf tarihi, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına ait Osmanlı birinci şahıs anlatıları ve biyografileri, Batılılaşma, Tanzimat ve Oryantalizm yer almaktadır.

Yayınları arasında şunlar bulunmaktadır: *On Sekizinci Yüzyılda İstanbul'da Fransız Ticareti* (1999); *Osmanlı Bankası Tarihi* (1999), *Doğu ile Batı Arasındaki Osmanlı Şehri: Halep, İzmir ve İstanbul* (1999, D. Goffman ve B. Masters ile birlikte); *İftihar ve İmtiyaz: Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi* (2004); *İstanbul'da Ölüm & Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm Ritüelleri* (2005); *Consuming the Orient* (2007), *Un Ottoman en Orient. Osman Hamdi Bey en Irak (1869-1871)* (2010), *Le voyage à Nemrud Dağı d'Osman Hamdi Bey et Osgan Efendi* (2010), *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914* (2011, with Z. Babrani and Z. Çelik), *Camera Ottomana - Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite 1840-1914* (2015 Z. Çelik ile beraber); *L'Empire ottoman et la Turquie face à l'Occident* (2018); *L'Alhambra. À la croisée des histoires* (2021); *L'Empire Ottoman* (2022); *The Alhambra at the Crossroads of History* (2024).

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

4. OTURUM

“İSTANBUL’DA KONUT POLİTİKALARI”

Moderatör: Esin Köymen

Esin Köymen

Sunuş

Candan Çınar Çıtak

Devletin Konut Üretimine Müdahalelerinin 100 Yılı

Serkan Öngel

Kentsel Kriz ve İşçi Sınıfının Konut Sorunu

Güldehan Fatma Atay

Cumhuriyet Döneminde Katılımcı Üretim: Konut Kooperatifleri

Haluk Levent

Barınma Krizi ve Sosyal Konut Politikası

SUNUŞ

Esin Köymen

Cumhuriyet'in 100. Yılında İstanbul, Mimarlık ve Yerleşme Kültürü Sempozyumu'nun oturumlarından birini oluşturan konut konusu, birbirinden ayrı gibi görünen ama birbirlerini açıklayan iki ana başlık altında toplandı; “Konut Politikaları” ve “Konut Kültürü”. Bu ayrımın yapılma nedeni, bugün artık konutun salt toplumların kendilerine özgü yaşam biçimlerinin ve pratiklerinin yansıdığı bir olgu olarak değil aynı zamanda ve belki daha etkili olarak, iktidarların belirlediği politikaların biçimlendirdiği bir tüketim nesnesi ve yatırım aracı olarak algılandığı gerçeğine dayanarak öze dair ortaya çıkan bu ikileme dikkat çekmektir. Hiç kuşkusuz, yüz yıllık Cumhuriyet tarihi göz önüne alındığında bu geniş çerçeve, iki oturuma da sığmayacak niteliktedir ve çok disiplinli bakış açısıyla değerlendirilmediği sürece mimarlığın sınırlı çerçevesi içinde kalacaktır.

Barınma hakkının anayasa ile güvence altına alınmış olmasına rağmen Cumhuriyet'in 100. yılında İstanbul'da konut sorununun krizine dönüşmesi üzerine odaklanan ilk oturum, devletin geliştirdiği konut politikaları üzerinden üretim modellerine olan müdahalesini irdeleyen Candan Çınar Çıtak'ın konuşması ile başlıyor. Çıtak konuşmasında devletin konut üretimi konusunda çıkardığı yasalardan yola çıkarak Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne olan müdahalelere dikkat çekiyor ve Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkan bu yasaların daha çok kalkınma, konut sorununu çözme ve toplumsal hayatı düzenleme gibi konulara yönelirken, özellikle 2000 yılından itibaren piyasa ekonomisinin gelişimi ve sermayeyi öne çıkaran nitelikte olmasının bugün yaşanan konut krizine neden olduğunu savunuyor. İkinci olarak konuşan Güldehan Atay ise Cumhuriyet tarihinin ilk dönemlerinde konut politikalarının ürünü ve konut sorunun çözümü olarak görülen yapı kooperatiflerinin kültürel süreklilik bağlamında değerlendirmesini yaparken katılımcı modeli benimseyen yapı kooperatiflerinin az da olsa var olan örneklerini inceliyor, zaman içinde geçirdikleri dönüşümü analiz ediyor. Oturumun üçüncü konuşmasını yapan Haluk Levent *Barınma Krizi ve Sosyal Konut Politikası* başlığı altında son yıllarda AKP iktidarının iktisadi politikaları üzerinden konut krizinin alt yapısını,

4. Oturum

neoliberalizmin kamusal mekânı algılama ve dönüştürme refleksini ele alan bir perspektif ile konut sektörünün eğilimlerini açıklıyor. Oturumun son konuşmacısı Serkan Öngel ise işçi sınıfının konut sorununu *kentsel kriz* başlığı ile birleştirerek irdeliyor. Öngel, tüm dünyada nüfusun daha çok kentlerde yaşamaya başlamasıyla kapitalizmin sermayeyi artırmak için kentleri yeniden biçimlendirme çabasına girdiğini ve bunun da konut üzerine geliştirilen neoliberal politikalar kanalıyla yıkım ve yeniden yapma için fırsat yarattığı vurgusunu yapıyor. Konut politikalarının sermaye ağırlıklı planlanıyor olmasının ise işçi sınıfının konuta erişim hakkını giderek kaybedeceği anlamına geldiğini dile getiriyor.

DEVLETİN KONUT ÜRETİMİNE MÜDAHALELERİNİN 100 YILI

Candan Çınar Çıtak

Sempozyuma emeği geçen, katkı koyan herkese teşekkür ederek başlamak istiyorum. Burada olmaktan, sizlerle olmaktan gerçekten çok mutluyum. Özellikle yüz yüze ve böyle beraber olmak ayrı anlam taşıyor.

Bugün Cumhuriyetin 100. yılında “İstanbul’da Konut Politikaları” başlığıyla 4. oturumda ilk konuşma “Devletin Konut Üretimine Müdahalelerinin 100 yılı” ile 100 yılı burada özetlemek, hele 20 dakikada özetlemek çok mümkün bir şey değil. Ben de şöyle bir yöntem izleyeceğim; yasal müdahaleleri, yani devletin yasal faaliyetleriyle olmuş şeyleri hızlı bir şekilde belli bir sistematik içinde sunduğumda göreceksiniz ki devlet bu işe çok müdahil olmuş.

Türkiye’de Cumhuriyetle beraber devletin yeniden yapılanması, kalkınma sürecini gerçekleştirmek ve toplumsal hayatı da yeniden kurgulamak olarak bu yasal düzenlemeler olmuş, bunlar da doğal olarak konut üretimini de etkilemiştir. Yüz yıllık süreçte konut üretiminin ilk dönemlerde daha çok böyle kalkınmaya yönelik ve toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik faaliyetler olarak görüyoruz. Fakat daha sonra bunun daha çok piyasa ekonomisinin çarklarını döndürmek üzerine evrildiğini fark edeceksiniz, özellikle de 2000’li yıllardan sonra. Bugünkü sunumu bunun üzerine kurguladım. Göreceksiniz ki devletin kalkınma, toplumsal hayatı düzenleme yönünden geliştirdiği yasal düzenlemeler, bir süre sonra piyasa ekonomisinin çarklarını döndürmek üzerine, özellikle özel sektör ve sermaye dediğimiz kesimi daha çok öne çıkartan ve üretim ilişkilerinde bu paydaşı daha fazla kollayan yasal faaliyetlerle bunu nasıl düzenlediğini gösteren bir şey olacak.

Öncelikle devlet müdahalesiyle piyasa ekonomisi ilişkisine Polanyi’nin yaklaşımı ile bakmak istiyorum. Doktoramın içeriğinde de yer almakta ve yirmi yıldır da aşağı yukarı birazcık bunun altını çizmeye çalışıyorum. Polanyi’nin yaklaşımını biraz hatırlamakta

4. Oturum

Fayda var. Polanyi ne diyor bu konuda? Polanyi'ye göre piyasa ekonomisi ve kapitalist düzen kamu otoritesinin müdahalesi olmadan doğal olarak kendiliğinden olan bir şey değil, aksine toplumların sosyal ve politik kararları sonucunda oluşuyor. Polanyi, piyasa ekonomisinin kendi başına düzenleyici bir yapıya sahip olmadığını, toplumsal kurumlar ve politikalar olmadan istikrarsızlık ve adaletsizlik oluşabileceğini belirtiyor. Bu nedenle de piyasa ekonomisinin işleyişi için kamu otoritesinin müdahalesinin çok önemli olduğunu vurguluyor.

Çok önemli bir eseri var “*Büyük Dönüşüm*” olarak Türkçeye çevrilen, “*Great Transformation*” başlıklı eserinde; devletin ekonominin işleyişine müdahalesinin toplumun ihtiyaçlarıyla uyumlu bir biçimde olduğunu ve bu müdahalenin aynı zamanda sosyal dengenin korunması ve toplumun refahına da bir faydası olduğunu belirtiyor. Toplumsal ilişkilerin ve ekonomik kurumların yeniden düzenlenmesinde devletin çok önemli bir rolü olduğunu da ortaya koyuyor çalışmasında ve Polanyi'ye göre ekonominin toplumsal ilişkilerden kopuşu ve piyasa ekonomisi siyasi bir projedir –bunun altını çiziyorum, çünkü bunu savunuyor zaten– ve devletin yasama faaliyetleri aracılığıyla gerçekleşir diyor.

Piyasa ekonomisinin kurulabilmesi için çok önemli üç şey vardır; parlamenter sistem, merkezi devlet ve bankacılık sistemi. Bunlar olmazsa olmaz, yani bu üçü üzerinden sistemin kurulduğunu söylüyor ve yine Polanyi'ye göre piyasa ekonomisi kendiliğinden düzenleyici bir yapıya sahip değildir, kamu otoritesi müdahalesi olmaksızın düzenli bir şekilde işleyemez. Ben de zaten bugünkü sunumumu bunun üzerinden kuruyorum.

Türkiye'ye baktığımızda, Türkiye'de devletin konut üretim sürecine müdahalesinin yasama faaliyetleriyle hep olduğunu göreceğiz, hâlâ da zaten bu şekilde devam ediyor. Bunun nasıl olduğuna bakalım: Türkiye'de konut üretimine öncelikle 1923 yılında Cumhuriyetin kurulmasıyla başlayan devlet eliyle kalkınma hareketi yön veriyor ve 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kuruluyor. 1926'da Emlak ve Eytam Bankası kuruluyor; ki bu bankanın kurulmasında, konut finansmanında düşük faizli, uzun vadeli krediler ve yapı malzemeleri üretimini ve ticaretini desteklemek yönünde ilk adımlar atılıyor. Tabii Ankara'nın başkent olmasıyla beraber buradaki doku, kent dokusu değişiyor, memur nüfusu artmaya başlıyor. Dolayısıyla memurların barınma ihtiyacı da oluşuyor ve bu artan memur nüfusun barınma ihtiyacını gidermek için de 1925 yılında 586 sayılı kanunla memurların konut kooperatifi kurup konut sahibi olmaları ve maaşlarının yarısı kadar da avans alabilmelerini imkân tanıyor. 1928 yılında çıkartılan 1352 sayılı kanunla da Maliye Bakanlığına memurlar için konut üretme görevi veriliyor. 1929 yılına geldiğimizde 1452 sayılı Devlet Memurları Maaşına Dair kanunla memurlara konut ödeneği verilmesi sağlanıyor. 1931 yılında Türk Kooperatifçilik Kurumu kuruluyor ve bu daha sonra konut kooperatiflerinin de kapısını açıyor. Memurların ve kamu çalışanlarının konut sorununu çözmek adına 1944 yılında 4626 sayılı memur meskenleri inşası konusuyla yeni bir girişimde bulunuluyor. Bu kanunla Bayındırlık Bakanlığı memur konutları yapımı için yetkilendirir-

liyor, memur konutları yapımı devletin görevleri arasına girmiş oluyor. 1945 yılında kurulan Sosyal Sigortalar Kurumunun kooperatifleşme koşuluyla kredi sağlanması aslında konut üretimine yeni bir üretim modeli de getirmiş oluyor kooperatifçilik üretim yöntemini. 1946 yılında çok partili hayata geçiş zaten bildiğimiz gibi gerçekleşiyor ve 1946 yılında 4946 sayılı kanunla Emlak ve Eytam Bankasının adı Emlak Kredi Bankası oluyor. Bu bankanın ayrıca mülk konut kredisi veren bir kuruluşa dönüştüğünü de görüyoruz; sadece bir isim değişikliği değil, bir yapısal değişiklik de oluyor. 1946’da Banka İkramiye Evleri uygulaması başlıyor. Bu önemli bir uygulama çünkü 1970 yılına kadar devam ediyor ve o başladığı dönemden itibaren konut üretimine baktığımızda, önemli miktarda konut sunumunun bu yolla gerçekleştiğini de görmüş oluyoruz. 1948 yılında çıkartılan iki kanun var, bunlar da belediyelere konut sorununu çözmek için yetki veriyor. Bir tanesi 5218 sayılı kanun, belediyelerin sorumluluk alanı içerisindeki gecekonduları yasal bir duruma kavuşturmayı amaçlıyor ki bu aslında yasal gecekonduların affı açısından da ilk yasa sayabileceğimiz bir uygulama. Bu kanun, üretilen ucuz arsaların mülkiyetini kamuda tutarak kiralamak yoluna gitmek yerine özel sektöre yani özel mülkiyete geçirilmesini mümkün kılıyor. İkincisi de 5228 sayılı Bina Yapımına Teşvik Kanunu; bu kanunla da belediyelere konut için arsa üretme görevi verilmiş ve sorumluluk alanları da genişletilmiş oluyor. 1949 yılında 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu ile işçilerin giderek artan konut sorunu gene bu kanun çerçevesinde çözülmeye uğraşılıyor.

1950’li yıllara geldiğimizde sanayileşme ve sanayileşme ile beraber kentlerdeki nüfus artışını, kentleşmenin problemlerini de görmeye başlıyoruz ve devlet de bu tarihten itibaren aslında konut üretimine çok daha farklı programlar ve planlar yaparak girmeye başlıyor. Devlet kentsel gelişme, konut üretimini yönlendirmek amacıyla çeşitli politikalar ve programlar uygulamaya başlıyor, özellikle de konut inşaatını düşük gelirli vatandaşlara konut sağlama yönünde geliştirerek. 1950 yılında 5656 sayılı kanunla belediyelere konut yapma yetkisi veriliyor; belediye meclisleri, belediye konutları yapmak ve bu konutları ihtiyaç sahiplerine kiraya vermek ve satmakla yetkilendiriliyor.

1950 ile 1980 arasına hızlıca baktığımızda, 1954 yılında Tapu Kanunu’nun 26. maddesinin değiştirildiğini görüyoruz; kat ittifakının tanınması ki bunu biliyoruz, parsel üzerinde çoklu mülkiyetle beraber apartmanların oluşmaya başlaması. Bu kanun 1965’te Kat Mülkiyeti Kanununa dönüşüyor zaten ve sonrasında da yap-sat konut üretiminin kapıları da açılmış oluyor. 1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığının –ki başta zaten Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı olarak kurulmuştu– burada adı da ve yapısı da değiştirilerek İmar ve İskân Bakanlığı oldu ve bu kanunla şu amaçlanıyor: İmar ve İskân Bakanlığı bölge, şehir, kasaba ve köylerin planlanması, konut politikalarının belirlenmesi, uygulanması, konut yapmak ve yaptırmak, yapı malzemesi konularıyla uğraşmak, afetlerden önce ve sonra gerekli önlemleri almak, kentsel altyapıyı geliştirmek amacına büründürülüyor. 1961 Anayasası çok önemli çünkü 1923 Anayasa’sı değişiyor ve 1961 Anayasası ile beraber anayasadaki 49. maddenin 2. bendinde şu ifade yer alıyor: “Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiya-

4. Oturum

cını karşılayacak tedbirler alır” ifadesi. Böylece de 1961 Anayasası’yla beraber barınma hakkına anayasal boyutta yer verilmiş oluyor.

Gecekonduyunun resmi olarak tanındığı ve kalkınma planları olan ilk kapsamlı kanun 1966 yılında çıkartılıyor, 775 sayılı Gecekondu Kanunu. Bu kanunla kalkınma planları o dönemde zaten yapılmaya ve kalkınma planının benimsediği ilkelere uyan gecekondu politikaları geliştirilmeye başlanıyor. 1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile kooperatifler bağımsız bir yasaya kavuşuyorlar ve Türkiye’nin her tarafında kooperatif sayılarının belirgin bir artışa uğradığını görüyoruz. 1974 yılında da ilk gecekondu affı da yasal olarak çıkartılıyor. Dolayısıyla bunların yol açtığı şey de gecekonduların çok katlı apartmanlara dönüşümünün de kapısı açılmış oluyor.

1980’li yıllarla beraber piyasa ekonomisinin temel paydaşlarından özel sektörün konut üretiminde ve dağıtımındaki rolünün de arttığını görüyoruz. Ancak tabii ki devletin rolü değişmiyor, hâlâ dolaylı ve dolaysız olarak konut üretim sürecine müdahil. 1981 ve 84 yıllarında iki toplu konut kanunu çıkartılıyor. 2487 sayılı kanunla devlet bütçesinin en az yüzde 5’i ayrılarak Toplu Konut Fonu oluşturuluyor, 1984’te de Toplu Konut Yasası çıkartılıyor.

1980 ile 2000 yılları arasına geldiğimizde, 1984 yılında 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Bir Kanun karşımıza çıkıyor ve Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kuruluşu kuruluyor, Başbakanlık ve tüm bakanlıkların hepsini kapsayacak bir örgütlenmesi söz konusu. 1982 Anayasası’nda da yine konut hakkının tanımlandığını görüyoruz 57. maddede: “Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler” ibaresi yer alıyor bu sefer de. 1982 yılında yerel yönetimlerin devri, yetki devri gerçekleşiyor. 1982 yılında 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunuyla imar kısıtı olan kent, orman alanları ve kıyıların ayrıcalıklı yapılaşmaya açılması mümkün hale geliyor. 1984 yılında 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu’yla konut ihtiyacının karşılanması, konut inşaatını yapanların tabi olacağı usul ve esasların düzenlenmesiyle böyle kapsamlı bir kanun çıkıyor. 1985 yılında 3194 sayılı İmar Kanunuyla da önemli bir gelişme oluyor; nazım imar büroları kapatılıyor ve planlamanın terk edilmesiyle kent arazileri de doğal olarak spekülatif bir harekete açılıyor. 1986 yılında 3320 sayılı Memurlar ve İşçiler ile Bunların Emeklilerine Konut Edindirme Yardımı Yapılması Hakkında Kanun çıkartılıyor ve dolayısıyla bu kanunla memurların konut edindirme yardımı alabilme koşulları oluşuyor. 1987 yılında 6331 sayılı Orman Kanununda değişiklik yapıyor ve orman alanlarında ticaret, turizm, hizmet, eğitim ve hatta iskâna açılması söz konusu oluyor. 1988’den sonra devlet bankası olan Emlak Bankası, artık büyük projeleri kendi iştirakleri ile yapmak yerine sermaye büyük şirketlerle yapma yoluna gidiyor. Dolayısıyla yeni bir düzenlemeye geçmiş oluyor.

90’larda özelleştirme kararları alınıyor. 95 yılında koruma kurulları örgütlenmesinde değişiklikle doğal, tarihsel ve arkeolojik SİT alanları üzerinde spekülatif amaçlı imar çalışmaları da başlıyor. 99 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunuyla gayrimenkul

yatırım ortaklıklarının kurumsal olarak düzenlenmesi ve faaliyet alanları tanımlanıyor ve bunların sermaye piyasasındaki işleyişi de tarifleniyor.

2000’li yıllara geldiğimiz zaman birçok şey görüyoruz ama bunları çok ayrıntılı olarak ele almayacağım, hızlı geçeceğim. 2000’li yıllardan sonra devletin konut üretiminin müdahalesi daha çok ekonomik amaçlı olmaya başladığını görüyoruz. Polanyi’nin biraz önce söylediğim gibi daha piyasa ekonomisinin çarklarının işlemesi için, ekonomik koşulların sermayenin özellikle hareketini daha rahat ve daha serbest olabilmesi için bir takım yasal faaliyetleriyle piyasayı düzenlediğini, daha belirgin olarak görmeye başlıyoruz. Bunu yaparken de devlet kentsel dönüşümü kullanıyor. Kentsel dönüşüm bildiğimiz gibi 1999 yılında Türkiye’de Marmara depreminden sonra, yaşanan büyük deprem felaketinden sonra ortaya çıkan ve riskli yapıların yıkılarak yeniden yapılması gibi temel bir amaca sahipken, daha sonrasında bugün bunun bir araca dönüştüğünü de çok iyi biliyoruz. 4698 sayılı Konut Müsteşarlığının kurulması ve Arsa Ofisi Kanununda değişiklik yapılmasını ki kanunla açıkçası bütün bu kalkınma planlarında ve yıllık programlarda bölgesel ve yerel arasında uyumu sağlayacak sağlıklı ve düzenli yapılaşmayı oluşturmak üzerine yatırım sektörleri, kamu tesisleri ve her çeşit konut için ihtiyaç duyulan arsa üretimini sağlamak, konut ihtiyacını gidermeye yönelik alternatif finansman modellerini geliştirmek, arsa ve konut politikalarını üretmek ve bu politikaların uygulanmasını sağlamak gibi geniş bir şey tarifleniyor özellikle konut üretimine çok etkileyen bu kanunla beraber. Sonra 2003 yılında acil eylem planı oluşturuluyor. Bu acil eylem planıyla da özellikle devlet eliyle alt ve orta gelir grubunun konut piyasasını yaratmak hedefleniyor ve bunun için de TOKİ’ye rol biçiliyor ve TOKİ’nin yasal, yönetsel ve mali kapasiteleri önemli ölçüde artırılıyor. TOKİ ülkedeki en güçlü gayrimenkul geliştirici haline geliyor.

2003 yılında 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu çıkartılıyor ve bu kanunla da yabancı yatırımcı eskiden olduğundan daha avantajlı bir hak ve imkânlar sağlamak, yerli yatırımcıdan hiçbir farkı olmayacak bir şekilde getirmek ve Türkiye’de yatırım yapmak, yapmaya özendirmek esas oluyor. 2003 yılında 4966 sayılı kanunla Konut Müsteşarlığı kaldırılıyor. Konut Müsteşarlığı kaldırılınca Hazineye ait araziler üzerindeki hak ve yükümlülükleri TOKİ’ye devralıyor. 2004 yılında 5273 sayılı Arsa Ofisi Kanunu ve Toplu Konut Kanunu değişiklikler yapılıyor ve yine Hazineye ait arsa ve araziler ve Hazine adına tescil edilecek arsa ve arazi mülkiyeti toplu konut idaresine bedelsiz olarak devrediliyor.

2004 yılında çıkartılan 5037 sayılı Ceza Kanunu bile konut üretimini etkiliyor. Nasıl etkiliyor? Gecekondu yapımı beş yıla kadar cezalandırılması öngörülen suç kapsamına alınıyor ve bundan sonra gecekondu yıkımların çok daha yoğun olduğunu görüyoruz. 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 2005 yılında da 5394 sayılı Belediye Kanunu yerel yönetimlerin yetkilerini artırıyor ve devlete ait taşınmazların satışı gerçekleştirerek özel sektör girişimlerine ve gayrimenkul geliştiricilerine büyük bir imkân sağlanıyor.

4. Oturum

2005 yılında 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaratılarak Kullanılması Hakkında Kanunla da aslında TOKİ'ye inanılmaz yetkiler veriliyor ve bu yetkilerle korumadan çok yenileme üzerinden faaliyetler gerçekleştiriliyor ve Sulukule, Tarlabası gibi yenileme projeleri bu kanun kapsamında kamuoyunda da oldukça fazla tartışıldığını biliyoruz. 2006 yılında yürürlüğe giren 5582 sayılı konut finansmanı sistemine ilişkin kanunla da özellikle mortgage veren kurumların sermaye piyasasındaki faaliyetleri yasalştırılıyor ve bu faaliyetler genişletiliyor. 2007 yılında 5609 sayılı kanunla da Gecekondu Kanununda değişiklik yapılarak TOKİ'nin gecekondulaşma ile mücadele alanı genişletiliyor ve 2009 yılında 5831 sayılı Tapu Kanunundaki orman statüsünü yitirdiğine hükmedilen 2B arazileri imara açıyor. 2010 yılında kentsel dönüşüm projelerinin yetkisi de ilçe belediyelerden büyükşehir belediyelerine veriliyor. 2012 yılında da 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun ile kentsel dönüşümün çerçevesi de çizilmiş oluyor.

Şimdi bunların oldukça hızlı bir şekilde saydım, sıraladım ki yoğunluğu göstermek açısından. Çünkü tek tek, uzun uzun, ayrı ayrı çok birçok çalışmaya konu olmuş konulardır ve sonunda da şunu söyleyerek bağlamak isterim: Polanyi, ekonominin toplumsal ilişkilerden kopuşunu siyasi bir proje olarak belirtir ve bu proje yasama faaliyetleri aracılığıyla gerçekleşen kurumsal değişikliklerle hayat bulur diyerek bunu da Cumhuriyetten bu yana, yani 100 yıllık bir süreçte, konut üretimi sürecinde bu yasal faaliyetlerin konut üretimini nasıl etkilediğini göstermeye çalıştım. Çok teşekkür ederim. Umarım süremi aşmamışsındır.

KENTSEL KRİZ VE İŞÇİ SINIFININ KONUT SORUNU

Serkan Öngel

Hepinize merhaba. Çok kıymetli sunumlar sonrasında kentsel kriz, işçi sınıfının konut sorunu temelinde bir sunuş yapmaya gayret edeceğim. Aslında daha önceki Mimarlar Odası bünyesinde yaptığımız görüşmelerde konut sorunu tartışılırken, bunun sınıfsallığı meselesine de dikkat çekmek için ne yapılabilir diye konuşuyorduk. Bu bağlamda Birleşik Metal-İş üyelerine yönelik bir saha çalışmasının arka planını da aslında o tartışmalar belirledi. Çünkü bildiğimiz bir durum var; yani kent adil bir şekilde yapılanmıyor, mekânda bir adalet yok. Dolayısıyla bunun mekândaki ya da konuttaki etkilerini irdelenecek araçlara, bunu doğrulayacak daha fazla veriye ihtiyacımız var. Bu çalışmada aslında bu ihtiyaç üzerinden çıktı. En son 6 Şubat tarihinde yaşadığımız, çok ağır sonuçları olan ve hâlâ etkilerini hissettiğimiz depremin de bu bağlamda ele alınabileceğini ve işte beklediğimiz İstanbul depremi üzerinden de bunu değerlendirebileceğimizi düşünmemiz gerekiyor.

Şimdi yapacağım sunuş TÜBİTAK tarafından desteklenen bir saha çalışmasına dayanıyor; küresel değer zincirindeki kırılmalıkları ve mekânsal etkilerini hem Portekiz'in Setubal bölgesinde hem de Türkiye'de irdelene fırsatım oldu. Gebze ile Lizbon metropolitan alanında yer alan Setubal yarımadasını karşılaştıran bir çalışma oldu bu. Bu iki bölgede de işçilerle anket yapma fırsatı buldum. Ben burada sadece Türkiye kısmını sunacağım. Veriyi topladım, sunacak hale getirmeye çalıştım, ancak birtakım eksikler olabilir, çünkü henüz tam tamamlanmış bir çalışma değil.

Ama öncesinde kent hakkı çerçevesinde ya da kentin bu sınıfsal yapısı üzerine bir şeyler söylemek gerekebilir. Sonuçta kentin kendisinin metalaştığı bir süreçten geçiyoruz, yani giderek daha belirgin hale gelen bir durum var. Schumpeter'in ifade ettiği biçimiyle yaratıcı yıkım bağlamında, her yıkımın kapitalizm için fırsata dönüşebileceği öngörülen bir şey.

Kent de çok büyük bir sermayeyi soğurma kapasitesine sahip olan bir mekân olarak, bu dönüşümün temel unsurlarından bir tanesi ve bu anlamda da sermaye birikiminin

4. Oturum

sürekli kendisini geliştirmeye, dönüştürmeye ve böylelikle daha büyük bir sermaye birikimine ulaşma noktasındaki rasyonel olmayan döngüsünün en ağır biçimde tahrip ettiği bir uzam olarak karşımıza çıkıyor.

Yakın dönemde dünyanın nüfusunun büyük bir kısmı artık kentlerde yaşar hale geldi. Özellikle Asya’da, Afrika’da, kentlere yığılan geniş halk kesimlerinden bahsetmek mümkün. Bu çeşitli düşün kuruluşlarının, Dünya Bankası’nın temelde zaten talep ettiği bir gelişme. Çünkü bu bir orta sınıflaşma, tüketim kültürünün canlandırılmasına yönelik bir mesele olarak algılanıyor ve yoksullukla mücadelenin bir aracı olarak da değerlendiriliyor. Halbuki pratikte baktığımızda kırsal yoksulluğun kentsel yoksulluğa dönüştüğü, kırdaki bir takım geçim imkânlarının da kentlerde olmadığı açık. Yani tarımdan elde ettiği ürünü tüketiminin bir parçası bir kişinin gelir beklentisiyle buna sahip olmayan bir kişinin gelir beklentisi aynı değil. Bu araştırmada da “Tarıma bağlı gelir getirici bir faaliyetiniz var mı?” diye bir soru sorduk. Bu soruya olumlu cevap veren işçilerde “ne kadar bir gelire sahip olursanız yaşamını sürdürebilirsiniz?” sorusuna verilen cevap önemliydi. İşçilerin cevabı 26 bin lira. Burada geçim ücreti beklentisinden bahsediyoruz. Buna karşın tarımdan geliri olmayanlarda bu soruya verilen cevap ortalama 28 bin liraydı. Dolayısıyla kriteri sadece gelir temeline koyduğunuzda bir takım değişkenlerin göz ardı edildiğini görüyoruz. Dünya Bankası kentleşmeye olumlu bir misyon biçerken pek çok şeyi göz ardı ediyor. Kırdan kente göçün, yoksullukla baş etmenin bir aracı olarak değerlendirilmesi doğru, haklı bir söylem değil. Tersine pek çok problemin büyümesine neden olan ve işte giderek kırılğan hale gelen bir durumla karşı karşıyayız. Kentler küreselleşme süreci ile birlikte rekabet unsuru olarak üst düzey hizmet sektöründe yoğunlaşmaya çalışıyor, bütün çabası bu. Ama bunun bir sınırı var.

Türkiye sanayi üretiminde özellikle uluslararası sermayenin belli kriterler çerçevesinde tercih ettiği yerlerden biri; yani yatırım kararları alınırken işte ücret düzeyi, oradaki çalışma standartları, kârlılığın sürdürülebilirliği gibi faktörler öne çıkıyor. Yani rasyonel olarak sermaye birikimini sürdürebileceği yerlere yatırımını yapmak istiyorlar. Bu çerçevede işte özellikle Gebze bölgesi şu an başlı başına bir sanayi havzası ve bu anlamda Türkiye’deki üretimden aldığı pay da giderek artıyor. Ayrıca beraberinde yarattığı kent ve çevre sorunları ile gündemde. Bu bağlamda kente baktığımızda kentin temel unsurlarını tespit ederken, kent kimin sorusuna cevap vermek gerekiyor. Şimdi sizinle araştırmanın ilk bulgularını paylaşmak istiyorum.

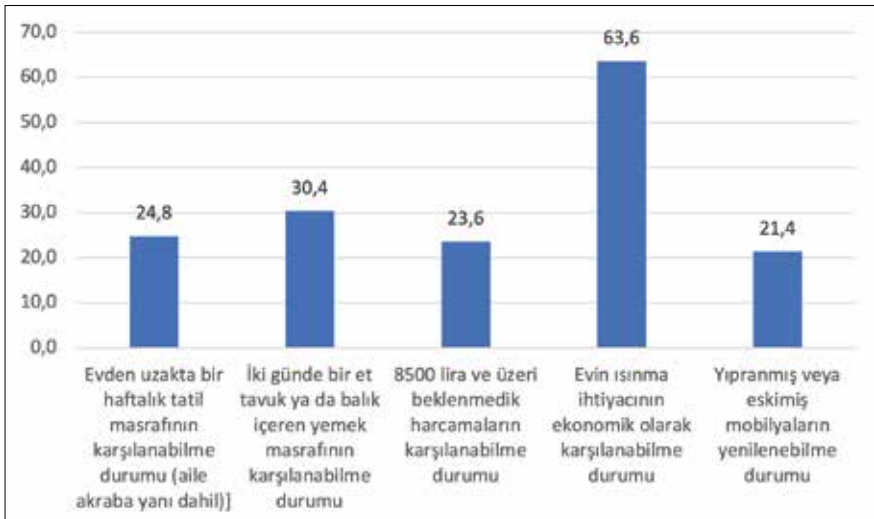
Araştırmanın evreni Birleşik Metal-İş Sendikası üyeleri, toplu sözleşmeden yararlanan 26 bin yedi yüz on iki metal işçisiyle gerçekleştirildi, 22 Mart tarihindeki üye listesi üzerinden sistematik tesadüfi örnekleme yoluyla belirlenen 1572 kişiyle işyeri temsilcileri tarafından dijital olarak ulaşıldı. Araştırmaya 963 işçi katıldı, bunların verileri temizlendi, 820 anket değerlendirmeye uygun bulundu. Araştırma %95 güven aralığında artı-eksi 3 hata payına sahip.

Sonuçları iki temel değişken üzerinden incelemeye çalışacağım. Biri maddi yoksunluk meselesi; Bu konu gerçekten araştırmada da çalışan bir veri oldu. Türkiye İstatistik Kurumu’nun

Eurostat’a dayanarak yaptığı bir araştırma Maddi Yoksunluk araştırması. Finansal sıkıntıda olma durumu; sonuçta gelir düzeyiniz tek başına belirleyen bir unsur değil, kendi evinde oturan ile kiracının geliri aynı olduğunda sonuçta harcamaları aynı düzeyde olmuyor. Dolayısıyla belli kriterleri, çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon, otomobil sahipliği gibi ve ekonomik anlamda finansal sıkıntıyı gösteren, işte evden uzakta bir hafta tatil yapabilme, kredi borçlarını ödeyebilme, kirasını ödeyebilme, iki günde bir et-tavuk ve benzeri içeren yemek yiyebilme, evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme gibi kriterler var. Bu dokuz maddeden eğer dördünü karşılayamıyorsanız o zaman maddi yoksunluk çekiyorsunuz.

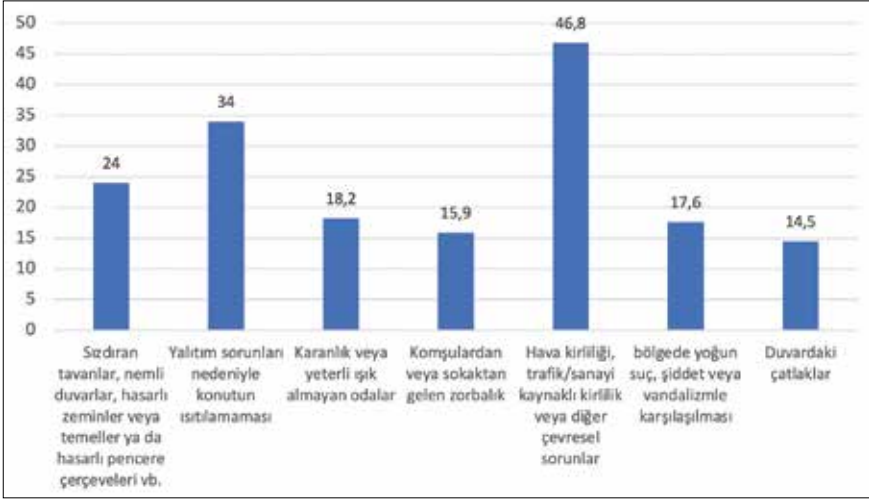
Türkiye’de bu oran yüzde 27,7 olarak belirleniyor. Tabii bu çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon sahipliği çok belirgin, ayrıştırıcı hususlar değil. Çünkü insanların genelde artık standartlaşmış ürünlere erişimi var. Ama otomobil sahipliği Türkiye açısından farklılık yaratıyor. Portekiz’deki araştırmanın sonuçlarına baktığımızda işçilerden araba almak isteyen herkes arabasını almış, Türkiye’de ise otomobil fiyatlarının da imkân vermemesi nedeni ile böyle bir durumdan bahsetmek mümkün değil. Türkiye ortalaması Yüzde 27,7; bizim araştırmamızda maddi yoksunluk yüzde 67 çıktı. Yani üç işçiden ikisi maddi yoksunluk düzeyinde görünüyordu ve kriterlere baktığımızda insanların büyük bir kısmı temel gereksinimlerini karşılayabilme olanakları bakımından ciddi sıkıntı çekiyordu. Evden uzakta bir haftalık tatili karşılayabilenlerin oranı sadece %24,8’di, yani dört kişiden sadece biri bunu karşılayabiliyordu.

Maaşınızın sizin yaşamınızı sürdürebilecek bir ücret olduğunu düşünüyor musunuz diye sorduğumuzda, insanların sadece yüzde 14’ü evet diyor. Yani elde ettikleri gelirin geçim ücreti olduğunu söylüyor. Şimdi bu, şundan önemli: Bu anketin yapıldığı işçiler, sendikalı ve işçi sınıfının daha ayrıcalıklı bir kesimini temsil ediyorlar. Araştırmanın örneklemini açısından baktığımızda önemli bir kesimi de Gebze bölgesi ve bir kısmı da

Grafik 1. Maddi ihtiyaçları karşılama oranları (%).

4. Oturum

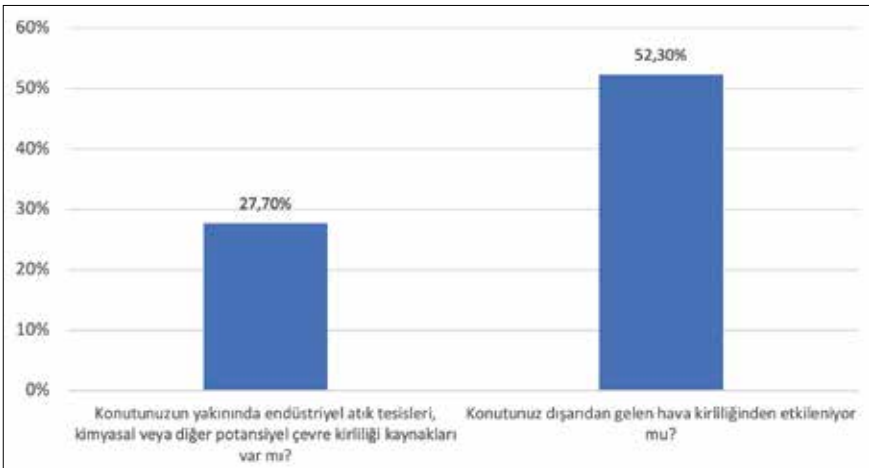

Grafik 2. Konut ile ilgili sorun yaşayanların oranı (%).

İstanbul Anadolu yakasında, yani yaklaşık yarısı böyle; biraz Kocaeli, biraz Trakya bölgesi, İzmir, Eskişehir, Bilecik ve Mersin’den de işçiler var.

Konutla ilgili bir takım sorular sorduk. Bunlar yüzdelik oranlar. Karşı karşıya kaldığınız sıkıntılar neler konut alanıyla ilgili dediğimizde; işte yüzde 14,5’u duvarda çatlak olduğunu, yüzde 46’sı hava kirliliği, trafik sanayiden kaynaklı kirliliğe maruz kaldığını, yüzde 34’ünün yalıtım sorunları nedeniyle konutunu ısıtamadığını söyledi.

İşte belli kriterler ve bu kriterler kent hakkı bağlamında başlı başına her birini değerlendirebileceğimiz konular. Çünkü insanlar sağlıklı bir çevrede, insanca yaşanabilecek koşullarda, herhangi bir dış etkiye maruz kalmadan güvenli bir yaşam sürmek istiyorlar; doğal afet risklerine karşı dayanıklı konutlarda yaşamak istiyorlar. Bu tablo bize bunun

Grafik 3. Çevre kirliliğine maruz kalma oranları (%).

Grafik 4. Konutların doğal afetlere karşı korunma oranı (%).

işçi sınıfı için çok da mümkün olmadığını gösteriyor.

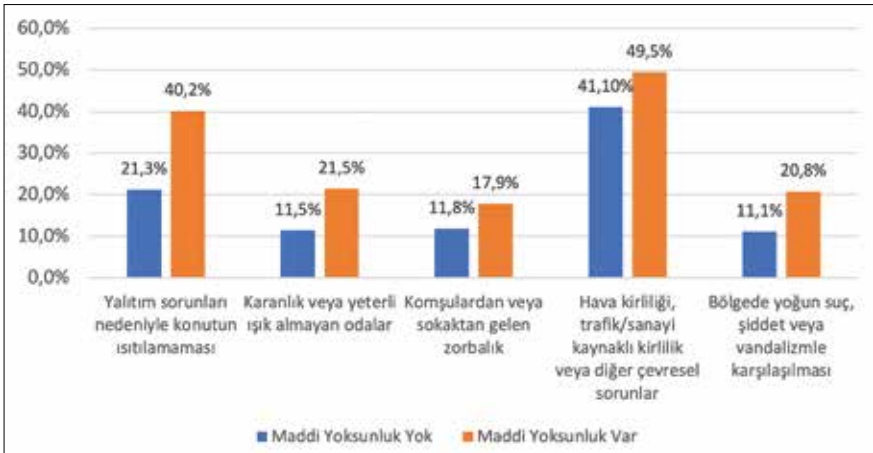
Yine “konutunuzun yakınında endüstriyel atık tesisleri, kimyasal veya diğer potansiyel çevre kirliliği kayanları var mı?” sorusuna dört kişiden biri evet cevabı verirken, yarıdan fazlası hava kirliliğinden etkilendiğini ifade etti.

Zaten sanayi bölgelerine gittiğimizde, özellikle Gebze’ye gittiğimizde çok rahat bir şekilde o hava kirliliğini alabiliyorsunuz.

“Yaşadığınız evin deprem, sel, su baskını gibi doğal afetlere karşı dayanıklı olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu önemli. Katılımcıların önemli bir kısmı emin değil, yani oturduğu evin niteliğinden çok fazla haberdar değil. Çoğumuz da herhalde benzer durumdayız. Sadece dörtte biri evet demiş. Yüzde 19’u da hayır demiş. Türkiye’nin işçi sınıfı içindeki sendikalı bir kesimin beşte biri neredeyse oturduğu evin depreme dayanıklı olmadığını düşünüyor.

Araştırma kapsamında maddi yoksunluğun olup olmamasıyla çeşitli kriterler arasındaki ilişkilere bakmaya çalıştım. Bunların her biri kendi içinde istatistiksel olarak anlamlı sonuç üretti, yani bu bakımdan önemli.

Araştırmaya göre yalıtım sorunları nedeniyle konutunun ısınması sorunu yaşayanlar, maddi yoksunluk yaşayanlarda yüzde 40’a çıkıyor, maddi yoksunluk çekmeyenlerde bu oran yüzde 20. İşte komşulardan veya sokaktan gelen zorbalık ya da karanlık veya yeterli ışık almayan odalar gibi kriterler, bu kriterlerin hepsinde maddi yoksunluk işleyen bir yapı oldu.

Grafik 5. Maddi yoksunluğa göre konut sorunları.

4. Oturum

Grafik 6. Maddi yoksunluğa göre konutların doğal afetlere dayanıklılığı algısı (%).

Yaşadığınız evin deprem, sel, su baskını gibi doğal afetlere karşı dayanıklı olduğunu düşünüyor musunuz dediğimizde evet diyenlerin, maddi yoksunluğu olanlarda daha fazla yaşandığını görüyoruz. Yani maddi yoksunluğu olmadığını söyleyenlerin yüzde 35’i net bir biçimde “evet benim evim dayanıklı” diyor ama maddi maddi yoksunluğu olanlarda bu oran yüzde 18,9.

Yani aslında maddi yoksunlukla doğal afet riski arasında somut bir ilişki var. Pandemi döneminde de aslında yaşadığımız süreç böyle bir şeydi. Mekânsal olarak baktığımızda pandemi riskini daha fazla üstlenenler aslında gelir düzeyi daha düşük olan kesimlerdi. Bunu da o dönemde de tartışmıştık, burada da böyle bir tabloyu görebiliyoruz.

“Yine konutunuz hava kirliliğinden etkileniyor mu?” sorusuna verilen cevaplar son derece çarpıcı. Maddi yoksunluğu olmayanlarda hava kirliliğinden etkilendiğini söyleyenlerin oranı yüzde 36,6 iken, maddi yoksunluğu olanların yüzde 61’i hava kirliliğinden etkilendiğini söylemiş. Yani bu tamamen verilerin bize söylediği bir şey. Yine burada kiracı olma durumu ile maddi yoksunluk arasında bir ilişki var. Yani kiracı olanlar daha fazla bir oranda hava kirliliğinden etkilendiğini söylüyor. Evin su kalitesi de, maddi yoksunluk olup olmaması meselesini ile ilişkili. Yani maddi yoksunluk yaşayanlarda evde kullandıkları suyun kalitesinden memnun olanlar yüzde 33 iken, olmayanlar yüzde 60 şeklinde karşımıza çıkıyor. Yine deprem ya da diğer doğal afetlere maruz kalma riski ile ücret düzeyi arasında ciddi bir ilişkinin olduğunu görüyoruz. Bu da en başından beri söylediğimiz şeyi doğrulayan bir konu.

Doğal afet riskine karşı evinin dayanıklı olmadığını düşünenlerin yüzde 40’ının evinin duvarında çatlak var, yüzde 59’u hava kirliliği ve diğer çevresel kirlilikten etkileniyor, yüzde 31’i yağmur suyu, şiddet ve vandalizmle karşılaşılan bir bölgede yaşıyor.

İşçilere ortalama hane halkı gelirlerini de sorduk. Maddi yoksunluk yok diyenlerde hane halkı geliri 25 bin 429 lira civarıydı. Maddi yoksunluk var diyenlerde ise hane

Grafik 7. Konutun doğal afetlere dayanıklılığı algısı ile konut dair sorunlar arasındaki ilişki.

halkı geliri 19 bin 174'tü. Buna karşın geçiminizi sağlamak için ne kadar aylık bir gelir yeterli sorusuna verilen cevap ise hemen hemen aynı çıktı: 28 bin lira. O dönemki sendikaların açıkladığı yoksulluk sınırı 30 bin lira civarındaydı. Yani bu geçim ücreti meselesi tartışılıyor, sendikalar çok yüksek açıklıyor diye. Ben de Birleşik Metal-İş Sendikası'ndan düzenli olarak açlık-yoksulluk sınırı hesaplayan ve yayınlayan bir kişi olarak bu rakamların yaklaşık olarak sendikaların beklentisiyle geçim ücreti arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğunu düşünüyorum. Tabii burada hane halkı tipi, hane halkının geliri, kiracı olup olmaması gibi faktörler de var. Dolayısıyla belki hani işte “ev sahipliği oranı daha yüksek görünüyor, onu çıkardığımızda bu rakamlar ortalama olarak daha da yüksek bir veriyi gösteriyor. Bir kriter olarak duvarımda çatlak var diyenlerin ortalama geliri 17 bin küsurken, duvarımda çatlak yok diyenlerin geliri 21 bin 523 lira. Yani bu yoksullukla konut meselesi arasındaki ilişkiyi tarif eden bir konu.

Elde çok detaylı bir veri tabanı var. Ben kısaca size bu verileri özetlemiş oldum, daha da üzerinde çalışıyorum.

Geçtiğimiz günlerde Trendyol işçileri gözüaltına alındılar ve gözüaltına alınırken de bir slogan attılar “işçiler kimsesiz” diye. Aslında şöyle bir düşünmek gerekiyor: Tarihsel süreci içinde ücretli, maaşlı, yevmiyelilerin oranının yüzde 70'e ulaştığı Türkiye’de bir grup insanın çıkıp, “işçiler kimsesiz” demesi gerçekten tuhaf bir durum. Yani toplumun çoğunluğu aslında kendini kimsesiz gibi görüyor. Tabii bu tartışmayı buradan yürütmek ne kadar doğru bilmiyorum. Bu tabloyu gördük, yani işçi sınıfının daha örgütlü, görece ayrıcalıklı bir kesiminin karşı karşıya kaldığı durumu tespit ettik. Bu durum tekstil sektöründe daha ağır bir şekilde yaşanıyor. Burada çok güzel sunuşlar oldu, kooperatifler de konulardan biriydi. Ben de kooperatifler üzerinde bir süredir çalışıyorum. Yani o anlamda hani kooperatifler neden önemli, bunu tartışmak gerekiyor. O tartışmayı da aslında “işçiler kimsesiz mi, değil mi?” üzerinden yapabiliriz. Çünkü işçiler zaten en başından beri yapayalnızlardı. Endüstri

4. Oturum

devrimi kitleleri sanayi kentlerinde, ağır çalışma koşulları altında çaresiz, kimsesiz bırakmıştı. İşçiler çaresizliklerini birbirlerine sığınarak aştılar. Aştıkları araçları vardı: Bir araya gelerek kurdukları dayanışma temelindeki sendikaları, kooperatifleri, dernekleri, kulüpleri. Kooperatifler ihtiyaç duyulan her alada kuruldu. Yani işçilerin ucuz krediye mi ihtiyacı var, kredi kooperatifi kurdular; barınmaya mı ihtiyacı var, konut kooperatifi kurdular; sosyal güvenceye mi ihtiyacı var, sigorta kooperatifi kurdular; sağlıklı beslenmeye mi ihtiyacı var, tüketim kooperatifi kurdular... Yani Endüstri Devrimiyle İngiltere’de gelişen dinamiğin temel özelliği sadece üretim alanında, yani sendikalarla değil, aynı zamanda toplumsal yeniden üretim alanında yani kooperatiflerle de çözüm üreterek yol aşmasıydı.

Burada da aslında benzer bir durum var, ortada ciddi bir çalışan yoksulluğu var. İşte Halk Hoca bahsetti, sanayici diyor ki: Bu ücretlerle bu işçiler geçinemez. Ama bir taraftan da bakıyoruz kâr oranları son dönemde çok yüksek düzeylerde geldi. Özellikle pandemi dönemi biliyorsunuz Türkiye’de ilk 500 rekor kârlara imza attı. Bu çelişkiyi aslında ortaya koyuyor işçilerin kimsesizliği meselesi. İşçiler kimsesiz değil, birbirlerine sahip çıkarlarsa bunu aşabilecek noktadalar. Yine yüzde 70’ten bahsettik, ücretlilerin oranı. O zaman kent kimin? Yani kenti bütünüyle sermaye birikiminin ihtiyaçları belirliyorsa kentin sahipleri nerede? O zaman kent de mi kimsesiz? O zaman kente nasıl sahip çıkabiliriz? Belki tarihsel olarak bu geçmiş referanslar üzerinden yürümek gerekiyor. Türkiye’de kooperatifçiliğin gelişim dinamikleri tabii ki tarihsel olarak dünyadaki örneklerinden farklı bir şekilde gelişti; yani devlet eliyle 60’lı yıllarda canlandırılmaya çalışılan bir kooperatifçilik var. Özellikle köy kalkınma kooperatifleri dönemi itibariyle köy-koop’lara dönüşen, gerçekten Anadolu’nun dört bir kenarında alternatif bir toplumsal ilişki ağını örgütlemeye çalışan, ama 12 Eylül’le birlikte ağır darbe alan bağımsız kooperatifçilik hareketi ve devletten bağımsız bir kooperatifçilik hareketi var. Ama aynı dönemde konut kooperatifleri de var sendikaların öncülüğünde yapılan. İşte dönemin DİSK Maden-İş’in kooperatif deneyimi bunlardan biri.

Ama Türkiye’de konut kooperatiflerine baktığımızda genelde insanları mülk sahibi kılmak üzerine şekillendiğini görüyoruz. Halbuki dünyanın başka örneklerinde konut kooperatifleri sadece mülk sahipliği üzerine kurulmuyor. Kiracı kooperatifleri de var. Barınma sorununu çözmeye odaklanan kooperatifçilik modelini düşünmek gerekiyor. Türkiye’de kooperatifçilik gerçekten ciddi prestij yitirmiş durumda. Çünkü 12 Eylül askeri darbesi sonrasında Türkiye’de dünya genelinde olduğu gibi, her türlü örgütsel yapının tahrif edildiği, dejenere olduğu bir süreci yaşadık. İnsanların birbirlerine sahip çıkacakları herhangi bir araçları kalmadı, yalnızlaştılar. Böyle bir süreçte kooperatifler de benzer bir süreç yaşadı. 60’lara damgasını vuran köy kalkınma kooperatifleriyse, 80’lere damgasını vuran özellikle, 80’lerin ikinci yarısından itibaren konut kooperatifleridir, onların yolsuzluk hikâyeleridir. Dolayısıyla o dejenerasyon süreci aynı zamanda bu alanın yeniden sermaye birikiminin ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmesinin aracı haline geldi. O zaman bizim birbirimize sahip çıkabileceğimiz, geniş emekçi kesimler olarak araçlara ihtiyacımız var ve kentin krizini de aşabilmenin yolu biraz buradan geçiyor diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KATILIMCI ÜRETİM: KONUT KOOPERATİFLERİ

Güldehan Fatma Atay

Sosyal Sürdürülebilirlik ayaklarından biri olarak kültürel süreklilik, kentli-çevre ilişkisinde aidiyet ve sahibiyet bakımından çok önemli bir bağlam. Bu bağlamın Türkiye’de görünür olmasında özellikle Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana üretilen konut kooperatifleri önemli bir rol oynuyor. Bu çalışmada konut kooperatiflerini özellikle 1940-1960 yılları arasındaki örnekleri ele alınarak, kent ve mimari üretim arayüzündeki ilişkiler üzerinden kavranmaya ve tartışılmaya çalışılacaktır.

“Kooperatif”, kelime anlamı olarak¹, Ortaklığı işaret eden, merkezîyetçi bir otoriteden uzak bir üretim sistemi olarak tariflenebilir. Her ne kadar Türkiye’de dünyadaki örneklerle paralel bir anlayışın söz konusu olmadığı gözlemlense de, konut üretimi alanında kullanıcı ve katılım ile ilişkilendirilebilecek neredeyse tek üretim biçimi olması yönünde önemlidir. Bu bağlamda çalışmadaki başlığın ironik olduğunu söylemek doğru olabilir, çünkü Cumhuriyet döneminde katılımcı üretim dediğimizde aslında çok sayıda örnekle karşılaşmayız.

Bu çalışmada bu türlü bir katılımcı örnek arayışının ötesinde genel bir yaklaşımla ele alınacak.

1. Geray, kooperatifi, “ekonomik açıdan gelirleri sınırlı bireylerin, genellikle de çalışanların temel gereksinimlerini karşılamak, ortak sorunlarına çözüm bulmak amacıyla, gönüllü olarak özüne ve karşılıklı yardım, toplumsal dayanışma çerçevesinde, bir araya gelerek oluşturdukları birer sivil toplum örgütü” olarak tanımlamaktadır. (Geray, Cevat, Kooperatifçiliğin Dünyadaki ve Türkiye’deki Nicel Gelişimi, 1992, *SBF Dergisi*, 1992), Uluslararası Kooperatif Birliği (ica.org) ise kooperatifi, “gönüllü olarak bir araya gelen, ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve isteklerini ortaklaşa ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme aracılığıyla gerçekleştiren, özerk bir birlik” olarak tanımlamaktadır.

Yürürlükteki 1163 sayılı Kooperatifler Kanununda ise kooperatif; “tüzel kişiliği olan, ortaklarının belirli ekonomik çıkarlarını ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan, değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklar” olarak tanımlanmaktadır.

4. Oturum

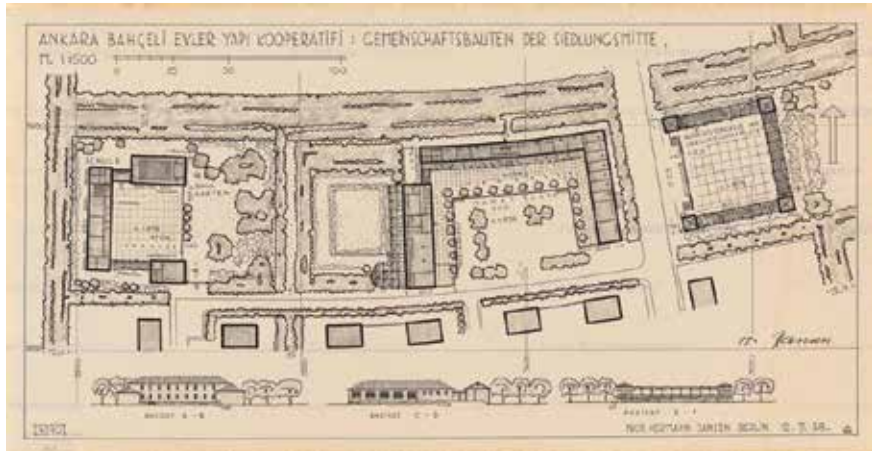
- Türkiye’de üretilen konut kooperatifleri katılımcı üretime örnek verebilir mi?
- Bu coğrafyada üretilen bazı modeller sosyal ve fiziksel sürdürülebilirlik açısından geleceğe dönük model oluşturabilir mi?
- Dünyada bu sistemin çalışma prensipleri nelerdir?
- Türkiye’de üretilen sistemler ile analogiler kurulabilir mi?

gibi soruların daha yararlı tartışmalar başlatılabileceği kanısındayım.

Kooperatifleri ekonomik, sosyal ve politik anlamda toplumsal örgütlenmeler olarak düşünmek mümkün. Konut kooperatiflerine gelmeden önce de aslında pek çok kooperatifin bu bağlamda birtakım sosyal dayanışmalara örnek teşkil edebilecek altyapılar oluşturduğunu söyleyebiliriz. Konut kooperatifçiliğinin işleyiş esaslarında gönüllülük, açık ortaklık, demokratik yönetim, ortakların ekonomik katılımı, özerklik ve bağımsızlık ilkesi, eğitim öğretim ve bilgilendirme ilkesi, topluma karşı sorumlu olma gibi neredeyse toplumu tabandan itibaren eğitmeye başlayacak bir sistemden söz edilebilir. O nedenle konut kooperatiflerine ilişkin yapılacak kapsamlı çalışmaların sadece kent-sel/mimari bir üretim olmadığı, aynı zamanda sosyal bir örgütlenme biçimine de işaret ettiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Türkiye’de, Cumhuriyetin kurulması sonrasında Atatürk’ün yönlendirmesiyle, yerel kalkınma aracı ve ülke siyasetinde devletçilik yaklaşımının bir yansıması olarak da benimsenen kooperatifçilik, 1930’lu yıllardan başlayarak, yasal düzenlemelerle geliştirilmeye çalışılan bir yöntemdir. Türkiye’de konut kooperatifçiliğinde, Cumhuriyet sonrasında Atatürk’ün isteği doğrultusunda, memurları ve benzer durumda olan yurttaşları ev sahibi yapmak amacıyla 1925’de çıkarılan 586 sayılı yasa bağlayıcıdır. Buna bağlı olarak, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti’nin kurulması 20 Mayıs 1931 tarihinde gerçekleşir.

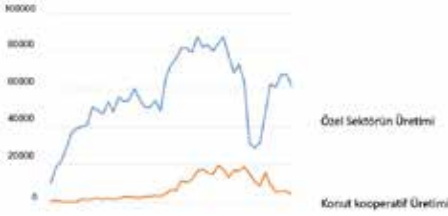
Ankara’da kooperatif sisteminin ilk örneği olan Bahçelievler Yapı Kooperatifi, yurt dışında yetişmiş ve konut sorununun çözümünü kooperatif örgütlenmeler ile gerçekleştirecek “bahçeli ev” düzeniğinde arayan yüksek gelirli kamu görevlileri tarafından

Resim 1. Bahçelievler Yapı Kooperatifi.

Grafik 1. Konut Kooperatiflerinin Yıllara Göre Üretim Grafiği (tuik.gov.tr).

Grafik 2. Özel sektörün üretimi - Konut kooperatif üretimi (tuik.gov.tr).

yapılan yasal düzenlemeyle, kredi olanaklarının geliştirilmesi, konut kooperatifçiliğinin gelişmesinde önemli bir aşamadır. Sosyal güvenlik kurumlarının, çalışanlarına yönelik toplu konut uygulamaları ve kredi destekleri de kooperatifleşmenin gelişmesinde önemli unsurlar arasındadır (Alkışer ve Yüreklî, 2004: 65).

1961 Anayasa’ında devletin kooperatifçiliğın geliştirilmesi için önlem almakla yükümlü kılınması önemli bir durum olarak mevzuatta yer almaktadır. (Keleş ve Duru, 2008: 33; Bayraktar ve diğerleri, 2014: 2). SSK, 1962 yılından itibaren, doğrudan sigortalı işçilerin oluşturdukları kooperatiflere kredi vermeye başlamakla birlikte, bu kooperatiflerde konut büyüklüğü açısından bir sınırlama getirilir.³ 1964 yılında 11664 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanan bu standartlarla amaçlanan, konut yatırımına yapılan harcamalarla, daha çok sayıda konut üretmektir. 1954 yılında tapu kanununun değişmesi ve 1966 yılında kat mülkiyet kanununun yürürlüğe girmesi ile merkezi merdivenli bloklar biçiminde kooperatif üretimi hızla yaygınlaşır.

Bu kanunun çıkması, kooperatif sayısında artışla birlikte, kat mülkiyeti kanununun sağladığı olanaklar ile ilişkili olarak, apartmanlaşmanın yaygınlaşmasını da beraberinde getirecektir. “Kooperatifler Kanunu”, gerek kooperatiflerin birlikler biçiminde ör-

2. Özükren, Şule, (2006), “Kooperatifler ve Konut Üretimi”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, Bildiri Kitabı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.355-365.

3. Atay, Güldehan F., “Mimari Üretimde Kullanıcının Yeri”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011, MSG-SÜ-FBE, Danışman: Prof. Ataman Demir.

4. Oturum

gütlenmelerini olanaklı kılması, gerek kamu tüzel kişilikleri, özel idareler, belediyeler ve özel derneklere bu tür kooperatif derneklerine üye olabilme yolunu açmış olması bakımından önemlidir. Bu türden “seçme şansı” tanıyan sistemlerin oluşumu, “Halk Konutları Standartları” kavramı ile geliştirilir.⁴

Türkiye’de Konut Kooperatifleri, birkaç nedenden ötürü batılı örneklerden farklılaşmaktadır. İlk olarak kooperatiflerin, yüz yüze ilişkilere dayanması nedeni ile, konut ve yakın çevresinin hane halklarının istekleri doğrultusunda biçimlenir gibi gözükmesine karşın, kullanıcının müdahalesi, uygulamada “genelde kooperatif yönetimi tarafından hazırlatılarak ortaklara sunulan plan tipleri arasında bir seçim yapılması” ile sınırlı kalmakta, kullanıcıyı, niceliksel seçimlere yönlendirmektedir.

Bunun yanı sıra, kooperatiflerin toplumun oldukça üst kademe bürokratların eliyle bir memur kooperatifçiliği olarak doğduğu gözlemlenir. Bu farklılaşma, bir yandan batı deneyiminin tersine kooperatifin mülk üretiminin bir yolu olarak benimsenmesine, diğer yandan üretilen konutların sosyal konut olmaktan çok, lüks konut niteliği kazanmasına yol açacaktır.

Türkiye’de mimari ortamda kullanıcının mimari ürüne en yakın olduğu üretim biçimlerinden biri olarak kooperatif sistemleri, batılı örneklerde olduğu gibi, kuramsal alanda kullanıcıya ilişkin talep ve tartışma ortamlarını üretmekten de uzaktır.

Özellikle 1970’li yıllarda hız kazanan kooperatif yöntemle konut edinme, önemli ölçüde yerel yönetimlerin bu yıllarda konuya yaklaşımı ile yakından ilgilidir. 1970-1980 yılları arasında, yerel yönetimlerin merkezi yönetim ve kooperatif üyeleri arasında önemli bir rol üstlenmesi sonucunda Ankara, toplu konut üretiminde “öncü” görevini üstlenmiştir.⁵

Konut kooperatiflerinin; yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi, yerel üretimi ve istihdamı artırması gibi toplumsal etkileri düşünüldüğünde kentleşmeyi ve iç göçü önleyen, demokratik davranış alışkanlıklarının oluşması bağlamında önemli bir aktör olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte süreç odaklı bir üretim metodu⁶ olarak ele alınabilecek konut kooperatifleri, aynı zamanda çok aktörlü bir üretim sistemi olarak, sürecin yönetilmesi ve bu yönde önemli kararların ele alınmasını zorunlu kılar.

4. SSK, 1962’den itibaren, doğrudan sigortalı işçilerin oluşturdukları kooperatiflere kredi vermeye başlamakla birlikte, bu kooperatiflerde konut büyüklüğü açısından bir sınırlamayı ancak “Halk Konutları Standartları”nın kabul edilmesini izleyerek uygulamaya yansatabilmiştir. 1964 yılında 11664 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanan bu standartlarla amaçlanan konut yatırımına yapılan harcamalarla, daha çok sayıda konut üretmek olduğundan, alan sınırlamaları getirilmiştir.

5. İlk proje 1974’te, Vedat Dalokay’ın belediye başkanlığı döneminde Macunköy, Ergazi ve Yuva köylerinin birleştirilmesiyle 10,5 milyon m²’lik bir alanın kamulaştırılması girişimi ile başlamıştır. O zamanki adıyla “Ak-kondu Projesi”, 1976 yılında “Batıkent” adını alır. Kamulaştırma, 1979 yılı sonunda tamamlanabilmiştir. Ertesi yıl bir yandan yaklaşık 55 bin konutu içeren “Batıkent İmar Planı” hazırlanırken, diğer yandan “Kent Koop.” konut üretim ve yapı kooperatifleri birliği kurulmuştur.

6. Atay, Güldehan F., “Mimari Üretimde Süreç Odaklı Yaklaşımlar: Çorum Binevler Konut Yerleşimi”, 2019, *Mimarlık*, s. 56(410).

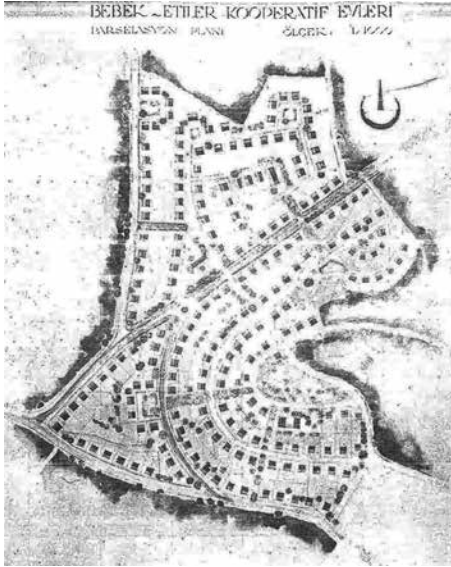
Şekilde gösterilen 70-80 aralığında üretilen kooperatif anlayışı niteliksel olarak çok iyi fakat niceliksel olarak yeterli değildir. 1980-2000 yılları arasında yapılan üretim de ikinci el konut üretimine öncülük etmek, arsaların kontrolsüzce imara açılması, kooperatif sistemlerini devletin domine etmesi gibi çeşitli açmazlara konu olmuştur. Toplumsal dayanışmayı ve alt gelir gruplarının küçük birikimlerin değerlendirilmesini amaçlayan kooperatifçilik, amacının dışında yazlık konut üretmek, kentnin rant getiren semtlerinden konut edinmek için bir araç haline gelir ve 1980’li yıllardan sonra yerini farklı aktörlere bırakır.

İstanbul’dan Konut Kooperatifi Örnekleri

İstanbul, önemli bir üretim sahası olarak, konut kooperatifleri konusunda da özellikle 1940’lı yıllardan başlayarak pek çok üretime ev sahipliği yapar.

Resim 2. Levent'te Geçirgen Mahalle Dokusu Çalışması
Melih Birik, Ömer Devrim Aksoyak, Özlem Çalışkan.

Resim 3. Bebek Etiler Kooperatif Evleri, Kemal Ahmet Arü, 1951.

Bebek Etiler Kooperatif Evleri, Kemal Ahmet Arü'nün 1947 yılından itibaren Rebiî Gorbun ile birlikte tasarlamış/uygulamış olduğu Levent yerleşmesinden sonra yine aynı bölgede yaptığı bir çalışma sürecinin ürünüdür. Toplam 191 konuttan oluşan kooperatif evleri, bahçeli ev tipinin uygulandığı bir sistemdir.

Levent Mahallesi'nin doğusunda inşa edilen Etiler Yapı Kooperatifi Etibank mensupları tarafından kurulmuştur. Sözleşmeye göre şirket ortaklarının 2/3'ü Etibank memurlarından meydana gelecek geri kalan kısım ise İdare Meclisi tarafından onaylanarak seçilecektir.⁷ Evlerin en büyüğü 223 metrekare, en küçüğü ise 124 metrekaredir. Evler 9 farklı tip üzerinden inşa edilmişlerdir ve 191 konuta ek olarak dükkânlar, karakol, ilkokul, gazino ve kulüp binası gibi sosyal donatılar da inşa edilmiştir.

Tüm kurucu üyelerin aslında Ankara'da yaşıyor ve çalışıyor olması kısmi kooperatifin en başından itibaren

7. Alexander, Gül Neşe Doğusan, “Bir Modernleşme Pratiği Olarak Kooperatifçilik ve Bahçeli Konut Yerleşimleri”, İTÜ-FBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Nisan 2013.

4. Oturum

Resim 4-6. Etiler Yapı Kooperatifi.

bölge halkına değil Ankara’da yaşayan bürokrat kesime hizmet edecek bir sistem olduğunu gösterir. 1950’lerin modernist dilini kullanan, günümüzde de önemli bir kısmı korunmuş olan bu bahçeli düzeneğin dünyadaki kooperatif sistemlerinden özellikle ikinci konut üretimine tanıklık etmesi bakımından farklılaştığını söylemek mümkün görünmektedir.

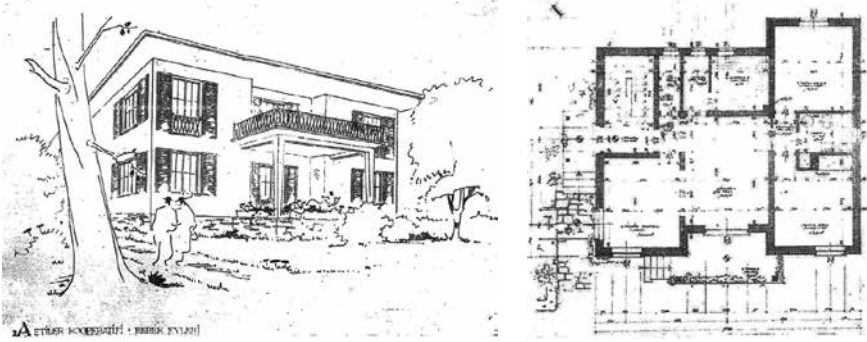
Resmî Gazete’de 1951 yılında ilan edilen bir mukavelenamenin maddelerinden bir tanesinde, esas merkezi Ankara’da olmak üzere kurulan, statüsü Bakanlar Kurulunca onaylanmış olup, teşekkülü Ankara 2. Ticaret Dairesi’nin 1951 tarih ve 951-158 sayılı kararıyla tasdik edilmiş bulunan değişik sermayeli ve Mahdut Mesuliyetli Etiler Yapı Kooperatifi şirketinin Ticaret unvanı ile bir örneği aşağıda yayınlanan ana sözleşmesinin ve zeylinin vaki istek üzerine 1951 tarihinde tescil edildiğini duyurur:⁸

Yeşil doku ve kentle kurulan ilişki bakımından önemli değer taşıyan ve kısmen varlığını korumayı başaran bu örneklerin milli miras olarak değerlendirilmesi gerekli görünür.

1954 yılında beş adet uzun blok ve bahçe içinde on iki adet iki katlı apartmandan oluşan kurgu içinde Balmumcu

Güzel Konutlar Yapı Kooperatifinde Seyfi Arkan’ın farklı ölçeklerdeki modernist dile ilişkin yaklaşımlarını gerek kent-konut ilişkisi bağlamında, gerek detaylarda gözlemleyebiliriz. Barbaros Bulvarı yapılmadan önce tasarlanan bu yerleşim, Etiler Yapı Kooperatifine benzer nitelikte kent ve yapılar arasında önemli bir kentsel arayüz oluşturulduğunu ve bu kentsel arayüz içerisinde aslında bu yapıların son derece sürdürülebilir bir hal aldığı görmek mümkündür. Farklı ölçeklerdeki kamusal alana iştirilen

8. Alexander, Gül Neşe Doğusan, A.g.e.

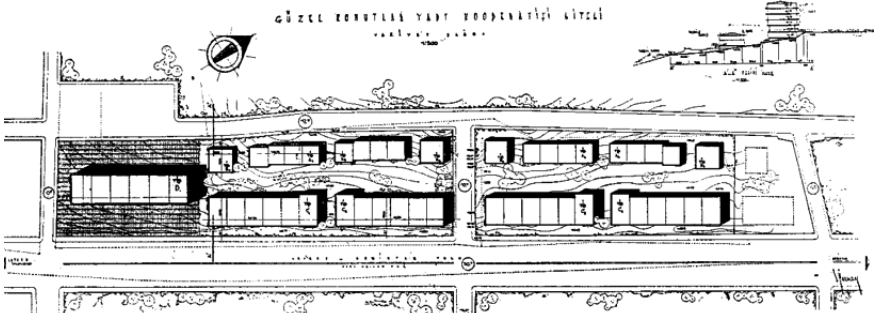

Resim 7-8. Etiler Yapı Kooperatifi Çizimleri.

farklı ölçekteki bu yapılar, aradaki topografik farklılığa çeşitli kentsel ara boşluklarla cevap verir. Aynı zamanda planimetrik olarak farklı ihtiyaçlara cevap verebilen, konuttan ofise dönüşebildiği için, kentteki değişime ilişkin ihtiyaçları da karşılayan bir nitelikte esnek bir kurgu içinde ele alındığını söylemek mümkündür.

Üzücü bir şekilde son zamanlarda kentsel dönüşüm için yıkılan bu yapıların bir kentsel dönüşümle özellikle 2000 sonrası, hatta 1984’teki toplu konut kanunundan sonra çok hızlı bir şekilde değişmeye başlayan, 1999 yılındaki kentsel dönüşüm yasasıyla birlikte de ivmelenen bir durumun sonucu olarak, binaların çok yakın zamanda hızlıca yıkılmaya başladığı gözlenebilir.

Türkiye’de kooperatif üretiminde İstanbul’daki örneklerden farklı olarak Çorum Binalar Yapı Kooperatifi; girişimcilerinin sadece sanayicilerden değil, aynı zamanda top-

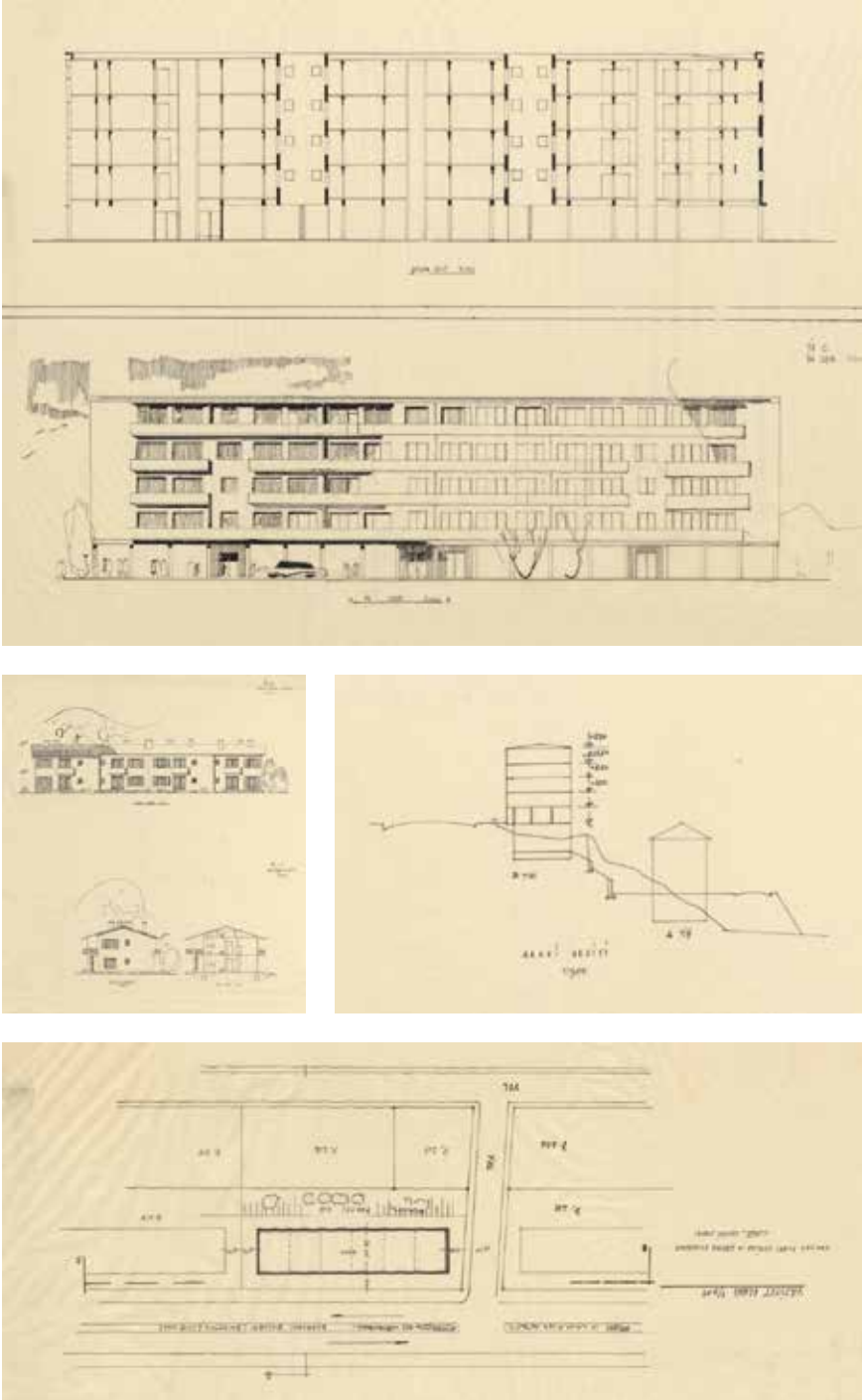

Resim 9. Balmumcu Güzel Konutlar Yapı Kooperatifi-Seyfi Arkan,1954.

Resim 10-12. Balmumcu Güzel Konutlar Yapı Kooperatifi’nden görünümler.

4. Oturum

Resim 13-16. Balmumcu Güzel Konutlar Yapı Kooperatifi Çizimleri.

Resim 17-19. Balmumcu Güzel Konutlar Yapı Kooperatifi’nden görünümüler.

lumun farklı kesimlerinden iştirakçilerden de oluştuğu düşünülürdüğünde, çoğulculuğu ve süreç odaklılığı benimseyen öncü bir anlayışın ürünüdür. Bu yaklaşımda, Behruz Çinici’nin dünyadaki çağdaşları ile eş zamanlı olarak Türkiye’de de böyle örneklerin çoğaltılabileceğine duyduğu inanç yatmaktadır. “Çorum Binevler Projesi”, Türkiye’deki toplu konuta geçiş sürecinde aynı zamanda bölgedeki ekonomik kalkınmayı hedefleyen önemli bir mimari uygulama örneği olarak ülkenin mimarlık tarihi içindeki yerini alır.⁹

Binevler konutlarının bugünkü durumu incelendiğinde, kullanıcıların yaşam biçimlerine bağlı olarak değiştirilebilmesi öngörülen, sürecin kullanıcılar ile birlikte yürütülmesinin sonucu olarak sahiyet ve aidiyet meselelerinin öne çıktığı bir planlamaya sahip olduğu gözlemlenir. Zaman içinde istihdamın azalması ve bölgede yaşanan göç, Çinicilerin kurduğu sistemin maalesef planlandığı biçimde devam etmesini engellemiştir. Buna rağmen bölge halkının bugünkü ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte yeniden kurgulayabildiği bu yaşam alanı, kentsel planlama ve konut ilişkisinde kurgunun, esnek bir düzenlekle ele alındığını göstermektedir.

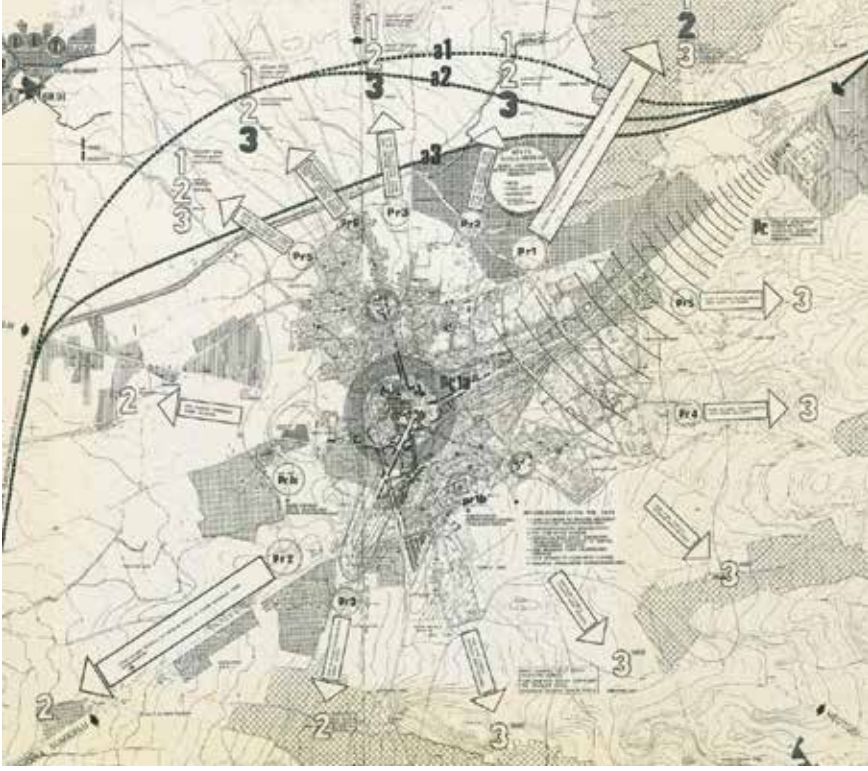
Nitekim, zaman içerisinde yapıların karakteristiği değişmemiş, bununla birlikte herkesin kendi konutunu farklı biçimde düzenlemesi, bahçesini değiştirmesi gibi katkılar, her yapıya özgü farklı görünüm kazandırmıştır. Bugünkü kullanımlarında, yapılar da kullanılan mekânların ve motiflerin bazılarının değiştirildiği ve kullanıcı tarafından uyarlanabildiği görülmüştür. Bu da mimarın başlangıçta hedeflediği bölgeye ait mimarlık örneği olarak yaşayan ve dönüşen bir çevre izlenimi uyandırmaktadır.

Resim 20. Çorum Binevler Yapı Kooperatifi, Altuğ-Behruz Çinici, 1971-1975.

9. Atay, Güldehan F., “Mimari Üretimde Süreç Odaklı Yaklaşımlar: Çorum Binevler Konut Yerleşimi”, 2019, *Mimarlık*, s. 56(410).

4. Oturum

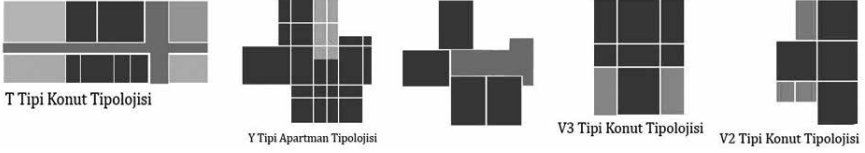
Resim 21. Çorum Binevler Yapı Kooperatifi, Altuğ-Behruz Çinici, 1971-1975.

Resim 22. Çorum Binevler Yapı Kooperatifi'nden bir görünüm.

Binevler Projesi'nin önemli başarılarından birinin, konut birimlerinin farklı gelir seviyelerine göre gruplandırılmasının, komşuluk üniteleri ve ortak kullanım alanlarının yaratılması açısından yerleşime kazandırdığı çeşitlilik olduğunu söyleyebiliriz. Aynı sosyo ekonomik ve kültürel seviyedeki ailelerin bir araya gelmelerine imkân veren bu alanlar, ortak kullanıma açık rekreatif alanların düzenlenmesine olanak sağlayarak bölgeye hareketlilik kazandırmaktadır.

Ne yazık ki, özellikle çok katlı yapıların olduğu Binevler kısmının yıkılması ve kentsel dönüşüm ile ilgili çalışmaların burada da gözlemlenmesi son derece olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Binevler Yapı Kooperatifi'nin yanında ölçek ve kitlesel kurgu bakımından uyumsuz binaların yapılmış olması yapı grubunun varlığını tehdit etmektedir. Bugün tüm kentlerde karşılaşılan önemli sorunlardan biri olarak bu türlü bir örneğin

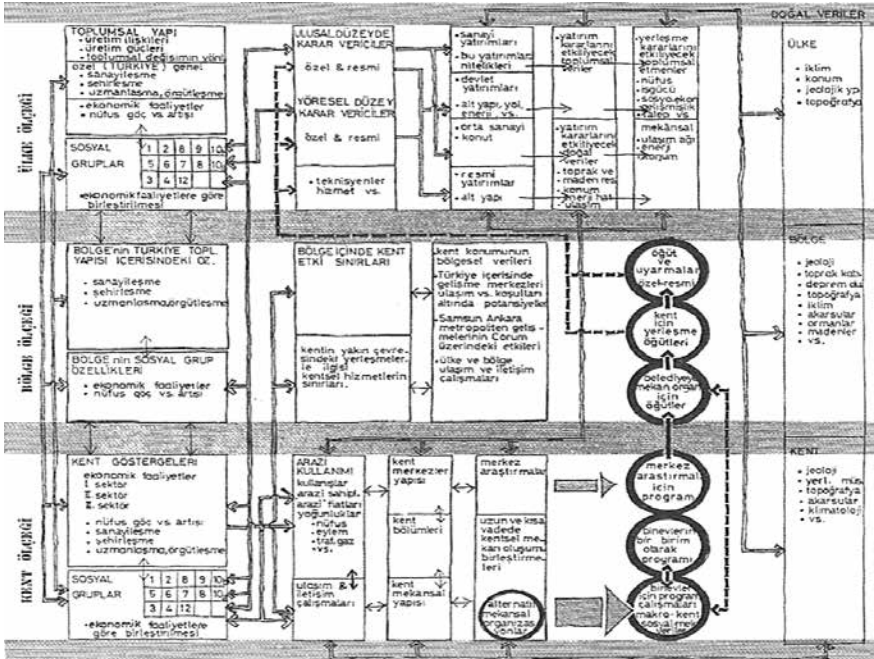
Resim 23. Çorum Binevler Yapı Kooperatifi konut tipolojileri.

Resim 24-25. Çorum Binevler Yapı Kooperatifi konut tipolojileri.

yıkım tehlikesi ile karşı karşıya olması, makalede serimlenmeye çalışılan projenin Türk Mimarlık Tarihi içindeki değeri düşünüldüğünde endişe vericidir.

Mimarî yapım-üretim süreçlerini ortaya koyan belgelerin hazırlanması, sürecin farklı nesillere aktarımı konusunda önem taşımaktadır. Mimarlığın, bu yönde yapma/tasarlama bilgisinin aktarımı ile ilişkili bir disiplin olduğunu sıklıkla belirttiği yazılarında

Resim 26. Çorum Binevler Yapı Kooperatifi, uygulama aşaması diyagramları, Altuğ & Behruz Çiniçi (saltonline-arşiv).

4. Oturum

Behruz Çinici, sürece ilişkin verilerin belgelenmesinin önemini dile getirmektedir: “... *Eskiden var olan gerçek mimarlık okulları da kayboldu. Hepsi üniversite oldular! Üstadlar, ustalar da yok artık. Oysa, önce bilgi sonra yaratma, akıldan gerçeğe, düşünceden yapıya ulaşabilme gelir. Çağdaş sanat ve mimarlık alanında kültürel arayışlara daima ihtiyaç var. Yayınlar, bu arayışların temel ihtiyaçlarından biridir ve hiç kuşkusuz, inşa etmek kadar önemlidir.”*

Konut kooperatiflerinin toplum kurucu öge olarak ele alınması çeşitli uluslararası topluluklarda vurgulanan bir konudur. Buna ilişkin olarak, Kemal Ahmet Aru'nun önemli gözlemlerini aktardığı 1949 sonbaharında Paris'te toplanan Uluslararası Konferansta Avrupa milletlerini bir araya getiren çalışmalar sonunda ortaya konan meselelerde Sosyal konular 4 farklı alana ayrılır.

1. Sosyal servisler personelinin yetiştirilmesi.
2. Genç neslin Islahı.
3. Mesken probleminin sosyal cepheleeri.
4. Aile ve sosyal emniyet.

Benzer biçimde, bu konular ekseninde ele alınan özellikle “mesken probleminde yönelik araştırmalarda” Batılı yöndeki örneklerle bakıldığında, (özellikle 2022 yılında Helsinki’de yapılan ISHF Forum’da sunulan Almanya, İtalyan ve İrlanda örneklerinde)

- Konut kooperatifleri kiralık konut sistemi üzerinden işlediği,

	Katılımcı Modele İlişkin Yaklaşım	Kültürel Süreklilik/ Aktarım	Planla Açıklık/ Korunabilirlik
Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’den Örnekler			
Çorum Binevler Yapı Kooperatifi Altuğ-Behrüz Çinici 1971	*Katılımcı süreçlere paralel bir durumun ortaya konması. *Süreç odaklı olarak kullanıcının tasarım, süreç ve yaşama ilişkin kararlarda etkin olması	Bahçeli konutlar, Kullanıcı isteklerine cevap vererek, Konut olarak kullanılmaya devam ediyor. Çok katlı yapılar, kentsel dönüşüm için yıkılıyor.	Eklemlenmeye izin veren bir açık uçlulukla tasarlanmış.
Balmumcu Güzel Konutlar Yapı Kooperatifi Seyfi Arkan 1954	Tasarım sürecine ilişkin durumun mimar tekelinde olması	Az sayıda bir kısmı konut olarak korunabilmiş, caddeye bakan bloklar ofise dönüştürülmüştür. Sokata yer alan az katlı konutlar ise kentsel dönüşüm saramasına girmiştir.	Planın farklı kullanımlara izin vermesi yapının sürdürülebilirliği açısından önemli bir katkıdır.
Etiler Yapı Kooperatifi Kemal Ahmet Aru 1951	Tasarım sürecine ilişkin durumun mimar tekelinde olması	Az sayıda bir kısmı konut olarak korunabilmiş, genellikle ofise dönüştürülmüştür.	
Dünyadan Örnekler			
İrlanda	Süreç odaklılık	-tasarım	Ucu açık sistemlerin oluşturulması ve korunması
Almanya	evresinde de kullanıcı ile	Yasal verilerin kullanıcı haklarına yönelik olarak güncellenmesi	
İtalya	karşılaşma		

Resim 27.

- Üyeler, hisse satın alır ve miktar bir kooperatiften diğerine değişir ve genellikle konutun büyüklüğüne bağlı olduğu,
- İlk başlayan kooperatifin, halihazırda mevcut bir kooperatiften daha yüksek hisselere ihtiyaç duyduğu,
- Üyelerin, kooperatiften ayrılırken, başlangıçtaki miktar üyelere geri ödendiği,
- Üyelerin, sürekli bir kira sözleşmesi yoluyla kira güvencesinden yararlandığı,
- Kiraların, yalnızca belirlenen sınırlar dahilinde artabildiği,
- Gelirin kullanımına Genel Kurul veya üye temsilcilerin karar verdiği,
- Köklü kooperatiflerin oldukça gelişmiş bir yasal ortamda varlıklarını sürdürebildikleri

gözlemlenmiştir.

Bu durumda muadillerine bakıldığında, ülkemizde konuyla ilgili mevzuattan başlayarak, konuta ilişkin taleplerin çoğulcu bir ortam içinde ele alınması ve konut kooperatiflerine yönelik önemli bir talebin karşılanması yönünde sistemin katılımcı yöntemlerle çalıştırılabilmesi gerekli görünmektedir.

Değerlendirme

Kooperatif sisteminin özünde ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelerek, kaynakları birleştirip sonuca ulaşma hedefi öne çıkmaktadır. Dayanışma ruhunun örgütlendiği, dar gelirliler için bir konuta sahip olma umudu taşıyan kooperatif uygulamalarının başarısı, öncelikle devletin kooperatiflere yaklaşımına bağlıdır.

Konut kooperatiflerinin bütün zor koşullara karşın, küçük kentlerde başarılı örneklerine hâlâ rastlanmaktadır. Buralardaki konut kooperatiflerinin başarısında, geleneksel olarak dayanışma kültürünün etkisinin yanında, tasarruf koşullarının daha iyi ve arsaların daha ucuz olmasının etkili olduğu gözlenmektedir. Büyük kentler söz konusu olduğunda, son yıllarda çeşitli ortak özellikleri bulunan insanların bir araya gelerek, dayanışma içerisinde konut kooperatifi ya da ortak herhangi bir konudaki dayanışmacı birlikteliğine çok az rastlanmaktadır.

Konut kooperatiflerine yönelik olarak gerçekleştirilecek destek politikaları, toplumun dayanışma kültürünün yeniden örgütlenmesine, bu durumun sağlayacağı olumlu sosyal etkiye ve sağlıklı ilişkilerin yaşatıldığı kentlerin oluşmasına olan gereksinimi karşılamakta önemli katkı sağlayacaktır. Kooperatif örgütlenmenin tasarruf alışkanlığı oluşturma, dayanışmayı güçlendirme ve konut sorununu alt ve orta gelirli sınıflar lehine çözüme konusunda sonuç üretecek bir yöntem olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Bununla birlikte, konu bağlamında geleceğe dönük olarak, atık yönetimi, enerji yönetimi ve deprem gibi konularda duyarlı yerleşimlerin planlanması, özellikle konut üretim süreçlerini yeniden tanımlamak, hem tasarlama hem yapım süreci bağlamında önemli görünmektedir.

4. Oturum

Bu yönüyle Yapılacak çalışmalar, bu çalışma özelinde ele alındığında,

- Yapılmış olan konut üretimine ilişkin kültürel aktarımı ve kültürel sürekliliğe ilişkin kavramları okumaya çalışmak,
- Ucu açık sistemlerin oluşturulabilmesi için bu kavramların fiziksel olarak nasıl tezahür edebildiğine göz atmak,
- Kültürel sürekliliği sağlayacak nitelikte toplulukların bir araya gelmesini sağlayabilecek birlikler oluşturmak,
- Atık ve enerji yönetimi gibi konulara cevap oluşturacak nitelikte modeller üretmek
- Farklı toplumlarda üretilen modelleri tartışmak, benzeşim ve farklılıkları okumaya çalışmak,
- Farklılıkların bir araya gelmesine izin verir nitelikte planlama yönelimi oluşturmak,
- Konut üretiminde süreç odaklılık üzerine tartışmalar geliştirmek,
- Planlama ve koruma kavramlarını çakıştırabilecek bir üretim-devamlılık atmosferi oluşturmak

biçiminde özetlenebilir.

Kaynaklar

Alexander, Gül Neşe Doğusan, “Bir Modernleşme Pratiği Olarak Kooperatifçilik ve Bahçeli Konut Yerleşimi”, İTÜ-FBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nisan 2013.

Arû, Kemal Ahmet, “Avrupa’da Mesken Problemi”, *Arkitekt*, 1953, sayı 5-6.

Atay, Güldehan F., “Mimari Üretimde Kullanıcının Yeri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, MSGSÜ-FBE, Danışman: Prof. Ataman Demir.

Atay, Güldehan F., “Mimari Üretimde Süreç Odaklı Yaklaşımlar: Çorum Binevler Konut Yerleşimi”, 2019, *Mimarlık*, s. 56(410).

Geray, Cevat, Kooperatifçiliğin Dünyadaki ve Türkiye’deki Nicel Gelişimi, 1992, *SBF Dergisi*, 1992.

Kaptan Meriç, Altuntaş, Balmumcu’nun Modern Kentleşme Tarihi: Seyfi Arkan’ın Güzel Konutlar Sitesi, *Betonart*, 2020, sayı 65.

Keleş, Ruşen, “Türkiye’de Konut Kooperatifleri”, İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, 1967, Ankara.

Mortaş, Abidin, “Az Para ile Ev Yapmak ve Bizde Kooperatifçilik” *Arkitekt*, 1944-s.3-4

Özüekren, Şule, (2006), “Kooperatifler ve Konut Üretimi”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, Bildiri Kitabı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.355-365.

<https://tuik.gov.tr>

BARINMA KRİZİ VE SOSYAL KONUT POLİTİKASI

Haluk Levent

Ben teşekkür ederim önce böyle bir toplantıyı düzenlediği için başta tabii TMMOB Mimarlar Odası'na çok teşekkür ediyorum, katılımcılara da, epeyce bir şeyler öğrendiğimi söyleyebilirim.

Şimdi tabii çok somut ve detaylı sunuşlardan sonra ben bir iktisatçı olarak haliyle biraz soyut ve daha yukarıda kalacağım ama şunu da baştan söyleyeyim; son yıllarda yaptığım konuşmalarda, ele aldığım konularda dinleyiciler vücutlarının çeşitli yerlerine jilet atmak gibi bir hisse kapılıyorlarmış gibi görünüyor. Çok kötümser konuşmalar yapıyorum. Tabii ki bu mücadeleden vazgeçtiğimiz anlamına gelmemeli ama içinde bulunduğumuz ortamın bir ölçüde farkında olmak açısından herhalde önemli bir işlev taşıyor diyebilirim. Yani kendimce bir tür Ömer Madra'lık yapıyorum.

Bu konuşmanın başlığını barınma krizi ve sosyal konut politikası diye belirledik ama belli ölçülerde konunun sosyal ve toplumsal bağlamını da ele almaya çalışacağım. İlk olarak barınma krizi dediğimizde kavramı netleştirmekte fayda var; aslında kavramın iki farklı boyutu var. Birinde zaten Candan da bahsetti, toplumsal gelişmeler anayasal bir hak olan barınma hakkının ihlaline yol açan durumlar ortaya çıkarabiliyor. Aslında anayasada böyle bir haktan bahsediliyorsa o zaman toplum sözleşmesi gereği toplum –sadece devleti kastetmiyorum–, bütün bireylerine insani koşullarda yaşayabileceği, barınabileceği, hayatını sürdürebileceği bir konut vermek zorundadır; şu ya da bu yolla fark etmez ve asıl büyük problem bence burası zaten.

İkinci ise belki konut hakkı çerçevesinde ele alınabilecek bir şey. Bu bağlamda daha çok orta sınıfı ilgilendiren bir konudan, konut edinme sürecinden bahsedebiliriz. Sonuç itibarıyla bütün bu kooperatifler durduk yerde ortaya çıkmadı. Kooperatif bir anlamıyla sermayenin sosyal biçimi diyebileceğimiz bir şey; kâr amacı olmaması gereken (ya da *belli ölçülerde* kâr amacı olmayan diyelim) bir kurumdan bahsediyoruz. Ama imar rantlarının hiçbir şekilde vergilendirilmediği Türkiye gibi ülkelerde servet transferi için

4. Oturum

yolların sınırsız ve engelsiz biçimde açık olduğu bir ortamda konut kooperatifleri böyle bir işlevde taşıyabiliyor. Örneğin Bebek ve Etiler’de yapılan ilk kooperatiflerden konuştuk. Elbette başlangıçta kavramın tanımına tamamen uygun bir bağlamda yapılmış son derece olumlu bir işten bahsediyoruz. Ama sonuçta o bağlamı değiştiren kuvvetli faktörlerin de etkisiyle bambaşka gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu sürecin daha çarpıcı bir benzeri gecekondulu meselesinde görülebilir. Yani 1 Mayıs Mahallesi’nin Mustafa Kemal Mahallesi’ne dönüşme süreci başlı başına bu türden bir örnek olarak ele alınabilir. 12 Eylül iktidarının darbeye siyasi onay ve meşruiyet arayışı karşılığında gerçekleştirilmiş bu türden bir servet transfer mekanizması ya da servet transfer hikâyesi olarak da görülebilir.

Dolayısıyla bu iki boyutu birbirinden ayırmak gerekir diye düşünüyorum. Ben daha çok birinci ile ilgileneceğim ama ikinciye de değineceğim. Çünkü ikinci de sistemik problem yaratma kabiliyetine sahip bir yapısal probleme dönüşmüş durumda. Sadece Türkiye’de değil, hatta Türkiye’de henüz pek hissedilmiyor bile diyebiliriz, ama özellikle Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde 2008 krizini doğuran kök faktörlerden biri olarak görülüyor. Sorun halen çeşitli biçimlerde ve öğrenci kredileri vb. gibi farklı noktaları da kapsayarak, yani genişleyerek yapısal bir kriz unsuru olarak devam ediyor. Bugün genişleyerek ve derinleşerek devam eden bir borç sorunuyla karşı karşıya kalan orta sınıfların durumu, Amerika Birleşik Devletleri’nde özellikle bu FED’in faiz yükseltme politikasından sonra bir başka krizi tetikleyebileceği düşünülüyor; eğer bir tedbir alınmazsa. Yapısal bir kriz olduğundan sistem içi araçlarla çözülmesi de mümkün gözüküyor.

Barınma krizinin iktisadi altyapısı nedir? Yani konut krizinden bahsetmiyorum. Öncelikle, bir mamul olarak konutun ve konut sektörünün temel özelliğini ele almak gerek. Bizim iktisadi analizlerde kullandığımız verimli bir kavramsal ayırımımız var: dış ticarete konu olan ve olmayan mallar. Dış ticarete konu olan mallardan kastettiğimiz uluslararası piyasalara yönelik olarak üretimi yapılan mallardır; tekstil, metalürji, beyaz eşya, otomobil vb. gibi sektörler örnek verilebilir. Bu mallar ve sektörler uluslararası fiyatlara maruz kalıyorlar. Uluslararası fiyatlar söz konusu olduğu zaman ülke içerisinde iktisat politikasıyla yönlendiremeyeceğiniz, dolayısıyla bir açıdan bakıldığında “*tabii olmak, fiyat alıcı olmak*” zorunda kaldığımız bir piyasadan bahsediyoruz.

Bir de dış ticarete konu olmayan mal ve hizmetler var. Çoğunlukla hizmet sektörü ağırlıklı bir bloktan bahsediyoruz. Aslında bunlar iktidarların en çok sevdiği sektörlerdir. Çünkü, örneğin bu sektörler üzerinden alınan yasal demeyelim ama çeşitli uygulama ölçeğindeki kararlarla bir seçim hazırlığı yapılabilir. Dolayısıyla ekonominin bu kesimi geniş kitlelere kamu kaynaklarını transfer etmek için kullanılacak en elverişli sektörlerdir.

Bir mamul olarak konut ve inşaat sektörü de bu gruba giren jenerik sektörlerdendir. Zaten AKP’nin büyüme rejimine baktığımız zaman –bu çok dile getirildi, o yüzden hızlıca geçeceğim– hizmet ve inşaat ağırlıklı bir niteliği olduğu açık. *Birikim* dergisininin

artık sembolleşmiş kapağında yer alan cami mahyasını / sloganı hepimiz hatırlıyoruz: “İnşaat ya Resulallah”.

Bu sektörel tercihlerin önemli avantajları ve farklı etkileri var. Şimdi bir ekonomi düşünelim, bu ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin büyük bölümünde ithal girdi bağımlılığı yüksek olsun. Bu durumda eğer uzun vadeli planlar ve verimliliği yükseltmeyi amaçlayan güçlü stratejiler oluşturulamazsa eninde sonunda ödemeler dengesi sorunlarından hep büyük krizler çıkar; on yıllarca bu tür krizlerin bin bir çeşidini deneyimledik. Kriz çıkar ve sistem çöker; küresel ekonomiye entegrasyonun yapısal özellikleri yetersiz kaldığında sürdürülebilirlik sorunu can yakıcı bir şekilde kendini gösterir. Bu krizlerin iktidar için büyük siyasi sonuçları olur, bunları da çokça deneyimledik.

İnşaat ise bu bakımdan çok önemli bir avantaj sağlıyor. Çünkü burada esas itibarıyla katma değerın kaynağı, bir şekilde tarif edilen, yaratılan rantın parasallaştırılmasından ortaya çıkar. Bir an için boş bir arazi düşünelim, Boğaz’da olsun. Normalde İstanbul Boğazı öngörünüm alanında çivi çakmak mümkün değildir. Ama yasa dediğimiz şey “*kamu karar sürecinin nesnesidir*” ve diyelim ki bu süreci çalıştırdık ve yasayı değiştirdik. O arazi, yeşil alan, koru, arazi vb. olarak durduğu sürece gayrisafi yurtiçi hasılda hiçbir etki yaratmaz. Ama oraya yasal çerçevesi olan bir kamu kararı ile bina yapma imkânı oluşursa, diyelim bir milyon lira harcayarak bir bina yapıldığında, arazi rantının da o ürünün fiyatına dahil olacağını düşünmemiz gerekir. Yani normal sektör kârı ile bir milyonluk daire biraz muhafazakâr davranalım, on milyona satılır.

Bunun sonuçları ne olur? İlk olarak gayrisafi yurtiçi hasılda herhangi bir girdi kullanımını olmaksızın 9 milyon liralık bir katma değer katkısı eklenmiş olur. Bu çok önemli bir avantajdır. Çünkü Türkiye de büyüme modelinin görüntüdeki, yani o gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinden yapılan hesaplamalardaki önemli kaynaklarından biri buradan geldi. Rantın parasallaştırılmasına dayalı araçlar özellikle ithal girdi sağlama konusunda sorunlu bir ülkenin hızlı büyüme masalı yaratması için çok elverişli bir yol olarak kullanıldı.

Ayrıca bu tür rantlar tanım gereği üretimde hiçbir fonksiyon taşımadıkları halde elde ettikleri gelirlerle bölüşümde yer işgal eden kesimlerin var olduğunu gösterir. O zaman büyük ölçüde iktidar tarafından yönlendirilebilen piyasalarda oluşan kontrollü fiyatlar bir rant dağıtım mekanizması olarak çalışırlar. Kitabı olarak piyasa ve fiyat olarak görünen kurumlar piyasa ve fiyat suretindeki rant üretim fabrikalarına dönüşürler. Yani kamu karar süreçlerini doğrudan doğruya kendi bünyesinde toplayıp, kamu katılımını ve denetimini tamamen dışarıda tutan iktidar kamu karar süreçlerinden çıkartılan rantları istediği gibi dağıtarak hem siyasi güç oluşturma hem de kendi çevresinde yeni zenginler yaratma konusunda son derece elverişli bir aracı kullanır.

Kamu karar süreçlerinin imar ve inşaat ile sınırlı olmadığını süreç içerisinde AKP’nin yeterli kurumsal tabanı sağladıktan sonra aklınıza gelebilecek her alana ilişkin karar süreçlerini bünyesine aldığını vurgulamak gerekir. İktidarlarının ilk birkaç yılında inşaat

4. Oturum

sembol bir sektörken şimdilerde adaletin bile alışverişe konu olduğunun altını çizmek gerekir. Eski zamanlarda gizli den gerçekleştirilen norm dışı bir faaliyetin bugün ne-redeyse çerçevesi belli, aktörleri ve kurumları tekâmül etmiş, daha kötüsü toplumsal norm olarak tescillenmiş bir faaliyete dönüştüğü söylenebilir.

Dolayısıyla, çeşitlenen faaliyetler genişleyen rant düşkünüleri iktidarın iktisadi bunalım dönemlerinde bile güç kaybetmeyen bir siyasi tabana oturabilmesinin önünü açmıştır. Bugün ulaştığımız seviyede ise siyasi faaliyetin asli konusu ganimet cemaatlerinin performans, yani seçim kazanma güdüsünden ibaret kalmıştır. Bu durum siyasi aktörlerin aynılaşmasının yanında siyasi faaliyetin kamusal olması gereken toplumsal karar süreçlerini hangi *ganimet cemaatlerinin*¹ belirleyeceği veya daha doğru bir ifade ile aralarında nasıl paylaşacaklarının tayin edildiği bir tiyatroya dönüşmesine neden olmuştur. Artık kamusal alanın tamamen kapandığı bu yeni durumda iktidarla muhalefet arasında niteliksel bir ayrım kalmamıştır.

İkinci olarak bu türden toplumsal rant makinelerinin toplumsal normları değiştirecek ölçüde egemen olmaları kayıt dışılığın da bir morö haline dönüşmesine ve suç ekonomisini sarıp sarmalayan bir koruma kalkını işlevi görmesine neden olmuştur. Kayıt dışılık derken hem kayıt dışı istihdamı hem de belki de daha önemlisi iktisadi faaliyet olarak kayıt dışılıktan bahsediyorum. İktisatçılar arasında meşhurdur bugünlerde yine ön plana çıkmaya başladı; Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) hesaplarında “net hata ve noksan” adında bir kalem vardır. Bir muhasebe işleminde denkleştirme olması gerekir. GSYH’da muhasebe eşitli sağlanamazsa bu kalem eşitliği sağlamak üzere ortaya çıkar. Normal bir ekonomide oransal olarak küçük bir miktar olması beklenir. Bunun anlamı herhangi bir yerde kaydedilememiş bir dizi faaliyete bağlı olarak ortaya çıkan ve sonuçta akım olarak var olan ancak faaliyet olarak var olmayan bir miktar aktivite var demektir. Sonuçta parasal bir akım yaratmakla birlikte bu akıma yol açan faaliyetin iktisadi bir faaliyet olup olmadığı bilinemez. Pekala suç ekonomisinin, rüşvet, irtikap, uyuşturucu vb. gibi faaliyetler sonucunda elde edilen kazançların sisteme sokulması nedeniyle de ortaya çıkmış olabilir. Rant toplumu olmanın sonuçlarından birisi de işte bu gibi döviz akımlarının kaynağından bağımsız meşrulaştırılma eğilimidir. Rant toplumunun devamı dış kaynağa bağlıdır; kaynak yaratma/bulma konusunda yeterli kapasite yoksa o zaman gri listeye kayıt yaptırılarak her türlü kontrol ortadan kaldırılır ve ülke normatif olarak suç temelli bir ekonomiye dönüşür. Bugün yaşanan budur.

İnşaat sektörünün özelliklerinden biri de geriye bağ etkisidir. Örneğin inşaat sektöründe bir birim mal üretildiğinde, daha önce bahsedilen Çorum örneğinde olduğu gibi sektöre girdi sağlayan bir dizi sektörde de iktisadi faaliyet artar. Girdinin yanı sıra çıktının devreye girmesiyle bir ekonomik çevre oluşur. İnşaatın girdi sağlayan sektörlerde bir hareketlilik yaratma kapasitesi var ama maalesef ileriye bağ etkisi oldukça düşük.

1. Dilimize Tanıl Bora tarafından kazandırılan kavramın detaylı tanımı ve kapsamı için bkz. Kai Lindemann’ın mükemmel kitabı “*Çetelerin Siyaseti -Egemen Sınıfların Pratiği-*” İletişim Yayınları, Eylül 2023.

Sektörde büyük ölçüde nihai mal üretiliyor, yani üretim amacıyla inşaat sektöründe üretilen ürünleri talep eden aktör pek yok. Dolayısıyla bu niteliği bakımdan inşaat sektörü büyüme hedefi olan bir ülkede en kritik sektör sayılamaz ama önemli bir popülarite kazanma sektörü sayılabilir. Yani kalıcı ve kökleşmiş bir iktidar kurmak istiyorsanız da ideal sektörlerden biri inşaat olabilir.

Tabii istihdam profili olarak da Türkiye’nin sahip olduğu profille çok örtüşen yönleri var. Çünkü bilindiği gibi işgücü piyasasında bulunan insanlarımızın beceri seviyeleri çok yüksek değil. Beceri seviyeleri çok yüksek olmadığı için bunların istihdam edilebilirlikleri de sınırlı. Ayrıca son yıllarda etkisi azalsa da istihdamda yarattığı mevsimsel etki de yüksekti. Yani tarımla bir tür ortak yaşam içerisinde çalışan sektörler arasında turizm ile inşaatı sayabiliriz. Yani genellikle aşırı istihdamdan bahsedilebilecek tarım sektörü çalışanları eğer uygun talep koşulları oluşursa inşaat da çalışabiliyorlar. Üstelik tarımsal faaliyetler hanenin diğer bireylerine aktarıldığından tarımsal gelirler azalmadan inşaat sektöründe çalışmak mümkün olabiliyor, dolayısıyla bir ucuz işgücü devşirme olanağının olduğu da söylenebilir.

Üçüncü olarak da AKP’nin büyüme rejiminin, kamu kaynaklarının sınırsız ölçüde yağmalanmasına dayandığı görülmelidir. Bu noktaya adım adım geldik, bu kamu kaynaklarının yağmalanması derken salt özelleştirmelerden bahsetmiyorum, birazdan bunu çok detaylı olarak anlatmaya çalışacağım, tekrar geri dönmek üzere şimdilik burada bırakayım.

Fakat bu rejimin bir de Aşıl topuğu var; sonuçta bu rantın üretimi ve bu rantın parasallaştırılması kaynak, çok büyük kaynak ihtiyacı doğuran bir şey. Ekonominin kendisi gerçekten böyle bir kaynak üretme kapasitesine sahip değilse, yani anlamlı bir katma değer üretme potansiyeli düşüğe o zaman sisteme dışarıdan para girmesi gerekir. Eğer dışarıdan para girmezse bu sistemi döndürmek mümkün değil. O yüzden o zafer dolu 10 yılın sırrı, Avrupa Birliği çıpasına, Derviş reformları ile sağlanan kurumsal iyileştirmelere bağlı olarak ortaya çıkan dezenflasyon sürecidir. Dezenflasyon ve AB üyelik süreci ile dış kaynak ihtiyacı önündeki kısıtların ortadan kalkması büyüme sürecine yakıt sağlamıştır. Şu anda içinde bulunduğumuz büyük iktisadi bunalım bir ölçüde bu yakıtın kesilmesinden kaynaklanıyor, çok daha büyük yapısal problemlerle birlikte tabii ki.

Bu noktada, yukarıda özetlemeye çalıştığım sürecin salt Türkiye’ye özgü veya yerel bir sorun olmadığını vurgulamak üzere, neoliberalizm meselesine gelmek istiyorum. Çünkü bu barınma krizini doğuran ama barınma krizi ortaya çıktıktan sonra buna yapılabilecek müdahalelerin meşruiyet zeminini zayıflatan bir ideolojik tahkimat olarak neoliberalizmden bahsetmek istiyorum; bu olguya neoliberalizmin kamusal alanla kurduğu ilişki bağlamında yaklaşabiliriz.

Neoliberalizmin iktisadi temeli, 70’lerin ortasında Chicago’da çatıldı, Thatcher’da ise kendi politik yüzünü buldu ve bütün dünyayı egemenliği altına aldı, Neoliberalizmin

4. Oturum

birinci evresi bir iktisadi aktör olarak devletin iktisadi faaliyet alanından sürülmesi anlamına gelen özelleştirme uygulamalarını içerir. Türkiye’den de hatırlanabileceği gibi devlet mülkiyetinde çok sayıda doğrudan üretim amacıyla çalışan kurumları ve fabrikaları vardı. Neoliberalizm bunları piyasaların etkin çalışmasının önündeki engeller olarak konumlandırırdı ve büyük bir özelleştirme dalgası örgütledi. Bu aşamada çok önemli bir aracı piyasaların fetiş karakterini törpüleyen ve diğer piyasalara sirayet edebilecek sorunların ortaya çıkmasını engellemeye yardımcı olabilecek regülasyon sisteminin araçları olarak da işlev görüyorlardı.

En yıkıcı faaliyetlerin gerçekleştirildiği ikinci evrede ise kapitalizmin en yüksek aşaması “Sosyal Refah Devleti” hedefe konuldu. Yani yüzyıllarca süren toplumsal mücadelelerle kazanılan sosyal hakları ortadan kaldırmayı hedeflediler. Bu şekilde *temel kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi* gündeme geldi. Neyi kastediyoruz? Eğitim, sağlık, elektrik dağıtımı, internet altyapısının özelleştirilmesi, artık sertifikasyona kadar vardı.

Çok önemli bir aşamadan bahsediyoruz; peki, nereden kaynaklanıyor bu önem? Çünkü bu mal ve hizmetleri mutlaka kullanmak zorundayız. Yani ben internet kullanmaya-çağım, yollarda dolaşmayı da çok sevmiyorum, elektriğe de pek ihtiyacım yok, olmasa da olur diyemeyiz; bunların hepsini kullanmak zorundayız. Dolayısıyla burada aslında bir hazır ve esir müşteri kitlesi var.

Peki, devletin rolü ne burada? Aslında kamunun buna sahip olması, bunların kamu malı niteliğine dönüşmesine neden oluyor. Kamu malı nedir? Kamu malı kullandıkça tükenmeyen, yani dolayısıyla özel mülkiyet altına alınamayacak mal ve hizmetlerdir. Örneğin ben sokak lambasının altından yürüdüm, dolayısıyla o kamu hizmetini kullandım, benden sonra gelen de yürüyecek, ertesi gün gelen de yürüyecek; dolayısıyla o aslında tükenmiyor çünkü ben onu özel mülküm ilan edip başkalarının kullanım ihtimalini ortadan kaldırmıyorum. Bir köprü yapıyorum, köprüden herkes geçiyor, ama o köprüye gişe koyduk mu o artık özel mal haline dönüşmüş oluyor. Dolayısıyla bu kamu malının önemi buradan kaynaklanıyor. Özellikle tüketimi zorunlu malların kamu malı niteliğinde olması pek çok açıdan çok önemli bir toplumsal güvence yaratır. Bunu ortadan kaldırdığınız zaman bugün tiksindirici bulunan yoksulluk ve eşitsizlik meselesiyle karşı karşıya kalmamız kaçınılmaz hale gelir. Çünkü eskiden hastalandığımızda bir kamusal hizmet olarak tedavi ahyorduk, şimdi ise *bir müşteri olarak tedavi talep eder duruma geldik*. Ya da en çarpıcı örneklerden bir tanesi belki de özel güvenlik kuruluşları, yani güvenlik devletin alametifarikası, ilksel görev alanıdır. Yani sınıf toplumun başında devletin ortaya çıkışını antropologlar bir ölçüde yağmacılara karşı bir takım başka yağmacıların *“biz sizi koruyalım”* demelerine ve organize olmalarına bağlarlar. Şimdi bu özel güvenlik meselesi ortaya çıktı. Ondanda daha da kötüsü, savaşa dair “hizmetleri” veren özel kurumlar ortaya çıktı. Diğer bir deyişle, özellikle uluslaşma sürecinin tutkallı niteliğindeki büyük savaşlar ve kahramanlıklar artık özel kurumların uhdesine terk edilmiş oldu. Dolayısıyla en temel kamu hizmeti savaşın bile artık özel bir meta haline dönüşmesinden bahsediyoruz. Ama temel kamu hizmetinin özel bir

metaya dönüştürülmesi bizim onun kullanma zorunluluğumuzu ortadan kaldırmıyor. Dolayısıyla, esir müşteri kitlesi karşısında büyük güce sahip imtiyazlı bir yağmacı grubun rant devşirme aracı haline dönüşmüş oluyor. Yapılan sözleşmelerin niteliğine göre gelirlerimizin ne kadarının kaç yıllığına, muhtemelen iktidarın da ortak olduğu imtiyazlı gruba aktarılacağı belirlenmiş oluyor.

İkincisi, devletin bir iktisadi karar birimi olarak bir fabrikasının özelleştirilmesi farklı bir şey. Çünkü orada artık devletle o fabrikanın bağı kalmıyor, o normal kurallarına göre işleyen bir piyasa içerisinde bir iktisadi aktör olarak özel firma şeklinde devam ediyor. Ama temel kamu hizmetlerinde öyle değil. Temel kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, devletin bir tür taşeron gibi çalışmasına imkân tanıyan bir şey. Çünkü özelleştirme ihalesini kazanan dönüp gitmiyor ki; yap–işlet–devret gibi bir saçmalıkla ortaya çıkan sistemlerde olduğu gibi yağma devlet gözetiminde yaratılan konfor alanında tayin edilen miktarlarda yıllar boyunca kesintisiz devam ediyor. Kontrollü fiyat kullanımdan alınan bir fiyat ama mesela köprüden geçerken normalde anlaşmaya göre diyelim 1000 lira civarında ödeme yapılması gerekirken 200 lira, 300 lira ödüyorsak ve bunun gerisi bütçeden karşılanıyorsa bu yarı kamusal bir maldır. Neden ilgili karar sürecine dahil edilmediğimiz ise ayrı bir tartışma konusudur. Ama sonuç itibarıyla bu yapı, bu rant dağıtımının sürgit devam etmesini ve yoğunlaşmasını sağlayan bir biçime dönüştü, ve bu da önemli bir mesele.

Derinleşen yoksulluk ve artan işsizlikle beraber bu tür temel ihtiyaçların müşteri statüsüyle edinilebilir hale gelmesi bütçeler içerisinde giderek ağırlaşan bir yük oluşturmaya başladı. Yani sadece gıda fiyatlarından falan bahsetmiyorum, bunun yanı sıra eğitim ve sağlık masrafları, ilaç harcamalarını da sayabiliriz. Bu durum, orta sınıfın büyük bir süratle çökmesine yol açarken yoksulların daha derin bir yoksulluğa sürüklenmesine neden oldu; artık çalışan yoksulluğu sorunundan bahseder duruma düştük. Bunun da gelirler politikası açısından –ki Türkiye’de hiç hiçbir zaman doğru düzgün işleyen bir gelirler politikası olmadı zaten– özellikle bu konut meselesi, yani barınma değil de konut sorununun nesnesi durumundaki insanlar açısından büyük bir problem haline dönüşmeye başladı. Artık bugün işgücü piyasasına giren hane bireylerinin ya da bir çiftin, diyelim orta vadede konut edinme hayali kurma ihtimali kalmadı. Bu da önemli bir dönüşümün işareti sayılmalıdır.

Üçüncü evre –ki bu herhalde ayırt edici bir evre olacak, daha henüz başlarındayız– artık temel kamusal hizmetlerin özelleştirilmesinin, yok edilmesinin ötesinde, yani kamusal alanın daraltılmasının ötesinde, kamusal insanın, yurttaşın yok edilmeye çalışıldığı bir evreye girdik. Bu evrenin hızla gelişmekte olduğu kamusal alanın zirvesi sayılan siyaset alanında bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmış durumda; kamusal alanın yok edilmesi, bireyin yok edilmesi anlamını da taşıdığı için, bir yandan da yurttaşlığımızdan sıyrılmaya gelmemiz, bizim anti siyaset dediğimiz, iktidarla muhalefet arasında bir farkın kalmadığı ve yurttaşın tamamen bu kamusal karar sürecinin dışına itildiği yeni bir çağa giriyoruz. Feodalizmden çıkışla beraber serpilerek genişleyen kamusal alan ve demokrasi

4. Oturum

pratiğinin artık tıpkı iktisatta değer yasasının başına geldiği gibi aşınmaya başladığı bir döneme girmiş oluyoruz.

Barınma sorununa gelecek olursak barınmanın anayasal hak olarak tanındığından bahsettik. Burada sosyal politika olarak barınma hakkı ile konut sahipliği meselesini kalın çizgilerle ayırtmak gerekiyor. Sosyal politikanın temeli insanları konut sahibi kılmak değildir. Konut sahibi olmayı kolaylaştıracak olan şey o piyasaya dönük müdahalelerdir. Yani düzgün makro iktisadi kuralların işlediği, faizin normal olduğu, insanların uzun vadeli hesap yapabildiği bir ortamı yaratmakla ilgilidir. Ama barınma meselesi, özellikle bu gelirler politikasındaki çöküşün, derinleşen yoksulluğun ve artan eşitsizliklerin hüküm sürdüğü bir çağda tamamen sosyal politikanın alanına ait bir sorun olarak ele alınmalıdır. Bu alana dönük sosyal politikanın temel hedefi, barınma ihtiyacı olan bireylerin bu ihtiyaçlarını giderebilecek tedbirleri almaktır. Bunun için özellikle yerel yönetimlerin son derece aktif olması gerekiyor. Geçenlerde Avclar Belediye Başkanı Turan Hançerli ile konuşurken, Berlin seyahatine ilişkin bir gözlemini aktardı: Berlin'deki kiralık konut piyasasının yüzde 40'ı yerel yönetimin elinde dedi. Dolayısıyla eğer bir barınmayı bir sosyal problem olarak görüp, buna yönelik bir sosyal politika yaratmak istiyorsak, o zaman yerel yönetimlerin düzenleyici bir rol üstlenerek kiralık konut piyasasına aktör olarak girmesi gerekiyor.

İkincisi, bu alanın bir servet, birikim alanı olmaktan çıkartılması gerekiyor. Örneğin artan oranlı vergiler ile, kamu karar süreçlerine bağlı olarak ortaya çıkan rantların, imar rantlarının tekrar kamuya geri dönmesini sağlayacak mekanizmaları kurmak gerekiyor. Bu tür politikalar yaklaşık 100–150 yıldır dünyanın gelişmiş kapitalist ülkelerinin neredeyse tümünde yürürlükte.

Ayrıca bir yandan da bu piyasanın ağır bir düzenlemeye tabi tutularak ağır kurallarla çalışan ve sıkı bir şekilde denetlenen bir niteliğe kavuşması gerekiyor. Yani kira belirleme işinin bir eksperler kuruluna verildiği ve yerel yönetimin denetimi altında eksperlerin devrede olduğu, dolayısıyla hem kiraya veren ev sahibinin haklarını koruyacak hem de barınma ihtiyacı içindeki insanların haklarını koruyacak adil ve diğer sosyal politikalarla desteklenmiş bir politika tasarımının yürürlüğe konulması gerekiyor. Ayrıca yerel yönetimin mülkiyetindeki sosyal konutlar yoluyla da bu kirayı ödeyemeyecek insanların barınma hakkına kavuşmasını sağlayabilecek bir işleyişin oturtulması gerekiyor.

Bu noktada işleyişi zorlaştıran bir iktisadi etkiden bahsetmek gerekiyor. İzlenen iktisadi politikaların sonucunda diyebilirim ki 2010'dan itibaren genelde dış ticarete konu olmayan hizmetler sektörü ve özelde konut sektörü dış şoklara açık hale gelmiştir. Aşırı değersiz Türk Lirası yaratıldığında –bunun mekanizmalarını konuşmadık ama soru gelirse ele alırız– cazip hale gelen yerel fiyatlardan ötürü ortaya çıkan yurt dışı talebin yarattığı etki artık buradaki satılık ve kiralık konut fiyatlarının yurt dışı fiyatlara yakınsamasına neden olacaktır. Ama yerel gelirlerin diğer ülke gelirlerine yakınsaması mümkün olmadığında da bunalıma dönüşen devasa bir barınma krizi ile karşılaşmak kaçınılmaz olur. Barınma krizi İstanbul'da artık neredeyse iktisadi faaliyetin altyapısını

tehdit eden bir soruna dönüşmüştür. Artık İstanbul’da ücretlilerin yaşam maliyetlerini karşılayabilecek bir ücretin cari verimlilik yapısı (sermaye birikimi düzeyi diye anlamak gerekir) ile ödenebilmesi mümkün değildir. Akıl dışı seviyelere yükselmiş kiralar yaşam maliyetinin önemli kalemlerinden biri. Haliyle burada faaliyet gösteren çok sayıda işletme (turizm gibi bazı hizmet alt kolları hariç) İstanbul dışına taşınmak için fırsat kollamaktalar. Esasında İstanbul’un nüfusunu azaltmaya dönük her türden eğilimi olumlu karşılamak gerekir ama özellikle sanayinin taşınmasının hiç de kolay olmadığı, Anadolu’da yer seçiminden yetişmiş işgücününün ihtiyaç duyduğu hizmet ve altyapıya kadar bir dizi iyi planlanmış faaliyetin gerçekleştirilmesi gerektiği açıktır.

Son yıllarda son derece ağırlaşan bunalımın asli unsuru ise iktisadi alandaki bilgi birikimine uygun olmayan tercihlerdir. Piyasa ekonomisinin temel yapıtaşı görelî fiyat sistemidir. Dışa açık bir piyasa ekonomisinde ise döviz kuru görelî fiyat sistemi içerisindeki en önemli çıpadır. Kur suni olarak alınıp yukarı çıkartılarak görelî fiyat sistemi tarumar edilmiştir. Yani artık etrafta gördüğünüz bütün fiyatlar yanlış fiyatlardır ve doğal olarak bu fiyatların piyasada gerçekleştirmeleri gereken en temel işlevi yönlendirici sinyal oluşturma işlevini, yerine getirmesi mümkün olmuyor. Bir de üstüne küresel düzeyde kamusal alana ve yurttaşlık bilincine yönelik tehditleri, iklim yıkımı gibi varoluşsal tehditleri eklediğimizde içinde yaşadığımız büyük yapısal bunalımı kavramak mümkün oluyor. Burada akla, ‘çözüm ne?’ sorusu geliyor elbette; bunu ayrıca ve daha geniş bir zamanda tartışmak mümkün ancak bir cümle ile ana fikri vermek gerekirse Meszaros’a başvurabiliriz: *yapısal kriz yapısal çözüm gerektirir.*

TARTIŞMA

Esin Köymen- Serkan Öngel'e çok teşekkür ediyorum. Araştırma sırasında sanırım biz ilk konuşmuştuk ve ben çok heyecanla bekliyordum. Çünkü Mimarlar Odası olarak yaptığımız çalışmalarda, kentsel dönüşüm alanlarında da aslında bütün bu mekâna saldırıların, konuta, barınma alanlarına saldırıların sınıfsal bir çatışma alanı olduğunu da ifade etmeye çalışıyorduk ve yapılan bütün uygulamaların da bu varsıl-yoksul gerilimi üzerinden kent mekânlarının paylaşımıyla sonuçlandığını da ifade etmiştik. Buradaki anketin üstelik de aslında sendikalı işçiler açısından bakıldığında da, işçi sınıfının da en iyi düzeydeki yapıları açısından bakıldığında, konuta erişim ve o ihtiyaç silsilesi gerçekten ilginç; aslında bildiğimiz şeyi aslında tekrar yeniden göz önüne sermesi açısından iyi oldu. Çok teşekkür ediyorum. Evet Alper Hocam buyurun.

Alper Ünlü- İki sorum var. Birincisi Güldehan Fatma Atay Hocamıza, ikincisi de Serkan Öngel Hocamıza.

Güldehan Fatma Atay Hocamızın Çorum Binevler Kooperatifi ile ilgili sunuşu çok ilginç oldu. Çünkü bir master öğrencim şu anda, bir hafta önce Çorum Binevler'le ilgili bir alan çalışması yaptı. Onun sonuçlarını paylaşmak istiyorum. Araştırma, K1, K2 tipleriyle ilgili 70'e yakın evle ilgiliydi. İşçilerin, emekçilerin konutları 1970 yılında yapılmış ve aradan 50 sene geçmiş. Behruz Çinici'nin planları aynen duruyor. Behruz Bey oraya çok fazla özellikle bahçede binanın bir nevi evin uzantısı olarak bir üretim alanı yapma düşüncesinde. Fakat bu gerçekleşmemiş. Sitede sanki hayat durmuş gibi. Şöyle ifade edeyim; işçiler çocuklarını evlendirmiş, onlar da göç etmiş, şu anda yaşlı emekli işçiler var. Geçinmiyor emekliler. Bazı işçilerin kocası ölmüş, hanımlar çoğunlukla ikinci iş yapıyorlar, evde üretim yapıyorlar. Ama Behruz Bey'in tasarladığı gibi o üretim meselesi evin tasarlanan bölümlerinde olmuyor. Buradan şöyle bir sonuç çıkıyor. Mimarlar bir şeyi hayal ediyorlar, ama sonuçta dünya ve yaşam bunu bir türlü gerçekleştiriyor.

İkincisi, karşılaştığımız mimarca bir durum var. Her ne kadar Behruz Bey bu evi esnek bir konut planlaması olarak düşünse de, yani belki de yoksulluktan dolayı bir adaptas-

yon sürecine girememiş evler. Evler o katı –yani katı diyeceğim– zamanın şartlarına uygun bir şekilde şekillenmemiş, değişmemiş, öyle kalmış. Örneğin, yaşam alanı ve mutfak son derece önemli iki mekân bugünkü koşullarda, ama söz konusu evlerde bu işlevler esnek değil, dar kalıplar içerisinde kalmış. Bunu paylaşmak istedim sizinle.

Şunu söylemek istiyorum: Biz mimarlar, bina yapıyoruz ya da bir kooperatif konutlarını yapıyoruz ama arkasını çok fazla düşünmüyoruz. Kullanım sonrası değerlendirme eksik. Nasıl yaşanıyor bu binalarda? Nasıl ev yaşamımıza uygun olabilir ya da biz nasıl adapte olabiliriz, nasıl esneklik yaratabiliriz işlevsel kalıplarla, insan arasında? Bunları dolaysız yanıtlamakta güçlük çekiyoruz... Onun için çok farklı modeller denemek ya da değerlendirmek zorundayız, bunu söylemek istedim.

İkinci sorum da Serkan Hocam’a: Bu bir bilgilendirme değil. Çok güzel bir sunum yaptınız ve çok değerli bir altyapı verdiniz bize. Fakat şunu tespit ettim, Ben aynı zamanda yani yüksek lisans ve doktora derslerinde istatistik dersi veriyorum. Burada sunumunuzda tam korelasyonları göremedik, kabul. Fakat şöyle bir şey var; yoksulluk konusunda, yoksulluğu olan işçilerin kendi konutlarını değerlendirmesinde maddi varsıl olan işçilere oranla daha olumsuz bir profil çizdiğini görüyorum. Dolayısıyla bu istatistiksel testlerde yani negatif bir korelasyon oluşturabilir. Bu böyle değil mi? Bu konudaki açıklamanızı merak ediyorum doğrusu.

Gülşen Özaydın- Benim sorum Sayın Haluk Levent’e olacak. Ama soruyu sormadan önce bir düşüncemi belirtmek istiyorum. Şöyle ki; bu toplantılarda farklı disiplinlerden olan kişilerin bir arada bulunmasını ve kentle ilgili konularda farklı açılardan tartışılmasını çok değerli buluyorum. Böylelikle ortak meselelerde ortaya konulan karşılıklı fikir alışverişleriyle zengin bir düşünce platformu oluşturulduğunu düşünüyorum ve sorumu soruyorum:

Sn. Haluk Levent, konutun bir servet birikim aracı olarak kaldığı sürece konut sorununun çözülemediğini belirttiniz ve bu görünen gerçekliği iktisat alanından açıkladınız. O zaman sorunun çözümünde başka tür mekanizmaları düşünebilir miyiz? Barınma sorununun çözümünde örneğin kiralık konutlara yönelebilir miyiz? Ve bunun için mevcut konut stoklarından yararlanmak söz konusu olabilir mi? Bu konu devlet politikalarında ele alınıp teşvikler yapıldığında, tasarımcılar devreye girerek, mevcut ve atıl durumda olan konutların yeniden kullanımı için çözümler üretilebilirler diye düşünüyorum. Siz kendi uzmanlık alanınızdan bu konuya nasıl yaklaşırınız diye sormak isterim. Böyle bir yaklaşımı, sorunun çözümü için uygun bulur musunuz?

Bülend Tuna- Serkan Öngel dile getirdi ama belki diğer hocalarımız da cevap verebilir. Mülk temelli kooperatif değil de barınma temelli kooperatiften bahsettiniz. Bu konuyu açıklayabilir misiniz biraz daha?

Derin Öncel- Biraz fazla sorular oldu ama benim de ekleyeceğim bir soru var. Aslında şöyle söyleyeyim; Güldehan Hoca’nın sunumunda göstermiş olduğu bir grafik vardı; 50’li, 60’lı yıllarda kooperatiflerin nicel olarak aslında çok yoğun olmadığı, 80’lerden

4. Oturum

İtibaren şiddetli bir sayısal artışın söz konusu olduğu ama bunun niteliksel olarak baktığımızda ise yani öncelikle konutların, aslında daha ilginç konutların, kooperatiflerin önceki dönemden olduğunu söylediniz. Bu bizim çalışmalarımızda da hep karşımıza çıkan bir şey zaten. Bu biraz bundan sonraki oturumun da aslında konusu, yani konut kültürü ile de alakalı ve bu bana başka bir şeyi düşündürdü. Bu soruya kim ve nasıl cevap verecek onu bilmiyorum, belki Candan Hoca olabilir. Ben kendime de soruyorum bu soruyu ve beni de çok ilgilendiriyor aslında. Biz toplum olarak bir vakıf kültüründen gelmiş, yani konutların aslında mülkiyeti kendisine ait olmayan, vakıflara ait olan kentlerde bu barınma ihtiyacını aslında kira yoluyla çözen bir kültürün insanlarıyız. Nasıl oluyor da aslında bu konut politikalarında biz kira konusuna bir türlü adapte olamayıp sürekli mülkiyet üzerinden gidiyoruz? Yani bu tam da acaba onun için mi, yani geçmişte yaşadığımız sorunlardan ötürü müdür? Bunu ben kendim çözemiyorum. Belki bu konuda fikriniz varsa, sizlere sormak istedim.

Esin Köymen- Teşekkürler. Başka soru yoksa eğer konuşmacılarımız cevaplamaya başlayabilirler.

Güldehan Fatma Atay- Teşekkürler bu önemli sorular ve katkılar için.

Alper Hoca'nın ilk katkısıyla başlayayım. Bölgeye ilk gittiğimde yıl 2016'ydı. Ardından 2017 yılında yine aynı bölgeye gitme şansım oldu. Kendi doktora öğrencim de bundan bir yıl önce 2022'de Çorum Binevler'i ziyaret etti. Karşılaştığımız manzaralar bu üç farklı ziyarette birbirinden çok farklıydı. Aradan çok az zaman geçmiş olmasına rağmen –tabii pandeminin de araya girmesi ile birlikte– nüfus ve gündelik yaşam hayli değişmişti. İlk gittiğimde de çok hareketli, Çiniciler'in tahayyül etmiş olduğu gibi bir yerleşimle karşılaşmadım. Çünkü çok heyecanlanarak literatürden takip ediyorsunuz, yerine gidiyorsunuz, ama farklı bir manzara var. Burada bölgedeki istihdamın zaman içinde azalması ve kentin farklı bir bölge ekseninde gelişmiş olması da önemli görünüyor.

Çok katı olmamakla birlikte Altuğ ve Behruz Çinici'nin Binevler yerleşiminde modernist bir dili kullandığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, planimetrik açıdan baktığımızda birlikte özellikle ara mekân bağlamında kullanıcının isteğine bağlı olarak biçimlendirilebilen, kimi konutta atölye kimi konutta depolama alanı olarak değerlendirilen –sizin de altını çizdiğiniz o üretim alanının– farklı biçimlerde kullanılabilir olduğunu görmek mümkündü. Konutlarda böyle esnek kullanıma izin veren bir alanın tezahürü bile, bu coğrafya içerisinde bana çok tatmin edici gözük müştü o yıllarda.

Sonra doktora öğrencim ile yaptığımız çalışmalarda genel olarak tasarım sürecini değerlendirdiğimizde, –bütün slaytları koymam mümkün olmadı tabii burada– Çorum Binevler'in süreç odaklı bir çalışma olduğunu söylemek ve bu anlamda Türk mimarlık tarihine önemli ölçüde katkıda bulunan bir üretim olduğunu söylemek mümkün.

Kooperatif ile ilgili olarak Derin ve Serkan hocaların altını çizdiği, benim de sunumun sonunda göstermeye çalıştığım gibi özellikle Almanya, İrlanda ve İtalya gibi ülkelerde konut kooperatiflerinin hâlâ kiralık konut olarak düşünülmesi, yani konut edinme aracı

olarak değil, hakikaten bir barınma ihtiyacı olarak, temel konut ihtiyacını karşılaması söz konusu. Buna karşın Türkiye’de, ikincil konut üretimine aracılık eden bir sisteme dönüşmesi noktasında deformasyon başlıyor. TÜİK verilerinde gösterilen grafiklerde özellikle 1960’lı yılların sonrasında bu deformasyonun başladığını gözlemleyebiliyoruz. Bu deformasyon; niceliğin artması ve nitelikli çevrenin de azalması yönünde fiziksel çevreye yansıyor.

Bunlar hep iç içe geçen toplumsal mekanizmalar. Yani zaten Endüstri Devrimi ile ortaya çıkmış bir sistemden bahsediyoruz konut kooperatif sistemlerinden bahsederken. Endüstri Devrimini tam olarak yaşayamamış bir coğrafyada, mevzuata ilişkin gerekli dönüşümlerin yapılmaması ve devreye farklı aktörlerin girmesi gibi meseleler, bizde bu sistemin zaman içinde eriyip gitmesine sebep oluyor haliyle.

Haluk Levent- Şimdi Alper Hocanın sorduğu soruya ben de bir şeyler söylemek isterim. Aslına bakarsanız Behruz Hocanın bir yanlıgısı yoktu herhalde. Çünkü Türkiye halen önemli bir geçiş ülkesi. Şöyle bir rakam vereyim daha 1994 yılında toplam istihdamın yüzde 40’ı halen tarımdaydı ve 70’lerin başından bahsediyoruz. Dolayısıyla o bir ihtiyaca yönelik olarak tasarlanmıştı muhtemelen; ben de öyle bir işleğin olmasını parlak bir buluş olduğunu düşünüyorum aslında. Çünkü etrafta tüm ihtiyaçları karşılayabilecek bir organizasyon yok, belki belli ölçülerde kendisinin ufak tefek marangozluk işlerini benzeri faaliyetleri yapmasını gerektiren bir durum vardı. Mesela benzer bir şeyi aslında şeyde de gördüm ben. Bir süre, 3-4 ay kadar Grenoble’da yaşama fırsatı buldum –Grenoble bildiğiniz gibi Fransa’da 68 isyanının asıl kaynağıdır, yani o büyük hareket oradan başlamıştır– şehirde devasa bloklar gözüme çarptı. O zamanlar şehirde yönetim komünist partisindeymiş. Bu bloklar tasarlanırken insanlar geniş ortak alanlarda bir araya gelsinler, toplansınlar ve beraber vakit geçirsinler diye mükemmel bir tasarım gerçekleştirmişler. Bir tür bütün blokların birbirlerine bağlanmasıyla ortaya çıkan sonsuz agora formu icat etmişler. Tabii şehir Alplerin eteklerinde olduğu için kış şartları zorlu, işte o yüzden üstü kapalı yürüme yolları yapmışlar ki bir araya gelmek kış şartlarından dolayı zorlaşmasın. Ama benim orada olduğum süre içerisinde hiç öyle bir fonksiyonu yerine getirmiyordu. Fransa gibi sosyolojik anlamda oturmuş bir toplumda bile bu tür fonksiyonel farklılaşmalar tasarımı boşa düşürebiliyor. O yüzden bence bir metafor olarak düşündüğümüzde evrimin akışı içerisinde işlevsizleşen ya da fonksiyon değiştiren parçalara benzetebiliriz.

Şimdi en son sizin sorunuzla ilgili bence çarpıcı ama nedense hep pek çok kez dile getirdiğim halde hiç tartışılmayan, özellikle muhatapları tarafından tartışılmayan konu üzerinden bir cevabım olacak. Sizin sorunuzda ilgi olarak şöyle söyleyeyim: Şimdi tabii ortada böyle bir durum varsa, yapılabilecek şeyler aslında belli, öncelikle artan oranlı vergi tesis etmek gerekir, yani 2-3 konuttan sonrasını elde bulundurmaya zül hale getirecek bir sistem oluşturmalıyız. Ben hatırlıyorum, 90’lı yılların başında bir –ben hep hayatım boyunca kiracı olarak yaşadım, halen de öyle– bir ev sahibim vardı, adamın 336 tane konutu vardı. Kiralama işleri ile uğraşan avukatı ile muhatap oluyorduk. Daha

4. Oturum

90'lı yılların başından bahsediyorum, “inşaat ya resulallah” dönemine girmediğimiz bir dönemden yani. Şu anda bunların sayısının çok arttığını ve genişlediğini söyleyebiliriz.

Öncelikle bu işi hale yola koyalım, sonra da tabii yerel yönetimleri kamusal kararlar üzerinden yürüten rantı geri döndürecek, kamuya geri döndürecek bir mekanizma kurgulamaya zorlamak azım. Yani şunu somut konuşmak gerekirse; bir evimiz var diyelim, yatırımcının evi ve oraya metro getiriyoruz, evin kapısının dibine. O kapısının dibine gelmiş metro bizim kamusal finansmanla, yani vergilerimizle gerçekleştiriliyor ama durduk yere evin fiyatında yüzde 20-25 bir artış oluyor. Şimdi bu satışa ya da kiraya yansıdığı ölçüde o zaman oluşan rantı buradan kamuya geri döndürecek bir mekanizma tasarlanması lazım. Bunun örnekleri var, yani çok sayıda örneğini gördük dünyada, Avustralya’da, Kıta Avrupası’nda olan şeyler bunlar. Bu mekanizmalardan elde edilecek kamusal kaynağın da yerel yönetimlerin konut piyasasında sosyal konut ayağı üzerinden doğrudan ihtiyaç sahiplerine ulaşabileceği Fransa’da HLM –Almanya’da var olduğunu biliyorum ama ismini hatırlamıyorum– gibi konutlara sahip olmasını sağlamamız gerekiyor. Yani belli koşullar çerçevesinde ihtiyaç sahiplerini belirleyip, o ihtiyaç sahiplerini buralara yerleştirebileceğiniz konutlar.

Mesela İngiltere’de (“Tory zihniyetinin” egemen olmasından önceki dönemde tabii ki) özellikle gettolaşmayı engellemek içinde bir araç olarak da kullanıldı. Yani bir lüks konut yapılıyor, –Ağaoğlu vb. gibi– ona imar izni verdiğiniz zaman oluşacak rantı konut olarak geri alıp, ihtiyaç sahibi yoksul insanları bu konutlara yerleştirdiğinizde, gettolaşmanın da önüne geçme imkânı oluyor. Tabii şu anda biraz hayal olabilir, diğer mal ve hizmet fiyatlarının yüksekliği nedeniyle, gıdaya, şuna buna falan kolayca erişme imkânını zorlaştırdığı için ama yine de denemek gerekir. Sonuçta bu bakış açısıyla düşündüğümüz zaman bir sürü yol bulmamız mümkün.

Şimdi sizin söylediğiniz gelince, bizim aslında sol hareketin önemli günahlarından bir tanesi gecekonduların meselesinde ortaya çıkmıştır diye düşünüyorum. Bu sorunun etkisinin sanılandan büyük olduğunu ve hatta toplumsal çürümenin kaynaklarından biri olduğunu düşünüyorum. 12 Eylül öncesinde özellikle ağırlıklı olarak gecekonduların mücadelesi diye bir kavram vardı. Yani ne yapıldı? Pek çok genç, yoksul kitlelerin barınma sorununa çare olarak gecekonduların kurulmasına yardımcı oldular, organize ettiler ve korumak için hayatlarını kaybettiler. Peki, 82’de ne oldu? Anayasa oylamasının hemen öncesinde Kenan Evren ben bu gecekonduların tapularını veriyorum dedi. Böylece gecekonduların sahipleri kendi oğullarının, kızlarının kanları üzerine çok katlı apartmanlar kurdu. Şimdi bu bizim yüzleşmemiz gereken bir şey ama ben bu yüzleşmenin gerektiği ölçüde yapılmadığını düşünüyorum. Bunun yarattığı çürüme sadece konut alanı ile sınırlı değil. Kolektif bilinç her yerde tezahür eden bir şey olduğu için bütün alanlarda başımıza bela olarak geri döndüğünü düşünmekteyim. En azından kendi elimizle yarattığımız mülkiyet kaleleri üzerinde zihnimizi ve bizi paralyze ederek. Mal yağmalamanın milli spora dönüşmüş olduğu bir ülkede kamu mallarının yağmalanmasına geniş kitleleri dahil ederek yaratılan meşruiyet zırhı bugün karşı karşıya kaldığımız

ekosistemin ve kamu kaynaklarının sınırsız, ölçüsüz ve vicdansızca yağmalanması karşısında halen bizi paralyze ediyor. Son derece yakıcı bir soruna, barınma krizine karşı politika önerisinde bulunurken bile kitabi radikalizmin tersine bir refleks olarak konut sahipliği üzerinden düşünmeyi zorluyor. Bu yüzleşmeyi yapmadıkça normale dönmemiz, arınmamız mümkün olmayacak.

Candan Çınar Çıtak- 80’lerde kooperatifin sayısının artmasının aslında tek sebebi TOKİ’dir, Toplu Konut İdaresi. Çünkü şart koşmuştur; ister kullanıcı olarak kredi kullanın, ister üretici olarak kredi kullanın bunun koşullarını yazmıştır. Şöyle ki; mülk konut olacak yani mülk konut olması şart. Hatta konutun metrekaresini bile tanımlamıştır; 99 metrekare, 100 bile yapamıyorsunuz, 99 metrekare yapacaksınız. Dolayısıyla, o kadar tanımlıdır ki, mülk konut olacak, metrekaresi belli olacak ve organize olacaksınız. Yani kooperatif, mülk konut üzerine kurulmuş kooperatifleri destekledi. O yüzden o kadar tanımlı bir şey. 1980 sonra 1984 toplu konut yasalarına baktığımız zaman mülk konut üzerine kooperatif ve mülkiyet üzerine de konut sahibi olmaya bir kapı açmıştır, inanılmaz bir şekilde bir furya yaratmıştır. Bugün Beylikdüzü, Kurtköy, Pendik taraflarındaki bütün konut dokusunu ortaya çıkaran Toplu Konut İdaresi’nin bu uygulamasıdır. Başka hiçbir şey değil.

Serkan Öngel- Ben de önce Alper Hoca’nın sorusu üzerinden bir şeyler söylemek isterim. Mümkün olduğu kadar burada paylaştığım verileri istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar üreten veriler üzerinden seçtim. Bir istisnası var. Tarımla bağı devam eden, oradan geliri olanlarla diğerleri arasında, gelir beklentisi anlamında, anlamlı bir fark çıkmadı ama dikkate değer bir fark vardı, onu da vurgulamak istedim. Dolayısıyla mümkün olduğu kadar verileri istatistiksel olarak anlamlı olanlar üzerinden paylaştım.

Konut kooperatifçiliği konusu burada konuşuldu. Belki benim sunuşumda eksik bıraktığım belediyeçiliğin de aslında gelişen toplumsal hareketlerin neticesinde belli bir süre çok etkin roller alması, sınıfsal karakteri üzerinden, yani işçilerin kendi kurdukları partiler üzerinden; Viyana örneği çarpıcı bir örnek. Kurulan toplu konutlar ve işte Birinci Dünya Savaşı’yla İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde Kızıl Viyana olarak değerlendiriliyor oradaki uygulanan sosyal belediyeçilik uygulamaları nedeniyle. Keza dünyanın başka yerlerinde de böyle. Yani bugün belediyeçiliğin de büyük oranda aslında neoliberal belediyeçilik temelinde şekillendiği bir dönemden geçiyoruz.

80 öncesinde baktığımızda ben kendi incelediğim için yine Birleşik Metal’in öncülü Maden-İş’in konut kooperatifi örneklerinden bahsetmiştim. Onlar da mülk edindirme üzerine yani kiracı kooperatifi değil. Bu nedenle konut kooperatiflerini ayırmak lazım. Kiracı kooperatifleri mülkiyetin kooperatife ait olduğu, insanların üyesi oldukları kooperatife düşük ödemeler yaparak fayda sağladığı daha dayanışma temelli bir form.

Burada konuşulan temel konular üzerinden şunu söylemek gerekiyor. Sermaye birikiminin göz alabildiğine her şeyi dönüştürdüğü, bireyselleşmenin her şeyin üzerine çıktığı, kolektif davranma becerilerimizi giderek yitirdiğimiz bir dönemde, tabii ki bu

4. Oturum

gündelik hayatta da bu tip ortak pratikleri örgütleyebilme kabiliyetini yitiriyoruz ne yazık ki. O yüzden bunları hatırlamak gerekiyor çünkü bu deneyimler hafızamızda da giderek kayboluyor. Yani hem Türkiye'deki kooperatifçilik birikimi çok güçlü, hem dünyadaki bu tip deneyimler çok güçlü. Bu deneyimler üzerinden yeni ne yapılabilir? Belki onları düşünmek gerekiyor. Ancak herhalde Türkiye, kooperatiflerin, sendikaların devlet tarafından en fazla denetlendiği ülkelerden biri durumunda. Yani kooperatif kurduğunuzda sizin kurduğunuz kooperatifin bütün belgeleri ilgili bakanlıktan geçiyor, onay alıyor. İşte sendikalar biliyorsunuz zaten toplu sözleşme yetkisini işçiden değil, devletten alıyor; e-devlete başvuruyorsunuz, orada devlet sisteminden üyelik yapıyorsunuz.

Şimdi böyle bir ortamda ne yapılabilir? Biraz sorunumuz bununla ilgili. Yani gerçekten devletin, sermayenin ihtiyaçları üzerine yapılandığı bir yapı var. Cumhurbaşkanlığı sistemi anlatılırken amacı iş adamlarının önünü açmak olarak tanımlanmıştı. Neticeleri itibariyle de biz bunu yaşıyoruz. Yani sermayenin önünü açalım söylemi hâkim durumda. Bunu değiştirmek gerekiyor aslında. Yani orada da işte bizim hafızamız, geçmişimiz; bunlara biraz bakmak gerekiyor diye düşünüyorum.

Esin Köymen- Ben hem sizlere hem katılımcılarımıza çok teşekkür ediyorum.

Özgeçmişler:

Doç. Dr. Candan ÇINAR ÇITAK; 1984 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümünde lisans eğitimine başladı ve 1988 yılında mimarlık eğitimini bitirdi. 1999 yılında da mimarlık doktora eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi’nde (YTÜ) “Konut Piyasasının Yapısal Analizi” başlıklı tez çalışmasıyla İhsan Bilgin ile tamamlayarak aynı üniversitede Araştırma Görevlisi olarak akademik hayatına başladı. Doktora sonrası bir yıl University of California Los Angeles (UCLA) da visiting scholar olarak bulundu ve araştırmalarına devam etti. Mimarlık mesleğini çeşitli boyutları ile özel ve kamu kuruluşlarında (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yatırım Planlama Müdürlüğü) deneyimledi. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümünde Doçent olarak akademik çalışmalarına devam etmekte; **konut araştırmalarında kuram ve yöntem, konut antropolojisi, konut üretiminde paydaş ilişkileri, konut tasarımı** konularını lisans ve lisansüstü dersleri ile beraber lisansüstü tez ve araştırma projesi çalışmaları ile ele almaktadır.

Doç. Dr. F. Serkan ÖNGEL; Gaziantep Üniversitesi İslahiye İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı’nda görev yapmaktadır. Öngel, 2002-2005 yılları arasında KESK’te (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu) ve 2005-2010 yılları arasında Birleşik Metal-İş Sendikası’nda araştırma ve toplu sözleşme uzmanı olarak çalışmış, 2010-2015 yıllarında DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) bünyesinde faaliyet yürüten DİSK Araştırma Enstitüsü’nün (DİSK-AR) müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Çalışmaları işçi sınıfı, istihdam, sanayileşme ve kentleşme konularında yoğunlaşmaktadır. *Critical Sociology, Industrial Relations Journal, Praksis, İktisat* ve diğer akademik dergilerde bilimsel makaleleri yayınlanan Öngel’in çok sayıda araştırma kitabı ve Türkiye’de işçi sınıfının durumu ile ilgili çok sayıda araştırması ve raporu bulunmaktadır.

Doç. Dr. Güldehan Fatma ATAY; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nde 2002 yılında lisans, MSGSÜ Bina Bilgisi Lisansüstü Programı’nda yüksek lisans ve doktora programlarını tamamladı. Doktora öğrenciliği sırasında Cenova Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nde Proje stüdyosunda araştırmacı olarak görev aldı. Atay, 2002 yılından bu yana MSGSÜ Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Bilim Dalı’nda görev yapmaktadır. Mimari Proje ve Bina Bilgisi atölyelerinde yürütücülük yapmaktadır. Lisansüstü Programında dersler vermektedir. *Konut, Kültürel Süreklilik, Katılımcı Modeller* gibi konularda bilimsel çalışmalarına ve akademik faaliyetlerine devam etmektedir.

Prof. Dr. Haluk LEVENT; Galatasaray Lisesi’ni bitirdikten sonra İTÜ İşletme Mühendisliği’nde Lisans eğitimini tamamlamış ve ardından İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nden ekonomi alanında doktorasını almıştır. 1987–1997 yılları arasında İTÜ İşletme Fakültesi’nde çalıştıktan sonra 1997–2014 arasında Galatasaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 2014–2018 yılları arasında Altınbaş Üniversitesi’nde Uygulamalı Bilimler Fakültesi

4. Oturum

kurucu dekanlığını yaptıktan sonra 2019 yılından itibaren Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde makaleleri yayımlanan Dr. Levent'in ayrıca Çeşitli kitap bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca, ulusal ve uluslararası kurumlar tarafından desteklenen çeşitli projelerde görev almıştır. Dr. Haluk Levent, Tinbergen Institute, Sydney University ve Dünya Bankası Washington Yoksulluk Birimi'nde davetli araştırmacı olarak bulunmuş, Fransa'da çeşitli üniversitelerde kısa süreli dersler ve seminerler vermiştir.

Öte yandan, Haluk Levent, Medyascope ve Açık Radyo'da sırasıyla haftalık "Ağır Ekonomi" ve "Kavanozdaki Yıldız" programlarının yapımcıları arasındadır. Ayrıca, Gazete Pencere ve Medyascope'ta düzenli olmak üzere çeşitli medya kuruluşlarında yazıları yayımlanmaktadır.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

TEMATİK SUNUŞ: SEMA ERDER

KONUT POLİTİKALARI VE ZAMANIN RUHU

KONUT POLİTİKALARI VE ZAMANIN RUHU

Sema Erder

Öncelikle beni bu toplantıya davet eden ve sunuşun temasını belirleyen Deniz İncedayı'ya teşekkür ederim. Ben de o temaya göre konuşmamı hazırladım, dün de bugün de dinledim bütün konuşmaları, zaman zaman onlara da değineceğim.

Konuşmama başlamadan toplantıyla ilgili ilk izlenimimi aktarmak istiyorum. Bu 100. yıl toplantısında, bazı konuşmalar bu yüzyılın 75 yılını yaşamış biri olan bana, otoriterliğin her türlüünü yaşamış olduğumuzu tekrar hatırlattı. Bireysel olarak, ben 68 kuşağının yaşadıklarına şahit oldum, o zaman onlar yalnız hissediyorlardı kendilerini. Bugünkü toplantıda Gezi Direnişinin sıkça gündeme gelmesini, bu nedenle çok önemsiyorum. Bu direnişin büyüklüğü ne kadar çok alanda haksızlık yapıldığını gösterdi. Ancak Gezi ile ilgili duyarlılığın sıkça ifade edilmesi muhalefetin çok güçlü olduğunun da bir göstergesi. O yüzden umutsuzluğa kapılmak doğru değil ama, eylem kadar düşünmek ve tartışmak da gerek.

Bugünkü konuşmamın başlığı “Zamanın Ruhu”. Bu kavramla şunu ifade etmek istiyorum. Her kavram bağlamla ilintilidir. Bu nedenle bir konuda analiz yaparken kullanılan kavramların bağlamını ya da hangi zamanda hangi yerde üretildiğini bilmemiz gerekir. Zamanın ruhu yapacağımız açıklamaları hangi zamanda hangi yer için yapıldığının farkında olmamız gerektiğini hatırlatıyor. Benim de takip etmeye çalıştığım sosyal bilimciler için zaman daha çok sosyal değişme teorilerinin açıklandığı yapısal özelliklerle ilgilidir. Yapılmaya çalışılan kronolojik zamanla sosyolojik zaman ilişkisini kurabilmektir. Ben de bu konuşmada bunu yapmaya çalışacağım.

İçinde yaşadığımız dönemde yaşananların temel özelliği inşaata ve istihraca dayalı büyümenin yarattığı tahribat. Bu tahribata karşı çıkan kesimlerin başında bilgiye ve bilime önem veren teknokratlar geliyor. Odalar ve teknokratlar geleceği akılla kurmayı öngördükleri için muhalefet ediyorlar ve popülist otoriterliğin odak noktasında yaşıyorlar. Odalar, haberciler ve aydınlar bugüne kadar yaşamadıkları bir sarsıntıyı

yaşıyorlar maalesef. Ama diyelim ki, umalım ki akıl galip gelsin ve yolumuza devam edelim.

Bu toplantıda ele alacağım konuşmayı tasarlarırken yaptığım çalışmaları ve araştırmaları konut ve kent planlaması bağlamında yeniden değerlendirmeye çalıştım. Kent planlaması kavramıyla tanışmam bir demograf olarak, 1970’lerde İstanbul Nazım Plan Bürosunda başladı, Mithat Yenen, Turgut Cansever, Hande Suher’le çalışma şansına sahip oldum. Benim yaptığım çalışmalar daha çok toplumsal araştırmalar, İstanbul’un nüfus projeksiyonu gibi konulardı. Bu dönemde, plancıların tartışmalarını izlerken kent planlamasının anlamı ve toplumla ilişkisi üzerinde düşünmeye başladım. Kafamdaki ilk soru kent planlamasının hangi ülkelerde başarıyla uygulandığı üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu konuda okumalar yapmaya başladım ve üniversite yaşamına geri döndüğümde doktora tezi konusu olarak da bu konuyu seçtim.

O dönemde yaptığım okumalardan kent planlarının genellikle ya tam otoriter toplumlarda ya da tam demokratik toplumlarda uygulanabildiğini anladım. Daha sonra demokratik planlama örneğinin hangi ülkelerde olduğunu araştırdım. Sonuçta okuduğum bir makalede İsveç’te katılımcı planlamanın başarılı olduğunu öğrenince oraya gitmeye karar verdim ve bir bursla Stockholm Üniversitesi’ne gittim. Fakat orada bir sürprizle karşılaştım. Üniversite beni ve Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışından gelen “bazı” öğrencileri şehrin dış çeperinde yeni inşa edilmiş Rinkeby adlı bir mahalledeki öğrenci evlerine yönlendirdi. Bu mahallede bir yıl geçirdim. Rinkeby, bu toplantıda da örnekleri sunulan, parkları, alışveriş mekânları, her türlü insani ihtiyaçları karşılayan, planlama ilkelerine uygun tasarlanmış ve inşa edilmiş bir konut alanıydı. Benim için sürpriz olan, İsveçli orta sınıflar için tasarlanan bu mahalleye metronun gelişinin gecikmesiyle göçmenlerin yerleşmesini ilk alışverişimde anlamak oldu. Dükkânlarda ve parklarda Konya/Kulu köylüleriyle karşılaştıkça, araştırma konumu değiştirmeye karar verdim. Neyse ki tez danışmanım olan Mübaccel Kıray anlayış gösterdi ve “Refah Toplumu’nda Getto” adıyla yayınlanan doktora tezimin saha araştırmasını orada yaptım. Dolayısıyla kent planlaması, konut alanı ve göçmenlerin dışlanma ilişkisi konusunda ilk araştırma deneyimimi yaşadım.

Burada size aktaracaklarım getto çalışmasıyla ilgili olmayacak. Üniversiteye tekrar girdiğim 80’lerde sosyal bilimciler iç göç ve gecekondu meselesini tartışıyordu. O dönemlerdeki araştırmalar gecekonducuların emekçi ya da yoksul olduğunu varsayıyordu. Ben de derslerimde bu araştırmaları tekrarlıyordum. O derslerden birinde bir öğrencim: “Ben yoksul değilim, bizim aile de yoksul değil ama biz gecekonduya yaşıyoruz” dedi. Onun bu uyarısı üzerine gecekondu konusunu ve “gecekondu kim” sorusunu tekrar düşünmeye başladım. O dönemde siyaset bilimci meslektaşım Nihal İncioğlu ile yaptığımız yerel siyasetle ilgili araştırmada ve benim Ümraniye’de yaptığım araştırmada, öğrencimin haklı olduğunu ve gecekonduya kavuşanların kendilerini orta sınıf kabul ettiklerini gözlemledim.

Burada bir parantez açmak istiyorum. Bu toplantıda birçok tebliğde yasal düzenlemelerden söz edildi. Yasalar tabii ki önemlidir ama tıpkı kent planları gibi yasaların neden

uygulanabildiği ya da uygulanmadığı üzerinde düşünmek gerekir. Bu konuda kısa bir anekdot anlatmak istiyorum. Ümraniye araştırması sırasında ben de Gecekondu Yasası'na baktım. Ancak oraya gidince gecekondu olarak kabul ettiğimiz konutların aslında gecekondu yasasındaki tanıma uymadığını fark ettim. Çünkü yasa formel kentsel konut alanlarında, kamuya ait olduğu da formel olarak tescil edilmiş arsalarla yapılmış olan konutları “gecekondu” olarak tanımlıyordu. Araştırma sırasında köy hukukuna tabi olan alanlarda bir mahalle tasarlayan “enformel arsa geliştiricisi” olan arazi mafyası ile görüşme yaptım. O da bana çizdiği planı gösterdi. Sokaklar, ana arterler, okul yerleri ve ring minibüs hattını nasıl tasarladığını anlattı. Bu çizimde bir caddenin adı dikkatimi çekti. Caddeye benim fakülteden sınıf arkadaşım Adem Yavuz'un adı verilmişti. O dönemde Adem Yavuz solcu olduğu için TRT'den atılmıştı, sonra Kıbrıs'ta şehit düştü, Şehit Adem Yavuz olarak anılmaya başladı ve İstanbul'da bir şehir hatları vapuruna onun adı verildi. Ben de bu vapura her rastladığımda Adem aklıma gelirdi, çok şakacı biriydi. “Bunları görseydi kim bilir nasıl dalga geçerdi?”, diye düşünürdüm. Dün Murat Güvenç tebliğinde sokak isimleri konusuna değinince aklıma geldi. Gecekondu alanlarının devlet ve siyaset nezdinde meşruiyet kazanmasında mahalle ve sokak isimlerinin büyük önemi olduğunu bu araştırma sırasında farkına vardım.

“Konut” kavramına dönecek olursak, Murat Güvenç 1923 sayımlarında konut diye bir kavramın kullanılmadığından söz etti. Aslında, konut ve konut piyasası kavramlarının konutun ticarileşmesiyle birlikte ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ümraniye araştırması da gecekondu konutlarının enformel piyasa için üretildiğini gösterdi. Gecekonducular bu piyasayı “meşru” olarak kabul ediyorlardı. Onlar, aslında belediye sınırları dışındaki kırsal alanlarda köy hukukuna göre konutların ya da arsaların kullanım hakkını satın alıyorlardı. Bu araştırma sırasında konut üretiminde köy hukuku ve kent hukuku olarak iki farklı hukukun olduğunu fark ettim. Buradaki sunumlar daha çok kent hukuku ile ilgili. Kent hukuku, yakın döneme kadar, sadece kentte yaşayanları kapsayan kurallar bütünüdür. Toplumun çoğunluğu olan köylüleri ilgilendiren kurallar olan köy hukuku ya da geleneksel hukuk ise çok eski bir geçmişe sahiptir. Kırsal konut üretimi ise geleneksel malzemelere ve hünere dayanıyordu.

Genellikle buradaki tebliğlerde kentten, kentsel kurallardan ya da kuralızsızlıktan ve kentteki değişimden söz ediliyor. Ama çoğu zaman kentin aslında kendi hinterlandının bir ürünü olduğu dikkate alınmıyor. Bütün kentler etki alanının merkezidir ve aralarında yoğun bir etkileşim vardır. Hinterlandta gerçekleşen her değişiklik merkezi ve kenti değiştirir. Dolayısıyla, kentin hinterlandını tanımadan, oradaki işleyişi bilmeden sadece kentin içine bakarak kenti ve kentteki değişimi anlamamız mümkün değildir.

Kentsel alanlarda imar hukuku ve mülkiyetle ilgili kurallar, iyi/kötü meşruiyeti sağlamaktadır. Buna karşılık, kırsal alanların geçmişinde, el senedinin, muhtar onayının, ortak kullanım hakkının ve zilyetlik hukukunun geleneksel olarak uygulanan ve benimsenen farklı bir meşruiyet kazanımı söz konusudur. İstanbul gibi kadim kentlerde bile, modern anlamda kent hukuku yakın dönemlerde uygulanmaya başlamıştır. Burada bile

premodern döneme ait çoklu ve esnek geleneksel kent hukukunun izleri vardır. Bu nedenle, kentte ve çevresinde olan bitenleri anlamak için geleneksel hukukun etkilerini dikkate almamız gerekir. Örneğin kentleşmenin ilk döneminde, eski kentliler aslında tıpkı premodern kentliler gibi köyü ve köylülüğü anlamadan reddeden ve hatta zaman zaman aşağılayan bir kültüre sahipti. Kentteki değişimi anlamak için, o dönemde köyün de geçmiş ve kuralları olduğunu ve göç edenlerin kendi meşruiyet anlayışını kente taşıdıklarını anlamak gerekirdi.

Şunu söylemek istiyorum, köyden gelenlerin kente taşıdığı geleneksel hukuk ve inşaat yapım bilgisini, kentle ilgilenenler, özellikle teknokratlar, uzun süre dikkate almadılar. İlk gecekondular, kullanıcı ve üreticinin aynı olduğu sadece kullanım amacı taşıyan binalardı. İlk gecekondular tıpkı köydeki gibi kendi konutlarını kendileri yaptılar. Bundan önceki oturma köyden gelenlerin hünersiz olduğu söylendi. Bu da aslında doğru değil, kırsal emeğin hünerinin çok farklı ve çok çeşitli olduğunu kabul etmemiz gerekir. Köylüler, özellikle ilk geldikleri dönemin inşaat teknolojisi açısından konut üretiminin bütün aşamaları için yeterli bilgiye sahipti. Taşı, tahtayı işlemeyi, boya, sıva yapmayı yılların birikimiyle kendisi için de, başkaları için de becerebilen vasıflı bir emektir. Dolayısıyla özellikle konut üretimi konusunda onlara hünersiz demek doğru değil. Konut üretiminin çok eski bir “yerli/milli” üretim alanı olduğunu, hızlı kentleşme döneminde konut sorununu çözdüğünü teslim etmemiz gerekir.

Konutla ilgili oturumlarda gecekondular konusu maalesef pek gündeme gelmedi. Ancak, bugünü ve inşaata dayalı ekonomiyi anlamamız için bu süreci enine boyuna değerlendirmemiz gerekli. Burada bu nedenle Ümraniye araştırmasından söz ediyorum. Bu araştırma sırasında gecekondular alanlarında yaşayanlar arasındaki tabakalaşmanın üst kesiminde yer alan “yükselen haneler” grubu özellikle dikkatimi çekmişti. Bu haneler, çalışabilir yaşta erkek hemşerileri ve akrabaları olan bir gruptu. Bunların bir kesimi enformel yollarla arsa ya da konut üreterek zenginleştiler, bir kesimi ise aynı zamanda kurdukları siyasal ilişki ağlarıyla kent kuralları dışında üretilen bu konutların sistemden dışlanmamasını sağladılar. Bu durum, gecekondular popülizmini başlattı ve kırsal alanlarda var olan cemaatçi ilişkileri kentin merkezine taşıdı. Bu yeni ilişki ağları enformel iş piyasasını da güçlendirdi ve kentlerdeki yaşama ve siyasete damgasını vurdu. İnşaat sektörünün ve enformel ekonominin güçlendirdiği yükselen hanelere mensup cemaatler önce yerel siyasete, sonra merkezdeki siyasete egemen oldular. Dolayısıyla, birdenbire akrabalık ilişkileri, akrabamsı ilişkiler, hemşerilik ilişkiler gibi cemaatçi enformel ilişkiler yeni kentsel yaşamın hâkim ilişki biçimi haline geldi. Yerel siyasetle ilgili araştırmalar da bu ilişki ağlarının önemini ortaya çıkardı. Gecekondular popülizminin son dönemlerinde kentteki yeni yoksullar gecekondular yapamayan göçmenler ve gecekondular kiracıları oldu.

Kentsel gerilimi anlamaya çalıştığım ilk Pendik araştırması sırasında Refah Partili İslamcı siyasetçilerin gecekondulara karşı olması benim için ilgi çekici yeni bir gelişme olmuştu. 2000’li yıllara kadar siyasetçiler gecekondular popülizmini kentsel alanlardan oy almak için benimsemişlerdi. Bu nedenle, İslamcı yerel siyasetçilerinin gecekondular

laşma yerine, ihtiyacı olanlara toplu konut yapacaklarını ifade etmesi beni şaşırtmıştı. Enformel ekonomiyle zenginleşen yeni kentliler kazançlarını fitre, zekât ya da sadaka geleneksel yardımlara aktardılar ya da cami yaptılar. Özellikle, cami cemaatlerinin “laik” devlete vergi vermek istememeleri çok önemli bir dönüşümün başlangıcı oldu. Yükselen haneler bir taraftan siyasette ve ekonomide ilişki ağlarıyla yükselirken, diğer taraftan sosyal yardımlar aracılığıyla yoksulları kanatları altına alıyorlardı. Sonuçta, İstanbul ve diğer büyük kentlerde etkili olan ilişki ağlarının yarattığı yeni siyasi ortam, yeni kentlilerin artan gereksinmelerini kurlsızca karşılamaya başladı.

Konut konusunu araştırma gündemime sokan bir başka olay ise 1999 Depremi oldu. 1999 Depremi öncesindeki genel kanı, ki ben de aynı kanaatteydim, deprem ve diğer afetlerin sadece inşaat kalitesinin kötü olduğunu varsaydığımız, imar hukukunun yok sayıldığı yerleri etkileyeceğiydi. Ama deprem kent hukukunun uygulandığı yerleri de yıktı, hatta o bölgede ünlü mimarlarımızın yaptığı bazı yazlık evler bile çöktü. Sonuçta, 99 depremi, kentle ilgili kurallara ve uygulanmasına güvenimizi yitirmemize neden oldu. Bu deprem, Nazım Plan döneminde İstanbul planını hazırlayan yabancı uzmanların uyarılarını aklıma getirdi. Bu uzman plancılar önce jeolojik haritaları inceliyorlardı. Örneğin, o dönemde bu uzmanlar, Avcılar gibi zemini uygun olmayan yerlerin imara açılmasına kesinlikle karşı çıkmışlardı. Ancak, maalesef, zemini imara uygun olmayan bölgeler, teknokratların bilgisine ve bütün karşı çıkışlarına rağmen, imara açıldı ve hızla nüfusu arttı. İmar kurallarının uygulandığını sandığımız bölgelerde de depremin büyük hasar yapması dikkatimizi gecekonduların formel kentsel alanlara, kuralların işleyişine ve inşaat sektörünün yapısına doğru çevirdi.

1999 depremi sonrasında inşaat sektörünün üretim sürecini anlamak üzere, Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi bölümünde sosyolog, çalışma iktisatçısı, çalışma hukukçusu ve siyaset bilimciden oluşan disiplinler arası bir grup olarak “halk tipi” üretim, “müteahhitli” üretim, “mimarlı/mühendisli/müteahhitli” üretim gibi farklı süreçleri analiz etmeye çalıştık. Toplumda yaygın olan küçük ölçekli konut üretim modelinin “halk tipi” diye tanımladığımız arsa sahibinin hem kullanıcı hem işveren olduğu, tanıdığı ve güvendiği ustaları çağırarak inşaatı sürdürdükleri konut üretim modeli olduğunu biliyoruz. Mimarlar konut tasarımı halk tipi konut üretiminde pek yaygın değil. Bunda özellikle iyi mimarların, kalıcı “eser” yapı yapmak istemeleri, bunun da düşük gelirli için pek de önemli bir zorunluluk olarak algılanmaması etkili olmuş olabilir. Diğer yandan usta mimarlardan ancak bazılarının yaşanabilecek evler yapabildiklerini mimarlık tarihçileri de teslim edecektir. Halk tipi konut üretimi yapanlar için mimar, maalesef, sadece, gerekliyse imzası alınan bir teknokrat anlamına gelebiliyor. Arsa sahibi, alıştığı türde kullanacağı yapının hem tasarımcısı, hem de inşaatının örgütleyicisi oluyor.

Bu dönemde dikkatimizi çeken bir başka nokta görece olarak daha büyük ölçekli ticarileşmiş konut üretiminde mimarların, mühendislerin ve diğer teknokratların konununun beklediğimizden daha az etkili oluşuydu. Bu sektörde, müteahhitlerin rolü-

nün artmış olması dikkatimizi çekti ve araştırma grubundaki iş hukukçuları ve çalışma ekonomistleri müteahhitlerin konumu üzerinde çalışmaya yoğunlaştı. Burada varılan sonuç, konut üretim sürecinin sürekli işçisinin de işverenin de olmadığı oldu. Müteahhitlerin örgütlediği taşeronluk sistemi inşaatın sürekliliği olan bir üretim birimi olmasını önlüyordu. Müteahhit, ne mülk sahibiydi, ne de üretimin sonucundan sorumluydu. Bizim araştırma yaptığımız dönemden sonra müteahhitlik fazla hüner ve uzmanlık istemeyen, kolayca girilebilen, siyasal ilişki ağları olduğunda zenginleşme olanağı veren, riski düşük, çok gözde bir iş alanı haline geldi. İstatistiklere baktığımızda sayılarının çokluğu, hüner, sermaye ve iş türü açısından çeşitliliği bizi şaşırtmıştı. Kimisi Sanayi Odasına kimisi Ticaret Odasına kayıtlıydı. Yerel ve ulusal siyasette ağırlığı artan bu iş insanlarının diğer işverenlerden çok farklı bir hukuki konumda olması özellikle dikkatimizi çekmişti. Bir bakıma sistem, piyasa malı haline gelen konutun kalitesinin sonuçlarını, üretime değil, nihai kullanıcının sorumluluğuna bırakmıştı. Bunun ne anlama geldiğini, sadece 1999 Depreminden sonra değil, kentleri etkileyen diğer afetlerde de gözlemledik. Bu sektörde üretilen binaların kalite güvenliğinin sağlanması için özellikle işçi/işveren ilişkileri gibi alanlarda hukuksal açıdan yeniden düzenlenmesi gereği açıktır.

İnşaata dayalı büyümenin desteklediği 2000 sonrası, değişen inşaat teknolojisi ve hızlı konut üretimi nedeniyle bu sektör daha büyük önem kazandı. Kır-kent göçünün hızının kesildiği “post kentleşme” döneminde iktidara gelenler mevcut sorunlu ve kalitesiz konut stokunun hızla yenilenmesi için mevcut kuralların esnetilmesini öngördüler. Bu düşünce aslında 1960 sonrası kente yerleşen ve geçekodu deneyimini yaşamış yeni kentlilerin beklentilerini de yansıtıyordu. Bu anlayışa göre; “eski kentli siyasetçiler, bürokrasi ve teknokrasi, kente yeni yerleşenlerin hayatlarını zorlaştırdılar ve onları özlemine duydukları yaşam ortamına kavuşturamadılar”. Sonuçta, iktidara gelen yeni kentli siyasetçi liderler, halkın da desteğiyle, neredeyse bütün kuralları ortadan kaldırdılar. 100 yıllık Cumhuriyetin oluşturduğu kent hukuku yerle bir oldu ve onun yerine, geleneksel hukuka benzer esnek yeni bir kent hukuku oluşturuldu. Bu yeni otoriter popülist anlayışın kitlelerce niçin desteklendiğinin yorumlanması mevcut siyasetin meşruiyetinin yapısal temellerini anlamamız için de önemli.

Bütün bu nedenlerle, geçmişin eleştirel olarak değerlendirilmesinin çok önemli olduğunu vurgulamam gerekir. Kentle, inşaatla, konut üretimiyle ilgili bütün meslek gruplarının 1960-2000 döneminde yapılmış olanları, alınan kararları yeniden değerlendirmesi gerekli. Özellikle, bugün teknokratlara, bürokrasiye, aydınlara yönelik öfkenin anlamını değerlendirmek için Cumhuriyet’in yüzüncü yılında yapılan toplantıların ve yayınların çok önemli olduğu kanısındayım.

Burada son olarak zamanın ruhunu etkileyen bir başka etken olan küreselleşmeden kısaca söz etmeye çalışacağım. Küreselleşmeyle ilgili literatür bu dönemi “şirket küreselleşmesi” olarak tanımlıyor. Bu çalışmalar, küresel şirketlerin formel olarak yerleşmeleri için yerelde finans, sigorta ve emlak (FIRE: Finance, Insurance, Real Estate)

alanında güvence aradığını vurguluyor. Konumuz açısından da taşınmazların güvenliği ve güvence altına alınması konusu özel önem taşıyor. Bu konunun bir başka yönü de, faizsiz bankacılık gibi “İslam’a uygun” yatırım olanakları arayan İslamcı sermayenin gayrimenkule dayalı “sukuk” yoluyla finansal sisteme dahil olmasını sağlamasıdır.

Bu dönemdeki bir başka gelişme özel mülkiyetin kentsel alanların dışında da hızla kurulmasıydı. Kırsal alanda yaygın olan zilyetlik hakkı ve kolektif kullanım hakları kadastro faaliyetlerinin hızlanmasıyla özel mülke dönüşmeye başladı. Kadastro istatistiklerinin gelişimine bakıldığında önce verimli tarım alanlarının özel mülkiyete ve sonra kentsel alanlara dönüştüğünü izliyoruz. Son deprem sırasında yıkılan alanların daha çok eski tarım alanları olması da tesadüfi değil. Kadastro faaliyetlerinin izini takip etmek için Kadastro Mühendisleri Odasının uzmanlarının hazırladığı raporlara bakılabilir.

Kadastronun hızlanmasının küreselleşmeyle ilişkisi ise Dünya Bankası’nın bu konuya verdiği özel proje destekleri incelendiğinde kurulabilir. Dünya Bankası, kadastro teknolojisi desteğini sadece Türkiye’ye değil, bütün “Küresel Güney” ülkelerine yapmıştır. Toprakta özel mülkiyetin yaygınlaşması, bütün Güney ülkelerinde kentsel alanlarda inşaata dayalı büyümeyi hızlandırdığı gibi kırsal alanlarda, ormanlarda “istihraç” (extraction) ekonomisini de yaygınlaştırdı. Yerli, yabancı firmalar, tarım alanlarında küresel piyasa için üretim yapmaya başlarken, doğal kaynaklar HES’ler, JES’ler, maden ocakları gibi tahsislerle bütün dünyada doğanın hızla tahribine neden olmaya başladı.

Bu dönemde toprakta özel mülkiyetin kurulmasının yanı sıra, yabancılara mülk edinme hakkının hatta vatandaşlık verilmesi gibi değişiklikler inşaat ve istihraç ekonomisine legal/illegal küresel sermayenin dahil olmasına neden oldu. Diğer yandan, bizim bina stokumuzun niteliğinin formel küreselleşmenin aradığı küresel “sigortacılık” standartlarına uygun olup olmadığını bilmiyoruz. Son deprem felaketinden sonra yeni teknolojiyle üretilmiş lüks konutların da yıkılmış olması, sadece insan kaybı değil aynı zamanda servet kaybının da büyük olduğu anlamına gelmektedir. Bu durumun sigortacılık sistemi tarafından karşılanıp karşılanmadığını bilmiyoruz. Afet bölgesinden gelen haberler, depremin sadece yoksulları değil, aynı zamanda yıkılan fabrikalar, apartmanlar, yıkıntılardan çalınan ve kaybolan servetler, kasalar nedeniyle çok sayıda varsılı da etkilediğini göstermektedir.

İnşaata dayalı ya da istihraca dayalı bu ekonomi sürdürülebilir mi? Bu soruya çevreciler, korumacılar, aydınlar, iktisatçılar olumsuz cevap veriyorlar. Odalar ve meslek örgütleri de bu siyasetin yaşanabilir bir çevre üretmediğini ve geleceğin çok daha can sıkıcı gelişmelere gebe olduğunu ifade ediyorlar. Ancak, mevcut popülist siyaset her şeye rağmen bu sistemi sürdürmekte kararlı görülüyor. Afetler sonrası, ben kişisel olarak, belki kamuoyunun da baskısıyla daha uzun vadeli çözüm önerilerinin geliştirilebileceği bir ortamın ortaya çıkacağı umudunu taşımıştım. Ancak, bu siyaseti afetlerin bile durdurmadığını hatta inşaat ekonomisinin “sürdürülebilirliğini” sağladığını gözlemlemek umudumu azaltıyor. Bu nedenle, bu dönemi ben “Kullan At İnşaat” dönemi olarak tanımlıyorum.

TARTIŞMA

Emrah Nadir- Merhaba hocam. Sol kanadın yaptığı en büyük hata ne?

Sema Erder- Hangi konuda?

Emrah Nadir- İmar.

Sema Erder- Demin anlatmaya çalıştım, tartışmamız ve birbirimizi dinlememiz gerekir. Bu dönemi anlamak için bizimle aynı sosyolojik zamanı farklı biçimlerde yaşayan toplumlara biraz daha dikkatle bakmamız gerekir. Post-kentleşme dönemi aynı zamanda köylülükten çıkan bir toplum olduğumuz anlamına geliyor. Biz hâlâ bu süreci 19. yüzyılda yaşamış toplumların güncel bilgisiyle çözüm aramaya çalışıyoruz. Zamanın ruhunu anlamamız gerekir. Bunun için yerel koşulların özgünlüğü ile küresel koşulların benzerliğinin yarattığı etkileri değerlendirmemiz gerekir. Bu bilgiyi belki Hindistan'da, Çin'de, Latin Amerika'da benzeri deneyimi yaşayan ve bizim gibi düşünen aydınların düşüncelerinde bulabiliriz. Enformellik, yasadışılık, kara para, vergiden kaçma, yolsuzluk, hızlı ve çevreyi yok eden inşaat ve istihraç ekonomisi oralarda da aynen yaşanıyor. Oralardaki alternatif yaklaşımları öğrenmek ve küresel dayanışma için işbirliği yapmak belki daha etkili olur, bu dönemde. Bizdeki müteahhitlik sistemi, inşaat yapım süreci, hukuk ve toplum ilişkisi konusunda çok disiplinli tartışmalar yapmamız gerekir. Böylece, belki, yeni inşaat teknolojisi ve iletişim teknolojisini daha yaşanabilir çevre yaratmak için kullanabileceğimiz bir ortam yaratılabilir. Söyleyebileceğim bunlar...

Özgeçmiş:

Prof. Dr. Sema ERDER; Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde, yüksek lisans eğitimlerini, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü (Demografi), Stockholm Üniversitesi Uluslararası Mezuniyet Sonrası Eğitim Bölümü ve Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümlerinde yaptı, doktora derecesini de Marmara Üniversitesi'nden aldı. Akademik yaşamını esas olarak Marmara Üniversitesi'nde sürdürdü ve emekli oldu. Uluslararası işçi göçü, gettolaşma, gecekondulaşma, çocuk göçü ve çiraklık, kentsel gerilim, yerel siyaset, düzensiz göç, göçmen kadın ticaret, iskân kurumu konularında alan araştırmaları yaptı, sonuçlarını kitap ve makale olarak yayınladı. *Kentsel Gerilim* (Umag:1997), Selmin Kaşka ile birlikte *Düzensiz Göç ve Kadın Ticareti: Türkiye Örneği* (IOM; 2003), *Refah Toplumunda Getto* (İstanbul Bilgi Üniversitesi; 2006), *İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye* (İletişim; 2006), *Nihal İncioğlu ile birlikte Türkiye'de Yerel Politikanın Yükselişi* (İstanbul Bilgi Üniversitesi; 2008), *İstanbul Bir Kervansaray mı* (İstanbul Bilgi Üniversitesi; 2015), *Zorla Yerleşirmeden Yerinden Etmeye* (İletişim; 2018) ve *Yeni Nesil Popülizm ve Kentsel Gerilim: Pendik Örneği* (İletişim; 2023) kitapları yayınlanmıştır.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

5. OTURUM

“İSTANBUL'DA KONUT KÜLTÜRÜ”

Moderatör: Derin Öncel

Derin Öncel

Sunuş

Şebnem Uzunarslan

Kültürel Yönelimlerin Modern Konuta Etkileri

Hande Tulum Okur

1950'li Yıllardan 1980'lere: İstanbul'da Yaşama, Mimarlığa ve Sanata Kadıköy Üzerinden Bakmak

Füsun Çizmecici Yöres

Barınma Pratiğinin Tüketim Nesnesine Dönüşümü: Kapalı Yerleşmeler

Binnur Öktem

Türkiye Konut Stokuna İlişkin Bir Değerlendirme: Eşitsiz, Kırılgan ve Köhne

SUNUŞ

Derin Öncel

Konut konusuna odaklanan ikinci oturum olan “Konut Kültürü” başlığı altında, yaşama biçimi ve pratikleri üzerinden İstanbul’da Cumhuriyetin yüz yılına bakarken, Türkiye toplumunun modernleşme süreci içinden ve doğal olarak Tanzimat dönemine temellenen zihniyet dünyası değişiminin etkisinden söz etmek gerekiyor. Cumhuriyetin temelini oluşturan düşünce sisteminin kökleri, Osmanlı Modernleşmesinin başlangıcı kabul edilen 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile başlayan sürece kadar takip edilebilir. Sonuç olarak Cumhuriyetin kurucu nesli Modern Türkiye’yi, Atatürk’ün çağdaşlaşma projeksiyonu içinde benimsemiş ve yaşam biçiminde Tanzimattan itibaren süregelen değişimi, dönem dinamikleri içinde yorumlayarak hayata geçirmiştir. “Erken Cumhuriyet Dönemi” olarak tanımlanan bu sürecin kent mekânlarına ve konuta etkileri kendine özgü nitelikleri olan bir çevre yaratmıştır. Bu dönemin yaşam tarzı ve pratikleri konutun tasarım ve üretim biçimini etkilediği gibi, talep ve arz dengesinde de değişimlere neden olmuştur. Yeni konut tipleri, modern kent planlama ilkeleri içinde kendine yer etmiş ve bugüne kadar zamanın değişen dinamikleri içinde birçok alt tip üreterek nüfusu giderek artan İstanbul’un konut dağılımını oluşturmuştur.

Cumhuriyet döneminde büyük kentlerin kontrolsüz nüfus artışının paralelinde artan barınma ihtiyacının ürettiği en çarpıcı örnek hiç kuşkusuz *gecekondu*lardır. Her ne kadar bu ihtiyaca yönelik görece örgütlü bir yapılanma modeli olan kooperatif temelli yapı üretiminden söz edilse de memur veya işçi konutları adı altında inşa edilen az sayıda örnek nüfus artışının ihtiyacını karşılayamamıştır. Devletin toplu konut inşasında yoksul kesim için üretim modellerini benimsemesi ve bu temel ihtiyacın karşılanmasını bireye bırakmasıyla bu yolla mülk edinmeyi legalize etmiş, önceleri kırsaldan kente gelen nüfusun kendi yaşam pratiklerine uygun inşa ettikleri konutların zamanla gecekondu-apartmanlara dönüşmesine seyirci kalmıştır. Diğer taraftan orta ve üst ekonomik seviyedeki İstanbullu için üretilen apartmanlar belirli bir doygunluğa ulaşınca kent çeperinde bir tür “güvenlik” kaygısı öne sürülerek *kapalı site* olgusu sahneye çı-

karılmıştır. Kentte ender kalmış boş alanlar veya “nitelsiz-depreme karşı dayanıksız” olduğu ileri sürülen mahallelerin dönüşümü böylece devreye girerek İstanbul konutu dağılımına önce *kapalı site* sonra ise *rezidans* olguları girmiştir. Bu tipler de birbirinden farklı yaşam kültürleri oluşturmuş, bu kültürün içinde kentli yaşam biçiminden ziyade sermayenin kentli için dayattığı yaşam modelinin geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede Cumhuriyetin yüz yıllık geçmişi içinde öne çıkan bazı tipleri ele alan bu oturumdaki sunumlar tüm süreci tartışmak iddiasında olmasa da Cumhuriyetin yüz yıllık geçmişi içinde İstanbul’da konut kültürünün geçirdiği evrimi yaşama, gündelik pratiklere bakarak anlamayı hedeflemektedir.

Cumhuriyetin yüz yılı içinde konut kültürüne odaklanılan oturumunun ilk sunumunda Şebnem Uzunlaşan Erken Cumhuriyet dönemini toplumun modernleşme serüveni izleğinden anlatıyor. Yaşam kültüründeki modernleşme-batılılaşma sorunsalını Osmanlı’nın son döneminden başlatarak ve 20. yüzyılın ilk yarısında tüm dünyada yaşanan değişimlerle beraber ele alarak, konut tiplerini, bu mekânların içinde gelişen yeni yaşam dinamiklerini, mobilya ve aksesuarları Erken Cumhuriyet Dönemini kapsayan bir çerçeve içinde *Kültürel Yönelimlerin Modern Konuta Etkileri* başlığı altında sunuyor. Oturumun ikinci konuşmacısı Hande Tulum İstanbul’un otuzlardan itibaren gündelik hayatının değişimini, bu değişimin mimarlık ortamına olduğu kadar ev içi hayata, aileye, eğlence hayatına, sanata, kente dair izleriyle bir okuma yapmayı hedefliyor. Tulum’un Kadıköy apartmanları üzerinden somutlaştırdığı bu okumada İstanbul’da ilk örnekleri 19. yüzyılın sonlarında görülmeye başlanan apartmanların 20. yüzyıl ortalarında Kadıköy’de yapılan örnekleri mimarlık-sanat birlikteliği bağlamında anlatılıyor. Bir bakıma öncülüğünü İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisinin yaptığı ve 20. yüzyılın atmışlı yıllarına kadar yaşamın içinde var olan sanat vurgusu Tulum’un sunduğu ancak birçoğu yitirilen Kadıköy apartmanlarında hatırlanıyor. Oturumun üçüncü konuşmacısı Füsün Çizmeçi Yöres doksanlı yıllardan bugüne, giderek daha manipülatif olarak tanımladığı barınma “konsepti” ve konut pazarlama stratejilerini tartışmayı hedefliyor. Yöres’e göre bugün İstanbul’da gerçek yaşam pratiklerinin biçimlendirdiği konut üretiminin yerine, tasarım aşaması öncesinde pazarlama stratejileriyle belirlenen konut yığınları inşa ediliyor ve bunlar en temel barınma mekânı olmaktan ziyade birer yatırım nesnesine evriliyor. Oturumun son konuşmacısı Binnur Öktem, *Türkiye Konut Stoğuna Dair Bir Değerlendirme: Eşitsiz, Kırılgan ve Köhne*, başlığı ile sunduğu çalışmasında İstanbul’da ekonomik gelir açısından orta ve üzeri sınıf için üretilmiş konutların yanında yoksul kesimin yaşam ihtiyaç ve gerçeklerine yönelik olanların arasındaki sayısal farklılıktan söz ediyor. Öktem, bu gerçeğin kent yaşamında konut üretimi ve kültürüne yansımakta olduğunu hatırlatarak özellikle doğal afetler açısından büyük risk taşıyan İstanbul’da kentsel dönüşüm olgusunu öne çıkardığını söylüyor. İstanbul’da kentsel dönüşüm pratiklerinin ise tüm ekonomik kesimlerin depreme dayanıklı, yaşam kültürleriyle barışık barınma hakkını gözeten uygulamalar olmadığının altını çizerek İstanbul için henüz ilk aşamada olunan depreme dayanıklı konut inşası sürecinde karşılaşılabilecek yönetsel risklere dikkat çekiyor.

KÜLTÜREL YÖNELİMLERİN MODERN KONUTA ETKİLERİ

Şebnem Uzunarslan

Sizlerle bu çatıda olmak her zaman çok keyifli ve benim için apayrı bir değere sahip, çok teşekkür ediyorum.

Cumhuriyetimizin 100. yılı pek çok etkinlikleri beraberinde getirmeye başladı son dönemlerde ama bence en çarpıcı konular aslında tam da insana dair olan tarafı diye düşünüyorum. O nedenle yaşam kültürü, köklenme üzerinden hareketle, mekâna bakış açımız doğrultusunda iç mekân ve kültürel dengeler üzerinden minik dokunuşlar yapmak istedim bu çalışmada. Çok derin bir konu aslında, çok yönlü; yani konut ve konutun içinde yaşama hallerimiz çok değişken olabiliyor.

Erken Cumhuriyet olarak 1923’le, tabii ki cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte döneme başlamış oluyoruz ama altyapısında hemen öncesinde Osmanlı’nın Batılılaşmasıyla birlikte çeşitli gelişmeler görüyoruz her şeyden önce, yaşam biçimindeki değişiklikleri görüyoruz. Sonrasında da Erken Cumhuriyetin felsefesini destekleyen ilerlemelerle karşılaşıyoruz ve konut bunların aynası haline geliyor birden bire. Yeni olan pek çok yapı için de söyleyebiliriz bunları ve tam yeni bir yüzyıla girilmiş, 20. yüzyıl. Bizim Kurtuluş Savaşımız başladığı anda 1919’da aslında Bauhaus kurulmuş ve bu şekilde baktığımızda biz başka bir mücadelenin içerisindeyken modernizmin temelleri atılmış. Sonrasında bizde yaşanan gelişmeler, çeşitli ilerlemeleri de bünyesinde toplayarak, toplumsal yönelimler doğrultusunda gelişmiş aslında.

Detaylara geçmeden önce şunu belirtmek isterim, bu çok önemli. Pek çok kanunlar, kurallar Cumhuriyetle birlikte hayata geçirilmiş ancak mekâna ve mobilyaya dair herhangi bir kural, bir kanun söz konusu değil. Yani giyimle ilgili sosyal ortamları önemseyen, o sosyal ortamlarda aynı olmayı, aynı görünmeyi önemseyen, ayrımsız görünmeyi önemseyen boyutuyla o giyim kuralları konuşmuş ama hiç kimsenin mekânına, nasıl ve nerede oturacağına dair herhangi bir şey söz konusu değil doğal olarak. Bu nedenle

toplumun geniş bir kesimi, bu değişim sürecini kendileri istedikleri noktada kabul etmişler ve bu değişimi hayatlarına kademeli olarak geçirmişlerdir diyebiliriz.

Detaylara bakarsak, bu geleneksel hikâyenin nasıl değiştiğine odaklanmak önemli bence. Biraz önce de söylemiş olduğum gibi öncelikle “modern” tanımı; yeni bir yüzyıl olması dolayısıyla hayata geçiyor. Ayırmamız gereken şey; –bazen yanlış noktalarda, yanlış yerlerde kullandığımız– biçimsel bir tanım olarak “modern” kelimesi. Tam da o dönemin ilerlemelerine de işaret eden modernizm ile çok karıştırılarak kullanılıyor. Ben buna özellikle vurgu yapmak istiyorum. Çünkü şu anda da biz modern tanımını kullanıyoruz. Yani çağdaş anlamında kullanılan bir modernle karşı karşıyayız. Bu vurgu önemli çünkü dönem içerisinde Avrupa’da yaşanan gelişmelerin haricinde Amerika’da yaşanan gelişmeler de etkili bu çağdaşlık felsefesinde diyebiliriz. Yeni Cumhuriyet de bu çağdaş olma hikâyesi üzerinden modern tanımını kullanmaya başlıyor. Dönemin yayınlarında da sıkça kullanılmakta. Ancak yayınların herkese ulaşma noktasında yeterli olmadığını unutmamak gerekir. İlk başlarda okuryazar olanlar da yayınlara ulaşabilenler de sınırlı sayıda. İstanbul’un eskiden gelen kültürel birikimi üzerine Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte; yeni başkent her alanında, İstanbul’dan ve Türkiye’nin dört bir tarafından gelen kişilerin bir buluşma noktası olması dolayısıyla etkileşimler söz konusu tabii ki. Kent kültürünün genele yayılması yine bu başkent kimliği üzerinden Türkiye’nin dört bir tarafından gelenlerle birlikte kültürel anlamda da bir yayılımı da beraberinde getirmiş oluyor.

Bu inşa süreci, kentsel ve kültürel boyutta her şeyin, yani mimariden mobilyaya ve aksesuara kadar uzanan çok yönlü bir biçimsel hikâyenin ve yaşam biçiminin de göstergesi. Bu çağdaş olana yönelim yeni alışkanlıkları getiriyor. Şöyle ki, konut içindeki alışkanlıklar değiştiriyor ama bu alışkanlıklar aslında Osmanlı ile birlikte zaten değişmeye başlamıştı, Osmanlı’nın batılılaşma süreci dediğimiz 19. yüzyılın başlarına işaret ediyor aslında. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı, kendi varlığını sürdürebilmesi noktasında doğal olarak Avrupa ile ciddi ilişkilere sahip. Bu dönemin siyasi detaylarına girmeye gerek yok ama Avrupa’nın da Osmanlı ile olan ilişkilerini çok daha hâkim noktada sürdürme çabaları olduğunu belirtmek gerekir. O nedenle Osmanlı’nın en ufak bir zayıflığı Avrupa’daki ülkelerin biraz daha ülke içerisinde daha etkin rol oynamasına sebep oluyor ve çeşitli hikâyeler, çeşitli tarihsel süreçler ve sorunlar da beraberinde bir batılılaşma hikâyesini başlatıyor. İşte Lale Devri, Tanzimat vesaire bildiğimiz süreçler bunlar. Ama aslında yavaş yavaş Türk evi, Türk geleneksel yaşam düzeni adım adım değişmeye başlıyor. Yani Cumhuriyet’le birlikte bizim aslında daha net bir şekilde gördüğümüz ama Osmanlı’da belki de mecburen yapılan pek çok atılımla karşılaşıyoruz.

Özellikle bir tarihi durum dönemin batılılaşma hikâyesinde bence kilit noktadır. 1838 yılında bir anlaşmanın imzalandığını görüyoruz: Baltalimanı Antlaşması. Mısır’da bir sıkıntı çıkıyor, yani askeri karışıklık gibi bir durum. Orada İngiltere’den bir yardım isteniyor ve o yardım sonucunda da İngiltere de diyor ki: Ticari ilişkilerimizi arttıralım. Ve böylece aslında kendi ürettiklerini, kendi hammaddesini ihraç etme noktasında kurallar koymuş olan Osmanlı, ki ithalata da karşı...

Ama bu kırılma noktasında önce İngilizlerle bir anlaşma imzalanıyor ve ardından 1840’lara kadar diğer Avrupa’daki ülkelerle de bu anlaşmanın imzalandığını görüyoruz ve böylece aslında endüstrileşme süreci bizde Avrupa’nın İstanbul’a akın etmesiyle gerçekleşiyor diyebiliriz. Bu bizim üretimimizi, endüstriyel gelişmemizi de etkileyen bir nokta ve tabii ki bu yurtdışından gelen malzemelerle tanışan bir ciddi öncelikle saray çevresi, İstanbul ve sonrasında saray çevresi ile ilişkide olan diğer kentlerimiz... Kırsal alanı bunun dışında tutmak lazım ama onlar da görebildikleri ve izleyebildikleri kadar durumun farkında oluyorlar.

Bu dönemi bu şekilde düşündüğümüzde, biz Avrupa’dan gelen ürünlerle ve bu batılılaşma hikâyesiyle birlikte o bizim geleneksel sabit oda düzeni içinde yaşanan hayatlarımızdan yavaş yavaş uzaklaşarak mobilyalar içerisinde yaşamı özendiren, İstiklal Caddesi üzerinde açılan Pisalti, Maison Baker gibi mağazalarla tanışmış oluyoruz aslında. Başta İstanbul’un saray çevresi olmak üzere halk, Fransız ve İngiliz pek çok firmayla karşılaşılıyor, reklamlarını da yayınlarda görmeye başlıyoruz. Ve doğal olarak toplum, önce İstanbul’da sonrasında da dediğim gibi diğer kentlerimizde de bu hikâyenin dalga dalga yayılmasıyla birlikte başka bir hayata zaten başlamış durumdadır.

Cumhuriyet başka şeyleri getiriyor, yani aslında geleneklerin terk edilişi Osmanlı da başlayan bir hikâye. Cumhuriyetle gelenekler terk edilmiştir deniyor ya, iyi incelendiğinde, iyi izlendiğinde asla böyle bir şey yok. O nedenle gelenekler çok da gönüllü olmayan Osmanlı yönetimi tarafından yavaş yavaş terk ediliyor ve ilerlemelerle birlikte, yani teknolojik ilerlemelerin de işin içine dahil edildiği bir batılılaşma sürecinin içerisinde hareket ederken, Birinci Dünya Savaşı ve işte dediğim gibi Bauhaus kurulurken bizlerin yaşadığı Kurtuluş Savaşı yıllarının ardından biz Cumhuriyetle karşılaşılıyor.

Şimdi 1900’lerin başında tabii ki İngiliz işgali var. Bugün 6 Ekim, çok özel bir zamanda bir aradayız, İstanbul’un kurtuluşu; İngiliz işgalinin dört yıldan fazla zaman içerisinde bu topraklarda olması ve gönderilmeleri ile biten bir süreç. Dediğim gibi aslında bu konular nereden baktığınıza göre çok önemli, o nedenle geniş bir açıdan bakmak doğru kavramayı kolaylaştırıyor kanısındayım. Yoksa o dönemde şu varmış, bu varmış, demek çok kolay. Bu tip istatistiki bilgilere her şekilde ulaşmak mümkün.

Resim 1.

İngilizler buradayken 1900’lerin başları, sağ alt köşede gördüğünüz Pera Palas çok popüler (Resim 1). Dönemin sosyal ortamı ve kültürel havadan bahsedersen; hemen onun yanında Londra’dan bir örnek (Resim 2) ve en üstte de New York’tan bir illüstrasyon var (Resim 3). Bu atmosfer İngiliz işgaliyle birlikte burada da mevcut ve sonrasında 30’larla birlikte ilişkiler de-

5. Oturum

Resim 2.

Resim 3.

Resim 4.

ğışıyor. Bizim eğitimli insanlarımızın da devreye girme hikâyesi söz konusu ve ilk 20 yılı erken Cumhuriyet olarak kabul edersek, 40'lar civarında biz Taksim Gazinosu ile karşılaşıyoruz. Diğer yandan Avrupa'da Art Deco tarz lüks yaşam kültürü ön planda iken Amerika'daki ekonomik buhran sonrası toparlanma süreci yaşanmakta... Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Bauhaus'un 30'ların başında kapatılması sonrası Amerika, Almanya'dan çok ciddi bir beyin göçü alıyor. Fransa'nın öncü rol oynadığı eş zamanlı tarz Art Deco Modernizm'i de içine alarak etkisini güçlendirmekte (Resim 4). Bizdeki yansımaları yeniden dönersek; geleneklerimizin 19. yüzyıl eklektik tutumuyla biçimlenen bir yapı görülmekte ve mobilyalar üzerinden okunan karma bir yapıyı beraberinde getirmekte...

Kısaca örneklerle bakarsak, Yakup Kadri'nin eserlerinde değişim isteği çok ciddi bir şekilde vurgulanmış; hep böyle bir evi de değiştirmek istiyoruz da ne yapsak ne etsek der gibi diyalogların yer almış olduğu bir *Kıralık Konak* ile karşılaşıyoruz. Hepinizin bildiği Şişli'de yeni yapılan dönem apartmanlarına gönderme var. Bunların dışında bizim geleneksel oda düzenimiz Osmanlı'da çoktan terk edilmiş, Cumhuriyet'le değişmiyor. Cumhuriyetle birlikte halkın karma kullanıma sahip mekân düzenlerini de terk ederek mobilyalı düzenlere yönelimi artıyor. Özellikle kadınların saray içerisindeki rollerinde de bu noktada değişiklik oluyor, kültürel anlamda gelişime önem ve-

Resim 5.

Resim 6.

Resim 7.

ren, okuyan-yazan bir kesimle karşılaşyoruz (Resim 5). Bu değişim de mekânları etkileyen dolaylı etkiler arasında. Saray stilleri dediğimiz türde eklektik mobilyalarla birlikte yarı sedirli düzende, bir oda içerisinde bütün eylemler gerçekleşirken, mekânların özelleştiği düzende her oda ayrı bir eylem için ayrılmaya başlıyor. Az önce de söylediğim gibi batılılaşma çabaları aslında geleneklerden uzaklaştırırken, bir taraftan da eğitilmiş meslek insanlarının devreye girmesiyle birlikte bilinçli tercihlerle mekânlar biçimlenmeye başlıyor.

Evet, bu eklektik mobilyaların içerisinde gördüğümüz gibi bir taraftan da bu el işi nakışlı geleneklerimizden getirdiğimiz şeylerle bir aradayız (Resim 6) ama burada en güzel tanımla Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Beş Şehir*’inde karşılaşyoruz. “Gümrükten geçen her şey Müslümanlaşıyordu. Üst tarafına asılmış Yesarizade yazması yüzünden Fransız üslubu konsol, Bohemya işi lamba hep Müslümandı. İngiltere’den dün gelmiş rokoko saat, melez döşenmiş aynalı saksılı Lui XV üslubu Ottoman markizetli yakut patiska minderli odaya girer girmez Müslüman bir zamanı saymaya başladığı için derhal Müslümanlaşır” şeklinde çok önemli bir saptamayı aktarıyor.

Sonrasında 30’lu yıllar bu yeni köşklere, konaklardan artık uzaklaşıp farklı bir kent dokusu karşımıza çıkarıyordu ki villa tipi evler dediğimiz –bu da 37’de Kalamış’ta yapılmış olan villanın o köşklere çıkarılmış mobilyaları ile, o eklektik mobilyaları ile bütünleştir-

5. Oturum

meye çalışıldığını görüyoruz. Tabii ki her ev böyle değil ama önerilenler hep böyle bir modern ve Art Deco'nun kübik tarafıyla ilgili (Resim 7).

Cemal Reşit Rey'in *Lüks Haya*'taki sözlerine bu gözle baktığımızda ciddi bir Art Deco tanımını karşımıza getiriyor ve Art Deco'nun lüks ile bağlantısını da birleştiriyor. Hepimizin bildiği yapılar yine modernist sayılmakla birlikte çok dillendirilmese de. Kübik yani Art Deco'dur. Ramiz Gökçe'nin 38'de çizmiş olduğu bu karikatürde de biz aslında biraz böyle Hollywood sinemasını hissederiz burada olduğu gibi. Çizgiler modernizmden biraz daha esnek noktada bir yere taşınmış vaziyette ama Üçler Apartmanı örneğindeki çizgilerden farklı bir noktada yer alır.

Ankara romanında yeni bir milletvekilinin ev döşeme çabası içerisinde kullanmış olduğu mobilyaların modern tasviri, klinik ışıltısı olarak yorumlanmıştır. Çok yalın ve sade olduğu için dişçi sandalyesini andıran koltuklar şeklinde metal mobilyaların olduğu bir mekânı işaret etmektedir. Bizim modernizmimiz daha çok kamudaki binalarda karşımıza çıkar, özellikle o dönemde açılan pek çok fabrikanın ciddi çizgileri modernist çizgilere yakındır ve bu mobilyalar için de geçerlidir.

Yayınlara baktığımızda da bu asri, işte güzel eşyalar vesaire gibi tanımlarla karşılaşırız. Çeşitli reklamlarla eminim pek çok kaynakta sizler de karşılaşmışsınızdır; işte yazlık villalar, köşkler, villalar, modern villalar nasıl olur şeklinde... Bugünden o günü değil, o gün hikâyeyi nasıl görmüşler kısmı, ayrı bir önem taşımaktadır bence. İşte eskiden şöyle oluyordu, böyle oluyordu ama artık çekirdek aile düzeninde yaşadığımız odalarımız var şeklinde övgülerle karşılaşyoruz.

Yedigün dergisindeki farklı köşelere baktığımız zaman Marcel Breuer tarzı ciddi, modern çizgilere sahip öneriler de mevcut. "Madeni eşya modası aldı yürüdü" şeklinde modernizme gönderme yapan, Art Deco'dan biraz daha uzak bir yere düşen öneriler var (Resim 8). Asri evin içi... Bazı örneklerde de Amerikan mutfaklarından, Avrupa'da da kullanılmaya başlandığından bahsediyor ve şunu vurguluyor: "Ev sahibesinin yardımcısına kullandıramayacağı kadar güzel." Yani hep yardımcılarla köşlerde, konaklarda yaşanan bir hayat yerine artık daha küçük evler, apartman daireleri tercih edilir olmuş ama yine de Nişantaşı'ndaki apartmanları bilirsiniz, ayrı servis girişleri vardır, ayrı misafir girişleri vardır, mutfak girişleri vardır. Bu da o

Resim 8.

çerçevede tanımlanmış. Yani o kadar güzel ki siz kullanmak isteyeceksiniz şeklinde. Modern olan her şeyin moda olduğu ve hem kültürel, hem de mekânsal boyutuyla hayatlarımızı bugüne taşıyan çok önemli gelişmelerin aynı anda yaşandığı bir döneme de olsa bu kısıtlı süre içerisinde ışık tutmaya çalıştım. Çok teşekkür ediyorum.

1950'Lİ YILLARDAN 1980'LERE: İSTANBUL'DA YAŞAMA, MİMARLIĞA VE SANATA KADIKÖY ÜZERİNDEN BAKMAK

Hande Tulum Okur

Herkese merhaba. Derin Hoca bahsetti, ben de hemen sunuma geçeceğim ama zaten Şebnem Hoca detaylıca 30'lu yıllara vurgu yaptı. Ben de her ne kadar sunum başlığında 50'li yıllara referans versem de, sunumumda, biraz daha öncesine de bakmak istiyorum; 1940'lı yıllara.

Bu sunumda çok fazla imaj göreceksiniz, görece sınırlı yazı göreceksiniz, bunun nedeni ise bu sunumda, katmanlardan oluşan bir kolaj üretmek istemem. Bunu yapmak istememin temel nedeni ise hem İstanbul'un hem Türkiye'nin hatta bu sunum özetinde değineceğim Kadıköy'ün de pek çok katmandan oluşuyor olması. Bu katmanlar için burada gördüğünüz gibi çeşitli günlük dergilerden, ulaştığım ve edindiğim kimi arşiv verilerinden ve onun dışında yapı fotoğraflarından, iç mekân fotoğraflarından yararlanıyorum.

Türkiye'de 1940'lı yılları kısaca değerlendirecek olursak, konut üzerinden, domestik yaşam üzerinden, özellikle kadın üzerinden bir vurgu olduğunu görebiliyoruz. Kadının üzerinden kurgulanan bu odak ise annelik zevki, moda ya da burada gördüğünüz gibi çocuk başlıkları üzerinden bir vurgu ile ilerleyebiliyor. Onun dışında, bahsi geçen dönemde, iç mekâna baktığımız zaman, aslında disiplinle doğrudan ilgili olmayan dergilerde bile örneğin *Türk Kadını*, *Ev Kadını*, *Ev ve İş* gibi bu yıllarda yayınlanan çok fazla dergide iç mekâna ilişkin veri bulabiliyoruz. Bu dergilerin hiçbiri de aslında mimarlık ya da iç mekânla doğrudan ilgili dergiler değil. Ama biz hepsinde, örneğin çocuk odalarının nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin bilgiler görüyoruz, yatak odalarına ilişkin veriler ile karşılaşıyoruz ya da hatta bir perde ya da bir örtü yapım/dikim tarifi verirken bile bu öğelerin iç mekânla birlikte ele alındıklarını görüyoruz. Dolayısıyla konut iç mekânının da artık önem kazanmaya başladığını söylemek mümkün.

1940'lı yıllarda ayrıca yine benzer dergilerde ev ile ilgili birtakım şiirler de görebiliyoruz. Örneğin burada İbrahim Zeki Burdurlu'nun iki şiirinden bahsedebiliriz, bu şiirlerde eve bir vatan muamelesi yapılıyor ya da ev bir şenlik olarak ele alınıyor. Peki 1940'lı yıllarda biz mimarlık repertuarına bakarsak neyle karşılaşıyoruz? Aslında Şebnem Hoca bahsetti, o yüzden ben biraz kısaca değineceğim 1930-40 aralığındaki, örneğin şu 1940'ların başlangıcını ve 30'ların sonunu temsil eden bir yapı, Zeki Sayar'ın Kadıköy'de tasarlayıp inşa ettiği Batum Apartmanı (Şekil 1), şu anda da yıkım riski altında. Aslında oldukça önemli bir değer bizler için çünkü dönemin mimarlık repertuarını çok iyi yansıtan ürünlerden.

Peki 1940 sonrasında ne oluyor, neler ile karşılaşıyoruz? Burada Birgiler Apartmanı'nı görüyoruz, bu yapı 1948 tarihli. Ancak bu yapı günümüzde mevcut değil, tıpkı Kadıköy'deki pek çok dönemdaşı gibi. 1940 sonrasında ayrıca değinilmesi gereken bir husus ise, mimarlık dilinin değişmesi. 30'lar mimarlık repertuarında gördüğümüz yuvarlatılmış balkonlar, dairesel kolonlar gibi unsurları artık görmüyoruz, 1940'lar, geleneksel mimarlık esintilerini görmeye başladığımız bir dönem. Dolayısıyla dönemin ciddi anlamda değiştiğini söylemek mümkün. Az önce Derin Hoca'nın söz ettiği mimarlık-sanat ilişkisi bağlamında 1940'lı yıllarda bir başlık

Şekil 1. Batum Apartmanı, 1940.

atarsak ise konunun oldukça erken örneklerinden birisi olan Anıtkabir ile karşılaşıyoruz. Anıtkabir'de Zühre Müftüoğlu'nun, İlhan Koman'ın, pek çok farklı sanatçı ismin çeşitli çalışmalarını görebiliyoruz. Mimarlık sanat ilişkisi mekânsal atmosferi değiştiren önemli bir olgu aslında, bu yüzden de tasarımcılar ve sanatçılar için başvurulan yöntemlerden birisi.

Peki, 1940'lardaki genel anlamda hayata, günlük yaşama bakarsak nelerden bahsedebiliriz? Örneğin ulaşımın eskiye oranla çok fazla önem kazanmaya başladığından bahsedebiliriz. Atatürk Bulvarı'nın açılması bu bağlamdaki gelişmelerden birisidir. Bunun dışında batılı modern hayata öykünen bir anlayışın ön plana çıkmaya başladığını görebiliyoruz, sayfiye kültürünün yayılması, kadınların çalışma hayatında varlık gösterişi, örneğin fabrikalarda çalışması da söz konusu. Bunun dışında her ne kadar tasarlanıp

Şekil 2. Hilton Oteli.

inşa edilen yeni yapılar görüyor olsak da eski İstanbul’un izlerini de görmek mümkün.

Peki 1950’ler Türkiye’inde neler ile karşılaşıyoruz? 1950’ler bizim için elbette çok önemli. Neden? Çünkü 1950’li yıllar ile birlikte İstanbul yeniden Türkiye’nin merkezi oluyor. Bunun pek çok nedeni var; bu dönemde Türkiye ve Amerika arasındaki global ilişkiler bunlardan birisi, Demokrat

Parti’nin iktidara gelişi de elbette çok önemli bir unsur. Bu iktidarla birlikte köyden kente ciddi bir göç söz konusu oluyor, gecekonduların ortaya çıkmasına ve kısa zamanda yayılmasına yol açıyor bu durum. Bunun yanında konut stoku arz için yeterli gelmiyor, bu nedenle konut stokunun arttığını göreceğiz. Bu dönemde, çeşitli kentsel müdahaleler de söz konusu. Ayrıca hem otomobillerin hem de toplu taşımının, kısaca her anlamda ulaşımın geliştiğini görüyoruz. Burada da görüldüğü üzere sayfeye duyulan merak ve ilginin de arttığını anlıyoruz. Tüm bunlara ek olarak küçük Amerika olma arzusunun her yerde karşımıza çıktığını, hatta belki de Hilton Otel’in bu anlamda bir simge olduğunu söyleyebilmek mümkün (Şekil 2).

Ama sadece mimarlık bağlamında bu yansımaları görmüyoruz. Örneğin İstanbul’da bulunan çeşitli kulüplerde, jam session’lar karşımıza çıkıyor. Çeşitli buzdolabı, yani beyaz eşya reklamlarında, ürünün Amerikan olmasına vurgu yapılmaya başlandığını görüyoruz. Dışarıda bir yaşam fikrinin, dışarıda yeme kültürünün karşımıza çıktığını görüyoruz. Burada, bu duruma örnek teşkil eden, günümüzde Beyti olarak bildiğimiz Beyti Güler’in ilk açtığı halini, yani Beyti Güler Et Lokantasını görüyoruz.

Peki yine 1950’lerde, *Resimli Hayat*, *Hayat* gibi dergilere baktığımız zaman nelerle karşılaşıyoruz? Bu dergilerde, konut çok ön planda ama konut sadece reklamlarda cephesi ya da planıyla öne çıkmıyor, iç mekânlarıyla da öne çıkıyor. Ferah, geniş, hatta lüks iç mekânlar, bu konutlarda önemli bir reklam unsuru haline getiriliyor diyebiliriz. Bu reklamlar ya da benzerleri ile yeni yeni ortaya çıkan İkramiye Evleri gibi pek çok oluşum da insanlara gösterilmek, teşhir edilmek isteniyor. Buradaki örnekte, “9 Eylül’ün 10 talihlisi” isimli bir dergi haberinde, ikramiye evlerini kazanan insanların bu evlerde pozlar verdiğini görüyoruz. Haberde yer alan görsellerde, evler içindeki pek çok unsur, mekânsal veriler, donatılar sunuluyor. Örneğin bir dikiş makinesi bile burada yer alıyor. Bunun dışında kadının genel olarak yaşamda daha etkin bir rol almaya başlaması durumu devam ediyor; kadınlar için özel mekân üretimi, tasarımı da söz konusu; kadınlar kahvesi gibi. Çalışan bir kızın 24 saati nasıl oluyor gibi başlıklar ile kadının etkinleşmeye başlayan rolü sergileniyor. Yine bu dergiler az

Şekil 3. Aliye Berger'in eseri.

önce bahsettiğim gibi mimarlık ya da iç mimarlık disiplinleri ile doğrudan ilişkili olmasalar da, hatta doğrudan çoğunlukla ailelere ve ev kadınlarına hitap ediyor olsalar da, bu dergilerde biz “modern ev döşemek”, “evin içinde basit güzellikler” gibi köşelerde konuta dair veriler görebiliyoruz.

Bu dönemde, sanat başlığına dair bir değerlendirme yaptığımızda artık bir

ayrımdan bahsedebiliyoruz; milli sanat denilen o dönemki figüratif sanat ve non-figüratif sanat olarak adlandırılan soyut sanat arasındaki ikilemi görüyoruz. Bunu iyi temsil eden örneklerden birisi ise Yapı ve Kredi Bankası'nın düzenlediği “Türkiye’de İş ve İstihsal” başlıklı yarışma. Burada Nurullah Berk’in figüratif bir eseri ve Aliye Berger’in soyut bir eserini görüyoruz. Sonuçta Aliye Berger’in eseri kazanıyor ve hatta dönemdeki tüm itirazlara karşın bu eser kazanıyor. Dolayısıyla bu dönemde toplumun, kültürün nasıl dönüştüğünü de anlayabiliyoruz (Şekil 3).

Peki mimarlık ve sanat işbirliği bakımında 1950’li yıllarda ne görüyoruz? 1950’lerde modernizmin hatta Amerikan odaklı modernizmin Türkiye’de yayıldığını biliyoruz. Eş zamanlı olarak bütün dünyada da bir modernizm dalgası var; uluslararası modernizm. Bu durum pek çok açıdan birbirine benzer yapıların tasarlanıp üretilmesine de neden oluyor. Hatta bir noktadan sonra insanlar, bu yapılar çok benzer olduğu için modern mimarlığa ilişkin eleştirilerle de gelebiliyorlar. Bu duruma ilişkin bir çözüm bulmaya çalışıyorlar ve bu sırada mimarlık ve sanat ilişkisi, birlikteliği ya da sentezi diye tabir ettiğimiz bir akım, bir anlayış ortaya çıkıyor ve biz bu akımın örneklerini Türkiye’de de görüyoruz, hatta aslında çok erken görmeye başlıyoruz ilginç bir şekilde. 1943’te Lido Oteli’nde Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun panosu bu anlamdaki ilk örneklerden.

1950’lerde, özellikle kamusal yapılarda, mimarlık ve sanat ilişkisini sıklıkla görürüz. Örneğin, 1958 yılında, Brüksel’de bulunan Türkiye Pavyonunda, hem İlhan Koman’ın, hem Bedri Rahmi Eyüboğlu’nun bu bağlamdaki eserlerini görüyoruz. Onun dışında daha az bilinen konut örnekleri de var. Kentsel dönüşüm dalgasından önce hayli fazla sayıda örnekte mimarlık ve sanat ilişkisini görebiliyorduk, şimdi örnekler nispeten azaldı. Günümüze ulaşan örneklerden birisi Nişantaşı’nda cephesinde Kuzgun Acar’ın geometrik bir düzen organize ettiği Sünbül Apartmanı. Dolayısıyla bu dönemde de biz mimarlık-sanat ilişkisinin farklı yapılar aracılığı ile görünürlük kazandığını söyleyebiliriz.

Peki, 1950’li yıllarda başka neler oluyor? Az önce konut talebindeki artıştan bahsetmiştim, buna bağlı olarak apartmanlaşma anlayışı yaygınlaşmaya başlıyor. Bu yapılarda şeffaflık olgusunun önemini görüyoruz, geometrik düzene dair bir vurgu görüyoruz,

rijit hatlar, stilize edilmiş korkuluklar, detaylar söz konusu. Malzeme, teknik ve benzer hususlara karşın bir özenden bahsetmek mümkün ve eş zamanlı olarak iç mekânlara da vurgu yapıldığını görüyoruz. Ancak her ne kadar malzeme ve tekniğe karşı özenli davranılsa da ne yazık ki 1950’lerin teknolojisi henüz mimarların her arzuladığının ya da tasarladığının uygulanması için yeterli değil.

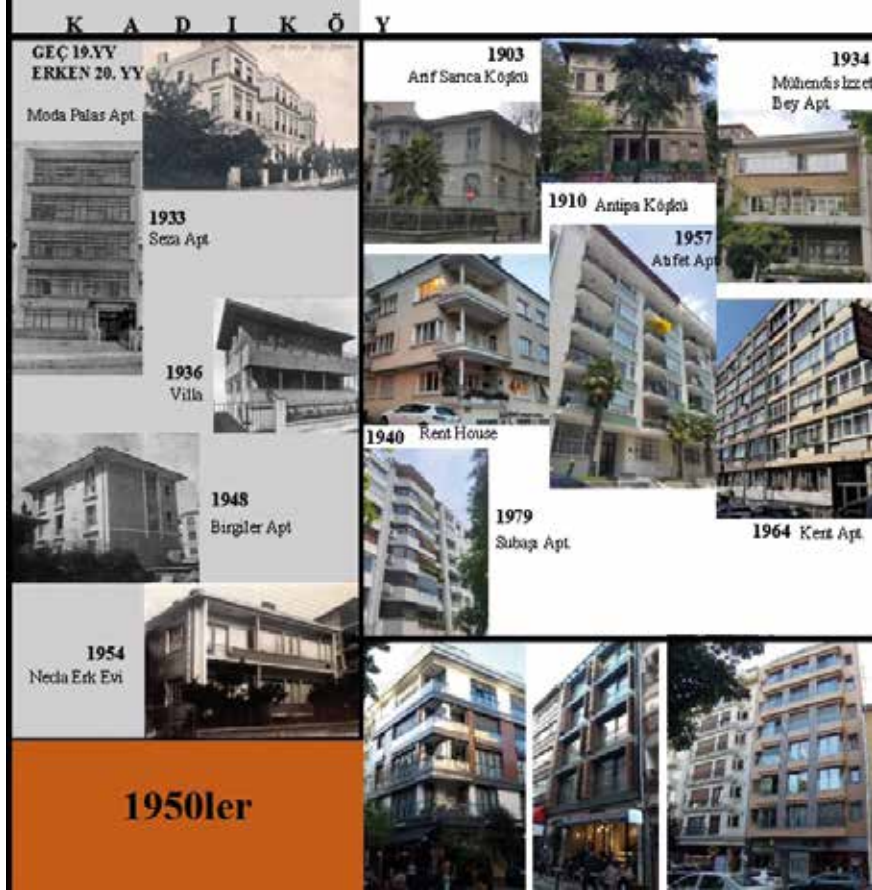
Peki, Kadıköy’de nasıl bir durum söz konusu? Mimarlık ve sanat ilişkisinin örneklerini Kadıköy’de de görmek mümkün, örneğin sanatçı Ercüment Kalmık’la, Mimar Emin Onat’ın işbirliği yaptığı Marmara Apartmanı’nda (Şekil 4). Bu örnekler bizim için ayrıca neden önemli? Anlatılan hikâyeler bağlamında önemli aslında. Marmara Apartmanı’nda, iki tane blok var ve ikisinde de farklı bir hikâye anlatılıyor. Aslında burada yine mekânsal atmosfer meselesinin altı çizilmeli. Bu panolar bir karşılama holü olan mekânda yer aldığı için mekânsal atmosferde payları çok büyük. Bunların dışında, bu dönemde, dışarıda vakit geçirme, eğlenme insanlar için önemli. Her ne kadar çoğunlukla 1950’ler ile birlikte kültür tamamen değişti, Cumhuriyet döneminde meydana gelen kültür ile devam ediyoruz diye düşünsek de hâlâ Osmanlı Dönemi’nden miras alınan ve devam eden olgular da var. Örneğin burada gördüğünüz deniz hamamları bu olgulardan. Dolayısıyla yine, farklı dönemlerin, verilerin bir araya gelerek katmanlar oluşturduğunu söylemek mümkün.

Geç 19. yüzyıldan günümüze doğru Kadıköy’e bakarsak ne görürüz sorusuna görsel olarak cevap verebilecek bu tabloyu paylaşmak isterim, nasıl bir cephe ve kabuk anlayışı görmek mümkün (Şekil 5). Bu tablo, hangi noktadan başladık, nereye doğru gittik sorularına cevap olabilmesi adına anlamlı. Bunun dışında 1950’lerde bizim için oldukça önemli olan başka bir gelişme ise Mimarlar Odası’nın kuruluşu elbette. Çünkü meslekleşme süreci güçlenmeye başlıyor. Bundan sonra artık mimarların tasarımları iyice ortaya çıkacak diyebiliriz.

Şekil 4. Ercüment Kalmık imzalı pano.

5. Oturum

Şekil 5. Kadıköy konut evrimi.

Bu dönemde Kadıköy'deki tasarımcı isimlerine baktığımızda; Emin Onat gibi popüler ya da Viron Neftçi gibi daha az bilinen figürlerin tasarımlarını görüyoruz. Dönemin mobilyalarında ise modern bir tasarım anlayışı söz konusu. Burada Datum arşivinden hem Nejat Ersin Mimarlar Derneği 1927 arşivlerinden yararlanılabilir. Ama bir uyarı da yapmalıyım; burada gördüğümüz mobilyalar ya da yapılar elbette ki azınlıkta, bu anlamda bu modern anlayışın genel geçer bir durum olmadığını vurgulamalıyım.

1960'lı yıllara geldiğimiz zaman ise politikanın öneminin arttığını görüyoruz, elbette politik gelişmeler her dönemde çok önemli ve her şeyi değiştirebiliyor. Bu dönemdeki askeri darbe de bunun örneği. Bunun dışında, az önce değindiğim gecekondulaşma meselesi ile birlikte su sorunu gibi çok fazla sorunun ortaya çıkmaya başladığını biliyoruz. Bu bağlamda, gecekonduyun nasıl bir çözüm olduğu sorusu beraberinde kuvvetli bir tartışma getiriyor. Yine bu dönemde, televizyon çok önemli bir rol oynamaya başlıyor. Daha önceden günlük hayatta kritik bir etkisi olan radyonun yerini, bu dönemde,

televizyon alıyor diyebiliriz. Bunlara ek olarak, burada örneklerini gördüğümüz gibi insanlar çeşitli matanelerle eğlence hayatına karışmaya devam ediyorlar. Bu dönemde, konut ve domestik yaşama dair veriler aradığımızda örneğin, *Ses* dergisinden “Artistler ve Evleri” serisi ile karşılaşıyoruz. İnsanlar burada evlerini sergiliyor, Artistler ve Evleri dizisi pek çok sayıda var ve popüler figürlerin, evlerinin çeşitli odalarında poz verdiğini görüyoruz. Bu evlerin bazılarında modern mobilyalar ile karşılaşıyoruz ya da Ayhan Işık’ın evinde olduğu gibi modern olmayan, daha geleneksel mobilya seçimlerini de görebiliyoruz... Bu seride evlerine yer verilen figürleri saymak gerekirse, Sadri Alışık-Çolpan İlhan, Orhan Günşiray, Belgin Doruk, Zeki Müren gibi isimlerden bahsedebiliriz.

Yine 1960’lı yıllar ile devam edecek olursak, az önce vurgulamaya çalıştığım modern mimarlığın ürettiği ve pek çok kişi tarafından eleştirilen aynılık durumu, çeşitli tasarımcılar tarafından detay odaklı bir mimarlık geliştirerek aşılmaya çalışılıyor. Bu tasarımcılar, burada balkon korkuluklarını, yapı cephelerinde entegre çeşitli öğeleri hatta posta kutularını kullanıyorlar. Burada niyetleri kendi mimarlık dillerini, repertuarını diğerlerinden farklı hale getirmek. Bu konuda meslektaşım Efsun Ekenyazıcı Güney ile birlikte parapetler üzerinden yaptığımız bir okuma var. Bu okumada, parapetlerin tasarım dili, malzeme seçimi, form ve kompozisyon kurgusu ile birbirinden ne kadar ayrışabileceğini yansıtmaya çalıştık. Bunun dışında sayfiye, yazlık kültürü gibi anlayışların hepsi artıyor. Peki bunun nedeni ne? Aslında oldukça basit bir nedeni var; ücretli tatil hakkının yayılması. Bunun yayılmaya başlamasıyla hem ikinci evler hem sayfiye kültürü, İstanbul içinde, Adalar’da ya da Boğaziçi’nde git-tikçe artıyor.

1960’lara tarihlenen Kat Mülkiyeti Yasası ile birlikte apartmanlaşmanın daha da hızlandığını söylemek mümkün ancak apartmanlaşmanın hızlanması hem iyi tasarlanmış, detaylara odaklanmış örnekler görmemizi sağlarken bunun tam tersine de neden olabiliyor. Bizim için önemli olan başka bir husus ise ihtisas ayrımı mücadelesi. Çünkü bu ihtisas ayrımı mücadelesi sırasında mimarlar tasarım anlayışı ile öne çıkmaya çalışıyor, mimarların arzu ettiği şey; detayların eşsiz biçimde üretilip çözüldüğü bütüncül bir sanat yapıtı ortaya koymak. Dolayısıyla el emeğine, el işçiliğine, mimarlık ve sanat ilişkisine daha çok odaklanılmaya başlanıyor. Bu durumu örnekleyen iki örneğe işaret etmek isterim. Bir tanesi Muammer Onat’ın, mobilyalarını, iç mekân donatılarını Uğur Tanyeli’nin deyimiyle bir bahçe gibi sabit biçimde tasarladığı bir mekân ve sanatçı Jale Yılmazbaşar’ın, mekânın bir duvarını seramik bir pano ile sardığı bir örnek. Burada bütün mekân üç boyutlu bir gridal sistemmiş gibi tasarlanmaya ve tanımlanmaya çalışılmış. Bir başka örnek de Adnan Kunt Evi; burada da Füreya Koral’ın seramik işlerini ve modern iç mekân üreten modern mobilya tasarımlarını örnek görmeniz mümkün.

1960’lar Kadıköy’üne bakacak olursak, Kadıköy’ün genel olarak İstanbul’u çok iyi temsil eden cazibe merkezi niteliği taşıyan bir örnek olduğunu görüyoruz. İstan-

5. Oturum

Şekil 6. Melih Koray yapılarına örnekler.

bul'un hem güzel yanlarını hem de karmaşık yanlarını temsil edebiliyor. Bu noktada, Kadıköy'deki farklı yapılardan çeşitli detaylar göstermek istedim. Çünkü bu dönemde, mimarlar sadece projeden sorumlu değil, aslında bütün detaylardan sorumlu, Mimar Faruk Nafiz Erkal'ın belirttiği gibi. Burada Melih Koray ismi de öne çıkıyor aslında. Çünkü Kadıköy'de, kendisinin tasarladığı 150'den fazla yapı, apartman ile karşılaşıyoruz (Şekil 6). Çok fazla yapı tasarlayıp inşa edebildiği için özellikleri olan bir cephe dili oluşturuyor ve bu cephe dili hem müşteriler, kullanıcılar tarafından istenmeye, talep edilmeye başlanıyor. Burada ise SALT araştırma arşivinden elde edilen Kadıköy'deki iç mekânlara ilişkin çeşitli imajlar var ve böylece biz hem modern iç mekâna ilişkin hem de çok modern olarak niteleyemeyeceğimiz iç mekâna ilişkin örnekler görebiliyoruz. 1960'larda ayrıca Kadıköy'de hem cephede, hem de iç mekânlarda, giriş hollerinde, hatta şöminelerde mimarlık-sanat ilişkisi örneklerini görebiliyoruz.

1970'lere gelince, bu defa televizyon ve televizyon aracılığı ile eğlence kültürü iyice ön planda ama öte yandan deprem gibi kamuyu yakından ilgilendiren konulara ilişkin vurgular da söz konusu. Bu aslında ilginç. Çünkü tasarlama ve inşa pratiğindeki hızın üzerine böyle bir fikir daha doğrusu tartışma da ortaya çıkmaya başlıyor. Yine bu dönemde artık tekniğin, teknolojinin, malzemenin, imkânların geliştiğini söyleyebiliriz. Ancak pek çok tasarımcıya göre hâlâ yeterli değil, pek çok yerden bu malzemeler getiriliyor, tasarımcılar kendi tekniklerini kendileri geliştirmek durumunda kalabiliyor. Sanat ise biraz daha avangart ya da marjinal olarak ele alınmaya başlanıyor ve yine hem mimarlık-sanat sentezine / ilişkisine ilişkin örnekleri bu dönemde, görebilmek mümkün. Ayrıca dönemin modern mobilyalarına dair örnekler de görüyoruz elbette. Kadıköy hakkında bir değerlendirme yaptığımızda ise az önce bahsettiğim gibi hem pozitif hem de çok pozitif olmayan kısımları görmek mümkün. Burada bizi yakından ilgilendiren hususlardan birisi, 1973 yılında açılan Boğaz Köprüsü; çünkü bu köprü, iki yakayı bağlıyor ve Kadıköy daha da çok insanın geldiği bir yere, bir ca-

zibe merkezine dönüşüyor. Bu yapıda ise Kadıköy’de yapılan cephesel ve volümetrik deneyleri görmek ve yine mimarlık-sanat ilişkisinin devam ettiğini görmek mümkün. Bu bağlamda Kadıköy’de aslında son trendlerin devam ettiğini, yeniliklerin izlendiğini söyleyebiliriz.

Bir önceki sunumda, Şebnem Hoca iç mekân kalitesinin ya da iç mekân organizasyonunun değişmeye başladığından bahsetmişti. Biz aslında 1960’larda, 70’lerde de benzer bir manzara görüyoruz. Ne gibi? Örneğin yatak odasında çalışma köşeleri ortaya çıkmaya başlıyor. Bu daha önceden alışık olduğumuz bir şey değil. Ya da yine mekânlar içerisinde birtakım sekiler, yükseltmeler ortaya çıkmaya başlıyor, mekânlar içerisinde ayrıca bölümler üretiliyor.

1980’lere gelince bu sefer yine siyasi bir atmosfer ile karşı karşıyayız. Onun dışında kadınların bu sefer farklı biçimde öne çıktıklarını, aslında dayanışma için öne çıktıklarını görüyoruz. Tüm bunlar olurken arabesk kültürü de hızlıca ortaya çıkıyor ama eşzamanlı olarak çeşitli batılı alışkanlıkları da görüyoruz. Bu yüzden aslında biz bu dönemi her şeyin bir arada olduğu, karma bir dönem olarak tanımlayabiliriz.

1950’lerden 1980’lere doğru kimi imajlar seçip kısaca görsel olarak özetlemek istedim. Bu sunumu bitirirken ise şu anda MEŞHER’de var olan bir sergiye, bu sergideki bir alıntıya işaret etmek istedim:

“ - İstanbul *bir Babil, bir dünya, bir kaos.*

- *Peki güzel mi?*

- *Fevkalade.*

- *Çirkin mi?*

- *Korkunç derecede.*

- *Beğendin mi?*

- *Büyüledim.*

- *Kalacak mısın?*

- *Nereden bileyim! Başka bir gezegende ne kadar kalacağımı kim söyleyebilir? (Edmondo de Amicis, Constantinople, 1877)”*

Bu alıntının, hem bu sunuma, hem İstanbul’a, Kadıköy’e, hatta Türkiye’ye uygun bir alıntı olduğunu düşünüyorum. Bu alıntının, benim sunumda bahsettiklerime de bir nevi cevap olduğunu düşünüyorum. Tüm bunlar, “güzel mi” sorusuna “fevkalade” cevabına ya da “çirkin mi” sorusuna “korkunç derecede” cevabına örnek olabilir. Ve son olarak hem İstanbul’un, Kadıköy’ün, hem de Türkiye’nin başka bir gezegen olabileceğine ilişkin bir yorumun mümkün olabileceğini düşünüyorum. Çünkü Türkiye’nin, İstanbul’un bu sözler ile ilişkilenebilecek kendilerine has pek çok katmanları var. Kadıköy bağlamında da benzer şekilde, Efsun Ekenyazıcı Güney ile Kadıköy Apartmanları başlığında bir süredir bir araştırma yürüttüğümüz için görüyoruz ki, bu bölgenin gerçekten farklı ve ilginç özellikleri var. Sunumumu sonlandırırken burada da detaylı bir kaynakça listesi göreceksiniz. Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

5. Oturum

Kaynaklar

- Akcan, E. (2001). Americanization and anxiety: Istanbul Hilton Hotel by SOM and Eldem. *Proceedings of the Oriental-Occidental Geography, Identity, Space*. Turkey. 38-44.
- Altan Ergut, E. (2013) "Yirminci Yüzyıl Modern Mimarlık Mirası Korunmalıdır! DOCOMOMO_Türkiye: 10 Yılın Ardından...", *Mimarlık*, Sayı: 371.
- Altan, E., Akpınar, İ. & Akay, A. (2015). Architecture in İstanbul in the republican period. From antiquity to the 21st century, *History of İstanbul*, 9.
- Atun Atlı, T. (2019). Kadıköy Moda semtinin tarihi ve kentsel sit olarak tanımlanması ve korunması için öneriler [Unpublished M.A. Thesis]. Istanbul Technical University.
- Cantürk, E., Paker Kahvecioğlu, N. (2016). An alternative dwelling history narrative: The story of the 'apartment', *ITU A Z*, 13 (3): 93-107.
- Ekenyazıcı Güneç, E., Tulum, H. (2021). 1960-1980 Yılları Arasının Üretken Figürlerinden Melih Koray'ın Apartman Tasarımlarındaki Cephe Dili. *Megaron*, 16(3), 454-467.
- Öncel, A. D. (2010). *Apartman, Galata'da Yeni bir Yapı Tipi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.147-154.
- Şumnu, U. (2018) *Mimarlar ve Apartmanları: Ankara'da Konut ve Barınma Kültüründen Örnekler*, Ankara, Kitap Yayınevi.
- Tanyeli, U. (2004) *İstanbul 1900-2000 Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak*, Ofset Yapımevi Yayınları, İstanbul.
- Yazıcıoğlu Halu, Z. (2001). *1950-1970'lerde İstanbul'da konut mimarisi: Bağdat Caddesi örneği* [Unpublished M.A. Thesis]. Istanbul Technical University.

BARINMA PRATIĞİNİN TÜKETİM NESNESİNE DÖNÜŞÜMÜ: KAPALI YERLEŞİMLER

Füsun Çizmeci Yöreş

Cumhuriyetin 100. yılında mimarlık ve yerleşme kültürü konuştuğumuz bu sempozyum kapsamında sabahki oturumlarda “sosyal devlet”, “sosyal konut”, “kent hakkı” gibi konuları tartışan sunumlar yapıldı, benim sunumumda ise bu konuların neredeyse hiç dert edilmediği başka bir barınma biçimine odaklanacağız: “kapalı yerleşmeler”. Kapalı yerleşmeler, kentsel dokuda ve kent yaşamında yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle çok tartışılan mimarlık ürünlerinden biridir. Ancak tüm bu tartışmalara rağmen kentteki konut stokunun ciddi bir kısmını oluşturmakta ve oluşturmaya devam etmektedir. Bu nedenle yerleşme kültürünü ele aldığımız yüzyıllık bir sürecin olumlu olmasa da önemli bir ürününü temsil etmektedir.

Kapalı yerleşmeler, akademik çevrelerce çeşitli açılardan epeyce eleştirildiler ancak ironik bir biçimde tam da bu eleştirildikleri özellikleri üzerinden pazarlandılar, hatta eleştiri konusu olan hemen her özelliği bir pazarlama sloganına dönüştü ve bu özellikleri üzerinden potansiyel tüketicileri manipüle etmeye çalıştılar. Bu sunum, pazarlama disiplininin etkisi ile tüketicileri manipüle etmek amacıyla kurgulanan barınma konseptini tartışmayı hedeflemekte, yaklaşık olarak son otuz yılda kapalı yerleşme reklamlarında tariflenen barınma konseptini sorgulamaktadır.

Kapalı yerleşmeler, büyük bir sermaye yatırımı ile çok sayıda konut biriminin kitle-sel olarak üretildiği mimarlık ürünleridir. Bu nedenle pazarlama disiplininin sürece en başından itibaren dahil olduğu, yatırım kararı alındığı andan itibaren gazete, televizyon, billboardlarda reklamlarının yayınlanmaya başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu yerleşmeler üretim ve tüketim süreçlerinin eş zamanlı olarak kurgulandığı, pazarlama uzmanlarının en başından itibaren etkili olduğu bir sürecin ürünleridir.

Pazarlama disiplininin yönlendirdiği bir sürecin ürünleri olan kapalı yerleşmeler, **mekânsal, sosyal ve ekonomik** anlamda sınırların yaratıldığı ve bu sınırlar içerisinde

5. Oturum

konut birimleri ile birlikte yerleşme sakinlerinin gündelik yaşamda ihtiyaç duyabilecekleri çeşitli hizmet ve olanakların sunulduğu *yeni bir barınma konseptini* tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle kapalı yerleşme konsepti, *sınır olgusu ve bu olgudan doğan olanaklar dünyası* temelinde şekillenen bir yerleşme modelini ifade etmektedir.

Kapalı yerleşme konseptinin temelini mekânsal sınırlar oluşturur. Mekânsal sınırlar, yerleşme sakinlerini hem fiziksel hem de görsel olarak kentten ve kentliden ayırıştıran duvar, çit ve benzeri elemanlarla oluşturulmaktadır (Şekil 1-2).

Yüzlerce konutu ve bu konutlara ait sosyal donatı alanlarını içeren büyük arsaların duvar, çit ve benzeri elemanlarla sınırlandırılması, birbirinden ve *kentin geri kalanından kopuk, adacıkların ortaya çıkmasına neden olmakta ve kapalı yerleşmeler* fragmanlara ayrılmış bir kentsel doku yarattıkları gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Kapalı yerleşme konseptinde, yalnızca konut alanları değil, spor tesisleri, alışveriş mekânları, yüzme havuzları, parklar, bahçeler, çocuk oyun alanları, restoranlar ve benzeri sosyal donatı alanları da yer almaktadır. *Ancak bu alanlar sadece yerleşme sakinlerinin kullanabileceği mekânlar olarak özelleştirilmiştir.* Dolayısıyla yerleşme sakinleri gündelik ihtiyaçlarının pek çoğunu yerleşmenin mekânsal sınırlarının dışına çıkmadan karşılayabilmekte ve *toplumun geri kalanı ile karşılaşma ihtimalini en aza indirerek yaşamlarını sürdürülebilmektedirler.*

Diğer bir deyişle mekânsal sınırlara sahip kapalı yerleşmeler, **sosyal** anlamda da **sınırların** oluşmasına neden olmakta, *sosyal bir ayırışma ve kutuplaşma yarattığı* yönünde eleştirilere hedef olmaktadır (Roitman, 2005, Özgür, 2006).

Şekil 1 ve 2. Çekmeköy Aqua Manors Yerleşmesi.

Kapalı yerleşmelerde konut alanları ile birlikte sadece yerleşme sakinlerinin kullanabileceği sosyal donatı alanlarının yer alması, dolayısıyla kentsel dokuda herkese açık olan *kamusal alan* niteliği taşıyan kurgunun yerleşme sakinlerine özel bir alana dönüşmesi, bir “özelleştirme” girişimi olarak yorumlanmıştır (McKenzie, 1994, Becker, 2005, Gerhard ve Warnke, 2002).

Diğer yandan merkezi ve yerel hükümet tarafından sağlanan *kamusal hizmetler* –güvenliğin sağlanması, çöpün toplanması, park ve bahçelerin bakımı, yol, su, elektrik ve benzeri altyapı gereksinimlerinin sağlanması, vb– kapalı yerleşmelerin kendileri tarafından

yapılmaktadır, bu anlamda kamusal hizmetlerin de özelleştirildiği ifade edilmektedir (McKenzie, 1994, Becker, 2005).

Kapalı yerleşmelerde barınma imkânı ile birlikte gündelik yaşamı idame ettirmek için gerekli hemen her tür hizmet ve olanığın sunulması yerleşme sakinlerinin toplumun diğer kesimlerine değmeden yaşamasına neden olmaktadır. Caldeira (1999), post-modern yaşam biçiminin ürünü olarak değerlendirdiği kapalı yerleşmeleri, benzer insanların yaşadığı homojen yaşam alanları yaratarak, kentin geri kalanından, farklı olandan uzak durma girişimi olarak yorumlamıştır (Şekil 3 ve 4).

Mekânsal ve sosyal sınırlar üreten kapalı yerleşmeler ekonomik açıdan belirli bir gelir düzeyine sahip kesimlerin elde edebileceği konut alanlarıdır; özel sektör tarafından inşa edilen bu yerleşmelerin hedef kitlesini üst-orta ve orta kesimden hane halkları oluşturmaktadır. Dolayısıyla toplumun daha alt kesimleri için bu yerleşmeler ekonomik anlamda erişilmesi zor sınırlara sahiptir. Varlıklı kesimi içine alan yoksul kesimi de dışarıda bırakması, kapalı yerleşmelerin, “*varlık adacıkları*” olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu anlamda kapalı yerleşmelerin mekânsal sınırları, toplumu “varlık” ve “yokluk” ekseninde ikiye ayıran bir eşik olarak değerlendirilmiştir (Becker, 2005).

Bu anlamda kapalı yerleşmeler, seksen sonrası hizmet sektöründe çalışan, eğitilmiş, iyi bir gelire sahip yeni orta sınıf için toplumsal konumlarına uygun “yeni bir yaşam tarzı arayışı”nın mekânsal ifadesi haline gelmiştir. “Konut değil yeni bir yaşam tarzı” sunduğu iddiası ile pazarlanan kapalı yerleşmeler, sadece barınma işlevini karşılayan ve /

Şekil 3-4. Yerleşme sakinlerine vaat edilen ayrıcalıklı dünyanın sunulduğu reklamlar. (Kaynak: Hürriyet Gazetesi)

5. Oturum

Şekil 5. Kapalı yerleşmelerin belirli bir statü grubuna ait olma vaadi. (Kaynak: Hürriyet Gazetesi)

şebileceği hayal dünyasına adım atmanın mümkün olduğunu, bu hayal dünyasına sahip olmanın aynı zamanda ayrıcalıklı bir statüye sahip olmak anlamına geldiğini vurgulamaktadır.

Ayrıcalık iddiası taşıyan kapalı yerleşme reklamlarında, *“hayatı farklı yorumlayanlar”, “fark yaratmak isteyenler”, “seçkinlerin yaşam tercihi”, “seçkin komşularla birarada yaşama imkânı”, “kalabalıkta kaybolmak yerine kendi seçimlerinin keyfini yaşamayı tercih edenler”, “birinci mevkiye yerinizi alın”* gibi sloganlarla hayal dünyasının sembolik değerleri ön plana çıkarılmaktadır.

«Yeni barınma konsepti»ni, diğer bir deyişle reklamlardaki hayal dünyasını oluşturan en önemli unsurlardan biri yerleşmelerin sosyal donatı alanları özellikle boş zamanın değerlendirilebileceği aktivite mekânlarıdır. Çünkü bu mekânlar kapalı yerleşmeleri konut piyasasının diğer ürünlerinden farklı kılan unsurların başında yer almaktadır. Kapalı yerleşme reklamlarında sunulan barınma konsepti, turizm sektörünün «her şey dahil» tatil anlayışına gönderme yaparak tatil tadında bir yaşam imajı sunulmaktadır. Reklamlarda genellikle spor tesisleri, havuzlar, çocuk oyun parkları, yürüyüş yolları, sosyal kulüpler, sağlıklı yaşam merkezleri ve benzeri alanlara vurgu yapılmaktadır. Ancak golf, yelken, binicilik gibi sporlara elverişli alanları ya da marina gibi mekânları içeren daha uç örneklerle rastlamak da mümkündür (Şekil 6-7).

veya yatırım amacı ile satın alınan bir ürün değildir, aynı zamanda yeni orta sınıfın toplumsal hiyerarşide elde ettiği ayrıcalıklı statüsünü sergilediği bir “vitrin” niteliği kazanmıştır (Gürbilek,2001).

Ayrıcalıklı bir yaşam tarzı vaadi ile pazarlanan kapalı yerleşmeler yeni orta sınıf için yalıtılmış mekânlarda sadece “kendisi gibi olanlar”la bir arada yaşama imkânı” sunmaktadır. Kapalı yerleşme sakini, bu ayrıcalıklı dünyada yerini aldığı belirlenmiş bir statü grubuna ait olma ve bu statü grubu ile sosyal anlamda iletişime geçebilme imkânı da elde etmiş olmaktadır (Şekil 5).

Kapalı yerleşme reklamları, bir hayal dünyası yaratıp, hayallerin alınıp satılmasına aracılık etmektedir. Reklamlar, konut satın almakla pek az kişinin eri-

Şekil 6-7. Sosyal donatı alanları ile sunulan ayrıcalıkların ön plana çıktığı reklam örneği. (Kaynak: Hürriyet Gazetesi)

Kapalı yerleşme reklamlarında yeni barınma konsepti tarif edilirken en çok başvuru- lan yöntemlerden biri “geleneksel değerlerin yeniden üretimi”dir. Geleneksel olanın yeniden üretimi ile kastedilen; geleneksel değerleri koruma ve yaşatma iddiası taşıyan maddi bir yeniden üretim değil, tüketimi manipüle etmeyi amaçlayan imgesel bir yeni- den üretimdir. Geçmiş dönemlerde ihtişamın, prestijin ve zenginliğin göstergesi haline gelmiş, bugünün dünyasında özlemle anılan, imrenilen yapılar, yaşam biçimleri ve sos- yal değerler, kapalı yerleşmelerin vaat ettiği ayrıcalıklı yaşamı betimlemek için imgesel olarak yeniden üretilmektedir (Çizmecci, 2011).

Bu tür bir yeniden üretim, çoğunlukla pazarlamaya yöneliktir ve kapalı yerleşmelerin isimleri, reklam sloganları ve reklam metinleri üzerinden algılanabilmektedir. Ataköy Konakları, Osmanlı Konakları, Rumeli Konakları ya da İstanbul Sarayları gibi yerleş- melerle konak sahibi olmanın ya da saraylarda yaşamının ayrıcalığına vurgu yapılırken, bu yerleşmelerde ikamet etmenin arzu edilen sosyal statüye erişmek anlamına geldiği ima edilmektedir. Yerleşmelerin isminde konak ya da saray kavramlarının kullanılması, tarihi konakların ya da sarayların yeniden inşa edildiği izlenimi verse de bu yerleşme- ler genellikle apartman bloklarından oluşmaktadır. “Konak” ya da “saray” sözcükleri sadece bir pazarlama imgesi olarak varlık göstermekte, *ayrıcalıklı bir toplumsal konum* ifadesi olarak kullanılmaktadır.

Diğer yandan yerleşmelerin geçmişteki konaklar ve saraylar gibi değil, “modernize” edi- lerek ya da günümüz koşullarına uyarlanarak inşa edildiği ima edilmektedir: “... Osmanlı konaklarını, Fransız Mimarisi ile birleştirerek modern çizgide günümüze uyarladık.”

5. Oturum

Reklam metninde ifade edilen uyarlama yöntemi oldukça tartışmalı olmakla birlikte geleneksel bir statü sembolünün modern bir statü sembolüne dönüştürülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda tamamen geçmişe dayalı bir dünya yaratıldığı, çağdaş yaşam koşullarının göz ardı edildiği gibi bir izlenim oluşmasının da istenmediği görülmektedir (Çizmecı, 2014).

Konak ve saray dışında kullanılan diğer bir kavram da “yalı” sözcüğüdür. Yalı sözcüğü ile toplumun zihninde statü sembolü haline gelmiş bir yapı tipine vurgu yapılmakla birlikte reklam metinlerinde “yalı apartmanları” ya da “Amsterdam yalıları” gibi “ilginç” mimari terimlerin üretildiği görülmektedir:

“Yalı Apartmanları’nda eski Batı Anadolu, Türk evi plan çözümleri ve İstanbul mimari ritimleri ile zengin bir yaşam kurgulanmıştır. Üst katlara çıkıldıkça cumbalarla birlikte Boğaz’a hâkimiyet de artmaktadır.” (İstanbul Sarayları yerleşmesi reklam metni)

Bunun dışında özellikle kentin periferisinde inşa edilen yerleşmelerin reklam metinlerinde “*geleneksel mahalle hayatının*” da yeniden üretildiği iddia edilmektedir. Bir yerleşme reklamında “*geçmişte kalan mahalle ve komşuluk kavramlarının çağdaş yorumu*” ifadesi yer alırken, diğer bir yerleşmede “*Jennifer Lopez’e komşu olmak*” gibi farklı bir prestij sembolünün yer aldığı görmek mümkün olabiliyor.

Pandemi sonrası ise kapalı yerleşme reklamlarında sağlık konusunun ön plana çıktığı görülse de prestijden, ihtişamdı ve lüksten ödün verilmediği anlaşılıyor (Şekil 8). Bir yandan sağlıklı evin önemi, sağlıklı evin nasıl olması gerektiği ünlü uzmanlar aracılığı ile dile getirilirken bir yandan da prestijin, ihtişamın ve lüksün de sağlıklı ev konseptine dahil olduğu görülmektedir. Bir kapalı yerleşme reklamında sağlıklı evin “*yeşilliklerle çevrili, doğayla nefes alan, az katlı ve sağlıklı ev kriterlerine uygun şekilde*” tasarlanması gerektiği ifadesine, diğer yandan “*lüksün ötesi sağlıkla buluşuyor*” sloganı eşlik etmektedir. Başka bir reklamda ise yerleşmenin “60 bin metrekare kuru alanına komşu olan ve ‘sağlıklı ev’ konseptinde” inşa edildiği dile getirilirken aynı zamanda “Nişantaşı,

Şekil 8. Sağlıklı ev teması ile lüksün bir arada yer aldığı yerleşme reklamları.

Kaynak: <http://www.nisantasikoru.com>

Osmanlı’dan bugüne önce saray eşrafının, sonrasında Avrupa’yla iş yapan tüccarların, daha sonra da Türkiye’nin dünyaya açılan yüzü olarak sanatın, modanın, lüksün merkezi konumunda olmuştur” ifadesinin yer aldığı görülmektedir.

Son söz olarak günümüzde konutun, piyasadaki diğer tüketim nesnelere farklı bir şekilde sunulmadığını söylemek mümkündür. Pazarlama disiplinin sürece dahil olması ile birlikte barınma işlevinden, konutun niteliğinden çok tüketiciye sunduğu ayrıcalıklar, vaat ettiği prestij, ihtişam, statünün ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Konuttan çok, konutun dışında ama yerleşmenin içinde tasarlanmış aktivite ve mekân organizasyonlarının barınma konseptini tariflemeye başladığı bir işletme mantığından söz edilebilir.

Kaynaklar

- Becker, S., (2005), “Logik des Privaten” Fragmentierung in der argentinischen Stadt und Gesellschaft, Thesenpapier, Institut für Städtebau, Universität Karlsruhe.
- Caldeira, T.P.R., (1999), “Duvarlar İnşa Etmek -Sao Paulo’da Yeni Mekansal Ayrışma Yapısı”, Birikim Dergisi,123: 87-96.
- Çizmecci Yöreş, F. & Yöreş, İ., (2014), “Housing Dreams as a Global Product By Tradional Values,” European Network for Housing Research (ENHR) 26nd Conference, Edinburg.
- Çizmecci Yöreş, F. (2011), Konut Piyasasında Geleneksel Değerlerin Pazarlama İmgesi Olarak Yeniden Üretimi, Arredamento Mimarlık, 243:64-68.
- Gerhard, U., Warnke, I., (2002), “Semiyotik des Suburbanen Städtebaus in den USA”, In: Wolkenkuckuckshaus - Cloud-Cuckoo-Land.
- Gürbilek, N., (2001), Vitrinde Yaşamak -1980’lerin Kültürel İklimi, Metis Yayınları, İstanbul.
- McKenzie, E., (1994), Privatopia, Yale HYPERLINK “http://books.google.de/books?q=inpublisher:%22Yale+University+Press%22&hl=tr&source=gbs_summary_r&cad=0”University HYPERLINK “http://books.google.de/books?q=inpublisher:%22Yale+University+Press%22&hl=tr&source=gbs_summary_r&cad=0” HYPERLINK “http://books.google.de/books?q=inpublisher:%22Yale+University+Press%22&hl=tr&source=gbs_summary_r&cad=0”Press.
- Roitman, S., (2005), “Who Segregates Whom? The Analysis of a Gated Community in Mendoza, Argentina”, Housing Studies 20: 303-321.

TÜRKİYE KONUT STOKUNA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME: EŞİTSİZ, KIRILGAN VE KÖHNE

Binnur Öktem

Teşekkür ederim. Aslında biraz benden önceki sonuçlara referans vererek başlamak istiyorum.

Benim sunuşum herhalde biraz daha farklı bir yerde duracak; şu ana kadar aslında biz Cumhuriyet tarihi boyunca üretilmiş olan orta sınıf ve orta-üst sınıf için üretilmiş olan konut alanlarına ve bu konut alanlarının içinde ve çevresinde ortaya çıkan yaşam kültürüne ve yaşam çevresine odaklanan sunuşları dinledik. Keşke tüm İstanbul, tüm Türkiye bu orta sınıf konut alanları gibi gelişmiş olsaydı, fakat böyle değil. Türkiye’de hem orta sınıf konut alanlarında hem de büyük kentlerimizin büyük bir kısmını oluşturan enformel yerleşmelerin olduğu alanlarda çok ciddi sorunlar var. Türkiye’deki konut stoku büyük bir oranda dayanıksız, aynı zamanda eşitsiz ve kırılmandır. Bu sunuşun amacı Cumhuriyetin yüzüncü yılında Türkiye konut stokuna ilişkin genel bir değerlendirme yapmaktır.

Sunuşuma konut stokuna ilişkin rakamlarla başlamak istiyorum. Son beş yıldır Türkiye’de sadece İstanbul, Ankara, İzmir değil ama Türkiye’nin genelinde çok ciddi bir konut krizi, hatta barınma krizi adını verebileceğimiz bir krizle karşı karşıyayız. Önce döviz kurunda yaşanan ataklar, sonra pandemi, arkasından Ukrayna-Rusya savaşı, sonrasında Afganistan, Pakistan, Körfez ve Kuzey Afrika’dan gelen göçler, yüksek enflasyon baskısı ve son olarak da deprem 1923’ten beri çok farklı konut politikalarıyla üretilmiş olan toplam konut stokunda çok ciddi sorunlar yarattı ve ciddi bir barınma krizi artık gündemimize oturdu.

Türkiye’de konut sektörü büyük ölçüde özel sektör tarafından gerçekleştiriliyor. Türkiye’de mesela 2017 yılı için verilen inşaat ruhsatlarında özel sektörün payı yüzde 93, kamu sektörünün payı yüzde 5,5, kooperatiflerin payı ise yüzde 1,3. Türkiye’deki konut politikasının neredeyse tamamı mülk edindirme üzerine kurulu. Düşük geliri ya

da dar gelirli haneler için bile bu konut arzı düşük ve uzun vade ile borçlandırılarak konut sahipliği üzerinden ilerliyor. Mülkiyet odaklı ilerlediği için de bütün konut politikaları, kiracılara dair düzenlemeler ya yok ya da çok minimal düzeydedir.

Türkiye’de konut piyasasına ilişkin konut rakamlarına baktığımızda çok ilginç verilerle karşılaşılırsınız. Yeşilbağ 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de her 3 konuttan bir tanesinin, yaklaşık 8,3 milyon konutun 2000’li yıllardan beri, yani son 23 sene de üretildiğini söylüyor. Yine Balaban’ın yaptığı çalışmalarda son 20 yılda hane başına en az 3 konut üretildiği söyleniyor. 2021 yılındaki TÜİK verilerine baktığımızda konut, lojman, yazlık, mevsimlik konut, kapıcı dairesi, konut inşaatlarının hepsini bir arada baktığımızda 40,2 milyon konut olduğunu görüyoruz. Halbuki hane sayısına baktığımızda 23,5 milyon. Yani normalde bu rakamlara baktığımızda Türkiye’de bir konut sorunu olmaması gerektiğini görüyoruz ama konut sorunu var.

Bütün bu konut sayısındaki artışa rağmen konut sorunu çözülemediği gibi derinleşiyor. Burada bir takım Türkiye’nin yükselen ekonomiler ile ve 56 ülkeyle karşılaştırması var. En üstte gördüğünüz mavi çizgi Türkiye’nin çizgisi, yani son 6 çeyrek konut fiyatlarının en çok arttığı ülke Türkiye. Türkiye’de ev sahipliği oranı 8 yıldır düşüyor, kiracı oranı ise 11 yıldır yükseliyor. Hatta TÜİK verilerine göre 2006’da yüzde 60,7 olan konut sahiplik oranı, 2020’de yüzde 57,8’ye geriliyor. Kiracılıkta verilere göre halkın yüzde 26,2’si kiracı durumda.

Şimdi yine bu grafiklere baktığımızda, özellikle sağ tarafta bakarsanız 2008-2014 arasında gri olan satılan konut sayısı, sağdaki de mavi ile gösterilen konut sahibi hane sayısı değişimi. 2008’le 2014 arasındaki bu değişim yüzde 2,69 iken, 2015’le 2020 arasında bu yüzde 6,74 gibi bir oran. Yani daha fazla konut üretiliyor fakat alıcı sayısı daha az. Şimdi aynı şekilde aynı dönemde büyükşehirlerde kiralar son 4 yılda yüzde 697 artıyor, bunlar çok büyük rakamlar. Bu durum İstanbul, Ankara, İzmir dışında Muğla’da, Antalya’da birçok yerde söz konusu. Antalya ve İstanbul’da ortalama kira bedeli asgari ücretin 1,5 katı, Muğla’da 2,5 katı, 30 büyükşehirde ise ortalama kira bedeli asgari ücretin yüzde 79’unu aşmış bir halde. Yani çok ciddi bir konut sorunu var.

Bu kadar çok konut üretilmesine rağmen konut alıcısı sayısının azalmış olması çok ciddi bir gelir transferinin olduğunu gösteriyor bize, yani gayrimenkul üzerinden çok ciddi bir servet transferi var. Nüfusun daha küçük bir kesimi daha fazla konut sahibi olurken, nüfusun oldukça büyük kesiminin bir kısmı elindeki konutlardan oluyor ya da bütün genel içindeki payı azalıyor. Son 20 yıldaki bu servet üretimi büyük oranda Türkiye’de inşaat ve gayrimenkul üzerinden rantın biriktirilmesi ile gerçekleşiyor ve bu ekonomik büyüme son derece eşitsiz ve adaletsiz bir biçimde gerçekleşiyor. Öyle ki Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi’nin kendi yaptırdığı bir ankette, Türkiye Hane Halkı Finansal Algı ve Tutum araştırmasında yüzde 81 ile gayrimenkul en güvenilir yatırım aracı haline geliyor. Diğer taraftan yaklaşık 40 milyonluk bu konut içinde 6,7 milyon da riskli konut olarak karşımızda duruyor. Yine burada gördüğünüz her iki tablo da aslında Türkiye’deki ülkede bütün gayrimenkul gelirinin tamamının ülke nüfusunun

5. Oturum

yüzde 14'ü tarafından alındığını görüyoruz ve buradaki menkul gelirin yüzde 52'sine, gayrimenkul gelirin yüzde 59'una ülkedeki yaklaşık 8 milyon kişinin sahip olduğunu görüyoruz. Bunu aslında Bülent Batuman Hocamın bir çalışmasından aldım.

Yine Balaban'ın yaptığı bir çalışmada 2003 ile 2017 arasında üretilen yeni konutlardan elde edilen kârla, aynı yatırımla depreme dayanıksız yapı stokunun yenilenmesine harcanmış olması halinde müteahhitlerin elde edecekleri kârın 99 milyar dolar daha az olacağını hesaplıyor. Yani aslında yine Bülent Hocama referansla söyleyeyim: kent yoksulları son 20 yılda tutarlı biçimde enkaz altında kalmaya terk edilmiştir diyor. Depremde yıkılma riski taşıyan konutların büyük kısmı aslında kent yoksullarının ama artık orta sınıfın da ciddi bir kısmı bunun içine girdi. Bülent Hocama buna “afet kentleşmesi” diyor, ben de uzun zamandır buna neoliberal kentleşme diyordum ama özellikle de bu son depremden sonra bu kentleşmenin en iyi ifadesinin afet kentleşmesi olduğunu düşünüyorum.

Şimdi bu kadar eşitsizliğin arkasında, bu kadar çok konut üretilmesine rağmen hâlâ 6,3 milyon konutun depreme dayanıksız olması, özellikle başta dar gelirli kesim olmak üzere giderek o geleneksel orta sınıf diye tanımlayabileceğimiz orta sınıfın da depreme dayanıksız konutlarda yaşıyor olmasının arkasında tabii çok ciddi bir ekonomik politik gelişme var. Biraz onu anlatıp sonra bütün buna aslında çözüm olarak neler olabilir onu birlikte tartışmayı isterim.

Şimdi, son 40 yıldır –aslında öncesi de var ama özellikle son 40 yıldır– izlenen bu inşaat odaklı büyüme modelinde bir sürü finansal, yasal, yönetsel düzenleme ile bu biraz önce verdiğim rakamların oluşması için gerekli olan zemin hazırlanmış vaziyette ya da o zeminin yapı taşları finansal, yasal ve yönetsel düzenlemelerle oluşturulmuştur. Türkiye’de siyasi ve ekonomik tercihler ile 2003 yılından itibaren inşaat ve gayrimenkul sektörleri odaklı, dış kaynağa bağımlı ve tüketime dayalı bir ekonomi politikası izlenmekte. Bu kapsamda konut gelişmesi, kentlerin çevrelerinde saçaklanarak gelişen konut yerleşmeleri teşvik edilmiş, kentlerin merkezlerinde, gecekondu alanlarında, hatta giderek orta sınıf konut alanlarında, eski sanayi liman alanlarında kentsel dönüşüm projeleriyle dönüştürülmeye çalışılmış; sabahleyin Sema Hocamızın söylediği özellikle enformel sektörün formel piyasalara çekilerek inşaat sektörünü destekleme çabaları bu dönemde yoğunluk kazanmış, tüm ülkede ulaşım altyapı projeleri gerçekleştirilmiş ve turizm, enerji, maden yatırımları özellikle yaygınlaştırılarak inşaat sektörü desteklenmiştir

AKP iktidarının ilk dönemlerinde aslında sermayenin bütün fraksiyonlarını, bütün kesimlerini, özel sektörü destekleyen ve içeren bir politika izlenirken, özellikle 2008 sonrasında AKP özellikle bunu yakın sermaye gruplarına, yerel yönetimin ve merkezi devletin ihalelerinde, kamu-özel bankaların kredi dağıtma süreçlerinde ayrıcalıklı bir konuma getiriyor. Şimdi burada aslında bütün bu kentleşme politikalarının arkasında bunu sadece kentleri ve inşaat sektörünü bir araç olarak görüyor ve bunu kentleri sadece bir büyüme makinesi olarak görmüyor, aynı zamanda biliyoruz ki artık bir sosyopo-

litik dönüşüm projesinin alanı olarak kullanıyor. Kendi sermaye sınıfını güçlendirmek için en başta inşaat olmak üzere büyük oranda arazi tahsisleri, ihale alma aşamalarında edinilen ayrıcalıklı pozisyonlar ve ayrıcalıklı imar hakları çok önemli bir rol oynuyor. Şimdi burada bir sürü kurumlar devreye giriyor ve bütün bunlar da aslında bu kurumlar aracılığıyla o sınıfı oluşturmak ya da sermayenin belli fraksiyonlarını palazlandırmak ve böylelikle de hem siyasi patronajın hem de siyasi finansmanın bir aracı olarak kullanmak ve bu arada inşaat projelerini buna hizmet edecek biçimde organize etmek temel bir ekonomi politikası haline geliyor.

Türkiye’de 1950’lerden itibaren artan ama son 20 yılda artık etkinliği çok hissettiğimiz kentleşmenin en belirleyicisi siyaset ve rant baskısıdır. İnşaat sektörü etrafındaki kurulan klientalistik ve kayırmacı ilişkiler ağı, sektörün çok hızlı dönüş yapması, önemli bir yatırım alanı olması, spekülasyon kazançlarının yüksekliği, Türkiye kentleri üzerinde inanılmaz derecede baskıları arttırıyor. Planlamayı yeniden biçimlendiriyor, planlamayı esnekleştiriyor, düzensizleştiriyor ve planlama sisteminde parçalanmaya yol açıyor. Bütün bu planlama sistemini esnekleştirme, parçalama ve onun arkasında bir sürü yasal, yönetsel düzenlemelerle çok geniş alanlar, hani biraz önce bahsettiğimiz o büyük konut stokunu oluşturma ya da dolayısıyla oluşan o konut stoku için gerekli olan çok büyük alanlar planlanıyor. Daha 2009 yılında Kentleşme Şurası kentlerin birçoğunda nüfusun, yani 20 yıllık nüfus kesimlerinin iki katı büyüklükte nüfusun yaşayabileceği kadar alanların çoktan imara açıldığını, çoktan planlandığını söylüyorlar.

Bütün bu dönemde biliyorsunuz TOKİ’nin yetkileri arttırılıyor, planlama sistemi önce parçalanıyor, sonra parçalanarak merkezileştiriliyor, imar işleri hızlandırılıyor, bir sürü istisnalaştırmalar söz konusu. Bütün bunlar inşaat sektörünü canlandırmak ve ama o arada da hem bir taraftan sermayeye çok büyük bir rant aktarımı gerçekleştirmek ama bütün bu arada da işte bu afet kentleşmesi dediğimiz kentleşmeyi gerçekleştirmeye yarıyor.

Bütün bunlar yapılırken Türkiye’de konut arzına dair herhangi bir plan yapılmıyor. Zaten biliyorsunuz DPT işlevsizleştiriliyor, konut üretiminde nüfus ve demografik değişkenler göz ardı ediliyor, biraz önce söylediğim gibi özellikle özel sektöre bırakılıyor; kooperatifler ve birlikler, konut birlikleri zayıflatılıyor. Türkiye’de inşaat malzemesi, imalat sanayisi zayıflatılıyor, inşaat maliyetleri arttırılıyor, kamu arsaları ucuz ve sosyal konut üretimi için değerlendirilmek yerine TOKİ’nin hasılat paylaşım ile orta ve orta-üst sınıfa açılıyor, konut kredileri ve tasarruf hesapları etkisizleştiriliyor; TOKİ ve Emlak Bankası özellikle de İstanbul gibi kentlerde düşük gelir gruplarından ziyade diğer sınıflara yönelik konut üretimi yapıyor, son yıllarda izlenen düşük faiz politikaları, ekonomi politikaları, enflasyon politikaları konutun talebini ve üretim maliyetlerini arttırıyor.

Bütün bu düzenlemeler ise bize çok büyük alanların planlanmasını, o büyük alanlarda inanılmaz rakamsal olarak bir konut stokunun ortaya çıkmasını, fakat bütün bunlara rağmen, bu kadar çok büyümesine rağmen Cumhuriyet tarihinde belki de ilk defa bu

5. Oturum

kadar bariz bir barınma kriziyle karşı karşıya gelmemize neden oluyor. Bugün barınma krizi dar gelirlinin değil sadece, orta sınıfın büyük bir kısmının, öğrencilerin, emeklilerin, göçmenlerin, kadınların genel bir sorunu haline geliyor. Sermaye mantığına teslim olan ve deprem gibi doğal afetler karşısında kırılabilirlik üreten bu kentleşme, deprem gerçeğiyle birlikte daha da derinleşti ve milyonlarca insanı bugün depreme dayanıksız konutlarda yaşamaya mahkûm etti.

Şimdi Derin Hocamla konuştuktan sonra ben biraz aslında bütün bu sorunların farklı aktörler tarafından nasıl algılandığına ve ne tür çözümler üretildiğine bakmaya çalıştım. Aslında hem kamu kurumları, hem meslek odaları, hem akademik çevreler hem de gayrimenkul sektörünün temsilcileri bu barınma krizini, konut problemini analiz ediyorlar. Uzun zamandır farklı aktörler tarafından gerçekleştirilen bu toplantılarda yapılan analizler ve çözüm önerileri aşağı yukarı birbiriyle örtüşüyor. Hatta 2022 yılında Cumhurbaşkanlığı'nın kendi yayınladığı yıllık programda bile konut arzında çok ciddi, çok başarılı olduklarını, çok ciddi bir konut üretimi gerçekleştirdiklerini ancak yine bu programda “ülkemizde dar gelirli ve dezavantajlı grupların konuta erişimi önceliğini korumaktadır” diyor. Yani aslında bugün Cumhurbaşkanlığı'nın da, iktidarın da kabul ettiği mesele, bugün dar gelirli kesimin, hatta genişleyerek dezavantajlı gruplar diyerek daha da genişleterek bu konut sorununun devam ettiğini, bütün bu stoka rağmen, mevcut stoka rağmen konut sorununun devam ettiği kabul edilmiş vaziyette.

Yine bu anlamda bir sürü öneriler geliyor ve Batıya bakılıyor, mesela gelişmiş kapitalist ülkelere bakılıyor ve onların yaptıkları çözümler, getirdikleri çözümlere bakılıyor. Bir takım projelerde –yine sabahleyin Sema Hoca'nın söylediği gibi– bizim gibi daha yükselen ekonomi, geç kapitalistleşen –ne dersiniz artık– ülkelerdeki örnekler bakan ve oradaki çözümleri Türkiye'ye taşımaya çalışan bir sürü öneriler var. Bu önerilerin bir kısmını ben çok değerli buluyorum. Bu öneriler aslında tekrar planlamayı devreye çağıran, yani bir ulusal plan ve program mantığına geri dönülmesi gerektiğini, Afet ve Şehircilik Bakanlığı kurulması gerektiği ve bunun eş güdümünde sosyal konut ihtiyacının planlanması ve sosyal konutun arz edilmesi gerektiği; TOKİ'nin asli işlevine dönmesi gerektiği, kamunun elindeki kiralık konut stokunun artırılması ve sürdürülebilir bir biçimde kamu tarafından sübvansiyon edilmesi gerektiği; yine dar gelirli kesimlerin ödeme kapasitesini gözetilen bir kira rejiminin oluşturulması, piyasada oluşmuş konut stokunun kullanılması gerektiği, çünkü piyasada çok ciddi bir konut stoku olduğunu bütün aktörler de söylüyorlar; bu konuda ortaya çıkacak sorunları çözmek üzere devletin yine sübvansiyon gerekliliği ve desteğinin gerekli olduğuna işaret eden çözümler var. Yine sosyal yardımlı konut, sosyal kiralık konut, mülk sosyal konut ve halk konut tipinde yeni seçenekler üretilmesi gerektiği söyleniyor. Kooperatif sisteminin yeniden canlandırılması gerektiği söyleniyor. Yine konut tasarruf birlikleri kooperatifleri ve Sandıkları gibi kuruluşların kredi olanaklarının artırılması gerektiği söyleniyor. Yerli inşaat sanayinin rekabet gücünün artırılması ve ithalat oranının azaltılması gerektiğine dikkat çekiliyor. Çünkü mevcut kur politikasıyla inşaat girdileri eğer bir şekilde düzenlenemezse buradaki artışların devam edecektir. Farklı vergi ve yükümlülüklerle özellikle küçük ve

orta boy teşebbüslerin konut üretim piyasasında sağlıklı bir şekilde yer alması gerektiği, kamu hazine ve belediye arsalarının kamu yararına kullanılması gerektiği, biraz önce de söylediğim gibi boş konutların farklı emlak vergisi oranlarına sahip olması gerektiği gibi birtakım çözüm önerileri var.

Şimdi bütün bu çözüm önerileri uzun zamandır konuşuluyor fakat ne deprem bölgesindeki kentlerin yeniden yapılanmasında ne de İstanbul başta olmak üzere Marmara Bölgesinin depreme dayanıklı hale getirilmesine yönelik çalışmalarda bu önerilerin yer bulduğunu söylemek çok zor. Cumhurbaşkanlığı yıllık programında öneri olarak; kamu kurumları ve özel sektör aktörlerinin işbirliğiyle karşılanabilir konut finansman yöntemlerini de içerecek şekilde yeni stratejiler geliştirmesi gerektiği söyleniyor. Şimdi buna piyasadaki bir cevap geliyor. Çünkü bu piyasa ayağı ama diğer taraftan da yavaş yavaş piyasada yeni bir konut piyasasına doğru gitmenin emareleri olduğunu da birtakım uzmanlar da söylüyorlar. İnşaat sermayesinin temsil edildiği GYODER, KONUTDER’in oluşturdukları yeni bir konut modeli var. Bu model aslında bir tür yap-işlet-devret modeli. Yani hükümetin şehir hastanelerinde, yeni köprü inşaatlarında vesaire de gördüğümüz modelin sosyal konut alanına da girmesi gerektiğini öngören bir yeni eğilim var gibi gözüküyor. Aynı sermaye grupları tarafından üst gelir grubuna yönelik konut talebinde belli bir doyma noktasına ulaştığı da söyleniyor bir taraftan. Onun için aslında piyasa aktörlerinin bir taraftan ihtiyacın en çok olduğu alan olan sosyal konut alanına dair çözüm üretmeye ya da ona dair bir takım öneriler geliştirmeye başladığını görüyoruz. Bu model kamunun kendi elindeki arazileri ya da arsaları bedelsiz olarak özel sektörle birlikte birtakım yap-işlet-devret modeliyle, ortaklıklarla sosyal konut üretmesi ve bunun yine devletin kontrolünde belirlenecek olan bir takım kiralar ile özellikle de burada orta ve orta-alt gelir grubuna sosyal konut üretilmesini bir model olarak öneriyor.

Benim izlediğim –belki burada katılımcıların da bu konuda varsa yorumları dinlemekten mutlu olurum doğrusu– yavaş yavaş piyasanın aslında buraya doğru el atmaya başladığı fakat buraya doğru el atarken aslında bizim yeni bir takım tehlikelerin de sanki karşı karşıya kaldığımız gibi. Çünkü kamunun elindeki son arazilerini, arsalarını bu yap-işlet-devret modeliyle uzun yıllar özel sektörün kontrolüne geçirme gibi bir tehlikle karşı karşıyayız gibi geliyor.

Yani genel olarak çok iç açıcı bir şey söyleyemiyorum. Cumhuriyetin bugün geldiğimiz noktada sayı olarak aslında baştan söylediğim gibi üretilen konut miktarı, o depreme dayanıksız 6 milyon konutu çıkardığımızda hâlâ sanki hane halkına yeterli konut var gibi. Fakat hiç de durum öyle değil, senaryolar çok kötü. Yani yaklaşan İstanbul depremi –ki İstanbul diyoruz ama Marmara depremi demek lazım belki de– sonucunda ortaya çıkacak olan yıkımlar ve senaryolar gerçekten çok korkunç. Bütün bu gerçeklikler içinde tüm toplumsal kesimlerin daha fazla baskı yaratıp depreme dayanıklı, konuta erişimde eşitsizlikleri ortadan kaldıran yeni bir konut politikasının ve araçların inşası için çok hızlı harekete geçilmesi gerektiği gibi gerçeğe yüz yüzeyiz.

Özgeçmişler:

Dr. Öğretim Üyesi H. Şebnem UZUNARSLAN; Mimar Sinan Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. "İstanbul'da Satışa Sunulan ve Tüketilen Mobilyalar" başlıklı tezi ile aynı kurumda yüksek lisansı bitirdi. Profesyonel meslek ortamında yer aldıktan sonra, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü'nde, Araştırma Görevlisi olarak akademik çalışmalarına devam etti. "Erken Cumhuriyet Dönemi Konutlarında Mekân ve Mobilya" başlıklı doktora tezini tamamlayarak, aynı kurumda, Yardımcı Doçent olarak ders vermeyi sürdürdü. İç Mimari Proje, Tasarım Tarihi (Mekân Tarihi, Mobilya Tarihi ve Endüstriyel Tasarım Tarihi), Mobilya Tasarımı, Deneysel Tasarlama, Deneyim Tasarımı, Sanat Tarihi ve Erken Cumhuriyet Dönemi araştırma alanlarıdır. Bu alanlarda dersler vermekte, ulusal ve uluslararası sempozyum ve konferanslarda bildiriler sunmakta, makaleler yayınlamakta ve workshop yürütücülüklerine devam etmektedir. Halen İç Mimarlık Bölümü kurucu öğretim üyesi olarak görev aldığı Atlas Üniversitesi'nde ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mimarlık Programı içerisinde ders vermeyi sürdürmektedir.

Hande TULUM OKUR; 2010 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nden, 2012 yılında ise aynı üniversitenin Mimarlık Tarihi yüksek lisans programından mezun olmuştur. 2018 yılında, Bahçeşehir Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım bölümünde, doktorasını tamamlamıştır. Bahçeşehir Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Tulum Okur'un ilgi alanları, modern mimarlık tarihi, mimarlık ve sinema ilişkisi, mimarlık ve sanat birlikteliği, İstanbul'da konut kültürü, modern mirasın belgelenmesi olarak gösterilebilir. Tulum Okur, DOCOMOMO Türkiye İç Mekân komitesi üyesidir.

Fusun ÇİZMECİ TÖREŞ; Yüksek lisans ve doktora eğitimini Yıldız Teknik Üniversitesi'nde tamamladı. 2001 yılından beri Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmakta, konut piyasası, konut üretimi, konut piyasasında pazarlama alanlarında çalışmaktadır.

Prof. Dr. Binnur ÖKTEM ÜNSAL; Lisans eğitimini 1987-1991 yıllarında, Yüksek Lisans eğitimini ise 1993-1996 yılları arasında Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde tamamladı. Doktora çalışmasını ise 1998-2003 yılları arasında İngiltere'de Cardiff Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde gerçekleştirdi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde 1993 yılından itibaren öğretim üyesi olarak çalışan Öktem Ünsal'ın çalışma alanları kentsel politikalar, konut, planlama kuramları ve stratejik mekânsal planlamadır. Ulusal ve yabancı dergi ve kitaplarda yayınlar yaptı. TÜBİTAK ve MSGSÜ BAP birimi tarafından desteklenen projelerde yer aldı. Van Kalesi ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı (1992) çalışmasında ekip içinde plancı olarak görev yaptı. Eğitim görevi yanında kentsel tasarım proje yarışmalarına katıldı.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

6. OTURUM

“İSTANBUL’DA KENT, KIYI VE SU KÜLTÜRÜ”

Moderatör: Ebru Omay Polat

Ebru Omay Polat
Sunuş

Can Binan
Boğaz’ın Kimliğini Korumak

Ali Kılıç
Cumhuriyetten Günümüze Suyun Serüveni, Toplum ve Kıyı Üzerindeki Etkileri

Meltem Gürel
İstanbul Kıyılarında Modernleşme İdeallerinin Mekânsal Yansıması

Hasan Çalışlar
Büyükkada’nın Yaşlanmayan Modernleri

SUNUŞ

Ebru Omay Polat

Mimarlar Odası'na Cumhuriyet'in 100'üncü yılı nedeniyle yapılan bu toplantıya ev sahipliği yaptığı için; hem kentin, hem meslek insanlarının hem kentlinin haklarının savunuculuğunda etkin rolü için teşekkür ediyorum.

İstanbul'un yerleşim tarihinin kurucu ögesi tanımlanmak istenirse "su" temel başlık olmalı. Su, su kültürü ve kentle ilişkisi, oluşturduğu kıyı topoğrafyası; İstanbul, kent ve mekân söz konusu olduğunda mutlaka bahsedilmesi, tartışılması gereken bir kurucu değerdir. İstanbul'un su ile olan ilişkisi Cumhuriyet'in toplumsal kurgusunda, kent kurgusunda, kamusal ve özel alan kurgusunda farklı dinamiklerle bir yönlendirici, yapılandırıcı rol üstlenmiştir.

"İstanbul'da Kent, Kıyı ve Su Kültürü" başlığı altındaki oturumda İstanbul'un su ile olan ilişkisinin kent ölçeğindeki algısı, kıyı kent ilişkisi ve dönüşümlerin etkisi, su ve kıyının kendine özgü mekânları ve bu mekânların bugünkü algısı üzerine yoğunlaşmıştır. Oturumun kurgusunda, 100 yıllık bilanço kapsamında kesitler sunularak farklı dönemlerden, farklı konular bağlamında açılımlar getirilmesi planlanmıştır. İstanbul'a dair tartışmayı şekillendirecek yöntem, alışlagelmiş ve literatürde ağırlık kazanmış olan kronolojik anlatı ya da sadece mekân tipolojilerini tanımlamak değil, farklı kavramların kentin su kültürü ve kıyı ilişkisini yeniden tanımlamak olmuştur. Bu bağlamda, koruma, miras, kamusal alan, modernite, kıyı, kenttsel tehditler, algı ve farkındalık kavramları ön planda tutulmuştur.

Doğal sınırlarının yapılı çevre ile birleşimiyle kent kültürünü biçimlendiren İstanbul'a özgü, özgün su ve kıyı ilişkisini tanımlayan Boğaziçi, kendi yapı ve yaşam kültürünü yaratmıştır. Cumhuriyetin kurgusu koruma ve miras kavramlarını bu alanda deneyimleyerek yine kendine özgü yasal bir çerçeve ve koruma yöntemi ve hatta sorunları ortaya koymuştur. Bu tartışma Cumhuriyet'in mirasa bakışının da tarihinde belirleyicidir.

6. Oturum

Modernitenin kıyı ile ilişkili mekân çeşitliliği İstanbul için planlama, özellikle kıyı kullanımına ilişkin yeni yapı türleri ve sosyal yaşantı ile ilişkileri anlamının da yöntemidir. Modernitenin vurguladığı sağlıklı yaşam ve spor kültürü, eğlence kültürü plaj, gazino, bütüncül kıyı tesisleri ile kendi mekânlarını ve kullanım biçimlerini üretmektedir. Sayfiye alanları, kıyıda kamusal alan, kıyı kullanımı, deniz kültürü ile ilişki İstanbul'un ve kentlinin kendine özgü modernitesinin öyküsünü anlatan bir çerçeve çizmektedir.

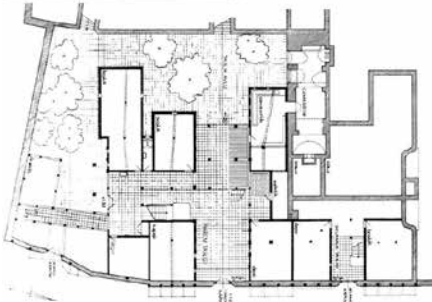
Kıyı ile ilişki metropolleşmeye doğru evrilen Cumhuriyet İstanbul'undaki organik bağları olduğu kadar yasal ilişkileri de anlatmaktadır. Kara ve deniz arasında gerçekleşen gerilimli ilişkiler kıyı kavramı üzerinden tariflenmiştir. Kıyı kentlerinin potansiyelleri gelecekte de İstanbul özelinde olduğu gibi özgün kimliğini koruyan kent ve metropollerin yaşanabilir oluşunda da kurucu öge olmaya devam edeceği tartışmayı bir gelecek projeksiyonu eksenine taşımaktadır. Kıyı kültüründen kopuş ve kara kültürüne yönelim Cumhuriyet'in kıyı kullanım kültürünü farklı bir ölçekte tehdit etmektedir.

Boğaz, Marmara, Karadeniz kıyıları ve Haliç kendi özgün kullanım ve mekânlarını üretirken yine İstanbul'a özgü ve su kültürü ile ilişkinin en yoğun olduğu topografya, Adalar bütünüdür. Büyükada özelinde kurgulanan tartışmada; yerleşim kültürünün Cumhuriyet ile dönüşen ve modernleşen yapılı çevre ve yaşam kültürü üretmenin karşılığını hem anakara ile benzer hem de kendine özgü biçimde mekânsallaştıran yapısı üzerinde durmak anlatıyı zenginleştirecektir. Adalarda görece yavaş ilerleyen dönüşüm, moderniteye ilişkin kurgunun yaşatılması, korunması ve algısını sürdürmenin potansiyelini arttırmaktadır. Cumhuriyet ile dönüşen modern yaşantıya ilişkin belgeleme ve sunum yöntemlerinin ivmelenmesi ise, sadece Adalar özelinde değil tüm kıyı kurgusunun İstanbul ve metropolle ilişkili tüm aktörler için bir içselleştirme aracı olarak tartışılması önemlidir.

BOĞAZ'IN KİMLİĞİNİ KORUMAK

Can Binan

Mimari koruma konusunda bir Türkiye tarihi yazmak isterseniz, Boğaziçi'ne bakmak aslında çok önemli. Bu tarihin önemli bir bölümünde İstanbul ve Boğaziçi bağlamında alınan kararlar ve gerçekleştirilen uygulamalar var. Boğaziçi'ni hepimiz biliyorsunuz; topografyanın oluşturduğu doğal sınırları olan bir su yolu ve kent ile ilişkisi dolayısıyla hem kenti etkilemiş hem de kent kültürü burayı uzun tarihsel süreçte etkilemiş. Aslında Boğaziçi kimliği, yani bizim burada üzerinde konuşacağımız Boğaziçi kimliği, Osmanlı döneminde varlık bulmuş bir kimlik ve büyük ölçüde de bir konut ve sayfiye kültürü ve 17. yüzyılda başlayan süreçte gelişiyor. Tabii Bizans döneminde de Boğaziçi'nde küçük köyler var, su başlarında, dere üzerlerinde falan ama bunların arasındaki alanda bugün bizim yalı kültürü dediğimiz miras Osmanlı döneminde oluşmuş.

Resim 1. Köçeoğlu Yalısı, Bebek (1945-50'de yıkılmış).

Tabii burada ilginç bir nokta da var; aslında deniz suyunun –detay gibi görüyor ama önemli– kâgir malzeme üzerindeki, yani kireç harçlı sıvalar üzerindeki etkisi nedeniyle muhtemelen ilk defa bütünüyle ahşap yapılar, yani dış cephelerinde ahşap kaplı olan yapılar bu su kenarlarında oluşmuş, temelde de Boğaziçi'nde. Bunun için mesela Bebek de bulunan günümüzde yok olmuş Köçeoğlu Yalısı'ndan örnek verebiliriz; Yani 18. yüzyılın ortalarına, sonlarına tarihlenen yapıya dikkatli baktığımızda Köçeoğlu yapısının arka

6. Oturum

Resim 2.

Resim 3. Melling, Antoine Ignace (1763-1831).

Resim 4. Melling, Antoine Ignace (1763-1831) Vue de la Centrale de Buyuk-Dèrè, Sur la Rive Européenne du Bosphore [Pl. 41]

Resim 5.

tarafında, yani arka cephelerinin sanki bir Safranbolu evi gibi bağdadi çıta üzerine kireç harçlı sıva ile kaplı olduğunu görürsünüz. Ama ön cephe, denize bakan cephe bütünüyle ahşaptır deniz suyuna dayanıklılığı nedeniyle.

Bunun üzerinden devam edersek, ikinci bir önemli nokta özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında ya da belki başlarında ahşap üretim alanına buhar makinalarının girmeye başlamasıdır. Bu yeni imkân sayesinde imparatorluk başkentine her yerden büyük miktarda ahşap malzeme akıyor ve ahşap malzemenin fiyatı düşüyor. Şöyle bir oran da var: Kâğır yapının fiyatı 5 liraysa ahşap yapının fiyatı 1 lira gibi. Sonuç olarak 19. yüzyılın sonundaki İstanbul fotoğraflarını incelediğinizde bütünüyle ahşap bir kent görürsünüz, keza bütünüyle neredeyse ahşap bir Boğaziçi çıkar karşınıza. Bu çok önemli çünkü ahşap dönemin en kolay bulunan, en hızlı üretilen, en ucuz ve standartlaşmış yani en modern malzemesi. Dolayısıyla döneminin bir modern kenti diyebilirsiniz İstanbul'a ahşap bağlamında bakarsanız, bütün gravürlerde ve fotoğraflarda de gördüğümüz gibi Boğaz kıyılarında yalıları, yalılar arkasında köşkleri, onların arkasında setli bahçeleri, onların arkasında belki mehtabiyeleri ve korularıyla birlikte bir kültür alanının oluştuğunu görürsünüz. Köyler hariç bu yapıların hemen hemen tümü birer sayfiye yapısı.

Günümüzde büyük harfle yazdığımız zaman Boğaziçi ifadesi bu alandan bahsettiğimizi gösteriyor, yani İstanbul Boğazı'nın üzerinden bahsettiğimizi gösteriyor ve kendi anlamını ve

sınırlarını aşan bir simgesellikle deniz ile iç içe bir yaşamın olduğunu hepimiz fark ediyorsunuz.

Bu görmüş olduklarınızda bir kıyı yaşantısı, bir kıyı yaşamı ve kıyı kimliğini ve kültürünü çok açık görebiliyorsunuz. Bunlar fotoğrafın gelmesinden sonra ortaya çıkan yapılar. Tabii bunların arasında döneminin en modernist yapıları, Nazime Sultan Yalısı gibi dönemi içinde incelediğiniz zaman gelip Boğaz kıyılarında var olmaya başlıyor. Ölçekler biraz büyümeye başlıyor ama yine de bugünkü ölçülerle karşılaştırdığımız

Resim 6. Nazime Sultan Yalısı.

Resim 7. Kuruçeşme Yalıları, 1900.

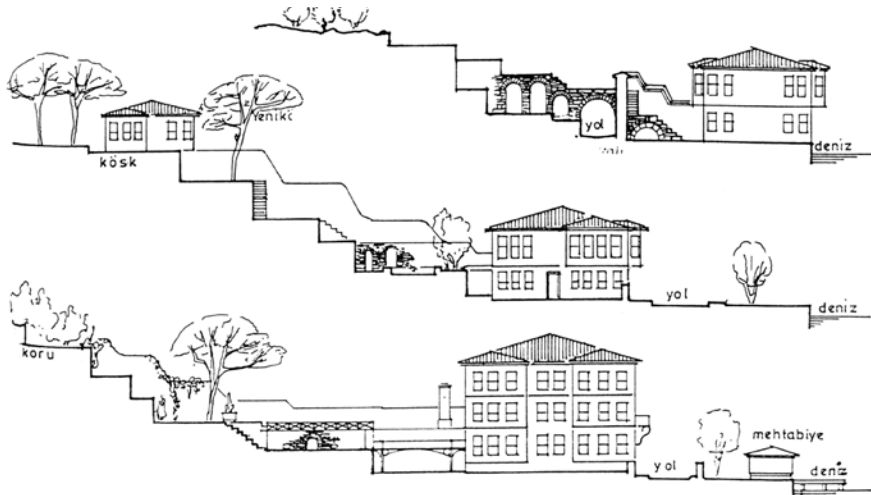
6. Oturum

zaman çok daha insan ölçeğinde olduğunu biliyoruz. Çok büyük ve muhteşem yapıların yanında küçük, daha harcılem ve minicik yapıların da ahşap malzemenin gayet ustalıklı kullanımıyla ortaya çıktığını görüyoruz.

Yalı kültürü, yalı sistemi nasıl diye sorduğumuzda, bu kesitlerde gördüğümüz gibi; ki bunun gibi başka örnekler de, restitüsyon kesitleri de yapılabilir ama temelde böyle ve deniz burada ulaşımın temel unsuru. Sadece ulaşımın değil, bir yaşam alanı aynı zamanda, insanlar denizle iç içe yaşıyor; birçok yalıya deniz üzerinden ulaşılabilir ve yalılar arkasında ya da önünde bugün olduğu gibi yollar yok, sadece sınırlı alanlarda

Resim 8.

Resim 9.

ulaşım var. Yalılar arkasında zaman zaman bir tünel ya da örtme denilen geçitlerden ulaşımın sınırlı alanlarda sağlandığını biliyoruz. Köylere yaklaştıkça bu biraz daha güçleniyor. Bugün büyük ölçüde parçalanmış olsa da bu kültür alanı yine de bazı izleriyle, küçük ipuçlarıyla varlığını hâlâ koruyor. Kanlıca Mihrabat Korusu üzerindeki Hümayun Abat Yalısı ve müştemilatı, bunun en güzel örneklerinden biri.

Bu tabii ahşap malzemenin ucuzluğu ve yaygınlığı yavaş yavaş Birinci Dünya Savaşı’nın sonrasında ortadan kalkmaya başlıyor ve ahşap malzemenin fiyatı artıyor. Cumhuriyetle birlikte yavaş yavaş İstanbul’da ahşap mimarinin terk edilmeye başladığını görüyoruz. Gerçi savaş döneminde çimento ve benzeri malzemelerin elde edilmesindeki zorluk nedeniyle İkinci Dünya Savaşı yıllarında tekrar geleneksel sisteme dönüldüğüne dair bazı izler olsa da, ahşap malzemenin ve ahşap yapı üretiminin 1930’lardan sonra neredeyse yok olduğunu görüyoruz.

1930’lardan sonra başlayan önemli bir şey daha var, bir dizi imar faaliyeti var. Bence bu imar faaliyetlerinin temelini kenti motorlu araç trafiğine hazırlamak olduğunu düşünüyorum ve bu dönemde, yani hem 1930’larda, 40’larda, 50’lerde Boğaziçi’nde birçok alanda yeni yolların açıldığını görüyoruz. 1940–1942 yıllarına ait bir fotoğraf-larda Bebek’teki bugün Akıntı Burnu diye bildiğimiz yerde bulunan Sait Paşa Yalısı ya da Çifte Saraylar diye de biliniyor; onun önüne hem yol yapımı ve kısa bir sürede o koskocaman Sait Paşa Yalısı ortadan kaldırılıyor. Bugün Akıntı Burnu’nda koskocaman bir boş parsel vardır, o yalının setli bahçelerinin olduğu parsel; yalı aslında çok daha denize yakın vaziyette konumlanıyor.

Resim 10. Sait Paşa Yalısı, Bebek (1940-42).

6. Oturum

Bu değişim önemli bir farklılık yaratmaya başlıyor ve denizle birlikte oluşan yaşam alanı yavaş yavaş parçalanıyor ve dönüşüyor. Hatta bundan hem yerel hem merkezi yönetimin çok gurur duyduğunu biliyoruz. Bu meşhur güzelleşen İstanbul kitaplarından bir tanesinde Rumelihisarı önünde bulunan sıra yalılarının önemli bölümü kaldırılıyor.

Bu hızlı değişimin sonucu özellikle konut mimarisi açısından 50-60'lara kadar devam ediyor bu etkiler ve kısmen yok olma gerçekleşiyor. 1951 tarihinde eski kurumun dönüşümü ile tekrar kurulan Gayrimenkul, Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun önceliği anıtsal mimari ve tekil konut yapıları üzerine bazı önemli yapıların tescili üzerine yoğunlaştığını biliyoruz. 1960 sonrası ise 70'lere doğru bu geleneksel konut mimarisi tescillerinin, keza Boğaz'daki tescillerin de hızlandığını biliyoruz, muhtemelen 1710 sayılı Eski Eserler Yasası da bu konuda etkili oluyor. Şimdi yasal çevredeki bu güçlenmeye ve yeni tanımların gündeme gelmesine rağmen 70'li yılların bürokrasisi altında bu çerçeveyi yürütebilecek düzeyde değil ve tabii alınan kararların çoğu pasif kalıyor. Geleneksel konut mimarisinin bir koruma nesnesi olması ve giderek gündemde daha fazla yer alması tabii bu konudaki tartışmayı geliştiriyor. Hepimizin bildiği 1930 ve 1964 tarihinde, koruma konusunda bir dizi uluslararası toplantı var ve bunların sonuç bildirgeleri var. Bunlar önemli bir gelişme sağlıyor ve Türkiye'de bu konuda uzmanlar, akademisyenler yazılar yazmaya başlıyorlar ve konunun ciddi olarak eleştirel düzeyde tartışıldığı bir dönem oluyor.

Fakat maalesef yine aynı yıllarda, yani böyle bir yukarıya doğru çıkan bir gelişme var iken aynı yıllarda bir çöküş ortaya çıkıyor. 11.9.1970 tarihinde Gayrimenkul, Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu 5505 sayılı bir karar alıyor, onarım yapılacak yapıları üç gruba ayırıyor ve bu üç grupla birlikte birinci grup, ikinci grup, ikinci ve üçüncü grup; tabii yapılar üzerinde de bir değerleme yapmış oluyor ve uygulamaları yönlendirmeye

Resim 11. Güzelleşen İstanbul.

Resim 12.

çalışıyor. Ancak çok çelişkili kararlar çıkıyor bunun sonucunda. Bunun üzerine 1978 yılında 10200 sayılı bir karar ile korunması gerekli kültür varlıklarının gruplamaları ve bunlara ilişkin yapılacak uygulamaları kapsayan yeni bir karar oluşturuyor ki bu kararın yazılmasında hepinizin bildiği TAÇ Vakfı Bilim Heyeti’nin katkısı olduğu biliniyor. Bu yaklaşım ilke kararlarını bir, iki ve üçüncü grup olarak ayırıyor ve bunların da alt gruplarını oluşturuyor ve çok geniş bir gruplama ortaya çıkıyor. Ama burada çok kritik bir şey var; ikinci grup yapılar burada birçok kişinin gayet iyi bildiği gibi –sadece dış cephe özellikleri açısından korunması gerekli olup iç mimarisi ve strüktürünün korunmasına gerek olmayan yapılar olarak karşımıza çıktığını görüyoruz.

Tabii böyle bir grup kararı aldığımız andan itibaren, bir tanesi de böyle çok kritik olduğu andan itibaren birdenbire büyük bir dağılma oluşturuyor ve herkes neredeyse kent içindeki yatırımcı, mimar, müteahhit herkes kendi ahşap yapısını ikinci grup yapmaya çalışıyor. Bunun sonucunda tabii birçok yapının yok olduğunu ya da çok kötü bir şekilde değiştiğini görüyoruz. Tabii bu bir şeyle daha örtüşüyor; o yıllar Türkiye’de yap-sat müteahhitlerinin hızlandığı dönem ve tabii bu işe de girmeye başlayan yükleniciler, müteahhitler ve tabii en kolay imal edilebilir teknoloji neyse ellerindeki bildikleri, o teknolojiyle imal etmeye çalıştıkları için de bütün ahşap yapılar için bir ikinci grup felaketi ortaya çıkıyor.

Bunun sonucunda ortaya çıkan örnekler çok kötü. Boğaz kıyısındaki yapılar da bu furyadan nasibini alıyor. Bu noktada –bu aslında çok kritiktir– işin içine başka şeyler de girmeye başlıyor, bazı yapılar nasıl oluyorsa denizin kenarında yanveriyor. Mesela Hasip Paşa Yalısı bir gece birden yanveriyor ve Hasip Paşa Yalısı dikkatli bakarsanız deniz ile iç içe yaşayan bir yapı ve denizin üzerinde bir yapı. Ama restorasyondan sonra

Resim 13.

6. Oturum

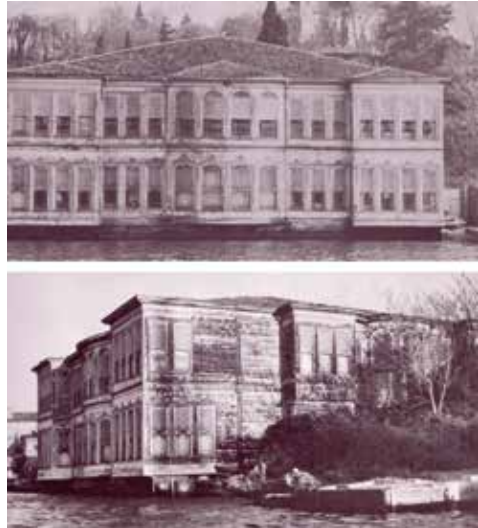
Resim 14.

bahçe içinde bir köşk haline dönüşüyor. Bu tabii ki eleştirilecek bir konu ama bunun arka planında benim görüşüme göre o grup kararları var. O grup kararları ne yazık ki istenildiği gibi koruma alanını yönlendiremiyor ve bundan en fazla ahşap yapı zarar görüyor. Tabii o dönemin kararlarına bakarsanız, Boğaziçi bu tarihi yazmak için önemli dememin nedeni buydu, neredeyse bütün kararlar İstanbul için alınıyor.

1983'e geldiğimizde, 1980 darbesinden sonra 2863 sayılı yasayla birlikte bazı şeyler değişiyor gibi oluyor ama ne yazık ki yap-sat furyası hâlâ devam ediyor ve tabii bunun problemleri o dönemde de devam ediyor. Ama koruma konusunun biraz daha geliştiğini, 2863 sayılı yasayla birlikte biraz daha kontrol altına alınmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Bu konuda yine uygulamanın 2863'e rağmen kötü gittiğini gören uzmanlar, akademisyenler çok ciddi eleştirilerde bulunuyorlar ve tabii bu 1992-1993'e kadar devam ediyor.

Resim 15. Zühreyyade Ahmet Paşa'nın ikiz kızları için yaptırdığı ikiz köşk ve son hali. Kadıköy/Kalamış.

Resim 16. Hasip Paşa Yalısı, Beylerbeyi, 1880

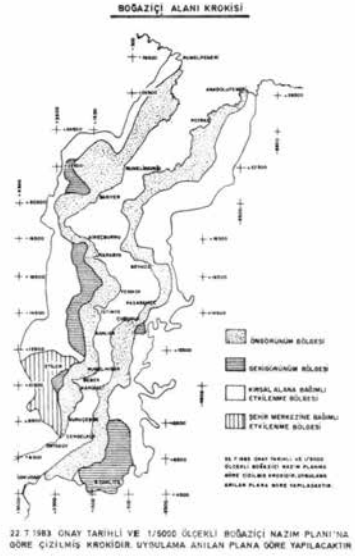

Resim 17. Beylerbeyi, Hasip Paşa Yalısı.

Bu arada önemli bir karar var 2863 sayılı Boğaziçi yasasıyla birlikte; o da Boğaziçi alanının ön görünüm ve geri görünüm etkilenme bölgelerine ayrıldığını biliyoruz ve burada bunun en sonunda neler olduğunu da söyleyeceğim ama bu bir koruma çabası gibi görünüyor. Ama sonuç olarak baktığımız zaman ön görünüm bölgesine bütünüyle yapı yasağı getiren bir karar oluyor. Tabii yapı yasağını getirmesi bizim sevdiğimiz bir şey olabilir; yeni yapıların gelmesi, mevcut yapı stokunun, geleneksel yapı stokunun

Resim 18.

KANUNLAR, AĞUSTOS 2018 (Ek-102)

Resim 19.

6. Oturum

bozulmasını falan istemiyoruz ama sonuçta yapacağını yapmaya çalışanlar bu alanda da aynı yaklaşımı devam ettirmeye çalışıyorlar ve 2863'e rağmen ve bu ön görünüm bölgesi kararına rağmen Boğaziçi'nde bozulmaların kısmen devam ettiğini görebiliyoruz.

Ancak bu karar ile alan tabii ki çok fazla kıymetlenmeye başlıyor ve onun yarattığı problemler de gündeme geliyor. Buradaki yerli nüfus, yani burada annesinden, babasından kalan evinde oturan nüfus yavaş yavaş bu alandan ayrılmaya başlıyor. Çünkü hem yapıların fiyatları artıyor, dolayısıyla büyük bir ekonomik gelir söz konusu oluyor birdenbire ve bu nüfus buradan gidiyor.

1990'lara gelindiğinde büyük ölçüde özgünlüğünü kaybetmiş bir dizi yapı grubunun ortaya çıkması sonucunu ortaya çıkartıyor. Tabii bir de şöyle bir şey var, o gerçeği de bilmek lazım. Boğaziçi'ndeki ahşap yapıların hepsi aynı kalitede değil. Evet ahşap ama bazılarının konstrüksiyon yapısı, kullanılan ahşap malzemenin niteliği ve diğer özellikler açısından baktığımızda bunlar çok fazla sağlam yapılar değil ve zaten zamanında da kendi içlerinde yaklaşık 15–20 senede bir yenilenmiş ve bakımları yapılmış yapılar. Dolayısıyla bu da bunların içine girince, zaten 5–10 senede bir bakım yapmanız gereken yapılar bir süre sonra ellenmeyince de kötüleşmeye başlıyor. Arada yangınlar da geliyor demin söylediğim gibi Hasip Paşa Yalısı'nda olduğu gibi; başka faktörlerle birlikte yavaş yavaş azaldığını görüyoruz geleneksel yapı stokunun.

2863 sayılı yasanın getirdiği bu yapı yasağı –tam böyle tarif etmek doğru değil ama yine de sonuçta ön görünüm bölgesinde bir yapı yasağı ortaya çıkıyor– beraberinde başka bir şey daha getiriyor. Boğaziçi ön görünüm bölgesinde eskiden var olan ama o tarihlerde yok olmuş birtakım yapıların tekrar yapılması gündeme gelmeye başlıyor. Çünkü boş parsellerde yapı yapmaya imkân yok. Burada yaşamak isteyen insanlar –ki

Resim 20.

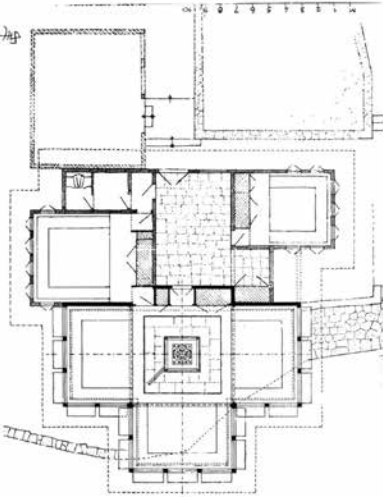
Boğaziçi bir moda alanı, moda yaşam alanı haline dönüşüyor– yavaş yavaş bunu zorlamaya başlıyorlar ve tabii o dönemki adıyla aslında bir rekonstrüksiyon uygulaması ama restitüsyon uygulaması adı altında bir uygulama tipi çıkmaya başlıyor koruma alanında. Yetersiz belge olabiliyor, bazen tek bir tane fotoğraf olabiliyor ve bunlarla bir dizi yapının yeniden yapılmaya çalışıldığını görüyoruz.

Boğaziçi alanına baktığımız zaman bugün büyük ölçüde Boğaziçi'ne özgü yapı stokunun özgünlüğünü kaybettiğini görebiliyoruz. Bu gördükleriniz –ki birkaç tane yapı, yani herhalde iki elin parmakları kadar gerçekten özgün

Resim 21. Amcazade Hüseyin Paşa Yalıları Divanhanesi.

ANADOLU HİSARI

Resim 22. Amcazade Hüseyin Paşa Yalıları Divanhanesi.

yapı kalmıştır. Örnek olarak Amcazade Hüseyin Paşa Yalıları divanhanesi, hâlâ restorasyonu süren hâlâ bitmeyen bir yapı. Amcazade Hüseyin Paşa yalıları divanhanesi diyorum çünkü bunun yanında da bugün var olmayan iki tane yalı varmış. Bugün bunun yatırımcısı o iki tane yalıyı yapıp, divanhaneyi de çöpe atsak olur gibi bir yaklaşımla uzun süredir bir restorasyon yapıyor.

En önemli diğer yapılardan bir tanesi Sadullah Paşa Yalıları. Sadullah Paşa Yalıları en önemli yapılardan biri ve Turgut Cansever tarafından yapılan bir restorasyon var. Tabii o restorasyon bir miktar yapının etrafındaki bence kendi dönemine ait eklentileri ayıklıyor. Ama sonuçta iyi restorasyonlardan biri ve özgünlüğünü korumakta olan yapılardan bir tanesi olarak size gösterebilirim. Bir diğeri yakın zamanda geminin çarptığı ve restore edilen –galiba bitti restorasyonu– Hekimbaşı Yalıları,

6. Oturum

ki önemli yapılardan bir tanesi bu. Bir diğeri de Emirgan'daki Şerifler Yalısı divanhanesi. Yani bunların dışında neredeyse Boğaziçi alanında büyük ölçüde özgünlüğünü koruyan ve Boğaziçi alanının temel karakterini oluşturan yapıların kalmadığını söyleyebilirim. Hatta şunu da söyleyebilirim; restore edilen yapıların bütünüyle ilgili dar bir alanda bir yüksek lisans öğrencime bir çalışma yaptırmıştım yaklaşık bundan 8–10 sene önce. Bunun sonucunda bu dar alanda restore edilmiş yapıların yüzde 70'inin özgünlüklerini kaybettiğini ortaya çıkardı. Yani geriye kalmış yüzde 30, gerçek anlamda, konstrüksiyonuyla, iç düzeniyle, plan düzeniyle, cephesiyle özgünlüğünü koruyan yapı sayısının çok az olduğunu söyleyebilirim artık.

Resim 23. Sadullah Paşa Yalısı.

Resim 24. Hekimbaşı Yalısı.

Resim 25. Şerifler Yalısı Divanhanesi.

Burada şu da çok önemli: Bu yapı stokunun nüfusu, yani bu yapı stokunu yaşatan, kimlik veren nüfus aslında çok daha önce gitti buradan. Başlangıçta anlattığım gibi, o dönemde onların hepsi gitti. Yani denizle iç içe yaşayan, denizin içinde yaşayan, o denizi kendi yaşamlarının bir parçası haline getirmiş, sadece bir su yolu olmanın ötesinde yaşamın bir parçası haline getirmiş nüfus gitti. Bu hikâyelerin hepsi nostaljik, gidip romanları okuyabilirsiniz, onların hepsinde var bunlar ama ne yazık ki o nüfus bu anlattığım hikâyelerin, yani kabukların özgünlüğünün dahi yok olduğu bu döneme

kadar ortadan ne yazık ki kalmış vaziyette. Şimdi tabii şöyle de bir gerçek var; yani koskocaman bir metropolün içindeyiz, biz bile tam olarak anlayamıyoruz bu metropolün nasıl bir dev olduğunu ve tabii onun içinde ne yazık ki ezilen bir Boğaziçi alanı var. Başka bir sürü miras alanı eziliyor da ama şu anda konu olduğu için Boğaziçi alanından bahsediyorum size.

Resim 26. Ragıp Devres Villası.

Unutmamak gerekir ki Boğaziçi alanında 1930’lardan sonra yer almış, içlerinde çok nitelikli olan modernist etkili yapıların da var olduğunu bili-

6. Oturum

yoruz ve bunların hemen size Bebek'deki Ragıp Devres Villasını söyleyebilirim. Bu yapıların da o dönemin mimari karakterini göstermesi açısından ve Boğaziçi alanına neredeyse bütünüyle uyum sağlamış olmaları açısından çok önemli olduğunu düşünüyorum. Ondan sonra yapılan apartmanları falan hariç bırakabilirsiniz ama özellikle

Resim 27.

Resim 28.

o modernist etkili Cumhuriyetin ilk yıllarına ait yapıların Boğaziçi alanında önemli bir katkı yaptığını söylemek lazım.

Boğaziçi kimliği tarihsel sürece baktığımız zaman sürekli bir değişim halinde, iyice incelerseniz zaten bunu görürsünüz. Fakat öyle bazı zamanlar var ki bu değişim çok sert ve kimliğin temel unsurlarını ortadan kaldıracak düzeyde. Eski kimliği oluşturan yaşam biçimlerinin tümü yok olmuş biçimde. Bugün Boğaziçi bambaşka bir yaşam alanı ve bunları bilen kuşakların da sayısı gittikçe azalıyor. Ben 1960’lı yılların Boğaziçi’ni gördüm, size anlatabileceğim şeyler, bugün gördüklerinizden çok farklı, o hikâyeleri anlatmamak daha iyi belki de.

Boğaziçi’nde fiziksel çevreyi oluşturan kültür varlıklarının hâlâ kısmen var olması, ne olursa olsun ön görünümü oluşturan topografyanın hâlâ değişmemesi, yani ne kadar zorlanırsa zorlansın değiştirilememiş olması Boğaziçi alanının etkileyiciliğini hâlâ korumasını sağlıyor. Yalnız benim en büyük korkum hem de umudum buradaki değişimin –ki değişim esas, kabul ediyorum– ana karakteri belki bugün sizin de gezdiğiniz zaman hissettiğiniz bazı şeyleri bozmayacak düzeyde kontrol edilebilir kalması gerektiğini düşünüyorum. Tabii tepeden inme, radikal bazı yönetsel yasal kararlar ile geriye döndürülemez değişikliklerin olabileceğinden de çok endişe ediyorum. Çünkü eski tabirle söyleyeyim, hepimiz duyuyoruz Boğaziçi ile ilgili çeşitli mahfillerde çeşitli tartışmaların yapıldığını. Teşekkürler dinlediğiniz için.

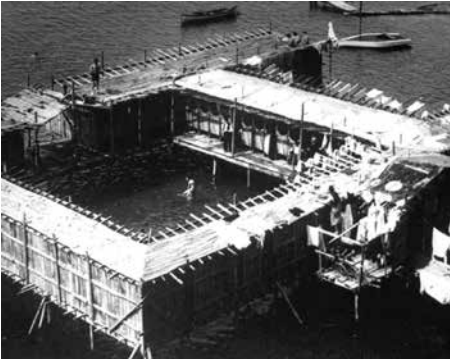
CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE SUYUN SERÜVENİ, TOPLUM VE KIYI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ali Kılıç

Her şeyden önce böyle bir toplantıya beni davet ettiğiniz için Mimarlar Odası'na çok teşekkür ederim, hepiniz hoş geldiniz.

Resim 1. Osmanlı döneminde sandal
(<https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=1146&suda-oynar-kayiklar>).

Resim 2. Deniz hamamı.

Cumhuriyet öncesi döneminde kıyı su ile ulaşım ve ekonomiye dayalı, sınırlı ilişki kuran “üzerindelik ve kenarındalık” kavramlarına dayalı bir ilişkiden söz edilebilir. Bu ilişki suya yakın ritim ve iskelelerle birlikte sandal ve sandal sefaları ile su ve kıyı ilişkisinin güçlenmeye, (Resim 1) farklı bir kıyı kültürü ve yaşamının inşa edilmeye başlandığı söylenebilir. Suyun ve güneş banyosunun sağlık amaçlı kullanılmaya başlaması ile kıyıda bir iskeleyle ulaşılabilen 15-20 m. açığına kurulan, sonbahar geldiğinde sökülerek sahile istiflenen Deniz Hamamları, kıyıya, kente, yaşama, kültüre, eğlenceye çok farklı bir anlam katıyordu (Resim 2). Deniz Hamamları ile birlikte “üzerindelik”, “kenarındalık”, gibi insanı deniz ile bir biçimde temas ettiren bu kavramlara, “içindelik” kavramı da eklenmiştir. Bu üç kavram içinde şekillenen insan-kıyı-deniz ilişkisi, kıyı mekâ-

nını, her anlamıyla **yaşanılan** bir mekâna dönüştürürken, kent kimliğini ve kamusal yaşamı ve suyun farkındalığını da geliştirmiştir.

Deniz hamamları ile sınırlandırılmış bir alanda deniz ve güneş banyosu yapmanın yerine Osmanlı’nın son dönemlerinde 1920 isyanından kaçan Beyaz Ruslardan sınırlandırılmamış bir mekânda özel kıyafetler ile güneş ve deniz banyosu yapmayı görmüşlerdir.

Cumhuriyet Dönemi’nde deniz hamamlarının yerini alan plajlar ile, kıyı kentliler için **yaşanılan ve yaşatılan kamusal** yer haline getirmiştir. İstanbul’un Marmara kıyılarında, Adalar’da, Boğaz’da birbiri ardına açılan plajlar, denizin çok özel bir kent haline getirdiği İstanbul’da deniz ve kıyı yaşamına büyük zenginlik katarken kamusal ve sosyal yaşamın da gelişmesinde etkili olmuştur. Sosyal kültürel yaşamın gelişmesinde plajlara inşa edilen plaj gazinolarının da önemli rolü olmuştur.

Cumhuriyet Döneminin plajlar, sınıf farkı olmaksızın insanların bir araya geldiği, sosyalleştiği, toplum bilincinin geliştirildiği, görgüsünü arttırdığı, eğlendiği, su ile temas ettiği kısacası **farkındalığın arttığı yaşanılan bir yer** haline dönüşmüştür. (Resim 3)

Cumhuriyetin ilk yıllarında Florya, İstanbul’un gerçek anlamda denizle buluştuğu, tanış-

Resim 3. Mustafa Kemal Atatürk’ün deniz içinde olduğu bir fotoğraf.

Resim 4. Mustafa Kemal Atatürk’ün Florya Sahilinde denize dokunduğu bir fotoğraf (<https://twitter.com/siyasiposting/status/1255240810553114625>).

tığı yerdı. Altın sarısı kumsalı, zümrüt yeşili denizi ve doğaya dokunmadan deniz üzerinde çok zarif bir biçimde inşa edilen Atatürk Köşkü ve Atatürk ile vatandaş birlikteliği Florya’yı İstanbul’un en özel yeri haline getirmiştir. Suya ve doğaya karşı farkındalığın, bilincin geliştirilmesinde Mustafa Kemal Atatürk’ün önemli bir rol oynadığı söylenebilir. (Resim 4) Bunun kıyı dışındaki somut örneklerini de başka yerlerde de görmek mümkün.

Cumhuriyet döneminde Florya’da temel atılan plaj ve plaj kültürünün Batı yakasında Florya-Bakırköy, Boğaz’ın her iki yakası, Anadolu yakasında Moda’dan Tuzla’ya, Adalar’da açılan onlarca plaj suya dayalı bir kültürün oluşmasında, kimliğin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (Resim 5, Resim 6, Resim 7)

Cumhuriyet Döneminde kıyı su ile teması esas alan, kenti, vatandaş su ile temas ettiren “**yardı**”. Kıyı hikâyeler yazılan, **yaşanılan, iz bırakan bir yer-**

6. Oturum

Resim 5. Ataköy Plajı.

Resim 6. Salacak Plajı.

Resim 7. Süreyyapaşa Plajı.

Resim 8. Florya Atatürk Deniz Köşkü (<https://www.arkiv.com.tr/proje/florya-ataturk-deniz-kosku1/12221>).

di. Nicelik değil, nitelik esastı. Doğallık esastı ve bu durum suyun farkındalığını ve güzelliğini arttıran bir olgu idi. Kıyıda ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan yapılar, müdahaleler doğaya uyumlu, su ile kentin ve kentlinin ilişkisini geliştirici, kolaylaştırıcı müdahalelerdi. (Resim 8)

Cumhuriyet’le başlayan, 1980’li yıllara kadar devam eden suyla ilişkili nitelikleri önceleyen o dönemi yaşayanlar için akılda kalıcı mekânların organizasyonundan oluşan kıynın 1980’lerden sonra giderek suyla ilişkisinin kaybolduğu, doğal olmayan müdahalelere konu olduğu, kentin yetersiz ve eksik altyapısını tamamlayıcı bir rolü üstlendiği, nitelik yerine niceliklerin öncelendiği izlenmektedir. (Resim 9, Resim 10) Nitekim 1992 yılında yürürlüğe giren Kıyı Yasasının kıyı tanımında da bu durum çok açık olarak görülmektedir. Kıyı yasasında, özellikle kentsel yerleşmelerin kıyıları ile tanımlarında nitelik yerine niceliksel tanımlara yer verildiği, nicelikleri önceleyen bu tanımların bir kentin, yerleşmenin kıyı kültürünü, bu kültürün oluşturduğu mekânları ve bu mekânların izlerini silerek, mekânsal, kültürel ve sosyal kimliğine zarar verdiği görülmektedir. Kıyı Yasasında yer alan bu nicelik öncelikli tanımlar aynı zamanda kenti sudan kopararak, uzaklaştırmıştır.

Resim 9. Maltepe Orhangazi Parkı'nı gösteren hava fotoğrafı.

2000’li yıllardan sonra kıyıya, yasada yapılan kısmi değişiklikler ile kentin ve kentlinin sudan kopuş sürecinin hızlandığı, suya erişimde güçlüklerle karşılaşılın, önceliklerin değiştiği bazı kıyı alanlarının varlığından söz etmek mümkün.

1980’li yıllardan sonra başlayan ve 2000’li yıllardan sonra hızlanan kentin ve kentlinin denizden kopması ve uzaklaşması, kıyı kavramının özünden, tarihten, kültürden, kimlikten, yaşanmışlıktan, doğadan özetle niteliklerinden koparılmasının bir sonucudur. Bu yaklaşımın, anlayışın devam etmesi durumunda çok daha ağır bedeller ödeneceği muhakkaktır. Oysa gelecek, doğasını, kültürünü, kimliğini, yerelliğini koruyan ve onu kıyılarına yansıtan, ifade edebilen kentlerin, yerleşmelerin olacaktır.

Resim 10. Ataköy’ü gösteren hava fotoğrafı.

İSTANBUL KIYILARINDA MODERNLEŞME İDEALLERİNİN MEKÂNSAL YANSIMASI

Meltem Gürel

Çok teşekkürler Ebru hocam. Ben öncelikle Mimarlar Odası'na ve ayrıca emeği geçen herkese bu etkinliği düzenledikleri ve davetleri için teşekkür ederek başlamak istiyorum.

Benim konuşmamın başlığı, “İstanbul Kıyılarında Modernleşme İdeallerinin Mekânsal Yansımaları.” Aslında bu çok uzun zamandır benim radarımda olan bir konu, o nedenle sizlerle bazı yayınlarımı paylaşmak istedim.

Bu araştırmalar çerçevesinde ben öncelikle Osmanlı'dan erken Cumhuriyet dönemine kadar olan deniz hamamlarını anlatmak istiyorum. Ardından erken Cumhuriyet dönemindeki plajlardan ve son olarak modernizasyon politikalarıyla modern mimarlığın iç içe geçmesi bağlamında Florya Plajından bahsedeceğim. Bu konular 1960'lara kadar olan dönemi kapsıyor.

İstanbul kıyılar bakımından oldukça zengin bir kentimiz, bu anlamda çok şanslı bir kent. Güneyinde Marmara Denizi, kuzeyinde Karadeniz ve ortasından geçen İstanbul Boğazı ile uzun bir kıyı şeridi var. Bu kıyı şeridindeki su kültürüne baktığımız zaman, 19. yüzyılda bir kırılma noktası görüyoruz. 19. yüzyılda İstanbullular daha yaygın bir şekilde denize girmeye başlamış, yani denizle tensel bir ilişki kurmuş ve bu nedenle deniz hamamı dediğimiz yeni yapılar ortaya çıkmış. Deniz hamamlarının geçmişi aslında 17. yüzyıla dayanmakta; bunu da Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinden biliyoruz. Bu eserde Evliya Çelebi Langa deniz hamamından bahsetmekte. Ancak, deniz hamamlarının yaygınlaşması 19. yüzyılda gerçekleşiyor. Bunun önemli bir nedeni 19. yüzyılda deniz banyosunun ve deniz havasının insan sağlığı için çok yararlı olduğu inancının yaygınlaşması. Bu dönemde bu konu üzerine yapılmış araştırmalar ve bilimsel makaleler bulunmakta; bunlar daha çok Avrupa'da ve Amerika'da yazılan makaleler.

İstanbul’a geldiğimizde deniz banyosunun sağlık için çok yararlı olduğuna inanan önemli bir isim Sultan İkinci Abdülhamid. Sultan İkinci Abdülhamid’in sağlık nedeniyle deniz banyosundan yararlandığını ve deniz hamamı kullandığını kızının yazdıklarından ve dokümanlardan biliyoruz. Reşad Ekrem Koçu’ya göre İstanbul’un ilk umumi deniz hamamı 1825-1850 yılları arasında yapılmış ve Çardak İskelesinde bulunuyor; ikincisini de Salı Pazarı hamamı takip etmekte. 1875 yılına geldiğimiz zaman Osmanlı’da İstanbul kıyılarında 62 adet deniz hamamı bulunduğunu biliyoruz. Bu tarihteki bir nizamnameye göre, bu hamamlardan 34’ü erkekler için, 28’i de kadınlar için inşa edilmiş.

Şimdi aramızda genç arkadaşlarımız var, deniz hamamının ne olduğunu bilmeyebilirler, ben çok kısaca özetlemek isterim. Deniz hamamları, denizin içinde ahşap kazıklar üzerine inşa edilmiş ve dışarıdan da ahşap duvarlarla ayrılmış yapılardır

Resim 1. Deniz Hamamı.

(Resim 1). Bunlar boğulma tehlikesini önlemek için sığ sularda yapılırdı; kıyıya yine ahşap kazıklar üzerine çakılmış köprülerle bağlanırdı. Deniz hamamlarını umumi ve özel hamamlar olmak üzere iki ana kategoride düşünmek mümkün. Umumi deniz hamamları mevsimsel yapılırdı; yaz başında çakılır, yaz sonunda bir sonraki yaz kullanılmak üzere kaldırılıp depolanırlardı. Bunlar cinsiyete göre ayrı mekânlardı: mahalle hamamlarında olduğu gibi erkekler için ayrı, kadınlar için ayrı mekân kullanımları vardı. Kadın ve erkek deniz hamamlarının ailelere daha iyi hizmet verebilmesi için birçok kez yan yana yapıldığını görüyoruz.

Resim 2. Deniz hamamı içi, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Planlarına baktığımız zaman, deniz hamamlarının içinde denize boşaltılmayan bir tuvaletin ve limonata gibi basit içeceklerin satıldığı ya da bulunduğu kahvehanelerin olduğunu görüyoruz. Bu yapılar banyo amaçlıydı, yüzmeye amaçlı değildi. Görselde Cumhuriyet döneminde yapılan bir deniz hamamı; ortasında deniz, bunun etrafında ahşap bir iskele ve onu çerçeveleyen soyunma kabinleri var (Resim 2). Burada gördüğümüz

Resim 3. Deniz Hamamı, Bakırköy ve Yeşilköy, 1950'ler.

ip, yüzme bilmeyenlerin deniz banyosundan yararlanması için sağlanmış basit bir mekanizma.

Hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde deniz hamamlarına, onların barındırdıkları pratiklere ve fiziksel durumlarına baktığımız zaman, deniz hamamlarını toplumsal dönüşümün mekânsal araçları olarak yorumlamamız mümkün.

Bunları aynı zamanda modernite mekânları olarak da düşünebiliriz. Burada moderniteden benim kastettiğim, Marshall Berman'ın moderniteyi tariflemesiyle ilişkili: eskiyle yeninin aynı anda deneyimlenmesi ve bunun yarattığı çelişkili durum. Deniz hamamlarında böyle bir durum söz konusu. Bu mekânlar bireylerin denizle olan yeni ilişkilerini deneyimlediği ve bu deneyim yoluyla yeni pratikleri içselleştirdikleri ve dolayısıyla bireylerin subjektif olarak kendi modernitelerini yaşayabilecekleri alanlar oldular.

Resim 1950'li yıllarda Bakırköy ve Yeşilköy sahillerinden (Resim 3). Burada yine kadınlar ve erkekler için olmak üzere bir deniz hamamı ikilisi görüyoruz. Bu ikilinin hemen yanı başında da bir gazino yapılmış. Bu bizim çok sık rastladığımız bir kompozisyon; deniz hamamlarının yanına gazinolar özellikle Cumhuriyet döneminde çok sık olarak yapılmış. Deniz hamamlarından farklı olarak bu gazinolar erkek ve kadını kamusal alanda bir araya getiren mekânlar. Bu yönüyle Erken Cumhuriyet Döneminde, Cumhuriyet eğlence kültürünün yayılmasına neden olan önemli mekânsal araçlar diyebiliriz.

Buna benzer bir başka mekânsal araç da kuşkusuz, Cumhuriyet plajları. Cumhuriyetin kurulması ve reformların ardından, deniz hamamlarının yerlerini yavaş yavaş kadın ve erkeğin beraber denize girebildiği çağdaş plajlara bıraktığını görüyoruz. Ancak deniz hamamları varlığını 1970'lerde ve hatta 80'lere kadar sürdürmüş, yani hemen yok olmuş yapılar değiller. Bunun en güzel örneği belki de Moda Plajı ve deniz hamamı. Burada 1923 yılında bir Cumhuriyet mekânı olarak yapılan Moda Plajını görüyoruz. Plaj, iskeleleri ve üzerinde güneşlenenlerle, atlama kulesiyle modern bir Cumhuriyet plajı. Hemen onun yanında bulunan kadın deniz hamamı 70'li yılların ortalarına kadar varlığını sürdürmüş ve bazı kişiler oradan denize girmeyi tercih etmişler.

Bu mercek plajlara baktığımız zaman onların ev sahipliği yaptığı etkinlikler arasında yüzmenin, güneşlenmenin, su sporlarının, yarışların, kabotaj festivallerinin ve hatta güzellik yarışmalarının olduğunu görüyoruz, çeşitli kaynaklardan. Görsellerle yine Moda Plajına bakacak olursak; ahşap iskeleleriyle, atlama kulesiyle ve ev sahipliği yaptığı çeşitli yelken yarışlarıyla aslında Cumhuriyetin çok önemli ideolojik kavramlarını barındırdığını söyleyebiliriz (Resim 4). Bunlar nedir? Gençlik çok önemli bir vurgu. Sağlık Cumhuriyetin kendini Osmanlı'nın hasta diye adlandırılan durumundan ayırması bağlamında yine çok önemli bir vurgu. Ayrıca, hijyen, modernleşme, modernizasyon ve çağdaş es-

tetik anlayışını bu kavramlar arasında sayabiliriz. Dolayısıyla, Cumhuriyet ideolojisinin mekânsallaşması kavramsal çerçevesinde plajlar, Cumhuriyet modernitesinin, batılılaşma ve laiklik kavramlarının simgesi olmuştur diyebiliriz. Kuşkusuz bunun en kuvvetli örneği Florya Plajı ve Atatürk’ün Florya Plajını düzenli bir şekilde kullanması, ilaveten orada bir yazlık konut yaptırması. Bundan daha sonra bahsedeceğim için şimdilik geçiyorum.

Ekranda erken İstanbul plajlarından bazı görselleri paylaşmak isterim. Elimizde plajlarla ilgili çokça görsel var. Bunlara hem internette hem de arşivlerde ulaşmak mümkün. Bu konuda SALT iyi bir kaynak.

1950’lere geldiğimiz zaman bu plajların kıyılarda yerlerini aldığını görüyoruz. Buraya kadar olan bölümü özetleyecek olursam, İstanbul’un modern plaj tesislerini, yeni su kültürü pratiklerinin ve eğlence kültürünün içselleştirildiği ve bu vasıtayla da Cumhuriyet modernitesinin yaşandığı mekânlar olarak düşünmek mümkün. Bu plajlar sosyal hayatı zenginleştirdiler, kamusal alanda yeni sosyal, kültürel normlar tanımladılar ve 1950’lere geldiğimizde kıyıların renkli ve canlı kamusal alanları olarak birer çekim merkezi haline dönüştüler.

Bu noktada, odağı Florya’ya çevirerek kıyılarda Florya örneği üzerinden modern mimarinin modernizasyon politikalarıyla nasıl iç içe geçtiğinden bir parça bahsetmek istiyorum. Florya bunun için çok güzel bir örnek, ama bu bağlamda aynı zamanda Ataköy’ü veya Kilyos’u da konuşabiliriz tabii ki. Florya Plajı İstanbul’un popüler bir kumsalı ve öncü bir plajı. Florya’yı işgal yıllarında İngiliz askerlerinin sıkça kullandığını, buradan denize girdiklerini biliyoruz. Kumsal, aynı zamanda 1920’lerde devrimden kaçan Beyaz Ruslar tarafından da, hem hijyen hem de hoşça vakit geçirme amaçlı,

Resim 4. Moda Plajı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

6. Oturum

yoğun bir şekilde kullanılmış. Görsel, Florya'nın 1950'lerin ortasına kadar nasıl kullanıldığını güzel bir şekilde gösteriyor: plajda ahşap değiştirme kabinlerinin bulunduğunu görüyoruz (Resim 5). Aynı zamanda Cumhuriyet öncesinde, 1920'lerde burada küçük bir gazinonun olduğunu ve bu gazinonun gayrimüslim girişimciler tarafından işletildiğini de değişik kaynaklardan yine biliyoruz. Dolayısıyla, 1950'lerin ortasına gelene kadar Florya kumsalındaki manzara bu şekilde.

Modern mimarinin Florya ile ilk buluşması, Seyfi Arkan'ın 1935 yılında Atatürk için tasarladığı Florya Atatürk Deniz Köşkü ile başlıyor (Resim 6). Bu yapının Florya sa-

Resim 5. Florya kumsalı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Resim 6. Florya Deniz Köşkü, Meltem Gürel.

hilinde modern mimari estetiğine göre yapılması ve Seyfi Arkan’ın bu iş için seçilmesi aslında bir modernizm aracı olarak modern mimarinin önemli rolünü bize gösteriyor. Yani, bunun kuvvetli bir örneği diyelim.

Bir başka örnek 1938 yılında Rükneddin Güney’in tasarladığı Florya Plajı ve Plaj Gazinosu (Resim 7). Bu binayı incelediğimiz zaman da yine modern estetikle yapılmış bir Cumhuriyet yapısının varlığını görüyoruz. Bu betonarme bir yapı. Üst katına bir gazino mekânı, alt katına plaj tesisleri yerleştirilmiş. Planda üst kattaki gazinonun bina programının içerisinde orkestra sahnesi, dans pisti, açık ve kapalı teraslar, alkol servisinin yapıldığı bir bar ve servis alanları bulunmakta. Bu anlamda planı analiz edersek eğer, yapıyı Cumhuriyet değerlerinin yayıldığı ve modernitenin deneyimlendiği bir mekânsal ve mimari araç olarak yorumlayabiliriz.

1950’lere geldiğimiz zaman, Florya Plajı’nın yenilenmesi gündeme gelmiş. 1950 yılında iş başına gelen Demokrat Parti’nin modernizasyon politikaları ve özellikle Başbakan Adnan Menderes’in girişimleriyle bu modernizasyon politikalarının içinde mimarlık ve şehircilik projelerini yer alması, bu döneme damgasını vurmuş. Yeni yol ağlarının yapılması, meydanlar için alanların açılması, bu esnada da maalesef tarihi dokunun kaybı ve yıkımların olması, 1950-1960 döneminin önemli uygulamaları.

Bu dönemde Sirkeci-Halkalı tren hattının elektrikli hale getirilmesi ve Londra-İstanbul karayolu ile Sirkeci-Florya sahil yolunun yapıyla Florya’ya olan ulaşım oldukça kolaylaşıyor. Bu Florya’nın gelişmesi anlamında çok önemli bir durum. Bu çerçevede

Resim 7. Florya Plajı ve Plaj Gazinosu, Güzelleşen İstanbul, 1943.

6. Oturum

Resim 8. Master Plan, Eldem, Rahmi M. Koç Arşivi.

Florya'nın yenilenmesi gündeme gelmiş ve 1955 yılında kurulan Turizm Bankası ve İstanbul Belediyesi'nin işbirliğiyle yeni bir proje arayışı içine girilmiş. Bu iş Sedat Hakkı Eldem ve takımına verilmiş.

Eldem, Orhan Çakmakçıoğlu ve 25 kişilik takımıyla beraber bütün Florya sahili için modern bir proje geliştirmiş. Eldem'in ekranda yansıttığı master planına baktığımız zaman beton plaj tesisleri, oteller, moteller, konutlar ve hatta bir kamp alanı görüyoruz (Resim 8). Bu bina tipolojilerinden bazıları çok yeni tipolojiler, yani 20. yüzyıl ortasında karşımıza İstanbul'da çıkan bina tipolojileri; örneğin moteller ve kamp. Projede var olan Florya Gazinosu korunarak yenileme kararı alınmış. Yapılan çalışmaların görsellerine baktığımız zaman 1950-60 döneminde modern olanın temsiliğini görüyoruz (Resim 9). Bu bağlamda, kritik bir bakış açısıyla, modern olmayan her şeyin dışarıda bırakıldığı bir yaklaşımdan bahsetmek söz konusu. Dolayısıyla bütün sahili ve geçmişe

Resim 9. Florya Projesi Rahmi M. Koç Arşivi.

dair birçok anıyı silerek onun yerine dönemin modern mimarlık anlayışının yansıtıldığı, prizmatik formlardan ve modern mimarinin hijyenik tasarım anlayışından oluşan bir öneri. Orada var olan ahşap soyunma kabinleri, işletilen gazinolar gibi eski yapıların yıkılarak yerlerine modern beton tesisler, soyunma kabinleri gibi yapıların gelmesi anlamına geliyor.

Resim 10. Florya Kamp Plaj Gazinosu, Rahmi M. Koç Arşivi.

Bu yapıların modern tasarımlarına baktığımız zaman, beton ve cam gibi kullanılan materyallerle ve estetik formlarla aslında İkinci Dünya Savaşı sonrası modern mimarlık yaklaşımlarının önemli temsilcileri olduğunu görüyoruz. Bu anlamda, mimarlar bu formları uluslararası bir ilişki kurmak için, yani Türkiye ile uluslararası mimari camia arasında kuvvetli bir bağ kurmak için bir fırsat olarak görmüşler.

Sunuşumu çok sevdiğim bu görselle bitirmek istiyorum. Florya Kamp Plaj Gazinosuna baktığımız zaman 20. yüzyılın ortasında modern mimarinin çok kuvvetli bir örneğini görüyoruz; dünyada ne yapılıyorsa Türkiye’de de onu yapmayı hedefleyen bir tasarım anlayışı, modern olanın temsili, kısacası (Resim 10). Ama aynı zamanda bu bir gazino. Bu konuşmada bahsettiğim gibi gazinolar daha deniz hamamlarının yanında kendini göstermiş yapılar ve geçmişleri, aslında, Osmanlı’ya giden bir yapı. Yani gazino Cumhuriyetle beraber ortaya çıkmış bir bina tipi değil, ama Cumhuriyet döneminde kadınla erkeği kamusal mekânda birleştirmiş, Müslüman kadınların da kullanabildiği bir mekân haline dönüşmüş. Bu anlamda baktığımız zaman, yapının işleviyle, aslında yerel alışkanlıkları içerdiğini görüyoruz. O nedenle ben bu fotoğrafı çok seviyorum ve modern olanın temsiline yerel alışkanlıklarla buluşması olarak yorumluyorum. Çok teşekkürler.

BÜYÜKADA’NIN YAŞLANMAYAN MODERNLERİ

Hasan Çalışlar

Büyükada sakini olarak buradayım aslında, bütün bunlar bir kenara asıl burada olma sebebim o.

Şimdi bu kadar kıymetli hocadan sonra benim söyleyeceklerim ne kadar renkli olur bilemiyorum ama, o kadar güzel bir seri oldu ki; Can Hoca’dan başlayıp Ali Hoca’ya kadar gelen süreçte, kıyı kültürünün son noktası olarak dört tarafı denizlerle çevrili bir kara parçasından bahsetmek anlamlı olacaktır diye düşünüyorum. Hakikaten Ali Bey’i dinlerken gözlerim doldu. Meltem Hoca’yı dinlerken ben Moda’daki hamamı canlı gözlerle gördüğümü hatırladım, Süreyya Plajı’nda yüzdüm. Sizlerden biraz sonra, ucundan yakalamış olabilirim bunları. Daha sonra bütün bunların gözümüzün önünden birer birer yok olduğunu da gördük tabii. Caddebostan’dan başlayıp Tuzla’ya kadar hatta Bayramoğlu’na kadar uzanan hat üzerindeki sayfiye kültürünün, aslında sivil–modern mimari diye adlandırabileceğimiz bir mimarinin nasıl yeşerdiğini ve o mimarinin de daha sonra büyüyen kent baskısıyla, kara kültürünün gelmesiyle, bu şehre ait olmayan insanların çoğunluğunun denizle ilişki kuramayıp bu yapıları anlamayıp, bu yaşam biçimini içselleştiremeyip; bir parçası olmak yerine onu yok edip daha çok, daha fazla ve daha hızlı para kazanma hırsına –belki de doğal olarak– düşerek, bütün bu mirasın nasıl yok edildiğini canlı olarak izleyen bir kuşağız.

Bunları izlerken belki ilk başlarda mimar değildim, bu konularda fikrim yoktu ama 87’den itibaren mimarlık eğitimime başlayıp bu konularda biraz daha okuyup yazmaya, etrafa bakmaya ve ayılmaya başladıkça da bu kaybolan değerli şeylerin ne kadar hızla hayatımızdan çıktığını görünce paniğe kapılmak işten bile değil.

Şimdi Adalar’ın buradaki durumunu biraz farklı görüyorum. Mesela Meltem Hoca harika bir Cumhuriyet tanımı ve Cumhuriyet ile beraber oluşmuş bir modernite sundu. Büyükada’ya gittiğimiz zaman bu batılılaşma hareketinin ve bu tür modern yaşam biçiminin Cumhuriyet öncesine de uzandığını görüyoruz. Öncelikle burası birkaç ke-

Resim 1. Fethi Okyar Evi, Sedad Hakkı Eldem, 1935.

şişin inzivaya çekildiği, balıkçıların gayet huzurlu bir hayat yaşadığı küçük, sakin bir adayken, Şirket-i Hayriye’nin buraya düzenli seferler yapmaya başlamasıyla; taş ocaklarının varlığı, Seferiadis’in orada bir tuğla fabrikası yapması –tuğla ocağı daha doğrusu, fabrika çok abartılı bir kelime oldu orası için– bir takım yapı malzemelerinin var olmaya başlaması burada bir başka hayatı başlatıyor.

Bu hayat Düyun-u Umumiye ile birlikte yabancıların zenginleşmesi, Galata bankerlerinin ciddi paralar kazan-

ması, arkasından yabancılar yabancı mülk satın alma hakkının tanınmasıyla daha da canlı monden bir hale geliyor. Bugün gördüğümüz, beğendiğimiz o havalı, altları taş, üstleri ahşap olan, kimisi Art Nouveau, kimisi klasik Osmanlı ya da rokoko üslubuyla yapılmış estetik ahşap mimari örneklerin çoğu o dönemde Büyükkada’da yeşeriyor ve mütareke yıllarıyla beraber İngilizlerin Ada’ya gelip burada vakit geçirmeyi tercih etmeleri ile Principo Yat Kulübünü, bugünkü Anadolu Kulübü olan yerde kurmaları ile bambaşka bir hayat tarzı, Osmanlı İmparatorluğu’nda o döneme kadar görülmemiş bir

Resim 2. Hamaratlar Yalısı, Emin Necip Uzman, 1942.

6. Oturum

Resim 3. Hamaratlar Yalısı, Emin Necip Uzman, 1942.

Resim 4. Sadıkoğlu Yalısı, Emin Necip Uzman, 1953.

Resim 5. Büyükdada konut, Orhan Şahinler, 1957.

batılı sosyal hayat biçimi, bu Ada'nın içine bir "implantasyon" gibi naklediliyor ve bu deneyim elbetteki insanların hoşuna gidiyor. Özellikle büyük çoğunluğu gayrimüslim olan ve hayat biçimlerini daha az muhafazakâr ya da batılı değerlere yakın olarak tanımlayabileceğimiz Ada sakinleri bu hayata çabucak adapte oluyorlar. Davetler, partiler, kulüpte bir takım suareler, dans partileri derken Splendid Otel'i'nin de açılmasıyla burası döneminin Güney Fransa'sının sayfiye merkezleri gibi bir çekim noktası olma niteliğine kavuşuyor. Abdülhamid'in izniyle yetimhane olarak bildiğimiz Orient Express hattının son noktası olarak düşünülüp yatırım yapılan büyük ahşap bina Alexandre Vallauray Efendi tarafından inşa edilip, bu hayatın en gözde, en revaçta olacak noktası olarak lüks bir otel ve casino olarak dizayn ediliyor. Fakat o arada harp patlıyor, Abdülhamid fikir değiştiriyor, burada kumar oynanmaz diyor ve işler biraz değişmeye başlıyor.

Resim 6. Şeyhun Villası, Maruf Önal, 1969.

Cumhuriyet’e kadar nüfus demografisine baktığımız zaman, 1908’deki nüfus sayımı sonuçlarına göre yüzde 80 civarında Rum Ortodoks görüyoruz, yüzde 10 civarında Latin Katolik var, çok az Ermeni Katolik var, biraz Süryani Ortodoks var, Müslüman var ve Ezidi var ilginç olarak; sekiz dokuz kişi gibi de bir Ezidi nüfus var. Şimdi yanlış söylemeyeyim ama 10’dan fazla değil. Hiç Yahudi yok o dönem için; halbuki bugünkü demografiye bakınca gayrimüslim azınlığın büyük bir kısmının Yahudi olduğunu görüyoruz, o dönem yok.

Cumhuriyet’ten sonra tabii demografi değişiyor. Cumhuriyet’e kadar olan Müslüman Türk nüfusa bakınca da aslında yine büyük bir çoğunluğun saraya yakın John Paşa, Şakir Paşa, Arap

İzzet Paşa gibi bugün hepsinin köşkleriyle, ahşap binalarıyla isimlerini hatırladığımız zamanın önemli siyasi figürlerinin, değişen iktidarlara gözden düşünce, Ada’daki monden hayata da dahil olabilmek için –bu hayatın bir şekilde teğetinde kalmak istemiş olsalar gerek ki– Ada’yı tercih ettikleri gözlemlenebilir.

Resim 7. Şeyhun Villası, Maruf Önal, 1969.

6. Oturum

Cumhuriyetle beraber 35'lerde filan bu sayfiye hayatı –Meltem Hanım'ın çok güzel anlattığı gibi– İstanbul'un yeni sakinlerine de yayılmaya başladıkça Adalar tabii daha da revaçta bir nokta haline geliyor. Adalar'da yerleşim büyümeye başlıyor ve artık bu ahşap köşk ve konaklar dışında daha küçük ölçekte yapılar yapılmaya başlanıyor. Zaten İngilizlerin yaptığı bir master plan var, iki faytonun karşılıklı geçebileceği bir yolun belli eğimlerle Ada'nın çevresinde dolaşabildiği, bugün büyük tur yolu diye adlandırdığımız bu yol planlanmış durumda. Falezler, Hampson kayalıkları, Nizam bölgesi hepsi planlanmış ve dolayısıyla planlanmış olması da bu Ada'nın bugün hâlâ güzel bir yer olmasını sağlamış. Türkiye'de malum kentler genellikle topografyaya göre morfolojik olarak büyür ve genellikle planlanmaz. Onun da kendine göre bir çekiciliği vardır muhakkak ama Ada'da böyle bir plandan bahsetmek yanlış olmaz.

Bu düzen devam ederken yeni İstanbul'un yeni bir burjuvazisi oluşuyor. Bu yeni burjuvazi genellikle tüccarlar, para kazanan farklı bir kesim, yeni sanayicilerden veya gazeteciler gibi dönemin yine –nasıl söyleyeyim– sermaye piyasasına yakın kişilerden

Resim 8. Şeyhun Villası, Maruf Önal, 1969.

oluşuyor ve bunlar tabii ki –bugün hepsi birden nasıl Yalıkavak’a gidiyorsa bir ev yaptırmaya– o dönemde de Büyükkada, Burgazada, Heybeliada’ya gidiyor ve yeni evler yaptırılıyor. Bu evler yapılırken de artık bir üslup olarak değil ama hayat biçimi olarak da modernleşmenin bir göstergesi olan plan tipleriyle de son derece değişik ve o güne kadar görülmemiş bir yapı tipolojisi gündeme geliyor. Bu kesim kışları Saraçhane’deki konakta otururken kalkıp Şişli’deki apartmana taşınan veya Galata’daki –Derin Hocam onları daha iyi anlatır– insanlarla benzer şekilde monden bir hayat biçimini yazlık döneminde de sürdürmeye gayret eden bir nüfus. Ada’daki bu yapıları yaptırırken alıştıkları yaşam ve tipolojilerin dışında davranma cesaretini gösteriyorlar ki ben bunu çok önemli buluyorum Türk modern mimarlık tarihi açısından.

Çünkü Türk modern mimarlık tarihini okulda veya sonrasında doktrine edilmiş bir şekilde okuduğumuz zaman, modern mimarlığın dil ve stil olarak oluşmasındaki etmenin, en büyük işveren olan devlet ya da kamu olduğu sonucunu çıkarırız. Ankara ağırlıklı bir iş verme, iş yapma sistemi içinde kamu binaları, kültür yapıları, eğitim yapıları veya bir takım bakanlık yapılarının modern mimarlık tarihimizin mihenk taşları olduğu fikrine kapılırız. İstanbul’daki modern mimari örneklerine bakınca Boğaziçi’ndeki tek tük örnekler dışında –Can Hocam söyledi Devres Yalısı’nı– hep üç beş bildik meşhur mimar; Seyfi Arkan, Sedat Bey, Emin Onat gibi isimler etrafında döneriz, onun dışında pek fazla bir yapı ya da mimardan bahsedilmez. Bir modern mimarlık birikiminden bahsedemiyoruz sanki o yıllarda İstanbul’da. Çünkü işveren İstanbul değil. Fakat öyle zannederken, Adalar’a bakınca farklı bir envanter çıkıyor karşımıza, ki bu evlerin pek

Resim 9. Troçki Evi’nin günümüzdeki hali, Mimar Konstandinos Dimadis, 1850’ler.

çoğu şu anda yok oldu. Adalar’dan bahsediyoruz çünkü Bayramoğlu’ndaki, Dragos’taki, Küçükalyalı’daki ya da Suadiye’deki bu tür mimarinin artık hiçbiri kalmadığı için Adalar’dan bahsediyoruz. Yapılar kalsaydı belki onlardan da bahsederdik. Burada üzerinde durmak istediğim bu modern üslupta binaları yaptıran bir kesim de var ve bu kesim aslında bir üslubu dayatma ile kabul ettiği için değil, tercih ettiği hayat tarzının uzantısı olarak bu mimariyi talep ediyor. Sürekli olarak eleştirilen, modern mimarinin tepeden inme, buyurgan bir siyasi tercihin uzantısı olduğu için var olan örneklerden farklı olarak sayfiye mimarisinin kendine has yaşam biçiminin uzantısına daha olumlu katkılar sağladığı için ikinci bir modern mimarlık türünü sunuyor

6. Oturum

bize. Bunların hepsi mimar ve işveren tarafından birlikte geliştirilmiş, onların hayat biçimleri, istekleri ve yeni Avrupai hayata özenmeleri sonucunda oluşan *brief*lerle ortaya çıkmış bir mimarlık birikimi ve bu birikim Adalar'da duruyor şu an. Neden duruyor?

Çünkü Adalar SİT bölgesi, doğal SİT, Adalar kültürel olarak da bir SİT, artı inşaat yapmak zor. İnşaat yapmanın dönemleri var; yazın yapamıyorsunuz yapacaksanız da ve yapmak pahalı ve usta gelmiyor; malzeme gitmiyor gibi bir takım lojistik sıkıntıları var. Bütün bunlar aslında bilinçsiz bir şekilde Ada'nın korunmasını sağlıyor. Evet, tarihi yapılarımız kanunlarla korunuyor, kurullarımızın bunların üzerine bir hükmü var ama modern binaları tescil ettirmek, çok kıymetli bir modern yapıyı çok az kıymetli bir ahşap binaya göre tescil ettirmeye göre çok daha zor. Can Hocam da demin bahsetti, ahşap binalardan söz ederken Boğaziçi'nde, bu binaların tabii ki hepsinin kalitesi aynı değildi dedi, ikinci derece olarak kaydettirmek için pek çok kişi uğraştı dedi. Mimaride de, yani modern mimari örneklerde de aslında biraz böyle. Büyüka-da'da da pek çok kâgir bina var, pek çok tipik Ada yapısı var; bunlar Ada'nın görsel

Resim 10. Rıza Derviş Yalısı, Sedat Hakkı Eldem, 1956-1957.

hafızasının çok önemli bir parçasını oluşturduğu için bence hepsinin korunması gerekiyor. Ama bunlar belki de bir Rum kalfanın yaptığı mozaik sıvalı, taraklı, güzel söveleri olan, kocaman denizlikli, yuvarlak balkonlu, “Ada evi” dediğimiz yüksek tavanlı ve hep serin olan kâgir binalar. Ama bunun dışında da kıymetli mimarların iyi tasarım örnekleri var. Bunların tamamı bir modern mimarlık hafızası inşa ediyor ve korumanın sürdürülebilirliği elzem.

Şimdi benim bu merakım nereden başladı? Bütün çocukluğumun geçtiği Caddestöbân–Dragos hattı üzerinde bütün bu kayıpları yaşadktan sonra Ada’ya taşındım. Ada’da da sürekli olarak bu tür binaları görüyorum, bu evlerde yaşayan insanlardan bazılarıyla tanışıyorum, bu kıymetli mimarlık ürünlerinin içlerine girme fırsatım oluyor; bazılarının her gün önünden geçerken iç çekerek bakarken bir gün Bernardo

Resim 11. Rıza Derviş Yalısı, Sedad Hakkı Eldem, 1956-1957.

Resim 12. Rıza Derviş Yalısı, Sedad Hakkı Eldem, 1956-1957.

Motola’nın bir yapısına gözümün önünde satılık yazıldı. Bir arkadaşımıza söylesek de şunu alsaydı, ne güzel bina kaçmaz, kaçsa acaba derken sezon bitti herhalde, kışın İstanbul’a döndüm. Bir dahaki yaz bir gittim, bina yok ortada. Yani Motola’nın binasını gözümüzün önünde yıktılar ve bütün bunlar ne zaman oluyor? İmar planımız olmadığı için, 1/1000 koruma imar planımız onaylanmadığı için ve daha sonra Bakanlık yine evlere şenlik bir planla karşımıza Adalar’ı imar etmek için çıkana kadar geçen dönemde, geçici yapılaşma koşulları altında bir boşluk oluyor. Biz bu binayı güçlendireceğiz, çürük diye dümenine uyduruyorlar ve Motola’nın binasını gözümüzün önünde yok oldu. Yerine alelade, alüminyum korkuluklu, temiz pak sıvalı binalardan bir tanesi yapıldı kartonpiyerlerle filan. Herkes ayağa kalktı Ada’da, bir tek ben değil, Ada’da zaten bu konulara hassas, bilinçli, duyarlı çok kişi var ama bina gitmiş oldu. Bunun üzerine ben de bu binaların –nasıl söyleyeyim– tanıtılması, farkındalığının artırılması, belki de korunmasının sağlanması için bir takım geziler düzenledim. Beş

6. Oturum

Resim 13.

sene evvel ilk önce İstanbul Modern'in bir konut sergisi vardı ve ondan sonra da bunları yayınlamaya başladım.

Modern mimarinin korunmasının türleri ve biçimleri, nasıl korunması gerektiği zaten uzun zamandır kafa yorduğum bir konuydu. Üzerine bu Ada'daki mirasın yok olma riski de eklenince, sağda solda çok konuşmuş olacağım ki Ebru Hanım da beni bu kadar kıymetli hocanın arasına davet etti, sizlerin huzurunuza çıkarttı.

Aslında benim söylemek istediğim şu: Burada kurul üyesi hocalarımız da var. Nasıl yapılır bilmiyorum. Biz çok yaptık, kuruldan hocaları getirttik, Ada'da gezdirdik epeycesini tescil ettirdik bu yapıların. Ama hâlâ görsel hafıza olarak çok önemli olan, belki tekil olarak bir mimari kıymeti olmayabilir fakat hepsi bir arada olduğu zaman bir Ada duygusu oluşturduğu için buradaki binalarda çok ciddi bir koruma planı yapmak lazım. Özellikle bu yeni yasa, tescilli binalarda aynı parselde ikinci binaya izin vermediği için ne kadar çok binayı tescillersek o kadar yapılaşmanın önünü keser; pansiyonculuğun, turizmciliğin önüne geçip Ada'daki o çirkin büyümeyi pompalayan yanlış ekonomik sistemi de bir şekilde durdurabilmiş oluruz diye düşünüyorum.

Yeni imar planında Hamson Kayalıkları önünden Nizam Koyu'nun içine kadar olan bütün yalıların olduğu o en güzel koyda bir kamusal alan yaratmak için kazıklı bir yol bile var. Yani bir deniz topografyasına bile bakmamışlar. Hakikaten bunu yapanların akılsız olması lazım.

TARTIŞMA

Ebru Omay Polat- Çok teşekkürler. Şimdi bütün hocalarımızı da buraya davet edebiliriz ve hep birlikte soruları cevaplamaya geçebiliriz.

Nadir Emrah- Ben Can Hoca'ya bir şey sormak istiyorum: Zarif Mustafa Paşa Yalısı orijinal midir?

Can Binan- Orijinallik; malzemesi değişmiş olabilir ama kökenden, yani ilk başlangıçtan kalan malzemenin az olduğunu düşünüyorum ben bütününde. Ama yapım teknolojisi değişmemişse ona söyleyecek bir şey yok. Demin söylemedim ama şöyle bir şey var, Boğaziçi'nde, dönem fotoğraflarını, 1840'lardan sonraki süreçte, mesela 1860, 1880, 1890, 1900'lere ait fotoğrafları incerseniz aynı yere ait yapılarda farklılaşmalar görürsünüz.

Nadir Emrah- Teşvikiye Cami'nde 6 kat değişim olmuş mesela harem kısmında.

Can Binan- Evet, aynı şeyi Ada'da da gördüm, aynı yapının cephe mimarisinin değiştiğini görebiliyoruz. Bir bakıyorsunuz Art Nouveau bir mimari gelmiş. Halbuki altını incelediğiniz zaman bunu restorasyon yaparken, kaplama sökerken de fark ediyorsunuz bazen, altından başka bir kaplama çıkabiliyor. Yani dolayısıyla özellikle Boğaziçi alanında ahşaba bağlı olarak ciddi bir yenilenme de var, bir de böyle rastgele bir takım şeylerin yapılması da var. Ama Zarif Mustafa Paşa Yalısı ile ilgili bu kadar spesifik soru sorma; yani benim onu incelemiş olmam lazım detaylı. Anlatabiliyor muyum? Onun için soruyu geçiştirmek için bunları anlattım.

Hasan Çalışlar- Bir rol çalacağım Hocamdan ama 89 senesinde ya da 90 senesinde –yanılmayayım– o bina el değiştirdi, Araplar satın aldı. Araplar satın alana kadar ben o zaman binaya girme fırsatı buldum tesadüfen, öğrenciydim ve şey de orijinaldi. Orijinal derken ahşap strüktürü, hâlâ o eski girdiğiniz zaman kokusu filan o halde duruyordu. Sonra Süreyya Bey bir restorasyon yaptı diye biliyorum orada. Ondan sonra tekrar el değiştirdi restorasyondan sonra ve yeni alanlar daha kapsamlı bir şey yaparken

yanında bir de rekonstrüksiyon yaptılar, ikinci bir Sedad Bey'in kitabındaki çizime dayanarak orada bir rekonstrüksiyon yaptılar. O rekonstrüksiyon filan zaten –siz çok güzel anlattınız nasıl olduğunu– alakası yok. Bildiğiniz yeni bir yapı.

Ebru Omay Polat- Evet, başka soru alabiliriz.

Oğuzhan Duran- Yıldız Teknik'te son sınıf öğrencisiyim. Can Bey'e sorumu yöneltmek istiyorum. Boğaz'daki yalıların kıyıyla olan ilişkisinin koparılmasını, orada yolun geçmesini çok güzel özetlediniz oradaki süreci. Benim merak ettiğim şey, bu yalıların kıyıda bulunmasının bize getirdiği işlevsel bilgiler ve bunların üretim sürecindeki mimari bilgiler hakkında kaybettiklerimiz hakkında birazcık bize bilgilerde bulunabilir misiniz?

Can Binan- Şimdi yalı geleneği çok ilginç. Çünkü köy içlerinden oluşan birçok erken dönemi var, Bizans döneminde de var köy içleri. Tam olarak denizi öpen yapıların olup olmadığı çok bilinmiyor o döneme ait ama Osmanlı döneminde –ben bir doktora tezi yaptırmıştım– yanlış hatırlamıyorsam ilk deniz kıyısındaki yapılar Ortaköy'den Kuruçeşme'ye doğru yürümeye başlıyor ve ondan sonra da birçok alana yayılıyor. Demin de söylediğim gibi aslında bir sayfiye alanı bunlar. Yani Ortaköy'e gelmeden önce Çırağan'a bağlı Feriye Sarayları vardır; bugünkü Galatasaray Üniversitesi, Kabataş Lisesi gibi. Onlar aslında birer yalı gibi görünmekle birlikte, aslında Boğaz'ın daha ileri bölgelerindeki, Anadolu ve Rumeli Yakasındaki yapılardan biraz daha farklılar. Zaten tarihleri de biraz daha geç. Yapım teknikleri bunların çoğu ahşap. Yani zemin katlarını da kâgir malzeme kullanılmış olabilir ama ahşap bir iskelet üzerine yapılan, genellikle dolgu malzemesi bir bölümünde hiç yok, boş yani içleri. İç kısımlarında bağdadi çita üzerine sıva, dış kısımlarında ise ahşap kaplama. Demin de söyledim; yani deniz kenarında kireç harçlı malzemenin kullanılmasının ortaya çıkardığı problemlere bağlı olarak İstanbul'da bütünüyle ahşap yapıların başlamış olma ihtimalinin olduğundan söz ettim. Bu da çok da kesin değil, oturun araştırın daha derinlemesine ama öyle bir ihtimal de var. Hakikaten deniz kenarında ahşabın daha olumlu olduğu birçok nedenlerle ortaya çıkıyor. Yalının deniz kenarında olması aslında muhtemelen denizle iç içe olmaya çalışan bir dizi insanın kararıyla oluyor. Yani bir de moda olması da önemli, yani bunların hiçbirini unutmamak lazım. Bugün nasıl bir şeyler moda oluyorsa –demin gösterdiniz– yalı da o dönemin bir modası ve çok daha varlıklı insanların yavaş yavaş o bölgelere doğru itmiş olduğunu görüyoruz.

Salondan- Bütün konuşmacılara teşekkür ediyorum. Meltem Hanım, siz Sedad Hakkı Eldem'in Florya'daki projelerinden bahsettiniz. Bir bina var, ben bunun Sedad Hakkı Eldem binası olduğunu kuvvetle düşünmekteyim ama emin de değilim. Hatırlar mısınız, Florya'da Güneş Motel'den bugünkü akvaryumun olduğu yere doğru bir yükseliş vardır ya, sağ tarafta bir takım lokantalar vardır. Vaktiyle bir Kosova Et Lokantası vardı orada. Şimdi bu lokantadan benim hatırımda kalanlar; bir kere modüler bir planlama, incecik narin kolonlar, duvarlarda çintemani çiniler, desenler o kadar Sedad Hakkı Bey'i hatırlatıyor ki... Ortadaki modül de boştu, yani üstü açıldı ve muazzam bir kaçuk ağacı vardı içinde ve kolları lokantanın tavanında yayılmıştı her tarafa. Bu bina

maalesef yok bugün, onun yerine başka bir bina yaptılar, yine bir et lokantası olduk galiba ama Sedad Hakkı Eldem binası mıdır bu?

Meltem Gürel- Motellerden bir tanesi olabilir, Motel A’nın gazinosu...

Salondan- Motel değil, bu tamamıyla lokanta olarak projelendirilmiş bir binadır.

Meltem Gürel- Yani otellerin lokantaları var, tarif ettiğiniz o binayı andırıyor. Ortada bir avlusu olan, çinileri olan bir yapıyı motelin parçası olarak tasarlamış ve yapılmış. Projedeki bütün yapılar da yapılmış değil bu arada, ama yapılanlar *Mimarlık* Dergisinde basılmış.

Salondan- Highlife...

Meltem Gürel- Highlife var ama o bahsettiğimden başka. Dolayısıyla o binayı belki görselleri belki arşivlerde vardır, tarif ettiğiniz ona benziyor.

Salondan- Siz bu binada bulunduğunuzu hatırlıyor musunuz acaba?

Meltem Gürel- Ben o binada bulunmuş olabilirim ama o zaman mimar değildim, İstanbullu da değilim. Onun için kendi hatıralarımı bir araya koyduğum zaman o binanın bu motel olduğunu ben de düşündüm, öyle diyeyim.

Salondan- Çok haksız değilim değil mi bunu düşünmekte?

Meltem Gürel- Çok haklısınız, aynı şeyi ben de düşündüm.

Salondan- İyi günler. Her şey için teşekkür ederim. Güzel bir sohbet ortamıydı. Ben Can Binan’ın aynı zamanda da sınıf arkadaşım Yıldız’dan. Sedad Hakkı Eldem ile 7 sene çalışma şansı bulmuş kişilerden biriyim. Beyefendinin sorusuna gelecek olursak, şu anda resimlerine baktım. Evet, bir takım pasa gibi havuzlardaki çizgiler hocayı çok andırıyor. Bence hocayı çok seven birisi yapmış olabilir. Çünkü hiçbir kitabında ya da hiçbir ofisteki donelerin hiçbirinde öyle bir Kosova Et Lokantası yoktu. Yani ben belki hanımefendinin dediği gibi o binalardan, yani hocanın çizdiği binalardan esinlenen birisi yapmış olabilir. Benim şu anda edindiğim izlenimle.

Salondan- Ben bir şey sormak istiyorum Meltem Hanım’a. Florya Plajını değerlendirdiniz ama karşı taraftaki, yani Anadolu yakasındaki Süreyya plajını ben hep çok iyi planlanmış bir plaj olarak görürüm. Yani bir de tabii Ali’nin de söylediği gibi içinde büyüdüğümüz için yani hem ulaşım bağlantısı hem iç mekândaki düzenleme setleri, farklı fonksiyonların ayarlanması gibi; yani Süreyya Plajı açısından ne düşünüyorsunuz? Açıkçası çok merak ediyorum.

Meltem Gürel- Süreyya Plajı benim detaylı çalıştığım bir plaj değil. Ben Florya kıyısını araştırdım, ama Süreyya Plajı İstanbul’daki birçok plaj gibi baktığım bir yapı tabii. O nedenle çok detaylı bir şey söyleyemeyeceğim.

Can Binan- Bence birçok plajdan farklı yani Süreyya; yani Florya ile –belki Hasan Bey bilir– mukayese edilebilecek düzeyde olduğunu düşünüyorum ben.

Hasan Çalışlar- Tren istasyonundan başlıyor...

Salondan- Tabii tabii, esas söylemek istediğim o. Yani bunun içinde biraz nostalji de olabilir. Demin anlattım ya Boğaziçi ile ilgili. Yani bizim küçüklüğümüz oralarda geçtiği için onun nostaljisini duyuyor olabiliriz de ama yine de çok etkileyici olduğunu düşündüğüm için soruyorum.

Meltem Gürel- Katlıyorum ama Kilyos farklı. Siz Kilyos dediniz galiba. Kilyos, o daha büyük bir proje Süreyya'dan. Tabii Kilyos, Ataköy ve Florya; onlar çok büyük projeler aslında.

Salondan- Florya Plajından farklı biraz derinliği daha sınırlı, daha az derinliği olan ama çok başarılı çözülmüş o derinlik.

Salondan- Çünkü tren yolu var oraya.

Salondan- Tren istasyonu var, indiğiniz zaman zaten hemen pat diye o duvarlarındaki resimler sizi hemen karşılıyor. Yani plaja geldiğinizi hissettiriyor ama dar olduğu için, ama o derinlikte çok zarif, lineer bir şey ve teraslama çok başarılı çözülmüş. Yani bilemiyorum, yani Cumhuriyet dönemi yapısı ama kimin tasarım olduğunu bilemiyorum.

Meltem Gürel- Filmler var onunla ilgili.

Hasan Çalışlar- Şimdi ben de bir şey sormak istiyorum. Yalnız dinleyiciler sormasa oluyor değil mi? Özellikle Bakırköy, Florya çalışan bu kadar, Deniz Köşkü'nden de bahsettiniz Seyfi Arkan'ın. Bir de Sedad Bey'in Büyükkada'da Dil Burnu'nda çalıştığı bir Cumhurbaşkanlığı Köşkü planı var. Galiba o zaman Büyükkada ile Florya arasında bir şey gidip gelme var Atatürk'ün hangisinde yaptıracağım diye. Fethi Okyar Büyükkada'ya getirmek istiyor onu, kendisi de orada diye. Ama o Florya.

Ali Kılıç- Florya aştığı.

Hasan Çalışlar- Florya'da kalıyor.

Ali Kılıç- Çünkü Florya'ya çok fazla gidip geliyor. Yani İstanbul'a her geldiğinde, her toplantıdan sonra soluğu Florya'da alıyor. Çok sevdiği mekân. Ondan sonra o yüzden Florya tercih ediyor.

Hasan Çalışlar- Evet, iyi olmuş. Bir Dil Burnu'nda o bina... Evet, ben de çok seviyorum Sedad Bey'i ama Dil Burnu'nun böyle kalması daha hayırlı olmuş.

Salondan- Boğaz'da beğendiğiniz başka sivil mimari örnekleri, yani sonraki modern dönemdeki örnek verebilir misiniz birkaç tane daha?

Can Binan- Emirgan Balta Limanı'nda bir dizi yapı var Baltalimanı Sahil Sarayı'na gelmeden önceki hat üzerinde. Hatta şu anda fotoğraflarını gösteremiyorum ama yani orada bir, iki, üç, dört tane yapı var köprü ayağını geçtikten sonra. Böyle sıra yalıların bittiği yerden itibaren tekil bahçe içinde.

Salondan- Daha çok kâgir, taş binalar mı?

Can Binan- Hepsi kâgir. O öyle bir dörtlü dizi var. Hatta geçen sene biz onun bir tanesinin tescil edilmesiyle ilgili bir rapor yazdık, Koruma Kurulu tescil etmedi. Çok da şaşırıldık yani. Söylemedim burada ama yani o diziyi beğenirim.

Can Binan- Onun dışında tabii Ragıp Devres Villası çok özel bir yapı olduğu için yani hayran olunası bir yapı. Yani ben sürekli de korkuyorum Ragıp Devres Villası için. Çünkü o narin kolonlarıyla, mimarisıyla şu anda boş gibi görünüyor, kullanılmıyor da. Bir süre sonra bu kültürün dışından biri gelip, alıp olayı tam anlamadan işte kolonların başına küçük başlıklar, cephesinde başka bilmem neler, iç mekânda da şunları bunları yapmaya kalkarsa o Ragıp Devres Villası çöp olur gider yani.

Hasan Çalışlar- Şimdi Ragıp Devres’in torunu MIT mezunu, mimar, evin içindeki mermer şemsiyelik var, işte su gideri var bakır filan ona kadar koruyor. Çok ufak, çocuğu olduğu için bir iki minik masum düzenleme yapılmış. Yarı Amerika’da, yarı İstanbul’da yaşıyor; yani yaşamıyor değil evde ve kapı kolu, doğramalar filan öyle bir restore edildi ki, bütün mekanizmaların Almanya’da aynılarını bulup yaptırmış. Varlıklı da biri. Onun için pek evin başka birinin eline geçeceğini zannetmiyorum.

Can Binan- Bir şey daha söyleyeceğim müsaade ederseniz. Şimdi aslında sadece Sedat Hakkı Eldem, Zeki Sayar değil ama onun dışındaki bir dizi mimarın da yaptığı çok güzel ve modernist yapılar var. Mesela benim aklıma İstanbul Teknik Üniversitedeki Orhan Safa Bey geliyor. Orhan Safa Bey’in Tarabya’da bugün Palet diye bir –eskiden plajdı bizim zamanımızda– Palet’in arkasında yapmış olduğu bir köşk vardır. Hatta köşkün içinde kitabe dahi vardır. Yani köşkün sahibi yapan mimarın ismini, inşaat mühendisini tesisatçıyı falan da yazmış. Mesela o çok iyi bir planlamadır, 1949 tarihli o köşk. Yani o dönemin planlamasının sadece mimari olarak değil de detaylarda da görmek lazım, çok doğru detay çözümleriyle günümüze kadar hiçbir problemin yaşanmadığı, özellikle detay aşamasında binalar olarak karşımıza çıkıyor bunlar. Yani 50 sonrası modernizmin binaları da biraz öyle. Bunlar da muhtemelen o grubun içinde sayılması gerekiyor ve bence mesela o binayı da çok beğenirim ben, çok iyi bir planlamadır. İlginç bir şekilde hâlâ yapıldığı dönemdeki mal sahibinin yaşlı eşi yaşıyor orada ve muhafaza ediyor binayı.

Hasan Çalışlar- Zaten bütün işin sırrının da bu olduğunu düşünüyorum. Çünkü mesela Ragıp Devres de, sizin söylediğiniz bina da ve Büyükkada’da korunan bütün modern mimarlık ürünlerinin de hepsinin tek özelliği hepsinde hâlâ aynı ailelerin yaşıyor olması. Oysa Boğaz’daki yalılar mesela, hepsi el değiştirdi. Çünkü muazzam bir rant baskısı var. İşte Küçükyalı, Bostancı, Suadiye dediğimiz zaman onların hepsi apartmanlaşmanın kurbanı oldu, büyük bahçelerinin ceremelerini ödediler, belki bir iki tane kaldı; yol geçti önünden, yalı olma özelliklerini kaybettiler. Ama Büyükkada’dakiler hâlâ aynı şeyler ve Adalı olma kültürünün de şöyle bir şeyi var: Adalılık birazcık bağımlılık gibi bir şey. İnsanlar orada geçirdikleri çocukluğunu, işte ilk aşklarını, ilk gençliklerini

filan unutamadığı için olsa gerek, Ada'dan kopup bütün başka gayrimenkullerini satsalar bile Ada'dakini koruyorlar, yani pek çok ailenin böyle bir şeyi var. Ada'dan vazgeçmek onlar için biraz hatıralarından vazgeçmek anlamına geliyor. Bu da o binaların ve çevrenin hâlâ korunabilir olmasını sağlıyor.

Salondan- Şerifler Yalısı'nda gösterdiğiniz resimle ilgili de bir şey sormak istiyorum. Hani tümü yapılamamıştı, bir kısmı eksikti ama gene de tamamen yok olması yerine o kadarına razı olmalı mıydık? Sadece özgünlüğü korunduysa...

Can Binan- Yok, yapı yok olmuştu zaten. Yani orası bir bahçeydi ve bahçenin de yarısı ifraz edilmiş... Yani daha doğrusu şöyle: Ben işin içinde, yani ben Koruma Kurulundayken gelmedi, daha önce gelmiş bir yapı bu. Sonradan öğrendik ki, bahçenin yarısı ifraz edilmiş, başka bir apartmanımı yapı yapılmış. Geri kalan bölüme yapıyı ikiye bölüp –mimarın adını söylemeyeceğim ama çoğunuz tanırırsınız– o yapıyı yapmayı önermiş ve Koruma Kurulu da nasıl olduysa kabul etmiş.

Salondan- Ama yine de hani o kadarı korunmalı mıydı özgünlük bozulmasına rağmen?

Can Binan- Yani özgünlüğün ötesinde mimari de bozuluyor. Yani çünkü yapının kendi içinde bir simetrisi var. Zaten rekonstrüksiyon kendi başına, başlı başına bir problem. Zaten betonarme yapıp ahşap kaplıyorlardı...

Salondan- İçini özgün yapmadyysa evet tamam.

Can Binan- Hiçbir şey özgün değil, yapılan şey apartman.

Salondan- Ama yine de mimarisi kalmalı mıydı, günümüze gelebilmeli miydi?

Salondan- Yanlış hatırlamıyorsam binanın üzerinden yol geçti.

Can Binan- Yok, o bina yolun gerisinde.

Salondan- Hayır yol önemli bir kısmını almış. O mimarla ben konuştuğumda– aynı herhalde, ismini vermediniz– o kurulu ikna etmeye çalışıyordu, “benim elimde dokümanlar var ve ben bu binayı bu bahçeye yapmak istiyorum” diye. Bir süre sonra da dediğiniz şekilde yol aldı ama sonunda durdu. Dolayısıyla bunu kabul edersek, şu anda yapılan bütün ihya projelerinin üzerine yol geçti diye Vatan Caddesi'nde ve başka yerlerdeki yıkımların hepsini de onaylamış oluruz. Elimizde bir fotoğrafla kurula koşup, bunu hiç olmazsa bu kadarını yaşatalım gibi bir düşünceyle ihya etmiş olur. Bu doğru bir yaklaşım değil bence.

Can Binan- Bence akla ziyan bir şey amiyane tabirle.

Ebru Omay Polat- Çok teşekkür ediyorum. Keyifli bir oturum olduğunu düşünüyorum. Herkesin İstanbul'da suyun kültürüne bir yakınlığı ve özlemi var diyebiliriz.

Özgeçmişler:

Prof. Dr. Can BİNAN; 1956 yılında İstanbul’da doğan ve halen Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü emekli öğretim üyesi olan Can Şakir Binan 1981 yılında İD-MMA, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü’nden mezun olmuş “13.Yüzyıl Anadolu Kervansarayları Koruma Ölçütleri Üzerine Bir Araştırma” adlı tez ile 1991 yılında Doktor, 1996 yılında Doçent, 2010 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi’nde Profesör olmuştur. Uzmanlık konuları Mimari koruma tarihi, Koruma ve Restorasyon teknolojisi, Dünya Mirası, Koruma alanında uluslararası metinler ve Orta çağ Anadolu Mimarisidir. Mimari Koruma ve Restorasyon konularındaki çeşitli, yayın ve araştırmaları yanında ICOMOS Türkiye Milli Komitesi üyesidir ve 2001-2009 yılları arasında İstanbul 3 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Başkanlığı yapmıştır. Halihazırda; Ayasofya Camii, Selimiye Camii, Kaptan Paşa Camii, Sultanahmet Camii ve çeşitli yapıların koruma ve restorasyon uygulamaları danışmanlıklarını yürütmektedir.

Ali KILIÇ; Dr. Öğretim Üyesi. 1985 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesini bitirmiştir. 1987 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama bölümünde göreve başlamıştır. Halen aynı Bölümde öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir. 1992 yılında “Kıyı Kavramı, Kıyı Alanlarında Dönüşüm ve Planlama: İstanbul Örneği” doktora çalışması ile başlayan kıyı kavramı, kıyı planlaması, dönüşüm ve tasarım konusundaki çalışmalarına lisans, y. lisans ve doktora dersleri ile devam etmektedir.

Prof. Dr. Meltem Ö. GÜREL; doktora derecesini University of Illinois at Urbana-Champaign’den almıştır. Halen Yaşar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi dekanı olan Gürel öncesinde Bilkent Üniversitesi akademik kadrosunda bulunarak Mimarlık Bölümünü kurma görevini üstlenmiştir. Araştırmaları modernizm, toplumsal cinsiyet-mekân ve mekân-kültür konularına yoğunlaşmış ve JAE, Journal of Architecture, JSAH ve Gender, Place and Culture gibi alanında önemli dergilerde yayınlanmıştır. Birçok kitap bölümü bulunan Gürel, Mid-Century Modernism in Turkey: Architecture Across Cultures in the 1950s and 1960s derleme kitabın yazarıdır.

Hasan C. ÇALIŞLAR; Y. Mimar. Erginoğlu & Çalışlar Tasarım Merkezi kurucu ortağı mimar Hasan Çalışlar, 1969 yılında İstanbul’da doğdu. Saint Michel Fransız Lisesi’nin ardından 1992 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nden mezun oldu. Yüksek lisansını ‘Güç ve İktidar’ üzerine gerçekleştiren Çalışlar, 1993 yılında Kerem Erginoğlu ile birlikte Erginoğlu & Çalışlar’ı kurdu.

Türkiye ve yurt dışında birçok önemli projeye ve mimarideki ‘ilk’ örneklere imza atan Çalışlar, ofis binaları, kültür yapıları, alışveriş merkezleri, kamusal yapılar, spor, eğitim ve sanayi kompleksleri, konut ve yerleşke gibi farklı ölçeklerde projeler gerçekleştirdi.

Erginoğlu & Çalışlar’ın pragmatik, estetik ve işverenin kurumsal kimliğini vurgulamaya yönelik tasarım anlayışı, özellikle uluslararası şirketlerin dikkatini çekti ve gerçekleştirilen projeler birçok önemli ödüle layık görüldü. 2016 yılında New Power Station ile Ağa

6. Oturum

Han Mimarlık ödülünün adaylarından biri oldu. Önemli ödülleri arasında Tuzambarrı-Medina Turgul DDB projesiyle Dünya Mimarlık Festivali (WAF World Architecture Festival) Yeni & Eski Bina kategorisinde birincilik ödülü, New Power Station ile Iconic Awards birincilik ödülü ve farklı yıllardan Ulusal Mimarlık ödülleri bulunmaktadır.

Çeşitli yayınlarda modern miras ,modernin restorasyonu, modernin korunması üzerine makaleleri yayınlanan Çalışlar, 2000 yılından bu yana jüri üyesi ve misafir öğretim görevlisi olarak Mimar Sinan, İstanbul Teknik, Uludağ, Cooper Union, Bologna ve Minnesota Üniversitelerinde görev aldı. Çalışlar'ın TMMOB Mimarlar Odası ve İSMD üyelikleri bulunmaktadır.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

7. OTURUM

“BİLİNMEYEN İSTANBUL”

Moderatör: Alper Ünlü

Alper Ünlü

Sunuş

Haluk Şahin

İstanbul'a Şenlik Yakışır

Mahmut Şenol

İstanbul Sokaklarındaki Sıra Dışı İnsan Tipleri ve Şehir Efsaneleri, Pazarola Hasan Efendi, Sülün Osman, Karınca Ezmez Şevki

Mustafa Ünlü

Kentlerin Değişimi, Aidiyet ve Yurttaşlık Bilinci

Zehra Tonbul

Ekphrasis İstanbul - Konstantinopolis: Kentin İkili Yaşamı

SUNUŞ

Alper Ünlü

7. oturumun ana konusu olan “Bilinmeyen İstanbul” başlığının ortaya çıkmasının temel nedeni mekânın “görünmesi” ya da “görünmemesi” arasındaki ilişkiye bağlanabilir. Bu tanımlamanın doğru bir tanımlama olduğunu düşünebiliriz. Bir bakıma mekâna ya da mekânsallığa bakarken gözden kaçırdıklarımız olabilir, ya da fark etmediklerimiz mekânsal görünümde olabilir. Bizler kenti hemen tanıyamamaktayız. Kenti ya da mekânı tanıma, zamanla dolaysız ilintili bir kavram olabilir.

Bu oturumda anlatılanlar, ilk bakışta “görünmeyenler” ya da “görünemeyenler”in içerikleri ile ilişkili de olabilir. Buradan biraz da mimari mekânın algılanmasına doğru yola çıkarsak; bazen görünen mekânların bir arkası olduğunu da söyleyebiliriz, bir bakıma görmediğimiz bir arka plandan da söz edebiliriz. Mimari mekân çokça fiziki tarafıyla ele alınmakta. Araştırmacıların büyük bir kısmı mimarinin “görünen” yanılla ilgili yorumlar yapmakta. Görünmeyen yine mimarinin konusu olmasına karşın, bu alanda tartışmalar çoğunlukla karmaşıklaşmakta.

Bu oturumdaki temel konu ise bir bakıma “mekânın fenomenolojisi” ile ilgili olabilir. Bu yüzden de özellikle anlatım açısından bir metot karmaşası ile karşı karşıya gelebiliriz. Burada sunulan mekânın fenomenolojisine ilişkin sunumlarla mimarlığın görünmeyen tarafındaki yaşantısallığı keşfetmekteyiz. Bu keşifte öznellik olduğu gibi toplumsallık da, psikoloji de var. Dolayısıyla burada girift görünen ana konu ilk bakışta pek de öyle çabuk keşfettiğimiz bir yer de değil. Onun için bu oturumu tamamen bu ana temayla ilişkilendirmiş durumdayız.

Buradan yola çıktığımızda yedinci oturumunun ilk konuşmacısı Haluk Şahin idi. Şahin, İstanbul’un akışına-koreografisine toplumsal değerler ve kültür perspektifinden baktı. Şahin’in ana konusu İstanbul’un kaotik görünümünün ayrıç içine alınmasıydı. Bu ayrıç bir koreografi ve her şeyden önce şiirsel bir akış idi. Şahin kentin öğretici bir mekân olduğunu vurguladı. İstanbul’a kaos ile birlikte fenomenolojik bir yorum yaptı.

7. Oturum

İkinci konuşmacı Mahmut Şenol'un ana konusu kent hafızası idi. Onun da konusunun altında toplumsallık ve kültür öğeleri vardı. Şenol, kent hafızasının toplumsal çerçevelerine dikkat çekti. Hafıza ile birlikte, kentsel yaşamda nirengi noktaları olmuş “ünlü simaları” sundu. Kentte yaşayan bu simalar, mekânla bütünleşmenin ara noktası ya da araçları idi. Bu mekân ile simalar arasında gidiş geliş sürecinde (transaksiyon), Şenol kültürlenme kavramlarını edebiyatın içinden bağlaçlarla kuvvetlendirdi.

Üçüncü konuşmacı, Mustafa Ünlü oturumunda aidiyet ve kent hafızasının yok oluşunu ele aldı. Bunu bir gösteri sürecinin bir parçası, mekânın tüketilmesini, nostalji kavramları ve kavramların metalaşması ve aidiyetin tüketilmesi kavramlarıyla geliştirdi. Özellikle kent mekânlarının gösteri haline gelmesinin ardında, Ünlü'nün bunun arkasındaki satış, pazarlama ve tüketim kavramlarını ortaya koyması ilginç idi. Ünlü, nostalji ve tüketim ekonomisini birlikte ele aldı, tekrar güçlendirme (retrofitting) ve pazarlama kavramlarıyla nostalji dosyasının tüketim içeriğini eleştirdi.

Son konuşmacı Zehra Tonbul ise Bizans'taki “ekphrasis” kavramını ve bununla birlikte “görünme” ya da “görünüm dışı” olma kavramlarını ele aldı. Bir bakıma fenomenolojinin erken dönemleri olarak kabul edilen bu şiir ve algı dünyasının içinde Bizans mekân eleştirisini yine Bizans şiiri ile betimlemeye çalıştı. Tonbul bu kavram ile sözün dışı vurumunu, görünme, görünmeme, kaybolma, kentsel deneyim, temsili deneyim kavramlarını tarihsel çevre bağlamında ele aldığı gibi mekânsal fenomenolojinin arkaik ifadesini ve tartışmalarının ne denli gerilerde başladığını da vurguladı.

Dört konuşmacı, bu oturumda, temelinde İstanbul da olsa, bu özel kentin aşkınlığını, aidiyeti, bu kente bağlılığımızı, yaşadığımız kentin içinde biriktirdiğimizi fenomenolojik bağlantıyı ve bunun da özgünlüğünü vurguladı. Bu vurgulamayı hepsi de “görünmeyen”in üzerinden yaptılar.

İSTANBUL'A ŞENLİK YAKIŞIR

Haluk Şahin

İstanbul dünyanın en çok görülmek istenen şehirlerinden birisidir. Hep öyle olagelmıştır. İnsanlar yerkürenin dört bir yanından oluk oluk onu görmeye gelmişlerdir.

Sayıları çok fazla olmayan bu türden ana kentler güzelliklerinin farkındadırlar. O yüzden arada bir aynaya bakar, süslenip püslenirler, en azından kendilerine çeki düzen verirler. Çünkü gözler üzerindedir. Onlar da başkalarının kendilerinde gözü olduğunu farkındadırlar. Bilirler ki, 72 millet oraya yalnızca ticaret ya da ziyaret için değil, temaşa için gelmektedir. Bıraktıkları para yüzgörümlüğüdür. Gidip anlatacaklardır. Onu görmüş olmak bir övünç nedenidir...

O kentlerde hayat hiç durmaz. Onun meydanları farklı oyunların gösterildiği sahnelerdir, onun tepeleri balkonlar, kuleleri localardır. Hemingway'in Paris için kullandığı sözcükle, bu türden kentler bir "şenlik"tir. Panayır yeridir. Balodur. Eğlencedir. Oralarda yorulabilirsiniz ama asla sıkılmazsınız.

İstanbul bence bu türden kentlerin birincisidir. Şairlere sorun:

Birine göre, bütün gemiler onun limanına gitmek için beklemektedir. Bir başkasına göre, yalnız bir semtini sevmek için bir ömür yetmemektedir. Birisi onu bir tepeden seyrederek, bir başkası gözlerini kapatıp onu dinler, bir üçüncüsü belleğinden Gülhane Parkı'na inip ağaçlarına dokunur. Ve kimse farkına varmaz.

Mimarlar ve kent planlamacıları şair olmak, bu gibi kentlerin duyarlıklarının ve hatta kaptislerinin farkında olmak zorundadırlar.

Meydanlardan Meydan Beğenmek

Bu konuşma daveti üzerine İstanbul'u o gözlerle yeniden keşfetmeye karar verdim. Çünkü biliyorum ki, bu gibi şehirler büyük edebiyat eserleri gibidir. Diyelim her 25 yılda bir, yeniden "okunmaları" gerekir: ikinci ve üçüncü gelişerinizde daha önce

7. Oturum

görmediğiniz şeyler görürsünüz, sesler duyarsınız. Onları görmeye daha hazırsınızdır.

Meydanlar değişmiştir, siz de değişmişsinizdir. Ama kent aynıdır.

Meydanlardan başlayayım dedim. Beyazıt Meydanı ve Taksim Meydanı farklı zamanlarda hayatımın önde gelen sahneleri arasına girdiler. Menderes rejimine karşı patlak veren 28 Nisan olayları sırasında Hukuk Fakültesi'nde idim. O zaman o meydan kentin hem en güzel, hem de en anlamlı kesişme noktalarından biriydi. Havuzuyla, parkıyla, kahvehaneleriyle, tramvaylarıyla, sahaflarıyla gerçek bir şenlikti. Sonra o meydan –kentin en güzel meydanı– çeşitli estetik ameliyatlara mahvedildi. Bir daha da iflah olmadı.

Hayatımda onun yerini alan Taksim Meydanı da benzer bir yazgıdan kendisini kurtaramadı. Adım adım betonlaştırıldı ve çirkinleştirildi. İstiklal Caddesi'nin girişinde meydana bakan kahvehanede oturup meydana dolaşan otomobilleri bir lunaparkı seyrederek gibi seyrederdik. Hatta bir defasında, bir sabah vakti, iki otomobil arasında çarpışma olmuştu da alkışlamıştık! Kent bir gösteriydi.

Ama hayır! Şimdiki beton alan, benim Taksim Meydanım değildi.

O zaman Eminönü Meydanı'nda karar kıldım. İstanbul'u asırlardır İstanbul yapan şenliği, hareketliliği, enerjiyi en iyi gözleyebileceğim yer orası olabilirdi. Gittim, bakındım ve bazı değişikliklere rağmen yanılmadığımı anladım. Araç ve insan kumkuması oradaydı. Figüranlar yerindeydi. Meydan bir sahne olarak hâlâ seyircilere açıktı.

Kaosun Koreografisi

Yani orada hâlâ kaos egemendi. Burada kavramsal bir çelişki, bir oksimoron, olduğuna şüphe yok. Bir şeyin egemen olduğu bir yer nasıl kaos olabilir?

Burası İstanbul, olabiliyor. İstanbul'un kimi yerleri aynen öyleydi. Meydanların kaosu dolaydaki sokaklara taşardı. Eminönü'nün kaosunun Yeni Cami'nin arkasına ve Tah-takale'ye taşması gibi... Yurtdışından ve özellikle Kuzey Avrupa'dan gelenler şaşırıp kalıyorlardı. Otomobillerle yarışan hamallar, seyyar satıcılar, at arabaları, vapurlardan inen yolcular, piyangocular, dilenciler, sahipsiz köpekler, yem arayan martılar, darı atılan güvercinler, balık tutanlar, balık satanlar, vapurlara yetişmeye çalışan insanlar... koşturuyor, hopluyor, zıplıyor ya da sürünüyorlardı...

Ama resim donmuyor, bir şeyler oluyordu. Meydan hep aynı kalıyor gibi görünse de dolup boşalıyordu. Karmakarışık, altüst, darmadağın, irili ufaklı...

Bu hercümerç için belki karınca yuvası benzetmesi uygun düşer. Öyle demezler miydi bir zamanlar? “İstanbul, bir karınca yuvası!”

Çok kalabalık, sıkışık ama akıcı. Bir Amerikalı arkadaşım bu durumu şöyle betimlemişti:

“İstanbul'un kaosunun bir koreografisi var!”

Bu betimlemeyi çok beğenmiştim. Yani tüm bu karmaşa bir dans olarak da görülebilirdi. Meydanların hiç bitmeyen şamatası da onun müziğiymişti.

Bir başkası ise “Bu bir mucize!” demişti.

Buna benzer karmaşası ile meşhur Kahire’den gelen gazeteci arkadaşım ise “Tamam, burası işleyen Kahire” demişti İstanbul’a geldiğinde. “Bunu nasıl başarıyorsunuz?”

Bu elbette İstanbul dışında her büyük kentliye nasip olmayan bir beceriydi. İstanbullu bir cambazdı. Kaldırımlardan bacak kırmadan yürümek bir marifetti. Kimse yolda karşıdan karşıya İstanbullular gibi geçemezdi. “İstanbul şoförü” tanımlaması direksiyon ustalarının en üst mertebesiydi.

Marshall McLuhan Misali

Bu kaosun alışık olmayanları serseme çevirdiğini biliyorum. “Burada nasıl yaşıyorsunuz?” diye sorduklarında gülerdik. Tepeden bakarak gülerdik. İstanbullu olmanın gerektirdiği ve geliştirdiği beceriler vardı. Kuyruğa girip uzun uzun beklemek bunlardan birisi değildi. Ama bir şekilde gözü karartıp yolun karşı tarafına geçebilmeliydiniz.

Ve o zaman dans!

İşte o zaman siz de bu kaotik dansa katılan bir dansçı olabiliyordunuz...

Bizim gibi hayatının çoğunu İstanbul’da geçirenlerin “sersemleme eşiği”nin normal kentlerde yaşayan insanlardan yüksek olduğuna şüphe yok. Kuşkusuz deneyim önemli, ama bunu mümkün kılan bazı kültürel faktörler de var. Daha önce yaptığım bir konuşmada, İstanbul mimarisinin karman çormanlığının, zevksizlikten çok, sindirilmiş okuryazarlık eksikliğiyle ilintili olduğunu öne sürmüş, tekdüze boyutlu Latin alfabesi ile derin okuryazarlığın insanları mimaride de bir örnekleme ittiğini öne sürmüştüm.

Kanadalı iletişim düşünürü Marshall McLuhan’dan yola çıkarak buna cüret etmiştim. Belki o savı genişletip kaosa dayanıklılığa da uygulayabiliriz.

Değiştikçe Aynı

Bazı yerlerde azalsa da, o kaotik dans Eminönü gibi bazı yerlerde devam ediyor. “Eski İstanbul’da yaşam nasıldı?” diye soranları oraya götürebilirsiniz. Pek çok şey aynı. Karmaşa aynıyla değilse bile baki. Belki çevreden duyacağınız dili yadırgayabilirsiniz. Benim gittiğim gün turistler nedeniyle Arapça egemendi. Geçmişte de başka dillerin egemen olduğu dönemler olmuş. Bu dalgalar İstanbul’un sosu sayılabilir. Rumca, Ermenice, Ladino, İngilizce... 1920’lerde Rusçadan geçilmezmiş, 18. 19. yüzyılda Balkan dillerinden, Arnavutça, Sırpça, Boşnakçadan... Çincenin çok duyulacağı günler de uzak değildir...

İstanbul’un ruhunu yok sayamayız! Kentin geleceğini düşünürken İstanbul’un temaşa-ya açık bir şenlik olduğunu unutamayız. Kuzey Avrupa kentlerine benzemek zorunda değiliz. Oralarda biz eğlenemeyiz.

İstanbul’a şenlik yakışır!

İSTANBUL SOKAKLARINDAKİ SIRA DIŞI İNSAN TİPLERİ VE ŞEHİR EFSANELERİ, PAZAROLA HASAN EFENDİ, SÜLÜN OSMAN, KARINCA EZMEZ ŞEVKİ

Mahmut Şenol

Değerli hocamız Haluk Hocamla bir komőuluęum da var Indiana'dan. Ben Indiana'da Purdue Üniversitesi'nde yüksek lisans-doktora derslerime o tarihlerde baŐlatmıŐım, siz de Indiana'dansınız demek ki, çok yakınlardaymıŐız.

Öncelikle çok teşekkür ederim beni tanıttığınız için. Burada olmaktan büyük keyif alıyorum, mutluluk duyuyorum. Çünkü Mimarlar Odası benim çocukluğumdan beri buralarda gördüğüm ettiğim ne varsa bütün siyasal etkinliklerin, sosyal etkinliklerin içerisinde bir başat kurumdu ve burada bir gün bir konuşma yapabilmeyi hiç hayal etmemiŐtim. Böyle bir fırsatı Alper Hocam verdiği için, sizlere de tabii, hepinize teşekkür ederim, çok mutlu oldum.

Tekrar hoş geldiniz değerli konuklar, değerli hocalarım; ben bugün sizinle İstanbul'daki bazı isimlerden bahsedeceğim, İstanbul'dan gelip geçmiş bazı isimlerden. Bunları hatırlamamız gerekiyor. Zira hocamızın söylediği gibi üniversitemizde Mimarlık ve Tasarım Fakültesinde vermekte olduğum derslerden birinin başlığı da Toplumsal Hafıza Mekânları.

Ben, toplumsal hafıza mekânları üzerinden bir sosyolojik kısa bir tanıtımla, çok kısa iki cümle harcayıp vaktinizi almadan; mekân dediğimizde de sadece bilinen fiziki mekân değil aslında sosyal olayların, kişilerin, yaşanmışlıkların da mekâna dahil olduğu, kültürel normların da mekânlarla dahil olduğunu anlatan, bağlayan bir küçük sunum yapacağım.

Beş altı ismi size burada hızlı hızlı tanıtacağım, onların biyografileri üzerinden bir PowerPoint hazırladım. Umarım ki keyifle izleyeceksiniz.

Ardından da; İstanbul'un üzerine yazılmış pek çok Şiir var. Benim bir yandan gördüğünüz gibi bir edebiyatçı yanım da olduğu için Şiirler üzerinden bir Şeyler söylemekle

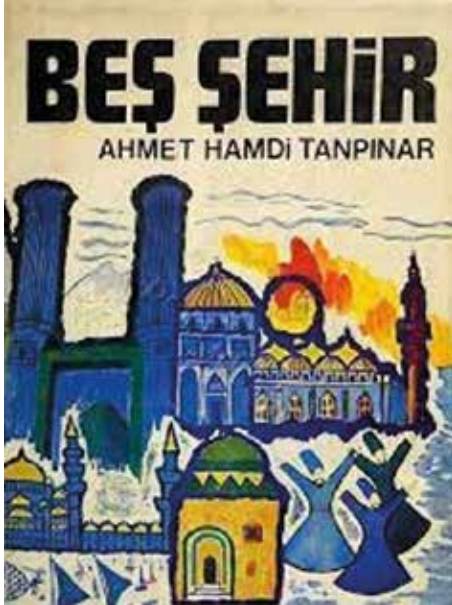
kapatmak istiyorum konuşmamı. Ama İstanbul için şiir yazmış o kadar çok şahsiyet var ki, o kadar çok şair var ki, ta Bizans’tan beri gelen; onların listesini burada sunmaya kalkarsak baya baya uzun bir zaman harcamış oluruz. O yüzden ben öyle yapmayıp hemen her şiirinde, kendisi İzmirli olmakla beraber, İstanbul’u anlatan tek şairimiz var; Atillâ İlhan Bey’den, rahmetliden bahseden çok kısa kısa pasajlar verip kapatmak istiyorum. Böylece bu sempozyuma da belki bir edebiyat rengi katmak, bir parça biraz edebiyat boyasını düşürmek imkânı da olabilir diye böyle bir şeye heveslendim. O yüzden başlığımız aslında İstanbul’un unutulmuş karakterleri ya da hatırlanması gereken karakterleri olabilir ama ardından da şiirlerden; uzun uzadıya bütün şiirleri okumamız mümkün olmaz, ki keşke okuyabilsek, onlardan da kısaca bahsedeceğim.

Az önce hocalarımla konuşurken ne demiştiniz Haluk Hocam Atillâ Bey’den? Gün gelir, insan ansızın yorulurdu, değil mi?

Evet, muhteşemdir. *Beş Şehir* eserinde, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın hepimizin bildiği eserinde şehrin ortak kültür mekânı olduğunu söyleyen bir sözü var. Diyor ki: Şehir bir terbiyenin ve zevkin etrafında teşekkül eden bir müşterek hayattır. Bu tabii sadece İstanbul için kullanılacak bir şey değil, bütün şehirler içindir. Zaten “*Beş Şehir*”de Erzurum’u, Bursa’yı anlatır ve diğer şehirlerden bahseder. Ama İstanbul tabii burada, yine başat bir şehir her anlamıyla kendi tarihsel yapısıyla.

1925 yılında Fransa’da bir eser yayınlandı, çok da dikkate alınmadı bu eser, uzun bir zaman ilgi görmedi. 1960’lara, 70’lere kadar gözden uzak kaldı. Maurice Halbwachs isimli bir Fransız sosyolog yazmıştı bu kitabı. Kitabın başlığı zaten içindeki muhteşemiyatı veren bir başlık. Diyordu ki başlık:

Hafızanın Toplumsal Çerçevesi. Biz tek tek insanlar, hafızamızla bir şeyleri hatırlıyoruz ama aynı zamanda toplum olarak da biz beraberce bir şeyleri hatırlıyoruz. Böyle bir gücümüz var, toplum olarak hatırlama gücümüz var. Bunun eksik kalan yerlerinde kültürel normlarla birbirimizi aktararak ilave ediyoruz ve sürdürebiliyoruz. Maurice Halbwachs’in bu *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* 60’lardan, 70’lerden sonra Batı’da önemli bir literatür kaynağı olarak başka eserlere mühlhem oldu, kaynak yarattı, oralardan referans alıntılarla yeni yeni eserler yaratıldı. Şu anda sosyolojide ve siyasal düşünce disiplinlerinde toplumsal hafıza önemli bir yer işgal ediyor. Bu anla-

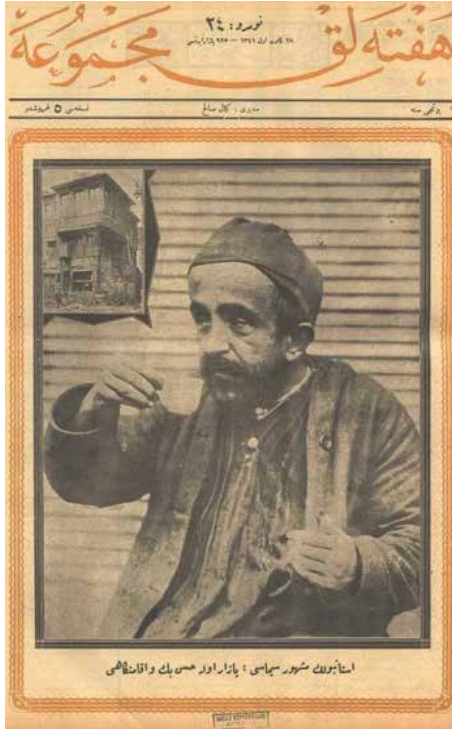
Resim 1. Beş Şehir, Ahmet Hamdi Tanpınar.

7. Oturum

myla toplumsal hafıza mekânları, ben fakültede öğrencilerimize -Alper Hocam'la çok da ortak öğrencilerimiz olduğunu biliyorum- onlara hep sınıflarda şunu söylüyorum: Toplumsal hafıza mekânları denildiğinde fiziki ölçülebilir bir mekâm algılamayınız. Yani buradan oraya kadar 50 metre beton var, şuradan şuraya 40 metre bir şey var gibi bir mekân fikri kafanızda oluşmasın. Oraya insan girdikten sonra mekân mekânlaşır. Dolayısıyla o insanları tanımamız gerekir diye anlatıyorum. Böylece çocuklarla beraber toplumsal hafıza mekânlarını konuşurken kültür unsurlarını da konuşmak zorunda olduğumuzu belirtiyorum.

Şimdi birkaç isim topladım, vakit almadan hemen girmek isterim. Bir tanesi Pazarola Hasan Efendi. Kısmen de okuyacağım, ezberimde olmayan bazı şeyler olacağı için dönüp dönüp ekrana bakıyorum. Ünlü üstat Ahmet Rasim'in 1932'de *Akşam* gazetesinde yazılarında tanımış İstanbullular Hasan Efendi'yi... Osman Cemal Kaygılı da üzerine bir şeyler yazmış, Sermet Muhtar da; İstanbul üzerine kim yazdıysa Pazarola Hasan Efendi'den mutlaka öyle ya da böyle bahsediyor.

Hasan Efendi İstanbul'un meczupları arasında, özellikle Cağaloğlu-Beyazıt civarında günlük turlarına çıkan, her esnafın kapısına uğrayan, pazarola deyip geçen biri... Eğer o sırada pazarola dedikten sonra bir kahve ikram ederlerse kabul edermiş ama asla dilencilik yapmıyor, öyle bir adam değil. Para verdikleri zaman reddediyormuş ama ayağını

Resim 2. Pazarola Hasan Efendi.

sürdüğü dükkânın bereketli olacağı, o günün kârlı geçeceği düşünülür ve onu davet ederlermiş. 1880 doğumlu olduğu biliniyor ve megalosefal rahatsızlığıyla bir koca kafayla, küçük bir bedenle özürlü bir kişi ama bir yandan da evliya gibi seviliyor ortalıkta ve bütün Beyazıt Çarşısı, Kapalıçarşı, Mısır Çarşısı her yerde gün boyu dolaşiyor. Mercan Yokuşu'ndan yukarı çıkıyor, aşağı iniyor, oradan Mısır Çarşısı'ndan içeri giriyor. Haluk Hocamın söylediği o kaosun içerisinde dolaşan biri. Duvarlar ediyor, gününüz bereketli olsun, hayırlısı olsun, bol kazançlar diyor, vesaire. 1927 tarihinde ölmüş, mezar yeri dahi bilinmiyor maalesef. Esnaf da sahip çıkmamış cenazesine; demek ki günlük kârının peşindeydi, onu aldıktan sonra gerisiyle pek ilgilenmediler. Belediye cenazesini kaldırmış. Kimsesizler Mezarlığı'nda zannediyorum.

Resim 3. Pazarola Hasan Efendi.

di’yi aklıma getirdikçe Diyojen de biraz aklıma geliyor Sinoplu Diyojen, birazcık öyle bir benzetmeyi de yapıyorum. Bu birinci karakterimizdir.

Sonra herkesin çok iyi bildiği Sülün Osman var, Dolandırıcılar Kralı Sülün Osman. Yine şimdi bunu söyler söylemez yüzlerinizde gülümseme gördüm. Çünkü çok enteresan bir insan; İstanbul’un Galata Kulesi’ni satan, Galata Köprüsü’nü satan biri. Önüne çıkana bina, köprü, yol, hatta heykelleri, hatta Beyazıt İtfaiye Kulesini satıyor: “Şu Topkapı Sarayı babamdan kalma ama artık uğraşmıyorum. Bunu ne yapsak

Resim 4. Sülün Osman.

Daha sonra Yavuz Selim Karakışlı bir derli toplu eser yaptı üzerine, bu da bir kaynak olarak azından elimizde. Hâlen hatırlanıyorsa, İstanbul esnafının diye söyleyelim, dükkâncılarının, dekakinin bir borcu olsun diyelim, öyle kabul edelim. Biraz da bu yüzden bir şehir efsanesi gibi Pazarola Hasan Efendi üzerine çeşitli fıkralar, anekdotlar verilmiş. Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi’nin bir dizesini buraya almak istedim:

“Harabat ehline hor bakma Şakir, defineye malik ne viraneler var” der; yani böyle meczupları da o kadar gözden çıkarmayın, onlarda kim bilir ne olgunluklar, ne felsefeler vardır diye. Tabii her zaman Pazarola Hasan Efendi

da elden çıkarsak? Çok da pahalı ama ben bunu yarı fiyatına vereceğim” deyip önünden geçen bir adama işte 500 liraya, 1000 liraya, ne kadarsa paraya satan birisi. Efendim diyor ki Dolmabahçe’deki saat kulesinin Anadolu’dan gelen, taşradan, köyden gelen köy ağasına satarken: Valla iyi iş yaparsın, herkes bu saate bakıyor, saatini ayarlıyor; her birisinden 5 kuruş alsan şu kadar para eder diye Dolmabahçe Saat Kulesi’ni de satıyor. İlginç bir adam, sık sık yakalanmış, içeri girmiş çıkmış hapsilere ama savunusu şu: Ben kimseyi -çok özür dilerim- kazıklamıyorum ki, kimseyi

kandırmıyorum ki, onlar aslında beni kandırmak istiyorlar, benim üzerimden para kazanmak istiyorlar.

Çünkü, mesela, şöyle bir hikâyesi var: Ona aksatalık yapan bir adamıyla birlikte bir pazar günü kapalı bir kuyumcu dükkânının önünde duruyor, İstiklal Caddesi'nde, böyle dövünen bir adam rolü oynamakta. Birileri de gelmiş, ne oluyor diye bakınıyorlar, onlar diyor ki: Elimde bilezikler var, kuyumcu kapalı, eşim, karım da hastanede yatıyor. Bu 300 liralık bileziği satacağım, 200 liraya da vermeye razıyım, yeter ki karıma gideyim deyince, oradan bir köylü geliyor, ben alayım 200 liraya diye. O sırada birisi de geliyor onun adamlarından biri, 200'dü, 300'dü derken pazarlığı kızıştırıyorlar. Tenekeden yapılmış şeyleri, bilezikleri, küpeleri ne varsa işte mücevheratı buna iyi bir paraya satıyor. Yakalanmış, karakolda demiş ki: Asıl o beni dolandırmak istiyordu. Benim zavallılığımдан, çaresizliğimden faydalanmak istiyordu. Beni niye yakaladınız ki? Gidin onu yakalayın demiş.

Şimdi bu Sülün Osman'ın ilginç bir hikâyesi daha var; hapisshaneden çok enteresan bir gazete haberi: Meşhur dolandırıcı Sülün Osman, cezaevinde alın teriyle yaşama konulu bir konferans verdi diye başlıkla yayınlanmış. Oradaki hırsızlara, dolandırıcılara ya da ne varsa suçlulara kalkmış demiş ki: Lütfen ahlaklı olun, bir daha böyle şeyler yapmayın diye nasihat ediyor. Bu da ilginç bir İstanbul karakteri olarak unutulmaz, toplumsal hafızamızda mekânla beraber hafızalara kültürel bir birlik gibi kazanacak isimlerden biri.

Piyangocu Uzun Ömer var. Uzun mu uzun! Rahmetli babamla Biz Galata Köprüsü'nde 1960'ların başları geçerken, onun ayakkabılarının ölümünden sonra sergilendiği bir vitrin önünde babam durur bakar, çok gülerdi o ayakkabıları gördükçe. Ölmüştü o zaman Piyangocu Uzun Ömer ama ayakkabıları orada duruyordu. Belki hatırlarsınız, bilemiyorum, oradan o tarihlerde geçen olduysa, şimdi yok orası zaten. Bir İstanbullu değil, Bilecikli ama İstanbul'da yaşadı bütün hayatı boyunca. 2 metre 30 santimle dünyanın bu uzunluk rekorunu taşıyan bir kişiydi. Ayakkabı numarası 63, inanılır

Sülün Osman konferans verirken
Meşhur dolandırıcı Sülün Osman
cezaevinde «alın teri ile yaşama
konulu bir konferans verdi
— Yazısı 5 inci sahifemin

Resim 5. Sülün Osman.

gibi değil; bayağı bayağı sandal gibi bir şey. Jigantizm imiş bunun adı, ben de yeni öğrendim bunu hazırlarken. Jigantizm adı verilen bir tür hastalıkla uzuyor boyu ve hayatı da zaten çok kısa sürdü. Sirkeci Postanesi'nin orada başlamış piyango satıcılığına ve Galata Köprüsü'nde devam etti; ben onun dükkânını hatırlıyorum. O vakitler İstanbulluların Piyangocu Uzun Ömer'in kapısında kuyruk yapmalarının nedeni, onu bir tür evliya gibi görmeleri ve onun elinden alınmış bir piyangoonun âdeta uğurlu olacağı,

Resim 6. Piyangocu Uzun Ömer.

mutlaka karşılığının olacağı, o gün olmasa bile bir gün olacağını düşünmeleri ile kapısına yığıyorlar. Dolayısıyla kapısından eksik olunmayan bu piyangocuyu rahmetle analım.

Bir de Uzun Ömer’i tanıyan Sait Faik hikâyecimiz onun üzerine bir hikâye de yazmıştır, Uzun Ömer başlıklı bir hikâyesi var. Böylece hikâyelere de giren bir isim olarak anılmaya değer İstanbul’un toplumsal karakterlerinden bir tanesidir.

Evet, hızlı hızlı gitmek istiyorum çünkü biraz vakit açısından da sorunumuz var diye görüyorum. Bir başka piyangocu, bunu hepimiz artık biliyoruz, Nimet Abla. O Haluk Hocamın az evvel anlattığı kaotik Eminönü Meydanı’nda özellikle yılbaşı, bayramlarda kuyrukların olduğu yerin sahibi; bu da bir başka piyangocu olarak bugün hâlâ yaşayan bir isim, hâlâ yaşayan bir karakter, bu anlamıyla Melek Nimet Hanım önemli bir İstanbul karakteri. Nimet Abla diye bilinir. Bilet satışını reklam ile desteklemeyi, hatta çeşitli kampanyalarla biletlerin satışını artırmayı planlamış iyi bir iş kadınıydı aslında. 1931’de bir biletine tam ikramiye çıkmasıyla da çok ünlendi. Dediler ki: Bu kadıncağzda bir uğur var, kısmet var. Herhalde bize de çıkar. Kapısındaki uzun uzun kuyruklar, o zamandan beri hâlâ sürer.

Bir acıklı hikâyesi de var tabii: 1970’lerde Gayrettepe’de bir cami yaptırdı, Nimet Abla Camisi. Bu camiye çok uzun bir zaman -ne yazık ki çok üzüntü verici bir şey ama piyango parasıyla yaptırdı, yani kumar parasıyla yaptırdı burayı diye cemaat gitmedi ve cami çok uzun bir zaman -umarım ki şu anda öyle değildir, bilmiyorum ama herhalde değildir ama çok uzun bir zaman, çok acıklı bir hikâye bu- cami boş kaldı. Kötü bir hurafe bu, kötü bir batıl inanç ama böyle bir şeyi de eklemek lazım. Bu olaydan dolayı çok üzüntüler çeken Nimet Abla’nın kahırla erkenden vefat ettiği söylenir. Ondan duyduğu büyük acıdan, kederden dolayı; bir iyilik yaptım ama bu iyiliğinin karşılığında da böyle bir cevap aldım, İstanbul’un belli toplumsal kesimleri tarafından diye.

Bir başka karaktere atıyorum hemen hızlı, hızlı; bir generalin oğlu, kusursuz İngilizcesi var, kuzeni bir diplomat, oldukça eğitilmiş bir İstanbul ailesinin çocuğu: Güney

Resim 7. Nimet Abla.

Zobu; Raki diye biliniyor. Dolandırıcılar Kralı bu da... İstanbul’da dolandırdığı insan pek çok. Toplumsal hafızanın bir parçası. İlginç bir şekilde Süleyman Demirel’i bile bir gün, bir otel lobisinde görüyor, gidiyor yanına, onu bile kandırmış İngilizcesiyle, kendisini Amerikalı subay diye tanıtmış. Şöyle yapıyor, bunun dolandırıcılığı şöyle: Otellerde özellikle giriş çıkışı

7. Oturum

Resim 8. Güney Zobu (Raki).

Kimse şikâyetçi de olamıyor, zira şikâyet etseler karaborsacılık ediyor diye başına iş alacak. Böyle bir adamdı. Melike Zobu isimli bir sinema oyuncusunun da babası, ilginç bir hikâyesi vardır onun da.

Ardından da bir başka toplumsal hafıza karakterine yer verelim, ilk Türk gangsterimiz Necdet Elmas. Hukuk Fakültesi'nden terk, İstanbul Hukuk'tan, İstanbul'da büyümüş. Muhteşem karizmatik yapısıyla insanları etkiliyor ve bunun yanı sıra pek çok hırsızlığı da var... Acıklı bir hikâyesi var aslında, oğlunu kaybetmiş parasız bir dönemde, hastanede ona bakamayınca, çocuğunu kurtaramayınca parasızlıktan bu işlere kalkışmış derler... Ardından böyle bir şey benim başıma geldiye artık acımayacağım, para bulmam gerekir bir yerlerden diye hırsızlığa, dolandırıcılığa, oradan da gangsterliğe kadar çıkıyor. Türkiye'deki ilk banka soygununu yapan adamdır, İstanbul Çemberlitaş'taki İş Bankası'nı soydu. Çok ilginçtir; bunu yakalamak için Türk Polisi böyle bir gangsteri nasıl yakalınız diye beceremeyince, zira bir türlü yakalanamıyor, "Türk Polisi yakalar" diye bir tekerleme vardır ya,

Resim 9. Necdet Elmas.

olamayınca Amerika'dan özel dedektifler getiriyorlar adamı yakalamak için ve 100 kişilik bir ekip kuruyorlar. O sırada, yine çok ilginçtir, *Cumhuriyet* gazetesi -benim de içinde bulunduğum gazete- ayrıca bir takip komitesi kurarak buraya haberlerle, günlük ihbarlarla, istihbarat ağıyla takip ediyorlar Necdet Elmas'ı ve bir yerde kısırlıyor, yakalanıyor. 1974 Affıyla çıkıp sonra namuslu bir hayat yaşamak üzere Antalya'ya gidiyor, İstanbul'u terk ediyor.

Şimdi sıra Karınca Ezmez'de, sizin de bildiğiniz Amigo Şevki'ye geldik. Bu da çok acıklı bir hikâye. Yine İstanbul'daki, hocamın az evvel söylediği,

Resim 10. Karıncaezmez Amigo Şevki.

büyük kitlelerin de gazabına uğramış biri. Çok saf, temiz kalpli bir adam, çok titiz; şoförlük yapıyor, dolmuş şoförü ve asıl adı Şevki Güney. Üç büyüklerimizden Galatasaray’ın ısrarlı bir amigosu. Hani damarını kessen Galatasaray akar derler ya da işte Fenerbahçe akar ya da Beşiktaş akar gibi. Bu da öyle... Arabasının içi pırl pırl, çok dikkatli araba kullanan bir dolmuş şoförü ya da taksi şoförü. O yüzden de Karınca Ezmez diyorlar, çok da ki-bar olduğu için, karıncayı dahi ezmez anlamında bir lakapla biliniyor. Daha sonra birtakım uğursuzluklar Galata-

saray’ın başına gelince ondan olduğu iddiası kötü bir dedikodu gibi yayılıyor ve bir gün maçın olduğu İnönü Stadı’nda seyirciler tarafından itiliyor, dövülüyor tribünlerde, yükseklikten düşüp kolu kırılıyor ve o kolu iyileşmiyor, kötüleşiyor, sonunda kesiliyor, tek kolla kalıyor. Bakımsız bir şekilde sokaklarda kalmış, kimse alakadar olmuyor bu Karınca Ezmez’le. Sonra İstanbul Valiliği, Belediye filan bir şeyler yapıyorlar, bir yerlere yatırıyorlar ama çok acıklı bir şekilde de hayatını kaybediyor.

Birazcık kötü şeylerden bahsettim sabah sabah biliyorum ama toplumsal hafızamızın parçaları; bilmemiz, unutmamamız gereken şeyler. Şimdi efendim şöyle bir lakabı var Karınca Ezmez’in: Vurur ama incitmez, esans sürer, çiçek sever, Galatasaray’dan dönmeyiz, karıncayı bile ezmez diye bir tekerlemesi de var.

Şimdi İstanbul gibi kültürel mirası zengin kentlerde yalnızca mimarlık eserleri, arkeolojik kalıntılar ya da şehir mekânlarını ele almamız gerektiğini, onların dışında da insan varlığıyla insanları hatırlayarak bu toplumsal hafızayı aktarmamız gerektiğini düşünerek hazırladığım bu sunumumu, üzerinden çok hızlı geçtiğim bu sunumumu -vakit olsa belki biraz daha bir şeyler söylemek iyi olurdu- şiirlerle tamamlayacağımı söylemiştim ama şiirler deyince de Yahya Kemal’den de girseniz, Divan Edebiyatı’ndan çıksanız, oradan başka yere bağlasanız bitmeyen bir kocaman kanon var. Âdeta İstanbul bu anlamıyla bir Partenon, bir öğretici alan. Ama ben Attilâ İlhan Bey’i tercih ettim. Çünkü hemen hemen bütün şiirlerinde İstanbul’dan ya Emirgân’dan ya Yeşilköy’den ya Samatya’dan, bir yerlerden mutlaka bahseder, şiirlerin içine birer çiçek gibi serpiştirmiştir. Islak çiçekler gibi. Çünkü Attilâ İlhan yağmurun peşinde olan birisidir, ıslak kaldırımlarda dolaşan biridir, şehrin karanlıklarını, ıslak kaldırımlarını da o bilir.

Şöyle bir baktığımız zaman İstanbul’un en eski bilinen şairlerinden ilk isim, Bizans’a ait, 6. yüzyılda Bizans’ta yaşamış Paulus Silentarius isimli bir şairdir. Eseri olduğu için şu anda basılı, daha doğrusu kütüphanelerde bulunabilecek eseri olduğu için onu

7. Oturum

kitabı şair diye söyleyebiliriz. Ondan önce mutlaka başka şairler de vardı, insan olduğu sürece şiir zaten var. Bunlardan işte Attilâ İlhan'dan bahsedeceğimizi söyleyerek şimdi sizi Attilâ İlhan'a davet ediyorum. Bütün şiirlerini uzun uzun okumak mümkün değil, sadece küçük küçük pasajlar halinde birkaç dizelerini vere vere götüreceğim. Böyle 5-6 sayfada da bitirmek istiyorum daha da fazla sizleri oyalamadan.

Evet, Attilâ İlhan, şiirlerinde sisli, puslu, ıslak kaldırımlı, uzaktan telefonda ağlayan kadınların, sırtında yağmurlukları ıslanmış insanların şiirlerini yazar. Oadaki hüznü aşkla bağladığı, sevgiyle bağladığı çok derin bir kalite ve rafine olmuş sözcüklerle okursunuz. Bunlardan birisi, İstanbul Ağrısı; çok da iyi bilinen bir şiiri.

*“Eğer sen yine İstanbul’san kirli dudaklarını bulut bulut dudaklarıma uzatan,
Sirkeci Garı’nda tren çığlıklarıyla bıçaklayıp
İntihar dumanları içindeki Haydarpaşa’dan
Sombahar karanlıkları tuttu tutacak
Tarlabaşı pansiyonlarında bekârlar buğulanıyor,
İmtihan çığlıkları yükseliyor üniversiteden
Tophane iskelesinde dizel kamyonları sarhoş
Direksiyonların koyununa girmiş buğün şoförler...”*

Ve uzuyor şiir; şiirin içerisinde pek çok mahalleleri, ilçeleri, sokakları ve yerleri görüyoruz İstanbul Ağrısı’nda. Dikkat ederseniz Haydarpaşa deyince intihar dumanları; buraya ne zaman gelsem Independent tankeri olayını hatırlarım, o kazanın olduğu benzin yüklü tankerin patladığı yıl ne zamandı? 78 ya da 79 yılları; o zaman Cumhuriyet gazetesindeydim. Kadıköy’deydim, ilk habere koşanlardan biri bendim çünkü Yeldeğirmeni’nde oturuyordum. Duman deyince aklıma o geldi şimdi. Dolu dolu yaşanan bir şehir bu anlamıyla kazalarıyla, trafiğiyle, şusuyla, busuyla, olaylarıyla vesaire.

Evet, Attilâ İlhan otellerin şairidir aynı zamanda. Paris’teki otelleri yazar, dünyanın otellerine gider, sıra İstanbul’a da gelecek tabii: “Ayn 24’ünde Nairobi’de ol, ben gelmezsen yağmurlar gelecek” dediğinde bir oteldedir aslında. Onun gibi İstanbul’daki Emperyal Oteli var: “Emperyal Oteli’nin resmini çektim, akşam saçlarından damlıyordu” diyor. Cumhuriyet Bahçesi’nden bahsediyor orada gördüyseniz:

*“Cumhuriyet bahçesinde insanlar geziyordu, Tepebaşı’nda küçük Yahudiler,
Asmalı Mescit’teki Rum kemancı, Haliç’e bir avuç kan dökülüyordu.”*

Hızla atladım ama dilerseniz okurum yine fakat bu kadar olsun. İstanbul’un sokaklarından, isimlerinden bahsetmek... Zamanımız yeterince var mı efendim? Peki ben telaş ettim, kusura bakmayın.

*“Emperyal Oteli’nin resmini çektim
Akşam sıcaklarından damlıyordu
Kapsında durmanı söylemiştim
Yüzün zambaklara benziyordu*

*Cumhuriyet bahçesinde insanlar geziniyordu.
Tepebaşı’ndaki küçük Yahudiler,
Asmalı Mescit’teki Rum kemancı,
Böyle rüzgârsız kalmışlığımız
Bu bizim çektiğimiz sancı
El ele tutuşmuş geziyordu
Gazeteler cinayeti yazıyordu
Haliç’te bir avuç kan dökülmüştü.”*

Tabii bir de Haliç’te vurulan gemiye de geleceğiz, o da meşhur şiirlerinden birisi. Evet, *Haliç’te Vurulan Bir Gemi, Cinayet Saati*:

*“Haliç’te bir vapuru vurdular dört kişi
Demirlemişti eli kolu bağlıydı ağılıyordu
Dört bıçak çekip vurdular dört kişi
Yemyeşil bir ay gökte dağuluyordu.”*

Yine bir şiirinden pasaj, Haliç’i anlatıyor *Ben Sana Mecburum* şiirinde; çok bilinen, artık berceste mısra gibi olmuş herkesin tekrarladığı, tekrarladığı... Yine bercestelerinden

bir tanesidir onun, “*Ben ne kadınlar sevdim zaten yoktular*” herkesin dilindedir ve mutlaka yeri gelir bir meyhanede söylenir. Onlardan bir tanesidir bu da. *Ben Sana Mecburum* şiirinde:

*“Fatih’te yoksul bir gramofon çalıyor.
Eski zamanlardan bir cuma çalıyor.
Durup köşe başında deliksiz dinlesem,
Sana kullanılmamış bir gök getirsem
Ah seni bilmiyor, kimseler bilmiyor
Bir şiir hep sızıyor ıssız gözlerinden
Belki Yeşilköy’de uçağı biniyorsun,
Bütün islanmışsın, tüylerin ürperiyor.”*

Şiirin içerisinde, öteki İstanbul mekânlarını da serpiştirmiştir, ben sadece bir bölümünü aldım.

Başka bir şiire geçiyoruz, çok da bilinen bir şiiri... Maçka’dan ben ne zaman geçsem bu şiiri içimden okuyarak geçerim, Maden Fakültesi’nin önünden, İTÜ’nün önünden geçtiğim zaman. Üçüncü Şahsın Şiiri;

Resim 11. Emperyal Otel.

*“Ne vakit Maçka’da geçsem limanda hep gemiler olurdu
Ağaçlar kuş gibi gülerdi, bir rüzgâr aklıma alırdı
Sessizce bir cigara yakardın, parmaklarımın ucunu yakardın,
Kırpiklerini eğerdin, bakardın, üşürdüm, içim ürperirdi
Felaketim olurdu, ağlardım.”*

Oradaki görselde kullanırken bir hata yapmışım; şuradaki kızcağızı öpmekte olan delikanlının hemen arkasında da öteki sevgilisi var aslında resimde ama gözüküyor. O da böyle hüznü hüznü seyrediyor kendi vaziyetini, âşık ve üçüncü şahıs olarak. Hemen sağ tarafında biri gözüküyor gibi sanki; böyle birisi var ama iyi çıkmamış, bu benim eksikliğim oldu.

Emirgân’ı çok sever Atillâ Bey ve zaten yakınlarında bir yerde Âşiyân’da da mezarı var. Şimdi burada bulunan bir arkadaşım sık sık ziyaret eder, arkadaşım Nâzım Bey konuşmayı dinlemeye geldi ve mezarına gittiğinde de üzüntüyle bana oradan bazen fotoğraflar gönderir, Atillâ İlhan Vakfı mezarla yeteri kadar ilgilenmiyor diye de şikâyet eder. Âşiyân’da yatmaktadır Atillâ Bey. *Emirgân* şiirinden bir alıntı:

*“Ben yeşil bir su içtim on sekiz
Emirgân’da içtim temmuzda
Bütün Karadeniz akıyordu,
Rüzgâr çözülmüştü, ay yoktu”*

Şiir uzunca, ben sadece Emirgân’dan bahsetmek için sadece bu iki dizeyi, üç dizeyi aldım. Bir başka Emirgân daha gelecek, oraya da geleceğim şimdi ama bu arada *Yağmur Kaçağı* var, unutulmasın, yine çok iyi bilinen şiirlerinden bir tanesi:

*“Geceleri bir çarpıntı duyarsan
Telaş telaş yağmurdan kaçıyorum,
Sarayburnu’ndan geçiyorum
Akşamsa eylülse ıslanmışsam beni gör-
sen belki anlayamazsın.”*

Atillâ İlhan hep yağmur şiirleri yazar; kederini anlatır, ağlayan göklerle, ıslanan şehirler, ıslak insanlar, üşümüş, çaresiz kalmış insanların üzerinden şehirleri anlatır ve onlardan bir tanesi *Yağmur Kaçağı* da bu anlamıyla tam İstanbul’u anlatan bir şiir, İstanbul’un yağışlı puslu günlerinde sokaklarında dolaşırsanız bunu hatırlayabileceğiniz bir belge gibi aklınızda kazılı kalır.

Resim 12. Ver Elini İstanbul Film Afışı.

Ver Elini İstanbul diye bir film yaptı Atillâ İlhan, senaryosunu yazdı. Tanju Gürsu, Çolpan İlhan -ki kız kardeşidir, Sadri Bey’in, rahmetli Sadri Alışık’ın eşiydi- Leyla Sayar oynamış, başka isimler de var. Afişini de size burada takdim ediyorum. Bir İstanbul filmi.

Tabii İstanbul filmi deyince *Ab Güzel* İstanbul başlıklı olanı unutmamalı. *Ab Güzel İstanbul* isimli -burada Mustafa Bey var, ben onun alanına girmeyeyim- filmde de Sadri Alışık, Ayla Algan’ın o meşhur hikâyesini, ünlü karakter Haşmet İbriktaoğlu’nu, fotoğrafçı olan, sokak fotoğrafçısı olan, İstanbul sokaklarında Beyazıt’ta fotoğraf çeken Sadri Alışık’ın canlandırdığı Haşmet Bey’i de burada analizim.

Evet, Atillâ İlhan’ın *Ver Elini İstanbul* isimli filmine eşlik eden bir şiiri var, *Kirli Yüzlü Melekler*.

“Sayende sayeban olduk İstanbul şehri
Sayende sebil olduk, aç kaldık, sefil olduk
Yıldızlar dem çekti güvercinler gibi başucumuzda
Ve yakıtı perişan eyledi sine-i sad paremizi
Saplanıp hançer misali bir hilal
Sokaklar serseri biz serseri
Yüksek kaldırımında
Bir Cezayir şarkısını dile getirdi plaklar.
Cadde-i Kebir -yani İstiklal Caddesi- bütün ışıklarını yakmış bir gemidir”

Bu son cümlesi çok güzeldi, ne zaman İstiklal’den geçsem hep aklıma bu geliyor. O sokak, o cadde, İstiklal Caddesi Atillâ Bey’in dediği gibi bütün ışıklarını yakmış bir gemi gibi hareket halindedir hakikaten.

Evet, şimdi bir başkasıyla ilerleyeceğim: *Sisler Bulvarı*.

“Yağmurun altında yalnızım
Ağzım yüzüm elim ıslanıyor
Tren düdüklere iç içe giriyorlar,
Aklımı, fikrimi çeliyorlar.
Aksaray’da ışıklar yanıyor,
Sisler bulvarı ayaklanıyor.
Artık kalbimi susturamıyorum”

diye kısa bir pasaj da buradan size vereyim. Aksaray’a ve oradan da Samatya’ya da geleceğiz galiba şimdi. Ama Emirgân var sırada, özür dilerim.

“Bir çay yalnızlığı, Emirgan’dan öteye deşdikçe ısındı yaldızlı bardağım” diye bir şiirinden:

“Çerağan Sarayı’nda Büyükdere’ye
Üşümek sonbaharında eski çınarların
Uzadığı yerde gizlice akşamların

7. Oturum

*Soğuk kuşlar gibi dağılır boğazda
Rüzgârın getirdiği donuk bir yağmur pusu
İstinye’de gemilerin karanlık uykusu”*

Emirgân’ı sık sık ziyaret eden Atillâ İlhan’ın şiirinden bir başka pasajı bu. Ve nihayet *Neydi O Bir Zamanlar* şiirine geliyorum.

*“İstanbul ve sen ikinizden kalanlar,
Tekrar tekrar ısrarla yaşayıp durduğum.
Çengelköy’de yaz unutulmaz.
Erguvanlar rüya mıdır, gerçek mi
Kendi kendime sordüğüm.
İstanbul ve sen...”*

Neydi O Bir Zamanlar şiirinden bir küçük alıntı ve Maria Missakian:

*“Yüksek Kaldırım’da bir akşam
Maria Missakian’i düşündüm
eğer kendimi bıraksam
yağmur olabilirdim, Yağardım”*

Yine yağmurdan dem vardı. Bir kısa pasajı Maria Missakian’la gidelim.

Gece Buluşmasını dedikten sonra bir şiirini tam olarak okuyacağım müsaade ederseniz. Çünkü bu bize aynı zamanda İstiklal Caddesi’ndeki bir sokağı gösterecek.

*“Sen İstinye’de bekle beni, ben buradayım,
İçimde köpek gibi havlayan yalnızlığım,
Belki gelmem gelemem beş dakika bekle git.
Çünkü ben buradayım, karanlıktayım.”*

Bu şiir de çok etkileyici bir şiirdir içinde “köpek gibi havlayan yalnızlığım” sözü hakikaten insanın o yalnız kalmışlığının, varoluşçuluğunun o simgesini veriyor bize.

Nihayet meşhur İtalyan ailesi, Galvani ailesi; Büyük Londra Oteli’nin karşısındaki bina onlarındı, sonra el değiştirdi o bina. Levanten, Galatalı büyük zengin ailenin, Galvani ailesinin adından gelen Kallavi Sokak; tam da St. Antuan Kilisesi’nin karşısındaki çaprazda, şimdi Çerkes lokantaları, Ficcın lokantalarının olduğu, hafifçe yokuşu olan bir sokak. Oradan da Meşrutiyet Caddesi’ne çıkarsınız yani otoparkın olduğu tarafa doğru. Orası Kallavi Sokak.

Kallavi Sokak şiiri, *Belma Sebil* şiir diye bilinir. Şiiri tam olarak okuyarak kapatmak istiyorum. Böylece hem Atillâ Bey’i bir İstanbul şair olarak anmış, onun da toplumsal hafızamıza bir katkısını, katkılarını size dile getirmiş olacağım ve şiirini de anarak, söyleyerek bitirmiş olacağım.

*“Seni ben Kallavi sokağında gördüm,
Sen beni görmedin, görmedin.”*

*Kapıları çaldım, adını sordum,
Söylemediler, öğrenemedim.
Seni ben Kallavi sokağında gördüm.
Bir daha görmedim, bilmedim.*

*Belma Sebil adını yakıştırdım.
Akluma geldikçe her sefer,
Gözlerinin mavisini bitirdim,
Saçlarının siyahına başladım.*

*Kallavi sokağında güvercinler,
Benim karanlık İstanbul’um,
Bir esnaf kahvesinde oturdum,
Belma Sebil ya geçti ya geçer
Rüzgârımı içime doldururum*

*Kallavi sokağında güvercinler
Bunca yıl sönmemiş, umudum.
Nisan değilse Mayıs,
Perşembe değilse Pazar.
Ben Belma Sebil’i bulurum.”*

Evet, Atillâ Bey’in ruhunu şad ederek, yad ederek kapatıyorum böylece. Teşekkür ederim, bu imkânı verdiniz, Atillâ Bey’i de anmış olduk. Ben de size teşekkür ederim.

KENTLERİN DEĞİŞİMİ, AİDİYET VE YURTTAŞLIK BİLİNCİ

Mustafa Ünlü

Çok teşekkür ederim buraya davet ettiğiniz için. Ben hasbelkader aslında hep kameranın arkasındayım ve çok konuşma yapmayı derslerde bile genelde öğrencilerin arasında otururum. Elimden geldiği kadar derdimi anlatmaya çalışacağım.

Konuşmanın adı “Kentlerin Değişimi, Aidiyet ve Yurttaşlık Bilinci” oldu. Oldukça akademik bir başlık ama ben aslında biraz daha duygusal, yani kişisel bir dert anlatacağım. Bu kente olanların hep bir sebebi var; yani toplumsal sebepleri var, ekonomik sebepleri var. Bu sebeplere pek fazla girmeden, onları tartışmadan ki burada pek çok konuşmacı zaten bunları hakkıyla anlattı. Ben daha ziyade bir sonuç üzerinden gideceğim.

Yani bu ait olma meselesi, bir şehre kendini ait hissetme meselesi hep kafamı kurcalayan, mesleğimle de ilgili olarak hep zorlandığım bir konu. Çünkü belgesel sinemacıyım ve bu mekân meselesi, kaybolan mekânlar oldukça zorluyor bizi. Bir video göstereceğim size, bir video paylaşacağım. 2009 yılında çektiğimiz, benim yönetmenliğini yaptığım Kurşun Kalem. Bir İnsan, İki Ülke, Üç Yaşam belgeselinden bir parça olacak bu. Yazar Osman Necmi Gülmen’in biyografik öyküsünü anlatıyor aslında.

Kendisi çok özetle saraya yakın iki Osmanlı paşasının torunu. Sultanahmet’te bir konakta doğmuş. Saint Joseph’i bitirip sonra Fransa’ya üniversiteye yollanmış ama tam savaş sonrası olduğu için epey zorluklarla okumuş. Hatta orada işte o zamanki Türkiye’li entelektüel sanatçı grubuyla da beraber; Sabahattin Eyüpoğlu, Avni Arbaş, Selim Turan, Mübin Orhon, Fikret Mualla; hepsiyle, bunların bir arada olduğu bir dönem var. Bu bahsedilen paşalardan bir tanesi meşhur Siverekli Osman Ağa, yani bugün bildiğimiz Bucak aşiretinin reisi. Dolayısıyla babadan oğula, oğuldan toruna Bucak aşiretinin reisliği Osman Necmi Bey’e geliyor. Fransa’dan döndükten sonra kısa bir İstanbul serüveninden sonra mecburen Siverek’e gidiyor ve aşiretin başına geçiyor. Üstelik ilk kez hayatında gidiyor, yani bütün o şeyden sonra pek hayatında olmayan

bir durum ve Siverek’e gidiyor. 10 yıl, hem de tarihin en ağır kan davalarından birinin sürdüğü süreçte orada aşiret reisliği yapıyor. Sonra bir gün her şeyi bırakıyor, yeter artık diyor, İstanbul’a dönüyor, oradan da Bodrum’a gidiyor 60’ların başı.

Bodrum’un o sonradan Halikarnas disko olan, Kale’nin altındaki bir küçük yarımada-daki binayı alıp Bodrum’un ilk otelini kuruyor, Halikarnas Otel. Fakat bu arada bütün bunları yaparken hep yazar olmak istiyor ve ilk romanını 70’lerin başında yazıyor, Fransızca yazıyor ve alıp koltuğunun altına gidiyor Fransa’ya gidiyor ve ondan sonra da Fransa’da yaşıyor. Şimdi küçük bir bölümü isterseniz filminden alıntıyı izleyelim.

(85 yaşındaki Osman Necmi Gürmen’in Sultanahmet’in arka sokaklarında koştura koştura, sora sora, yıkılmış ve yeri otopark olarak kullanılan doğduğu köşkü aradığı sekans.)

Bu belgeselin çekimlerini biz İstanbul, Bodrum, Siverek ve Paris’te yaptık. Doğrusu ilk üç mekânda pek fazla bir şey göremedik; eskiye dair kısmen Siverek’teki birkaç köy mezra hariç. Paris’te ise tahmin edeceğimiz gibi, Osman Necmi Bey’in ilk gittiğinde 1946’da yerleştiği pansiyon bu diğer şeylerle bulunduğu, parasız kaldığında kâğıt topladığı sokaklar, akşamları davul çaldığı gece kulübü, ucuza yemek yediği lokanta, işte sevgilisiyle dolaştığı parklar, okuduğu üniversite... Hepsi aynı işlevleriyle oradaydı ve bunların hepsini çekme imkânı bulduk, yerinde duruyor, daha da önemlisi işlevlerini de koruyor, yani aynı şekilde devam ediyor.

Belgesel sinemacı olarak bazen günümüze dair bazen de geçmişe dair filmler yapıyoruz, orada öyküleri anlatmaya, gerçek öyküleri anlatmaya çalışıyoruz. Yaşamakta olan bir sürecin peşine düşüyorsanız eğer, işte orada mesele doğru zamanda doğru yerde olmak ve o anı, o akışı yakalayabilmek. Eğer geçmişle ilgili bir şey anlatıyorsanız, elinizdeki malzemenin değer kazandığını görüyoruz. Yani arşiv, yaşıyorsa tanıklar, onların hatıratları vesaire; yani en azından bilgi belge olarak ki bizde maalesef arşiv tutma, hatırat yazma, belge saklama alışkanlığı da hâlâ pek yok. Bunu yapan insanların pek az yaşadığı ya da yaşayan insanların bunu pek az yaptığı bir coğrafyada yaşıyoruz ne yazık ki. Ama bir şekilde insanları o gerçekliğin içine sokmak zorundasınız, yani onları inandırmalısınız. En azından mekânlarda kamerayla dolaşmalısınız. O zaman mekânlar ihtiyacımız oluyor. Yani işte bu mekânlarda yaşandı diyeceğiz ama orada da sıkıntı çekiyoruz. İşte her zaman da böyle 85 yaşında bir insanı alıp sokaklarda, en azından o arama haliyle bir çözüm bulmak şansı da olmuyor. İşte yaratıcı çözümler arayışı, bir takım imgesel görüntüler vesaire idare etmeye çalışıyoruz durumu.

Bilmiyorum yani bu dönüşüm; değişimin çaresi var mıydı, yok muydu konularına ben tabii ki hiç girmeyeceğim, haddim değil. Zaten programa baktığımda burada bunların bu sempozyum süresince de konuşulduğunu anlıyorum. Ben yine kişisel duygusal taraftan ilerleyelim diyorum. Esas olarak da mesleğim nedeniyle o şansı buldum, yani Türkiye’nin her yerini, dünyanın da oldukça geniş bir kısmını görme fırsatı buldum ve çoğunlukla da böyle turist olarak gittiğinizde gezdiğiniz yerleri değil de bayağı en berbat yerlerine de gittim. Buradan buna dayanan naçizane bir çıkarsama da olabilir

bu: İnsan ömrü elbette sınırlı. Yani Türkiye’de, hele İstanbul’da neredeyse mekânların insan ömründen bile hızlı tükendiğine tanıklık ediyoruz. Bu tanıklık sadece mesleki açıdan, sadece toplumsal tarihimizin değil, birey olarak kişisel tarihimizin de delillerinin yok olmaya başladığını hissettiğimiz, bana göre bir travmaya dönüşüyor. Burası artık başka yere ben nereye aitim? Yani bilincin bir yerlerinde bu soru takılıp kalıyor, en azından bende öyle oluyor. Ama baktığımız zaman, hocalarım da bahsettiler; aslında İstanbul söz konusu olduğunda galiba çoğu zaman geçmiş İstanbul’dan bahsediyoruz. Yani o imaj hâlâ İstanbul’un bugünkü imajı değil. İstanbul’dan bahsedildiğinde, İstanbul’u anlat dendiğinde aslında anlattığımız şey sanki geçmişteki İstanbul.

Çocukluğumda aşağı yukarı her yaz İstanbul’a geldik anneye, dede burada olduğu için her ay, her sene bir ay gelip İstanbul’da kalırdık ki o da tabii tatil olduğu için çocukluğumda çok önemli bir yer tutar. Babamın eski bir Morris Minor arabası vardı, onunla karayoluyla geldik. Çocuk sıkılır, baba geldik mi, ne zaman geleceğiz falan diye. Babam da her seferinde şu dağın arkasında derdi. O dağ da kalmadı, alçaldı muhtemelen. E-5 yönünden geldiğinizde pek çoğunuz bilirsiniz, İstanbul, çok net biliyorum Anadolu fabrikasının önünde başlardı, yani bugünkü Akasya Alışveriş Merkezi. Yani E-5 yönünden gelince İstanbul’da oraya kadar hiçbir şey yoktu. Oradan sonra da bayağı kısa bir mesafe kalıyordu, Kadıköy’deydi bizim ev.

Ben Ankara’yı çok severdim. Hani o “en güzel tarafı İstanbul’a dönüşüdür” falan diyenlere de gıcık olurum açıkçası. Çünkü o bana ait bir şehirdi; doğduğum ev, mahallem, bakkal, top oynadığımız arsa, üzerinde oturup gece yarısına kadar arkadaşlarla sohbet ettiğimiz köşe duvar, okullarım... Yani ilkokulum ortaokulum, lise... İlk sevgiliyle buluşan mekânlar, pastane falan, ev içinde içi hazırlanmış pideleri yaptırdığınız fırın... İnsanın bana ait olan bir şehir hissi bence oradan çıkıyor. Hepinizin gözünde de tahmin ediyorum o imajlar beliriyor böyle saydıkça ama bunların ne kadarı hâlâ duruyor diye düşünürseniz; mesela benim hayatıma dair Ankara’da olanların hemen hemen hiçbiri yok artık. İlkokulum var ama onun da bahçesine ek binalar falan yapıldı. Bu bahsettiğim yaşanmışlık mekânlarından hiçbiri Ankara’da yok. Eh işte yani orada, heykelin arkasındaki han da şu an ya yıkıldı ya yıkılıyor. Yani Ulus da değişiyor işte, orası da eski Ulus değil, hiçbir şey eskisi gibi değil yani. Dolayısıyla Ankara’yla bir bağım kalmadı. Yani gidişi de dönüşü de ne dersiniz diyebilirsiniz. Bu noktadan sonra artık o şehre ne olduğu çok da umurunuzda olmuyor. Asıl mesele de galiba bu.

Çocukluğumun İstanbul’u da yok. Yani o senede bir ay gelip de böyle keyifle geçirdiğim çocukluğumun ve ilk gençliğimin İstanbul’u da yok. Yani işte vapurda karton bardakta çay veriliyor. Yani hocalarımızın bahsettikleri o İstanbul şey gibi geliyor bana artık son zamanlarda. Hani *Guguk Kuşu*’nda elektroşoklarla adamın bütün karakterini, kimliğini yok ederler ya, en sonunda bütün o canlılığı, bütün o şeyi bir robota döner Jack Nicholson’ın; sanki İstanbul böyle bir süreç yaşıyor hissine kapılıyorum. Ve o zaman soruyorsunuz tabii: Yani ben nereye aitim ya da neresi bana ait sorusunu soruyorsunuz. Ne olursa olsun tabii hâlâ insan sinirleniyor yani bu şehre yapılanlara.

Ama bir noktadan sonra umursamayacağım artık diye düşünüyorum; pek çoğumuzun artık umursamadığı gibi. Şehrin karşı karşıya kaldığı hoyratlığın da temel sebeplerinden biri bu olsa gerek diye düşünüyorum naçizane. Bir çocuğa çok fazla oyuncak alırsanız hepsini kırar, bir değeri yoktur artık bunun çünkü.

Şimdi psikologlardan, psikolojiden bir alıntı yapacağım. Psikolog Selin Tabak yazmış bunu: “Aidiyet duygusu yaşamın ilk yıllarında geldiğimiz aile, kültür, içinde büyüdüğümüz ev, şehir, iklim gibi etkenlerle örgü gibi örülen bir duygudur. Yaşamın ilk yıllarında yakınlarımızın fiziksel ve psikolojik özellikleri, kullandığımız eşyalar, etrafımızdaki renkler, yediğimiz yemek, içinde bulunduğumuz alan, sokak, bağ kurma şekillerimiz benliğimizin ilk yapı taşlarını oluşturur. Kültüre ait yardımlaşma duyguları paylaşma, sarılma vesaire gibi her gün tekrarlanan alışkanlıklar güçlü ve sürekli duygular yaratır. Tüm deneyimler bu yapı taşlarıyla bağlantılı olarak edinilir. Bu bağlantılar beynimizdeki nöral yollarla kurulur, bedenimizde derin alışkanlık ve reflekslere dönüşür. Aidiyet hissi, güvende olma, kalp açıklığıyla hissetmeyi destekleyen bir duygudur. Başka iklim, alan, yemek, farklı alışkanlık, fiziksel özellikteki kişilerin olduğu bir yere sadece bedenimizle değil, bu alışkanlıklarımızla alışmaya çalışırız. Bunların olmadığı, kalmadığı yerde engellenmişlik, endişe üretmeye başlarız. Sosyal desteğin de yok olması ve azalmasıyla birlikte yalnızlık hissi, kopukluk hissi oluşmaya başlar. Yalnızlık, korku, kendine güvensizlik, kararında tereddüt etme ve birlikte anksiyete ya da depresyon...” Böyle sayıyor psikoloji. Yani aidiyet meselesinden koştukça, bu makalede aslında göçten bahsediliyor ama yani göç, yer değiştirme ya da aslında bulunduğunuz yerin değişmesi bence çok farklı değil. O denli köklü ve hızlı bir değişimden bahsediyorsak aslında hepimiz bir anlamda göç yaşıyoruz diye düşünüyorum.

Bir küçük videomuz daha var. Meslektaşım Bingöl Elmas’ın “Komşu Komşu Hu” belgeselinden bir parça göstermek istiyorum.

(Şişli-Feriköy civarında gökdelen residanslarla yan yana eski mahalleli ilişkisini üzerinden kentsel dönüşümü tartışan belgeselden bir bölüm gösterildi.)

Evet. Bu Feriköy gördüğünüz gibi; işte aslında oradaki gecekonduların bir tanesinin sesiyle ve onun ağzından büyük ölçüde giden ve iki tarafı anlatan bir belgesel. Bu değişim ve dönüşüm, değişim ya da dönüşüm neyse, kentsel dönüşüm –neyse– ortaya çıktığında tabii yaşantılar geri dönülmez bir şekilde değişiyor ve bir yabancılaşmaya yol açıyor. Yabancılaşma kişilerde çok iyi bildikleri ortamlara, eşyalara ve anılara sarılma ihtiyacını ortaya çıkarıyor, nostalji duygusunu ortaya çıkarıyor. Ben de şahsen nostaljik bir insanım diyebilirim. Yani bu aslında bir çeşit maraz olarak genelde bilinen bir şey nostalji, geçmişte yaşamak gibi. İlk olarak Doktor Johannes Hofer tarafından psikosomatik bir hastalık olarak tanımlanmış. Kişinin kendi memleketine geri dönme arzusundan kaynaklanan üzgün ruh hali; cansız, üzgün bir görüntü, her şeye karşı kayıtsızlık ve gerçekle hayali, bugünle geçmiş arasındaki farkı idrak edememe durumu olarak tanımlanıyor. Şeye kadar gidiyor, yani nihai olarak hastayı takatten düşürüp mide bulantısı, iştah kaybı, akciğer sorunları, beyin iltihabı, kalp krizi, yüksek ateş gibi

7. Oturum

ciddi bünye bozukluklarına sebep oluyor diye semptomları sıralamış Hofer 1800'lü yıllarda. İnsanlık bir takım araştırmalara göre, bunu hazırlarken de baktığım bir takım makalelere göre bir tedavi bulmuş buna. Günümüzde daha çok ilerleyen, yaşla ilgili lirizm ve romantizmle örtülü bir duygu dünyası olarak açıklanıyor artık nostalji. Yani o denli tehlikeli bir hastalık değilmiş, kimse ölmüyormuş artık nostaljiden.

“Yaşanmışlıklar kişinin kendisini anlamlandırmasında ve diğerleriyle ortak değerler oluşturmasında kilit bir role sahiptir.” Sennett söylemiş bunu. “Bu kilit rol, nostaljinin üretimden tüketime, sanattan edebiyata, pazarlamadan reklama değin her alanda gündeme gelmesini sağlıyor. Tüketim toplumunun her şeyi metalaştırma işlevi, nostalji duygusunu da kişisel duygularımızın ötesine taşıyarak onu ete kemiğe büründürmüş ve pazara açmıştır.” İşte nostalji ile ilgili çok güzel bir makale buldum diye baktım, sonra aslında bu pazarlama konusunda çalışan bir akademisyen arkadaşımız tarafından yazıldığını anladım. İyi bir makale.

Pazarlama 3.0: Yani artık insanların duyguları, tam tanımını müsaadenizle yapacağım, devreye girmiş. Yani Nevriye Altıntuğ'un makalesi: “Değerlere katılıma ve tüketicilerle işbirliğine dayanan 3.0 pazarlama, eskiyi canlandıran retro pazarlama, zamansal ve mekânsal canlandırmalara dayanan deneyimsel pazarlama, beş duyuyu hedefleyen duysal pazarlama, kokuya dayalı pazarlama yaklaşımları ve dijitalleşmenin sağladığı uzun kuyruk modeli gibi çeşitli yöntemlerle yeni tüketim nesneleri yaratırken, tüketicilerin de güvenini kazanmaya çalışmaktır.” Örnek vermek gerekirse buna her yerde, sosyal medyada, televizyonlarda, dizilerde, televizyon dizilerinde pek çok örneği var karşımıza çıkan ama mesela Tarlabası diyelim. Yani şu anda size bir yandan arka planda akan bu belgeselde yıkımı anlatılan yer, 85 yapımı Hilmi Etikan ustamın yaptığı bir film, izinsiz aldım kendisinden burada bir parçasını gösteriyorum. Tarlabası'nı da yıkan o zihniyet, bugün oradaki binaları dış cephelerini koruyarak alışveriş merkezine dönüştüren başka türlü bir şey çıkardı karşımıza. İşlevi değişti, kullanımı değişti, hedef kitlesi, tüketicisi değişti. Tüketiciler ürünlerin kendi ihtiyaçlarını karşılama özelliğine göre onlara çeşitli anlamlar atfederler. Bu anlamlardan bir tanesi de hazcı, hedonistik anlamdır. İnsanları bugünden alıp geçmişini hatırlatan, eşyalara, mekânlara götüren nostaljik ürünler falan, yani nostalji yaklaşımı bu.

Buradaki konu gerçekten kapitalizm sürecinin giderek tamamen tüketime; tüket, biraz daha tüket, daha fazla tüket diyen bir ekonomik anlayışın hâkim olmasıyla birlikte, insanların geçmişe dair değer yargılarının ortadan kaldırılması, onların tıraşlanıp böylece bir şeye sahip olma, onlara kendini ait hissetme duygusunun da yok edilip böylece yeni şeyler almaya, yeni şeyler tüketmeye yöneltilmesi gibi bir sonuç olarak düşünüyorum ben. Kentlerdeki durumu da aynı şekilde düşünüyorum. Yani bütün bu şeyin parçası gibi geliyor küreselleşme ve kapitalizmin, bir de bu dijital çağın önümüze koyduğu bir şey bu diye düşünüyorum.

Mesela ekoloji dediğimizde kimse adım atmıyor, çevre meseleleri dediğimizde Kyoto, Paris, Rio... Bunlar hiçbir sonuç çıkmayan konferanslar ama birdenbire bir bakıyor-

sunuz bir elektrikli araç. 10 yıl içerisinde ülkeler teker teker karar alıyorlar; 2025’ten, 2035’ten itibaren benzinli araca izin vermeyeceğiz diye. Yani hayırdır diyorsunuz, bunun karbon salınımı ile mi alakası var? Ama düşünsenize milyonlarca aracın piyasadan çekilip yerine milyonlarca yeni aracın girmesi gibi müthiş bir yeni tüketim, bir market alanı açılıyor aslında. Şeyleri falan hiç düşünmüyoruz tabii; onların da lastiği, plastik aksamı vesaire, yani karbon ayak izi, pilleri ne olacak falan? Onlar başka bir şey...

“Kapitalist sistemin araçsal aklı” diyor Andrew Gross; kapitalist sistemin araçsal aklı egemen kılan işleyişi, insanların geçmişleriyle ve o geçmişi oluşturan tüm değerlerle bağlarını zayıflatmaya çalışıyor. Burada amaç, insanların artık tüm özel anlam yükledikleri eşyalardan ve mekânlardan kolayca vazgeçmelerini ve pazarın kendilerine sunduğu yepyeni ürünleri tüketmelerini sağlamak. Anıların, yaşanmışlıkların, varlıkların, mekânları kalmayınca devreye sepya efekti dediğimiz bir şey giriyor. Yani bahsettiğimiz o şey, sepya yapardık eskiden fotoğrafı basarken eski güzüksün diye hafif kahverengi tonlarla, biliyorsunuz o eski fotoğrafların tonlarında basılırdı. Şimdi de işte pazarlamacılar bunu yapıyorlar. Bize sepya efekti katıp ama işlevi, geçmişle bağı kalmamış pek çok ürünü karşımıza çıkarıyorlar.

Ben bir yönetici olsam, 2500 yıllık kimliği olan bir kentin orta yerini yıksam, kalan tarihi yapıların da dış cephelerini koruyup cilalasam, onları alışveriş merkezi, turizm tesisi yapsam daha çok oy alıyorum. İki kıtalı bir şehrin iki kıtasını bağlayan en merkezi yerine onlarca kondominyum yapıp, Fikirtepe örneğinde olduğu gibi... Yani bunu da yapabiliyorum ve artık hiçbirimiz buraya ait olmadığımızı göre bunu önemsemiyoruz, buna takılmıyoruz artık ve hepimiz artık bu şehre aynı hoyratlıkta davranmaya devam ediyoruz. Burada yaşıyoruz çünkü bir şekilde burada para kazanıyoruz, burada karnımız doyuyor ama bu şehirle bir bağlantımız yok.

Yani hep sonunda kendime sorduğum soru şu: İnsanların aidiyeti kalmıyorsa, her şeyin yenisiyle çabucak, kolayca değişebileceği bir dünyada yaşadığım ülkenin, şehrin, mahallenin, köyün ne kadar değeri var? Her şeyi yapabilirim ona. Yaşadığım yüz yıllık evin ahşap kapısını pimapen ile değiştirebilirim, sokağa tükürebilirim, araba park edebilirim falan yani. Neyse bu çoğaltabileceğimiz, hepimiz her gün yaşadığımız kötülük örneklerini şehirde sergileyebiliriz diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim dinlediğiniz için.

EKPHRASİS İSTANBUL - KOSTANTİNOPOLİS: KENTİN İKİLİ YAŞAMI

Zehra Tonbul

Bu oturumun başlığı “Bilinmeyen İstanbul.” Davet edildiğimden beri benim aklımda en çok evirip çevirdiğim mevzu bu başlık. Çünkü düşünüyorum ki ben İstanbul’da doğdum, yine burada büyüdüm. Doğduğum yer tam olarak İstanbul’un orta yeri Süleymaniye Külliyesi’ndeki doğum evi. İlk yılımı Kariye Müzesi karşısında Müze Apartmanında geçirmişim, sonradan oraya sıkça gittiğimiz için de hatıraları var. Çocukluğumun bir kısmı akraba ziyaretlerinde Yedikule’de geçti. Ancak bu oturum vesilesi ile fark ediyorum ki bilme ve görme benim İstanbul ile ilişkimi tariflemiyor.

Bu sebeple bu konuşmada İstanbul’u bilmek nasıl olura dair bir düşünce geliştirmek istiyorum. Bunu da kişisel olarak deneyimlediğim bir yerden, Kariye Müzesi ile Yedikule’de oyun alanım olan Studios Manastırı hatıralarının açtığı bir noktadan, İstanbul’u Bizans üzerinden görmeyi önermesi geliştireceğim.

Kendi deneyimim ve güncel gözlemler içinden bu ilişkiyi görme sorunsalı olarak tartışacağım. Belki de Bizans’ı görmek, İstanbul’u bilmek demek.

İstanbul’da görmek ya da bilmek nasıl olur?

Şu an MEŞHER’de devam eden bir sergi var. İsmi “Göz Alabildiğine İstanbul: Beş Asırdan Manzaralar.” Sergide “manzara” kavramı üzerinden İstanbul’a dair resimler,

Resim 1. Abdullah Biraderler, Bayezid Kulesi’nden İstanbul Panoraması, Smyrna–Constantinople Fotoğraf Albümü, 1865, 6 parçalı, albümin baskı.

Resim 2. Henry Aston Barker (1774-1856), A Series of Eight Views, forming a Panorama of the Celebrated City of Constantinople, And its Environs, taken from the town [i.e. Tower] of Galata [Ünlü İstanbul Şehri ve Çevresinin Bir Panoramasını Oluşturan Sekiz Görünüm Dizisi, Galata Bölgesinden (yani Kulesi’nden Yapılmıştır)].

gravürler, fotoğraflar derlenmiş. Bu “manzaralar” İstanbul’u bir görme biçimi olarak tariflenebilir. Bu görme biçimi, gözü merkeze koyan, kenti de o göz üzerinden bir peyzaja çeviren bir bütünsellik tarifliyor. Sergide yer alan panoramalar da benzer bir peyzaj temsili olarak kullanılıyor. [Bu konuda bir tartışma için, Schwartz Joan M. n.d. “The Geography Lesson: Photographs and the Construction of Imaginative Geographies.” *Journal of Historical Geography* 16-45].

Sergide aynı zamanda Henry Aston Barker’ın 1800 tarihli İstanbul panoramasının bir temsili yer alıyor. Panorama binası olarak inşa edilen Londra’da Leicester Meydanında yer alan daire “rotunda” biçimindeki binanın içerisini tamamen kaplayacak bir şekilde büyük ölçekteki resimler yerleştiriliyor. Böylelikle Galata Kulesi tepesinden İstanbul’u izliyormuşçasına gerçeğe yakın olduğu varsayılan bir İstanbul bakışı oluşturuluyor. [Bu konuda bir tartışma için, Namık Erkal, “Tam Zamanında Gözlerinizin Önünde: Londra Panoramalarında İstanbul Sergileri

(I)”, *Toplumsal Tarih*, 170 (Şubat 2008): 40-47].

Bu panoramalar temsili ve hatta turistik, dışarıdan bir görme biçimi tarif ediyorlar.

Ancak İstanbul deneyimimiz böylesi bir görme üzerinden oluşmuyor. Bu görsel bir deneyim olmaktan ziyade, zeminsel, bedensel ve topografik bir niteliğe sahip. O yüzden İstanbul’u bilmek demek, kentin bedenini bilmek demek. İstanbul–Konstantinopolis böylece ikili bir yaşam üzerinden bir zemin–mekân hali olarak varlar.

Bu görme hali Nicholas V. Artamonoff’un (1908–1989) 1930–1947 arasında tarihlenen İstanbul fotoğraflarında ve İngiliz sanat tarihçisi David Talbot Rice’in (1903–1972) 1927–1957 arkeolojik kazılar vesilesi ile İstanbul’da çektiği fotoğraflarda karşılığını buluyor. Bu fo-

Resim 3. Myrelaion Manastırı (günümüzde Bodrum Camii, Laleli), David Talbot-Rice, [archive owned by the] Barber Institute of Fine Arts, [digitised by the] Birmingham East Mediterranean Archive, Creative Commons 3.0.

7. Oturum

Resim 4. Kariye Manastır ve Cami, Nicholas V. Artamonoff, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1936. [RA195a, Reaccession Number: ICFA.NA.0073]

Resim 5. Pantepoptes Manastır Kilisesi (Eski İmaret Cami), Nicholas V. Artamonoff, 1937, Nicholas V. Artamonoff Collection, Image Collections and Fieldwork Archives, Dumbarton Oaks Research Library and Collection [RA324, Reaccession Number: ICFA.NA.0141]

Resim 6. Pantepoptes Manastırı Kilisesi (Eski İmaret Camii), fotoğraf Zehra Tonbul, Aralık 2022.

toğraflar Bizans yapılarını yerle ilişkileri üzerinden anlatıyorlar –hem kelime anlamıyla, hem metaforik olarak arkeolojik bir episteme üretiyorlar.

Bu fotoğraflarda Bizans yapıları bedensel bir hal alıyorlar. Topografya yapıya yaklaşım, yapıyı deneyimleme alternatifleri sunacak kadar açık. Bizans yapıları sonraki yapılar ile birlikte bedensel topografyalar üretiyorlar.

Mimarlık tarihi dersleri içinde öğrencilerle Bizans yapılarının topografik ve bedensel deneyimi için yürüyüşler yapıyoruz. Böyle bir izi Tekfur Sarayı’ndan başlayarak Kariye’ye, oradan Zeyrek’e kadar sürüyoruz. Ancak, etrafları dolduğu için, çoğu da dönüştüğü, bazıları da girilemediği için topografyayı hayal etmek gerekiyor.

Örneğin, Lips Manastırı Kilisesi, günümüzde Vatan Caddesi’nin üzerindeki Molla Fenari Camii... Artık topografik bir deneyim, bedensel bir deneyim değil, sanki temsiline indirgenmiş bir görme hali üretiyor. Başka bir örnek ise Bodrum Camisi olarak kullanılan Myrelaion Manastırı. David Talbot-Rice fotoğraflarında etraftan yüksekçe bir konumda algılanabilirken, bugün binaların arasına sıkışmış bir halde. Bizans topografyası günümüzde gizli ve görünmeyen haliyle başka bir şekilde varlığını sürdürüyor.

Resim 7. Myrelaion Manastırı (günümüzde Bodrum Cami, Laleli), Fotoğraf Zehra Tonbul, Aralık 2023.

7. Oturum

Kentin İstanbul–Bizans Konstantinopolis’i arasındaki kurduğu ikili yaşamı, Bizans yazınında önemli bir yer tutmuş olan ve oluşumu antik Yunan dünyasına kadar geri giden bir söz-imeg retorığı –Ekphrasis– üzerinden düşünmeyi önereceğim. Ekphrasis, ‘sözle dışavurum’ anlamına geliyor. Bu retorikte, sanat eserleri –özellikle resimler ve tasvirler– sözlerle tarif ediliyor.

Resim 8. Theodosius Takı Kalıntıları, Beyazıt Meydanı, fotoğraf Zehra Tonbul, Ekim 2022.

Resim 9. Pantokrator Manastırı (Molla Zeyrek Cami), Restorasyon sonrası cam kaplı zemin, Fotoğraf Zehra Tonbul, Aralık 2023.

Ancak bu temsili bir tarif değil –duyumsamanın, algının, hayalin iç içe geçtiği bir düşünme, görme, anlama ve anlam üretme biçimi. Ekphrasis, bu sebeple gerçek ve hayal arasında bir poetika üretiyor.

Bizans döneminde ise özellikle binalar üzerine ekphrasis şiirler var. Bunlara örnek olarak, Rodoslu Konstantinos’un (10. yüzyıl) Ayasofya ve Havariyun (Kutsal Havariler) Kiliseleri hakkındaki şiirleri verilebilir. Aşağıda Siren Çelik’in *Bizans Şiir Antolojisi* çevirisinden (İstanbul, 2022) bir alıntıda şehri, Ayasofya’yı ve Iustinanos (Justinianos) sütununu anlatıyor. (s. 145-146)

Tann’nun Bilgeliği Kilisesi’nin yanındaki o sütun
–o parlak kilise, tüm binaların en yücesi,
tüm dünyanda bahis konusudur–
işte bu sütun birincidir bu şebirde.
Tepesinde açıkça görülen bir atlı taşır,
O yüce adam Justinanos’u;
altın bir taç ve muhteşem bir sorguç takıp,
ve sanki ayın atlı arabasına dokunur.

Bir diğer ekphrasisi Theodoros Metokhites restore ettirdiği ve mozaiklerini yaptırdığı Khora [Kariye] Manastırı için yazmış. (s. 249-250)

Tanrı Anasına, Khora Manastırı hakkında
Şehrin diğer güzel tapınaklarına
–ki diğer şebirlerinkinden daha parlaktırlar–
Bir ek olarak donattım senin meşhur manastırını,
her türlü süsle bezedim onu.

Resim 10. Azize Teodosya Kilisesi, Gül Camisi, Zehra Tonbul, Aralık 2023.

7. Oturum

[....]

Batı edebiyatına geçtiği haliyle de Ekphrasis imge ve anlatı arasında bir rezonans oluştururken; objeyi bir anlatıya çeviriyor. John Keats, 1820 tarihli “Yunan Vazosuna Övgü” şiirinde, vazo üzerinden yaşama dair, sanata dair düşünceler ve imgeler üretiyor, çoğaltıyor. Ekphrasisin temsili bir özelliği yok; hatta temsilin eleştirisi olarak ele alınabilir.

[....]

*Kutlu şey! Güzel duruş! Eşsiz, benzersiz şekil;
Amacı kekeleyen kelimelerle değil;
Birkaç beden çizgisi, bir dal, bir çeşme taşı,
Çiğnenmiş ot, çalınmış çalgı, bir taş parçası
En işlek dil olmuş ta, bilinen bugün–yarın,
Sırrını fısıldıyor bize sonsuzlukların...
Gönül! bak, gözlerini örten dumanı sil de;
Vazo! Bunu tekrar et, ona daba eğil de.
“Bunu bil, yeter sana, yeryüzünde bunu bil!
“Güzellik, büyük gerçek, tek gerçek, başka değil!..”*

Günümüz İstanbul’u ile Bizans Konstantiniyye’si arasındaki ilişkiyi hayal gücünün ve belleğin iç içe geçtiği bir ekphrastik teknikle okuyabiliriz. Güncel bir ekphrasis, görmenin ötesinde bir düşünme biçimi üretme imkânı sunar. Kent, kimi zaman mimarlık ve kent kuramında “palimpsest” –parşömen– kâğıdı gibi katmanlaştırarak okunuyor. Buna göre, kent parşömen gibi üzerine yazı yazılan bir alandır. Ekphrasis ise gizli ve hayali olanı da içeren bir poetika üretiyor. Bir yönüyle, görünmeyeni görünür kılıyor.

Böylelikle Bizans Konstantiniyye’si de günümüz İstanbul’unda görünen–görünmeyen, hayal–gerçek, geçmiş–gelecek, zemin altı–zemin üstü diyalektiği içinde ikili bir yaşam oluşturarak yaşamasının dilini kurabilir.

Ekphrasis, kentin tüm temsil mekanizmalarının sorgulandığı bir imkân da sağlayabilir. Bizans Konstantinopolis’inin açtığı temsili ve tarihi yarıklar ekphrasis retorikle kentin ikili yaşamı üzerinden düşünülebilir.

Yeni açılan Ayasofya Tarihi Müzesi böylesi bir temsili ilişki içeriyor. Ayasofya’nın kendinden yaklaşık 500 metre uzaklıktaki Birinci Ulusal Mimari akımı içinde görülen Vedat Tek binası olan 1908–1910 tarihli Defter-i Hakani, yani Tapu ve Kadastro Müdürlüğü binasında müze işlevi ile paralel olarak bir temsili bir mesafe kurguluyor. Bizans saray kompleksinden kalan Tekfür Sarayı restorasyonu ise Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki kullanımı olan çini atölyesini öne çıkararak, Çini Müzesi olarak işlevlendirilmesi ile yine temsili bir hafıza halini yansıtırken, aslında gizli kalını, görünmeyeni açık ediyor.

Belki de biraz Rene Magritte’in ünlü “Ceci n’est pas un pipe” – “Bu bir pipo değildir” resmindeki gibi kent gördüğümüz değil; dilsel olarak onu nasıl düşündüğümüz ya da düşünebildiğimizdir.

TARTIŞMA

Alper Ünlü- Şimdi bütün konuşmacıları buraya alalım tekrar, sorular varsa, buyurun.

Metin Karadağ- İlk konuşmacıdan son konuşmacıya kadar hem ayrı ayrı hem de bir bütün olarak bütün sunumlar beni çok heyecanlandırdı. Çok teşekkür ederim.

Sorumun hazırlığı biraz uzun olursa kusura bakmayın, bunu siz kışkırtırsanız Alper Hocam da eğer uzatırsam siz kesin lütfen. Şimdi bütünü içerisinde çok doyurucu, ben çok etkilendim, onu baştan söyleyeyim, onun için teşekkür ettim. Platon'un *Devlet*'inde sanıyorum mağara aforizmasında bütün insanlık bir mağara içindedir, ortada bir ateş yanmaktadır, ateşin ışıkları insanların gölgelerini duvarlara yansıtmaktadır ve insanlar birbirlerinin yüzüne bakarak değil, duvardaki gölgeleri aracılığıyla iletişime geçmektedirler diyor. Burada insanlar gerçeği, gölgeler de hayalleri içeriyor. Radyo televizyonun geliştiği, yayıldığı dönemde Jean Baudrillard "simulakra" kavramını öne sürüyor; o da insanlar hayalleri, görseller gerçekleri temsil ediyor diyor. Şimdi içinde bulunduğumuz dönemde "metaverse" dönemde karton bardaklar, bir karmaşa... Yani tüm bu sırayla geçtiğim konular insanın kendi kendisine, kendi emeğine, diğer insanlara baştan aşağı insanlığın yabancılaşma sürecini şey yapıyor. Konu İstanbul ama İstanbul aynı zamanda bir dünya başkenti. Tüm bu yabancılaşmalarla bir parçalanma yaşıyoruz. Dördüncü evreyi kurmak için neler yapmalı, ne hayaller kurmalıyız? Sunumlarınızın verdiği şeyden dolayı bunu soruyorum. Dördüncü kavram, insanların kendi kendisine, kendi emeğine, başkalarına, çevreye, doğaya, İstanbul'a, dünyaya yabancılaşmasını önleyecek bir önerme nasıl geliştirilebilir? Dördüncü süreci –İzzettin Hocam da burada– insanın insana yabancılaşmasının kökeni Marx'ın artık değer sömürüsü ve sistematüğünü ortaya koymuş. Gelecekte insanlığı kurtaracak şey ne olabilir? Ne hayalleriniz vardır, dile getirmek istersiniz? Çok teşekkürler uzattığım için özür dilerim.

Bülend Tuna- Teşekkür ediyorum sunuşlar için, gerçekten çok ilginçti. Bir kaç şey hatırlattı, onu paylaşmak istiyorum. Malatya'ya gittiğimizde *Kentin Delileri* diye bir

7. Oturum

albümle karşılaştık. O kent gururla kentın delillerini, kent hafızasına eklemiştı, bunu hatırlattığınız için de çok teşekkürler. Bu önemliydi.

Mezarlıklar konusunu da bu sempozyumda pek ele almadık. Halbuki bir çok kentte, Paris başta olmak üzere mezarlıklar ilgiyle gezilir, ilginç bir tarih sayfası gibi izlenir. Atilla İlhan'ın mezarını Cengiz Bektaş'ın tasarladığını son çıkan kitapta ben de yeni öğrendim. Çok az tasarım ürünü mezarımız vardır.

Bir de kentın hafızası çok önemli tabii ve değişim her zaman olduğu, gibi bütün dünyada olduğu gibi burada da olmalı. Fakat kent hafızası, mekânsal kaybımız böyle olmayabilirdi. Paris de değişti, başka şehirler de değişti, onlardan daha sonraki süreçte biz bu değişimi yaşamaya başladık, göçü onlardan sonra; her zaman göç oldu ama bu kadar kuvvetli olmamıştı. Yani mekânsal kaybımız böyle olmayabilirdi. Bunun sorumlusu nedir? Yani biz de sorumlu muyuz bunun bilgisini yeterince etkin paylaşmadığımız için? Bunu yorumlayabilir misiniz diye yine herkese soruyorum.

Bir de şu anda o kadar çok turistin gelmesi, hele bu semtimizin de, kruvaziyer turizmin merkezi olmasıyla sanki çeyizini sergileyen bir kent durumundayız. Bir takım anıtları gösteriyoruz ve gelin bunlara bakın, bizim ne cicilerimiz var gibi. Fakat kentte yaşayanlara kentın yaşam kalitesini düşürmesi bakımından çok ciddi bir etkisi var turizmin, bu konuda da bir kaç şey söylerseniz sevinirim.

Son olarak da Zehra Hanım'ın sunuşunda geçti, hatıralarında birebir aktarmıyor dediniz, doğrudur. Hilmi Yavuz'un bir anlatusında geçiyor; "Hatıra şairdir, onu tarihçi yapmayın" diyor, siz bir şeyi aktarıırken duygularınızla beraber aktarıyorsunuz. Sizin anlattıklarınızdan bunları not almıştım, paylaşmak istedim.

Alper Ünlü- Evet, o zaman buyurun hocam, Haluk Hoca'dan başlıyoruz.

Haluk Şahin- En yaşlı olarak ben söz büyüğün diyerek başlayayım. Tabii çok zaman isteyen sorular. Yani bu yabancılaşma ile ilgili soru için bir seminer yapmamız lazım. Çünkü ben insanlığın avcılık toplayıcılık aşamasından bu yana en büyük değişimini geçirmekte olduğu kanısındayım dijital teknolojinin girmesi ve en son yapay zekânın insana ait olan pek çok beceriyi kendi üzerine alıp, sanki kendisi yapıyormuş gibi insanlara geri vermesiyle yabancılaşma da çok farklı boyutlar kazanıyor. Bu benim ısrarla üzerinde durduğum ve yazdığım bir konu.

Doğrusu sorunuzun net bir cevabı yok. Ben korkuyorum, ben korkuyorum çünkü bu yapay zekânın ilerlemesi sonucunda iki olasılık var: Bunlardan bir tanesi –ki şu anda daha güçlü görünüyor– despotik bir gözetim toplumu ve faşizmin bütün insanlığa hâkim olması. Bunun örneklerini bazı yerlerde görüyoruz. İkincisi iyimser yorum, sosyalist arkadaşlarım, Marksist arkadaşlarım daha çok bunu takdir edeceklerdir. Makinelerin ağır üretimin yükünü sırtına almasıyla oluşacak olan artı üretimin, insanlar arasında eşitliğe dayanan, bolluğa dayanan ve Marx'ın genç Marx olarak anlattığı, işte sabahleyin balık tutup öğleden sonra keman çalan, akşamüzeri uzun yürüyüşlere çıkan

ve gelişen bireylerden oluşan bir toplum olması hayali de iptal edilmiş değil. Yani öyle bir romantik vizyon da var. Ben ikincisine inanmak istiyorum, birincisinden korkuyorum ama devasa bir soru, çok uzun uzun tartışmamız gerekir diyorum.

Diğer konuşmacıların çok yararlandığım konuşmaları, özellikle *Bizans Şiirleri Antolojisi*'ne gözüm takıldı. Yani hiçbir şey bilmiyordum düşünabiliyor musunuz? Yani Bizans şiiri diye bir şey olduğunu bile bilmiyordum. Yani Eski Yunan şiirini biliyorum ama Bizans şiiri diye bir şey bilmiyorum. Yani bilgi boşluklarımız derin çukurlar olarak karşımıza çıkıyor. Belki zamanla kapatılıyor ama bugünkü konuşmalar arasında arkadaşlarımız daha çok kesintiler üzerinde durdular, ben ise süreklilik üzerinde durmaya çalıştım yine romantik tarafımla.

Yani diyorum ki: Bu kent bir üniversite gibidir, buraya insanlar yığın yığın gelirler, tarih boyunca gelmişlerdir. Düşünün, Bizans zamanını da düşünün, Osmanlı zamanını düşünün; gelmişler ve “terbiye olmuşlardır” yani değişmişlerdir. İstanbul değiştiren bir kenttir. İstanbul kimleri değiştirmedir? Bülent Bey’le onu konuşuyorduk, biz son 60 sene içinde en az 4–5 büyük göç gördük. O insanlar zamanla İstanbul’un kaosuna katıldılar. İstanbul’un kaosu derken de hep şikâyet ettiğimiz o kaosun aslında bu şehrin yüksek elektriği, yüksek voltajı ile ilgili, içinden şiirler ve müzik de çıkabilecek, danslar çıkabilecek bir enerji olduğu romantizmi ile konuştum. Kesintiler var korkunç, gaddarca yani bizim kesintilerimiz gaddarca. Yani Zehra Hanım’ın anlattıklarını dinlerken, böyle olur mu ya? Böyle bir şey olabilir mi, yani böyle bir şey olabilir mi? Olamaz ama oldu. Oldu ama ben bütün bunlara rağmen bakın biri çıkıyor, onları tek tek buluyor. Yakında inşallah onların etrafındaki binalar yıkılacak, yakında mutlaka bir şeyler olacak, başka türlü olabilmesi mümkün değil. Ve turizme de bakarken bu biraz da Anadolu’nun pek çok yerinde olduğu gibi Anadolu kasabalarında insanlar o kasabanın bir de Rumca adı olduğunu hatırladılar ve onu da kocaman yazmaya başladılar. Niye biliyor musunuz? O zaman turist geliyor. Yani turizmin öyle bir tarafı da var ve öyle zannediyorum ki turizmin de baskısıyla, oradan kazanılan paraların da belki iyi yönlendirilmesi ile bir takım siyasi çevrelerin bütün muhalefetine rağmen onların da zaman içinde dirileceğini zannediyorum. Bunun için bizim çalışmamız lazım, sizlerin çalışması lazım. Bırakmamak gerekiyor. Benim yorumum bundan ibaret. Sağ olun.

Mahmut Şenol- Metin Bey’in ve beyefendinin her iki soruya bir karşılık vermek çok zor tabii hocamın dediği gibi. Sadece ben de bir yorum yaparak belki bir şey söyleyebilirim, biraz da kendimden bir yorumla geleyim. Benim iki kimliğim var Dionysos Tanrısı gibi iki yüzlüyüm bir bakıma, riyakârlık anlamında değil; bir yanım akademisyenlik sizlerin yanında tamamen kendimi bu anlamıyla rahat hissetmeye çalışıyorum ama öte yandan da edebiyatçı ve gazeteci kimliğim var. Ama bir yandan da işte romanlarla, hikâyelerle de yaşayan bir hayatım oluyor. Buradan bakarak söylemek isterim bir şeyler, o da daha doğrusu ben Excel tablolarında yaşamıyorum, dilde yaşıyorum, edebiyatta yaşıyorum ve romanlarda kimliğimi arıyorum. Buradan hareketle kendi özelimden bakarak şehre yönelik İstanbul’dan bahsettiğimiz için İstanbul ama genel olarak bak-

7. Oturum

tığımızda bir global dünyada uygarlığımızın, az önce hocamın da söylediği gibi yapay zekâyla kuşatılan bir uygarlığın içerisinde dilin ve gerçekten edebiyatın önemini ortaya çıkaracak bir şeyin, bir sihirli değneğin, bir bütünün hepimizi büyülemesini dilerim. O zaman şehirlerimiz de kurtulur, Zehra Hocamızın gösterdiği bu acıklı caminin kenarındaki binalar da temizlenir –sizin de beklediğiniz gibi– ve aynı zamanda kaos diye gördüğümüz dansı, müziği içine alan o kendiliğinden akan hayatı da yeniden dille kurabiliriz. Ama ne yazık ki dil Metaverse’le başka şeylerle, şu cep telefonlarımızla ortadan kalkmakta. Emojiler ile artık konuşuyoruz, görüşüyoruz, birbirimize kısa mesajlar göndermekteyiz. İnsanlar konuşmayı da unuttular, konuşmaktan da sıkılıyorlar. Dolayısıyla önce dili ve konuşmayı hayata geçirmek, şehre kazandırmamız lazım. Onu yapabilirsek, yapılabilirse bunu yapmaya aday mıyız, yapabilir miyiz, becerebilir miyiz gibi sorular arkasından gelebilir ama benim düşüncem ya da benim hayalim, benim romantizm hayalim dilin tekrar şiirlerle, eski şiirlerin de Bizans şiirlerinden başlayarak divan edebiyatını yeniden gündeme getirilip... Örneğin belki Alper Hocam hatırlayacaktır, çok kez söyledim çünkü: Derslere her girişimde bir dil antrenmanı olsun çocuklara adeta derse başlarken “haydi gelin biraz da Saatli Maarif Takvimi okur gibi bir şey yapalım” diye divan edebiyatından bir berceste, mısra okurum, anlatırım. O üç dakikamızı alır ve çok da iyi olur. Ardından da bir Latin proverb, atasözü söylerim. Mesela dünkü dersinde “yavaşça acele edelim” anlamında festina lente’den bahsettim, onun bir Pompei kalıntılarından kalmış bir Roma freskini gösterdim, ardından da derse geçtik.

Şimdi dili kullanmak bu anlamıyla her alanda mümkün. Yapabildiğiniz zaman ben bunu kendi adıma yaptığımda mutlu oluyorum. Diyorum ki, yapmaya çalıştım kendi açımdan. Hepimiz dili gerçekten iyi kullanıp iyi sürdürebilirse ardından edebiyata everiliyor, ardından sanata everiliyor. Yani bizi ayakta tutacak olan tek şey İstanbul anlamında konuştuğumuzda da tek şey tekrar sanatı buraya sokmak; olabildiğince festivalleri, olabildiğince etkinlikleri canlandırmak. Bunlar yapılmıyor mu? Yapılıyor ama yine bir Marksist ve sosyalist açıdan da baktığımızda burjuvaziye de ihtiyacımız var. Bu anlamda bunları yapacak olanlar da yine Akbank Caz festivalleri düzenleyecek, işte büyük sergiler açıyorlar vs. gibi örneklerle de bence söylüyorum.

Tabii hemen bir şey de söyleyeyim: Dünyanın aslında en ilerici sınıfı, bütün yaptıklarına rağmen de yine burjuvazi. Onlar olmasaydı ne kapitalizm böyle gelecekti ne de başka şeyler olacaktı diye de düşünmekteyim. Bunu da burada çok samimice itiraf ediyorum. Evet, teşekkür ederim.

Mustafa Ünlü- Ben pek bir şey bulamıyorum. Zehra Hocamın son cümlesine de bir gönderme olabilir. Kadıköy’de bir sokakta bir apartmanın dışında şöyle bir tabela var: “Haldun Taner bu apartmandan önceki apartmanın yerine yapıldığı apartmanda yaşamıştır.” Yani biraz geç kaldık gibi geliyor bana. Dolayısıyla hani işte temsil meselesi falan, işte bütün bu yapılanlar... Bir de bu son makaleyi okuduktan sonra her şeye pazarlama 3.0 diye bakmaya başladım. Gerçekten kentlerin eski o tarihsel derinliği,

mekânların, kentlerin, insan hayatının tarihsel derinliğinin çok daha azalacağı bir geleceğe galiba gidiyoruz. Çünkü dijital mesele var, sanal dünya var artık. Yani o bizi rahatlatıyor, nasıl olsa her şey sanalda var. Dolayısıyla artık fizikseli en ekonomik bir şekilde işimize geldiği gibi kullanabiliriz. Bundan insani bir hayat çıkar mı? Geçmişle bağı kopmuş bir insanın bir hayatta ne kadar insani bir hayat çıkar falan diye böyle düşündükçe iyimser olmaya çalışıyorum ama pek zorlanıyorum açıkçası.

Mahmut Şenol- Hızımı alamadım kusura bakmayın, bir şey daha söylemek isterim; aklıma geldi az önce hocamla ve sizlerle orada konuşurken arkada çay içtiğimiz yerde toplantıdan önce bir örnek vermiştim, onu müsaadenizle kısaca tekrarlamak isterim: Burjuvazinin çıkışından itibaren şehirleri sevdi, zaten şehir insanı ve şehirde de düzeni sevdi. Amsterdam’da gördüğüm bir şeyi aktarmak istiyorum. Az önce sizin söylediğiniz işte üç tane binanın içerisinden geçmiş bir Haldun Taner anısı değil ama bunu bezeyecek bir şey söyleyeceğim, üzerine bir kaplama yapar gibi söylemeye çalışacağım becerirsem. Bir şeyle karşılaştım Amsterdam’da. Kanallardan bir tanesinde bir ev, eve giriyorum, kapıda bir numara: 127 numaralı bir etiket kapının dış sokağa bakan tarafında, kanala bakan tarafında üç katlı bir bina. Orada birine misafir gidilecek. Adam gösteriyor bak diyor tam içeri, kapıdan içeri giriyorsunuz. Bir sahanlık, yürüyorsunuz, tam karşıda da seramiklerden yapılmış bir tablo var. O tablo, o binanın bulunduğu mahallenin kanaldan resmi. Gel dedi adam, dışarı çıktık baktık. Evet aynı orada, içeride de var. Devam ediyorsunuz, içeri gidiyorsunuz, o seramiklerin altında ressamın imzası bilmem ne, bilmem ne ve yapıldığı tarih 1627; 1627’den beri o seramik orada. Bak şimdi şu apartmanın altındaki numarayı gördün mü? Gördüm 127. Çık dışarı dedi. 127 numarası değişmemiş... İstanbul’da bütün kapıların hele hele Fatih, Balat işte ne bileyim Beyoğlu bir yerlere giderseniz, kapı numarası üstünde iki tane kitap etiketi gibi üzerine böyle ha bire hani enflasyonda artan fiyatlar gibi 27, 45, 52, bazen A, B filan koyarlar. Çünkü henüz daha şehrin burjuvası yok. Olabilseydi belki çok daha farklı bir yerden bir yere doğru ulaşabilirdi. Bu da böyle küçük bir ek olsun diye söylemek istedim anımla beraber.

Zehra Tombul- Benim şöyle herhalde bir akademik noktadan biraz çok kuram ve tarih içinden düşünceyi araçsallaştıramıyorum. Yani bu bir beceriksizlik de olabilir, düşünmeliyiz diye düşünüyorum. Yani düşünmeliyiz, düşünmek için düşünmeliyiz, düşünmekle üretmeliyiz. Yani ben akademisyen noktadan araçsallaştıramıyorum, o yüzden bir cevabım yok ama şöyle bir şey geliyor aklıma Hilmi Yavuz’a atfen. Bir yanım mimar tabii benim, bir yanım tarihçi, bir yanım sanat tarihine gittim vs. Tarihçiler de şair olabilir diye düşünüyorum ya da onu yapmalıyız belki diye düşünüyorum. Şair tarihçi olabilir, onu arıyorum aslında biraz. Yani tarihe başka nasıl bakmalıyız, tarihi nasıl düşünebiliriz ki geleceğe dair bir tasavvur oluştursun, yaratıcılığa dair bir tasavvur oluştursun? Geçmiş olmalı ki gelecek olsun. İşte Heidegger demiş, çölleşme kavuşudur bellek hanımın. Yani o çölleşme olmasın, o bellek ile birlikte hayal etmeden tarih olmuyor zaten. Dolayısıyla o tarihçi aslında çok da şairane bir yerde duruyor diye düşünüyorum.

Alper Ünlü- Son sözü Haluk Hocamıza verelim.

Haluk Şahin- Müsaadenizle bir şey söylemek istiyorum. Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun zaman yaşadım, zaman içinde Türkiye dendiğinde tepkileri nasıl değiştiğini izlemek fırsatını buldum. Kore'deki müttefiklerimiz diye başlayan sevgi tezahüratları zaman içinde başka şeylere dönüştü, ilgisizliğe dönüştü, şuna dönüştü, buna dönüştü. Son zamanlarda bunun husumete doğru değişmekte olduğunu fark eder oldum. Yani neredesiniz? Türk'üm, Türkiye'deyim eyvallah ama neredesiniz? İstanbul'danım dediğim zaman gözlerim parladı. İstanbul, İstanbul, Ah İstanbul'dansınız?.. Hayatta en çok gitmek istediğim kent... Öyle de bir mısra vardı: Bütün gemilerin gitmek istediği liman İstanbul. Şimdi gerçekçilik içinde ve hayatın inişleri çıkışları içinde, kötü yönetimler arasında biz İstanbul'u romantize etmesini unuttuk. Oysa edebiyatımıza genel olarak bakacak olursak, gerek Tanzimat edebiyatında, gerek Edebiyat-ı Cedide'de ve Cumhuriyetin başlangıcında romanlarda, şiirlerde Attila İlhan'ı son dönem olarak gördük. İstanbul'un hep topolis, tek kent, kentlerin kraliçesi olarak romantize edildiğini görürüz. Sonra işte Menderes geldi, Dalan'lar geldi, şunlar geldi, bunlar geldi... Şehir ağır yaralar aldı, çok ağır yaralar aldı ama buna rağmen ben İstanbul'un iyileşme potansiyeline sahip olduğu kanaatindeyim. Ben vaktimin yarısını İstanbul'da, yarısını Bozcaada'da geçiriyorum. Bozcaada kışları 2000, yazları 20 bin civarında nüfusu olan, tarihsel geçmişi olan Troya'nın karşısında bir yer. Biz kafa çatlatıyoruz sürekli olarak, ne yapsak da bu adayı korusak, adanın mimari dokusuna dokunmasına engel olsak, adanın değerlerinin ortaya çıkması için çaba göstersek. Yani İstanbul'un binde biri kadar bir yer ama bu çaba Türkiye'de maalesef aynı derecede yaygın değil, İstanbul'da o kadar yaygın değil. Ben şunu diyorum, yani kendim için de diyorum; bizim İstanbul'u çok sevmeyi yeniden öğrenmemiz lazım.

Özgeçmişler:

Prof. Dr. Haluk ŞAHİN; İstanbul Bilgi Üniversitesi, emeritus, iletişimbilimci, gazeteci, televizyoncu, şair, romancı. Homeros Ödülü ve İpekyolu Uluslararası Şiir Ödülü sahibi.

Dr. Mahmut ŞENOL, Ph.D; 1958 İstanbul doğumlu Mahmut Şenol, üniversitede aldığı ekonomi tahsili ardından siyasal bilimlere ve uluslararası ilişkiler disiplinine yöneldi. 1998-2009 yılları arasında yaşadığı ABD'nin Purdue Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora derecesinde derslerin ardından, İstanbul Üniversitesi SBF'de doktorasını tamamlayıp, “Burjuva Romanı ve Kültüre Hegemonyası” başlıklı teziyle Ph.D derecesini aldı. 2010 yılında Kanada'ya yerleşmiş olan M. Şenol, ABD'de başladığı, Cumhuriyet gazetesi dışhaberler yazarlığını devam ettirdi.

Üniversite yıllarında bir yandan basın kartlı muhabir olarak Cumhuriyet gazetesinde göreve başlayıp sekiz yıl boyunca gazetecilik yapan Şenol, aynı zamanda edebiyat alanında ürünler verdi. Phaselis Adağı, Bay Konsolos, Çerkes Âdil Paşa'nın Tahsildarlık Günleri, Capon Çayevi, Dalkavuk Hanım, Akbisar Düşerken, Bir Roman Yazılıyor-- Nicky'yi Öldürmek, Bizim Unuttuğumuz Şey, Geçiyordum Uğradım, Kayısı Topuklu Kadınlar, Altıncı Hasta ve Keşfini Bekleyen İnsan başlıklı basılı romanları, hikâye kitapları ve tiyatro eseri vardır.

Hâlen Özyeğin Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesinde sosyal bilim ve siyasi düşünce tarihi dersleri veren Şenol'un Varlık, Mesele Kitap, Ek Dergi, gibi yayın organlarında yazuları, denemeleri yer almakta; ayrıca Cumhuriyet gazetesinde dışhaberler sayfasına ait Pazar yazularında imza sahibidir. Şenol, Uluslararası PEN Yazarlar Birliği-Türkiye, Tiyatro Eleştirmenleri Birliği derneği, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti üyesidir.

Mustafa ÜNLÜ; 1963'te Ankara'da doğdu. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'ni bitirdi. Öğrenciliği sırasında çeşitli dergi ve gazetelerden sonra, TRT haber merkezi ve 32. Gün haber programında çalıştı. 1989'dan itibaren belgesel sinema alanına girdi ve bazıları ödüllü pek çok filme yönetmen, yapımcı, metin yazarı olarak imza attı. Çeşitli fakülte ve yüksekokullarda yönetmenlik ve belgesel sinema dersleri verdi. Kurucuları arasında bulunduğu Belgesel Sinemacılar Birliği'nin 2015-2019 yılları arasında yönetim kurulu başkanlığını üstlendi. Halen ortağı olduğu Kutup Ayısı Belgesel Yapımlar şirketi bünyesinde belgesel çalışmalarını sürdürürken Okan Üniversitesi Sinema-TV bölümünde ders veriyor ve Punto 24 Bağımsız Gazetecilik Derneği Yönetim Kurulunda bulunuyor.

Zebra TONBUL, MPhil, PhD.; Mimarlık Kuramı ve Tarihi alanında çalışmaktadır. Araştırmaları yirminci yüzyıl sanat ve mimarlık tarihi ve kuramı üzerine odaklanmaktadır. Tarih yazımı, düşünce tarihi ve modernizm çalışmaları konularını kapsar. Doktora tezini Boğaziçi Üniversitesi ve Viyana Üniversitesi eş danışmanlığında tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Mimarlık lisans derecesine ve Cambridge Üniversitesi'nden Mimarlık Tarihi ve Felsefesi alanında yüksek lisans derecesine sahiptir. İstinye Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde doktor öğretim üyesidir.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

TEMATİK SUNUŞ: İZZETTİN ÖNDER

YÜZ YILLIK SÜRÜKLENİŞTE SİSTEM ETKİLERİ

YÜZ YILLIK SÜRÜKLENİŞTE SİSTEM ETKİLERİ

İzzettin Önder

Hepinizi saygı ile selamlıyorum. Bu toplantıya davetinize çok teşekkür ederim. Böyle farklı meslekten gelen dostlar arasında konuşmak ve fikir alış-verişinde bulunmak bilgi-me bilgi katıyor, anlayışma anlayış katıyor.

Konuşmalardan anladığım kadarıyla, hepimiz İstanbul'u bugünkü halinden daha iyi görmeyi arzu ediyoruz. Dinleyebildiğim tüm konuşmalardan çıkardığım özet sonuç aşağı yukarı bu oldu. Ne var ki, İstanbul kapitalizmin insanlarımızı sürüklediği davranış modelinde plansız programsız işgal ediliyor, hatta yağma ediliyor. Öyle düşünüyorum ki, bunun sebebi yaşadığımız küresel kaos, daha somut olarak sürüklendiğimiz üçüncü paylaşım savaşıdır. Üçüncü paylaşım savaşı, geçmişte olduğu üzere askerlerle değil, kur ve faiz silahlarıyla ekonomik süreçlerle yapılıyor. Nitekim içine düşmüş olduğumuz derin çöküşün sebebi de, üçüncü paylaşım savaşının bir harp sahasında yaşadığımız yenilginin sonucunda ödemeye mahkûm olduğumuz harp tazminatıdır.

Sözünü ettiğim harpte Türkiye'ye sermayeyle geldiler, günümüzün moda silahı olan yap-işlet-devret ve/veya kamu-özel ortaklığı uygulaması ile ülkeyi borçlandırıdılar, daha doğrusu dövizle ödenecek aşırı yükümlülük altına soktular. Neoliberal dönemin piyasa savaşında yüklendiğimiz bu sorumluluk çocuklarımızın, hatta torunlarımızın üzerine yıkılmış durumdadır. Bu tazminatları ödemeye mecburuz, çünkü bu borçlar bir anlamda harp tazminatı niteliğindedir, aksi halde yüklenen borçların tahsiline Londra'da MIGA (multinational Investment Guarantee Agreement) nezdinde zorla gidilebilir. Hal böyle olunca, İstanbul olayını bir tür sosyolojik fotoğraf üst-yapısı olarak değil, alt-yapıda yaşanan ekonomik süreçlerle ele almalıyız. Zira gerçek şudur ki, sosyolojik genel görüntüyü üst-yapının durumu değil, alt-yapının demir kuralı belirlemektedir. İstanbul'u bu bağlamda konuşmamız gerekir.

İstanbul'u gerçekten çok seviyoruz. Ben Erzurum doğumluyum, fakat ailem, ben bir yaşımda iken İstanbul'a gelmiş. Hatta toplantıda sıkça geçen, Fatih bölgesinde, çok

sevdiğim Kızıtaşı semtinde oturuyorum. Oturduğum semt de çok çöküyor, farkındayım ama hiç üzülmüyorum. Biliyorum ki, çöküş sadece Fatih'te yaşanmıyor, evet şu anda Fatih hızla çöküyor, ama bu süreç zamanla Nişantaşı'nda, Kadıköy'de ve diğer bölgelerde de yaşanacaktır. Bu süreci ben, bir kaba koyulan suyun tedricen yükselerek, farklı alanları kaplaması meselesine benzetiyorum. Zira kapitalizm, vahşi bir süreç olarak böyle ilerliyor.

Şimdi kendi konuma geleyim. Evet, Cumhuriyet'in 100. yılındayız, kutlu olsun! Bu başlangıç için hepimiz çok mutluyuz, bu çok doğru ve güzel bir duygu, ama bugün için ben üzüntülüymüş şahsen. Bu üzüntüm salt bugüne yönelik değil, gidişattan kuşku duyarak, gelecek için de çok üzüntülüymüş. Bu duygum bir meslek hastalığı olarak görülebilir, zira iktisat alanında çalışıyor ve düşünüyorum. Hemen de şunu söyleyeyim ki, sadece kentlerimiz değil, üniversitelerimiz, hatta etik duygu ve davranışlarımız da, aynen kentlerde yaşananlar gibi tahrip ediliyor, eritiliyor. Kısacası, şunu söylemek istiyorum ki, bugün sınırlı semtlerde gördüğümüz ve tedrici olarak tüm sosyal alanları kapsayacağını düşündüğümüz görüntüler, alttan alta işleyen yıkıcı kapitalizmin tahribatının semptomatik yansımalarıdır. O nedenle, sosyal görüntülerle yakınırken, asıl temeldeki mesele gözden kaçırılmamalıdır.

Çoğu zaman şikâyet konumuz alanına giren sosyolojik yansımaların ana sebebine indiğimizde, çevresel konumlu bir ülke olan Türkiye'nin savrulması ile karşı karşıya olduğu gerçeği ile yüz yüze geliyoruz. Türkiye uluslararası arenada programsız olarak savrulurken, savrulmanın yansımaları da özlemlili duygular ötesinde yaşanan gerçekliklerle içimizi yakıyor. İktisatçılar olarak bizler bu savrulmayı salt çeşitli dönemlerin yöneticileri Özal'a, Demirel'e hatta Erdoğan'a bağlayamayız; tüm oluşumların sebebi olarak derinden seyreden ana etmenin farkında olmamız gerektiği kanaatini taşıyorum. Türkiye'nin savrulmasını, izninizle, fazla detaya girmeden çok kısa özetlemek, sonra da bu konuda görüş ve sorularınızı almak istiyorum. Zamanı çok aşmış durumda olduğumuzdan, fazla zaman yitirmek istemiyorum.

Cumhuriyet 1923 yılında kuruldu. Kuruluş döneminde acaba bir emperyalist etki var mıydı üzerimizde? Kuzeyde, tüm kapitalist dünyayı ürküten koskoca bir Sovyetler Birliği vardı. O dönemdeki karikatürleri hatırlayalım, lütfen; o karikatürlerde, Sovyetler Birliği Türkiye'nin üzerinden sarkan bir ayı olarak sembolize edilirdi. Bu durumdan doğal olarak Batı dünyası ürküyordu. Bu senaryoya bir de parçalanan Osmanlı İmparatorluğu'nu koyduğumuzda, kapitalistlerin projesi netleşir. Bu manzaraya kapitalistlerin kendi çıkarları açısından bakışının, duruma müdahalenin kaçınılmazlığını ortaya koyuyordu; Türkiye'nin işgali! Aksi halde, kuzey komşumuz 'ayı' olarak sembolize edilen Sovyetlerin Türkiye üzerinden güneye inmesi işten bile değildi.

Bu koşullarda siyaset dünyasında devrede olan İngiliz aklı haklı idi; İkinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra, ekonomik güç transferine bağlı olarak politik akıl da ABD'ye geçti, fakat o döneme kadar İngiltere dünya siyasetinde başattı. İngiliz politikası başatlığında devrede olan Batı projesi, doğal olarak komünizm karşıtlığında Türkiye üzerinde

emelleri vardı, bu durum kaçınılmazdı. Mustafa Kemal de Türkiye'nin önüne açılan bu alanı zekice ve zamanın ruhuna uygun kullanarak yıkılan imparatorluktan bir devlet inşa etti. Sistemlerin gelişme aşamaları görüştü çerçevesinde Mustafa Kemal'in projesi tarihe uygun ve devrimsel idi: çağdışı bir tarım ekonomisi yapılanmasını Batı modeli kapitalist aşamaya geçirmek! Sovyet devriminde Lenin'in çok veciz söylediği gibi, az sayıda proleterin karşısında namütenahi sayıda köylü nüfusun olduğu tarımsal dönemlerde sosyalizme geçiş tarihin yürüyüşüne terstir. Nitekim Lozan görüşmelerine ara verildiğinde, 1923 yılında İzmir'de toplanmış İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal'in açış konuşmasına baktığımızda, emperyalizmi yerdikten sonra, mealen, ekonomiden konuşurken yabancı sermayenin aleyhinde olduğumuz zannedilmesin şeklinde bir ifade bulunuyor. Zira kurulacak ülkede emek olduğu ve sermayeye gereksinim olduğunu, bu nedenle, ülkenin yasalarına riayet koşulu ile yabancı sermayeye kucak açılacağı da konuşmada yer alıyor. Diğer bir deyişle, yeni kurulan Türkiye kapitalist dünyaya gözlerini açıyordu. Kaldı ki, zaten Osmanlı'nın son dönemlerinde de, sistem kapitalizme eviriliyordu, alınan borçlar da kapitalist dünyadandı. Gerçi Sovyetler de gerek Kurtuluş Savaşı'nda gerek kuruluşun ilk yıllarında Yeni Cumhuriyet'e ekonomik destek sağlamıştır, fakat hâkimiyet Batı dünyasında olduğu gibi, Osmanlı'nın gözü Batı'da, zihniyeti de Batlıdır.

Böylece Batı dünyasına gözümüzü açtıktan, ara safhaları da geçtikten sonra Türkiye'nin de, tüm ulus devletlerin şu andaki konumlarına uygun olarak, artık çok uluslu şirket devletleri haline gelmesi kaçınılmazdı. İşte AKP döneminde devreye alınmış olan yap-işlet-devret ya da kamu-özel ortaklığının anlamı ve mantığı bu politikalarla üçüncü dünya paylaşım savaşına girmiş olmamızdır. Üçüncü paylaşım savaşında ekonomik ve finansal silahlarla yürütülen muharebede mağlup olmuş olarak, biz şu anda harp tazminatlarını ödüyoruz. Üstelik yürütülen muharebenin çok da ince bir planı vardı, o da, ekonomik silahlarla İstanbul'un işgali ya da ele geçirilmesi idi. O nedenle, ileride kısmen ikamet edilerek ele geçirilmesi planlanan bir kentte ve bölgede alt yapıların yapılması mantıksaldı. Çünkü ileriki dönemlerde tedricen ikamet yolu ile ele geçirilecek alanlar İstanbul merkezli Marmara bölgesi ve civarı olabilir. İşte, çöken imparatorluktan bir ülke oluşturduk, fakat oluşturduğumuz ülke elimizden kayıyor, biz hâlâ alt-yapıda işleyen muazzam süreci görmezden gelip, üst-yapıdaki yansımaların nostaljik hayalleri ile romantizme sivruluyoruz.

Kurulduktan sonra, çok akılcı bir hamle ile devletçiliğe yöneldik. Fakat devletçiliği de öylesine geliştirdik ki, Atatürk döneminde dahi emekçilere bir hisse bile vermedik, emekçileri yönetime bir oyla dahi katmadık. Bunun anlamı şudur ki, devletçilik dönemi de kapitalizme hazırlık dönemi idi, sermaye oluşturma ve emekçi piyasası yaratma dönemi idi, çünkü Türkiye artık kapitalist dünyada çevresel konumlu yerini almış, dolaylı yönetimi tabi kılınmıştı.

Sonraki aşamada ise, İkinci Paylaşım Savaşı ertesinde Avrupa'nın kalkındırılması için Marshall yardımı ile kapitalist dünyanın yeniden ayağa kaldırılması projesi geliştirildi.

1948 yılında incir, fındık, fıstık gibi tarım ürünleri dışında ihraç edecek sanayi ürünü-müz yokken ekonomimizi dış dünyaya açtık ve tam da Rosa Luxemburg türü ticari emperyalizme savrularak 1958 yılında, Paris Antlaşması'yla moratoryum ilan ettik. Bu durum bir tür devletin iflası idi. Bu acı bir hikâyedir. Osmanlı döneminde de çeşitli moratoryumlar vardır, fakat 1958 moratoryumu genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk moratoryumudur. Zira Türkiye artık emperyalizme çok net olarak girmişti.

Moratoryum sonrasında, açık ekonomi sistemiyle kalkınmanın olası olamayacağını anlayarak, bu kez de planlama ve ithal ikameci politika uygulamalarıyla kalkınma yoluna koyulduk. 1961 Anayasası ile planlama-programlama-bütçeleme sistemine geçtik. 1961 Anayasası sosyal bir anayasa olarak bilinir. Evet, öyledir, çünkü dışa kapalı modelde üretim hamlesine girişilecekti, bu amaçla iç pazarların geliştirilmesi gerekiyordu. İç pazarları geliştirme yolu da sosyal demokrasi politikaları uygulamalarından geçer. Dışa kapalı, koruyucu politikalarla sosyal demokrasi uygulamasında emperyalist dünyanın bizi kendi halimize bırakır diye düşünmüştük. Durum böyle gelişmedi, bu kez de ülke üzerine montaj emperyalizmi uygulandı. Böylece, dışa kapalı, koruyucu planlı dönemde de emperyalist baskı altına girdik ve sömürüldük.

1970'ler küresel krizlerin ve içeride de krizin derinleştiği bir dönemdi. Şu ünlü sözü hepimiz biliriz: 2008 yılında ABD'de finansal balonun patlamasıyla kapitalizmin üçüncü krizi başladı. Görüntü böyle, fakat kriz aslında 1970'lerin başında reel kesimde başlamıştı. Kaldı ki, krizin ABD'de başladığı ifadesi de kapitalizmi aklayıcı niteliktedir. Zira ABD'nin krizle ilgisi kapitalizmin en ileri aşamasında olmasıdır. Diğer bir deyişle, kapitalizmin en ileri aşaması Afganistan'da oluşsaydı, kriz Afganistan'da yaşanacaktı. Diğer bir saptırma da krizin finansal kesimde oluştuğudur. Üretim kesiminde kriz gerçekleşmedikçe finansal kesimde kriz oluşamaz. Kısacası, işin aslı şudur ki, 2008 krizi, 1970'lerin başlarında reel kesimde başlamış olan krizin sürüklenip, reel kesimde katma değer artışı ile beslenemeyip patlamasının kriz olarak sonlanması ve algılanmasıdır. Diğer bir deyişle, 2008 krizi birincil derece kriz olmayıp, türev krizdir. Ne var ki, kapitalizmin savunucusu rolüne soyunmuş olan ileri ülkelerin, özellikle de ABD'nin ileri gelen üniversitelerinin dilinden, ABD'de 2008 yılında finansal alanda başlayan kriz ifadesi bir türlü düşmedi. Oysa reel sektörde kriz olmadıkça, finansal kesimde kriz yaşanmayacağı çok temel bir görüştür. Kapitalizmin eleştiri mantığında, kesinlikle "sert çekirdek"e (hard core) girilmez, etrafta, yumuşak halkada (soft belt) üzerinde gezinilerek, esasa dokunulmadan eleştiri yapılmış intibai yaratılmış olur. Kısacası burjuva demokrasisi bağlamında eleştiri böyle bir çerçevede geliştirilir. Bunun ötesine sistemin izni yoktur. Ekonomik krizde, sistemin içsel dinamikleri ya da çelişkileri kesinlikle ön plana çıkarılmaz, bazı yönetici ya da siyasilerin hatalı karar aldıkları gibi gerekçelerle krizlerin açıklaması yoluna gidilir.

Tüm emperyalist süreçlerde doğal olarak Türkiye altüst oldu. Türkiye'de belki Konya bu kadar altüst olmadı, çünkü o bölge henüz batı bölgesi kadar kapitalistleşmemişti. Kapitalizm, uluslararası alanla en fazla bütünleşmiş şehir olan İstanbul'dan başladı ve

bundan dolayı da tahribat en çok bu bölgede oldu. İstanbul'un suçu(!), ekonomik ve iletişim açılarından bağlantıların en yoğun bulunması, iki kıtanın Asya ve Avrupa'nın birleştiği ve dünyanın gözbebeği konumunda olmasıdır. Alanınıza girmeyeyim, saygısızlık yapmak istemem, fakat öyle zannediyorum ki, İstanbul bu kadar değişmişken, muhtemelen ücra köyler hiç değişmemiştir. Ülkenin değişme haritasını yapsak, nerelerde, hangi kentlerde değişme hızının ne denli güçlü olduğunu görürüz. Böyle bir harita kapitalizmin damarlarının ülkeye nereden sızdığını gösterir bize. Hal böyle olunca, sosyolojik olarak tek bir bölgeyi almak önemli olabilir, fakat sürecin anlaşılabilmesi açısından böyle bir çalışma tek boyutlu bilgi oluşturmanın ötesinde bilimsel bir değeri haiz olamaz. Tek yönlü yaklaşım ekonomik canavarın hangi arterden geçtiğini, nereye ne tahribat yaptığını göstermez. O nedenle, ancak resmin bütününe baktığımızda, yani holistik bakış açısı bize net görüntüyü süreç bağlamında verebilir.

2000 yılına geldiğimizde, artık kapitalizmin en sıkışık dönemine, bize yansımasıyla da emperyalizmin en keskin dönemine girmiş oluyoruz. Bu dönemde emperyalizm saldırdığına geçerken, emperyalizmin baskısındaki ülkelerde de siyasiler emperyalizme asfalt döşeyecek şekilde iktidara taşınırlar ve orada korunurlar. Ülkenin ekonomik kaynaklarına hâkim olabilmek için siyasi örgütlenme, hukuk sistemi, eğitim, medya, din vb. gibi her türlü sosyal araçlar çeşitli yollardan araçsallaştırılıp, ekonomik işleyiş görüntüsünde emperyalizm süreci işletilir. Böylesi uygulamalarda halkaların bazı rasyonel olmayan tabulara aidiyet geliştirmesi, toplumu rasyonel muhakeme ve karar sürecinden uzaklaştıracağından dolayı devreye alınır, bu uygulamada da fevkalade başarılı olunur. Örneğin, Türkiye'de ısrarla uygulanan, ılımlı İslam tezi toplum üzerinde etkili olan böyle bir sosyal örtülü baskı aracıdır. Felsefeden yoksun toplumda "ılımlı" sıfatının İslam'ın saldırganlıktan arındırılması gerektiği anlamına mı, yoksa daha farklı bir anlam ve uygulama yöntemi oluşturmaya mı yönelik dayatıldığı anlaşılabilir. Böylesi toplumsal karartma sürecinde AKP'nin işbaşına getirilmesi/tutulması hiç de rastlantısal olmasa gerek.

Emperyalizmin araçlarını güçlendirerek azgınlığı bu dönemde tek lider, topluma birçok dogmayı rahatlıkla yutturabilen bir lider emperyalizmin mumla arayıp da bulamadığı durumdur. Türkiye'mizde, hukuk sisteminin çökertilmesi, eğitimin gericileştirilmesi, dinciliğin ve ortaçağ karanlığının toplumun üzerinde kâbus gibi serilmesi rastlantısal olmadığı gibi, salt AKP'nin de aklından çıkmış bir proje değildir. Bu durum, sadık bir uygulamacı olan AKP'yi tarih huzurunda aklayamaz, fakat meselenin netleştirilmesi ve tüm tarafların anlaşılması açısından konunun geniş açıdan ele alınması kaçınılmazdır. Uygulamanın sonucuna baktığımızda, maalesef görevin sadakatle ifa edildiğini ve epey yol alındığını müşahade etmekteyiz. Ülke nüfusunun biyolojik varlık olarak ölçülmesi ancak piyasanın hacmi hakkında bir fikir verebilir. Ülkenin emperyalistler havuzunda eşdeğer rakip olması ve emperyalizme karşı durabilme kapasitesini belirleyen ölçüt ülkenin biyolojik kesafeti değil, beyin kapasitesidir. İhracatta teknoloji yoğunluklu ürünlerin oranı, dolayısıyla üretim sürecinde teknoloji kullanım oranıdır bir ülkenin emperyalizme karşı durabilme kapasitesini belirleyen ölçüt. Bu açıdan Türkiye'ye baktığımızda, amacın Türkiye'yi eğitimiyle çökertmek, dincilikle ka-

ranlığa boğmak, çöken yargı sistemiyle tüm böylesi icraatı yapanların serbest hareketini sağlamak olduğunu anlarız.

Türkiye'nin yüz yılında AKP dönemin beşte birini işgal etmiş bir partidir. Bu durum hiç rastlantısal değildir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, 1948'de CHP'nin içinden bir grubun ayrılarak Demokrat Parti'yi kurması ve Türkiye'nin Batı'ya montajının perçinlenmesine benzer şekilde, bu kez de yine bir partinin içinden çıkarılarak iktidara taşınan ve 2000 IMF programının sadakatle uygulamasına memur edilen AKP, emperyalizmin de en azgın zamanında Türkiye'yi Batı'nın hizmetine açmıştır. IMF programında yeri yokken ara seçime giden AKP'ye destek olabilecek şekilde ilave fon verilmesi de Türkiye'nin IMF tarafından desteklenmesinin gerekçesini açıklamaktadır.

Tüm oluşumlara baktığımızda hangi kesime serzenişte bulunacağımı kestiremiyorum. Olumsuz gidişatı halkın anlayabilmesi tartışmalıdır. Medyanın durumu ortadadır. Meslektaşlarıma gelince, onlar da, maalesef, Pierre Bourdieu'nin “sembolik şiddet” olarak nitelediği baskı altındadır. Bu baskıyla üniversite olgusu bir tarikat haline dönüşmüş görüntüdedir. Diğer bir deyişle, bugün üniversiteleriniz Orta Çağ kiliselerindeki papazların rolüne soyunmuş gibi bir görüntü vermektedir. Üniversiteden ihraçlar ve kurumsal baskılar akademisyenlerin özgür iradesini engellemektedir.

Akademiden konuşurken, üniversitelerin nereden ve nasıl bu hale geldi diye baktığımızda, 1982 tarihinde devreye koyulmuş olan YÖK sürecine göz atmamız gerekmektedir. Olaylar insanlarla değil, maddi dönüşümlerle anlatılır. Tarihe baktığımızda, o tarihte Türkiye, geçmişteki kapalılık politikalarından dünyaya açılım politikasına yöneliyordu. Bu geçişle üst-yapı konumundaki akademinin alt-yapısı artık batı sermayesi ve ekonomik gücü tarafından oluşturulmalıydı. YÖK sistemiyle akademinin serbest fikir üretme alanı daraltılıyor ve burjuva ideolojisi tarafından işgal ediliyordu. Türkiye'de sol akımların önü salt yönetsel ve polisiye önlemlerle alınmadı, akademinin de örtülü disiplin ve denetim altına alınmasının ülkenin gericileştirilmesinde fevkalade büyük rolü oldu. Bu mantıkla, küresel alanda hangi ekonomik akım varsa, bunun Türkiye'ye yararlığı tartışılmadan, olduğu gibi akademik dünyada müfredata giriyordu. Örneğin, küreselleşme de yap-işlet-devret politikaları da adeta ülkeye yararlı yeni gelişmeler olarak müfredata alındı ve bilgi olarak öğrencilere aktarıldı. Bunun anlamı şudur ki, ulusal akademi uluslararası emperyalizmin çıkarları doğrultusunda Batı merkezlerinde üretilen bilgileri bilim kılıfı içinde ülke eğitim havuzuna aktarmıştır. Açıktır ki, akademinin yüklediği bu hizmet, ülke çıkarına olmayıp, emperyalistlerin ülkedeki manevralarını bir süre için dahi olsa algılanmasını engelleyici işlev gördü.

YÖK süreciyle akademinin işgali artık geçmişlerde olduğu gibi, Sencer Divitçioğlu ya da Korkut Boratav gibi sol düşünceli akademisyenlere yer vermiyordu. Zira artık zil çaldı, teneffüs bitti. Dünyayla birleşiyoruz, dolayısıyla üniversite bir üst-yapı olarak alt-yapının emrine girmek mecburiyetindedir. İşte YÖK bunun için gerekli idi. YÖK'le beraber üç kural getirildi; birincisi, 1402 numaralı yasa ile akademisyenler üniversiteden, bazı memurlar da işlerinden atıldı, ikincisi üniversiteler ticarileştirildi, üçüncüsü

ise akademik kurumlara yukarıdan denetim, yukarıdan yönetim sistemi, yani baskı-lama gündeme geldi. Bugün hâlâ bu sistem devam etmektedir. Tüm siyasiler seçim propagandalarında YÖK'ü kaldırma yönünde söz verdikleri halde, hiçbiri bu adımı atmadı. Doğaldır ki, siyasiler de YÖK'ü akademi kurumu üzerinde baskı aracı olarak kullandılar.

Günümüz Türkiye'sinde hemen her şey ticarileşti. İnsanların çok temel gereksinimleri olan konut ihtiyacı da ticarileştiği için yeterince karşılanamıyor. Konut süreci ticari alana atılınca, hükümetlerin fazla müdahale alanı kalmamaktadır, zira sorunun çözümü piyasaya terk edilmiştir. Üstelik toplumun nüfusu birkaç merkezde yoğunlaştırıldığından söz konusu merkezlerde konut sorunu daha bir ciddiyet kazanmaya başladı. Bu süreçte kentsel alanlarda rant yükseldi, Anadolu'dan başta İstanbul olmak üzere bazı büyük kentlere akın olunca kırsal alan boşaldı, bununla beraber, tarım sektörü geriledi ve bir zamanlar buğday ambarı olan ülkemiz, şimdilerde neredeyse saman dahi ithal eder konuma sürüklendi.

Bugünkü konuşmalar arasında yapay zekâ diye bilinen popüler konudan da söz edildi. Bu konu konuşulmuşken, Marx'ın bir hikâyesini anımsatarak konu hakkındaki kanaati-mi sizlerle paylaşayım. Marx, bir yerde emekçilerin, sanırım bir arabayı parçaladıklarını görüyor. Bunun üzerine üzülerek, zavallı emekçilerin kendi eserlerini parçalayarak ne denli yanlış sürüklediklerini düşünüyor. Emekçilerin yanlış bilinçlenmesi, salt emekçilerin değil, tüm toplumun sömürülmesinin anahtarıdır. Yapay zekâ konusunda biz de şimdilerde aynı konuya yanlış bilinçle davranıyoruz. Kanaatim şudur ki, yapay zekâ geliştirilmeli, bu konuda hiçbir engel olmamalı. Ancak, yapay zekâ konusunu da bir tür gelişmiş üretim aracı olarak düşünürsek, yapay zekânın mülkiyet meselesi çözülmeyip, bu müthiş sermayenin mülkiyeti bazı büyük sermaye gruplarına verilirse, bugünkünden çok daha yoğun sömürü gündeme gelir, düşüncesindeyim. Kısacası yapay zekâ konusunda mülkiyet biçimini konuşmamız gerekir. Burada mesele yapay zekânın kimin mülkiyetinde olacağıdır. Konu, yapay zekânın mülkiyetinin bireysel mi, yoksa toplumsal mı olacağı etrafında şekillenir. Hal böyle olunca, yapay zekânın toplumda işsizliği yükselteceği gibi yan konular yerine, dediğim gibi, mülkiyet biçiminin konuşulması gerekmektedir. Böylesi tartışmaların mülkiyet konusunun bilinçlenme aşamasına yükseltilmesine katkı yapması gerekmektedir. Aksi durumda, ülkesel olarak da, bireysel olarak da sermayenin/emperyalizmin bugünkünden çok daha derin şekilde baskısı altına girilmesi kaçınılmaz olur.

Bugünkü dünyamız Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için fevkalade kırılgan ve tehlikelidir. Birincisi, Sovyetler'in çözülmesi ve Çin'in şimdilik kararsız denge durumunu andırırçasına özel girişim ve kamu girişimi bileşiminde ilerliyor olmasıdır. İkincisi, kapitalist dünyada kâr hadleri düşmüş vaziyette, yani kapitalist sistem sıkışmış vaziyettedir. Dolayısıyla, küresel sermaye fevkalade hırçın olarak çevre ekonomilere saldırmaya yönelmiş konumdadır. Ülkemizde girişilen alt-yapı yatırımları Batı sermayesinin sıkışıklığının ve çevreye saldırısının çok bariz göstergesidir. Şimdilerde içine

düştüğümüz derin kriz, daha doğrusu çöküş Batı sermayesinin ani saldırısı karşısında ekonomiyi borçlu konuma sürüklemesidir. Günümüz dünyasında savaşlar artık toprak zaptı/işgali şeklinde değil, rant sağlama şeklinde seyrederek, kur ve faiz savaşları olarak cereyan etmektedir. Bu durumu üçüncü paylaşım savaşı olarak görmek yanlış olmaz. Bu savaşın mağlubu olarak düştüğümüz borç çukurunun, yenilgi sonunda karşımıza koyulan harp tazminatı gibi algılanması da bu bağlamda yanlış olmaz.

Diğer bir konu da teknoloji meselesidir. Bugünkü teknoloji, eski teknolojiye olduğu gibi, uzun yaşam süresine sahip olmayıp, değişme süresi çok kısadır. Hal böyle olunca, Türkiye'nin yabancı sermaye girişlerinden teknoloji aktarımı yapabileceğini düşünmek yanlış olur. Yabancı yatırımlar ancak eskimiş ve modası geçmiş teknolojiyi Türkiye'ye aktarıyor olabilir. Eski teknolojinin aktarılması durumunda ülke her dönemde ilerleme yapıyor gibi görünmesine rağmen görece olarak geri kalmış olur. Türkiye'de çok yoğun bir teknoloji atılımı yapılmalıdır. Çin modelinde olduğu gibi, kendi teknolojimizi üretecek bir teknik alt-yapı hazırlığına girmemiz lazım. Yani devlet denetiminde –işte burada kamuculuk giriyor devreye– temel kimya, temel tıp, fizik, matematik gibi alanlarda eğitim verecek kurumlar oluşturulmalıdır. Bu süreç üniversitelere bırakılmayacağı gibi, kaldı ki, Türkiye gibi alt-yapısı oldukça zayıf olan bir ülkede çok sayıda üniversite açmak demek, aslında üniversite tabelası altında liseden düşük nitelikli kurum açmak demektir. Bu politika da emperyalizmin bir eseri olarak, aldatıcı görüntü altında ana dokuların tahrip edilmesi!

Oldukça olumsuz konulardan söz ettim, farkındayım. Ben de bu konuları konuşmaktan fazla haz almıyorum, ancak ne var ki, ülkemizin genel gidişatı, özellikle de akademinin durumu gerçekten içler acısıdır. Bu tür sorunların çözülmediği durumda ne emperyalizmden kurtuluş gündeme gelir, ne de ekonomik kalkınma ve gelişme konuları. Toplumsal yapılar alt yapı ve üst yapı üzerinde çalışırlar. Şöyle bir formülde diyelim ki $y=f(x)$ ise y' 'ye yönelik itirazımızda biz yine y' 'ye bakıyoruz. Oysa y bir ana öge değil, bir sonuçtur. Buna göre, y üzerindeki kuşkumuzu ancak x üzerinde giderebiliriz. Çünkü bu iki olgu arasında fonksiyonel bir ilişki vardır. Bilimlerin kompartmantalize edilmesi sorunların kökenine inmemizi engelliyor, çünkü sistemi bütünselliği içinde göremiyoruz. Örneğin, ekonomi alanı ve bilimi ile sosyoloji alanı ve biliminin birbirinden ayrıştırılması, bir üst-yapı oluşumu olan sosyal olayların oluşum nedeninin anlaşılmasını engelliyor, zira bilim alanlarının farklılaştırıldığı durumda derin çözümleme yapılması olanaklı olamaz. Kapitalizmin beyinleri daraltarak algılamayı denetleme araçlarıdır bu süreçler.

Değerli dinleyiciler, galiba bu bakma-görme meselesi çok önemli. Aynen Pierre Bourdieu'un dediği gibi belki beynimizdeki şekillenmelerle biz görüyoruz, yani gerçeği tam boyutuyla algılayamıyoruz. O nedenle, gerçek görme olayının yaşanabilmesi, ancak resmin tümünün, yatay ve dikey olarak algılanması ile olasıdır.

Buyurun, soru ya da katkılarınıza hazırım. Ne kadar vaktim var, bilemiyorum, fakat elimden geleni yapmaya çalışacağım.

TARTIŞMA

Haluk Şahin- Hocam konuşmamın sonunda sorduğum soruyu size sormak istiyorum. Neoliberal kapitalizmin tamahkârlığı ortada ve gezegenin buna çokta daha fazla tahammül edemeyeceği de ortada. Yani 19. yüzyılda kapitalizmin ve onun karşıtlarının yükseldiği dönemlerde yerküreye sonsuz kaynakları olan bir yer olarak bakılmaktaydı. 20. yüzyılda bunun böyle olmadığını keşfettik, 21. yüzyılda bunun çok vahim bir kısıtlama olduğunun farkındayız ve bu böyle devam edemeyecek, objektif olarak devam edebilecek ama buna karşılık insanın üretim kapasitesi sürekli olarak artıyor. Bu makineler kol emeğiyle yapılan işlerin büyük bir çoğunluğunu üstlendiler, şimdi zihinsel şeyleri de üstleniyorlar, çalışma saatleri gittikçe azalıyor. Yani 19. yüzyılda sosyalistlerin, sisteme karşı çıkanların en büyük ümidi bu tatillerin uzaması; 12 saat olan çalışma süresinin 9 saate, 8 saate inmesi vesaire. Şimdi bu neoliberal kapitalizmin meyvesini de yiyenlerde işte 4 iş günü –o bile fazla da– gene de insanları meşgul etmek lazım. Çünkü üretimin büyük bir çoğunluğu bu insanlar tarafından değil, bu insanların dolaylı olarak ürettiği makineler vasıtasıyla yapılıyor. Ortaya büyük bir artı değer, birikim çıkıyor. Bu durumda daha önce de söylediğim gibi bir senaryo kapitalizmin, neoliberal kapitalizmin azalan kâr hadlerini de düşünerek, dünyanın halini de düşünerek dehşetengiz bir gözetim rejimi kurması. Bu mümkün, daha şimdiden pandemi sırasında bunu yaşadık. Yani paralarımızı çekemiyoruz, her şeyimizi, benim burada olduğumu da biliyorlar, sizin burada olduğunuzu da biliyorlar vesaire. Hayatımızın her anı bir gözetim altında, onların bizi gözetmediği yerlerde de biz gönüllü olarak akıllı telefonlarımızla el kaldırıyoruz; ben buyum, şuradaydım, şunu yaptım, bilmem ne. Uyurken de bizi serbest bırakmamak için, uyurken de artık bu saatlere, bu şeylere bağlanıyoruz 24 saat. Müthiş bir insanlık tarihinde görülmemiş bir kontrol sistemi ortaya çıkıyor.

Bunun nasıl kötüye kullanılabileceği konusunda bir takım somut örnekler de var Çin başta olmak üzere. İnsanlar kategorize ediliyorlar işte, sosyal faulleri varsa ona göre bir takım sosyal şeylerden yararlanamıyorlar. Bunun Amerika’da vesairede yani Türkiye’de

de kredi alacağımız zaman sizin ihtiyacınıza değil, gelirinize bakıyorlar; makine karar veriyor... Dikkat ediyor musunuz? Bilgisayarlarda en sınırlendiğim an, kalkıyor, bana diyor ki: Sen bir robot musun, diyor. Ben de diyorum ki hadi oradan, sensin robot. Ama ne oluyor sonra bir şey değişmiyor, ben gidip hayır, robot değilim demek zorunda kalıyorum.

Şunu demek istiyorum. Bu ortaya çıkan büyük üretim, daha hakça dağıtılarak yeni bir düzen kurulması olasılığı nedir? Yoksa kamyon baş aşağı denize varıncaya kadar gidecek mi?

İzzettin Önder– Teşekkür ederim. Bu olasılık var tabii. Yani ne kadar var, tam olarak bilemiyorum! Kapitalizm sıkışıyor. Kriz sadece kapitalist alanda cereyan etmiyor, doğada cereyan ediyor, insan aklında cereyan ediyor, hatta tıpta cereyan ediyor ve üstelik bunların bir kısmı da gizleniyor. Çok derin ve örtülü şekilde bunu yazan çizenler de var, sizler de biliyorsunuz. Fakat kapitalizm çok deneyimli bir sistemdir. Yani bunun yok oluşunu ben değil, benim torunum, belki onun torunu dahi göremeyecek. Gidiş, trend aşağıya doğrudur, bu doğru da ara sıra yukarı doğru konjonktürel sıçramalar olabilir. Bunlardan bir tanesi mesela –ben dönemsel büyük hain olarak niteliyorum– tarihte yinelenme olasılığı belki zayıf, fakat örnek olarak Keynes sistemidir. Keynes, kapitalizm derin krizde iken, yıkılırken sistemi kurtardı. Bugün var mı kurtuluş yerleri? Kapitalizmin yiyeceği yerler var. Yani bugün sömürme alanı olarak dünya beşten büyüktür, fakat yönetim gücü olarak beşten bile küçüktür. Kısacası, teknoloji sınırlarını zorlayarak dünya sınırlarını da aşmaya çalışan ileri ülkeler, sömürü alanlarını da daha genişletebilir ve kapitalizme daha bir süre alan açabilir. Ne var ki, kapitalizmin yaşaması, çevre ekonomilerin tedricen önce aşırı sömürüye terk edilmesi ve son aşamada ölüme terk edilmesi sonucuna bağlı olabilir.

Kapitalizmin sistemi sürdürme çaba ve projeleri çeşitli senaryolarla sahneye sürülebilir. Örneğin, şu anda içinden geçtiğimiz, belki de yakın sürede çıkamayacağımız çöküş büyük projenin alt bölümleri olabilir. Ya da yeni Keynescilik benzeri bir proje kısa süreli olarak uygulanabilir, tüm çevresel ekonomilerde kısmi canlandırma ve sömürüye hazırlama programları devreye sokulabilir. Örneğin, geçmişte ABD başkanı fakir ülkelerin borçlarından dolayı sosyal harcamalarını yapamadıklarını, bu durumun düzeltilebilmesi için bazı ülkelerin borçlarının bir kısmının affedilmesi projesi teklifi yapılmıştı. Kısacası, böylesi kısa vadeli programlar her an geliştirilebilir, fakat bu tür projeler uzun erimli çöküşü önleyecek kapasitede görülemez.

Bütün bu konuların üniversitelerimizde detaylı olarak işlenmesi, çok disiplinli çalışmalarla hem kapitalizmin uzun dalga manevraları incelenmeli, hem de çevresel konumlu bir ekonomi olarak Türkiye'nin konumu ve önündeki olasılıklar ele alınmalıdır. Fakat bu tartışmalar sistem içi ve sistemler arası görüşler bağlamında ele alınabilir. Böylesi geniş tayfta tartışma yürütebilmek için üniversitelerin özgür ve serbest düşünce sistemine sahip olması gerek.

Sözün özü şudur ki, çok haklısınız, fakat benim bu soruya verecek bir cevabım, tek bir cevabım var; o da insanların gerçekten bilinçlenmesidir. Bu bilinci medya yapmaz, bu bilinci bir tek üniversite yapabilir. Fakat üniversite bir üst-yapıdır. İşte onun için de o Pierre Bourdieu'nun *Akademi* kitabında yazdığı gibi üniversiteler bir tarikat gibidir; üniversiteye eleman olarak girmek aynen bir tarikata girmek gibi denetimlidir. Örneğin, üniversitelerde kadro ve terfi için neden belirli ölçütler konur da, biz dizi makale çöp olur. Makaleler çöp olur, fakat bu makalelere göre insanlar kadroya alınır ya da teklifleri reddedilir. Kısacası, çoğu çöp olan ya da olacak makalelerle amaç bilgi üretmek ya da yeni bir görüş geliştirmekten çok, adayı hizaya sokmak, bazı sivri görüşleri törpülemektir.

Şimdilerde de green ekonomi adı verdikleri yeşil ekonomi modelini geliştirmekteler. Yeşil ekonomi var olan sistemden çok farklı görülemez, yeşil alanda üretim alanında değişiklik yapılarak yeni bir sermaye oluşumu ve sömürü kaynağı yaratılmak istenmektedir. Yani kapitalist sistem ve sistemin değiştirilmesi düşünülüyor, sistem içinde marjinal ayarlama yollarına gidiliyor. Oysa toplumlara, insanlığa bu noktaya getiren sistem olduğuna göre, çözümü sistem içinde değil, sisteme karşı olmalıdır. Kısacası, düşünce patikalarında sistemin odağı oluşturulmalıdır. Fakat bu yönde davranılmıyor. Bu konularda toplumsal bilinç oluşumu birinci derecede önemlidir. İşin düğümlendiği kısır döngü de bu noktadadır.

Özgeçmiş:

Prof. Dr. İzzettin ÖNDER; 1940 Erzurum doğumlu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamlayıp, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi'nden 1963 yılında mezun olmuş; müteakiben doktora çalışmalarını İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde yaparak, 1964 yılında doktor, 1967 yılında doçent ve 1981 yılında da profesör unvanını almıştır. 2007 yılında yaş haddi ile emekli olana dek İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde maliye konularında dersler vermiştir. 1967-2022 yıllarında Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümünde, 2016 yılından itibaren de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde dersler vermiş olan İzzeddin Önder, yurt dışı deneyimleri olarak İngiltere'de York Üniversitesi'nde, Japonya'da Seijo Üniversitesi'nde araştırmacı olarak ve ABD'de de farklı üniversitelerde kısa süreli konuk öğretim üyesi olarak çalışmıştır. İktisat ve maliye alanlarında Türkçe ve İngilizce yurtiçinde ve yurt dışında yayınlarmış kitap ve makalelerin müellifidir.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

8. OTURUM

“İSTANBUL’DA AFETLER”

Moderatör: Bülend Tuna

Bülend Tuna
Sunuş

M. Tolga Akbulut

Afetler Ülkesi Türkiye ve Geçmişten Günümüze İstanbul Depremleri

Handan Dülger Türkoğlu

Afet Risklerinin Azaltılması ve Kentsel Planlama

Mehmet Nuray Aydınöğlu

Yapısal Deprem Riskini Azaltmak ve Arttırmamak: Mimarlık-Mühendislik Hizmetlerinin Kritik Rolü

Tarık Şengül

İstanbul’da Depreme Hazırlıklı Olmak Ne Demek?

SUNUŞ

Bülend Tuna

Cumhuriyetin 100. Yılında İstanbul / Mimarlık ve Yerleşme Kültürü başlıklı sempozyumun bu oturumunda afetler konusunu irdelemeye çalıştık. İstanbul depremini bekleyen bir kent olarak nitelendiriliyor, en önemli gündem maddemiz deprem, her platformda kentimizi depreme nasıl hazır hale getirebileceğimizi konuşuyoruz. Tabii ki afetler deyince sadece deprem aklımıza gelmiyor, başka afet türlerine de maruz kalıyor kentimiz. “İstanbul’da Afetler” başlığı altında bütün bunlarla nasıl baş edeceğimizi birlikte ele aldığımız bu oturumda sunuşlarını gerçekleştiren dört değerli konuşmacının katkılarını bulacaksınız.

Türkiye 1999 Marmara depremlerinden bu yana afet gündemiyle bir başka türlü ilişki kurmaya başladı diyebiliriz. Yıllardan beri bu coğrafyanın doğal bir olayı olarak yaşadığımız depremler bizi her zamankinden daha fazla irkiltti, önlem alınması, çare bulunması konusunda arayışa yöneltti. Bunda elbette depremin Marmara bölgesinde olmasının ve gelecek tehdidin İstanbul’a yönelik olacağına dair öngörülerin payı olduğunu da belirtmeliyiz. Üstelik 2023 Şubat ayında gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerin yarattığı kargaşanın boyutları çok da fazla yol alamadığımızı gösterdi. Muhtemel İstanbul depreminin yaratabileceği hasarın büyüklüğü, kitlesel ölümlerin kolay göze alınamayacak boyutlarda olabileceği gerçeği hepimizi ürkütüyor.

“Deprem Şûrası” yapılmış, bilim insanları “Ulusal Deprem Konseyi” gibi kurumsal yapılanmalarda görüşlerini, çözüm önerilerini aktarmışlardı. Dört üniversitemizin yoğun bir çabayla hazırladığı “İstanbul Deprem Master Planı” (2003) afetlere yönelik çok yönlü yeni bir yaklaşımı öngörüyor ve yönetimlere yol gösterici bilimsel bir katkı sunuyordu. Peki ne yapıldı, Ulusal Deprem Konseyi dağıtıldı, yönetimin kararıyla hazırlanan raporlar çok geçmeden rafa kaldırıldı, şimdi sadece akademik bir çalışma olarak anılıyor. Ülkemizdeki pek çok bilimsel kuruluşun, örneğin Kandilli Deprem

8. Oturum

Araştırma Enstitüsü'nün, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin JICA (Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı) işbirliği ile hazırlattığı raporların bugün İstanbul'un yapılanmasını yönlendirdiğini, çalışmalarına yol gösterdiğini söyleyemiyoruz. Bu raporlarda riskli olduğu söylenen bölgelerdeki yapı stoku 25 sene daha yaşlanmış ve hırpalanmış olarak hâlâ yerinde duruyor. Bu raporlarda yapılmaması gerektiği söylenen hemen her şey yapıldı; yeşil alanlar imara açıldı, sahiller yeni dolgularla daha riskli hale getirildi, kentin yaşam kalitesini yükseltmesi için kullanılabilir kamu arazilerinin hemen hepsi satıldı, mahallelerde afet anında insanlara toplanma alanı bile bırakılmadı. Kente son darbeyi yine deprem bahane edilerek gündeme getirilen “kentsel dönüşüm” kampanyası ile vurdular. Kentsel dönüşüm alanı ilan edilen bölgelerle yukarıda sözünü ettiğim raporlardaki riskli bölgeler birbirinden çok farklı alanlarda. Kentsel dönüşüm alanlarının riskin bertaraf edilmesine yönelik olarak değil, rantın değerine göre belirlendiği çok açık bir şekilde görülüyor.

Bugün hâlâ en önemli konumuz deprem. Ancak afetler denince sadece deprem üzerine odaklanmamak gerektiğini öğrenmeye, farklı afet türleriyle de tanışmaya başladık. Bugünkü dünya gündemini şimdiye kadar görülmemiş boyutlarda tahribata yol açabilen bambaşka bir afet uğraştırıyor. Küreselleşmenin ticari ve mali boyutunun alabildiğine serbest olduğu, her şeyin insan sağlığına yönelik değil, kâr maksimizasyonuna yönelik olarak oluşturulduğu, alabildiğine özelleştirmelerin yaşandığı bir düzende sağlık sistemlerinde yaratılan tahribatın acısını, kapatılan kurumlardaki bilgi birikiminden yoksun kalmanın eksikliğini çok acı bir şekilde hissederek olduk. “Sağlıklı Kentler” tanımının içinde yer alan bileşenlerin tüm boyutlarıyla işlenmesi, benimsenmesi gerektiği açık. Yanlış yerleşim kararları, yetersiz altyapı nedenleriyle yağmurla birlikte yaşanan seller, kent ortasında boğulan insanlar, kentlerimizin sadece sağlam yapı sorunu yaşamadığını, sağlıklı yapı arayışının, daha doğrusu sağlıklı yaşam çevreleri, yaşanılır kentler arayışının daha doğru bir yaklaşım olması gerektiğini hatırlattı.

Bugün aşırı sıcak havanın bir afet konusu olarak gündeme geldiğini görüyoruz. Yüzlerce yıllık deneyimlerden beslenerek oluşmuş yapı üretme kültürünün değişmesi, kentlerimizin iklim verileri dikkate alınmadan yapılanması, sokakların yürünmez, evlerin klimasız oturulmaz hale gelmesi gerçeğiyle karşı karşıyayız.

Afet öncesinde yapılması gerekenler kapsamında öncelikle ülkemizdeki afet risklerinin tanımının yapılması, mevcut risklerin azaltılması ve/veya bertaraf edilmesi konusunda yapılması gerekenlerin çok net olarak bir plan çerçevesinde belirlenmesi ve bir eylem takvimi çerçevesinde hayata geçirilmesi gerekiyor. “Sakınım Planı” kavramının gerekliliğinin benimsenmesi ve yönetimler üstü bir politika olarak uygulamaya sokulmasının önemini bu oturumda da tekrarlandı.

İstanbul Büyükşehir Belediyesinin ve İstanbul Valiliğinin, merkezi yönetimin görüşleri doğrultusunda pek de birbirine değmemeye çalışarak yürüttükleri çalışmaları ilgiyle izliyoruz. Dünyanın farklı yerlerinde bu alandaki duyarlılıklar, yapılanlar, uluslararası

örgütlerin afet konusunda yürüttüğü çalışmalar, diğer ülkelerdeki örnek uygulamalar bizler için iyi bir deney vesilesi olmaktadır. Afet yönetimi çok yönlü, farklı disiplinlerin ortak katkısı ve bilgisiyle yürütülecek bir çalışmadır. Küçümsenmemesi, hatalardan ders çıkarılması, kurumsallaşmış, güven verici yapılanmaların oluşturulması gerektiği açık. Umarım çok geç kalmamışızdır, bedeli çok ağır olabilir.

AFETLER ÜLKESİ TÜRKİYE VE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İSTANBUL DEPREMLERİ

M. Tolga Akbulut

Tüm hocalarımızı, katılımcılarımızı saygıyla selamlıyorum.

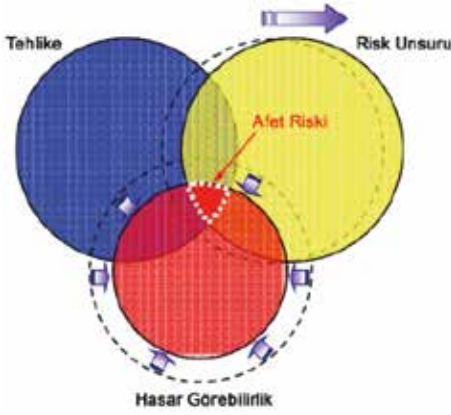
Benim sunumum bugün “Afetler Ülkesi Türkiye ve Geçmişten Günümüze İstanbul Depremleri” üzerine olacak. Öncelikle bazı kavramlar üzerinde durmaya çalışacağım; tehlike, afet, risk, risk unsurları gibi, ardından Türkiye’deki afetler üzerine bazı bilgiler aktaracağım, sonrasında Türkiye’de meydana gelmiş depremleri ele alıp, son olarak da INFORM Risk Yönetimi İndeksi hakkında bilgi vermeye çalışacağım.

Bizler depremleri, kasırgaları, selleri, doğal olayları aslında afet olarak değil tehlike olarak kabul ediyoruz. Örneğin ıssız bir adada bir deprem meydana geldiğinde, herhangi bir can kaybı veya mal kaybı olmadığı zaman bunu bir afet olarak kabul etmek mümkün değil zaten. Dolayısıyla bir afet riski olabilmesi için tehlike unsurunda bir hasar görülebilirlik/zarar görülebilirlik özelliğinin bulunması gerekiyor.

Doğal afetlerle ilgili özellikle Birleşmiş Milletler Afet Yardım Koordinatörlüğünün yaptığı tanım gereği; riskin bir risk unsurunda, gelecek zaman diliminde belirli bir tehlikede oluşabilecek beklenen kayıp düzeyini ifade ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla risk, ihtiyaca göre ekonomik kayıplar, can kaybı, mal kaybı biçimlerinde ifade edilebilir. Özellikle deprem zararlarının azaltılması sürecinde riskin belirlenebilmesi için risk unsurlarının ortaya konmasının büyük önem taşıdığını söyleyebiliriz.

Afet riskinin azaltılması, hasar görülebilirlik/zarar görülebilirlik düzeyinin azaltılması, tehlike-risk unsuru ve hasar görülebilirliğin kesişim noktası olan afet riskinin mümkün olduğunca tehlike bölgesinden uzakta konumlandırılması ya da hasar görülebilirlik düzeyinin değiştirilmesine yönelik bazı önlemler alınması ile mümkün olabilir.

Türkiye’deki afetlere geçmeden evvel, doğal afetleri sınıflamak istersek aslında yavaş gelişen doğal afetler, ani gelişen doğal afetler ve insan kaynaklı afetler altında sınıflandı-

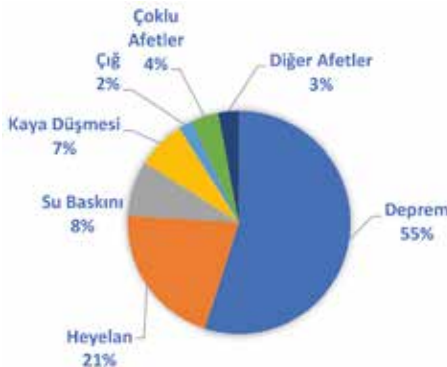

Şekil 1. Doğal Afet risklerini azaltma mekanizması (ADRC Asian Disaster Reduction Center).

Heyelan gibi can kayıplı afetler. Daha doğrusu bunların bazıları doğal olaylar ama bunların afete dönüştüğünü söylememiz mümkün ve çok sayıda can kaybı ve yaralanma ile sonuçlandığını da buradaki sayısal verilerden anlayabiliyoruz.

Türkiye’de insanların afetlerden etkilenme yüzdesi açısından, Türkiye’nin nüfusunun yüzde 55’inin depremlerden, yüzde 21’inin heyelanlardan, yüzde 7’sinin kaya düşmesinden etkilendiğini görüyoruz. Su baskınlarından nüfusun yüzde 8’inin etkilenmesi söz konusu. Yine çığ ve çoklu afetler gibi yüzdesel olarak daha düşük afetlerden de ülke olarak etkilendiğimizi söylememiz mümkün.

Heyelan ve kaya düşmesi gibi hâlâ bir takım yanlış kararlarımız sonucunda, doğa olaylarının afetlere dönüştüğünü ve can kayıplarıyla sonuçlandığını görüyoruz. Örneğin resimde bir heyelan bölgesinde yapılmış bir apartmanı görüyoruz. Bu yapıyı buraya yaptığımız müddetçe herhangi bir heyelan oluşması durumunda can kayıplarının olmaması zaten mümkün değil.

Şekil 2. Etkilenen İnsan Sayısı Açısından Türkiye’deki Afetlerin Yüzdeleri (AFAD).

rabiliriz. Özellikle deprem, seller, toprak kaymaları gibi afetlerin ani gelişen doğal afetler olması, aslında can kayıplarını ve önlemlerini de zorlaştırıyor. Yine insan kaynaklı afetlerin, zaman içerisinde, yani insanların neden olduğu birtakım tedbirlerin alınmaması veya doğru kararlar, doğru güvenlik önlemleri alınmaması sebebiyle ortaya çıktığını söylememiz mümkün.

Şimdi Türkiye’de özellikle 1992-2016 arasındaki afetlere bakalım olursak, bunların bir bölümü; çığ düşmesi, deprem, çamur akması, su baskını, he-

Türkiye’de heyelanın dağılımına baktığımız zaman bunların Doğu Anadolu, Karadeniz Bölgesi gibi bölgelerde yoğunlaştığını; Erzurum, Trabzon, Bingöl, Sivas, Erzincan, Malatya gibi kentlerimizde sıklıkla bu tarz heyelan ve kaya düşmesi gibi olaylara bağlı can kayıplarıyla karşılaştığımızı söyleyebiliriz.

Yine seller ve su baskınları gibi doğa olayları küresel ısınmanın getirdiği sonuçlardan bazıları. Nehir yatakla-

8. Oturum

Şekil 3. Hatalı yerleşim kararı nedeniyle heyelandan etkilenen bir yapı.

rında kontrolsüz veya yasal olmayan yapılaşmalar, nehir yataklarının doldurulması, bazen nehir yatağının değiştirilmesi sonucunda, son yıllarda özellikle küresel ısınmayla ve yağış miktarlarının artmasıyla birlikte çok büyük mal ve can kayıpları ile karşı karşıya kaldığımızı görmekteyiz. Coğrafi olarak baktığımız zaman Türkiye'nin Güneydoğu, Doğu, Karadeniz bölgelerinde sel ve su baskınları -tabii ki diğer kentlerde de var ama bu bölgelerde- daha yoğun olarak görülmekte.

Öte yandan dağlar bakımından çok zengin bir ülke olmamız çığ tehlikesiyle de zaman zaman karşılaşmamızı mümkün kılıyor. Çığ riski ile karşı karşıya olan illerimiz daha çok dağlık bölgelerin olduğu iller olarak karşımıza çıkıyor. Buralarda da gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda, hasar görebilirlik düzeylerinin azaltılmaması durumunda ölümcül birtakım sonuçlarla karşılaşmamız kaçınılmaz.

Evet, bir diğer risk faktörü tsunamiler. Aslında tsunaminin özellikle okyanus bölgelerinde olduğunu, yani depremin olduğu nokta ile kıyı arasındaki mesafenin arttığı yerlerde çok daha yüksek oranda, çok daha ölümcül sonuçlarının olduğunu biliyoruz. Ama Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz çevresinde de tsunamilerin etkili olduğu yapılan tarihsel çalışmalar sonrasında ortaya konmuş. Altınok ve Ersoy'un yapmış olduğu çalışmada MÖ 1500 ve 2000 yılları arasında tsunami meydana gelmiş kıyı bölgelerimizi harita üzerinde görebiliriz.

Türkiye'nin belki de en önemli problemlerinden biri depremlere hazır olmayan bir ülke olmamız. Bununla ilgili ortaya konan, yapılan çalışmaların yeterli olmaması sonucunda gerçekten son Şubat depreminde de maalesef çok önemli kayıplar yaşadık. Resmi olarak ilan edilen son can kayıplarımızı açıkçası bilmiyorum. Bazı rakamlar söy-

Şekil 4. MÖ 1500-2000 yılları arasında Türkiye ve Türkiye’nin yakın çevresinde tsunami meydana gelmiş bölgeler (Altınok Y., Ersoy Ş., 2000).

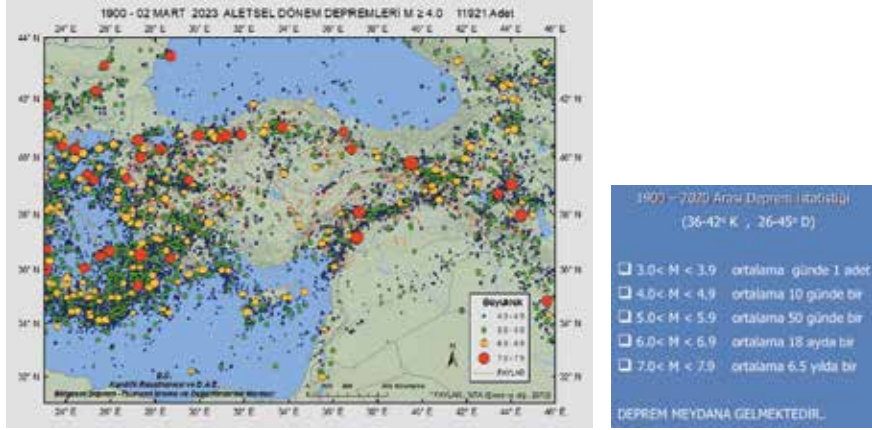
leniyor ama yıkılan binalarla, söylenenler arasında çok büyük orantısızlıklar olduğunu düşünüyorum.

Deprem tehlike haritamıza bakacak olursak aslında bu haritada yer ivmesinin en yüksek noktalarını görebiliyoruz ve en yüksek risklerin de genellikle bu yer ivmesinin en yüksek olduğu noktalarda ortaya çıktığını söylememiz mümkün. 1900 ve 2020 yılları arasında Türkiye’de meydana gelen depremlerin nerelerde meydana geldiğini böyle üst üste çakıştırılmış bir harita üzerinden incelediğimizde, aslında tamamıyla bizim deprem bölgelerini gösteren deprem tehlike haritamızla çakıştığını görüyoruz.

Şimdi depremleri oransal olarak organize ettiğimizde yani gerçekleşme sayılarına baktığımızda, ortalama günde 1 adet 3 ve 3,9 arasında büyüklükteki bir depremle karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Yine 10 günde bir 4 ve 4,9 büyüklüğünde, 50 günde bir, 5 ve 5,9 büyüklüğünde, 18 ayda bir ise 6 ile 6,9 büyüklüğünde bir deprem gerçekleşiyor. İstatistiki olarak 6,5 - 7 yılda bir 7 ile 7,9 arasındaki büyüklükte bir depremin meydana geldiğini söyleyebiliriz. Yani aslında 6-7 yıl arasında ülkemiz çok büyük bir depremle karşı karşıya kalıyor coğrafyanın değişik bölgelerinde olsa bile. Dolayısıyla depremlerin ne zaman olacağı, nerede olacağından öte 6 yılda bir, 7 yılda bir, 8 yılda bir, 10 yılda bir büyük bir depremle karşılaşacağımız gerçeğini kabul etmemiz gerekiyor. Dolayısıyla buna hazırlıklı olmamız büyük önem taşıyor.

Ben depremleri kronolojik bir sırayla, kısaca İstanbul’da ve Türkiye’deki depremleri ve bazı afetleri AFAD’ın sayısal verilerinden, sayısal istatistiklerinden yararlanarak bir araya getirmeye çalıştım. Burada AFAD’ın Türkiye’de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri raporundan hareketle afetlerin meydana geliş tarihi; hemen yanında kanunlar, yönetmelikler ve kurumsal yapılanmalarla ilgili birtakım bilgilere yer vermeye çalıştım. İstanbul’da meydana gelen en önemli depremlerden biri 1509 tarihinde gerçekleşen yaklaşık 7,2 büyüklüğündeki deprem, yani bu değer ± 08 arasında değişen

8. Oturum

Şekil 5. 1900-2023 Tarihleri Arasında Afetsel Dönem Depremleri (koeri.boun.edu.tr).

biliyor çünkü o dönemde böyle bir büyüklüğü ölçme imkânınız yok. Sadece birtakım belgelere dayanarak, özellikle şiddet skalalarına bağlı olarak büyüklükler ortaya konmaya çalışılıyor. Tarihsel kayıtlara göre 4 ila 13 bin kişinin hayatını kaybettiği, 10 binden fazla kişinin yaralandığı, ayrıca depremin ardından oluşan ve yüksekliği 6 metreyi ulaşan tsunami dalgalarının bazı semtlere ağır hasarlar verdiği ile ilgili bilgilere sahibiz. Tabii bu bilgilerin bazıları çok abartılı bilgiler olabilir. Bu bilgilere yazılı kaynaklardan, arşivlerden ve birtakım gravürlerden ulaşmaya çalışıyoruz.

Depremden hemen sonra II. Bayezit'in çıkardığı bir fermanla depremzedelere aile başına 20 altın bağışında bulunulması, deniz kenarı ve surların dışında dolgu zeminler üzerinde yapı yasağı getirilmesi, ahşap karkas evlerin yapımının emredilmesi gibi kararlar alınıyor. Aslında bu fermanın Türkiye'deki yapı tipi ve kullanılacak yapı malzemesine kurallar getiren ilk önlemlerden biri olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Mübadele ve İmar İskân Bakanlığı'nın kurulduğunu görüyoruz. Yine burada da yerleşme ve yapılanmanın kurallara bağlanması, göçmen

Şekil 6. Osmanlı tarihinde "Küçük Kıyamet" olarak bilinen 1509 İstanbul Depremi'ni tasvir eden bir gravür (istanbultarihi.ist).

mübadelesi ile gelenlerin iskân sorunlarının çözülmesi hedefleniyor. Biraz önce de söylediğim gibi İstanbul 1509 depremi aslında küçük kıyamet olarak da nitelendirilen bir deprem ve çok önemli bir bölgeyi etkiliyor. Özellikle kaynaklarda tarihi binaların, Ayasofya Camisi'nin, Fatih Külliyesi'nin hasar gördüğü, kısmen yıkıldığı, Adalar'da bazı kiliselerin yıkıldığı, Galata Surları ve Kız Kulesi'nin hasar gördüğü ile ilgili bilgiler yer alıyor.

Şekil 7. Kapalı Çarşı’da 1894 depremi sırasında yaşanan yıkımlar (www.akademiktarihtr.com).

1766 İstanbul depremi, 1509 depreminden 257 yıl sonra gerçekleşen ve büyüklüğü tahminen 7,1 olan oldukça güçlü bir deprem. Depremde İzmit’ten Tekirdağ’a kadar uzanan fay hattının kırıldığı tahmin edilmektedir. Meydana gelen depremin tsunami yarattığı, limanları kullanılamayacak hale getirdiği bilinmektedir. Deprem nedeniyle 4.000’den fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Kaynaklarda İstanbul’da Topkapı Sarayı, Fatih Camisi, Ayasofya ve diğer camilerde, şehir surlarında, Galata, Pera ve Kapalı Çarşı’da önemli hasarlar geldiği belirtilmektedir. Depremi etkilediği alanının geniş olması nedeniyle depreme dair çok fazla bilgi ve belge mevcuttur.

1894 İstanbul depremi yine Marmara Denizi’nde -tam olarak yeri bilinmiyor ama Çınarçık Havzası veya İzmit Körfezi’nde meydana geldiği söyleniyor- Yalova, Sapanca ve Adapazarı’nı da etkileyen bir deprem. Yine depremin 1,5 metre yüksekliğindeki bir tsunamiye neden olduğu, 1349 kişinin öldüğü ile ilgili bazı bilgiler var. En önemli yapılardan biri Kapalı Çarşı çok büyük hasar görüyor. Bu hasarların büyük oranda dolgu toprak ve moloz üzerine kurulan yapılardan kaynaklandığı ile ilgili bazı bilgilen-dirmeler var. Özellikle çağdaş yapıım teknolojisi öncesinde inşa edilen yapıların -Kapalı Çarşı’nın da böyle bir yapı olduğu- depremden çok fazla etkilendiği söyleniyor. Ayrıca kaynaklarda yüksek katlarda haddinden fazla ağır yüklerin olması, Kapalı Çarşı’da çarşığı örten kubbenin çökmesiyle çok fazla can kayıplarının da buralarda gerçekleştiğinin vurgulandığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti’nin deprem sonrasında getirdiği birtakım kurallar var. Özellikle yangınlardan dolayı ahşap yapı yapılmasını önlemeye çalışıyorlar, bazı kâgir binaların üst katları ancak resmi izinle ahşap olarak yapılabilir. İki yapı arasındaki yangın duvarlarına da dikkat edilmesini sağlamaya ve kontrol etmeye çalışıyorlar diyebiliriz.

1914 Burdur depremini, yaklaşık 7 büyüklüğünde ve 2344 kişinin hayatını kaybettiği bir deprem olarak tanımlayabiliriz. Mercalli şiddet ölçeğinde 9, yani şiddetli bir

Şekil 8. 1939 Erzincan depremi (t24.com.tr).

deprem. Yine 1930, Türk-İran sınırı depremi, 2514 kişinin hayatını kaybettiği, 3000 binanın hasar gördüğü ve 7,2 büyüklüğünde bir deprem. Erzincan depremi sonrasında mevzuatın yetersiz kaldığı ortaya konuyor ve 1939 yılında Yapı ve İmar Reisliği kuruluyor. Yine bu dönemde 1940 yılında deprem sonrasında depremin etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik bazı tedbirler alınıyor.

1939 Erzincan depremi aslında çok önemli ve çok büyük depremlerden biri; 7,9 büyüklüğünde, 32.968 kişi yaşamını yitiriyor, 100 binden fazla kişi yaralanıyor. Mercalli şiddet ölçeğine göre 12, yani afetsel olarak şiddet ölçeğinde en büyük depremlerden biri. 1942 Niksar Erbaa depremi, 3000 can kaybı ve 7 büyüklüğünde bir deprem. Yine 1944 yılında 4623 sayılı yasa çıkarılıyor. 1945 yılında Türkiye'nin ilk deprem bölgeleri haritası ve Türkiye Yer Sarsıntısı Bölgeleri Yapı Yönetmeliği hazırlanıyor. 1943 Samsun-Ladik Depremi; Samsun-Ladik'te meydana gelen 7,2 büyüklüğünde bir deprem. 4000 kişi hayatını kaybediyor. 9-10 şiddetinde hissedilen bir deprem. 1944 Bolu-Gerede depremi 7,4 büyüklüğünde, 3959 vatandaşımızın hayatını kaybettiği bir deprem. 1946 Varto-Hınıs depremi 5,9 büyüklüğünde, 839 can kaybı var. Yine 1949 Karlıova depremi 6,8 büyüklüğünde, 450 kişilik bir can kaybı var ve 3500 bina hasar görüyor. 1953 yılında Yapı ve İmar İşleri Reisliği bünyesinde bir deprem bürosu kuruluyor. Yine 1953 yılında yer altı ve yer üstü sularının neden olabileceği hasarların önlenmesi amacıyla Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü kuruluyor. 1956 yılında yine bazı çıkarılan yasalarla afetlerle ilgili ve yapı denetimiyle ilgili yeni kurallar getirilmeye çalışılıyor. 1958 yılında İmar İskân Bakanlığı'nın kurulduğunu görüyoruz. 1966 Varto depreminde 6,9 büyüklüğünde bir depremle karşı karşıyayız. Burada 2394 kişi hayatını kaybediyor ve 1489 kişi yaralanıyor. Gediz depremi diğer çok büyük depremlerden biri; 3500 ev tamamen yıkılıyor ve 7000 ev ağır derecede hasar görüyor. 1971 Bingöl depremi, 1975 Lice depremi ve 1983 Erzurum depremlerinde de çok sayıda can kayıplarımız var.

Şekil 9. 1999 Gölçük Depremi (izmir.csb.gov.tr).

Bahsettiğimiz depremler sonrasında 1983 yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın (Bayındırlık ve İmar İskân Bakanlığı'nın Birleşimi) kurulduğunu görüyoruz. 1985 yılında 3194 sayılı İmar Kanunu yürürlüğe giriyor. 1992 Erzincan, Dinar depremleri ve Senirkent sel felaketiyle birlikte yine önemli can kayıpları yaşandığını söylememiz mümkün. 1997 yılında Başbakanlık Kriz Yönetimi Merkezi Yönetmeliği yürürlüğe giriyor. 1998 Adana-Ceyhan depremi, 6,2 büyüklüğünde 1145 kişinin hayatını kaybettiği bir başka önemli deprem.

Biraz daha günümüze yaklaştıkça 1999 Gölçük depremi; bu deprem de 7,4 ve 7,6 arasında bir büyüklüğe sahip. Çok sayıda can kaybı, yaralanma yaşanıyor, ev ve iş yerleri hasar görüyor. 1999 depreminden sonra çok sayıda kanunun yürürlüğe girdiğini, kuruluşlar arasında koordinasyon ve eşgüdümün sağlanması için çalışmalar yapıldığını, yeni sigorta sistemiyle ilgili bazı çalışmalar yapıldığını; yine il ve ilçeler bazında kurullar getirilmeye çalışıldığını, sivil savunma ile ilgili çalışmalar yapıldığını söylememiz mümkün (AFAD, 2018). Gölçük depreminin ardından meydana gelen 1999 Düzce depremi de 7,2 büyüklüğe sahip ve bu deprem sonrasında da can kayıpları meydana geliyor.

Yasalarla ilgili yapılan çalışmaların detaylarına değinecek vaktim pek kalmadı. Çok özür diliyorum bu konunun ayrıntılarına giremeyeceğim ama belki INFORM Risk Yönetim İndeksinden bahsederek bitirmek yerinde olacaktır. Bu indeks uluslararası kuruluşların bir araya gelerek oluşturdukları açık kaynaklı ülkelerin risklerini anlamaya yönelik bir çalışma. Burada riskin hesaplanması ile ilgili, tehlike ve maruziyet, zarar görülebilirlik ve başa çıkma kapasitesi üzerinden bir metodoloji geliştirilmiş ve her yıl bu INFORM Risk Yönetim Endeksinin sayısal verileri ülke bazında ve dünya genelinde açıklanıyor.

Burada 2018 raporunu görüyorsunuz (INFORM Global Risk Index Report Results (2018), akt., (AFAD, 2018). Tehlike ve maruziyet açısından INFORM Risk Yönetim

8. Oturum

Sıralama Düzeyi Ranking Level	INFORM (5.9)																
	Tehlike ve Maruziyet Hazard and Exposure					Zarar Görebilirlik Vulnerability				Başa Çıkma Kapasitesi Coping Capacity							
Kavram Düzeyi (Boyutlar) Concept Level (Dimensions)	(7.8)					(8.9)				(3.2)							
Fonksiyonel Düzey (Kategoriler) Functional Level (Categories)	Doğa Kaynaklı Natural			İnsan Kaynaklı Human-induced		Sosyoekonomik Socio-economic		İncinebilir Gruplar Vulnerable Groups		Kurumsal Institutional		Yapısal Structural					
	(5.8)			(9.0)		(2.7)		(4.7)		(3.7)		(2.6)					
Bileşenler Seviyesi Components Level	(9.3)	(6.3)	(6.1)	(0)	(2.6)	(7.8)	(9.0)	(-)	(4.1)	(1.1)	(9.3)	(0.6)	(2.1)	(5.2)	(2.7)	(1.8)	(3.2)
	Deprem Earthquake	Tsunami Tsunami	Sel/Su Baskınları Flood	Tropikal Kasırgınlar Tropical Hurricanes	Kuraklık Drought	Mevcut Çatışma Potansiyeli Ongoing Conflict Intensity	Potansiyel Çatışma Riski Potential Conflict Risk	Kalkınma & Mahrumiyet Development & Deprivation	Eğilimsizlik Inequality	Yardım Görebilirliği Disaster Risk Reduction	Yerinden Edilmiş İnsanlar Displaced People	Diğer İncinebilir Gruplar Other Vulnerable Groups	Alet Risk Azaltma Disaster Risk Reduction	Yönetim ve Denetim Management and Inspection	Haberleşme Communication	Fiziki Altyapı Physical Infrastructure	Sağlık Sistemine Erişim Access to Healthcare System

Ökayın-Sourçe: INFORM Global Risk Index 2016 Raporu - INFORM Global Risk Index 2016 Report

Şekil 10. Türkiye'nin INFORM Risk Yönetim Endeksi Puanları [reliefweb.int (Akt., afad.gov.tr)].

İndeksi puanımız 5. Bu tabloda 0 ile 2 arasının çok düşük, 2 ile 3,5 arasının düşük, 3,5 ile 5 arasının orta riskli, 5 ile 6,5 arasının yüksek riskli, 6,5 ile 10 arasının da çok yüksek riskli olarak tanımlandığını söyleyebiliriz. Genel INFORM puanımız 5, yani orta riskli olarak değerlendiriyoruz ama tehlike ve maruziyet 7,8, zarar görebilirlik 5, başa çıkma kapasitemiz de 3,2. Burada dikkat çeken 2-3 rakam var. Bunlardan bir tanesi deprem, yani doğa kaynaklı 9,3 gibi bir risk indeksimiz var. Yine insan kaynaklı 9,8 ve 9,0 gibi risk indeks değerlerimiz var. Zarar görebilirlik açısından incinebilir gruplar, yerinden edilmiş insanlarla ilgili 9,3 gibi bir risk grubu ile karşı karşıyayız. Özellikle iç savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriye kökenli nüfusun etkisinden burada bahsedebiliriz. Yine başa çıkma kapasitemizle ilgili nispeten diğer zarar görebilirlik, tehlike ve maruziyete göre daha iyi bir rakam ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Ayrıca risk yönetimi indeksine göre Türkiye'nin bu risklerindeki azalma yerine gittikçe artan bir risk artışımızın olduğunu, son yıllarda bunun daha da arttığını ifade edebiliriz. Dolayısıyla bu konuda çok önemli çalışmaların bizi beklediğini söylememiz mümkün. Sözlerime burada son verirken, hepimize ilginiz için ve beni dinlediğiniz için çok teşekkür ediyorum.

Kaynaklar

ADRC Asian Disaster Reduction Center, "Total Disaster Risk Management – Good Practices", UN World Conference on Disaster Reduction to be held on 18-22 January 2005, Kobe, Japan

AFAD, "Afet İstatistikleri", www.afad.gov.tr

AFAD (2018) "Türkiye'de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri", https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/35429/xfiles/turkiye_de_afetler.pdf

DHA Haber (2021, Mart 2023), "Rize'de Heyelan: 3 Ev Tahliye Edildi", NTV, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/rizede-heyelan-3-ev-tahliye-edildi,7AUSyS6zj0uXEqbPVWb1w>

Altınok, Y., Ersoy, Ş. (2000). Tsunamis Observed on and Near the Turkish Coast. Natural Hazards 21, 185–205. <https://doi.org/10.1023/A:1008155117243>

BDTIM (2023), "Deprem Verileri", Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/wp-content/uploads/2014/08/TURKIYE_ALETSEL_2023_4.png

- Angell, E., (2015). A Seismic Cityscape: Earthquakes in Istanbul’s History”, History of Istanbul, <https://istanbultarihi.ist/396-a-seismic-cityscape-earthquakes-in-istanbuls-history>
- Ürekli, F., Şen, B. (2023, Nisan 15), “1894 İstanbul Depremi”, Akademik Tarih, <https://www.akademiktarihtr.com/1894depremi/>
- Kürkçüoğlu, F. (2020, Şubat 09), “1939 Erzincan Depremi: Birçok Nüfus Enkaz Altındadır”, T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, <https://t24.com.tr/k24/yazi/1939-erzincan-depremi-bircok-nufus-enkaz-altindadir,2537>
- İzmir Valiliği, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, (2021, Ağustos 17), “17 Ağustos 1999 Gölçük Depreminin 22. Yılı”, <https://izmir.csb.gov.tr/17-agustos-1999-golcuk-depreminin-22.-yili-haber-263358>
- INFORM Global Risk Index Report Results (2018), Akt., (AFAD (2018) “Türkiye’de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri”, https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/35429/xfiles/turkiye_de_afetler.pdf
- 1949 Karlıova Depremi. (2023, 02 Ekim). Wikipedia, Özgür Ansiklopedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/1949_Karlıova_depremi
- 1939 Erzincan Depremi. (2023, 02 Ekim). Wikipedia, Özgür Ansiklopedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/1939_Erzincan_depremi
- 1942 Niksar-Erbaa Depremi. (2023, 02 Ekim). Wikipedia, Özgür Ansiklopedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/1942_Niksar-Erbaa_depremi
- 1944 Bolu-Gerede Depremi. (2023, 02 Ekim). Wikipedia, Özgür Ansiklopedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/1944_Bolu-Gerede_depremi

AFET RİSKLERİNİN AZALTIILMASI VE KENTSEL PLANLAMA

Handan Dülger Türkoğlu

Ben de katılımcılara saygılar sunuyorum ve Bülend Bey'e de çok teşekkür ediyorum panel başkanı olarak süreci çok güzel yönetti; her aşamada bizi aydınlattı. Kendisine çok teşekkür ederiz.

Şimdi ben İstanbul'un bilinmeyen değil, bilinen yönlerini anlatacağım, hepimizin bildiği şeyleri. Önce biraz genel bilgi vereceğim, sonra İstanbul hakkında bilgi vereceğim ve en sonunda da ülkemiz açısından bir değerlendirme yapacağım.

Dünya literatüründe "dayanıklı şehir nasıl olur" diye 10 maddede özetlenmiş. Bizim de yıllardır vurguladığımız gibi dayanıklılık, şehir planlama, yapı, alt yapı, organizasyon, toplumun bilinçli olması, katılımcı karar verme sistemlerinin varlığı ve finansman gibi konuları kapsıyor. Yani olay çok boyutlu, bizim gibi yapısal çevreyi şekillendiren meslekler yani inşaat mühendisi, şehir plancısı, mimarlar, çevre mühendisleri için bir parçası. Konu karmaşık ama anlaşılması zor değil, olay gayet net, yani teknik olarak son derece net. Afet yönetimi, afetle mücadele dört aşamadan, oluşuyor. İkişer ikişer

- Afet yönetimi için gerekli organizasyonlar
- Dayanıklılığı artırmaya yönelik finansal mekanizmalar
- Afet risk senaryoları ve bu kapsamda belirlenen tehlike ve risklerin ve önlemlerin saptanması,
- Doğal alanların korunması/ekosistemlerin geliştirilmesi
- Dayanıklılığa katkı sağlayacak paydaşlar ile kapasite geliştirme
- Sosyal kapasitenin geliştirilmesi (Eğitim, farkındalık, tatbikat...)
- Acil durum servisleri ve altyapı sistemleri için kapasite değerlendirmesi ve geliştirilmesi
- Afet müdahale planlarının hazırlanmasında olası afetler için risk azaltacak süreçler, organizasyonlar, karar vericilerle ilişkiler
- Afet risk azaltma planları kapsamında belirlenen tehlike ve riske dayalı önlemlerin uygulanması

Kentsel Dayanıklılık (Sendai Çerçevesi, 2015).

Afet Yönetimi Döngüsü.

ele alırsak; müdahale aşaması ve iyileştirme aşaması afetten sonraki, karar ve politikalar, mevcut zayıflıklar, risklerin tespiti hazırlanma aşaması afet öncesi ni ifade ediyor.

Biraz önce Bülend Bey dedi ki: Olay sadece deprem değil. Önümüzde çok önemli bir sorun var. Yani şu anda depremi konuşuyoruz hani çığ, tsunami vs. gibi şeyleri konuşuyoruz ama önümüze çok çok bizi bekleyen çok önemli bir sorun var, aslında pek çok afetin arka plandaki nedenini de oluşturuyor. Eğer biz önlem almazsak,

diyelim ki elli yıl, diyelim ki yüz yıl bilmiyorum dünyanın sonunu getirebilecek, hepimizin bu korkunç afetler karşısında yok olacağımızı gösteren göstergeler var. Hatta bu küresel kaynama şeklinde de ifade edilmeye başladı. Yani Japonya’daki Fukuşima depreminin görüntülerini hatırlarsınız, sellerin boyutunu son olarak Libya’da da gördük. Yani korkunç bir durumla karşı karşıyayız. Türkiye’de de buna benzer görüntüler yaşanabilir. Bu selleri ayrı bir konu olarak ele almamız gerekiyor.

Biraz önce Tolga Bey detaylı bir şekilde verdi, biz bir deprem ülkesiyiz Pasifik’teki ateş çemberinin benzeri ülkemizde de var. Arap plakası itecek, o plaka Ege plakasını mı itecek, yoksa kuzeydeki plakayı mı itecek? Yani çok büyük depremlere gebeyiz. Bunu zaten jeologlar son derece net bir şekilde bize detaylı olarak anlatıyor. Sonuç olarak depremi önceden kestiremiyorlar ama nerelerde olacağını çok iyi biliyorlar ve zaten istatistikler ve tarihsel veriler de ortada.1900-2023 arasındaki felaketlerde hem mali kayıplarda hem de can kaybında ilk on depremi oluşturuyor.

Sonuç olarak baktığımız zaman en büyük can kaybına yol açan afet deprem, Türkiye’yi en fazla etkileyen afetler deprem ve sel. Yani biz ya depremden ve selden sonra önlem alıp para harcayacağız, ya önceden o parayı harcayıp önlem alıp hasarları azaltacağız,

yine de yüzde yüz riskten bertaraf olmak diye bir şey yoktur. Sonuç olarak önceden önlem alınırsa can kaybı ve maddi kayıp da biraz daha azalır.

1999 depreminden sonra FEMA (AB-D)’den gelen uzmanlar “Biz yıllardır planlıyoruz, acil durum planları yapıyoruz, şehir planlamanın ne kadar önemli olduğunu ancak 90’lı yıllarda anladık”. Şehirlerin doğru planlanmış

	Afet	Tarih	Can Kaybı
1	Deprem (Kahramanmaraş)	06.02.2023	50000
2	Deprem (Erzincan)	26.12.1939	32962
3	Deprem (Kocaeli)	17.08.1999	17127
4	Deprem (Malazgirt-Muş)	29.04.1903	6000
5	Deprem (Kastamonu-Çankırı)	27.11.1943	4000
6	Deprem (Bolu-Gerede)	01.02.1944	3959
7	Deprem (Van-Çaldıran)	24.11.1976	3840
8	Deprem (Niksar-Erbaa)	20.12.1943	3000
9	Deprem (Samsun-Ladik)	26.11.1943	2824
10	Deprem (Varto-Muş)	19.08.1966	2394

Türkiye’de Can Kaybına göre ilk 10 Doğal Afet (1900-2023).

8. Oturum

olması, riski azaltmanın en önemli unsurlarından biridir. Aynı şeye ben sağlıklı kentler hareketinde de rastladım. Onlar da yine şehir planlamanın ne kadar önemli olduğunu ve plancılardan şehir sağlığı açısından önemini 90'lı yıllarda keşfetmişler. Ondan önce halk sağlığı sadece doktorların ilgi alanı olarak ele alınmış. Onun için bizim mesleğimizin riskleri azaltmada son derece önemli bir rolü var. 1999'dan sonra ülkemizde afet yönetimiyle ilgili organizasyonda epey yol alındı.

Binaların sağlam olması konusunu bir kenara koyuyorum biraz sonra Nuray Bey onlarla ilgili çok detaylı bahsedecek.

Toplumda risk azaltma yaklaşımının bir davranış biçimi olması gerekiyor. Başa gelince bunu kavramak yerine önceden riskleri tespit edip, önlemeye çalışmak sadece afetlerle ilgili değil, hayatın her alanı için geçerli. Öyle basit şeylerde öyle çok can kaybı veriyoruz ki... Mesela her sene mantar yiyerek ölen insan sayısı artıyor, yahut kömür sobasından zehirlenen insanlar, Kilyos ve Şile'de denize girip boğulanlar insanlar, yıllardır trafik kazalarında ölenler... Burada riski kavramak ve ona göre bazı tedbirler almak gerekiyor, normal yaşantımızda hepimiz için geçerli bu.

ISDR'nin Şubat 2009'da İklim Değişikliği Ortamında Risk ve Yoksulluk Raporu, bizdeki bozuk kentleşme, yetersiz kent yönetim biçimleri, ekosistemlerin çöküşü gibi riskleri artıran etkenlerin olası sonuçlarına değiniyor ve Türkiye'yi bu açıdan büyük çaplı afetler yaşamaya aday olarak gösteriyor. Bunu aslında biliyoruz, yani şöyle bir çevreye baktığımız zaman bunu da görüyoruz. Bu noktada Murat Balamir Hocamızı bu konudaki çalışmalarını ile anmak isterim.

Yasal çerçeve açısından baktığımızda yasalar merkezi yönetim bu işle ilgili, yani yerel yönetimi bir araç olarak kullanıyor ya da bir aracı olarak kullanıyor ve hem müdahale aşamasında hem de iyileştirme aşamasında, hatta hazırlık aşamasında da büyük oranda yetkiyi merkezi yönetime veriyor. Ancak 1999 depremi Kahramanmaraş depremleri bizim için yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin ne kadar önemli olduğunu bize göstermiştir. Aslında yerel yönetimlerin merkezi yönetimle olan ilişkisizliği bazen sorunlara neden olabiliyor. Yani kamu kuruluşları arasındaki bu yardımlaşma ve işbirliği konusunun da iyi bir afet yönetimi için çözülmüş olması gerekiyor.

Öte yandan mekânsal planlama süreci; ulusal, bölgesel stratejilere dayalı bir vizyon ve bunların politikalar aracılığıyla hayata geçiren planları kapsar. Yani yer seçimi, karar verme süreçleri ve kentin gelişimi, dönüşümü, yatırımlar gibi kararların verilmesinde altlık oluşturuyor. Tüm mekânsal planların iklim değişikliğiyle mücadele eden, sürdürülebilirlik ilkesini gözetilen planlar olması lazım. Bazı belediyeler bunun için plan yapıyor. Planın afetlere dayanıklılığı artıran önlemleri alması ve kentte yaşayanların sağlığını düşünmesi ve gereken önlemleri alması ve iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında gereken önlemleri de almış olması beklenmektedir. Yani bu yaklaşım bütün mekânsal planları kapsamalı.

Türkiye'de parçalı bir planlama anlayışı var. Şehir planları bir miktar gelişmelerin gerisinde kalabiliyor. O sırada mesela turizm baskısı oluyor, haydi bir turizm master planı

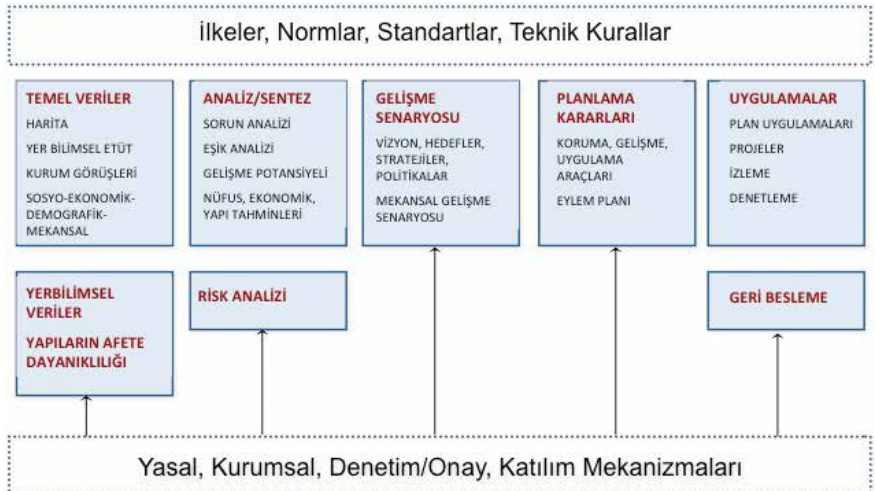
yapalım ve her şeyden bağımsız olarak bir plan çıkıyor ortaya. Planlar arasında bir entegrasyon da söz konusu değil.

Risk konusunda AFAD 81 ilde çalışmalar yaptı (IRAP), Kahramanmaraş’taki riskleri ortaya koymuş depremden önce; girerseniz sitede görüyorsunuz. Bildiğimiz riskler, tahmin ediyoruz ama onu uygulamak, önlemler almak lazım. Belediyeler ona bakarak önlem mi alacaklar, imar planlarına mı yansıtacak?

Şimdi afet yönetimi açısından bakalım planlamaya: Risk azaltma, planlama ve hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamaları. Bizim daha çok görevimiz şehir plancısı olarak risk azaltma, planlama ve hazırlık aşamasıyla iyileştirme aşamasında oluyor, müdahale aşamasında daha çok afet organizasyonları devreye giriyor. Dayanıklı şehirlerin 10 maddesi içinde burada bir plan yapılır ve aynı zamanda tehlikeye ve riske dayalı önlemler alınır deniyor. O noktada şehir plancıları ile afet yöneticilerinin birlikte çalışması ve bu planların hazırlanmasında birlikte karar verilmesi gerekiyor.

Risklerden arındırma ve aynı zamanda önlem alma konusunun bir uzmanlık konusu olduğunu belirtmek isterim. Yani pek çok konuyu ilgilendiriyor ama ancak buna uzmanlar karar verebilir ve yani katılımcı bir düzeyde sorunlar da tespit edilebilir ama azaltacak yöntemler uzmanlık konusudur. Yani burada yer seçiminde şehir plancılarının, yapılarda inşaat mühendislerinin veya mülkiyetle başka mesleklerin devreye girmesi gerekebilir ve burada bilime ve mesleğe saygı gösterilmesi önemlidir.

Risk konusunda 1999’dan sonra bazı önlemler devreye girdi. Biz yıllardan beri şehirciliğin kırmızı çizgilerini anlatırız, veto ederiz, bu alanlara yerleşilmeyeceğini çocuklara anlatırız. Neden? Çünkü bir yandan doğayı korursun, bir yandan riskleri bertaraf edersin. Sel yatakları ile deprem açısından riskli alanlar, hassasiyet gösteren alanlardır Sel yatakları alüvyon arazidir sonuç olarak dere yataklarını iki sebepten veto etmiş olu-

Mekânsal Planlama Süreci.

8. Oturum

yorsun. 1999'dan sonra risk analizi devreye girdi ve mekânsal planlama sürecinde risk analizini kullanmaya başladık.

Burada da en çok karşılaştığımız sorun, veri konusu. Mesela dere yataklarının sel yatakları olarak verileri yoktur, ya da bazı dereler için bulunabilir. Mesela Ayamama Deresi selinden sonra sigortacılar belediyeyi mahkemeye verebilir miyiz diye sordular, imar planı yapılırken kurumlardan mevcut veriler alınmak zorunda, 100 yıllık seli şu kadar taşkınlik yapar diye bir veri yok. Amerika'da sel yatağına ilişkin veri tapuya yansımış durumda. Yani kişi o evi alırken sel yatağında olduğunu bilir, bu parsel sel yatağındadır diye ona göre de sigorta ettirir, yani bilerek oturur orada. Bizde öyle bir veri kısmen var; sivilaşma verisi kısmen var, heyelan verisi kısmen var... MTA'nın ya da Devlet Su İşleri'nin; yani verilerden sorumlu olan kamu kuruluşlarının ilk iş bu verileri tüm ülke için sağlması gerekir.

Bir örnek olarak İstanbul Master Planını vereyim. IDMP'de hemen hemen tüm riskleri kapsayan alt çalışma alanları, iş paketleri belirlenmişti. Nuray Bey de hatırlar, en ilgi çeken alan yapı stoku riskleri oldu ve bütün dikkat oraya verildi ve ondan sonra çeşitli yöntemler denendi. İstanbul Belediyesi de yapı stokunu incelemiş, 90 bin bina riskli diye açıklama yaptı.

Elbette başka riskler de var; her şeyden önce elimizdeki şehir mirası son derece kırıl-gan. Bu kırılğan şehirsal dokunun düzelmesi de neredeyse imkânsız. Yapıların çoğu parsel bazında yenileniyor, ama şehirle ilgili riskleri bertaraf edemiyoruz. Başka bir bakış açısı gerekiyor.

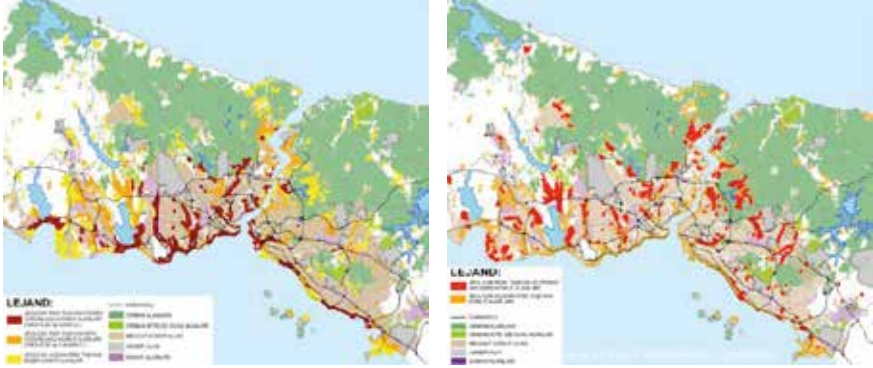
Mesela uyumsuz kullanımların yer seçimi? Mesela Bursa'da Gemlik fayı var Gemlik Körfezi'nden geçen, hemen güneyinde azot sanayi var, sivilaştırılmış azot depolanıyor. Herhangi bir depremde ikincil tehlike yaratabilir. İstanbul'da Ambarlı Santrali var. Ne kadar güvenli Ambarlı Santrali?

İstanbul'un Avrupa yakası ağırlıklı olarak Marmara Denizi havzasına, Asya yakası da

- Makroform riskleri
- Doku riskleri
- Uyumsuz kullanımlar
- Üretim kayıpları
- Yapı stokları riskleri
- Altyapı riskleri
- Acil Durum Servisleri için riskler
- Özel alanlar ve özel yapılara ilişkin riskler
- Yanıcı patlayıcı madde riskleri
- Açık alan yetersizlikleri
- Yönetimsel riskler
- Sosyal Riskler
- Diğer tehlikeler ve riskler

İstanbul Deprem Master Planı Risk Sektörleri.

Karadeniz havzasına dönüktür. İstanbul'un dereleri Avrupa yakasında daha çok Marmara'ya doğru akar, öte yandan konut stoku da Avrupa'da hem daha yoğundur, hem daha düzensiz ve eskidir. O nedenle Avrupa yakası, Anadolu yakasına göre daha kırılğandır. 2009 planından önce jeologlar zemin açısından sakıncalı alanları gösteren bir altlık hazırladılar. Haritada kahverengi alanlar zemin açısından sakıncalı konut alanlarını, kırmızılar da o alanların içinde düzensiz olarak gelişmiş konut alanlarını gösteriyor.

Risk Değerlendirilmesi (İBB, 2009).

Düzensiz konut alanları mühendislik hizmeti görmemiş, plansız olarak gelişmiş, aynı zamanda şehir altyapısı da bozuk alanları ifade etmektedir.

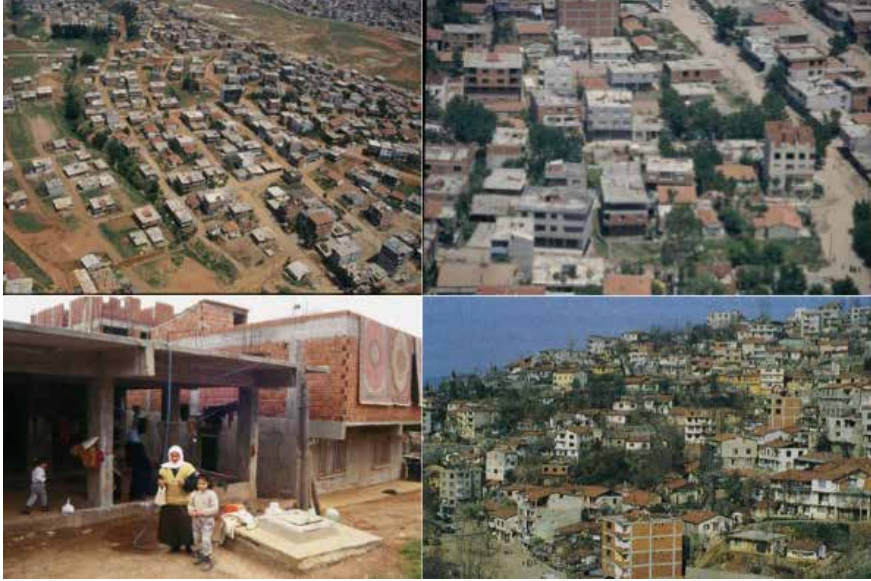
Yer bilimleri açısından risk taşıyan alanlardaki yoğun konutlaşma, büyük oranda dere yataklarında yer almaktadır. Dereler denizlere suları taşır ama derelere su taşıyan drenaj hatlarının da boş bırakılması gerekir. Bir yerin planlama aşamasında ilk yapılacak iş bu hatların tespiti ve o hatların ayrılmasıdır.

Aynı zamanda insanların kendileri de doğal alanlara karşı risk oluşturuyor, burada bir döngü var, siz doğayı katlediyorsunuz afetler oluyor, afetler oluyor sizin başınıza bir şeyler geliyor. Yani bu döngüyü de lehinize çevirmek için doğal alanları korumanız gerekiyor. Su havzalarının bugünkü durumu; Kanal İstanbul projesi, sahil yapılaşması örnek olarak verilebilir.

İstanbul’un Yapı Stokundan Örnekler.

8. Oturum

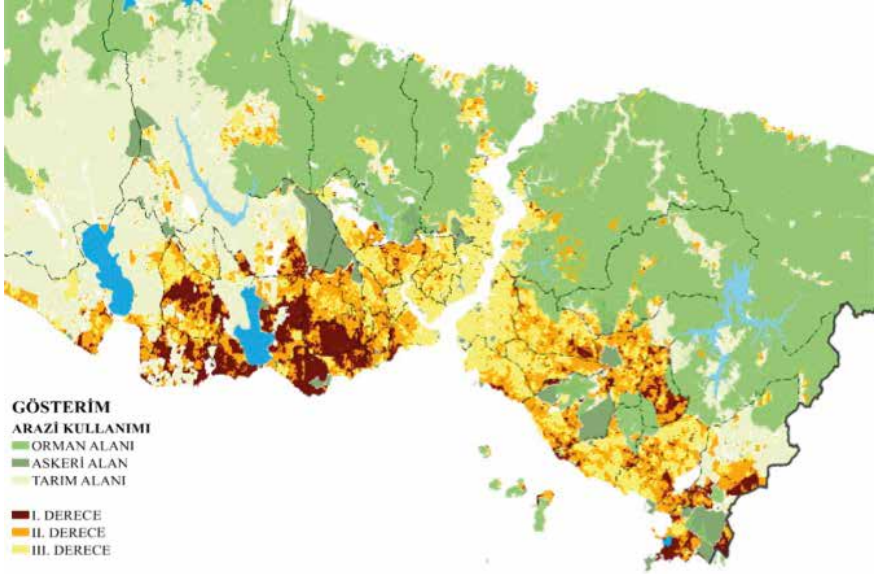
İstanbul'un Yapı Stokundan Örnekler.

İstanbul'un yapı stoku ilginç özellikler taşıyor, apartmanlar, hemen altında gecekondular, yeni rezidanslar, ikinci dönem gecekondular vs. 2017 yılında yine bir risk değerlendirmesi yapıldı.

Zemin ve üst yapı birlikte değerlendirildiğinde gene Avrupa Yakası başrollerde. Kısaca değerlendirelim. Afet geliyor, riskleri azaltmamız gerekiyor; dediğim gibi ya afet sonrası o paraları harcayacaksınız, ya afet öncesi ve risk için alınacak önlemler her zaman masraflıdır, onun için finansal mekanizmalar var. Yani evinizi mi yenileyeceksiniz? Para harcamanız gerekir. Arabanızı yenileyeceksiniz onun için para harcarsınız; eskisini verirsiniz, üstüne para koyarsınız, yenisini alırsınız. Yani her zaman için yenileme para gerektirir.

Risk azaltmayı kapsayan bir planlama anlayışının benimsenmesi önemlidir. Yerel yönetimlerin kesinlikle merkezi yönetimle işbirliği yapmasının sağlanması gerekir. Yerel yönetim başka bir şey yapıyor, merkezi yönetim onun önünü kesmeye çalışıyor, bu durumda uygun bir afet yönetiminden bahsedemeyiz.

Ülkemizde maalesef doğal eşiklere uyulmuyor, bunu hepimiz görüyoruz. Bazen kaçak, bazen resmi doğal eşikler ihlal ediliyor. Doğal sistemlerin korunması gerekiyor ve doğal sistemlerin korunması bazen mümkün olmayabiliyor, zaten elden çıkmış vaziyette olabiliyor. Yani dere yatağına yerleştirilmiş, üstüne yol yapılmış, altında dere akıyor. O noktada orada mühendislik önlemlerinin devreye girmesi lazım. Buna örnek olarak Sarıyer'in merkezindeki dere hattını göstereyim size. 20 yıl önce evleri güçlendirmedikleri için dereyi kazıkların arasına aldılar. Japonya'da dere hattının dibini genişletiyorlar ki fazla su akışı mümkün olabilsin. Böyle çeşitli mühendislik, önlemleri ile sorunlar çözülmeye çalışılıyor. Ben de bunca yıldan sonra artık pes ettiğimi söyleyebilirim.

Risk Değerlendirme 2017, İBB.

Önemli bir sorun ben mülkiyetten kaynaklanıyor diye düşünüyorum. Vedia Dökmeci Hoca bir konferansta yer seçimi konusunda aslında doğru yer seçebilmek için komünist bir devlet olmamız gerekiyor dedi. Gerçekten devletin bütün arsalarla sahip olması, kiralaması mı gerekir? Kahramanmaraş depreminden sonra yer seçimi konusu tamamen hazine arazilerinin seçiminden oluşuyor. Sosyal donatı sağlanmasında, sel yataklarının boşaltılmasında arsa parası ödememek için hazine arazilerine göz dikilmiş durumda. Oysaki kamulaştırma araç olarak kullanılmalıdır.

Arazi kullanım planlamasında da sınıfta kalmış durumdayız. Konut alanlarının içinde tehlikeli madde depoları, düğün salonunun altında benzin istasyonu yer alabiliyor. Yani akıl almaz bir şehircilik anlayışı ile karşı karşıyayız.

Kıyıları, ormanları, tarım alanlarını koruyamıyoruz. Tarım alanlarını kaybederseniz bundan sonra asla hiçbir şey sahibi olamazsınız.

Hastaneler en önemli acil durum servisedir. Ama bazı hastanelerimiz topun ağzında. Hayat’da hastane güçlendirilmediği için büyük bir felaket yaşadık. Örneğin İstinye Devlet Hastanesi dere yatağının üstünde bulunuyor, acil durumda kullanılmak üzere sağlam bir yere, şehir dışı da olsa hastane yapılabilir. Hatta acil durum malzemeleri bodrumlarda yığılabılır. Şehir içindeki hastanelerin de ilk adım hastanesi olarak kullanılması gerekiyor.

En azından kentsel gelişme alanlarında yeni hatalar yapılmamalı. Örneğin İSKİ 50 metre olan çekme hattını 10 m.ye indirmiş durumda. Dere hattında yerleşim yoksa ve bir ıslah projesi yapılmışsa gene 10 m.ye kadar çekme mesafesi kabul ediliyor. Yapılaşmamış bir alanda bu hatanın yapılmaması gerekir. Riskin hayatımızda bir davranış biçimi olması gerektiğini önererek bitireyim.

YAPISAL DEPREM RİSKİNİ AZALTMAK VE ARTTIRMAMAK: MİMARLIK-MÜHENDİSLİK HİZMETLERİNİN KRİTİK ROLÜ

Mehmet Nuray Aydınoglu

Hepinize iyi günler dilerim. Handan Hoca planlama konusunu çok etraflıca anlattı, ben spesifik olarak yapısal deprem riskinden bahsedeceğim. Bu arada tabii risk deyince bütün konuşmacıların kaçınılmaz olarak tekrarladığı bazı kavramlar oluyor. Ben de onların bazılarından bahsedeceğim.

Deprem deyince en çok sözünü ettiğimiz kavramlardan biri risk oluyor. Deprem riskini genellikle deprem tehlikesiyle karıştırıyoruz. Bu çok genel bir şey, yani uzmanlar da bazen bu yanlışlığa düşüyorlar. Aslına bakarsanız deprem öldürmez, bina öldürür diye tekrarlamaktan pek hoşlandığımız bir slogan var, öylesine söylediğimiz. Aslında bu yapısal risk bakımından tam da bu olgunun özeti gibidir. Deprem oluşumu önlenemez bir doğa olayıdır ve insanlar için doğal bir tehlikedir. Dağın başında, bir ağacın altında yalnız başına yaşıyorsanız, bulunduğunuz yerde deprem tehlikesi olsa bile; deprem olduğunda ağaç başımıza devrilmedikçe size zararı yoktur. Çünkü tehlikeye maruz bir varlığınız yoktur, kaybedecek bir şeyiniz yoktur. O halde şunu söyleyebiliriz: Depremin insanların canına ve malına, mülküne, işine, gücüne zarar vermesi öncelikle bulunulan yerde deprem tehlikesinin mevcut olması, sonra aynı yerde deprem tehlikesine maruz kalacak varlıklarımızın, değerlerimizin olması ve nihayet aynı zamanda bu varlıkların depremde hasar görebilme potansiyeline sahip olması yüzündendir. Yani bu üçünün de birlikte var olması gerekiyor. Bunu literatürde “tehlike, maruz kalma, hasar görürlük” üçlüsü olarak tanımlıyorlar. Maruz kalma yerine bazen maruziyet diyorlar, ben o kelimeyi sevmiyorum.

Deprem tehlikesi kavramı da çok karıştırılıyor, iyi bilinmiyor. Kamuoyu maalesef yanıltıyor bu konuda. Gün geçmiyor ki bir “deprem profesörü” çıkıp “şurada deprem olacak, burada deprem olacak, burada bu büyüklükte olacak, burada zeminler çok

kötü, aman ha burada oturmayın” falan diye insanların kafasını karıştırıyor. Peki deprem tehlikesi nedir? Aslında Türkiye’nin bir deprem tehlikesi haritası var, haritaları var hatta, çeşitli düzeylerdeki depremleri tanımlayan. Bunlar nasıl hazırlanıyor? Bunlar böyle deprem profesörlerinin söylediklerine bakarak mı hazırlanıyor? Hayır, öyle değil. Bilimsel bir yöntem izlenerek hazırlanıyor. Sadece başlıklarını aktaracağım: Herhangi bir yerde veya bölgede tektonik veya sismolojik verilere göre kırılma potansiyeli olan aktif-diri fayların varlığı, o yerde veya bölgede deprem tehlikesinin var olduğunu gösterir. Türkiye’de Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü’nün –eskiden enstitüyü, Türkiye’nin aslında en iyi, en yüz akı kuruluşlarından biridir, hâlâ direniyor kaliteli bir şey olmak üzere– hazırladığı diri fay haritası var. En son 2013’te yenilenmişti. Ama geçenlerde bir haberde okudum, galiba yeni bir takım revizyonlar da yapmışlar. Çünkü orada devamlı bu konuda çalışan uzmanlar var.

Şimdi bu fayların bulunduğu bölgelerde deprem tehlikesi olacağını biliyoruz. Bu yerlerde beklenen maksimum yer hareketleri parametrelerinin sayısal olarak tahmin edilmesi, deprem tehlikesi analizlerinin ana konusunu oluşturur. Bakın deprem tehlikesi parametreleri diyorum. Bu “büyüklük” değil, bundan farklı bizim mühendislerin kullandığı parametreler. Efendim burada 7 büyüklüğünde deprem olacak demek, deprem tehlikesi analizi demek değil. Geçmişte falanca yerde veya falanca fayda 7 büyüklüğünde bir depremin hangi aralıklarla olduğu bilgisi deprem katalogları dediğimiz, sismologların özellikle bütün yıllar boyunca tarihsel dönemler de dahil –onları da tahmin ediyorlar bir şekilde– kaydedip katalogladıkları şeydir. Örneğin benim çalıştığım Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü bu bakımdan örnek bir kuruluştur. Çok uzun süredir deprem kataloglarını sürekli olarak günceller ve yeniler.

Deprem o kadar karmakarışık ve belirsizliklerle dolu bir şeydir ki, bir yerde şu kadar büyük ivme olacak, şu büyüklükte bir hız olacak, deplasman olacak; bunları bilmek neredeyse mümkün değil, deterministik olarak bunları bulamıyoruz. Onun için bunları ancak olasılıksal olarak tahmin edebiliyoruz. Bilimsel yöntem bu. Peki nelere bakıyoruz? Belirsizliklerden bahsettim; belirsizlikler öncelikle deprem kaynaklarından geliyor. Evet, fayları biliyoruz ama bir yere kadar biliyoruz, 17. asırda olmuş bir depremin olduğunu biliyoruz ama onun magnitüdü, büyüklüğü nedir bilemiyoruz. Tarihi kitaplarında yazılı hasar tanımlarından hareketle tahmin ediyoruz. Ama onun dışında jeolojik olarak da pek çok belirsizlik var. Geçmişteki depremlerin büyüklükleri ile sıklıkları arasındaki ilişkiler de belirsiz ve çok değişken. Deprem büyüklüğünü veri olarak alıyoruz, çünkü eski depremleri hesaba katmanın başka bir yolu yok. Türkiye’de bir açıdan çok iyiyiz, muazzam bir kayıt ağımız var. Mesela son Kahramanmaraş depremlerinde çok sayıda kayıt aldık, bu fevkalade güzel bir şey ama bu olgu çok yeni. Ben Kandilli’ye 1992’de girdim, o zaman Kandilli’nin ve Bakanlığın çalıştırdığı aletlerin sayısı –şimdi kesin hatırlayamıyorum ama– çok çok azdı. Bazı depremler doğru dürüst kayıt bile edilemiyordu. Son 30-40 yıl içinde teknolojinin de çok hızlı gelişmesiyle –çünkü bunlar elektronik aletler eninde sonunda, bir nevi küçük bilgisayarlar– kayıtçılar çok ucuzladı ve yaygınlaştı.

8. Oturum

Biz depremin büyüklüğünü veri olarak alıyoruz ama mühendislikte kullandığımız şey “büyüklük” değil. Bazen şöyle diyorlar: “Bu bina 7,5 büyüklüğünde depreme dayanır”. Bu saçma bir şey. Çünkü, “büyüklük” dediğiniz şey depremin olduğu yerde açığa çıkan enerjinin bir ölçüsüdür. Siz belki 50 kilometre ötede bir bina yapıyorsunuz; 100 kilometre ötedeki bina başka türlü etkilenir, yani aradaki mesafeyi de bilmeniz lazım. O bakımdan özellikle “deprem profesörleri”nin sadece büyüklükten bahsetmeleri çok yanlış ve yanıltıcı.

Ancak, deprem büyüklükleri ile yani magnitüdlerle, mühendislerin ilgilendiği yer ivmeleri veya spektral ivme dediğimiz büyüklükler arasında istatistiksel ilişkiler oluşturulmuştur. Bunlara “azalım ilişkileri” veya “tahmin denklemleri” diyoruz. Bu nedenlerle deprem tehlikesini, bu belirsizlikler yüzünden şurada şöyle bir deprem olacak diye bir şey söyleyemiyoruz. Zamanını da bilmemiz lazım değil mi? 10 yıl içinde şurada şu büyüklükte bir deprem olacak gibi. Bunu bilmemiz mümkün değil. Onun için ne yapıyoruz? Evet, şu şekilde ifade ediyoruz deprem tehlikesini: Herhangi bir yerde veya bölgede göz önüne alınan belirli bir zaman diliminde –50 yıl diyelim, 100 yıl...– depremi tanımlayan herhangi bir tipik yer hareketli parametresinin –örneğin en büyük yer ivmesi veya bizim mühendislikte kullandığımız spektral ivme, o başka bir şey– bu ivmenin belirli bir büyüklüğe ulaşması veya onu aşması olasılığı diyoruz. Mesela şu anda bizim deprem yönetmeliklerinde eskiden beri kullandığımız tasarım depremi, 50 yılda aşınma olasılığı %10 olan depremdir. Bakın 50 yıl itibari bir süre, 100 yıl da diyebilirdik; 50 yıl ortalama bir binanın ömrü gibi alındığı için bütün dünyada böyle kabul edilir. Burada aşma olasılığı %10 diyoruz. Yani bu deprem aşılabilir demek yani. Son depremlerde bizim bütün tahminlerimiz aşıldı. Çünkü bu acayip bir deprem, onu ayrıca belki vaktimiz olursa konuşuruz.

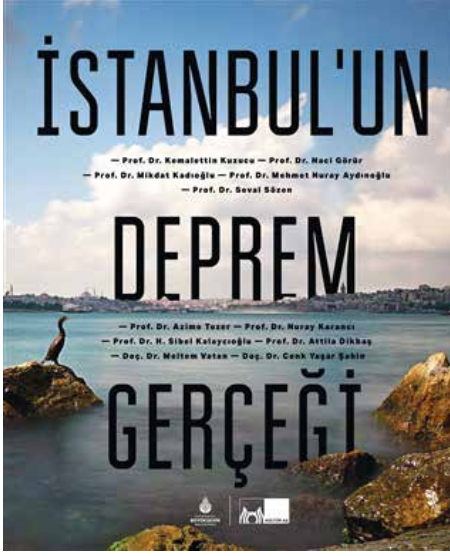
Türkiye’de 2018 deprem yönetmeliğinde yer alan performansa göre tasarım kavramı son 20 yıl içinde gelişti ve bu bağlamda artık tek bir deprem tanımlamıyoruz, çeşitli ihtiyaçlar için çeşitli düzeylerde deprem tanımlıyoruz. 50 yıl içinde aşılma olasılığı %10 olan deprem tasarım depremi. Hemen hemen bütün dünyada standart olarak kullanılan deprem budur. Ama özel binalar için –mesela yüksek binalar, özel kamu binaları vesaire– 50 yılda aşınma olasılığı %2 olan daha büyük bir deprem, yani daha seyrek olan bir deprem de tanımlıyoruz deprem tehlike haritalarında. Türkiye’de 4 tane harita var, çünkü 4 tane deprem düzeyimiz var. Aşılma olasılığı yüzde 10, yüzde 2, bir de tersine daha küçükler var. 50 yılda yüzde 50. Binanın ömrü 50 yıl diyelim, binanın servis ömrü boyunca olma olasılığı yüzde 50 olan bir deprem. Muhtemelen olacak bir deprem, ama bu deprem küçük, böyle bir depremde binanızın hiç hasar görmemesi lazım. Biz bunu da kontrol ediyoruz yerine göre bazen. Bir de daha daha da küçük bir deprem var.

Şimdi deprem riski kavramı ve yapısal deprem riski konusunda bir iki şey söylemek istiyorum. Deprem riski deyince çok çeşitli risk tanımları yapabiliriz. Mesela yapıların taşıyıcı sistemlerinin depremde hasar görebilme olasılığına yapısal hasar riski diyoruz. As-

İnşa yapısal olmayan elemanların da hasar görme riski giderek önem kazanıyor. Bizim yönetmeliklerimiz hâlâ Türkiye’de yapısal olmayan elemanların –ki mimari elemanlar da buna dahil– hasarına nispeten az önem veriyor. Amerika’da, Japonya’da daha fazla. Niye? Çünkü eskiye göre yapısal olmayan elemanlarımızın değerleri çok arttı. Örneğin tesisatlar; 70 yıl önce hangi apartmanda asansör vardı mesela? Basit bir kanalizasyon ve su getirme sisteminden başka bir şeyimiz yoktu ama bugün çok daha sofistike, yapısal olmayan elemanlarımız var. Dolayısıyla yapısal olmayan hasar riski de çok önemli. Çünkü maliyeti çok etkiliyor. Genel olarak diğer kayıplar, can kayıpları, mal kayıpları, üretim, hizmet, ticari faaliyet kayıplarının hepsi risk unsurları, hatta sosyal ve psikolojik kayıpların da katarak hepsine genel olarak deprem kayıp riski diyebiliriz. Bir de tabii kenti düşünersek, kentsel altyapıyı ve diğer kaynakları, kentsel kaynakları düşünersek bunların kayıp olasılığına ise kentsel deprem riski diyebiliriz.

Bundan sonra sadece yapısal hasar riskinden bahsedeceğim vakit kaldığı sürece. Yapısal hasar riski, hasar görülebilirlikle ilgili bir şey olduğuna göre risk doğrudan yapıya bağlı bir kavram. Dolayısıyla bu riskin tahmininde deprem tehlikesiyle birlikte bu tehlikeye maruz yapının hasar görme potansiyelinin –buna bazen kırılabilirlik diyoruz, fragilite diyoruz– bunun da bir arada göz önüne alınması lazım. O halde diyebiliriz ki; içinde yaşayacağınız veya çalışacağınız binanızın yapısal hasar riskini en aza indirmek için binanızın bulunduğu yerdeki deprem tehlikesini göz önüne alarak, binanızın taşıyıcı sistemini depremde hasar görebilme olasılığı en az olacak şekilde projelendirme ve inşa etmeliyiz. Hasarı yüzde yüz önleyemeyiz ama bunu minimize etmek mümkün; performans hedeflerini biz koyuyoruz, hasarı ona uygun şekilde minimize etmemiz lazım. Tabii tolere edemeyeceğimiz bir tek şey var: Can kaybı, can kaybını tolere edemeyiz.

Şimdi soruyorum: Yapısal deprem riskimizin ve işin ciddiyetinin farkında mıyız? En büyük sorunumuz burada. Biz binalarımızı depreme karşı projelendirirken ve inşa ederken insan hayatını doğrudan etkileyecek çok ciddi bir iş yaptığımızın sorumluluğunu duyuyor muyuz? Bu işin şakası olmadığını, büyük bir titizlikle yapılması gerektiğinin farkında mıyız? Son depremler de gösterdi ki, bu ülkede özellikle konut inşaatı süreci ezelden beri işi bilsin bilmesin herkesin el attığı, rekor sayıda müteahhidin cirit attığı, hiçbir kalifikasyonu olmayan deneyimsiz mühendisliğin, en ucuz işçiliğin kullanıldığı; hatta depreme direnecek taşıyıcı sistemin inşaatına ironik olarak “kaba inşaat” dediğimiz, yapı denetimi dahil her şeyin usulüne göre yapıldığı varsayımına dayalı bir umursamazlık ile dışarıdan herkesin izlediği gerçekten kaba bir faaliyettir. Bunu bilelim. Bunun sonuçlarını bire bir gördük Kahramanmaraş’ta, özellikle Antakya’da, Hatay’da. Maalesef her depremden sonra telaşlanan tüketicinin –ki hâlâ devam ediyor bu telaş– olası bir büyük depremde kendisinin, ailesinin can kayıplarını önleyecek taşıyıcı sistem projesi ve inşaatı için bilinçli bir kalite talebi olmadı. Tabii bunda yine “deprem profesörleri”nin halkı müthiş derecede yanıltıcı büyük çabaları var. Sadece fay ve zemin konuşuluyor. Ben biraz da buna isyan etmek için pandemi döneminde İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin yayınladığı bir kitaba katkıda buldum. Bu kitap basıldı, 2021’den beri satılıyor. Bunu İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin kuruluşu Kültür AŞ bastı. Ben

bu kitabın dördüncü bölümü yazdım ve 60 küsur sayfalık bir bölüm bu. Bir anlamda bu işin inşaat mühendisliği, deprem mühendisliği boyutunu halkın hiç bilmediği, maalesef yer bilimci hocaların bombardımanı yüzünden bilemediği hususları açıklamaya çalıştım. Burada anlattıklarım da kısmen oradan alınmıştır.

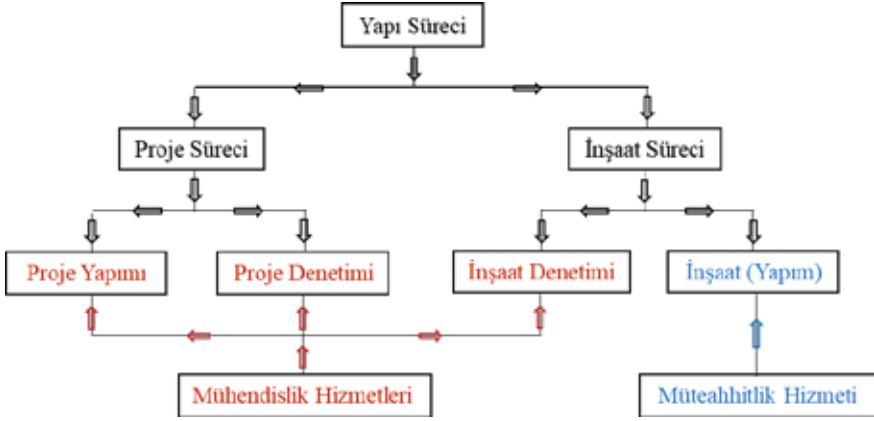
Konuşmamın başlığında kullanmıştım; riski azaltmak ama yalnız azaltmak değil, –hep onu konuşuyoruz– ama aynı zamanda arttırmamak da önemli. Mevcut riski azaltmak için ne yapacağız? Bunun reçetesi belli. İyi mimarlık ve yapı deprem mühendisliği kurallarına göre, işinin ehli, etik ve sorumluluk sahibi meslek insanları tarafından binalarımızı güçlendirmek veya şehir planlaması ilkelerini de göz önünde tutarak yenilemek. Bu konuda İstanbul’da devasa bir problem önümüzde duruyor. İstanbul Belediyesi bu riskin mertebesini hâlâ tam olarak ortaya çıkaramadı. Çünkü muazzam büyük bir risk bu.

İkincisi, maalesef şöyle bir varsayım yapıyoruz, herkes onu yapıyor. 2000 yılından sonra yapılan bütün binalar iyidir, sağlamdır. Niye? Efendim hazır beton kullanılıyor. Yeni yönetmelik, 98 Yönetmeliği var. Sanki yönetmelik bir sihirli bir şey, yönetmeliğe uyuyorsa her şey tamam; ama hakikaten millet böyle zannediyor biliyor musunuz? Çok ilginç bir örnek vereceğim: Artık bugünlerde gazete okumuyoruz neredeyse ama eskiden gazetelerin emlak sayfaları vardı –belki hâlâ internette devam ediyorlardı– onlarda şöyle ilanlar çıkıyordu bir zamanlar çok yaygın bir biçimde: “İstanbul Maltepe’de deprem yönetmelikli, binada 3+1 ebeveyn banyolu daire”. “Deprem yönetmelikli” bina, ne demek bu? Yani hiçbir anlamı yok ama halkta böyle bir izlenim var. Halkta bir kalite talebi yok derken bunları kastediyoruz. Yok maalesef.

Evet, riski arttırmamak. Şimdi her şey çok iyi mi yapıyor zannediyorsunuz? Hayır, bakanın Türkiye’de bakan en büyük problemimiz bu. Yapı süreci, şehir planlaması aşamasının dışında, onun sonrasında; bir proje süreci var, bir de inşaat süreci var, yapım süreci var. Proje sürecinde iki tane alt aşama var: Projenin yapımı ve projenin denetimi. Bir de inşaatın denetimi var. Bu üçü, mühendislik ve mimarlık hizmetleri. Bir de inşaat süreci var, orada yapım var, orası müteahhitlik hizmeti. Mimarlık-mühendislik hizmetleri ve müteahhitlik hizmetleri Türkiye’de çok kötü durumda uzun yıllardır ve giderek kötüye gidiyor, iyileştiğini zannetmeyin.

Evet, riski arttırmamak. Şimdi her şey çok iyi mi yapıyor zannediyorsunuz? Hayır, bakanın Türkiye’de bakan en büyük problemimiz bu. Yapı süreci, şehir planlaması aşamasının dışında, onun sonrasında; bir proje süreci var, bir de inşaat süreci var, yapım süreci var. Proje sürecinde iki tane alt aşama var: Projenin yapımı ve projenin denetimi. Bir de inşaatın denetimi var. Bu üçü, mühendislik ve mimarlık hizmetleri. Bir de inşaat süreci var, orada yapım var, orası müteahhitlik hizmeti. Mimarlık-mühendislik hizmetleri ve müteahhitlik hizmetleri Türkiye’de çok kötü durumda uzun yıllardır ve giderek kötüye gidiyor, iyileştiğini zannetmeyin.

Ben kendi alanımda 30 yıldır deprem yönetmeliklerinin hazırlanması konusunda bilfiil çalışan bir insanım. Bilim adamlığı yanında mühendisliğin önemine inanırım. Ama

Türkiye’de mühendislik, inşaat mühendisliği depreme dayanıklı proje yapımı alanında büyük bir rezalete dönüşmüştür. Kusura bakmayın çok ağır konuşuyorum, çok kötü durumdadır. Bunların detayına burada giremeyeceğim. İnşaat müteahhitliği –biraz önce ifade ettim– her önüne gelenin yaptığı bir iştir. 2019 kayıtlarına göre Türkiye’de 450 bin müteahhit vardı. Bu sayı biraz şimdi indirilmeye çalışılıyor, yeni bir kalifikasyon sistemi ile.

Sonuç olarak, Türkiye’de hiç geç kalmadan mimarlık-mühendislik hizmetlerinin ve müteahhitlik hizmetlerinin reforme edilmesi gerekir. Biz inşaat mühendisliği alanında mühendislik hizmetlerinin reforme edilmesini “yetkin mühendislik” kurumunun oluşturulmasına bağlıyoruz. İnşaat Mühendisleri Odası, benim mensup bulunduğum oda, 30 yılı aşkın zamandır bunun mücadelesini veriyor. Benim de içinde bulunduğum bir komisyon 1997 yılında, 26 yıl önce bir yetkin mühendislik yasa tasarısı hazırladı ama bir türlü hayata geçirilemedi.

Çok teşekkür ederim.

İSTANBUL'DA DEPREME HAZIRLIKLI OLMAK NE DEMEK?

Tarık Şengül

Benden önceki hocalarıma teşekkür ediyorum. Afetlere ve depreme yönelik çok yönlü değerlendirmeler yaptılar. Sorunun nedenleri yanında çözüme yönelik de yol gösteren sunumlar oldu. Uzun süredir kentler üzerine, kentlerin giderek derinleşen sorunları üzerine hep birlikte düşünüyoruz. İstanbul açısından afetler ve özel olarak depremin ayrı bir yeri var. Son birkaç yıl içerisinde İstanbul'da sürdürülen benim de katkı yaptığım Vizyon Eylem Planı ve Deprem Bilim Kurulu çalışmaları nedeniyle İstanbul üzerine daha derinlikli çalışma ve düşünme fırsatı buldum. Bu uzun soluklu anlama ve değiştirme çabası İstanbul'u çalışmaya başladıktan sonra yeni bir aşamaya ulaştı. Bu uzun soluklu çabanın bugün ulaştığı aşamada, ki bugünkü sunumumun ana tezini bu düşünce oluşturuyor, kentleri anlama ve değiştirme çaba ve mücadelesinde esaslı bir kırılma noktasına geldiğimiz kanısına ulaştığımızı düşünüyorum. Semptomatik sayılabilecek biçimde benden önce değerlendirme yapan hocalarımızın hemen hepsi –ki bu değerlendirmeyi paylaştığımızı söylemeliyim– kentlere yönelik mücadelemizde esaslı bir yenilgi yaşadığımızı bir biçimde itiraf ettiler. İzzettin Hoca'nın sunumunda da aynı ruh hali vardı. Bu yenilgi hiçbirimiz için kişisel değil! Dahası yenilgiyi görmekle birlikte mücadeleye devam ediyor ve başka türlü olması gerektiğine yönelik inancımızı koruyoruz. Ama şu da bir gerçek; çok sık ifade edildiği gibi benzer koşullarda aynı şeyleri yapmaya devam ederek sonucu değiştiremeyiz. Kısaca aleyhimize sonuçlar veren bu denklemi kendi paydamız üzerinden değiştirmek hem anlama hem değiştirme sürecimize ilişkin yeni kurgular yapmak gerekiyor. Bu sunumda kentleri afet/deprem meselesini merkezine koyarak nasıl anlamalıyız sorusu üzerine yoğunlaşacağım.

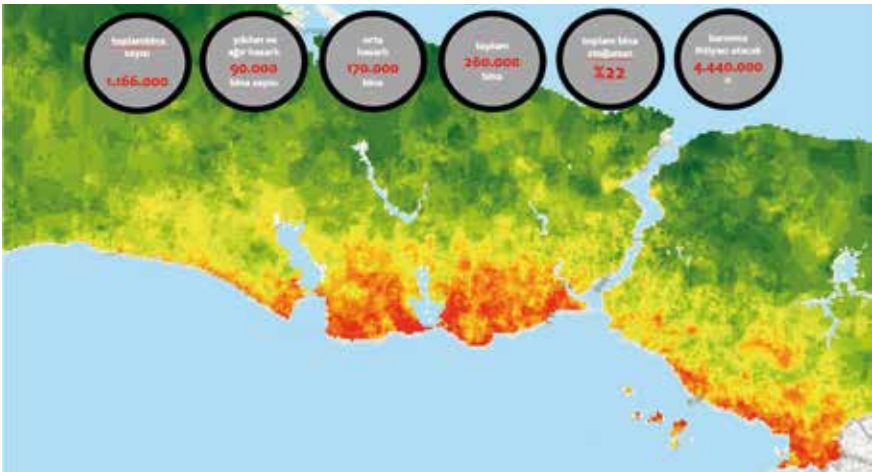
I.

Önce sorunun tespitiyle başlamak istiyorum. Son birkaç büyük depreme baktığımızda Marmara Bölgesi'nde yaşadığımız 1999 Depremi'nde 17 bin kişiyi yitirdik. Kahraman-

maraş Depremi 11 ili etkiledi ve resmi rakamlara göre 50 bin insanımızı kaybettik. Her iki deprem sonrasında da bunca büyük kaybın sonunda sorumluluk birkaç müteahhit ve kontrol mühendisinin sırtına yüklendi. Belediyeler, imar düzeni, ruhsatlar vs. konuşuldu ve konuşulduğuyla kaldı. Medyada ve kamusal alanda yapılan tartışmalar her ikisinde de birkaç ay sürdükten sonra yaşam tekrar eski rutinine yakın bir rotaya oturdu.

Öte yandan Türkiye bir deprem coğrafyası ve İstanbul ve Marmara bölgesi her an olabilecek büyük bir deprem bekliyor. Bu nedenle de en azından İstanbul üzerinden bir tartışma sürüyor. Ancak İstanbul/Marmara Depremi konusundaki tartışmanın da öyle ya da böyle dar bir eksene sıkıştığını görüyoruz. Anlaşılabilir biçimde İstanbul tartışmasının merkezine riskli binaların yenilenmesi ya da güçlendirilmesi konusu bu bağlamda da kentsel dönüşüm konusu oturdu.

İBB’nin ilgili birimleri 90 bin yapının yıkılıp–yenilenmesi 170 bin binanın da güçlendirme beklediğine işaret ettiler (Şekil 1). İBB bünyesinde deprem konusunda hazırlıklı olma konusu çok daha kapsamlı bir çerçeveye oturtuldu; bu konuyu biraz sonra daha detaylı tartışacağım. Ancak şu bir gerçek ki İstanbul/Marmara Depremi konusu gündeme geldiğinde tartışma büyük bir hızla riskli binalar meselesine indirgeniyor. Aslında Kahramanmaraş Depremi sonrasında da aynı dar bakış açısı hâkim oldu. Artçı sarsıntılar sürerken, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı alanlar belirleyip, inşaat işine girişeceğini duyurdu. Afetleri ve özel olarak da deprem sorununu bağlamından koparma eğiliminin bilinçli bir tercih olduğunun altını çizmek gerekiyor. Daha açık biçimde ifade etmek gerekirse afetler başta imar düzeni olmak üzere hâkim iktidar ilişkilerinin zaaflarının dışı vurulduğu zayıf halkalara dönüşüyorlar. İktidarlar bu sorunları çözmenin büyük maliyetleri karşısında sorunları yalıtmayı ve daraltmayı tercih eden stratejiler geliştiriyorlar. Bu anlayışla mücadele etmenin en önemli veçhelerinden biri afetleri çok boyutlu, çok ölçekli ve çok aktörlü süreçler ve sorunlar olarak tanımlamaktır. Sunumun geriye kalan bölümünde tam da bu tür bir çerçeveyi oluşturma yönünde adımlar atacağız.

Şekil 1.

II.

Kentleri anlamaya yönelik bir çabanın insan merkezli bir düşünme biçiminin ötesine geçen bir çerçeveye yönelmesi gerekiyor. (Kentsel) yaşamı insan ötesi düşünme konusunda yakın dönemde geniş bir uluslararası yazın oluştu. Burada bu tartışmanın özgün sayılabilecek bir boyutuna işaret etmekle yetineceğim. Kentsel gerçekliği kapsayıcı biçimde anlamak için kentleri oluşturan katmanlara ve bu katmanların hem kendine özgü hem de diğer katmanlarla olan etkileşimine bakmamız gerekiyor. Bu çerçevede kentsel yapılı çevrenin arkeolojisi bizlere insan etkinliğinin oluşturduğunu da içerecek biçimde üç farklı katmanı veriyor. Jeolojik, biyolojik ve toplumsal olarak adlandırılabilir bu katmanların özgün bir etkileşim ve iç içe geçişi kenti yaratıyor. İnsan merkezli düşünme biçimi jeolojik katmanı inşa ettiği kentin bina edildiği zemin olarak ele alıyor. Bu algı jeolojik katmanı dışsallaştırdığı ölçüde anlamaktan uzaklaşırken, inşa ettiği kentin, betonu, taşı, çimentosu, kumu ve diğer öğeleriyle jeolojik hale geldiğini görmezden gelmesine yol açıyor. Benzer biçimde doğal çevrenin yapılı çevreye dönüşümünün biyolojik katmana sadece dışsal bir etki olmadığını; aynı zamanda kenti biyolojik katmanın bir parçası haline getirdiğini de görmemiz gerekiyor. Bu çerçevede deprem gerçekliği karşısında yaratılan yetersizliğin ve ortaya çıkan maliyetin tam da jeolojik katmana eklenme etkinliğinin faturası topluma ödetilen bir başarısızlık olduğu iddia edilebilir. Benzer biçimde covid-19 virüsüne küresel düzeyde ve özel olarak da kentlerde uzunca bir süre teslim olunması da biyolojik katmana yönelik bir eklenme biçiminin “başarısızlığı” olarak görülebilir.

III.

Katmanlar konusunda dikkat çektiğim çok boyutluluk meselesi kendisini depremle ilgili başka alanlarda da gösteriyor. İçinde yaşadığımız dünya geçmiştekinden çok farklı. Tarihçi Eric Hobsbawm yaşlı dünyanın yakın yüzyıllarını İmparatorluklar Çağı, Sermaye Çağı, Devrimler Çağı olarak tanımladı. Bugün yaşıyor olsaydı muhtemelen 21. yüzyılı “Krizler Çağı” olarak isimlendirirdi. Geriye dönüp baktığımızda yeni yüzyılın küresel nitelikteki 2001 ve 2008 **ekonomik krizleriyle** açıldığını biliyoruz. Çok daha ağır sonuçları olan ve dünyayı 6. büyük yok oluşun eşiğine getiren **ekolojik kriz** dünyanın üzerinde demoklasin kılıcı gibi sallanıyor. Yakın zamanda yaşamı felç eden pandemi büyük ölçüde söz konusu ekolojik krizin bir parçasıydı. Gıda ve suya erişim belli coğrafyaların sorunu olmaktan çıkıp küresel bir sorun haline geliyor. **Sınırların aşınmasının yarattığı krizler** büyük ölçüde mülteci-göç meselesi üzerinden anlaşılıyor olsa da uzun süre ulus devletleri tanımlayan sınırlar finansal akışkanlıklar, terörist faaliyetler ve de sınırları sistematik olarak ihlal eden güçler olarak krizler yaratıyorlar. Birçok açıdan ekonomik krizlerin bir sonucu olarak görülmeyle birlikte (**toplumsal**) **yeniden üretim krizleri** kendi başına bir arada yaşayabilir miyiz sorusunu bazı kesimler açısından yaşayabilir miyiz sorusuna dönüştürmüş bulunuyor. Benzer biçimde bütün bu krizlerin yoğunlaşma mekânı olarak **kentsel yapılı çevrenin kriziyle** de karşı karşıya olduğumuzu anlamak için sadece konut piyasalarının bugün geldiği çıkmazlara

8. Oturum

bu kesimlerin ekonomik krizini çözmeyi hedefliyor. Dolayısıyla geldiğimiz noktadaki hâkim işleyiş farklı alanlardan kaynaklanan riskleri bir bütün olarak dikkate alacak ve politika üretecek bir esnekliğe sahip değil. Ancak bu türden çok boyutlu bir politika(lar) olmadığı ölçüde başta deprem olmak üzere birçok sorun çözümsüz kalmaya mahkûm görünüyor.

IV.

Depreme yönelik etkili bir strateji açısından önemli bir diğer sorun alanı söz konusu stratejinin kurumları ve aktörlerinin tanımlanmasına ilişkin olarak ortaya çıkıyor. Mevcut durumda bu konuda öne çıkan gerilim deprem konusunda yetki paylaşımının merkezi yönetimle yerel yönetim arasında nasıl yapılacağı sorusu etrafında yaşanmaktadır. Bu gerilimin son derece geçerli nedenleri olduğu açık olmakla birlikte meselenin hem ölçek, kurumlar ve aktörler açısından çok daha karmaşık bir duruma işaret ettiğini görüyoruz.

Depreme yönelik faaliyet gösteren ya da muhatapı olan taraflara baktığımızda farklı ölçeklerde konumlanmış en az 12 odak, kurum ve aralarında kurulan ilişki biçimini tespit edebiliyoruz (Şekil 3). İstanbul örneğine odaklanarak yaptığımız bu tespitin (deprem öncesi, esnası ve sonrası) süreçlerin muhatapı olan ve farklı ölçeklerde konumlanmış kurumlar ve aktörlerine hızlıca göz attığımızda; ulus-ötesi kurumlardan merkezi yönetime, merkezi yönetimden İBB'nin kendisine, ilçe belediyelerine, üniversitelere, sivil toplum kuruluşlarına, demokratik kitle örgütlerine, İstanbullulara, semt örgütlerine, muhtarlıklara ve kent konseyine kadar yayılan çok farklı aktörleri görüyoruz. Tam da bu çerçevede deprem karşısında dirençli bir İstanbul söz konusu 12 odak ve ilişki üzerinden kurulan ilişki ve iş birliklerinin başarısına bağlı olacaktır. Tespitini yaptığımız 12 odak ve ilişki biçiminin her birine burada girmek olanaklı görünmüyor. Dahası hiçbir

Şekil 3.

ülke ya da kentte tüm alanlarda ideal bir işleyiş ve iş birliğinin kurulduğunu söyleyebilmek de mümkün görünmüyor. Ancak şu da bir gerçek ki söz konusu şemada en kritik görünen merkezi yönetim yerel yönetim ilişkisi açısından İstanbul iyi bir deneyime (en azından henüz) sahip değil. Dahası imar ve yapılaşma gibi deprem açısından son derece kritik konularda merkezi yönetim deprem sürecini etkileyen önemli karar verme alanları ve süreçlerini kendi uhdesinde tutmaya devam ediyor. Bu yetkileri kullandığı ölçüdeyse deprem sorununu daha da çetrefilli ve içinden çıkılmaz hale getiren imar affi/barışı ya da riskli alanları hedeflemeyen kentsel dönüşüm alanı belirlemeleri yoluna gidiyor.

Ancak 12 odağa ve ilişkiye işaret eden şema da gösteriyor ki İBB açısından hâlâ önemli sayılabilecek iyileştirme alanları var. Bu noktada bir son dönemde deprem konusunda bir başarı örneği olarak gösterilen Şili örneğine kısaca göz atmakta yarar var. Kuşkusuz her toplumun şemada tanımladığımız ilişki alanlarını nasıl örgütlediği kendi özgünlükleri tarafından belirleniyor. Bu çerçevede genel geçer bir başarı reçetesi olmamakla birlikte farklı deneyimlerden öğrenilebileceklerin olduğu da bir gerçek. Şili görece merkeziyetçi bir ülke olarak depreme karşısında merkezi yönetimin belirlediği bir çerçeve içinde depreme karşı başarılı bir örgütlenme modelini başarmış bulunuyor. Ancak son 15 yılda elde edilen başarının önemli belirleyicilerinden birinin, Türkiye’deki tersine, son derece sıkı biçimde belirlenen ve denetlenen imar ve yapılaşma koşulları olduğu biliniyor. Öte yandan bu başarıyı imar düzeni kadar belirleyen bir başka etmen yerel düzeyde halkın deprem karşısında son derece bilinçli hale gelmesi ve hazırlık olması olarak tespit ediliyor. Okullarda ve yaşam alanlarında verilen eğitimler ve örgütlenme modeli önemli bir başarı örneği olarak gösteriliyor. Bu durum sadece deprem sırasında değil sonrasında tahliye süreçlerinde de başarının altyapısı olarak görülüyor.

Tam da bu noktadan bakıldığında İBB açısından depreme hazırlıklı olmanın en önemli faaliyet alanlarından birini kent bütününden mahalle/semt düzeyinde örgütlenmeye kadar ören bir katılım modeli olduğuna konusunda hiç şüphe yok. Semt odaklı bu tür bir modelin sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri ve kent konseyi ile birlikte başarılabilmesi için bir neden de yok. Bu konuya bir sonraki bölümde tekrar döneceğim ancak bu aşamada bir kez daha işaret etmek gerekiyor ki yerelde örgütlenmeye yönelik vurgu merkezi yönetim – yerel yönetim alanını ya da imar düzenini belirleyen olumsuzlukları ikinci plana itmeyi amaçlamıyor. Sadece çeşitli düzeylerde ortaya çıkan olumsuzluk ve engellemelere rağmen depreme karşı dirençli hale gelmek adına hâlâ geniş bir eylem alanı var.

V.

Tartışma bizi son tema olarak İBB bünyesinde İstanbul’u deprem karşısında dirençli hale getirmek için sürdürülen çalışmalara getirmiş bulunuyor. Bu noktada İBB faaliyetlerinin bütününe yönelik bir değerlendirme yapmak yerine benim de parçası olduğum

ve kuruluş aşamasında koordinatörlüğünü yaptığım İstanbul Deprem Bilim Üst Kurulu'nun çalışmaları üzerine konuşmak istiyorum.

Bilim Üst Kurulu'nun oluşumu depreme yönelik 7 temel çalışma alanı dikkate alınarak oluşturuldu (Şekil 4). **Yönetmel-hukuki boyut** adı altında bir çalışma grubu var. Afet/ Depreme yönelik hukuki düzenlemeler yanında yönetsel açıdan yapılması gereken düzenlemeleri de ele alıyor bu kurulda yer alan üyeler, İlk toplantıda ilk madde olarak önerilen belediye içinde AKOM'un ötesine geçen bir Afet Daire Başkanlığı kurulması önerisi sevindirici biçimde kısa sayılabilecek bir süre içinde gerçekleşti. **Mühendislik Çalışma Grubu**, geniş ve enteresan bir kompozisyona sahip; yer bilimciler, inşaat mühendisleri, çevre mühendisleri bu grupta yer alıyor. Çevre mühendisliği deprem açısından çok konuşulmuyor ama gördük ki asbest meselesi, molozların tahliyesi, petro-kimya tesislerinin güvenceye alınması gibi konular deprem meselesinin önemli ve hayati temaları. Yerbilimciler, inşaat mühendisliği alanları kendi içerlerinde de alt alanlara ayrılıyorlar. Kısaca mühendislik boyutu dediğimiz alanın kendisi devasa bir alan olarak çıkıyor.

Şehircilik-Mimarlık Çalışma Grubu kentsel dönüşüm alanı başta olmak üzere imar ve yapılaşma düzenini planlama ve tasarım boyutlarıyla ele alıyor. Ancak burada da kendi içinde çok katmanlı bir uzmanlaşma meselesiyle karşı karşıyayız. Örneğin tarihi kültürel miras alanı, tarihi yapıların korunması kendi başına bir tema ve çalışma grubu olmayı özellikle yer İstanbul olunca hak ediyor. Bu başlık altında önemli bir tema makro form ve gelişme eğilimlerinin deprem sorunu açısından yeniden değerlendirilmesidir. Benzer biçimde son dönemde sık sık duyduğumuz rezerv alanlar meselesi de Şehircilik-Mimarlık Çalışma grubunun önemli tema olarak öne çıkıyor.

Sağlık Çalışma Grubu depremin her aşamasında canlı yaşamının en az kayıpla korunmasına yönelik çalışıyor. İstanbul'un sağlık altyapısının depremde ne derece ayakta kalabileceğinden, ilk yardım ve yerinde müdahaleye kadar geniş bir alan çalışılıyor. Son dönemde biliyorsunuz İstanbul genelinde bazı kamu hastaneleri deprem riski nedeniyle boşaltıldı. Sağlık Çalışma Grubu, İBB birimleriyle birlikte hızlı biçimde söz konusu hastaneler yanında bütün sağlık altyapısını da gözden geçiren bir değerlendirmeyi kısa sürede raporlaştırdı. Sağlık alanında verilecek eğitimlere yönelik olarak da dikkate değer adımlar atıldı.

Ekonomi Çalışma Grubu, depremin ekonomisi kadar ekonomi-politiğini de dikkate alan bir çalışma programına sahip. Bir yanda olası bir depremin yol açabileceği mali yükü dikkate alan bir çalışmanın yürütülmesi söz konusuyken, aynı zamanda deprem

	Yönetmel & Hukuki Boyut	Mühendislik Boyut	Şehircilik & Mimarlık Boyut	Toplumsal Boyut	Sağlık Boyut	Ekonomik Boyut	Lojistik Boyut
Değerlendirme & Risk Analizi							
Hızlı Müdahale							
Müdahale							
Tepeleme							

Şekil 4. Afet Yönetimi Çalışma Alanları Matrisi.

öncesi bu tür bir hasarı önlemenin maliyetini tespit etmek kendi başına önemli görünüyor. Çünkü çalışmalar gösteriyor ki depremi önemeye yönelik çalışmaların yarattığı mali yük deprem sonrası oluşan maliyetlerle karşılaştırıldığında çok altında kalıyor. Kuşkusuz birçok alan, örneğin tarihi çevrenin korunması, sayısallaştırılabilecek şeyler değil! Ama günün sonunda sınırlı kaynakları bulunan bir yerel otoritenin yapabilirliği büyük ölçüde mali gücü tarafından belirleniyor.

Lojistik Çalışma Grubu, hızlı biçimde Ulaşım Daire Başkanlığı ile birlikte hızlı bir çalışma yürüttü ve 65 adımlık bir lojistik plan çalışmasını başlattı. 65 adımda bütün o lojistik çalışmalarını bütünleştirdik; lojistik hocalarımız da katkı yaptılar. Daha önce her birimin kendi lojistik planını hazırladığı bir çerçeveden tüm kentin depreme yönelik öncesi, esnası ve sonrasını içeren bütünlüklü bir lojistik planının elde edilmesi hedefleniyor.

Son olarak benim de üyesi olduğum **Toplum Çalışma Grubu** hakkında bilgi vermek istiyorum. Toplum Çalışma Grubunun en önemli temasını depreme yönelik toplumun hazırlıklı hale getirilmesi oluşturuyor. Çalışma grubunun yürüttüğü çalışmalarda şaşırtıcı olmayan biçimde toplumsal katılım ve temsil meselesi öne çıktı. Bu çerçevede sürdürülen çalışmada üç önemli katılım/temsil düzeyi ve temasının öne çıktığını söyleyebilirim (Şekil 5).

i) Metropolitan Ölçekte Katılım ve İş Birliği Platformu: Afet/Deprem olgusunun İstanbul/Marmara ölçeğinde etki yaratacağı düşünüldüğünde metropolitan ölçekte rol oynayacak merkezi ve yerel yönetim kurumları yanında kent bütününde deprem alanında faaliyet gösteren diğer kurum ve kuruluşların (Kent Konseyi, Üniversiteler, Meslek Odaları vb.) bir araya geldiği bir katılım platformuna ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu platform farklı tarafların etkin katılımını sağladığı ölçüde diğer işlevleri yanında Deprem Koordinasyon Kurulu olarak da çalışabilecektir. Benzer biçimde bu platform aracılığıyla Marmara Bölgesi bütününe temsil edebilecek katılımcı katılım mekanizmalarının formüle edilebilmesi mümkün olacaktır.

Şekil 5.

ii) İkinci bir odak olarak İBB kurumsal mimarisinin deprem açısından katılımcı bir yapıya dönüştürülmesi önemli bir tema olarak belirginleşmektedir. Mevcut yapıların bu yöndeki çabalarının sistematik ve bütünlüklü hale getirilmesi birçok açıdan önemlidir. Örneğin birçok birimin toplumun farklı kesimlerini ilgilendiren “uygulamalarının” bir yandan bu kesimler açısından erişilebilir, anlaşılabilir ve kullanılabilir hale getirilmesi yanında bütünlüklü bir yapının parçası haline getirilmesi de önemlidir. Benzer biçimde telefon ya da internet üzerinden bilgi alma süreçlerinin sistematikleştirilmesi, etkileşimli hale getirilmesi ve erişimi gibi konularda önemli iyileştirmelere ihtiyaç olduğu görülmektedir. Depreme ilişkin olarak İstanbul nüfusunun bilgi, destek ya da yardım almak için birincil olarak döndüğü ve güvendiği alanın İBB bünyesinde sağlanan platform ve araçlar olması temel hedef olarak konulmuştur.

iii) En sona bıraktığım ancak belki de en önemli bulduğum katılım düzeyi yerel toplulukları aktive edecek mahalle/semt düzeyindeki deprem odaklı oluşumlardır. Vizyon Eylem Planı, günlük yaşamın örgütlenme ölçeği ve birimi olarak Semtleri öne çıkaran bir strateji önermiştir. Mahalle bazı yerlerde önemli bir odak olmakla birlikte birçok yerde anlamlı bir birim ya olamamış ya da bu statüsünü kaybetmiştir. Ayrıca İstanbul’da 1000 civarında mahalle birimi olduğu düşünüldüğünde örgütlenme yetisi açısından da mahalle odağından çok semt merkezli bir strateji daha gerçekçi görünmektedir. Bu odakların mevcut ilişki biçimlerini ve dokularını iyi çözümlenerek tanımlanması önemlidir. Dikkatli baktığımızda semtlerimiz aslında çok güçlü, yeniden üretim mekânları, günlük yaşam mekânları olarak İstanbul’da çok ciddi biçimde kendisini gösteriyor. Bunu yaratamazsınız ama var olan eğilimleri güçlendirip, semt temelli bir örgütlenme biçimini deprem gibi duyarlılıkların olduğu süreçler üzerinden işlevsel hale getirip, toplumsal bir örgütlenme birimi olarak öne çıkarabilirsiniz. Bir başka biçimde ifade edersek; herkesin bu derece depremi önemseydiği bir ortamda semt ölçeği, toplumun kendi örgütlülüğü, eğitimi açısından bir fırsat olabilir, daha kapsamlı bir toplumsal katılım ve öz-yönetim biçiminin filizlendiği bir giriş noktası haline gelebilir. Cihangir, Kadıköy gibi geçmiş deneyimi olan yerlerde bu durum yerel inisiyatiflerle ve yer yer de yerel yönetimlerin desteğiyle eğitim ve hazırlıklı olmak konusunda çalışmalar yapıyor. Ancak bu tür bir odağın mevcut deneyim ve potansiyelleri kullanarak hareket geçirilmesine yönelik yaklaşımın dikkate alınması gereken bazı önemli meseleler de var. Birincisi bu model belli ortak noktalarına rağmen tek bir örgütlenme modeli etrafında geliştirilemez. Her bir semt kendi özgünlüklerini taşıyor ve önemi de tam bu noktadan kaynaklanıyor. Bu boyutla da ilgili ikinci ilkesel boyut, semtleştirme stratejisinin bu ölçekte belediyeyi kurmak olarak anlaşılması gerekir. Yapılması gereken semt düzeyinde kent bütününde paylaşılan bazı ortak paydaları ihmal etmeden toplulukların öz-yönetimine dayanan bir yönetim anlayışını ve modelini inşa etmektir.

Bu noktada metropoliten ölçekte örgütlenmiş Kent Konseyi’nin önemli bir tampon mekanizma olarak işlev görmesi kafa yorulması gereken bir tema olarak öne çıkmaktadır. Örneğin Kent Konseyi’ni de demokratikleştirecek biçimde Semt Konseylerinin kurulması, semtleri bir yandan bütüne bağlarken bir yandan da yerel öz-yönetim odakları olarak destekleyebilecektir.

VI.

Sunumun sonuna yaklaşırken bir siyaset bilimci olarak konuşmak istiyorum. Demokrasi üzerine yaptığım vurgu geldiğimiz noktada soyut bir idealin bir kez daha ifade edilmesinden farklı bir öneme sahiptir. Yukarıda yaptığım çözümleme 21. yüzyılın krizler çağı olmaya aday olduğunu vurguladı. Esasen şu ana kadar ki deneyimlerimiz de bu tespiti doğrular niteliktedir. Yine yaşadıklarımız gösteriyor ki bu krizlerin patladığı ve en olumsuz sonuçlarını sergilediği yerler metropol yerleşmeler oluyor. Jeolojik, biyolojik ve toplumsal yaşamın yoğunlaşma noktaları olarak büyük kentler krizlerin de yığılma noktası haline geliyor. Dolısıyla da krizlerin asli patlama noktası olduğu kadar çözümlerin geliştirildiği yerler olarak da metropoller öne çıkıyor. İktidarlar, Türkiye ve ötesinde, kendi çözümünü krizlerin yarattığı istisnai durumu ya da olağanüstülükleri gerekçe göstererek demokrasiyi askıya alan otoriterliğe yönelmekte buluyorlar. Sorun şu ki krizler geçmişte yaşadıklarımızdan farklı olarak belli bir dönem yaşanıp sonra yeni bir normalin inşasıyla sona ermiyor. Krizlerin istisna olmaktan çıktığı ve kural haline geldiği bir dönemdeyiz. Bu tespit ve iktidarların çözümü demokrasiyi askıya alan otoriter yönetim anlayışları öne çıkardığı doğruysa, karşı karşıya olduğumuz büyük tehdit demokrasinin öngörülebilir geleceğe yönelik olarak kalıcı biçimde tasfiye edilmesidir. Bu eğilimin bir spekülasyon olmadığını anlayabilmek açısından Kahramanmaraş Depremi sonrasında merkezi yönetimin planlama ve konut ve arsa üretimi alanında uygulamaya soktuğu otoriter politikalara bakmak yeterlidir. Benzer politikaların İstanbul özelinde dikkate değer bir süredir uygulamada olduğunu ve deprem meselesi üzerinden çok daha otoriter uygulamaların da yolda olduğunu hepimiz görüyoruz.

Tam da bu nedenle bir yol ayırındayız. Ya bu otoriterliği kabullenip, demokrasinin doğduğu yer olan kentte ölümüne şahitlik edeceğiz. Ya da demokrasiyi günümüz koşullarında yeniden tanımlayan ve geliştiren bir modeli metropol kentlerde yaşama geçirmeyi başaracağız. O nedenle yüzünü topluma dönmüş bir yerel yönetim modeline ihtiyacımız var. Evet krizler ve olağanüstülük 21. yüzyılın gerçekleri olabilir. Ama aynı zamanda olağanüstülüğün demokratikleştirilmesi de mümkün görünüyor. Son söz olarak **komünitas** diye bir kavram var, bilmiyorum biliyor musunuz? Yani **komünitas** tam o olağanüstülüğün, en tepe anındaki dayanışma ilişkisidir. Yani bir tarafında otoritenin öne çıkıp el koyuyorum dediği yerde bir başka refleks olarak karşılık gözetmeyen bir dayanışma ilişkisi de mümkün! Siyaseti tam da bu nokta üzerinden ve otoriterliğe yanıt olabilecek biçimde yeniden tanımlayabiliriz. Dahası deprem meselesi bu yanıtın üretilmesine fırsat sağlayan bir giriş noktası olabilir.

Bu önemli mesajı gölgelememek adına sunumu toparlayacak bir sonuç değerlendirmesi yapmayacağım. Bu uzun konuşmayı sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum.

TARTIŞMA

Bülend Tuna- Hep beraber nasıl bir katılım içerisinde bu işi örgütleyeceğiz, katılım mekanizmalarını nasıl geliştireceğiz bunu beraber düşünmemiz gerekir. Şimdi diğer konuşmacılar da buraya davet ediyorum. Kısa bir soru-cevap bölümü yapalım, ondan sonra öteki bölüme geçelim.

Oğuzhan Duran- Handan Hanım'a düşüncelerini merak ettiğim konuda bir danışmak istiyorum. Küresel iklim değişikliğinden bahsettiniz ve doğal afetlerin artması söz konusu ve Türkiye'ye bakınca da çok değerli bir bitki örtüsüne, canlı çeşitliliğine sahip olduğunu görüyoruz ve giderek artan yangınlar söz konusu ve bu yangınlar aslında yerine koyamayacağı bir şekilde bu bitki örtüsünü ve canlı çeşitliliğini de yok edebilir. Hep insan özelinde düşünmeye çalışıyoruz mimar olarak. Bu durum çölleşmeye, su kaynaklarının yok olmasına ve artık şehirlerin yaşanamaz duruma gelmesine de sebep olabilir durumda. Ben bu konudaki düşüncelerinizi merak ediyorum.

Bülend Tuna- Benim Nuray Hoca'ya bir sorum olacak. Çok sık dile getiriliyor özellikle Maraş ve bölgedeki depremlerden sonra. Devletin bize verdiği veriler sürekli değişiyor doğal olarak. Daha mikro ölçümler yapılıyor, arazi ölçümleri değişiyor, devletin depremde bize daha önce bildirdiği bölge değişiyor; İstanbul önce ikinci bölge depremdi, sonra birinci bölge oldu. Deprem yönetmeliği değişiyor ve Adana'da örneğin binalar yıkılıyor ve mimar yargılanıyor. Mimar diyor ki: Ben devletin bana verdiği veriler çerçevesinde, deprem yönetmeliği çerçevesinde bu yapıyı tasarladım. Şimdi yönetmelik değişti. Devletin eski yönetmeliği yanlışmış. Demek ki düzeltilmiş, geliştirilmiş. Bina hasar gördü, maddi zarar var, can kayıpları var. Ne yapacağız? Yargı bu konuda yeteri kadar bilgilendirilmiş değil ve sonuçta ciddi hukuk kazaları olabiliyor. Buna biraz değinirseniz meslektaşlarımız da bilgilenmiş olur.

Mehmet Nuray Aydınoğlu- Son zamanlarda esasen şahsen de ilgilendiğim bir konu. Şimdi birkaç tespit yapmamız lazım. Deprem tehlike haritası eskiden deprem bölge haritasıydı. Şimdi 2018'de deprem tehlike haritası konuşmamda belirttiğim gibi 4 düzey-

de depremi de tanımlayacak ve her bir koordinattaki değerleri verecek şekilde internet ortamında tanımlanmış. Yani piksel piksel koordinatı giriyorsunuz zaten. Yani isterse- niz siz de e-devlet üzerinden bulunduğunuz konutun koordinatlarını enlem boylam olarak biliyorsanız, girip oradan sonucu alabilirsiniz. Şimdi bunlar değişiyor tabii. Yani niye değişiyor? Biraz anlatmaya çalıştım ama tabii bu konu çok detaylı bir konu. Yani faylarla ilgili bilgimiz artıyor, burada yapılan ölçümlerle ilgili bilgimiz artıyor, inceleme ve değerlendirme yöntemleri muazzam gelişti bilgisayar teknolojisi sayesinde. Dolayısıyla Türkiye’de daha 1940’lardan itibaren bölge haritaları tarzında nispeten kaba bir biçimde ifade edilen deprem tehlikesi. Çünkü bir bölge diyorsunuz, koskocaman bir bölge, Türkiye’nin yarısı kadar bir bölge mesela 1. Derece diyorsunuz, hep aynı değeri veriyorsunuz. Olamaz bu mümkün değil, bir nokta bir noktadan farklıdır. Şimdi çok hassas durumdayız ve mesela ben ifade edildiği gibi son üç deprem yönetmeliğinde de çalıştım, 93’ten bu yana 30 senedir çalışıyoruz. Bu haritayla ilgili çalışma da ayrı bir komisyon olarak 4 sene filan çalıştı. Yani bunlar bayağı ciddi ve çok meşakkatli çalışmalardır.

Dolayısıyla haritaların değişmesi doğaldır, bütün dünyada bu böyledir zaten. Bilgi art- tıkça, bilgi genişledikçe tabii doğrusuna doğru gidiyoruz. Aynı şey yönetmelikler için de geçerli. Şimdi ben mesela inceliyorum özel olarak, hatta bir makale çalışması için- deyim. 1975 yönetmeliği var, bu son depremde işte Antakya’da, Kahramanmaraş’ta, Antep’te o yönetmeliğe göre yapılan bir sürü bina yıkıldı ve ağır hasar gördü, can kayıpları büyük ölçüde onlarda oldu. O yönetmelikte olmayan ama daha sonra bilimsel olarak ortaya çıkarılan ve giderek daha sonraki yönetmeliklerde yer alan pek çok madde var. Tabii Bülend Bey ifade etti, benim de tanıdığım insanların arkadaşları var mesela Antakya’da vs., çok zor durumda olan pek çok mühendis var, mimar da var tabii. Bun- ların standart bilirkişilik müessesesi içinde değerlendirilmesi çok zor, duyuyoruz, maalesef çok kötü, çok kalitesiz bilirkişi raporları yayınlanıyor. İnsanlar mesela daha üç gün önce Hatay Oda başkanıyla konuştum, bir mühendis hakkında 26 yıl hapis istemişler böyle bir bilirkişi raporuna dayalı. Ama bu değişikliklerin ne yapılması lazım? Ciddi bir bilirkişinin o günkü yönetmeliklere göre bu projenin doğru yapılabildiğini, varsa o yönetmeliğe göre bir aksaklık olup olmadığını dürüstçe ortaya koyması lazım. Bu maalesef yapılmıyor.

Handan Türkoğlu- Şimdi iki bölümde özetleyeyim: Bir başımıza gelecekleri tahmin edelim, bir de ne gibi önlemler alınması gerektiğini. Türkiye iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek ülkelerden biri, bunu biliyoruz. Bu kuraklığa neden olabilir, büyük bir gıda krizine yol açabilir, aşırı sıcaklar insan sağlığını etkileyebilir, suların yüksel- mesiyle bir takım kıyı alanları su altında kalabilir, orman yangınları çıkabilir –ki onu şu anda da yaşıyoruz. Mesela iklim göçleri diye bir şeyden bahsediliyor. Ben zengin Arapların sürekli bu taraftan mal almalarını biraz ona da bağlıyorum. Çünkü Arabistan Yarımadası yaşanamaz bir hale gelebilir. Kıbrıs, Antalya bunların yani emlak fiyatları birdenbire düşebilir. Hatta Kıbrıs’ta biraz düşmeye bile başlamış. Buna karşılık İstan- bul da Antalya’ya evrilecek diye düşünüyorum ısı olarak ve oradaki şu andaki hangi

8. Oturum

sorunlar yaşanacak diye soracak olursan, şu andaki Antalya ve Yunan adaları durumuna bakabilirsin.

Böyle bir şeyle karşı karşıya kaldığımızda göre ne yapmamız lazım? Yani çeşitli belediyelerimiz bununla mücadele için bazı şeyler yapıyorlar ama en önemlisi biraz önce bahsettiğim bu hatların yeşillendirilmesiyle; yani yeşil sistem denen şey bir şey değil, her şehirde olması gereken lineer hatlar var, su hatları. Onların mesela ilk iş yeşillendirilmesini sağlamak, şehir dışında da orman varlığını arttırmak bölgesel anlamda çok önerilen bir şey. Yani yeşil alan bir şekilde ısıyı da dengeliyor ve absorbe ediyor kirliliği vs. bu önemli.

İkincisi su kaynaklarını da biraz önce söyledim; yani riski bir yaşam biçimi haline getirirken tasarrufu da bir yaşam biçimi haline getirmek gerek. Yoksa belediye size oradan, Melen'den, şuradan buradan su getirir, her türlü mühendislik uygulamaları ile bu sorun çözülebilir belki ama tasarrufu da bir yaşam biçimi haline getirmeden bunların hiçbirini işlemez. Yani enerji tasarrufu ve su tasarrufunu insanların öğrenmesi lazım. Eğer öğrenemiyorlarsa zaten biraz sonra fiziki olarak öğrenecekler. Yani aç kalınca mesela tarım alanlarını kıymete bindirecekler. Şimdiden o tarım alanlarını koruyup gıda krizini önlemeye yönelik kendi kendine yeterliği sağlamak; yani bir nevi eski günlere dönmek, onu söyleyeyim. Yani biz böyle tasarruflu dönemden geçtik ama sonraki nesil, yani Özal kuşağından sonraki nesil bunu unuttu. Şu anda senin yaşındaki birisi bunu algılayamaz ama bu eski günlere dönmemiz lazım tasarruf açısından.

Onun dışında sektörler etkilenecek, turizm başlıca –yani ekonomik sektörler de etkilenecek– önemli etkilenecek sektörlerden birisi. Mesela ben anlamıyorum, şu anda kış turizmine yatırım yapıyor bazı belediyeler. Yani geleceğe bakıp kış turizmine yatırım yapmaktan vazgeçmeleri lazım, bu komik bir durum. Yani belediye başkanlarına en son şey dedim öyle bir panelde: Hayallerinizden vazgeçin yani. Bu biraz tuhaf bir cümle oldu. Çünkü herkes hayallerinin peşinden koş der, çünkü her belediye başkanının kendine göre bir hayali var. Yani bu hayal topluma zarar vermemesi lazım, verecekse ondan vazgeçeceksiniz dedim, öyle bir mesaj vermiştim.

Tolga Akbulut- Ben bir soru sorabilir miyim acaba hocama? Şimdi kentsel dönüşüm altında aslında model binaların yıkılıp yeniden yerine yeni binaların yapılması şeklinde ilerliyor ve yapılan binaların da büyük bir çoğunluğu betonarme olarak yapılıyor. Şimdi yaklaşık 40-50 yıllık yapıları şu anda yıkıyoruz ve bunların yerine yenilerini yapıyoruz. Acaba şu anda diyelim ki bu yapıların yapılmasıyla birlikte, yeni yapılacak yapıların nasıl bir teknik ömürleri var veya nasıl bir ekonomik ömürleri var? Yani kaç yıl sonra acaba biz bunları tekrardan değiştirmek veya dönüştürmek zorunda kalacağız? Bununla ilgili daha sürdürülebilir, daha uzun sürelerde kullanım ömrüne sahip bir teknik, teknolojiyle ilgili bir çalışma yapılıyor mu diye merak ediyorum hocam acaba bu konuda?

Mehmet Nuray Aydınoglu- Binaların, özellikle betonarme yapıların ömrü konusunda çok çeşitli şeyler söylenebilir. Yani mesela 50 yıl falan diyoruz ama 50 yıl kısa bir

süre, yani çok daha fazla. Ama hakikaten beton kalitesi bakımından ve diğer işçilik kaliteleri bakımından o kadar kötü binalarımız var ki, hakikaten 50 yılda kullanılmaz hale gelebiliyor. Yani bugünün imkânlarıyla durabilite dediğimiz özelliği sağlamak mümkün; bu ciddi titiz çalışma gerekiyor hem malzeme bakımından hem işçilik bakımından. Bugün 100 yıl yaşayacak bir betonarme bina yapmak mümkün, beton teknolojisi bir kere muazzam gelişti. Türkiye’de mesela çok yavaş gelişen bir teknoloji, binalarda prefabrikasyonun kullanılması maalesef gelişmedi. Özellikle bu tünel kalıp vesaire gibi konular çok gündemdeydi, olacak gibi görünüyordu. Sonra tünel kalıp denilen o sistem –ki mimarlar onu çok tartışılar– o yüzden devreden kalktı. Mesela Japonya’da bugün yüksek binaları prefabrik yapmaya başladılar, muazzam ilginç birleştirme teknikleri kullanıyorlar, muazzam ömrü yüksek kaliteli malzeme kullanıyorlar. Betonlar özel fabrikada dökülüyor çünkü. Yani ben hep belki siz sormadınız ama akla şöyle bir soru geliyor. Başka bir malzeme bulsak da hani işte ahşap falan kullanalım gibi. Pratik olmak gerekirse, gerçekçi olmak gerekirse betondan pek vaz geçebilecek durumda değiliz.

Bülend Tuna- Biz hep geleneksel yapı yöntemlerinin güncellenerek kullanılması konusunu teşvik etmişizdir...

Mehmet Nuray Aydınoglu- Yüksek ahşap bina yapmak zorundasınız, yapıyorlar.

Bülend Tuna- Yüksek yapılar için değil belki.

Mehmet Nuray Aydınoglu- Yüksek değil, 10 katlı –artık 10 kat normal değil mi şehirde– 10 katlı bir ahşap bina yapmaya kalksak... Yani ben şöyle bağlayayım: Sonuç olarak bizim problemimiz kalitede, kaliteli bir hizmet veremiyoruz –benim konuşmamda vurguladığım o– hem mühendislik olarak, müteahhitlik olarak. Bunun için bu sistemleri denetim dahil, proje yapımı denetimi; projenin denetimi hiç yapılmıyor Türkiye’de mesela. Bunların rasyonalle edilmesi lazım, reform yapılması lazım bu alanda. Bunların hepsi arkasından gelir.

Bülend Tuna- Epey uzun fakat oldukça nitelikli sunuşlar gerçekleştiğini düşünüyorum. Dinlediğiniz için çok teşekkür ediyorum.

Özgeçmişler:

Prof. Dr. Muzaffer Tolga AKBULUT; Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Öğretim Üyesi.

1970 yılında İstanbul'da doğan M. Tolga Akbulut, 1989 yılında Saint-Benoit Fransız Lisesi'nden mezun olmuştur. Lisans eğitimini 1993 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde, yüksek lisans eğitimini 1997 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü "Bina Bilgisi" programında tamamlamıştır. 2001 yılında Fransa'da "Ecole d'Architecture de Marseille-Luminy / Ecole Nationale Supérieure d'Architecture de Marseille"de "Construction Parasismique - Depreme Dayanıklı Yapı Tasarımı" uzmanlık programından mezun olmuştur. Doktora derecesini 2004 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimari Tasarım programını tamamlayarak elde etmiştir. 2021 yılında ise İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Kültürel Miras ve Turizm Ön Lisans Programını tamamlamıştır.

1997-2023 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde görev yapmış, 2010-2012 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü bölüm başkan yardımcılığı görevini, 2016-2018 yılları arasında dekan yardımcılığı görevini yürütmüştür. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Elektronik Dergisi "Megaron"un kuruluş çalışmalarında yer almış ve derginin gelişimine, 2005-2014 yılları arasında Megaron yayın kurulu üyeliği ve Megaron yardımcı editörlük görevlerini gerçekleştirerek katkı sunmuştur. 2018-2021 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Turizm Alanları Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (TURAY) müdürlüğü yapmıştır.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'nde 2014 yılından itibaren yarı zamanlı olarak Mimari Tasarım derslerinde görev alan M. Tolga Akbulut, 2023 Nisan ayından itibaren aynı üniversitede tam zamanlı olarak çalışmaya başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir

M. Tolga Akbulut'un "Tasarım Eğitimi", "Konut Tasarımı", "Deprem Güvenli Mimari", "Turizm ve Mimarlık", "Çocuklar için Mimarlık" konularında bilimsel dergilerde makaleleri, sempozyum bildirileri, kitap ve kitap bölümü yazarlıkları bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası mimari proje yarışmalarına katılmış ve jüri üyesi olarak katkı sunmuştur. Konut, ofis, eğitim, sağlık, kültür yapıları gibi farklı işlevlerde mesleki proje çalışmaları ve uygulamaları bulunmaktadır. 2014-2016 yılları arasında Küçükçekmece İMKB Yavuz Sultan Selim Ortaokulu'nun koordinatörlüğünde, Portekiz, İtalya, Belçika, Yunanistan ve Polonya ortaokullarının işbirliği ile gerçekleştirilen "C.A.T.C.H. Children Architects to Create Homes" isimli Avrupa Birliği Erasmus+ projesinde, proje danışmanı olarak görev almıştır.

Yıldız Teknik Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Mimarlık (ve Tasarım) Fakülteleri'nde çeşitli

dönemlerde lisans düzeyinde Bina Bilgisi, Temel Tasar, Mimari Anlatım Teknikleri, Tasarı Geometri, Müze Yapıları, Deprem Bilgisi ve Deprem Güvenli Mimari Tasarım, Maket, Mimari Tasarım Dersleri (Tasarım Stüdyoları), Bitirme Projesi derslerini ve yüksek lisans düzeyinde Tasarım Kuram ve Yöntemleri derslerini yürütmüş ve yürütmektedir.

Prof. Dr. Handan DÜLGER TÜRKÖĞLU; 1979 yılında İTÜ Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü’nden, Mimar, 1981 yılında İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehircilik MMLS Programından Yüksek Mimar, 1987 yılında İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Şehircilik Programından Doktora derecesini aldı. 7 Ağustos 1981 yılında İTÜ’de Mimarlık Fakültesi, Şehirsel Tasarım ve Yenileme Kürsüsüne asistan olarak atanan Prof. Handan Türkoğlu, 1991 yılında yardımcı doçent, 1993 yılında doçent ve 2000 yılında da profesör unvanını aldı. 1987-1990 yılları arasında University of Cincinnati (ABD)’de misafir araştırmacı olarak bulunan Prof. Dr. Handan Dülger Türkoğlu’nun tek başına veya diğer yazarlarla ortaklaşa yazılmış yüz elliye yakın ulusal ve uluslararası dergilerde ve kitaplarda kentsel planlama ve tasarım, afet risklerinin azaltılması ve şehir planlama, konut ve kentsel yaşam kalitesi ve konularında yayınlanmış makalesi ve bildirisi bulunmaktadır. Haziran 2005 - Şubat 2011 tarihleri arasında Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nda kurul üyeliği ve kurul başkanlığı yapan Prof. Dr. Handan Türkoğlu İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü’nde 40 yılı aşkın bir süre öğretim üyesi olarak görev almış ve Nisan 2023’de yaş haddinden emekli olmuştur.

Prof. Dr. Mehmet Nuray AYDINOĞLU; İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) İnşaat Fakültesinden mezun oldu (1965). Meslek hayatına proje mühendisi olarak başladı. İTÜ’de yapı dinamiği / deprem mühendisliği alanında doktora yaptı (1977) ve aynı alanda doçent oldu (1981). 1982-1992 arasında inşaat sektöründe mühendislik hizmetleri yöneticisi olarak çalıştı. Bu dönemde yurt içinde ve dışında çok sayıda büyük inşaat projelerine katkıda bulundu. 1992’de Boğaziçi Üniversitesi, Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü’ne katıldı, 1994’te profesör oldu. Enstitü’nün Deprem Mühendisliği Bölümü’nde lisansüstü eğitim ve bilimsel / uygulamalı araştırmalar yürüttü. Yaş sınırı nedeni ile emekli olduğu 2010 yılından bu yana da aynı aktiviteleri sürdürmektedir. 2000 yılından bu yana Açık Radyo’da Altın Saatler programına katkıda bulunmaktadır.

Başlıca bilimsel / mesleki ilgi alanları deprem etkisi altında binaların, köprülerin ve diğer mühendislik yapılarının performansına göre analiz ve tasarımı, depremde yapı-zemin etkileşimi olarak sayılabilir. Bu alanlarda çok sayıda makale, bildiri ve kitap bölümü kaleme aldı. 1993’ten başlayarak deprem yönetmelikleri hazırlama çalışmalarına önderlik etti. Bu bağlamda Türkiye Bina Deprem Yönetmelikleri (1997, 2007, 2018), Türkiye Kıyı ve Liman Yapıları Deprem Yönetmelikleri (2008, 2020), Türkiye Köprü Deprem Yönetmeliği (2020) ve Türkiye Hava Meydanı Yapıları Deprem Yönetmeliği (2020)’nin hazırlanmasında birinci planda rol aldı.

8. Oturum

Prof. Dr. H. Tarık ŞENGÜL; Lisans derecesini ODTÜ Şehir Planlama Bölümü'nden (ODTÜ), Yüksek Lisans derecesini aynı üniversitenin Siyaset Bilimi Bölümünden aldı. Doktorasını İngiltere'nin Kent Üniversitesi Kentsel Çalışmalar alanında Hegemonya ve Kent Mekânı: Ankara Örneği başlıklı tezle elde etti.

ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak görev yapan Prof. Şengül, uzun süredir ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalında da dersler veriyor.

Çalışma konuları arasında kent siyaseti, yerel yönetimler, kent yoksulluğu, kentsel jeopolitik ve kentsel sosyal hareketler var. Ulusal ve uluslararası makaleleri yanında, Türkçe olarak İmge Kitabevi tarafından yayınlanan Kentsel Çelişki ve Siyaset ve Muhafazakâr Popülizm başlıklı iki kitap çalışması var.

Akademik çalışmaları yanında geçtiğimiz dönemde Şehir Plancıları Odası Genel Başkanlığı (2008-10) ve Diyarbakır Kenti Nazım İmar Planı Çalışması Koordinatörlüğü (2004-5) görevlerini üstlendi. Şu anda İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2050 İstanbul Vizyonu çalışması Eylem Planı ve Deprem Bilim Üst Kurulu çalışmalarını koordine etmektedir.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA İSTANBUL

MİMARLIK VE YERLEŞME KÜLTÜRÜ

SEMPOZYUM

Her yerde evler ağaçlarla çevrilmiş; insan ile doğa arasında büyüleyici bir ortaklık.

Le Corbusier

9. OTURUM

“İSTANBUL’DA GELECEĞİN TOHURLARI: İMKÂNLAR VE TEHDİTLER”

Moderatör: Tansel Korkmaz

Tansel Korkmaz
Sunuş

Çağlar Keyder
İstanbul ve Kent Krizi

Didem Danış
İstanbul’un Geleceği: Mevcut Eğilimler, Muhtemel Güzergâhlar

Aslıhan Demirtaş
İstanbul’un Molozları, Turpları, Kır Çiçekleri, Balıkları: Gezegen Bahçe, Bir Bahçıvan Olsak

Sinan Logie
İstanbul’un Ölçeksizliğini Ölçmek

SUNUŞ

Tansel Korkmaz

Cumhuriyet'in 100. yılı vesilesiyle bizi bir araya getiren bu toplantının hazırlık süreçleri boyunca, memleketin bu çok kasvetli atmosferinde aklımda sürekli şu soru dönüp dolaştı: Tam da 100 yıl önce modern Türkiye'nin kuruluşuna zemin hazırlamış koşulların bazıları bugün yine gündeme oturmuşken; kurumları çökmüş, içine kapanıp dünyanın güncel dinamiklerinden kopmuş, değerlerini tüketmiş ve yeniden üretemeyen, ekonomik dinamizmini kaybetmiş yorgun Türkiye'de "100. Yıl" etkinlikleri ne anlama geliyor? Durup başlangıcı hatırlamak, başlangıçtan bugüne kadar olan süreyi değerlendirmek ve bugünden bakıldığında o başlangıcın anlamı üzerine tefekkür etmek için bir fırsat. Küresel krizin en sert cereyan ettiği ve maddi manevi bütün birikimleri önüne katıp sürüklediği bu coğrafyada, bugün çok uzaklarda kalan başlangıç bize tutunmak için bir dal uzatır mı? Tarih bugünü anla(mlandır)mak için bir kılavuz: Geçmişten konuşurken, aslında bugünümüzü anlamaya/anlamlandırmaya çalışıyor ve geleceğin ne olması gerektiğine dair bir imada bulunuyoruz.

Cumhuriyetin ilânıyla başlayan süreç alfabenin değiştirilmesinden kadın haklarına, sıfırdan bir başkent inşasından Kıyafet İnkılabına, hukuk sisteminden eğitim sistemine kadar her alanı kapsayan şumullü bir modern ulus-devlet inşasıydı. Kurtuluş Savaşı'nın arkasındaki stratejik düşünme becerisi burada da iş başındaydı. Her modernist projede olduğu gibi değişimi zamana bırakmayan bir şiddet içeriyordu ama diğer taraftan da tümüyle tasarlanmış yepyeni bir dünya müjdeliyordu. Evet, İmparatorluğu maziye gömmeye kararlıydı genç Cumhuriyet, yeninin inşası içine kapanan özcü bir bakışla olmayacaktı, modern dünyaya eklemenecekti Türkiye. Savaşı da her türlü yokluğa rağmen kazanan stratejik akıl, yeni dünya düzeninde var olabilmenin kodlarını çözmüştü: Modern dünya akışların, stratejik bağlantıların dünyasıydı ve Türkiye'nin geleceği kendisini doğru zamanda doğru yerde konumlandırmasına bağlıydı. Bu heyecan verici dönüşümün yeni başkenti Ankara'ydı. İnsan-Toplum-Doğa ilişkileri nasıl sıfırdan tahayyül ediliyorsa, modern kurumlara ev sahipliği yapacak, modern başkent de bu yeni

vizyonun ete kemiğe bürünmesi olarak sıfırdan inşa edilecekti, modernitenin mekânı aynı zamanda şehrin omurgası olacak Atatürk Bulvarıydı. Modernleşme yatırımlarını zamanında ve bütüncül bir anlayışla yapamamış İmparatorluklar başkenti İstanbul, bu süreçte kozmopolit yapısını kaybedecek, büsbütün köhnemeye terk edilecekti.

Jeopolitik bir öneme sahip bir liman şehri olarak tarihi boyunca kozmopolit bir yaşam ve yerleşme kültürüne ev sahipliği yapan İstanbul, ulus inşa etme süreçlerinde gayrimüslim ve Levanten nüfusunu yurtdışına ve iyi yetişmiş elitlerini de Ankara'ya uğurlayarak 20. yüzyılın ilk yarısında, tarihinde ilk kez küçülecek ve sosyo-kültürel yaşamı dinamizmini kaybedecekti. 1950 sonrası Marshall Yardımlarıyla hibe edilen traktörlerle tarımda makineleşmenin yaygınlaşması; karayollarına yatırım yapılması sonucu kentlerle köyler arasındaki ulaşımın kolaylaşması ve İstanbul'da sanayileşmenin ivme kazanmasıyla oluşan işçi ihtiyacı, dünyadaki hızlı kentleşmeye paralel olarak, İstanbul'da da çok hızlı bir büyümeye neden oldu. Bu hızlı büyümeye kıt kaynaklar nedeniyle ne yazık ki planlama, kentleşme altyapıları ve sosyal programlar eşlik edemedi. Sonuç olarak İ. Tekeli, T. Okyay ve Y. Gülöksüz'ün kitap başlığının işaret ettiği *Dolmuşlu, Gecekondu, İşportalı Şehir* gündeme geldi: Köyden kente göçenler barınma, ulaşım ve gündelik ihtiyaçlarını enformel ağlarla kendileri çözdüler ve devletin sosyal programlarının eksikliğini dayanışma ağlarıyla telafi ederek modernleşmenin ve hızlı kentleşmenin soğuk yüzünü yumuşatabildiler. Sanayi burjuvazisi hızla güçlendi, devlet kıt kaynaklarını farklı yatırımlara yöneltti. Hızlı ve plansız kentleşmenin sonucunda İstanbul'un konut dokusunu, 'yap-sat'çıların üst-orta sınıf için inşa ettiği biteviye apartman dokusuyla, köyden göçenlerin kendileri için inşa ettikleri pitoresk gecekondu dokusu ve az sayıda kooperatifin ürettiği konutlar oluşturdu. Dolayısıyla bu büyüme günü kurtarıyordu ama tam olarak formalleşemeyen süreçlerle ilerleyen, kentsel donatılarla yeterince desteklenemeyen, denetimden azade bu kentleşme kırılğan bir yapıya sahipti. 2010 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü'nde açılan *İstanbul 1910-2010: Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi*'nde İhsan Bilgin, bu köyden kente göçün neden olduğu plansız/enformel kentleşme dönemini "İçe Patlama", Murat Güvenç de 50 sonrası İstanbul'u "azman" şehir olarak niteliyordu: İçe patlama ve azman, bu nitelemeler bir tür büyümeye işaret ediyor ama kontrolsüz ve ölçsüz bir büyümeye...

80'lerde, 24 Ocak Kararlarıyla, Türkiye ekonomisi dışa açıldı, küresel pazarlara eklemelendi. 'İthal ikamesi' odaklı sanayi yerine ihracat odaklı rekabetçi sanayi desteklendi; devlet küçüldü ve sağlık, eğitimin bütçeden aldığı pay ve tarıma destek azaldı. Neo-liberal politikalar İstanbul'un kentsel yapısını bir kez daha dönüştürdü. Gecekondu affına yönelik düzenlemelerle gecekondu ihtiyaç olmaktan çıkıp piyasa mekanizmalarına dahil oldu, bu dönüşüm yine plansız ve denetimsizdi. İlk bakışta bir yaşam kalitesi sorunu gibi algılanabilecek İstanbul'un modernleşme/kentleşme öyküsü 1999 Gölçük Depremiyle çok daha yaşamsal bir boyutu olduğunu hatırlattı. Deprem büyük bir yıkıma, can kaybına ve travmaya neden oldu, İstanbul'da sınırlı bir yıkım oldu ama 30 yıl içinde İstanbul'un doğrudan etkileneneği bir deprem olacağı uyarısı ya-

pıldı bilim adamlarınca. Deprem sonrası herkes bir suçlu arıyordu: yap-satıcı müteahhitler, mühendisler, mimarlar, belediyeler... İhsan Bilgin, 99 Depremi’nin hemen sonrasında, 15 Eylül’de *Radikal İki*’ye yazdığı “Bedelsiz Modernleşme” yazısında ev sahibinden kiracıya, yap-satıcılardan belediyelere, meslek insanlarından siyasetçilere tüm aktörlerin bu süreçte sorumluluğu olduğuna ve tüm aktörlerin bu kontrolsüz ve ölçüsüz büyümeden pay aldığına dikkat çekiyordu: “1940’ların ikinci yarısında başlayan, 60’larda hızlanan, 70’lerde tıkanan, 80’lerde mecra değiştiren, bugünlerde de yeni tıkanıklıklarından söz edilen Türkiye modernleşmesi kentleşme için gerekli olan ekonomik kaynakları yaratamamıştır. Ya da kaynakları arasından yeterli miktarı kentleşmeye ayır(a)mamıştır. Kentleşmenin “bedeli” öden(e)memiştir.” Dolayısıyla, İstanbul’un deprem sorunu aslında sağlam bina inşa etmeye indirgenebilecek teknik bir sorun değildi, “bedelsiz modernleşme/kentleşme” alışkanlıklarından vazgeçip “şimdi ve burada” kapsayıcı kenti tahayyül etme, buna uygun stratejiler geliştirme ve uyumlu normlar manzumesini kurgulamak gerekiyordu; 20 yıl sonra ‘dayanıklı kent’ başlığıyla gündeme gelecekti bu konular. Yılların alışkanlıkları çabuk değişmiyor ne yazık ki, Marmara’nın bir deprem bölgesi olduğunun hatırlanmasının paniği çabucak geçti ve eski alışkanlıklara geri dönüldü. 2000’lerin başındaki küresel kent olma rüzgârı bile kentleşme konusundaki normları yürürlüğe sokmak, rasyonel süreçlere odaklanmak, denetim mekanizmalarını işler kılmak konusunda bir iyileştirmeye neden olmadığı gibi ‘kent suçları’ listesi her geçen gün kabardı.

Bugün Cumhuriyet’in 100. yılı dolayısıyla İstanbul’un yerleşme ve mimarlık kültürüne tarihi bir perspektiften baktığımızda jeopolitik avantajlarıyla Türkiye ekonomisinin jeneratörü bir ‘bölge şehir’ görüyoruz ama 75 senelik “bedelsiz modernleşme/kentleşme” alışkanlıklarının tortusu nedeniyle de çok kırılğan bir metropolle karşı karşıyayız. Bu kırılğanlıkların bir kısmı da küresel dinamiklerden kaynaklanıyor hiç kuşkusuz:

- Küresel sosyo-ekonomik Kriz: Gelir dağılımındaki eşitsizlik (sosyal ve mekânsal kutuplaşma), temsili demokrasinin sonu, zorunlu göçler, yabancı düşmanlığı/içer kapanma refleksi, barınma krizi vs.
- Üçlü Gezegenel Kriz: İklim Yıkımı, biyo-çeşitliliğin azalması, kirlilik.

Küresel sosyo-ekonomik Kriz kendini en çok metropollerde hissettiriyor. Gelir dağılımındaki eşitsizlik buralarda daha görünür oluyor ve sosyal ve mekânsal kutuplaşmanın keskinliği metropolde yaşamının avantajlarını (çok-kültürlülük: farklılıklardan öğrenmek ve farklılıklarla zenginleşmek) yok ediyor. Çağlar Keyder, bütün metropollerini etkileyen küresel bir kentsel kriz yaşandığının altını çiziyor: müştereklere (sağlık, eğitim, barınma, ulaşım) erişememe krizi. Bu, İstanbul’da yaşadığımız barınma krizini dünya sistemi içinde konumlandırmamıza yardımcı oluyor. Müştereklere erişim krizinin ancak devletin kapsayıcı altyapılar tedarik etmesiyle çözülebileceğinin altını çiziyor. Bu nedenle dünyanın birçok metropolünde çalışanların/sabit gelirliilerin sokaklarda/ protesto eylemlerinde olduğunu, örneğin New York’taki *Occupy* hareketinin başlıca taleplerinden birinin refahtan en çok pay alan zenginlerin daha adil bir şekilde vergi-

lendirilmesi olduğunu hatırlatıyor. Müştereklere herkesin kolaylıkla erişiminin ancak daha adil bir vergi sistemiyle finanse edilebileceği aşikâr. Bu sorunun İstanbul'da en çok gündemde olan barınma kriziyle ilgili olarak devletin ivedilikle, yerel yönetimlerin kiralanabilir sosyal konutlara yatırım yapması gerekiyor.

Didem Danış, son zamanlarda yine metropollerde bir başka kentsel krizin yaşandığına dikkat çekiyor: Göçmenler/Mülteciler Krizi. İstanbul'da herhangi bir sosyal programla desteklenmediği için yabancı düşmanlığına evirilme tehlikesi taşıyan göçmen/mülteci sorununa farklı bir yerden bakabilmemiz için 19. yüzyıl sonuna götürüyor bizleri ve imparatorluklar başkenti ve jeopolitik önemi olan liman şehri İstanbul'un kozmopolit yaşam kültürünü bir zenginlik olarak yaşadığını hatırlatıyor. Bugüne baktığımızda ulus-devletin kuruluş aşamasında gayrimüslim nüfusunun ve Levantenlerin çoğunun mübadeleler sonucu şehri terk etmesiyle küçülen sonrasında iç göçlerle tekrar büyüyen şehirde, birkaç nesildir İstanbullu olanların ne kadar az olduğuna dikkat çekiyor. Dolayısıyla bugün göçmenlerden/mültecilerden rahatsız olanlar da genellikle şehre göçle gelenler. O zaman bugün gerilimi yaratan nedir sorusu geliyor akla. İmparatorluk kültürünün farklılıkları bir arada tutma stratejilerinden öğrenebileceklerimiz var mı? Ya da tersten soralım soruyu, ulus-devlet olmak neden gücünü farklı olanı dışlamaktan alsın, neden farklılığı bir zenginlik olarak yaşamaya engel olsun? Farklılıklarımızla bir arada barış içinde kozmopolit bir kent hayatını tekrar nasıl mümkün kılabiliriz, üstelik artık bu biraradalığı sadece farklı kültürler arasında değil, bütün canlıların ve cansızların biraradalığını olanaklı kılmak...

Pandemiyle birlikte şehrin kırılganlıkları bir kez daha su yüzüne çıktı ve bilim insanlarının dünyanın bundan sonra benzer pandemilerle karşılaşma olasılığının çok yüksek olduğunun altını çizmesi kentin kendine-yeten (*self-sufficient*) bir kent olarak yeniden organize olması gereğini hatırlattı. Diğer taraftan iklim yıkımının etkileri de tüm Türkiye'de bir yandan seller diğer taraftan orman yangınları ve kuruyan akarsular ve göllerle inkâr edilemeyecek bir acil durum olarak gündemimizde. İstanbul'un sulak alanlarını ve biyolojik çeşitliliğini barındıran ve Karadeniz'i Marmara'ya bağlayan ekolojik koridorlarıyla havasını temizleyen, 2000'lere kadar TEM otoyolu bir sınır olarak kabul edilip imar baskısından korunmaya çalışılan Kuzey Ormanları'nın barındırdıkları sulak alanlar ve biyoçeşitlilikle birlikte büyük tehlike altında olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla İstanbul hem deprem konusunda hem su kaynakları konusunda tehlike altında, kendine yeten bir metropol değil, göçmenler/mülteciler için sosyal programlar geliştirememiş, sosyal ve mekânsal kutuplaşmayla baş edecek stratejilerini kurgulamamış; özet olarak çok, çok kırılgan bir şehir. Her şeyden önce bu kırılganlıkların panzehiri her sorun için ayrı bir paket teknik çözümler listesi değil. Sorunu teknik çözümlere indirgersek uzmanlar çözsün diyerek halının altına süpürebiliriz. Oysa sorun politik bir sorun, İnsan-Doğa-Kent-Toplum ilişkilerini yepyeni bir bakışla sıfırdan kurgulamamız gerekiyor. Bu yeni bakışla "İstanbul canlı ve cansızların barış içinde birarada olacağı dayanıklı bir kente nasıl dönüşecek?" sorusuna cevap aramak gerekiyor, Bu soruya kapsayıcı bir cevap verebilmek için de disiplinlerimizin temellerini sarsmamız

gerekiyor: Başka bir mimarlık, başka bir eğitim, başka başlangıçlar, başka programlar ve başka yöntemler keşfetmemiz gerekiyor. Dolayısıyla, her tasarımın aynı zamanda bu başka başlangıçların, başka programların, başka anlama ve yapma yöntemlerinin disiplinler-ötesi bir araştırması olarak masaya yatırılması gerekiyor. Ashhan Demirtaş ve Sinan Logie kendi *praxis*leriyle farklı ölçeklerde başka mimarlığı disiplinler-ötesi bir araştırma olarak önümüze seriyorlar.

Evet, çoklu küresel krizlerle mücadele ediyoruz ve İstanbul da buna çok kırılgan bir kentsel yapıyla yakalandı. Tam da bir yönüyle Erken Modernist mimarlığın diğer yönleriyle Erken Cumhuriyetin yaptığı gibi krizin ve çöküşlerin olduğu yerde imkânların da olduğunu görmek gerekiyor. Marx’ın *Louis Bonaparte’in On Sekiz Brumaire*’inde altını çizdiği gibi, “İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama onu serbestçe kendi seçtikleri parçaları bir araya getirerek değil, dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullarda yaparlar.”

İSTANBUL VE KENT KRİZİ

Çağlar Keyder

Çok teşekkürler Tansel, beni de davet ettiğin için. Daha önceki oturumları pek dinlemedim ama bu son oturum gayet ilginçti. Şimdi biraz daha hem tanımsal anlamda hem de sosyal bilime daha yakın bir şekilde konuşmak istiyorum. Kent krizi ne demektir onu anlatmaya çalışacağım. Çok krizli bir dönemde yaşadığımız muhakkak, bunu zaten tartışan çok: polikriz gibi yeni kelimeler çıkıyor. Açık Radyo'yu dinliyorsanız her sabah iklim kriziyle başlıyoruz, ondan sonra başka krizler giriyor gündeme.

Metropolden bahsediyoruz tabii; İstanbul gerçi New York gibi, Londra gibi değil ama yine de bir küresel şehir yahut da küreselleşmiş bir şehir olarak metropollerin niteliklerini paylaşan bir şehir. Metropollerin önemli bir boyutu şu: dünya ölçeğinde işleri olan, belli bir seviyede eğitilmiş ve becerilerinin karşılığında yüksek gelir elde eden bir kesimde insanlar var ve bunlar İstanbul'un dokusunda farklı bir konumda çalışıyor ve yaşıyorlar; sitelerde ya da rezidanslarda, belki çok hizmetkâr çalıştırarak, farklı yerlerde alışveriş yaparak, yemek yiyerek yaşıyorlar. Küresel kentin üst tabakasından söz ediyoruz. Tabii bir de bu yüksek tabakanın altında yine kentin metropol ve küresel olmasından dolayı istihdam imkânı bulan daha büyük bir profesyonel-yönetici sınıf var. Böyle bir üst tabaka aslında sadece küresel kentlerde var. Bu küresel kentlerdeki tabakanın önemli boyutta bir hizmet sınıfına ihtiyacı oluyor. Bu hizmet sınıfını geniş anlamda düşünmek lazım. Yüksek gelirli sınıfa hitap eden işletmeler var, oteller, SPA'lar, lokantalar var; hastaneler, çocukları için okullar var, daha böyle 'exclusive' diyebileceğimiz, bizlerin gidemediği veya gitmediği yerler var. Genelde bu metropol şehirlerin önemli bir karakteristiği en üstteki global sınıfın yanında bir de büyük bir hizmet sınıfının olması. Bu büyük hizmet sınıfı bir anlamda eski 19. yüzyıldan bildiğimiz şehirlerin imalatta çalıştırdığı işçi sınıfına benzer bir şey. Çünkü bu metropol şehirlerde eski tür işçi sınıfı kalmadı: çünkü metropolün dışına çıktı imalathaneler. Dolayısıyla da klasik anlamdaki işçi sınıfı pek yok ortalıkta. Onun yerine bu hizmet sınıfı var. Çünkü bu sınıftaki çalışan nüfus metropoldeki yüksek gelirli, küresel sınıf diyebileceğimiz insanlarla veya onların

yine yüksek gelirli yöneticileri ile çok doğrudan ilişkide değiller ama o sınıfın gerektirdiği bir takım hizmetleri sağlamakla görevliler. Yani metropol bir şehir olduğu için çok sayıda üniversite öğrencisi var İstanbul’da. Gene metropol bir şehir olduğu için çok sayıda göç alıyor İstanbul; sadece içerden değil, dışarıdan da alıyor. Bu insanlar buraya metropol şehir olduğu için geliyorlar ve de burada belli şekilde bir istihdam bulmaya çalışıyorlar ve bu istihdam genelde okullarda çalışmak, hastanelerde çalışmak, lokantalarda çalışmak, kafelerde, nakliyat işinde, perakende ticaret, son yıllarda sayısı çok artan kuryelik gibi. Bu metropol şehirlerin işçi sınıfına tekabül eden bir nüfus. Bunlar eski işçi sınıfı gibi bir durumda değiller, yani doğrudan doğruya greve giderek, iş bırakarak yahut da topluca bir iş kontratı yaparak kendi gelirlerini yükseltmeleri zor. Kolektif bir konumları var. Eski kategorileri düşündüğümüz takdirde eskiden derdik ki tarım var, imalat var, ondan sonra da hizmetler var. Bu metropol şehirlerde aslında sanayi değil de hizmetler öne çıkmış durumda. Yani, genelde bu küresel sınıfın karşısında olan hizmet sınıfından söz etmemiz gerekiyor.

Şimdi kentteki krizden bahsederken, evet, kentsel kriz diye bir şey var fakat bu bizim bildiğimiz iktisadi krizlerden farklı bir şey. Niye? Çünkü bu kentsel kriz sonuçta kentin müştereklerinin arz edilememesi, hizmet sınıfının onlara ulaşamaması nedeniyle ortaya çıkıyor. Müşterekler derken, hem ‘commons’ anlamında müştereklerden söz ediyoruz, hem de Manuel Castells’in kolektif tüketim malları olarak adlandırdığı şeylerden. Kolektif tüketim malları neler mesela? Mesela hastaneler, mesela okullar, mesela şehir içi ulaşım, yani kentin altyapısı. Bütün bunlar kolektif, yani bütün kentteki insanların mecbur oldukları şeyler ve de hizmet iyi yönetiliyorsa herkes birden tatmin edilebilir. Olmadığı takdirde de kentteki yaşamın çok zorlaşacağı şeyler. Dolayısıyla bu hizmet sektöründeki, yani hizmetlerde çalışan insanların, bu kolektif malların üretilmesiyle meşgul olduğunu söylemek mümkün. Yani kafelerde de bunlar kolektif mal üretiliyorlar, hastanelerde, okullarda da, nakliyatta da vesaire.

Yine Castells’e referans yaparak –daha sonra bunu David Harvey de geliştirdi– kentsel kriz demek bu hizmet sektöründe çalışan insanların (kentin işçi sınıfının) yoksullaşması anlamına geliyor. Yani okullardaki öğretmenler yoksullaşiyor, hastanelerdeki hasta bakıcılar, doktorlar yoksullaşiyor, ulaşımdaki şoförler yoksullaşiyor veyahut da bütün bu faaliyetlerin yapılarına yeteri kadar para akmadığı için hastaneler, okullar, ulaşım gibi sektörler iyi işlemiyor. Oysa metropollerin mevcudiyetinin gerektirdiği bir şey olarak bu hizmet sektörlerinin iyi işlemesi gerekiyor. Kentsel kriz de böyle bir şey: hizmet sektörlerinin ve buralarda çalışan insanların krizi. Tabii dünyadaki her türlü kriz en çok kentlerde tecrübe ediliyor, hissediliyor. Krizlerin metropole yansması çok daha keskin bir şekilde oluyor; o nedenle kriz keskinleşince metropolden kaçma başlıyor. Ama esas mesele metropol kentlere özel, onlara özgü kriz nedir meselesi. Sözümlü ettiğimiz kolektif hizmet sektörünün yaptığı işlerin yeteri kadar beslenmemesi ve de çalışanların yaşamlarını sürdürememesi olarak düşündüğümüz takdirde bu özgüllüğü yakalamış oluyoruz.

Şimdi bu oluşan pahalılığın, gelir yetmeyişin örneklerine bakalım. Mesela gıda olayı, yani kentin beslenmesi, kente tarımdan gelen malların nasıl geldiği, nasıl burada imkân sağlandığı; “mutfak pahalılığı” sürekli gündemde olan bir şikâyet. Ulaşım aynı şekilde: herkesin sürekli kullanmak durumunda olduğu ve üzerinde durduğu bir sektör. Çünkü ulaşım hem çalışma süresini dolaylı olarak artırıyor, hem de ulaşım kolaylığı oturmak için yeni olanak yaratıyor. Mesela telefon, internet hem “hardware”, hem de kullanım fiyatları. Bildiğimiz gibi internetsiz hiçbir şey yapılamıyor; çocuklar okula gidemiyor. Bunların fiyatları da sürekli gündemde.

Sağlık durumu, tabii hastanelerden her zaman şikâyet var ve her zaman farklı farklı sorunlar ortaya çıkıyor. Son zamanlarda gördüğümüz sağlık personeline karşı bir husumet ve bu husumet şiddet olarak da gözüküyor. Okullar aynı şekilde her sonbaharda aynı sorunlar gündeme geliyor; şu kadar para vermediğiniz takdirde kayıt kabul etmiyorlar, kitap fiyatları yüksek, vs. Fakat bu hizmet sektörünün en çok şikâyete yol açtığı ve krizin en çok risk taşıdığı yer konut sorunu ve kiralardan yüksekliği. Çünkü hizmet sektöründeki insanlar, geleceğin hizmet sektörüne katılacak öğrenciler, özellikle yeni göç edip buraya gelmiş olanlar tabii ki kiralayacak yer arıyorlar ve kiralayacak yer bulmak epeydir en büyük sorun. Çünkü kiralardan çok yüksek. Bunun tabii önemli bir nedeni enflasyonun getirdiği dengesizlik. Enflasyon durumunda hiç kimse evini kiraya vermek istemiyor tabii ki. Çünkü yarın ne olacağı belli değil ve çok yerde de boş evler var. Şimdi biliyoruz mesela İstanbul özelinde 4,5 milyon kadar konut içinde –belediyenin yayınlarından anlıyorum– 1,5 milyondan fazla boş olan mesken söz konusu. Niye boş duruyor bunlar? Çünkü dediğim gibi insanlar kiraya bağlamak istemiyorlar sahip oldukları evlerden elde edebilecekleri geliri. Çünkü nominal kira bedelinin gelecek ay ne anlama geleceğini kimse bilmiyor: kiralardan ancak belli oranda yüksekleniyor.

Ama bunun dışında metropollere özgü başka faktörler de var. Bütün metropollerde yaşanan bir durum bu; ülkede ve dünyadaki zengin insanlar gelip yatırım olarak kendilerine daire alıyorlar, ondan sonra boş bırakıp gidiyorlar. İstanbul’da da kendisine yatırım olarak daire alan Türkiye’nin diğer kentlerinden gelen çok insan var. Belki bir gün çocuğum oraya üniversiteye gider veyahut da belki bir yaz gidip orada otururuz şeklinde bir düşünceyle satın alınmış konutlar var. Son yıllarda başka ülkelerden gelip de yine kendilerinin sürekli oturmayacağı konut satın alanların sayısı da arttı. Bu olgu New York, Londra, Paris gibi şehirlerde daha büyük ölçekte ortaya çıkıyor. Yukarıda işaret ettiğimiz rakamlara göre eldeki konut stokunun üçte biri kiraya verilmeyen fakat içinde de tam olarak oturulmayan konutlar. Bunların bir kısmı satmak üzere yapılmış, yani müteahhidin elinde, fakat istenilen fiyat için beklemekte. Sonuç olarak konut kıtlığından söz etmek mümkün, daha doğrusu piyasaya arz edilen konut sayısının yetersizliğinden. Serbest piyasa ve özel mülkiyet çerçevesinde bu sorunu çözmeye imkân yok: sert tedbirler almak gerekir, o da gerçekçi değil. Kapitalist ülkelerin çoğunda bu sorun devletin kiralık konut üretmesiyle çözülmüş, fakat Türkiye’de böyle bir politika yok: kiralanacak konut sayısının yetersizliği bütün konut politikalarının mülk edinmeye yönelik olmasından. Yani kiralamaya yönelik mesken yapımı şeklinde bir politika

yok. Oysa İsviçre ve Almanya gibi ülkelerde inşa edilen konut kapasitesinin büyük çoğunluğu kiralamaya yönelik. Yani binaların mülkiyeti daireleri kiralayacak şirketlerde kalıyor. ABD ve İngiltere’de kiralamaya yönelik konutlar, özellikle de “sosyal” konutlar öncelikle devlet tarafından inşa ediliyordu. Bildiğimiz gibi neoliberal politikalar bu konutların özelleştirilmesini savundu; özelleştirme politikasının işlemediği durumlarda ise sorumlu makamlar (genellikle yerel yönetimler) kendi mali sıkıntıları çerçevesinde bu projelere sahip çıkamadılar.

Türkiye’de mortgage sisteminin getirilmesi konut sorununa mülkiyet bazında bir çözüm arandığına işaret ediyordu. Ekonomik koşullara bağlı olarak mortgage sistemi bir müddet devam etti, fakat enflasyon koşulları ve geri ödeme zorlukları mortgage talebini iyice azalttı. Aynı durum, şartların nispeten daha iyi olmasına rağmen TOKİ konutları için de geçerli. İstihdamın ve ücretlerin belirsiz olduğu bir dünyada geri ödeme yükümlülüğünü üstlenmek akılcı değil. Esas sorun ise şu: TOKİ kiralık ev yapmıyor. TOKİ sizin borçlanmanızı gerektiren ve de mülkiyete yönelik konut yapıyor. Bu aslında metropol koşullarına uymayan bir düşünce. Çünkü metropole gelen insanların öyle bir konut alacak kadar bir istikbal projesi yok. Yani göçmen olarak geliyorlar yahut da bir müddet çalışıp sonra başka bir şey yapmak istiyorlar. Metropol şehirlerin böyle bir özelliği var kiralık konuta daha fazla talep var. Zaten Türkiye’nin genelinde kendi sahip olduğu konutta oturan insanların yüzdesi azalıyor. Ben bu sayıları gördüğümde çok şaşırılmışım bu kadar düşük mü hakikaten diye. 20 yıl kadar önce yüzde 60–65 arındaydı, şimdi yüzde 58 civarında. Yani şu anda konut olarak kullanılan, mesken olarak kullanılan konutların içinde “burası sizin mi” diye sorduğumuz zaman insanların “evet benim” dediği, “mülkiyeti bende” dediği yüzdelerden söz ediyoruz.

Bu ilginç bir durum, fakat devlet politikaları hâlâ eski döneme yönelik politikalar çünkü mülkiyet öncelikli. Kiralanabilecek konutların daha fazlaşması veya onların üretilmesine yönelik bir politika yok. Dolayısıyla şöyle bir şey çıkıyor ortaya. Okul, hastane, şehir içi ulaşım gibi konularda güçlü politikalar gerekli; kentsel krizin aşılması için gerekli olan politikalar bunlar. Bu politikaların oluşmasını sağlamak için sosyal bilimcilerin de kent krizini doğru teşhis etmeleri gerekiyor. Neoliberal akım sosyal politika sorunlarının tartışmasını iyice köreltti. Şöyle bir görüş var: bunlar sosyal politika olayları, sosyal politika da çok ilginç bir şey değil. Oysa sosyal politika aslında bütün bu hizmet sektörü diyebileceğimiz insanların sorunlarına cevap verebilecek bir şey. Fakat sosyal politikayı metropolün içindeki, anksiyeteye, belirsizliğe, ortada olan mutsuzluğa yönelik bir şey olarak görmek lazım. Çünkü hakikaten krize doğrudan yönelik bir politika oluşturmak istiyorsanız çözüm sosyal politika içinde olacak.

Yani demek istediğim şu: kent krizi devletin bir şekilde işe girmesini gerektiriyor. Çünkü sözünü ettiğimiz nüfusu en yakından etkileyecek şeylerin hepsi devlet politikalarıyla ilişkili; okul, sağlık, ulaşım ve konut. Bunların hepsinde arzı artırmak, kaliteyi yükseltmek ve fiyatları düşürmek gerekiyor. Kent hareketlerine baktığımız zaman 1990’lardan beri gördüğümüz toplumsal hareketleri düşünün. Mesela New York’taki Occupy hare-

keti bu tür soruları gündeme getiren bir hareketti. Çünkü şunu söylüyordu: muazzam bir kutuplaşma var gelirden. Fakat devlet bu yukardaki zenginlerden, yani %1'den, doğru dürüst vergi alamıyor. Vergi alamadığı için de bize gerekli olan hizmeti sağlayamıyor, yatırımları yapamıyor. Yani hedefte olanlar bu yüzde bir. Devlettten istenen de bu muazzam servetlerden vergi alıp gereken hizmetleri sağlaması. Son 3-4 yılda Paris'teki hareketler de doğrudan emeklilik, sağlık gibi sosyal politika konularına odaklanmıştı. Sonuçta söylemek istediğim şu: evet bir kriz var, kentsel kriz diyebileceğimiz bir şey var, metropol nüfusunun büyük çoğunluğunun ortak şikâyetleri var ve çözümün devletten geçtiği muhakkak. Çünkü sözü edilen sorunların büyük çoğunluğu devletin yaptığı, doğrudan arz ettiği, veya yakından regüle ettiği şeyler; ve de bu sorunlar özellikle metropol şehirlerde ortaya çıkıyor. Yani metropol şehirler olduğu için böyle ortaya çıkıyor ve bu mesken, sağlık, ulaşım, okul gibi şikâyet noktalarının hepsi bahsettiğim metropol zenginlerinin karşısında olan büyük hizmet sınıfının yaşamını rahatlatacak şeyler. Piyasanın sözünü ettiğimiz hizmetleri başaramadığını gördük. Piyasaya bıraktığımız zaman ne yeteri kadar kiralık konut yapılıyor, ne yükselen maliyetlerden şikâyet eden sağlık sektörü gereken hizmeti verebiliyor. Ulaşım aksıyor; ailelerin büyük çoğunluğu eğitim ücretleriyle başa çıkamıyor. Hizmet sınıfı (Occupy hareketinin kullandığı terminoloji ile %99) sürekli bir kriz içinde kalıyor. Buradan çıkabilmesi için devletin kaynaklarını artırabilmesi ve sosyal adalet için para harcaması gerekli. Bu da, geniş anlamda, sosyal politika demek. Kentsel krizin çözümü metropoldeki hizmet sınıfının ayakta kalabilmesinden geçiyor, bunun için de devletin vergi toplaması ve doğru politikaları üstlenmesi gerekli.

İSTANBUL'UN GELECEĞİ: MEVCUT EĞİLİMLER, MUHTEMEL GÜZERGÂHLAR

Didem Danış

Davetiniz için teşekkür ediyorum ben de. Mimarlar Odası'nın İstanbul odaklı 100. Yıl etkinliğinde sizlerle bir arada bulunmaktan çok mutluyum. Başlarken Gezi davasında haksız yere tutuklanan arkadaşlarımıza bir selam etmek isterim. Bu büyük adaletsizlik hepimizi derinden yaralıyor. Daha iyi bir dünya tasavvur edebilmek için çalışmaya, düşünmeye, tartışmaya devam etmemiz gerekiyor diyerek konuşmama geçmek istiyorum.

Ben bugün İstanbul'da nüfus konusunu yüz yıllık bir perspektif içinde sunmaya çalışacağım. Günümüzden bahsedeceğim ama İstanbul'un 100 sene önce nüfusu nasıldı, bu yüz yıllık dönemde nasıl değişti, ne tür göçler aldı ve benzeri nüfus hareketliliklerini hatırlatıp aslında bugün bazılarının iddia ettiği gibi gerçekten aşırı göçmen nüfusun olduğu olağanüstü bir zamanda mıyız yoksa küreselleşme ve kentleşme dinamikleri içinde normal bir seyir mi söz konusu gibi sorularla bir tartışma ortamı yaratmaya çalışacağım. 20. yüzyıl boyunca çoğunlukla ülke içi nüfus hareketleriyle beslenen ve dönüşen İstanbul'da, son yirmi senede yabancı göçmenlerin sayısının arttığı bir tablo ortaya çıktı. Bu konuşmada öncelikle İstanbul'un Türkiye kentleşmesi ve demografyası içindeki özel konumundan bahsedecek, sonra da İstanbul'a gelen ve İstanbul'dan çıkan göç dinamiklerine odaklanarak, gelecekte daha adil bir kent inşa etmenin imkânlarını sorgulayacağım.

Çağlar Hocam güzel bir giriş yaptı, o yüzden kentlerin içinden geçtiği krizlere ve dönüşümlere dair çok uzun konuşmama gerek yok. Bugün metropoller ekonomik büyümenin ana sahnesi olduğu kadar, günümüz kapitalizminin de başat mekânı. Kentler, derin toplumsal ve mekânsal eşitsizliklerin hem kaynağı hem de sonucu. Türkiye'de de İstanbul, ülkenin ekonomik ve finansal başkenti olarak nüfusun en dinamik olduğu kent.

Bunu birkaç veriyle açayım: Türkiye ticaretinin yüzde 55'i İstanbul'da yapılıyor. İstanbullular Türkiye'deki vergilerin yüzde 40'ını ödüyor ve Türkiye milli hasılasının yüzde

27,5'ünü üretiyorlar. Türkiye nüfusunun yüzde 18'ini barındıran bu kentin sakinleri için ülkenin en çalışkan karıncaları diyebiliriz; zira ülkenin ekonomik kalkınmasına çok büyük bir katkıda bulunuyorlar.

Bu ekonomik canlılık yoğun bir nüfus hareketini de beraberinde getiriyor. İstanbul, hem Türkiye ölçeğinde hem de bulunduğu bölgede bir tür mıknaş işlevi görüyor. Türkiye ortalamasına kıyasla İstanbul her zaman daha düşük doğurganlığa sahip bir şehir. TÜİK 2022 verilerine göre, Türkiye'de toplam doğurganlık hızı 1,62 iken, İstanbul'da 1,32. Bu düşük doğurganlığa rağmen İstanbul'da nüfus her zaman artıyor. Bunun sebebi hiç kuşkusuz İstanbul'a yönelen göçler.

İstanbul'da Cumhuriyet dönemi nüfus hareketlerine bakacak olursak, Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra ciddi bir nüfus kaybı yaşandığını ve 20-30 yıl kadar bir demografik durağanlık dönemine girildiğini görürüz. Cumhuriyetle beraber başkentin Ankara'ya taşınması bu nüfus değişiminin önemli nedenlerinden biridir. Ayrıca Osmanlı döneminde kentte çok önemli bir yeri olan Levantenlerin ayrılması, Türkleştirme politikaları kapsamında gayrimüslimlerin sayısının azalması, İstanbul nüfusunun ciddi oranda kan kaybetmesine yol açar. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında İstanbul nüfusu 691 bin kişiye kadar düşer. Oysa yüzyıl dönümünde kent nüfusunun 1 milyon üstünde olduğu bilinmektedir (Mazman, 2015).

Bu demografik durağanlık dönemi İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan değişikliklerle sonlanmıştır. İstanbul, 1950'li, 60'lı yıllarda Anadolu'dan gelen yoğun göçün en önemli hedef noktası olmuştur. 1950'de 1,1 milyon olan İstanbul nüfusu 2015'te 14,6 milyona çıkmıştır (Gökburun, 2017). Yukarıda da ifade ettiğim gibi, İstanbul'da doğurganlık Türkiye ortalamasının altında olmasına, yani doğal nüfus artışı göreceli olarak düşük olmasına rağmen, göç nedeniyle toplam nüfus sürekli artmıştır. İstanbul'da nüfus artış hızının en yüksek olduğu dönem 1965-1970 arasıdır. Kısacası İstanbul'da Türkiye genelinden daha fazla nüfus artışı olması bu yoğun iç göç hareketleriyle bağlantılıdır.

Bu yoğun nüfus hareketlerinin sonucunda İstanbul nüfusu dini açıdan homojenleşmiş, doğum yerleri açısından çeşitlenmiştir. 1935 yılında İstanbul'da yaşayanların %57'si İstanbul doğumlu iken, bu oran 2000'de %38'e kadar düşmüştür (Mazman, 2015). İstanbul'da yaşayanlar arasında, anne babası da İstanbul doğumlu olanlar sorulduğunda bu oran %14 civarına düşmektedir. Ferhunde Özbay "Aile, Kent ve Nüfus" kitabı içinde yer alan makalelerinde özellikle 1950 sonrası göç hareketlerini ve bunların demografik etkilerini ele almaktadır (Özbay, 2015). Bugün İstanbul'da yaşayan nüfus içinde Sivas, Kastamonu, Ordu, Giresun, Tokat, Erzurum, Samsun başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli illerinden gelenler ve onların çocukları çok önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu salonda bulunan bizler de dahil olmak üzere, hepimiz göçle kurulmuş bir şehrin farklı kuşaklarda da olsa göç geçmişli olan sakinleriyiz.

İstanbul'un bu yoğun iç göç tablosunda son on yılda önemli bir değişim gözlenmeye başladı. İlk kez 2015-16'da İstanbul'da net iç göç hızı negatife döndü. 2015'ten iti-

baren İstanbul ilk defa aldığı iç göçten daha fazlasını vermeye başladı. Mesela 2022’de İstanbul gene Türkiye’de en çok göç alan il oldu ama 385 bin kişi İstanbul’a gelirken, 418 bin kişi İstanbul’dan ayrıldı. Yani iç göç açısından, artık eksi göç hızına geçmiş bir ilden bahsediyoruz. Bu İstanbul için oldukça önemli bir gelişme. 70 yıl boyunca yoğun olarak göç alan İstanbul’da artık gidenler gelenlerden daha çok.

Peki kim bu gidenler? Buna dair bir bilgimiz var mı? Maalesef şimdilik sadece gittikleri illere dair bazı istatistiklere sahibiz. Bu verilerden yola çıkarak da özellikle beşeri coğrafyacılar, sosyologlar ve demografların yaptığı bazı çıkarımlar var.

İstanbul’dan ayrılanlar içinde en kalabalık grup Kocaeli, Çorlu, Bursa gibi civardaki sanayi kentlerine gidenler. Dolayısıyla kentin imalatta çalışan kalifiye işçisinden ustasına, mühendisinden yöneticisine vasıflı çalışan işgücü İstanbul’un dışındaki büyük sanayi bölgelerine taşıyor. Diğer bir deyişle, İstanbul’dan ayrılan nüfusun önemli bir dinamiği sanayinin çeper illere kaymasıyla oluşan “emek göçü”. Tekirdağ, Kocaeli gibi önemli sanayi bölgelerinin nüfus artışına bakarak, bu göç dinamiğini o taraftan da okumak mümkün oluyor.

İstanbul’dan ayrılanlar arasında ikinci bir önemli grup daha var ki buna genel olarak “memlekete dönüş göçü” diyebiliriz. Özellikle İstanbul’dan Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere Anadolu’nun farklı yerlerine gidenler, ki bunlar daha çok İstanbul’da emekli olduktan sonra memleketlerine dönen kişiler. 1950 sonrası yoğun göç alan illere, özellikle de Karadeniz bölgesine yönelik bir göçten bahsetmek mümkün burada. Ancak bu kişiler emeklilikte geri dönseler de, döndükleri yerlerde tam zamanlı yaşamıyorlar; köken yerleri ve İstanbul arasında gel-git yapan bir tür yarı zamanlı memlekete dönüş göçü bu.

İstanbul’dan ayrılanlar arasındaki üçüncü kategoride Ege ve Akdeniz’deki sahil kasabalarına yönelik daha çok orta ve üst-orta sınıf kesim emeklilerin göçü bulunuyor. Bu grup istatistiki olarak diğerlerine göre çok daha küçük olsa da, nedense kamuoyunda bu grup çok kalabalıkmiş gibi bir izlenim var. Oysa İstanbul’dan ayrılanlar arasında, Ege’de bir sayfiye köyü hayalini gerçekleştirenler yüzde 10’lar civarında.

İstanbul’dan ayrılanlar arasında istatistiklere çok yansımayan ama oldukça önemli bir grup daha var. Sadece İstanbul’dan değil ama genel olarak Türkiye’den ayrılan ve yurt dışına giden vasıflı göç. Beyin göçü diyebileceğimiz kesim iç göç istatistiklerinde gözükme de özellikle genç nüfusta önemli bir hareketlilik olduğunu gösteriyor.

Kısacası, son 6-7 yılda İstanbul nüfusunun dikkate değer bir kısmının şehri terk etmeye başladığını gözlemleyebiliyoruz. Bir önceki konuşmada Çağlar Hoca’nın bahsettiği krizlerle de bağlantılı olarak, ekonomik ve sosyal değişimler bu nüfus hareketlerinin ana dinamosunu oluşturuyor. Bizden önceki panelde afet konuşuldu. Afetin ve afet öncesinin önemli meselelerinden bir tanesi de koruma amaçlı yer değiştirme. İstanbul gibi afet riski olan kentlerde, “afet öncesi göç” son zamanlarda gözlemlenen yeni olgulardan biri. Afet ve göç ilişkisi özellikle 6 Şubat depremi sonrasında Hatay, Maraş,

9. Oturum

Malatya gibi depremden ağır etkilenen illerde görüldü. Deprem sonrası bu bölgelerdeki nüfus bir tür hayatta kalma stratejisi olarak buldukları yerlerden ayrıldılar. Bu göçün bir kısmı görece daha güvenli olan kırsal bölgelere, diğer bir kısmı tanıdıkların olduğu illere, diğer bir kısmı ise İstanbul ve Ankara gibi metropollere yöneldi. İstanbul özelinde ise, henüz sayıca çok büyük olmasa da, beklenen depremden dolayı “afet öncesi” İstanbul’dan ayrılan insanların artmakta olduğunu gözlemliyoruz.

İç göç dinamikleri açısından İstanbul’da net göç hızının negatife dönmesine, doğurganlığın Türkiye ortalamasının altında olmasına rağmen, kentte nüfus azalmıyor. Bunun sebebi İstanbul’a yönelik önemli bir yabancı göç hareketliliği olması. İstanbul’un yeni sakinleri bu sefer daha çok yabancı göçmenler. Son 30 yıldır, Türkiye zorunlu ve gönüllü göç hareketlerinin kesişiminde bir kavşak noktası haline gelmiş durumda. 1990’lardan beri komşu ülkelerde yaşanan siyasi ve ekonomik çalkantılara ek olarak, İstanbul’un kozmopolit yapısı, canlı ekonomik ve sosyal dokusu yoğun bir dış göç akışını besliyor. Türkiye yabancıların bir kısmı için transit, diğerleri için hedef ülke konumunda. Tıpkı 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan iç göçte olduğu bugünkü dış göçte de Türkiye’deki en önemli destinasyon İstanbul.

Halihazırda İstanbul’da bulunan yabancı göçmenler arasında en kalabalık grup Suriyeliler. 2011’de Suriye’de yaşanan ayaklanma bir süre sonra şiddetli çatışmalara dönüşünce Türkiye’ye kitlesel sığınma hareketi yaşanmıştı. Başlangıçta “misafir” olarak görülen Suriyeli sığınmacılara, 2014 yılında geçici koruma statüsü verildi. Türkiye’nin de imzacısı olduğu 1951 Cenevre Sözleşmesinde tanımlanan mülteci statüsü kadar kapsamlı bir koruma olmasa da, bu “geçici koruma statüsü” Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de yasal kimlik edinmelerini sağlamış oldu. Eğitim ve sağlık gibi hizmetlere erişim hakkı veren geçici koruma statüsü Ürdün ve Lübnan’daki duruma kıyasla Türkiye’deki Suriyelilerin bir yasal kimliğe sahip olmasını sağladığı için çok önemli. Ancak gene de, 2024’te onuncu yılına girecek bir yasal statünün nasıl “geçici” olduğunu sorgulayabiliriz. Bu durum geleceğe dair de ciddi bir belirsizlik anlamına geliyor. 10 yıllık bir geçicilik olur mu? Geçici statü ne zaman bitecek? Bittiği zaman neye dönüşecek? Geçici Koruma uygulamasıyla ilgili bu ve benzeri çok sayıda soru olsa da, Suriyeli göçmenlerin kayıt altına alınması ve bu sayede onlara bir kimlik verilmesi açısından çok önemli bir yasal düzenleme olduğunu da vurgulamak lazım.

2023 verilerine göre, İstanbul’da Suriyeli olup geçici koruma statüsünde kayıtlı olan kişiler 532 bin civarında. Bunu nüfusa oranladığımız zaman, toplam İstanbul nüfusunun %3,3’üne denk geldiğini görüyoruz. Yaklaşık 10 yıldır İstanbul’da yaşayan Suriyeliler kentteki göçmenler arasında en önemli gruplardan biri haline gelmiş durumda. TÜİK verilerini kullanarak bazı demografik verileri derleyen bir web sitesine göre (Dr-DataStats.com) İstanbul’da yaşayıp İstanbul kütüğüne bağlı olanlar %14,31 oranında; İstanbullular arasında göç geçmişinin ne derece kuvvetli olduğunu gösteren önemli bir veri bu. Buna göre İstanbul’da yaşayanlar arasında Sivas kütüğüne bağlı olanlar %5 civarında. Onun arkasından %3,66 ile Kastamonu, %3,46 ile Ordu kütüğüne bağlı

olanlar geliyor. Giresun (%3,25), Tokat (%3,23), Erzurum (%2,95), Samsun (%2,79), Malatya (%2,76), Trabzon (%2,74) şeklinde devam ediyor. Bu veriler bize İstanbul’un gerçek anlamda kozmopolit bir yapısı olduğunu gösteriyor.

Tekrar hatırlatmak gerekirse, İstanbul’da kayıtlı bulunan kütüğe göre %14 ile İstanbul’un ardından, ikinci büyük grup Sivas kütüklüleri % 5 oranına sahip, Suriyeliler ise % 3,3. Burada altını çizmek gereken önemli bir fark var. O da şu ki, 1950 sonrası Anadolu’dan İstanbul’a gelen iç göç zincirleme bir göç oldu, peyderpey oldu. Bugünden baktığımızda, bu iç göçün on yıllara yayılan ve dolayısıyla da kente ve kentsel hayata entegrasyonu çok daha kademeli ve görece daha rahat gerçekleşen bir durum ortaya çıkardığını görüyoruz. Böylece zincirleme göçle kademeli olarak İstanbul’a gelenler istihdamdan barınmaya kadar pek çok alanda hemşehriliğe dayanan yardımlaşma ağlarının da sayesinde şehre yerleştiler. Bugünse karşımızda zorunlu kitlesel göçle gelmiş bir grup var. Suriyeliler söz konusu olduğunda kente adaptasyonun önünde bazı büyük zorluklar olduğunu görüyoruz. Bunların birincisi dil bariyeri; Arapça konuşan bir topluluğun Türkçe öğrenmesi hiç de kolay değil. Özellikle de daha çok eviçlerinden çıkamayan kadınlar ve yaşlılar için dil önemli bir zorluk. Ayrıca, kente yerleşmekte karşılaşılan kültürel, sosyal ve ekonomik zorluklardan bahsetmek gerekir.

Burada bir parantez açıp, Sema Erder’in 90’larda Güneydoğu’dan gelen zorunlu göçü anlatırken kullandığı “köysüz köylü göçü” kavramını hatırlatmak isterim (Erder, 1998). 90’lı yıllarda köy boşaltmaları sonucu zorla köylerinden itilen Kürtler, İstanbul, Mersin, Diyarbakır gibi bölgedeki veya Batı’daki kentlere aniden göç etmek zorunda kaldıklarında, geride bıraktıkları köyden bir destek alamıyorlardı. Yani bir Sivaslının, bir Kastamonulunun durumundan farklı olarak, zorunlu göçte şehre yeni gelenler için köy bir destek mekanizması sunma kapasitesini kaybetmiş oluyordu. Bunu bugün kısmen Suriyelilerde gördüğümüzü söyleyebiliriz. Kısmen diyorum çünkü bir yandan geride bıraktıkları ülke çatışmalarla tarumar hale geldiği için geriden ciddi bir destek gelmiyor. Öte yandan, sınır aşan bağlantıları sürdüren; ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda köken yeri ve dünyanın değişik yerlerine dağılmış diğer hemşehrileriyle bağlantılarıyla kopmamış bir grupla karşı karşıyayız. Bu ilişkileri sürdürülebilmeyi mümkün kılan faktörlerden birisi kuşkusuz teknoloji ve yeni sosyal medya araçları.

1960’lı yıllardaki göçü düşünelim. Memleket ile o bağı kurmak o kadar kolay oluyordu. Dolayısıyla aslında İstanbul’un bugünkü nüfus mozaığının önemli parçası olan yabancı nüfusun köken yerleri ile çeşitli kanallarla, özellikle bu sosyal medya ve yeni teknolojilerle ilişkilerini, kimlik ve kültür ilişkilerini sürdürdüklerini söyleyebiliriz.

İstanbul’da bulunan geçici koruma statüsündeki nüfus 530 bin olsa da kentteki Suriyeli mevcudiyetinin bundan daha yüksek olduğu tahmin ediliyor. Türkiye’de 230 bin kadar Suriyeliye vatandaşlık verildi ve 100 bine yakın ikamet izni olan Suriyeli var. Bu son iki grubun önemli bir kısmının İstanbul’da yaşadığını, ayrıca başka şehre kayıtlı olduğu halde istihdam olanaklarından dolayı İstanbul’a gelen Suriyeliler olduğunu düşünecek

olursak, İstanbul'da Suriyeli nüfus oranının yüzde 5'e kadar çıktığını tahmin edebiliriz. (Maalesef, devlet araştırmacılarla vatandaşlık alanların veya ikamet izni olanların hangi ilde ikamet ettiği gibi bilgileri paylaşmıyor, ancak yaptığımız araştırmalarda, bu kişilerin çoğunlukla İstanbul'da olduğunu gözlemliyoruz.)

İstanbul'da yaşayan yabancı göçmenler arasında en kalabalık grup Suriyeliler olsa da, bu kentte başka ülkelerden gelen göçmenlerin de bulunduğunu biliyoruz. Örneğin Orta Asya'dan gelen Özbek, Türkmenler ve Gürcüler İstanbul'daki hizmet sektörünün görünmez emekçileri. Özellikle ev içinde, yatılı olarak, yaşlı, hasta, çocuk bakımında çalışan göçmen kadınlar üst orta sınıf İstanbullu ailelerin hayatının önemli bir parçası olmuş durumda. İstanbul aynı zamanda, ucuz iş gücü olarak konfeksiyondan inşaata, kentteki istihdam piyasasının en altında, en ucuza, en korumasız ve güvencesiz işlerde çalışan Afganistan, İran, Irak veya diğer ülkelerden gelen çok sayıda göçmeni barındırıyor.

Bugün İstanbul'da 1950'li ve 1960'lı yıllardan farklı olarak dış göçle beslenen çok kozmopolit bir nüfus var ancak bu nüfusun çok önemli bir kesimi –ki bence sorunlardan birisi de bu– kayıtlı olmayan bir nüfus. Dolayısıyla bu grubun özellikleri, sorunları, ihtiyaçları konusunda detaylı bilgiye sahip değiliz. Ancak sahada çalışan araştırmacıların katkılarıyla kısmi bilgiler edinebiliyoruz.

Bu kadar yoğun göç alan bir kentte, benzer başka kentlerde de gördüğümüz gibi, göçmen ağları önemli bir rol oynuyor. Bunu açıklamak için yabancı literatürde varış altyapıları (arrival infrastructures) kavramı kullanılıyor (Hanhörster ve Wessendorf 2020). Göçmen nüfusu yoğun olan ve daha çok dezavantajlı kesimlerin yaşadığı mahalleler şehre yeni gelen göçmenler için çok önemli bir kaynak özelliği taşır. Bu mekânlarda bulunan farklı aktörler, kurumlar ve mekâna işlemiş sosyal ağlar göçmenlerin kente entegre olmasını kolaylaştırır. Göçmenlerin yoğun olarak yerleştiği mahallelerde, bakıldan lokantaya kendi sosyal ilişki ağlarını mekânda dayanışma örüntülerine dönüştürdükleri bazı öğeler ortaya çıkmaya başlar.

Bu durumu bir tür “de facto entegrasyon” mekanizması olarak da tanımlayabiliriz (Danış, Pérouse ve Taraghi, 2009). Diğer bir deyişle, devletin kapsamlı bir entegrasyon politikası olmamasına rağmen, göçmenler kendi imkânlarıyla gündelik hayata entegre olmalarını mümkün kılan ve gündelik sosyal ilişkiler içinde gelişen bir tür kendiliğinden uyum süreci yaşıyorlar. Ne belediyenin, ne merkezi hükümetin göçmenlerin kente nasıl entegre olacağına dair kapsamlı bir planı olmadığı bir durumda, göçmenler kendi imkanlarıyla ve kendi sosyal ağlarını kullanarak bir tür “de facto entegrasyon” sağlıyorlar.

İstanbul gibi bir metropolde, şehirdeki yabancı nüfustan konuşurken üzerinde muhakkak durmamız gereken kategorilerden bir tanesi de turistler. Çünkü İstanbul ülkenin ekonomik merkezi olduğu kadar turizm merkezi de; sadece 2023'ün ilk altı ayında 7,5 milyondan fazla turist geldi İstanbul'a. Çok sayıda ve çok farklı ülkelerden turistlerin

gelmesi, o turistlere hizmet sunan ve o ülkelerin kültürel birikimlerine sahip bir insan kaynağı da gerektiriyor. Yani turizm diğer özelliklerinin yanı sıra, göçü besleyen ve destekleyen bir mekanizmaya da dönüşüyor.

Yabancı nüfusun varlığı, kentin bazı bölgelerinde mekânsal yoğunlaşmalara da neden oluyor. Özellikle Esenyurt, Fatih, Bağcılar, Küçükçekmece gibi kentin daha dezavantajlı ve sosyoekonomik olarak geride olan ilçelerinin yoksul mahallelerinde göçmen nüfusun yoğunlaştığını görüyoruz. Burada yaklaşık iki yıldır İçişleri Bakanlığı’nın uyguladığı seyreltme politikasından da bahsetmek gerekir. Bu politikaya göre yabancı nüfusu % 20’nin üzerinde olan mahallelerde yeni kayıt olmak isteyen yabancı göçmenlerin ikametine izin verilmiyor. Bu seyreltme politikasının ne tür sonuçları olacağını önümüzdeki dönemde göreceğiz. Halihazırda göçmenlerin içe kapanması ve gettolaşması gibi eğilimlere karşı devletin bulduğu bir strateji gibi sunulsa da, bu politikanın yukarıda bahsettiğim göçmenlerin kente uyumunu kolaylaştıran sosyal ağların işlevine zarar verdiğini ve niyet edilenin aksine daha da çok içe kapanmalarına neden olduğunu söyleyebiliriz. Ekonomik krizle beraber Türkiye’de ayrımcılığın ve mülteci karşıtlığının ciddi anlamda yükseldiği bir dönemde, bu tarz politikaların çok da başarılı olmadığını ve ister istemez kayıtlı olan göçmenleri de yakınlarının bulunduğu semtlerde ikamet edebilmek için bir tür kayıtsızlığa doğru ittiğini gözlemliyoruz.

Bitirirken, tekrar bir yüz yıl önceki duruma bakalım. Bugün İstanbul’da yaşayan çoğu kişi İstanbul’da nüfusun çok karıştığından, çok fazla yabancı olduğundan şikâyet ediyor olsa da, 1910’lu yıllarda yapılan çalışmalar bize o dönemde İstanbul’un çok daha kozmopolit bir yer olduğunu gösteriyor. 19. yüzyıl sonunda Batı dünyasıyla kurulan yoğun ekonomik, ticari ve siyasi ilişkiler sonucunda İstanbul’da yaşayan nüfus 1 milyonun üstüne çıkmış ve dönemin başkentinde yaşayan yabancı nüfusun (yani Osmanlı tebaasından olmayan Levantenlerin) sayısı da 120 bine yaklaşmıştı (Koç, 2010). Osmanlı tebaasına ait olmayan, büyük çoğunluğu Avrupa ülkelerinden gelen ve kentin toplam nüfusunun %15’ini oluşturan bir nüfustan bahsediyoruz. Bugün ise, Suriyeli sığınmacıları, ikametli yabancıları ve düzensiz göçmenleri de dahil etsek bile ancak %10 civarında bir yabancı nüfus olduğunu görüyoruz. İstanbul gibi metropollerdeki yabancı göçmen varlığını, daha geniş bir çerçeveden düşündüğümüzde, 19. yüzyıl sonundaki döneme benzer şekilde, dünya ekonomisinin yeniden küreselleştiği 20. yüzyıl sonunda yaşanan değişimlerin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu görürüz. Küreselleşme dediğimizde sadece sermayenin veya malların dolaşımından bahsetmiyoruz. Küreselleşme ile beraber, insanlar da hareket ediyorlar ama günümüzde bu hareketlilik ve daha da önemlisi bu hareketlilikten kaynaklanan karşılaşmalar çok daha sancılı ve gerilimli yaşanıyor.

Konuşmamı bitirirken, daha adil, daha eşitlikçi ve daha barışçıl bir kent için bu nüfus hareketliliklerini nasıl yönetmeliyiz sorusunu ortaya atmak istiyorum. Sanıyorum önümüzdeki dönemde bu ve benzeri sorular üzerine daha çok kafa yormamız gerekecek.

9. Oturum

Kaynaklar

Daniş, Didem, Jean-François Pérouse, and Cherie Taraghi (2009). "Integration in Limbo: Iraqi, Afghan and Maghrebi Migrants in İstanbul", *Land of Diverse Migrations*, (Eds.) A. İçduygu & K. Kirişçi, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul.

Ferhunde Özbay (2015). *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus: Dünden Bugüne*. İletişim Yayınları, Ankara.

Heike Hanhörster & Susanne Wessendorf (2020). "The Role of Arrival Areas for Migrant Integration and Resource Access." *Urban Planning* 5 (3): 1-10.

İbrahim Gökburun (2017). 1950-2015 Yılları Arasında İstanbul'da Nüfus Hareketleri. *Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.

Özge Aktaş Mazman (2015). "Cumhuriyet Sonrası İstanbul Demografisi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, <https://istanbultarihi.ist/97-cumhuriyet-sonrasi-istanbul-demografisi>.

Sema Erder (1998). "Köysüz Köylü Göçü", *Görüş*. (Mart):24-26.

Yunus, Koç (2010). "Osmanlı dönemi İstanbul nüfus tarihi." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16: 171-200.

İSTANBUL'UN MOLOZLARI, TURPLARI, KIR ÇİÇEKLERİ, BALIKLARI: GEZEĞEN BAHÇE, BİZ BAHÇIVAN OLSAK

Aslıhan Demirtaş

Çok teşekkürler sevgili Mimarlar Odası, sevgili Tansel ve şu ana kadar dinleyebildiğim herkes ve dinleyenler.

Bugün deprem oturumundan sonra bizlere bayağı büyük yük düştü; sizi bugün Yü-züncü Yıl Sempozyumu'ndan bileklerinizi keserek değil, yarına dair bir umutla çıkar-talım diye. Bu yükün altında ezilmeksizin bakalım becerebilecek miyim?

Girizgâh öncesinde kısaca şunu hemen eklemek istiyorum: Ben Ankara'da büyüdüm, okudum ve mimar olarak çalıştım. Doğup büyüdüğüm diyarları bırakıp New York'a yerleştim, oralı oldum ve buralara bir daha gelmeyeceğimi düşündüm –göç ettim. Dünyanın en büyük göçmen şehirlerinden birinde yaşarken, 'gelenler'den oldum. İs-tanbulluyum ve yine bir şekilde gelenlerden biri olmaya devam ediyorum. Birazdan 'gezegen bahçesi' denilen kavrama buradan gireceğim.

Tansel'in söylediği gibi pratiğin de tanımların da değişmesiyle dünyada birlikte nefes alacak bir alan açabiliriz deyip Sinan'ın ilk yarıda attığı pası şimdi bir çevireceğim.

Yedikule Bostanları ve marulları neden önemli? Bir mimar olarak disiplinin içerisinde bu disiplinin sınırlarını esnetmeye çalışıyorum. Disiplinler, sınırlar ve tanımlar; sını-rının içinde marifet kazanmak kadar dışını yani ötekini bilmek ve anlamakla pratiği değiştirmek mümkün olabilir. Bunu biraz aç aça devam edeceğim. Ama önce şunu söylemek istiyorum: yüzyıl sayısal bir kavram ve miladın nerede olduğuna bağlı, yani Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş tarihine. Ancak zaman, coğrafya, biyoçeşitli-lik, yerküre ve hatta şehirler süreklilik içeriyor. İstanbul dediğimiz zaman Cumhuriyet İstanbul'undan başlamıyoruz, ille de geçmişe gidiyoruz: nasıl kurulmuş, nasıl büyü-müş, neler yetişmiş, nasıl çeşitlenmiş, kim yaşamış, nasıl değişmiş, nasıl yıkılmış, nasıl

Şekil 1. Yedikule Bostanları.

kendini onarmış? Geçmişe dair bugün verilen cevaplarda çoğunlukla sesini duymadığımız, sesini duyurması mümkün olmayan veya tanımların içerisinde yer almayan kişiler, topluluklar ve doğal oluşumlar var. Şimdi dinleyeceğimiz Kiralık İstanbul'u bu tarihsel derinlik ve ses çeşitliliğinde duymanızı rica edeceğim.

Kiralık İstanbul (Ouaes Houmous, *Agros Istanbul*, İstanbul Tasarım Bienali, 2020)

- *Kiralık İstanbul ifadesini kullanmamın ilk nedeni, yüksek lisans derslerimizden biri sırasında aklıma gelen bir soruydu: İstanbul'da bir yabancı olarak, buradaki kentsel tarım ya da diğer yerel meseleler beni neden endişelendiriyor? Üstelik (hayatımın yedi yılını burada geçirmiş olsam da) burada kalıp kalmayacağımı dahi bilmiyorum. Bu şehre hayran olmama rağmen uzun süreli ilişkimiz hâlâ akışkan ve belirsiz.*
- *Ben bir mimar ve şehir planlamacıyım, toplumların kendi mekânlarını, mekânların kendi toplumlarını nasıl yarattıklarıyla ilgileniyorum. Bu yüzden de insanların kentlerdeki yerel meselelerle etkileşimleriyle profesyonel ve akademik olarak ilgileniyorum. Ancak şu ana kadar insanların çevrelerini neden umursadıklarından ziyade onu nasıl şekillendirdiklerine dair bir şeyler öğrendim. Baştaki sorum bu harekete geçme dürtüsü hakkında bilinçdışı bir sorguydu ve oldukça kişisel olmasına rağmen cevabı daha geniş olguların öz yansıması olabilirdi.*
- *Büyük bir şehirde doğdum ve büyüdüm. Rahmetli babam hem çiftçi hem de ziraat mühendisiydi. Kendisine miras kalan tarlada çalıştı. Tarla yaşadığımız yerin 13 km uzağında, kırsal bir bölgede olsa da aile hayatımız pek çok açıdan oraya bağlıydı.*
- *Çiftliğimizde mahsul yetiştirmenin mekâna ve zamana dair dikkate alınması gereken hususları vardı. Bitkiler genelde biz insanlar gibi hareket etmezler! Bizim tatil-*

lerimizin ve hafta sonlarımızın keyfini de çıkarmazlar, bir sonraki çalışma gününe çürümeden bizi beklemezler. Ne zaman ve nasıl büyüyeceklerine, solacaklarına, öleceklerine ya da serpileceklerine dair kendi tabiatları vardır. Aynısı hayvan yetiştiriciliği için de geçerli.

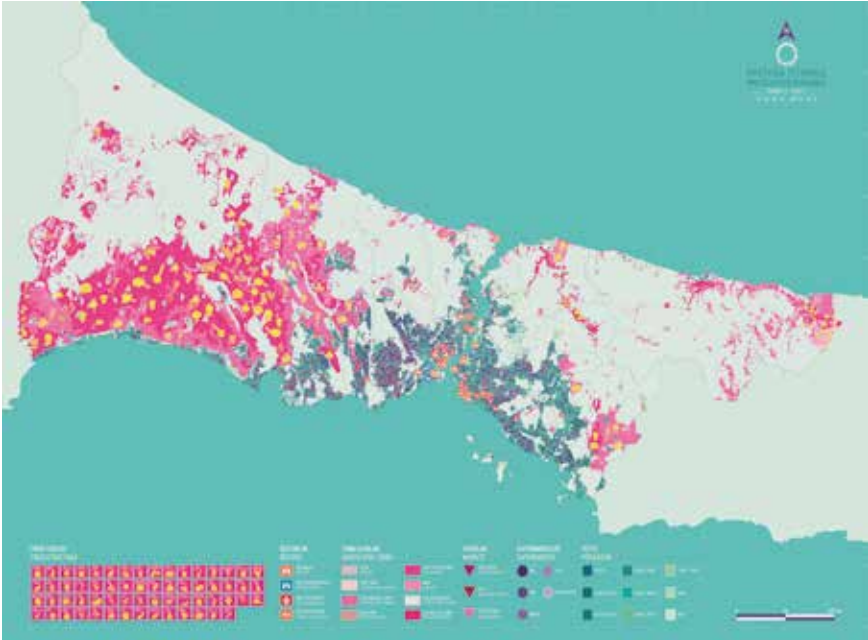
- Bu çok bariz gibi görünse de, bu uzay-zamansal bususlar göçebeleri binlerce yıl önce mahsullerin günlük ve mevsimsel zamanlamalarıyla, bir de bağladı. Bu bağlantı göçebelerin ilk yerleşim yerlerini kuran ilk tarım toplumlarına dönüşmesini sağladı. Benzer etkenler aile hayatımızın ekonomik ve toplumsal yönleriyle çiftliğimizin temposunu da ilişkilendirdi. Faaliyet alanımız bunun etrafında dönmeye başladı, tarımla ilgili kişisel uzay-zamansal izlenimim de bu doğrultuda şekillendi. Anladığım kadarıyla tarım, hem topluluk içinde hem de topluluk ile mekân arasında daha doğrudan, güvene dayalı bağlara ihtiyaç duyuyor. Bu ilişkiler, benim yerel bir topluluğa ve mekâna aidiyet kavramına dair anlayışımın bir parçası.
- Toplumla ve memleketimle olan katı ilişkim ise İstanbul’da fazla akışkan hâle geliyor. Muhtemelen bu akışkanlık buradaki kentsel tarım fikrine karşı tereddütlerimi tetikledi.
- Gerçi bu şehirle böylesine bir akışkanlık ilişkisini deneyimleyen tek kişi ben olmayabilirim! İstanbul’a bir “yabancı” olarak geldiğim andan itibaren sürekli “Memleketin neresi?” sorusuyla karşı karşıya kaldım. Bu herhangi bir şehirde bir yabancıya sormak için normal bir soru gibi görünüyor. Ancak şehri, dili ve kültürü benimsemeye başlayınca fark ettim ki bu aslında İstanbul’da yaşayan Türklerin de birbirine sorduğu bir soru. Cevapları belirli bir şehri ya da bölgeyi işaret edebiliyor: İş arkadaşarımdan biri “Sivaslıyım”, bir diğeri ise “Karadenizliyim” diye yanıtladı. Ama (en azından kişisel deneyimlerime göre) İstanbul’la olan ilişkisinden övünerek bahseden birini hiç duymadığımı söyleyebilirim. Kimse bana “İstanbulluyum” demedi, babasının 1950’lerde Anadolu’daki bir şehirden buraya geldiğini anlatan taksi şoförü bile.
- Görünüşe göre İstanbul’da herhangi bir Türkiye vatandaşının yabancı olduğunu varsaymak mantıklı. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre İstanbul sakinlerinin yalnızca %45,1’i bu şehirde doğmuş. İzlediğim bir habere göre de eğer İstanbul’da yaşayan herkes nüfus kütüğünün bulunduğu şehirde yaşasaydı, İstanbul nüfusu yaklaşık 15 milyondan yalnızca 2,54 milyona düşerdi.
- İstanbul bir megakent, Türkiye’nin en büyük ve en kalabalık şehri. Ekonomik, kültürel, politik, eğitimsel bir merkez. Ayrıca (hem Türk hem de yabancı) birçok kişi için “daha iyi bir yaşama” dair pek çok fırsat vaat ediyor. Gelirinize, işyerinize ve büyüyen bir aileye göre daha fazla seçeneğe sahip olmak için bu tür fırsatları aramak her zaman mekânla dinamik bir ilişki kurmayı gerektiriyor.
- Bu geçicilik hâli İstanbul’la olan ilişkimizi tanımlıyor. Biz kent göçmenleri onu bir mega tüketim makinesi, daha iyi bir maaş kazanmak veya bir girişimcilik şansı için er ya da geç terk edeceğimiz “kiralık bir yer” olarak görüyoruz. Biz kiracılar, geçici olarak oturduğumuz konutu yenilemeyi ne kadar önemsiyoruz? Ya da yarın görmeme ihtimalimiz olan bir komşuya selam vermeyi? Daralan zamanımızı ve çabamızı

9. Oturum

neden mekânla ve onun insanlarıyla ilişkiler kurmaya harcamalıyız? Bu metropol toplumu gerçekten de bir kitle toplumuna, bireysel göçebe yığına dönüşüyor.

- *Kent göçmenleri şehirdeki boşlukları kent bahçelerine dönüştürmeyi umursuyor mu? Bu fikri çekici bulsalar bile yaşam tarzları kentin alanlarını, sonra da kendilerini yeniden şekillendirebilir, bu da bu tür projeleri umursamayı zorlaştırır. Bu göçebe yaşam tarzına uygun konaklama alanlarına olan yüksek talep kenti yeniden üretir. Tüm hane halklarından yalnızca %58'i yaşadıkları evin sahibi!*
- *Her ne kadar göçebeler bir kiralık evden diğerine geçseler de kökleşmiş olma hissi insanlara iyi gelir. Tarım, uzun vadeli bir güven ve mekân oluşturma ilişkisi yoluyla gelişebilen bir aidiyet duygusunu gerektirir. Sonuçta insanların yerleşip şehirlere kök salmalarını sağlayan şey tarımdı. Şimdi de kentler onu defettiği için hepimiz göçbeyiz.*
- *Yine de bir şansımız var: Neden tarımı adım adım İstanbul'a yeniden davet etmeye, koruma ve özen yoluyla arazileri uygun hâle getirecek ve şekillendirecek güven toplumlarını yeniden kurmaya başlamıyoruz? Bir de kiralık mekânlarda bitki yetiştirmeye başlayabiliriz, belki o mekânlar da böylelikle evimize dönüşür. Ne de olsa bu gezegende hepimiz göçbeyiz.*

Ouaees'in dilinden bir İstanbul dinlediniz, Yedikule Bostanlarının geçmişten bugüne dek, 2013 ve akabinde gelen yıkımları da dahil, görselleri eşliğinde. Bu bir yüksek lisans çalışmasıydı 'Üretken İstanbul' isimli ders kapsamında yapıldı, bu ve diğer çalışmalar 2020 yılında İstanbul Tasarım Bienali dahilinde Agros İstanbul olarak sergilendi.

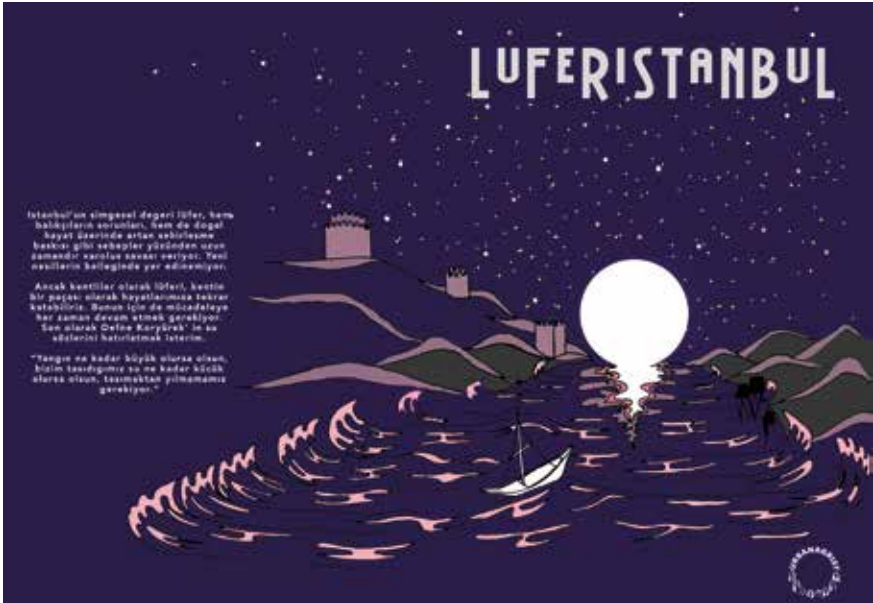

Şekil 2. Üretken İstanbul, harita.

İstanbul’u alışageldiğimiz haliyle bir kent değil, bir gezegen bahçesi ve hepimizi birer bahçıvan olarak tarif ettiğimizde şehrin kör noktalarda kalan başka hangi yüzlerini görebiliriz? Türkçe konuşan ve bu diyara ‘gelenler’den olan öğrencimin kentsel tarım ve İstanbul çalıştığımız bu derste diğer arkadaşlarından farklı bir tutumu vardı, geçici olduğu bu kentte yerleşik hayatın icadı tarım aklına yatmıyordu ve takiben bu metin çıktı. 900.000 kişilik bir şehirden bugün enformel olarak 18 milyon nüfuslu muazzam büyük bir kente dönüşen megalopolde tutunabileceğimiz neler var?

Agros İstanbul’un diğer çalışmalarından ve TÜİK verileriyle üretilen bu haritada, çoğunlukla göz ardı edilen, tarım yapan İstanbul’u ortaya çıkarmıştık. Lüferİstanbul ise bir çizgi roman. Abdülhamid devrinden bugüne dek lüferin tarihini, İstanbul için ne ifade ettiği ve bugün nerelere geldiğini İstanbul’un doğma büyüme Boğazlı balığını merkeze alan bir anlatı.

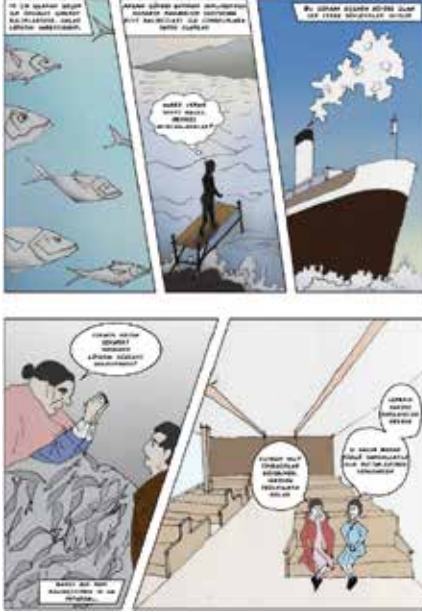
Tansel’in az önce “sen ona ihtimam diyorsun değil mi” dediği ve mimarlığı inşaattan ziyade ziraata yakın bir faaliyet olarak, kollayan, yetiştiren ve dünyanın devamlılığını sağlayan bir pratik olarak tanımladığımızda işler değişebilir mi? Ben aklınızda böyle sorularla buradan çıkın isterim. Bahsettiğim ‘ihtimam’, 1970’lerde Marksist teoriye yapılmış olan bir düzeltme. Bu düzeltmeyi 1970’lerde feministler yapıyor. Marksist teorinin içerisinde emek, işçi hakları ve ekonominin içerisinde de bu emeğin karşılığı olmakla birlikte, bu emeği verecek bireyin üretiminde ve aynı zamanda bu bireyin rahatlıkla çalışabilmesi, bu emeği verebilmesi için hayatını idame ettirmesi için gereken alt yapıyı oluşturan kadınların emeği formülün içerisinde yok. İhtimam teorisi ya da bakım teorisi, Türkçe için birkaç kelimeyi, özen, ihtimam, bakım, idame gibi kelime-

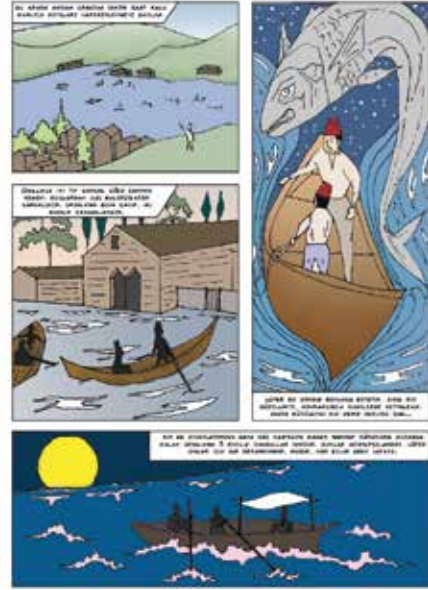
Şekil 3. Lüferİstanbul, çizgi roman.

9. Oturum

lerin hepsini bir araya getirince anlamı oturuyor. Bir kadının bir çocuğu büyütürken (veyahut bir babanın ve bir köyün de olabilir) yapması gereken her şey, yedi mi, içti mi, sağlıklı mı, ihtiyaçları ne? Aynı zamanda yaşanan bireylerin de bakımı var zira

Şekil 4. Lüferİstanbul, çizgi roman.

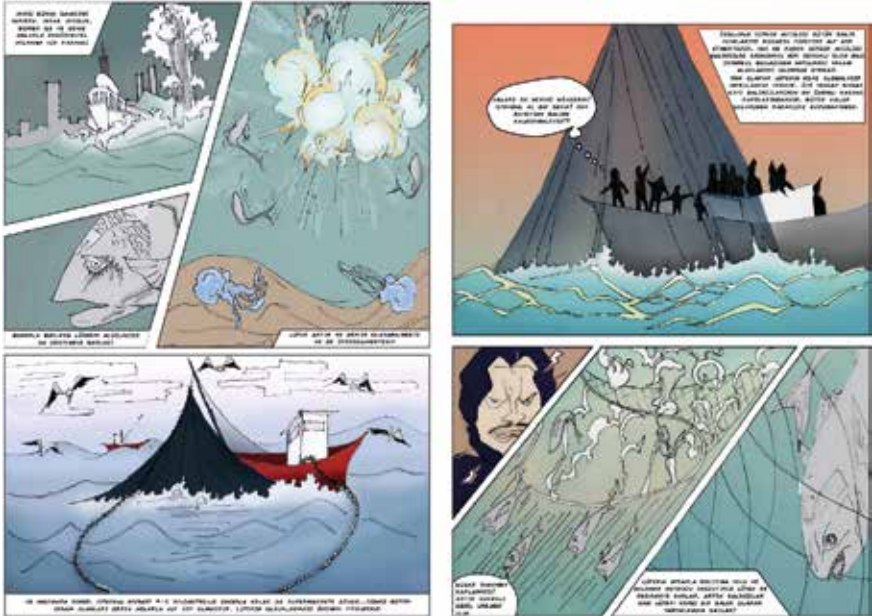
Şekil 5. Lüferİstanbul, çizgi roman.

babaanne, anneanne, dede gibi kişiler de o dönemde evde ve kadın bu kişilere de aynı zamanda bakıyor. Fakat emeğinin karşılığı yok ve bahsedilmiyor.

Bu eleştiri birçok yok sayılmış kişiler ve varlıkları içeren ihtimam pratikleri olarak tabii ki dünyadan bedava alınan emeği ve maddeyi de kapsıyor: misal, dünyanın yıllarca ürettiği mineralleri bir taş ocağı vasıtasıyla yerinden alabiliyoruz. Devletin mülküdür, kiralanıyor olabilir fakat dünyanın jeolojik emeğinin karşılığı dünyaya verilmiyor. ‘Tabii Kaynak’ dediğimiz konu bu pratik tarafından kapsanıyor. Tronto–Fisher’ın 1970’lerde yazdıkları İhtimam Teorisi makalesinden doğrudan okursak ihtimam, “dünyamızı mümkün olduğu kadar iyi yaşayabilmemiz için devamlılığını sağlamak, bakımını yapmak ve onarmak için yaptığımız her şeyi içeren bir tür faaliyettir; bu dünya, yaşam sürdüren karmaşık bir ağla dokumaya çalıştığımız bedenlerimizi, benliğimizi ve çevremizi içerir.”

Çevremiz lüferi de içerir, marulu da; aynı zamanda o marulu bugün ve tarihte her daim büyütmüş olan göçmenleri de. Bostanların 17. yüzyıl dönemini araştıran Ayşenur Akdal tarafından yapılmış çalışmasında, bostanların –sadece Yedikule değil, Langa değil, İstanbul’un çok sayıda bostanlarının neredeyse tümünün mevsimlik işçiler tarafından bakıldığı ve bu işçilerin Balkanlardan iki ana coğrafi yol üzerinden geldiğini okuyoruz. Bugün bostancıların neredeyse hepsi Kastamonu göçmeni –bildiğim kadarıyla ülkeyizde en çok göç veren şehir. Bugünün Bostancı’ları da İstanbul’a göç etmiş Arnavutlardan bu zanaatı öğrenmişler; Arnavutlar, Rum ve Ermeni bostancılarından. İstanbul isimli gezegen bahçesinde hem tozuyup gelen hem de yerel varlıkların yaşadığını,

Şekil 6. Lüferİstanbul, çizgi roman.

9. Oturum

yeşerdiğini söylemek mümkün. İstanbullu olmayı, Türkiyeli olmayı veya dünyalı olma halini çeşitlilik ve yaşam üzerinden okuduğumuz zaman çevremize nasıl daha farklı bakabiliriz? Bununla ilgili çalışmalarımın bir tanesi Toz Toprak işiydi.

Gördüğümüz toprak Tekirdağ ve İstanbul sınırına yakın bir süt çiftliği ve bu çiftliğinin en büyük mahareti toprağında yüzde 4 ila 5 –bu yüksek bir oran– ve organik madde

Şekil 7. Toz Toprak.

Şekil 8. Toz Toprak.

içermesi. Neden? Çünkü ineklerine merada bakıyorlar. Muazzam bir bakım: tüm yıl boyunca yağmuru mümkün olduğunca daha aşağılara çekmek üzere merayı eş yükselti eğrilerine paralel ince ince kesiklerle işleyen bir toprak nakışı sayesinde inekler çok uzayan otları daha uzun sürelerde yiyebiliyor ve ayrıca karbon gömüyorlar. Gündönümü Çiftliğinde Aysun-the-Sütçü tanıyoruzuzdur, çiğ süt satan bir çiftlik ve Üretken İstanbul’un parçalarından. Bu toprağı biz bir galerinin terasına çıkarttık ve içinde %4 organik madde yani inek dışkısı olarak sergiledik. Bununla gerçekten kentin içerisinde ilk defa karşılaşanlar vardı ve bu toprağın az önce gösterdiğim gibi içine hiçbir şey ekmedik, toprak kendisi yemyeşil fişkırdı. Bu da İstanbul, bu da İstanbul’un bir parçası, İstanbul aynı zamanda bu.

Nakil ve Kaide, teması Bilinmeyen Topraklar ve Göç olan TÜYAP Artist 2016 kapsamında yaptığımız işler. Buradaki soru şuydu: aynı yerde yaşayıp bir milimetre bile oynamadan mülteci veya göçmen durumuna düşebilir misiniz? 1600 yıldır İstanbul’da var olan bostanların İstanbul gibi megapolde yeri yok dendiğinde bu oluyor çünkü. Yani 18 milyon kişinin burada ne işi var da diyebiliriz tersine, çünkü asıl 1600 yıldır süreklilik arz ederek var olan bostanlar. Bunun kitabı yok, okulu yok fakat birbirine el vererek, usta çırak ilişkisiyle bu bilgi ve faaliyet bugüne kadar gelmiş. Fakat bir anda etrafı çevrilmiş vaziyette; gördüğünüz imajların bir tanesinde 2013 yılında park yapacağız denilerek Fatih Belediyesi tarafından bostanlarda yetişmiş taze taze turpların üzerine moloz dökülüyor. Başlıktaki moloz bu molozlar, turplar da bu turplar...

Bu mevzu hâlâ devam ediyor, Kara Surlarını Restore Ediyoruz İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin projelerinden bir tanesi, ben bilhassa bütün bostanları gösterdiği videodan görüntüler aldım. Adeta bir sınav gibi, burada sur mu görüyorsunuz, bostan

Şekil 9. Nakil ve Kaide.

9. Oturum

mi? Bir kez bile bostanlardan bahsedilmiyor. Surları da restore edelim, bostanları da koruyalım, yaşatalım –bir şey bir şeye rağmen, bir şey bir şeye karşı olmak durumunda değil. Bugün iklim krizi konuşuluyor, gıda krizi konuşuluyor. 1600 yıllık bir tohumdur bostanlar ve bostancılar, evet bugünkü şehre nazaran çok küçüktür, İstanbul’u besleyemez ama bostanı koruyabildiğiniz, bostancıyı koruyabildiğiniz zaman şehrin içerisinde kentsel tarımı başka ülkelerden ithal etmek zorunda kalmazsınız. 1600 yıldır İstanbul’un ürettiği biricik peyzajı bostanlar nakledilirse bozulabilecek taze sebzelerin ve meyvelerin–vitaminlerin kent içinde yetiştirilmesi için icat edilmişti ta Bizans’tan beri. İstanbul, tahılını Karadeniz ve Akdeniz üzerinde yüzdürerek temin etti, hayvanlarını da dört ayağının üzerinde yürütüp Balkanlardan getirdi. Dolayısıyla İstanbul her zaman ve etrafının tuzlu sularla çevrili olmasıyla mümkün kılınmış bir bölgeydi, Ukrayna’dan Kuzey Afrika kıyılarına kadar uzanan. İstanbul’u marul ve bostanlar hiçbir zaman tam anlamıyla beslemedi. İstanbul tarihi boyunca bölgesel çalışan bir kenti.

Bu fotoğrafta gördüğünüz topraktan yapılmış bir sulama labirenti: bir karolaj yapıyor toprakla ve su peyderpey maşulaların içerisine dağıtılıyor.

Şekil 10. Sulama labirenti.

Bir sistem kurma işi ve zanaat bostancılığı yapmak, bilmek, yapabilmeyi ve sürdürülebilmek, bir çırak olarak bir süre çalışmayı ve ardından ustalaşmayı gerektiriyor. Buradaki bostancımız şu an taksi şoförlüğü yapıyor, bıraktı, başka bostancılar aldı burayı, devam ediyorlar. Ama bugün iklim krizine karşı kentlerde çatı bahçeciliği, dikey tarım, topraksız tarım veya kent bahçeciliği, topluluk bahçeciliği derslerde veya birçok konuşmada öğretiliyor birçok yerde benimseniyor ama İstanbul’un bostanlarını bir türlü ayakta tutmayı hep beraber beceremiyoruz, hâlâ gene bostancılara muazzam bir ecrimisil cezası gelmiş. Bu arada böyle de bir tekniği var. Hiç motor kullanmadan suyu dağıtıyorlar.

1600 yıllık Bizans duvarlarına hayranlıkla bakabiliyorsanız, toprağın her seferinde bu şekilde sokulmasına ve ekilip biçilmesine, ardından bozulmasına ve tekrar şekillendirilip yeni tohumların atılmasına da hayranlıkla bakmak mümkün diye düşünüyorum. Bu topraklar yüzyıllardır farklı farklı imparatorluklara, cumhuriyete tanıklık edercesine aynı yerde durmakta; gezegen bahçemizin toprağı olarak tanımlayabiliriz.

Duvar yapmak ile marul yetiştirmek, iki farklı üretim şekline işaret ediyor:

...Aristo’nun, iki farklı tarz üretme / ortaya bir şey çıkarma biçiminden söz ettiğini hatırlıyorum... Birincisi “güç” içeren ve maddeye form empoze eden, zanaata dair bir konstrüksiyon faaliyeti (construction); diğeri ise gözetme, yetiştirme, doğasını kollayarak büyütmeye gibi yan anlamlar taşıyan daha “zirai” bir faaliyet (cultivation). Eğer bunları mimarlık için birer metafor olarak düşünürsek, belki “inşaat”tan ziyade, “ziraat”e benzeyen bir mimarlık tahayyül etmeliyiz.

Bunu sevgili Sibel Bozdoğan benim pratiğime dair yazmıştı. Birincisi güç uygulayan ve maddeye form empoze eden; konvansiyonel olarak tasarım eğitiminde öğretilen, mimarlıkta pratik edilen format. Mimar, tasarımcı, sanatçı kendi kafasında soyut bir fikirle ortaya çıkar, eskize döker, çizer ve bir şekilde doğadan çıkartılmış somut malzemeye soyut fikriyle form dayatır. Bugün çoklukla uygulanan mimarlık ve kentleşme soyut bir ‘idea’nın dünyanın üzerine bir güç empoze ederek geçirilmesi olarak gerçekleşir. Öte yandan gözetme, yetiştirme, içinde var olduğu çevresini kollayarak iyileştirme gibi amaçlar ve metotlar benimsemiş, inşaattan ziyade ziraata akraba bir mimarlık tahayyül etmeliyiz, edebiliriz.

Ben pratiğimle bunu başarmayı deniyorum, pek kolay değil. Daha az iş yapıyoruz, neden? Yapacağımız işi verecek işverenlerin ve kullanıcıların da bu yapma ve var olma şekliyle kalibre olması gerekir, böyle mimarlığı icra eden mimar kadar onu talep ve arzu edecek bir toplum da şart, bu bir ortak tahayyül meselesi. Biz yapabildiğimiz kadar üretmeye ama inatla devam ediyoruz.

Bir örnek göstereceğim, SALT Kış Bahçesi. İstanbul Beyoğlu’nda, Türkiye’nin nüfusu en yüksek şehrinin en yoğun kentleşmesinin olduğu yerde İstiklal Caddesi’nin üzerinde yer alan Salt Beyoğlu’nun dördüncü katında bir kış bahçesi tasarladık. 30 ton toprak kullandık ve ortak bir zemin tasarladık: Kış Bahçesinin yeryüzünün üzerinde,

9. Oturum

yani gezegen bahçesinin üzerindeki ayak izini, bu mekânın üzerine kurulmuş olduğu toprak parçasını yukarıya çıkartmaya çalıştık –sıkıştırılmış toprak bir podyum şeklinde. Bu arada parantez açayım, toprak çok özel bir malzeme ama ekolojik düşünme malzemeyle değil, beyinle ilgili olan bir şey. Onu da umarım başka bir konuşmada açma fırsatımız olur. Burada işlev yok, burada çalışmak zorunda değilsiniz, burada programlı

Şekil 11. SALT Kış Bahçesi, yapım aşaması.

Şekil 12. SALT Kış Bahçesi.

Şekil 13. SALT Kış Bahçesi.

bir aktiviteye maruz kalmak zorunda değilsiniz. Toprağı çevreleyen bir yeşil duvar var, bitkilerden oluşan. Bitkiler de Alfred Heilbronn Botanik Bahçesinden, –ki şu anda müftülük oldu– Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesinden ve Zeytinburnu Şifalı Bitkiler Bahçesinden. Yani İstanbul’un bitkilerini, İstanbul’un bitkisel hayatını gözeten, koruyan kurumlardan emanet olarak bir takım bitkiler olarak ve üzerine de tabii ki biz de ekleyerek kurduk mekânı. Toprakla olan işler, Yedikule Bostanları ve 1600 yıldır birilerinin orada bu toprağı inatla ve sebatla işliyor olmasından kaynaklı bir ilhamdan geliyor. Ben burada bitiriyorum. Çok çok teşekkürler.

İSTANBUL'UN ÖLÇEKSİZLİĞİNİ ÖLÇMEK

Sinan Logie

Bu saate kadar dayandığımız için hepimize teşekkürler.

Evet girişte Tansel'in dediği gibi yürümeyi seviyorum, herhalde yürümenin ötesinde de İstanbul'a âşığım. Ailemin dışında herhalde hayatımdaki en uzun, en güçlü ve en kesintisiz aşk İstanbul'da. Niye bilmiyorum, 16 yaşındayken bir gün Pera'da gezdim ve beynime aşırı miktarda dopamin salgıladım ve sonra 2011'de buraya taşınmaya karar verdim. Biraz vaktimi aldı ama en azından bu yüzyılın son on yılına şahitlik edebildim. Yarım asrımı da Cumhuriyetin asrıyla beraber kutladım birkaç ay önce.

Resim 1. Yedikule Bostanları.

Evet, böyle Aslıhan’a bir pas atacaktım benden önce bulunacaktı ama neyse sen kafayla artık golü atarsın, çevirirsin. Evet, bu yürüyüş meselesi ilk yerleştiğimde daha çok Tarihi Yarımada’da başladı, burada Yedikule Bostanları ve meşhur Yedikule marullarıyla başlıyor ve aslında bu yürüme pratiğini her zaman Çağlar Hocamızın, Didem Hocamızın, bir sürü akademisyenin de araştırmalarıyla çakıştırarak; aslında bir göz hizasından bir deneyimi akademik birikimle çakıştırarak kentin farklı bir yüzünü okumaya çalıştık Yoann Morvan’la beraber. Ben mimarım, Yoann üstelik antropolog, onun da bambaşka bir bakış açısı var. Yani sadece bu marul meselesinden zaten İstanbul’un hinterlandının ve ölçeğinin nasıl yıllar içinde değiştiğini görebiliyoruz. Tarihi haritalarda bu surlardan ilk sura kadarki alanda tarım yapıldığını biliyoruz ve orada yetişen ürünlerin İstanbulluları doyurmaya yettiğini de biliyoruz, özellikle işte şehir kuşatıldığı dönemlerde vesaire. Oysa bugün tabii bu marul İstanbul’un hinterlandının artık Antalya’daki seralar kadar da değişik bir geometri ile uzandığını okutabiliyor bize.

Öte yandan evet, bugün son 100 yılda çok değişti şehir vs. üzülüyoruz bazen. Öte yandan işte bu Fatih’te, Cerrahpaşa’da Arcadius Meydanı’nın anıtsal sütununun kaidesi bir zamanlar bir meydanın ortasındayken, bugün bitişik nizam kent dokusunun içine sıkışmış halde ve herhalde dünyada görebileceğimiz en güzel mekânsal durumlardan biri. O yüzden bence değişim bazen sarsıyor bizi ama sonuçta çok da önemli değil; böyle hayatlarımız kısacık, kendimizi üzmeylim.

Resim 3. Arcadius Meydanı’nın anıtsal sütunu.

Resim 2. Arcadius Meydanı’nın anıtsal sütununun kaidesi güncel durum.

9. Oturum

Resim 3. Arcadius Meydanı'nın anıtsal sütunu.

Bir de Yenikapı'da o dönem şantiye vardı transfer merkezi için, hâlâ Bizans döneminden ahşap iskele ayakları gözüktüyordu vs. ve sağ taraftaki kot farkıyla da bu şehrin her 100 yılda bir 1 metre yükseldiğini de okuyabiliyorduk. O da bu dönüşümün ölçekleri konusunda bize bayağı bir ipucu veriyordu. Yani Tarihi Yarımada'yı genelde Ernest Mambuory'nin 1922'de tasvir ettiği harita üzerinden çalıştım, Cumhuriyet kent dokusuyla Bizans kent dokusunun çakıştığı muhteşem bir çalışma ve işte demin gösterdiğim gibi bunun bazı izlerini hem mimari çizgilerde hem de bazı mekânsal boşluklarda okumak hâlâ mümkün.

Sonra Yoann Morvan'la bu yürüme meselesini biraz sur dışına taşıyalım dedik, İstanbul'u yürümeye başladık ve açıkçası sonunu görmedik arkadaşlar. Burası artık bir şehir değil, bir kent

Resim 4. Yenikapı şantiyesi.

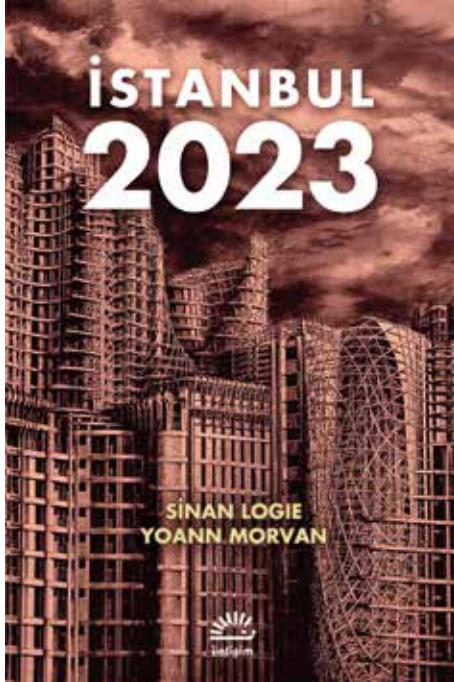
değil, megapol değil, burası kesintisiz bir kentsel bölge ve bütün Marmara Denizi’nin çeperlerinde örgütlenen bir sistem olarak karşımıza çıkıyor. Tansel’in dediği gibi ilk versiyonunu Fransızca 2014’te yazdık, sonra 2017’de Türkçe versiyonu çıktı. Onu da Türkiye’den referans akademiklere de yer açarak güncelleştirmiştik. Evet, birkaç ay sonra kitabın kullanım tarihi bitiyor. O yüzden herhalde bugün son kez sunuyorum bunu, biraz duygulandım. Dediğim gibi surların dışına çıkıp yaklaşık 400 kilometrelik yürüyüşler yaptık, bunları her zaman kentin gittikçe ilerleyen çeperlerine doğru yaptık ama her zaman ilin sınırlarında kalarak. Yani orada hem insanlarla yüz yüze mülakatlar yaptık, dediğim gibi saygın akademisyenlerin çalışmalarından da esinlenip beslendik ve yavaş yavaş bütün bu sürüklenerek yaptığımız yürüyüşleri bir rasyonel şekilde bir kitaba topladık. 7 bölümden oluşuyordu; 3 bölümü Trakya Yarımadası, öbür üç bölümü Anadolu Yarımadası ve bir merkezi bölüm var. O bir yürüyüşe tekabül etmiyor, o Sultanın Makro Bölgesi isimli bir bölüm ve orada biraz önce açtığım bu Marmara denizinin çeperinde şimdi yeni otoyol ağıyla da olan kesintisiz bir kentsel bölge. O zamanlar İstanbul onun finans merkezi olarak okuyorduk, sonra Gebze Dilovası’ndan Bursa’ya kadar bir endüstriyel ağ; sonra bütün Çanakkale yarımadasında madencilik,

Resim 5. Ernest Mambuory’nin 1922’de tasvir ettiği tarihi yarımada haritası.

termik santrallerle bütün o endüstrinin enerjisini ve malzemesini temin ediyorsunuz; sonra Trakya'ya dönünce orada verimli topraklarla da bütün oradaki işçi sınıfını ve beyaz yakalıları besleyebiliyorsunuz gibi bir sistem vardı. Ama sonra Tansel ve Eda Gecikmez ile iki yıl boyunca Marmara çeperlerini de çalıştık Aura İstanbul Akademisi ile ve aslında orada bu seneki çalışmada özellikle Şubat'taki deprem sonrası sırasında yepyeni bir dinamiğin de ortaya çıktığını fark ettik. Aslında bu deprem korkusu ve riski ile bütün İzmit'ten Gebze'ye kadar uzanan lojistik ve sanayi merkezinin risk altında olduğu gerekçesiyle artık bu otoyol ağından faydalanarak ağırlık merkezini yavaş yavaş Çanakkale-Assos bölgesine doğru yaymak gibi bir sistem var. Biraz önce Didem'in de bahsettiği Çorlu ve Çerkezköy arası; zaten Çorlu'nun son 20 yılda saklanması da inanılmaz Edirne ve Çerkezköy arası. Öte yandan da o Aura'da çalışmalarımız esnasında Corine veri tabanıyla çalıştık, Avrupa Komisyonu'nun uydu veri tabanı ve orada bütün bu Marmara çeperinde son 30 yılda kentleşmenin ayak izinin yüzde 200 arttığını da ölçebildik. Yani bu bilimsel bir veri. Yani aslında evet biraz önceki sunumlardan müsilaaj vs. dedik ama yani Türkiye'de kapitalizmin ağırlık merkezini hesaplırsak herhalde tam Marmara denizinin ortasında bir noktaya tekabül ediyor ve onun etrafında biraz müsilaaj birikmesi çok şartırcı değil maalesef.

Kitabın birinci bölümü daha çok politik kaynaklar, Sütlüce'de AK Parti'nin merkez binası önünde başladığımız bir yürüyüş ve su kaynaklarıyla bitiyor Terkos Gölü'nde.

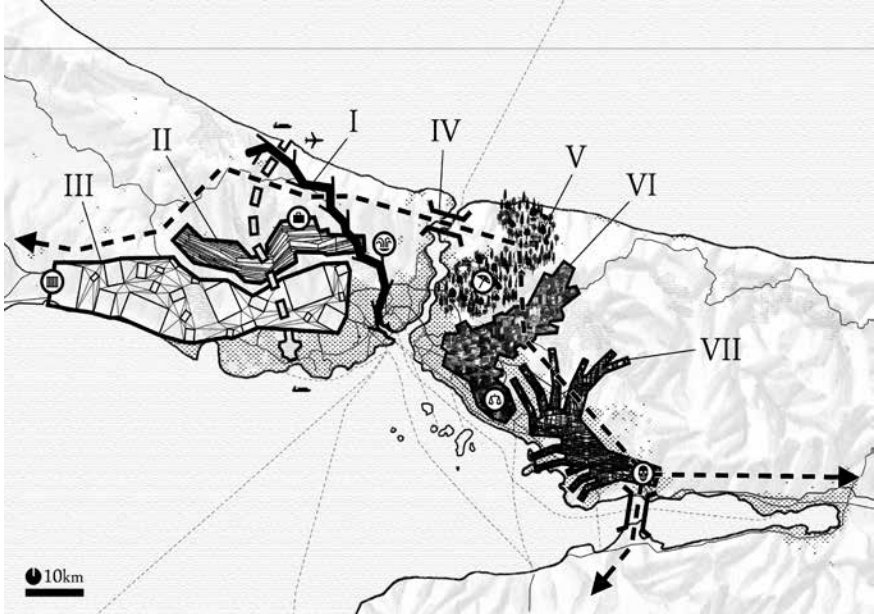
Resim 6. İstanbul 2023, Sinan Logie, Yoann Morvani İletişim Yayınları.

İkinci bölüm Didem'in çalışma alanında göç katmanlarının tektonik yapısını inceledik; özellikle Arnavutköy, Çatalca arasında orada üç büyük toplumsal deprem oluyor sonuçta Balkanlar savaşı, mübadele ve Marshall yardımı sonrası. Ki iç hareketler ve onlar nasıl orada hem köylerin isimlerini, hem gayrimüslimlerin izlerini ve orada yeni bir kentleşme modelini oluşturduğunu. Üçüncü bölüm daha çok kapanma üzerinde Başakşehir İlçesinde ve İstanbul'da en yoğun kapalı siteye sahip olan ilçeden. Üzüntülü bir şekilde ünlü olan Avrupa'nın en büyük cezaevi Silivri'de biten bir yürüyüşe tekabül ediyor. Sonra Anadolu yakasında beşinci bölüm biraz eğlence toplumu ve tüketim toplumu; orada da farklı sınıfsal çatışmalar ve sosyal medya gibi aygıtlarda nasıl onların bazen çakıştığını veya çarpıştığını in-

celedik. Altıncı bölüm iyi, kötü ve çirkin bir kovboy filmi değil ama sadece politikacı, yatırımcı ve mimar arasında hangimiz iyi roldeyiz ve aslında bunlar biraz sadomazoşist ilişkilerdeki gibi değişken roller olduğunu da fark ettik. Ve yedinci bölümde de Aydos tepesinden, yani İstanbul’un en yüksek tepesinden cehenneme doğru bir yürüyüş yaptık; Dilovası’nda ve Türkiye’de kanser oranının yüzde 30 daha yüksek olduğu üzüntülü bir manzarada bitirdik.

Tabii burada kitabı yazdıktan beri okulda öğrencilerime render yapmayı yasakladım, bunlar Vadi İstanbul’un reklamlarındaki tertemiz cendere sulu görseller. Tabii yürüyünce gerçekliğin biraz daha acıklı olduğunu ölçmek çok zor olmuyor. Evet, yani böyle sanki suyu sadece betonla ıslah edebileceğimiz bir dünyada yaşıyoruz veya işte Yoann’la beni bazen yabancı yatırımcı zannedip bize saatlerce çay içiren sevimli emlakçılarla da karşılaştık. Bu Arnavutköy ilçesinde bir fotoğraf, o dönem işte tam şu altta gördüğümüz gibi Kanal İstanbul, Havalimanı vs. işte 2013... Böyle büyük bir coşku vardı orada. Resmi olarak 130 tane gayrimenkul ofisi kayıtlıydı ama eczaneye girince sağda ped ve pansuman alabiliyordunuz, solda bir iki arazi satılıktı. Böyle bütün müesseseler kendilerini gayri resmi emlak ofisine dönüştürmüştü.

Burada Ispartakule de böyle İstanbul’da zamanın lineer olmadığını da gördük, hala Orta Çağ’daki gibi hayvancılık yapan bir teyze ve Mad Max filminde kulelerde yaşayan insanlar. Tabii sosyal eşitsizlikler, sonuçta Türkiye Avrupa’daki sosyal eşitsizliklerin en geniş olduğu ülke maalesef. Burada önemli olan şey inek değil, bize İstanbul’un ölçeğini veren beton kaide. O soğuk savaştan kalma bir top kaidesi Kilyos kıyısında, o da

Resim 7. İstanbul 2023, Sinan Logic, Yoann Morvani İletişim Yayınları.

Resim 8. Kilyos kıyısında top kaidesi.

bize birden Marshall Planı vs. ve sağcı hükümetlere niye muhtaç kaldığımızı hatırlatan küçük bir ölçek diyelim. Öte yandan evet, herhalde dünyanın en romantik şehri bu. Çatalca'da ormanlarda kaybolmuş Bizans döneminden su kemerleri bunlar Valens Kemerine kadar gelen binlerce kilometrelik bir network'ün parçası, bir gün fırsatınız olursa mutlaka gidin.

Biraz da bu İstanbul'u 1960'larda bir arazi sanatçısı Richard Long, Amerikan banliyölerinde 60'lı yıllarda yaptığı bir araba gezisinde, orada inşa edilen bütün bu yeni suburb'leri görünce onlara tersinde kalıntı ismini verdi. Yani sonuçta böyle hem Çatalca'yı görüp sonra Cendere Vadisindeki viyadükleri görünce de aslında böyle

ikisinin arasında böyle bir yankı olduğunu da okuyabiliyorduk. Tabii yıkımların ya da tahribatın ölçeksizliği de önemliydi. Bu tam üçüncü çevre yolunun inşa edildiği dönemde Arnavutköy'ün kuzeyinde çektığımız bir kare.

Evet, demin Çağlar Hoca'nın da bahsettiği TOKİ, bu TOKİ'nin en büyük uydu kenti Kayaşehir. 260 bin kişi yaşıyor burada ve Emre Altınok'un doktora tezine göre TOKİ'de mülk satın alan insanların yüzde 75'i, ikinci veya üçüncü mülklerini satın alan yatırımcılar aslında. O yüzden TOKİ'nin artık sosyal konut üretmek gibi bir derdi olmadığını da ölçeğini veriyor bize. Bir de tabii bu dikeyde yükselen şehrin derinliğe doğru da kazılan bir yüzü var; bu Cendere Vadisi'nde hemen Kemerburgaz'dan önceki bir çimento üretim alanı. 2017'den bir fotoğraf, geçen sene tekrar gittim, şu fotoğrafı çekerken ayak bastığım yer artık yok. O da bir boşluk çünkü bu çukur sürekli genişliyor tabii, Maslak'ta her gördüğünüz kulenin çimentosu buradan geliyor. Bu da Ataşehir Barbaros Mahallesi'nden bir görüntü, tekrar gidip çekmem lazım. Çünkü şimdi finans merkezi bitti herhalde arkadaki siluet bayağı bir dolmuştur diye tahmin ediyorum.

Tabii bu yürüme pratiğini hem bu akademik araştırmalarda çok kıymetli buluyorum. O yüzden Tansel'le beraber öğrencilerimizi sık sık yürütürüz ve çoğu zaman da aslında bu kitabı yazarken, bilgi üretirken biraz umutsuzluğa kapılıyoruz ve aslında gidip mahallelerde de çalışıyoruz öğrencilerimizle. Emre Altınok'la da 5 yıl boyunca Gülsu, Gülsuyu mahallelerinde gönüllü kentsel tasarım yaptık ve mahalleliyle hem yürüyüp hem mahalledeki sorunsalları tespit edip, onlarla ve belediye arasında arayüz olarak oradaki dönüşüm master planına "katılımcı dönüşüm olacaktır" diye bir kü-

çük cümle ekletebildik. O herhalde Türkiye’deki imar tarihinde bir ilktir. O yüzden, evet yürümek güzel, akademik üretim güzel ama arada sırada biz de bilginler olarak insanlara doğru yürüyüp, onlara bir el uzatıp yardım edince aslında bu Türkiye’de olmaz dediğimiz şeylerin aslında olabileceğini de görüyoruz, o da bana her zaman umut veriyor. Bu da çocuklarla da mahalleleri için hayalleri konusunda yaptığımız atölyeler.

Resim 9. Öğrenci yürüyüşlerinden bir kare.

Resim 10. Sinan Logie, soyut çalışmalar ve resimler.

Neyse, bunun yanı sıra akıl sağlığımı kaybetmemek için arada sırada biraz beton döküyorum ve resim yapıyorum. Bu sanat pratiğim ve tabii bu İstanbul'un çeperlerinde gördüğüm manzaralardan etkilenen soyut çalışmalar ve resimler. Biraz Gianbattista Nolli'nin Roma haritalarının böyle daha megalopol ölçeğindeki bir saçaklanan kent lekesi gibi okunabilir veya orada bir daralan kamusal mekân tasviri olabilir. Ama tabii burada hem mimarlığın, hem kentnin, hem insanın da böyle şiddetli bir varlık olduğunu da okunur kılmak istiyorum aslında ve onun pek bir çaresi olmadığını.

Son on yıldır kitabı yazarken Sazlıdere Barajı ve Sazlıdere havzasına âşık oldum, inanılmaz bir yer. Orada bir vadiye birden Karadeniz iklimi ve bitki örtüsü, tepeye gidince birden biraz Assos'taki daha böyle Kuzey Ege bitki örtüsü, sonra başka bir yerde Marmara Denizi bitki örtüsü ile geçiyorsunuz. Gerçekten de hayatımda gördüğüm en güzel ekosistemlerden biri ve tabii malum Kanal İstanbul'un da güzergâhında ve tehdit altında. O yüzden iki yıl önce oradan geçerken birisi sağ olsun molozları atmış ve işte onlarla ilk böyle sıfır noktasını kurdum. Bir de o tepe inanılmaz. Çünkü oradan Ispartakule Başakşehir'i görüyorsunuz, sonra arkanızı dönüyorsunuz hâlâ mandacılık yapılıyor orada TOKİ'lerle Ispartakule arasında öyle bir mucize eseri kalmış ekolojik koridorda. Çoban Afgan... Çünkü Çağlar Hoca'nın dediği gibi orada yaşayan genç oğlan çobanlık yapmak istemiyor. Kafasının üstünde bir kask oturtup, sigara içip scooter kullanarak Getir veya Yemeksepeti'nden para kazanmayı tercih ediyor ve küresel güçler Afganistan'ı o kadar mahvetmiş ki, zavallı bir Afgan gelip iki yıl orada bir çadırın içinde yaşayıp mandacılık yapıyor. Yani İstanbul'un tekrar demin Antalya'ya kadar giden hinterlandı birden Kabul'e kadar geriliyor orada. Yani o

haç belki biraz ona göre bir ilk işaret diyelim.

Resim 11. Sinan Logic, Sazlıdere'de yerleştirme.

Sonra tabii orada barajın suları sürekli yükselip çıkıyor. Paris'te l'Alma Köprüsünde Zouave diye bir kabartma var, bir insan figürü. Sen Nehri'nin taşkınlarını Zouave'nin gözüne kadar geldi, çenesine kadar geldi diye onunla belgelerler. Hatta Fransızcada biraz pejoratif olarak "l'Alma Köprüsünde Zouave'lık yapma" yani salaklık yapma denir. Ama ben yapay zekâ çağında gerçek geri zekâyâ inandığım için gidip Sazlıdere'de kendi Zouave'ımı kendim yaptım. Kenarları 5 metrelik bir üçgen ve bu artık böyle her gittiğimde suyun ne kadar çekilip çekilmediğini ölçmeme yardım eden bir alet oldu. Hatta bunun fotoğrafını

Resim 12. Sinan Logie, yerleştirme.

İSKİ'nin müdür yardımcısı gördü bana yazdı “su havzalarında inşaat yapmak yasak ama sanat yapmak serbest” diye. Ben de o yüzden devam ettim ve geçen sene bir iz daha bıraktım. Bunun da beklenmedik bir etkisi oldu. Yanlışlıkla kibleye doğru yönlendirmemişim ve barajda balık tutan balıkçılar ona karşı namaz kılıyor artık. Herhalde bir mimar olarak İstanbul’a bıraktığım en faydalı iz oldu. Yani o kadar romantiğim ki, böyle bel fitiği olmasam bütün bu havzayı sanat eserleri kaplayıp, UNESCO’ya tescil ettirip, Kanal İstanbul’u durdurmayı hedefliyorum. O yüzden arada sırada yardım etmek isterseniz buyurun.

TARTIŞMA

Tansel Korkmaz (Moderatör)- Evet, herkes çok yorgun. Sorusu olan var mı? Soruların hepsini alıyoruz.

Oğuzhan Duran- Merhaba, ben Aslıhan Hanım'a son söylediklerinden sonra tekrar teşekkür etmek istiyorum. Sizi dinlerken aslında ciddi hayallere dalmamak mümkün değil. Ben sizin bostancılık ilk fikrinizi anlatırken, buradaki söylemenizi dinlerken birazcık hayallere daldım ve şey diye düşündüm. Kent peyzajı olarak şu an İstanbul'da ya da Antalya'da çim kullanılıyor ve aslında bu iklimin örtüsü değil ve bunun için tekrar tonlarca su israf ediyoruz. Bunun yerine yeşil görmek istiyorsak mesela oradaki bostan faaliyeti gibi faaliyetleri desteklese ve o yeşil görüntüyü o şekilde elde etsek güzel olmaz mıydı diye düşünmeden edemedim. Bunu eklemek istedim. Teşekkürler. Sizin de belki fikriniz olabilir bu konuda.

Salondan- Ben aslında Çağlar Hocama bir soru hazırlamıştım ama hepinize yöneltmiş olayım, birlikte düşünelim.

Devlet politikalarının kiraya yönelik olmadığından bahsetmiştik. Baktığımızda bu kiraya yönelik olmayan politikaların karşısında özel şirketlerin girişimi var. Kısa süreli faturası, interneti, eşyaları her şey dahil; Airbnb vardı daha turistik faaliyetlere yönelik ya da atıyorum böyle bir sürü şirket türedi aslında bu boşluğu doldurmak için. Ama bunlar da yine devlet tarafından kısıtlanıyor. Şimdi bunu nasıl okuyabiliriz diye sorduktum. Mesela daha yeni New York'ta bununla ilgili yeni düzenlemeler getirildi, 30 günden kısa süreli Airbnb kiralıyorsanız ev sahibinin de evde bulunması gerekiyor gibi. Yani hem kiraya yönelik bir devlet politikası yok, hem de olabilen özel girişimlerin de aslında bir şekilde önü tıkanıyor galiba. Bunu nasıl okuyabiliriz diye soracaktım.

Bir de Didem Hanım'ın konuşmasıyla ilgili aklıma şu gelmişti: Bu göç hareketleri ve insanlar yeni gittikleri yerlerde blend-in ya da asimile diyeceğim, asimile demek daha negatif gibi oluyor ama seçmiyorlar da, kendi komünitelerini yaratıp aslında içlerine girdikleri topluluklara sırtlarını dönmeyi tercih ediyorlar. Sonra 1910 İstanbul'un ne

kadar kozmopolit olduğundan bahsettik. Bu acaba insanların ortak bir şemsiye tanımı altında buluşturabilmek ile mi sağlanan bir şey, yoksa insanlar göç ettiklerinde bu refleksleri neye göre geliştiriyorlar? Uyum sağlamayı, görünmez olmayı, yani o toplumun iyi anlamda bir parçası olmayı seçmek veya seçmemek nasıl şekilleniyor acaba? Bir de böyle bir soru canlanmıştı kafamda. Herkese çok teşekkür ederim, çok iyi bir gün oldu benim için.

Bülend Tuna- Evet, ben de Didem Hanım’a soracağım, biraz önce sorulan sorunun devamı gibi: İnsanlar geliyor, kendi kültürleriyle geliyor ve mesela bugünlerde bir Süryanî kilisesi açılıyor. Yıllardan beri Süryanîler burada var fakat kendi kiliseleri olmadığı için ya da yetersiz olduğu için başka kiliseleri kiralyorlar ama onların ortamlarından hoşlanmıyorlar. Farklı sembollerini var, farklı dilleri var. Düşünün, Hıristiyan deyip aynı potaya attığımız bir toplum kesimi farklı kilisesini arıyor. Şimdi Müslüman deyip aynı potaya attığımız insanların da farklı ibadet şekilleri olabiliyor. Bu sadece dinle ilgili değil, aynı şey eğitimle ilgili. Asimilasyon tabii ki kaçınılmaz olarak oluyor, olacak, ama anadilde eğitim konusu gündemde olacak mı? Bunların talebi daha çok olacak mı? Mesela Almanya’da işçiler uzun yıllar kendi yakınlarının cenazelerini büyük masraflarla Türkiye’ye getirdiler ama daha sonra mezarlık talepleri başladı belediyelerden, “biz burada mezarlık istiyoruz, Müslüman mezarlığı ve Türk Müslüman mezarlığı istiyoruz” diye. Şimdi bunlar da geleceği konuştuğumuz bu oturumda böyle fantastik sorular gibi gelebilir ama önümüzdeki dönemde gündemde olacak şeylerdir, mekânsal olarak da.

Salondan- Ben de hem bir katkı, hem bir soru, hem de belki birazcık bir yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmak için, demin Tansel’in söylemeye çalıştığı şeyin nedeni bendim, o konuda kısa bir şey söyleyeyim. Öncelikle bu oturumda konuşulan şeyler gerçekten tam da bu Cumhuriyetin 100. yılında mimarlık ve yerleşme kültürü dediğimiz şey. Demin Aslıhan Hanım sizin de dediğiniz gibi biraz hani umutla çıkalım dediğiniz bileklerimi kesmeden buradan çıkmak için aslında bize güzel ipuçları verdi.

Şöyle bir şey ortaya çıktı gibi geliyor bana. Yani her birinin sunumlarından aslında sahaya giden, yerele değen, kendisini hem ifade etmeye çalışan, hem karşısındakini anlamaya çalışan şeylerden iyi işler çıkıyor. Bu da bizim için çok gelecek vaat edici bir şey. Ben hanginiz cevaplar bilmiyorum ama hani bütün bunların, hani bizim bireysel deneyimlerimiz veya işte akademik ortamda yaptığımız deneyimler her ne olursa olsun, bunların gelecekte şu anki işte bütün bu uygulamaların müsebbibi olan kurumsal mekanizmalar içinde yerini bulması da gerekiyor sanki. Yoksa aksi halde kendi deneyimlerimiz oluyor, kendi düşünsel ütopylarımız oluyor belki bir anlamda. Bunun için ne düşünüyorsunuz? Yani bunları biraz daha böyle yapıcı çözümlere doğru götürmek, geleceği hakikaten manipüle etmek için nasıl bir noktada olduğunu düşünüyorsunuz?

Bir ek de demin Tansel konuşması içinde işte öğrencilerle sahaya çıkarken şehircilerden aldıkları bilgiler mimarlık ortamına sanki çok iyi değmiyormuş gibi algılandı. Burada zaten artık herhalde sınırlar kalktı, disiplinler kalktı, hepimiz bir arada her şeyi düşün-

yoruz. Onun için böyle bir şehirci kategorisi altına sokmasak iyi olur uyarısında bulunmuşum. Burada sosyolog, mimar, seyirci, coğrafyacı her kim olursa olsun önemli olan herhalde birbirimizi iyi anlamak ve dinlemek diye düşünüyorum. Böyle bir hassasiyet oluşmaması içinde kategoriler altında düşünmemek daha iyi olur diye düşündüm.

Tansel Korkmaz (Moderatör)- Hiç şüphesiz ama onun için mimarlardan yani biz hocalarından da dinlediklerini oraya gitmeden önce sadece not alıyorlar diye anlattım. Yani dinlemek aslında öğrenmek için yeterince iyi bir şey değil. Yani duyduğumuzu unuturuz, gördüğümüzü hatırlarız, yaptığımızı öğreniriz bizim disiplinimiz için çok çok doğru. Yani ancak öğrenci hani yapmak, görevle katılmak anlamında, bedenen katılmak anlamında oraya gittiğinde bambaşka bir şey oluyor orayı deneyimlemek, onu söylemek istedim. Orayı deneyimledikten sonra bizim hepimizin anlattıklarımızı sahiplenmiş bir şekilde, onları da içererek geliyorlar. Muhakkak bu deneyimi işin içine katmamız gerekir. Ben kendi öğrenciliğimden de çok iyi hatırlıyorum, çok iyiydi mimarlık tarihi derslerim ama en çok gittiğimiz yerler bütün imgesiyle gözümün önüne geliyor her zaman.

Salondan- Ben de çok kısa bir soru soracağım. Didem Danış göçle ilgili konuşmasında söyledikleri evet ama göçle gelenlerin hem çocuklarına bakmak hem de onların büyükelrine, anne babalarına bakmak, böyle bir sorumlulukları var. Bu sorunları kuşaktan kuşağa aktarmada kent için bir zorluk yaşıyor mu? Bununla ilgili çözümler ne olabilir? Çünkü bir anda kente yeni katılanlarla bu sorun biraz daha büyümüş oluyor.

Metin Karadağ- Özür dilerim, kısa soru sormayacağım. Çok zarif, çok nezaketli biçimde söylemiş Marx; Kapitalist gölgesini satamadığı ağacı keser. Bugün konuşmalardan da etkilendiğim şey bu cümle aklıma geldi. İstanbul Deprem Master Planında onunla paralel olarak Japonların yaptığı bir deprem planı vardı JICA Projesi. O projede en güvenli yerlerden biri, risk olmayan depremsel riski olmayan Sulukule; Sulukule Bostanlarının surun iç tarafı. O Sulukule'ye risk alanı, depremsel riski olmadığı için, en az olduğu için dokunulmaması gerekirdi. Ama orayı olduğu gibi sıyırdılar, bir İstanbul kent içi göç yarattılar. Mimarlık ve kent suçu üreten TOKİ Halkalı'da binalar yaptı, o Sulukule'den sürülen insanlar oraya gönderildi. Bir süre sonra dayanamadılar onlar yine geri dönüp kentin farklı yerlerine dağıldılar. Bu çok dramatik bir şey ama bunu hep birlikte yaşadık. Şimdi Marx kadar zarif ve nezaketli olmasa bile özür dileyerek; kapitalizm kerizlerin krizlerle kerizlenerek güdülenip sömürülmesi sistemidir diyerek bu yaşanan durumu, sizin o anlattığımız kentin içerisindeki yeşil yaşam alanlarının hızla yok edilmesi, işte Kuzey'in su havzaları ve diğer şeyleri düşündüğümüzde korkunç bir gelecek bekliyor. Ben karamsarıyım. Yani TOKİ'nin eline düşmüş, bugünkü yönetimin eline düşmüş yeşil alanların, su havzalarının nasıl tahrip edildiğini hep birlikte görüyoruz. 50 yıllık ömrü yok yapılan yerlerin. Sözü size bırakıyorum. Teşekkürler.

Ceyhan Ömür- Aslında şöyle oluştu soru: Aslıhan Hocam Sinan Hoca'nın sunumu üstüne İstanbul'un gıda ihtiyacının her zaman farklı networkler ile elde edildiğinden,

taze sebzenin bostanlardan elde edildiğinden bahsetmişti ve 900 bin–1 milyon civarında bir nüfustan bahsediyoruz. Birkaç yüzyıl önce Roma’nın da nüfusu öyleyken, mesela onların da tahılı sanırım Nil ortasından geliyordu. Bu sanırım metropol olmakla ilgili bir şey. Yani bu ilgili bir şey mi diye bir soru soracaktım aslında, sonra soruyu beklerken düşünme fırsatı elde ettim ve göç de konuşurken aslında kent networklerini dışarıya uzattıkça, dışarıdan da insanların gelmesi aslında ve bu ikili ilişki kaçınılmaz bir şeymiş gibi geliyor. Aslında bu dışarıdan kentin yetememesi gıda olarak, networklere ihtiyaç duyması –Roma’da da birkaç yüzyıl önce görüyoruz– metropol olmakla mı alakalı diye soracaktım. Diğer taraftan göç de aslında metropol olmakla alakalı ve yani birini ne kadar kabul ediyorsak diğerini de sanki o kadar kabul etmeliyiz gibi geliyor. Yani soruyu biraz bekletince böyle insan kendi kendine düşünüyor.

Rüksan Tuna- Sizin yürüme ve yürüyerek deneyimleme konusunda sözlerinizi duyunca bu sabah okuduğum bir yazıyı hatırladım. Paylaşmak isterim. Murat Sevinç, Nietzsche’den bir alıntı yapıyor; “Mümkün merteye az oturmalı; açık havada yürürken doğmayan, şenliğine kasların da katılmadığı hiçbir düşünceye güvenmemeli.”

Salondan- Evrenin 4 ögesini aklıma getirdiniz: Hava, su, toprak ve ateş. Bunları sevgi birleştirir, nefret ayırır. Bu karşıtlıkları birleştiren sevgiyi meşe palamudunu toprağa gömen ve sonra unutan sincap, orada meşe palamudu olmasını sağlar. Sizlerin yaptıkları da herkese toprağa tohumu gömüp onun ağaç olmasını beklemek. O kadar güzel işler yapmışsınız ki, teşekkür ediyorum size.

Didem Danış- Çok teşekkür ediyorum soruları için. Yani ben böyle biraz zamanı verimli kullanayım derken belki yeterince net olmadı. Tam da sizin söylediğiniz şeyi söylemeye çalışıyordum aslında. Yani küreselleşmenin bu kadar yoğun yaşandığı bir dönemde göç olmaması mümkün değil, aynı zamanda bir metropole göç olmaması mümkün değil. Zaten metropolü tanımlayan şey hem ekonomik anlamda canlılığı hem de bu insan gücünün, nüfusun çekici bir mknatis olması. Yani bugünün dünyasında ise sadece iç göçle sınırlı olmayan, ulusal sınırları aşan bir göç geliyor. Tabii ki bu öyle çok da kolay yaşanmıyor. Bir kere en basitinden kültürel, dilsel, sosyal farklılar var. Söylemeye çalıştığım şey oydu. Yani ben Suriyeliler örneği üzerinden gittim çok büyük ve yeni gelmiş ve devlet tarafından kabul gören, iyi–kötü bir yasal statüsü olan bir grup olduğu için ama diğerleri de –Sinan da bahsetti biraz– pek çok farklı grup var. Çünkü bu şehir, yani İstanbul gibi bölgesinin yıldızı olan bir şehir bütün eşitsizliklerine, bütün gerilimlerine rağmen aynı zamanda bir mknatis işlevi görüyor. Çünkü şunu da unutmamalıyız: Evet İstanbul çok ciddi sorunlar barındırıyor, çok ciddi riskler barındırıyor kötü yönetimiyle ve üzerindeki rantsal baskıyla vb. ama yine de pek çok kişi için kendi ülkesindeki koşullara kıyasla daha yaşanabilir bir yer. Yani bu kendi ülkesindeki koşullar dediğim; bazen siyasi baskılar, zulüm vb. bazen de çok derin bir yoksulluk. Yani siz Mezar-ı Şerifli bir Afganistan’dan bir Özbek, Türkmen köylü bir insanınız, gerçekten karnınızı doyurabilmek için yollara düşmeniz gerekiyor ve bütün o coğrafyada İstanbul şu anda bir cazibe unsuru.

Ama bu, şu demek değil. Yani evet bu kadar nüfusun yeniden yüksek oranda çeşitlendiği bir dönemde “çeşitlilik kendi başına çok güzeldir” diyecek naif, romantik böyle bir insan değilim. Çok ciddi gerilimler barındırdığını kendim zaten sürekli sosyolog olarak, sahada olan biri olarak gözlemliyorum. En basitinden mesela sorunlardan bir tanesi bu bir arada yaşamak; ister buna entegrasyon, asimilasyon diyelim. Asimilasyon demeye birazcık şu anda çekiniyorum. Neden? Çünkü asimile kelimesi, yani bir şeye benzemek. Ama İstanbul hani daha erken dönemde örnek verdim, Karadeniz’den Orta Anadolu’suna göç aldı. Her birinin birbirine benzemesi, bir ortak İstanbulluluk iyi kötü çıkması gerçekten on yıllar aldı. Şu anda da hemen bu olmayacak ama bence önemli olan gruplar kendi kültürlerini kısmen özel alanlarında koruyorlarsa bile ortak alanda, kamusal alanda biz birbirimizle daha insanca nasıl yaşayacağız? İnsanca diyorum şimdilik bir üst jenerik şey olarak. Yani bu kentin aslında gündelik hayatında bazı kurallar var diyelim; bu kuralları işler kılabilme, en basit trafiğin akışından ticari ilişkilerimize, sosyal ilişkilerimize kadar.

Bunlardan bir tanesini siz çok güzel, net, somut bir şekilde, mesela dil meselesi üzerinden sordunuz. Çünkü sonuçta çok önemli, neredeyse yüzde 5’e varan bir azınlık grup var. Aynı zamanda bu dili turizmle de bağladım, bir ihtiyaç da var; yani bugün İstanbul’da Arapça bilen hizmet sektörü çalışanlarına ihtiyaç var. Gezelim şu Karaköy’ü; silme otel, restoran, baklavacı dolu, hemen hepsinin içinde muhtemelen en az bir iki tane Arapça veya Farsça konuşan buralı artık, buranın yerleştiği –belki sadece Türk değil ama– çalışanlar var. Yani Çağlar Hoca’nın da söylediği gibi hizmet sektörü de bu yeni vasıflara sahip, özellikle de dilsel vasıflara sahip insan gerektiriyor. Ama bir yandan da kamusal dilimiz bizim Türkçe olduğu için bu kişilerin Türkçe öğrenmesini kolaylaştırmak zorundayız. Yani ben şu anda devlette önemli bir konumda olsam, yapacağım ilk sistematik şey Türkçe öğrenimini kolaylaştırmak olurdu.

Buradan da biraz bakım sorusu sorulmuştu, hani bu çocuk ve yaşlı bakımı; tam da bu işler aslında mesela Suriyeli veya diğer özellikle Türkiye’nin doğusundan gelen toplumlarda kadına kalıyor klasik patriyarkal yapı içinde; bu kadınların da aslında Türkçeyi öğrenmesi o anlamda çok daha geride kalıyor. Erkekler veya gençler iyi kötü çalışma hayatı içinde Türkçeyle karşılaşıyorlar ama kadınlar uzak kalıyor. Mesela kadınların da Türkçe öğrenmesi kolaylaştırılmalı. Bakın burada herkes çok nazik, hiç oralara girmedim. Ben ne zaman böyle konuşma yapsam: Sen bunlar burada kalsın mı diyorsun? Gitsinler... Ben açıkçası kalsın–gitsin diyebilecek bir konumda değilim. Ben sosyologum, gerçek duruma bakıyorum. Bu gündelik yaşamımızın bir gerçekliği var, bugün bu insanlar burada ve muhtemelen en azından birkaç yıl daha buradalar. E o zaman biz daha adil ve kendimizi de, yani biz yerleşik İstanbulluları da daha az risk altına sokacak bazı yollar bulmak zorundayız. Kalacaklar mı, gidecekler mi? Bu tartışma nasıl yürüyecek? O bence daha üst Ankara’da verilen kararlar.

Tansel Korkmaz (Moderatör)- Ama bir yandan insanlardan paket gibi bahsedilmesi bana hep çok incitici geliyor. Geri yollayacağız, yani bir kargoymuş gibi... Yani ilk önce

onların kendi zor durumlarını empati geliştirip, ondan sonra hep birlikte karar vermek herhalde en doğrusu.

Didem Danış- Burada da bir mezarlık sorusu vardı, bence çok güzel bir soru. Yani insanlar yaşıyorlar ve ölüyorlar ve bugün Türkiye’de bulunan yabancılar arasında her insan gibi onlardan da vefat oluyor. Suriyeli veya diğer bu mezarlık konusu aslında şehir plancıları ve kentle ilgilenenleri de çok ilgilendiriyor. Belediyelerin temel hizmetlerinden birisi değil mi? Belediye Kanunu ne diyor? İşte hemşerilerine kentle ilgili hizmetler sunar ve belediyenin en temel hizmetlerinden birisi de mezarlık hizmeti. Bu şehirde yaşayan hemşerimize –vatandaş veya değil– bu hizmeti vermeyecek mi? Diyelim ki vermedi –haydi böyle daha radikal düşünelim– o cenaze nerede kalacak? O cenaze dışarıda kalırsa hepimiz için kamusal bir halk sağlığı riski oluşturmayacak mı? Dolayısıyla bence cenaze ritüeline izin verelim.

Mesela bunun daha uç bir örneği Antalya’da yaşanmıştı. Antalya’da giderek artan Ortodoks nüfusun Rusya’dan krematoryum talebi oluyordu, yani yakarak kendi ritüelleri gereği ve bu mesela uzun süre tartışıldı; bizim dinimize uygun değil dendi. Buna izin vermeli miyiz, vermemeli miyiz? Ve orada tabii kamusal ortak bir tartışmanın da yürütülmesi gerekiyor. Yani Süryani Kilisesi’nin açılışı da bunun örneklerinden bir tanesi. Süryani cemaati dediğiniz gibi aslında 1960’larda İstanbul nüfusuna katılmış bir topluluk. Süryanilerin kadim coğrafyası Mezopotamya, Mardin ve o bölge. 60’lı yıllarda İstanbul’a geliyorlar, sonra 80’lerde daha çok artarak geliyorlar ve tabii ki temel ihtiyaçlarından biri dini hizmetler. Kendilerine ait bir kilise olması, bakın 60’lardan bugüne 60 yıl geçiyor ve nihayet kendi kiliselerine sahip oluyorlar. Üstüne üstlük Türk vatandaşları ve anayasamızın temel kurallarından, maddelerinden biri nedir? İbadet özgürlüğü değil mi? Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan bir Süryani’nin bile ibadet hakkı olan kiliseye kavuşması neredeyse İstanbul’da 60 yıllık sürecin sonunda oluyor. Yani bizim geçmişimiz böyle, bugüne kadarki yüz yıllık deneyimimiz maalesef çok böyle adil, eşitlikçi, her grubun haklarını tanıyan bir şekilde değildi. Ama bence geçmişteki yaptıklarımızdan da ders alıp, yerleşik nüfusun da ihtiyaçlarını dikkate alarak olabildiğince çözümler bulmamız gerekiyor. Sorunlar gerçek ama çözümler de bulunabilir diye umut ediyorum konuşarak, tartışarak. Teşekkürler.

Sinan Logie- Çağlar Hoca’ya bir sorusu vardı; belediyeler bunu kısıtlamalı mı diye. Yani bence her şeyi devletten, belediyelerden beklemeyelim. Ben Airbnb uygulamasını kullanmıyorum inadına. Çünkü bütün dünyadaki şehirlerde problem yaratan bir aygıt oldu. Siz de öyle yapın, belki bir gün yok olur, hepimiz rahatlarız.

Tansel Korkmaz (Moderatör)- Merkezi iyice değiştiriyor, şehirlipleri püskürtmüş oluyor, merkez turistlerin olmuş oluyor.

Sinan Logie- Turizm yasaklansın zaten yani.

Tansel Korkmaz (Moderatör)- Amsterdam başladı.

Aslıhan Demirtaş- Ben ilk soruya dair gezegen bahçesi kavramını ortaya atmış hem felsefeci hem bahçıvan olan Gilles Clement'dan tekrarlamak isterim:

Bahçeler, farklı yaşam biçimlerinin karıştığı ve bir arada yaşamaya uyum sağladığı yerler. Karşılaşmaya dayalı çapraz tozlaşmaya izin verirler. 1997'de Fransız botanikçi Gilles Clément, dünyayı, insanlığı bahçıvanlıktan sorumlu olduğu bir "gezegen bahçesi" olarak tanımladı. 'Bahçe' farklılıkları bir araya getirme, var etme, hareket ve göçten hayat oluşturma kapasitesine sahiptir.

Benim konuşmam yeşil alanlara değil mimarlığa ve yapılı çevreye dair: bazen bina yapmamak, az yapmak, var olanı dönüştürmek, bina denilen şeyin tanımını değiştirmek, fonksiyonunu değiştirmek, yapıyı bir yatırım aracı olmaktan çıkarmaya çalışmayı önemsiyorum –bugün çok bahsedildi, Sinan da söyledi TOKİ'ler ikinci, üçüncü konut olarak yapılabilir, yapılıyor, alınıyor. Biz bu düzenin içinden çıkamayız çünkü kapitalizmin dışı yok ama içinde alan açabiliriz. Bu alanı açmanın en iyi yöntemi yaptığımız işi en iyi şekilde ama defalarca varsayımlarınızı, eğitiminizi, kemikleşmiş her türlü fikrinizi, elinizin en çabuk gittiği alışkanlıklarınızı sürekli sorgulayarak yapmak. Dolayısıyla ben dirayetle, inatla, rasyonel bir şekilde naif olmaya inanıyorum.

Sorunların kendisi zaten içinde ve alışkın olduğumuz dünya düzeninden çıktığından dolayı, süregelenlerin ötesinde değişimlere ihtiyacımız var, onlara tutunmalıyız. Bir yol dünyayı insanlığın bahçıvanlıktan sorumlu olduğu bir gezegen bahçesi olarak tanımlamak. Ve beraberinde getirdiği şu soruyu da bırakıp, teşekkürlerle bitireyim:

Peki, gitgide baskınlaşan yapay zekâ, çevresel felaketler, artan eşitsizlikler ve savaşkan devletlerce döndürülen bir dünyaya biz nasıl bakacağız? Nasıl bahçıvanlar olacağız, gerçekten hangi araçlarla ve felsefeyle bakacağız? İnsanların kontrolü ele alacağı bir alan değil, daha çok bahçıvanların diğer türlere bağımlılıklarını fark ettikleri bir bahçeyi nasıl var edeceğiz?

Tansel Korkmaz (Moderatör)- Çok teşekkürler.

Özgeçmişler:

Prof. Dr. Çağlar KEYDER; *State University of New York, Binghamton ve Koç üniversitelerinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Araştırmaları tarihsel sosyoloji, ekonomi politik, kent sosyolojisi ve sosyal politikalar alanında yoğunlaşmaktadır. Eserleri arasında Türkiye’de Devlet ve Sınıflar (İletişim, 1989), Ulusal Kalkınmacılığın İflası (Metis, 1993), Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne (İletişim, 2003), İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında (Metis, 2000), Toplumsal Tarih Çalışmaları (İletişim, 2016), Mekân ve Millet (Koç Üniversitesi Yayınları, 2018), Zafer Yenal ile birlikte yazdığı Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük (İletişim, 2020), bulunmaktadır.*

Doç. Dr. Didem DANIŞ; *Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde öğretim üyesidir ve kurucu başkanı olduğu Göç Araştırmaları Derneğinde (GAR) aktif olarak çalışmaktadır. Doktora tezini 2008’de Paris’te EHESS’te (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales) tamamladı. Araştırma alanları göç, kent sosyolojisi ve sosyal demografidir. Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerinde akademik dergilerde yayınlanmış makaleleri, kitap bölümleri ve editörlük yaptığı kitaplar bulunmaktadır.*

Aslıhan DEMİRTAŞ; *araştırma, sanat ve ekolojiye dayalı genişletilmiş bir mimarlık pratiği olan KHORA Office’in kurucusudur. Mimarlık faaliyeti, yapı, peyzaj, yerleştirme projeleri, sergiler ve araştırmalar aracılığıyla farklı disiplinlerin sınır iblallerinde var olur. ODTÜ’de lisans, MIT’de yüksek lisans eğitimini takiben Doha, Katar’da İslam Sanatları Müzesi ve Japonya’da Mibo Şapeli projelerinde baş tasarımcı olarak I.M. Pei ile iş birliği yaptı. 2011’den beri İstanbul’da faaliyet gösteren ofisini ilk olarak New York’ta kurdu. Barajlara dair araştırma ve sergilerininin devamı niteliğindeki, SALT’tan yayınlanacak Aş kitabı için Graham Vakfı desteği sahibi olan Demirtaş, 2023 Ağa Han Mimarlık Ödülleri 15. Dönem teknik değerlendirme komisyonunda görev almıştır.*

Sinan LOGIE; *1998’de Brüksel Özgür Üniversitesi, Victor Horta Mimarlık Fakültesi’nden mezun oldu. İlk mimari deneyimlerini Belçika’nın en ilerici ofisleri arasında olan L’Escaut Architectures’de gerçekleştirdi. 2011 yılında İstanbul’a yerleşen Logie, mimarlık ve sanat çalışmalarına ek olarak 2013 yılından beri Bilgi Üniversitesi’nde Lisans stüdyolarında ders vermektedir.*

Yoann Morvan ile birlikte yazdığı ve kentin saçaklanmasını tartışan İstanbul 2023 isimli kitabı 2014 güz döneminde Paris’te B2 Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Kitabın Türkçe versiyonu 2017’de İletişim Yayınevi tarafından okurlara sunulmuştur.

Sinan Logie, 2014 yılından beri Öktem Aykut ile çalışmaktadır.

KAPANIŞ KONUŞMASI

Alper Ünlü

TMMOB Mimarlar Odası

İstanbul Büyükşehir Şube II. Başkanı

Çok uzun zaman oldu, gerçekten üç günlük bir maratonu sonlandırmak üzereyiz. Yukarıda bir kokteylimiz var, sizleri oraya yetiştirmek niyetindeyim. Bana ayrılan süre bir saatti ama, bir saatlik konuşma yapmayacağım, daha az yapacağım mümkün olduğu kadar.

İlk günden beri not tutuyorum. Amacım, biraz sempozyumun sonuçlarını toplamak. Hem e-kitap olarak, hem de istiyoruz ki sert kapaklı kitap olarak bunu basalım diyoruz. Dolayısıyla en kısa şekilde sonuçları sunmak istiyorum.

Biraz önce belirttiğim gibi, sempozyumun getirdiği aslında e-book olarak yayınlanacak. Çok değerli konuşmalar oldu bugünkü oturum dahil olmak üzere. Yani isim vermek istemiyorum ama kentte yürümekten, bostanlara değin, sondan başa doğru gidersek, ikinci günde deniz hamamları dahil, unuttuğumuz mekânlarımız, yaşantısallıklarımız var geçmişe dair.

Sempozyumun ilk konuşması değerli hocamız Ruşen Keleş'e aitti. Keleş konuşmasında çevre, barış ve kalkınmanın, bu üç kavramın önemliliğinden söz etti. Bu üç halkanın kopmaması gerektiğini söyledi.

Konuşmalarda birçok kavrama girdik. Burada gecekondulaşmadan, Edhem Eldem'in İstanbul'daki kamusal düzen alışkanlığına kadar birçok kavramı ele aldık. Modernite temalı Eldem'in herkesin beğenisini kazandığı sunusu; kamusal alan varlığının Osmanlı'da olmaması, toplumda bununla ilgili dürtünün bile olmaması tezi, bunlar ilk gün için gerçekten son derece göze batan sonuçlardı benim için. Eldem bunları Stefanos Yerasimos'tan alıntılarla süsledi konuşmasında. Oradan Engin Akyürek'in konuşmasına geçerse, örneğin Euphemia Kilisesi'nin Yeldeğirmeni'nden Sultanahmet'e gelişini

dinledik. Ardından, İpek Akpınar'ın Prost günlüğü, Murat Güvenç'in 1927 İstanbul numarataj kütüğü, burada ismini sayamayacağım pek çok katkıdan ilk gün için söz edebilirim.

Sempozyumun ilk gününe ait katkılar İstanbul'un makro ölçekteki problemlerine ait sunular ile dolu idi. Bu bağlamda İclal Dinçer'in planlamada değer transformasyonuna dikkat çekmesi ilginçti. Toplumsal olarak kullanım değerinden, değişim değerine geçişimiz, kamu yararının zayıflaması bence en can alıcı konuşmalardan birisiydi. Bunu izleyen konuşmacı, Pelin Pınar Giritlioğlu, artık kanayan bir yara olan planlamada yerel yönetim, merkezi yönetim ilişkisine dikkat çekti. Ayrıcalıklı imar planı oluşturma konusu burada Giritlioğlu açısından önemliydi.

İkinci oturumla ilgili Burak Boşan'ın Menderes döneminde kamu yararı gözetmeyen icraatları ile geçmişteki planlama hatalarının kilometre taşlarını tartıştı. Neziha Başgelen ise 1918-1923 yılları arasında İstanbul'un işgalinde; Fransız İşgal Kuvvetleri'nin arkeolojik kazıları, Mangan Sarayı Kompleksini ele aldı. Bunu izleyen oturumda Engin Akyürek Euphemia Kilisesinin rekonstrüksiyon çalışmalarının monografisine yöneldi. Yine ikinci oturumda Gül Köksal, İstanbul'un az sayıda, endüstri mirasına ait binalarına ve bunlarla ilgili sosyolojik çelişiklere yöneldi.

Üçüncü oturumda Ebru Firidin Özgür, kamusal alanın simgeselliğine, Taksim Meydanı'na odaklanırken, Neşe Gurallar, Beyazıt Meydanı'nın simgeselliğine yöneldi. Gurallar, İslamlaşma, simgesellik düşüncelerini Turgut Cansever'in görüşleri üzerinden tartıştı. Bülent Batuman'ın konuşması, kamusal alanın inşası, formellik ve merkezilik üzerinedi. Funda Şenol ise cinsiyet kimliklerinin kamusal seyrini ele alan bir sunum yaptı. Kadınların kamusal alana çıkmasının tarihçesini değerlendirdi

Sempozyumun ikinci gününde, dördüncü oturum konut politikaları üzerinedi. Bu oturumda Candan Çınar Çıtak, Polanyi teorisine, piyasa ekonomisine konut üzerinden müdahaleyi tartıştı. Serkan Öngel'in bu oturumda konusu işçilerin yoksulluğu, onların konut edinebilme algısı ve konut-barınak değerlendirmeleriydi. Öngel bu değerlendirmelerini alan araştırmaları üzerinden analitik sonuçlarla sundu. Güldehan Fatma Atay'ın bu oturumdaki sunumu konut kooperatifleri idi. Tarihsel bir süreci ortaya koydu ve süreç odağını değerlendirdi. Son konuşmacı Haluk Levent ise inşaat sektöründe GSMH'da net hata, noksan ve kayıt dışı ekonomiyi ele aldı. Bu korkunç gelişmeyi ya da "kara deliği" suç ekonomisi tabiriyle kritik bir noktaya bağladı.

İkinci günün tematik konuşmacılarından birisi de Sema Erder idi. Erder, gecekondulaşma dosyasını bir kez daha açtı. Toplumsal katmanlaşma, yükselen haneler ve yerel siyaset ilişkisini ele aldı. İzole edilen sınıf ve yeni yoksullardan söz etti.

Erder'in sunuşunu izleyen beşinci oturumun konusu "Konut Kültürü" idi. Bu oturumda Şebnem Uzunbaş, Osmanlı'da sabit oda düzeninin değişimini, batıdan etkileri tartıştı. Bu oturumda, Hande Tulum, Kadıköy'deki yaşamın değişimi, mekânsal

değişime, toplumsal değişim evrelerine odaklandı. Füsun Çizmecci Yöres ise mekânsal stres, sınırlar, gerilimler ve İstanbul'daki “kapalı yerleşmeler”i ele aldı. Son konuşmacı Binnur Öktem'in konuşması ise inşaat sektöründe kırılmalık ve eşitsizlik üzerineydi.

Günün son oturumunda Can Binan Boğaziçi'nin kimliğinin korunmasına odaklanırken, Ali Kılıç İstanbul'un “deniz hamamları”, plajlar, su kültürü ve gazinolarına odaklandı. Bu oturumda Meltem Gürel, kıyılar, su kültürü, modernleşme çabaları ve mimariye katkılarına yönelirken, son konuşmacı Hasan Çalışlar'ın konusu, Büyükkada'nın modern mimarlığına bakış ve koruma bilinciydi.

Üçüncü günün yedinci oturumunun konusu “Bilinmeyen İstanbul” idi. Bu oturumun ilk konuşmacısı Haluk Şahin, İstanbul'un akışına-kareografisine odaklandı. Kentin öğretici bir mekân olduğunu vurguladı. İstanbul'a kaos ile birlikte fenomenolojik bir yorum yaptı. İkinci konuşmacı Mahmut Şenol ise kent hafızasının toplumsal çerçevelerine dikkat çekti. Kentte yaşayan simalar, mekânla bütünleşen insanlara yöneldi. Edebiyat üzerinden kent ile ilgili aşkın içeriği yorumladı ve süsledi. Mustafa Ünlü'nün konuşması ise bu oturumda aidiyet ve kent hafızasının yok oluşu ile ilgiliydi. Ünlü, nostalji ve tüketim ekonomisini birlikte ele aldı, tekrar güçlendirme (retrofitting) ve pazarlama kavramlarıyla nostalji dosyasının tüketim içeriğini eleştirdi. Son konuşmacı Zehra Tonbul ise “ekphrasis” kavramını ele aldı. Tonbul bu kavram ile sözün dışı vurumunu, görünme, görünmeme, kaybolma, kentsel deneyim, temsili deneyim kavramlarını tarihsel çevre bağlamında ele aldı.

Bu günün tematik konuşması İzzettin Önder'e aitti. Önder, konuşmasında ekonomi temelli alt ve üst yapı konularına, sistem diyalektiğine, neo-liberalizme ve kriz ekonomisine odaklandı. Krizin yapısal ve yüzeysel görünümünü makroekonomi bağlamında irdeledi.

Bugünün sekizinci oturumunun konusu “İstanbul'da Afetler” idi. İlk konuşmacı Tolga Akbulut'un konuşması İstanbul'da depremlerin tarihçesiydi. İkinci konuşmacı Handan Türkoğlu, afet yönetiminde yerel yönetimlerin eşgüdümde olması ya da olmaması konusuna dikkat çekti. Türkiye'de imar planlarında afetlerle ilgili parçalı plan anlayışı yerine katılımcı planlamanın yapılması gerektiğini savundu. Üçüncü konuşmacı Nuray Aydınöğlu ise, depreme karşı hesaplamalarda belirsizliklere büyüklük ve spektral ivme ilişkisine, yapısal olmayan elemanların hasar riskine, mimarlık, mühendislik ve müteahhitlik hizmetlerindeki niteliksel zayıflığa dikkat çekti. Son konuşmacı Tarık Şengül ise İstanbul'daki depreme karşı afet yönetim sisteminin karmaşık yapısına, kısaca büyükşehir belediyesindeki faaliyetlere ve merkezi yönetim ile ilişkilerdeki eşgüdüm eksikliğini değerlendirdi.

Sempozyumun dokuzuncu ve son oturumunun konusu “İmkânlar ve Tehditler” idi. Bu oturumun ilk konuşmacısı Çağlar Keyder, kentlerde işçi sınıfının olmaması, bunun yerine hizmet sınıfının varlığına, katmanlar arasındaki kopukluğa, bunun kentlerde kriz yaratmasına, bununla beraber kentlerdeki hizmet sektöründe çalışanların gitgide

yoksullaşmasına dikkat çekti. İkinci konuşmacı, Didem Danış, İstanbul'un ülke kalkınmasına etkisini ele aldı. Aslıhan Demirtaş ise kent içindeki yeşil alanları, bostanları yeni bir imkân olarak ortaya koydu. Bu oturumun diğer konuşmacısı Sinan Logie ise kent içinde yürüme pratiğinin çevresel ayrıntıları izleme ve kent yaşamının izlerini saptama açısından son derece önemli bir coğrafi etkinlik modeli olduğu savunması idi. Sempozyum bu dokuzuncu oturumdaki konuşmalarla sona erdi ve daha sonra kapanışa geçildi.

Değerli sempozyum paydaşları, sempozyumun getirdiklerinden sonra bu bölümdeki kapanış sunusu biraz sonra, bu kapıdan çıkarak içine gireceğimiz kent ile ilgili son sözleri içermekte. Bir şeyleri hatırlatmak istiyorum size. Çünkü üç gün boyunca burada, bir yüzüylü, bir kenti, İstanbul'u tartıştık sizinle, her boyutta irdeledik bu kenti.

Sempozyum, bize bir kez daha büyük ve olağanüstü bu güzel kentin çeşitli boyutlarda problemlerini ortaya koydu, kentin dinamik yapısını, değişimlerini ele aldık. Hepimiz bu karmaşık yapının her boyutta bileşenlerini bir kez daha irdeledik, çözüm yolları da aradık. Bu konuşma ile bu analitik sonuçları bir kez daha yinelemek istemiyorum. Çünkü her sempozyumda olduğu gibi burada da analitik sonuçlar var. Gerçekten hiç kimse bu sonuçların işe yaramadığını söylemiyor ama ben bir mimar olarak bunların mimarlığa etkisi olduğunu düşünüyorum.

Bu konuşma ile İstanbul'daki yaşantımızın ne kadar derin olduğunu, ne denli de duygusal olduğunun kapılarını bir kez daha açmak istiyorum. Çünkü İstanbul içinde yaşadığımız yaşantımızın son derece özel ve bize ait olduğu bir kent. Biraz sonra da sempozyum bittiğinde dışarıdaki yine bu özel kentin ışıklı, hareketli, değişen, karmaşık dünyasına gireceğiz. Daha sonra da sıradan bir kişi olarak kent içinde kaybolacağız. Burada amacım kent içinde özel deneyimlerimizi, anılarımızı, yaşantısallıklarımızı ortaya çıkarmak.

İstanbul büyüklüğü ve karmaşıklığı ile tüm yaşantımızı, anılarımızı ele geçirir, bu bir gerçek. Bizi sıradan kılar. Çünkü o kadar büyük, o kadar karmaşık ve o kadar güzeldir ki kent bizi içine alır, sarmalar ve eritir. Bu bir anlamda bu büyük kent karşısında benliğimiz sıradanlaştığı gibi, benliğimiz yığınlar içinde eriyebilir.

Şimdi kapanışa geçerken yaşantımdaki İstanbul anılarını ile bu güzel kentle ilgili yaşantısallıklarımızı bir kez daha vurgulamak istiyorum. Bizim yaşantımız ve deneyimimiz kentin politik, sosyolojik ve kültürel yapısıyla iç içe, kent içinde bireyselliğimizi ve yaşantısallığımızı pek de kolayca def edemediğimiz bir durum yaratıyor. Ne kadar sıkılsak da, ne kadar üzülsek de yaşantısallığımız, deneyimimiz ve anılarımız kaybolmuyor; onlarla beraber yaşıyor, gölge gibi her anımız kent ile oluşan belleğimizin parçası haline dönüşüyor. Ama İstanbul tüm devasa sorunlarına rağmen hâlâ belleğimizden çıkmıyor, hâlâ olağanüstü bir kent. İstanbul hepimizin yaşantısında yer eden bir kent. Öyle bir kent ki, mekâna sınırlar ile hükmetmeyen, insanları ilişkileri ve karmaşıklığı ile çevreleyen, burada belki çelişki olabilir ama toplumsallığı da, bireyi de hep mat eden, devasa bir kent. Ama bireye küçük alanlarda da nefes aldırın bir kent. İstanbul özlenen,

yaşamımızı tüketen, bizi her an bir sahneden, diğer bir sahneye iten bir yer. İstanbul yaşamımızın perde arkası, duygularımızın uzamı, esinlendiğimiz, duyumsadığımız ve duygularımıza neden olan bir yer.

Yıl 1963... Bu son anıyla bitiriyorum. Sadece evlerimizde radyo var; bazen radyoda Zeki Müren dinliyoruz, bazen de Adamo. Önceden bildiğimiz gibi... İstanbul depremi olmuş, o gece de karşımızda Deli Behiye'nin evi vardı tarihi bir köşk, onun bahçesinde yatmışız. Orada bütün mahalle yatmışız. Yatanlardan bir tanesi de biziz, bizim aile. Üsküdar'da herkes tedirgin, bugün gibi deprem ve senaryolar üzerine kimse bir şey bilmiyor. Çınarcık-Adalar depremi 1963. Çok etkili bir deprem değil ama bizi çok etkiledi, insanları çok etkiledi. O zaman arabamız da yok, İstanbul'un sınırlarını da bilmiyoruz, epey sarsılıyor. Bahçenin hemen yanında arkadaşım Uğurların evi var, onun evinde radyo açılıyor, Fecri Ebcioğlu anons yapıyor. Herkesi ısıtan bir şarkı ortaya yayılıyor. Sözlerini bilmiyoruz Fransızca, tek bildiğimiz kelime İstanbul. Marc Aryan söylüyor; İstanbul, İstanbul...

İstanbul, İstanbul, seni duvarların içinde bıraktım

İstanbul, İstanbul, saf bir kız yüreği

Bir şiir kadar güzel

Sevdiğim bir çocuk

Akşam gölgesine benzeyen

Büyük kara gözleri ile...

İstanbul özlemdir, İstanbul yaşamımızın bir parçasıdır; biraz sonra bu mekândan çıktığımızda kendimizi, benliğimizi unutacağımız bir yerdir. İstanbul aslında anılardır. Biz bu anıları unutamayız, anıları kabulleniriz, anılar zamanla bizim kimliğimiz olur. İstanbul anılarla yaşar ve sizi teslim alır. Teşekkür ediyorum.

Bu kapanış konuşmasında Düzenleme Kuruluna, bize bu öneriyi getiren başta Bülend Tuna'ya, tüm danışma kuruluna, her hafta toplanarak uzun bir solukla bu sempozyumu buraya getiren oturma başkanlarımıza, TMMOB İstanbul Mimarlar Odası 47. Dönem Yönetim Kurulu Üyelerine, idari sekreterimiz Leyla Celep'e, bizi lojistik olarak destekleyen Şişli Belediyesi'ne, dört mimar çalışmalarımıza, Senanur, Hayati, Ekin, Sibel'e, iletişim ve teknik alt yapıdan sorumlu arkadaşımız Kadir Yıldız'a, iki emektarımıza, Hasan ve Nimet'e sonsuz teşekkürler.

ISBN 978-605-01-1644-1

9 786050 116441